VÄLISRIIKIDE MAJANDUS-GEOGRAAFIA

A. ARTEMJEVA · V. MAKSAKOVSKI · S. RAKOVSKI
I. SMIDOVITŠ · M. SOLOVJOVA

VÄLISRIIKIDE MAJANDUSGEOGRAAFIA

ÕPIK KESKKOOLILE

3. väljaanne

TOIMETANUD
V. MAKSAKOVSKI

KIRJASTUS «VALGUS» · TALLINN, 1966

33T
V96

Originaali tiitel:

А. Г. Артемьева, В. П. Максаковский,
С. Н. Раковский, И. Н. Смидович,
М. Г. Соловьева

Экономическая география зарубежных стран

Учебник для средней школы
Издание третье

Под редакцией В. П. Максаковского

Утвержден Министерством просвещения РСФСР
Издательство «Просвещение», 1966

Tõlkinud A. Marksoo, U. Polisinski, V. Tarmisto

Kaane kujundanud R. Roos

Tõlge kinnitatud Eesti NSV Haridusministeeriumi poolt.

2

Tartu Riikliku Ülikooli
Raamatukogu
67166

SISSEJUHATUS.

Majandusgeograafia uurib rahvastiku ning majanduse arenemise ja paiknemise seaduspärasusi eri maades ning kogu maailmas tervikuna.

NSV Liidu ja teiste sotsialistlike riikide majandusgeograafia uurib ühiskondlikul omandusel põhineva ja plaanipäraselt areneva majanduse arendamise ja paigutamise küsimusi. Tema praktilised ülesanded seisavad selles, et koos teiste teadustega töötada välja teaduslikud alused majanduse parimaks paigutuseks üksikute maade territooriumil. Sotsialismi ja kommunismi ülesehitamine oleks võimatu ilma teaduslikult põhjendatud tööstuse, põllumajanduse ning transpordi paigutuseta. Majanduse õige paiknemise printsiipide väljatöötamiseks on vaja uurida ja osata hinnata looduslikke tingimusi ning loodusrikkusi, territooriumide mitmesugustes osades ajalooliselt kujunenud rahvastiku paiknemist ja juba olemasoleva majanduse iseärasusi. Kõige selle arvestamine võimaldab teostada ratsionaalset maa majanduslikku rajoneerimist ja kindlaks määrata igale rajoonile kõige otstarbekam majandusharude kombinatsioon ning paigutus.

Suur tähtsus on ka kogu sotsialismi maailmasüsteemi majanduse paiknemise seaduspärasuste tundmaõppimisel tervikuna. Täieliku võrdõiguslikkuse ja vastastikuse abistamise suhted sotsialistlike maade vahel loovad uued tingimused iga maa arenemiseks, seavad nende ette uued ülesanded geograafilises tööjaotuses.

Kapitalistlike maade majandusgeograafia uurib kapitalistlike riikide eraomandusel põhinevat ja stiihiliselt arenevat majandust ning nende maade omavahelisi majanduslikke ja poliitilisi suhteid.

Käesolev ajastu, mille peamine olemus on üleminek kapitalismilt sotsialismile, on kahe vastandliku ühiskondliku süsteemi võitluse, sotsialistlike ja rahvusliku vabastuse revolutsioonide, imperialismi kokkuvarisemise, koloniaalsüsteemi likvideerimise, järjest uute rahvaste sotsialismi teele ülemineku ajastu, mis tähistab sotsialismi ja kommunismi võiduletulekut kogu maailmas. Vana, kapitalistliku maailma rusudel tekivad meie silmade all uued riigid, kunagised asumaad. Nende maade rahvad ei taha enam taluda mingisugust sõltuvust ja oma majanduslikus ehitustöös lähtuvad paljud neist sotsialistlike maade kogemustest.

Andes pildi mitmesuguste maade majanduslikust olukorrast ja rahva elutingimustest, aitab majandusgeograafia sügavamalt

mõista nende arenemise käesolevat etappi, konkreetselt ette kujutada maailma meie kodumaa piiride taga. Iga maa poliitilise kursi määravad kindlaks need eesmärgid, mida taotlevad elanikkonna võimulolevad klassigrupid. Seepärast, tundes maailma maade majandusgeograafiat, on kergem mõista rahvusvahelisi sündmusi.

Käesolev õpik käsitleb nii sotsialistlike kui ka kapitalistlike välisriikide majandusgeograafiat.

Igal maal on omad iseärasused majanduse ning rahvastiku struktuuris ja paiknemises. Need iseärasused on tingitud maa kogu ajaloolisest arenemiskäigust, nendest ühiskondlikest tingimustest, mis olid valitsevaks a j a l o o eri etappidel. Seetõttu, et mõista majanduse kaasaegset olukorda, on vaja hästi meeles pidada seda, mida õppisite ja õpite a j a l o o tundides.

Suurt mõju avaldavad majandusele ka looduslikud tingimused. Loodusrikkused (erinevate looduslike vööndite esinemine, klimaatilised tingimused, mis võimaldavad kasvatada mitmesuguseid põllumajanduslikke kultuure, suured maavarade ressursid) soodustavad majanduse arenemist; maavarade puudumine, põllumajandusele rasked klimaatilised tingimused, väheviljakad mullad, vastupidi, pidurdavad majanduse arenemist. Looduslike tingimuste mõju avaldub ka majanduse, eriti põllumajanduse spetsialiseerumises. Osata looduslikke tingimusi nende majandusliku kasutamise seisukohalt õigesti hinnata on majandusgeograafia üks tähtsamaid ülesandeid. Et seda osata, on vaja tunda f ü ü s i l i s t g e o g r a a f i a t, mida õppisite eelnevates klassides.

Kaasaja teadus on kindlustanud niisuguse tehnilise progressi, mis tõstab paljukordselt tööviljakust ja suurendab kõigi majandusharude toodangu mahtu. Koos sellega muudab uus tehnika tootmise tehnoloogiat, võtab kasutusele uusi tooraineid, loob võimaluse niisuguste maade kasutamiseks, mida alles hiljaaegu peeti vähekõlblikeks. Kõik see muudab ka majandusgeograafiat. Mitmesuguste majandusharude tehnoloogia probleeme aitavad mõista teadmised, mis te saite b i o l o o g i a, k e e m i a, f ü ü s i k a ja m a t e m a a t i k a tundides.

Lõpuks, majandusgeograafia tegeleb a r v u l i s t e n ä i t a j a t e analüüsiga ja mitmesuguste majanduslike arvestustega, milledest lihtsamaid tuleb teil tundma õppida. Paljud ülesanded õpikus nõuavad teilt tööd statistiliste tabelitega, mis leiduvad raamatu lisas. Ülesannetes on näidatud number, mille järgi leiate vajaliku tabeli ja saate hakata tegema arvutusi, koostama graafikuid ja kaart-diagramme.

Uurige tähelepanelikult k a a r t e; täites ülesandeid, mis kaasnevad iga kaardiga, õpite lugema majanduskaarte, samuti nagu varem õppisite lugema füüsilisi kaarte. Ilma kaardilugemise oskuseta pole võimalik majandusgeograafiat õppida.

Õppetöö käigus kohtate u u s i t e r m i n e i d ja tundmatuid mõisteid. Need leiate õpiku lõpust oskussõnade seletusest.

ÜLDINE ÜLEVAADE.

MAAILMA POLIITILINE KAART.

Kokku on maailma poliitilisel kaardil, kaasa arvatud väikesed maad ja saared, ligi 200 riiki. Seisuga 1. jaanuar 1966. a. olid 117 riiki Ühinenud Rahvaste Organisatsiooni (ÜRO) liikmeks.

Maailma poliitilise kaardi kujunemine.

Kaasaja maailma poliitiline kaart ei kujunenud korraga. Sellel protsessil on oma ajalugu, mis kajastab inimühiskonna arenemise ajalugu. Paljude sajandite kestel, pidevalt muutudes, kajastas maailma poliitiline kaart riikide tekkimist ja lagunemist, nende piiride muutumist, uute maade avastamist ja koloniaalimpeeriumide loomist. XIX sajandi lõpus ja XX sajandi alguses, kui võitlus maailma ümberjagamise eest kõige tugevamate kapitalistlike riikide grupi vahel eriti teravnes, kajastus poliitilisel kaardil eredalt V. I. Lenini poolt formuleeritud maade ebaühtlase majandusliku ja poliitilise arenemise seadus imperialismiperioodil. Suurbritannia haaras näiteks XX saj. alguses nii palju asumaid, et nende pindala ületas 109-kordselt metropoli territooriumi suuruse! Samal ajal oli majanduslikult veelgi kiiremini areneval Saksamaal vähe asumaid. Vastuolud imperialistlike riikide kahe grupeeringu vahel (Antant ja Kolmikliit) viisid Esimese maailmasõjani — sõjani maailma ümberjagamise pärast. Selle tulemuseks oli poliitilise kaardi põhjalik muutumine. Esimene maailmasõda ja Oktoobrirevolutsioon viisid kapitalismi üldkriisini. *Suur Sotsialistlik Oktoobrirevolutsioon, mis avas sotsialistlike revolutsioonide ajastu, pani aluse uutele, põhjalikele muutustele maailma poliitilisel kaardil.* Kaardile ilmus esimene sotsialistlik riik — Nõukogude Liit. Seega kajastus poliitilisel kaardil maailma lõhenemine kaheks süsteemiks — sotsialistlikuks ja kapitalistlikuks süsteemiks.

Teine maailmasõda (1939.—1945. a.) viis kapitalismi üldkriisi teise etappi, sotsialismi ja kapitalismi jõudude vahekorra edasisele muutumisele.

Saksa fašismi ja jaapani militarismi purustamine Teises maailmasõjas, tänu peamiselt Nõukogude Liidule, lõi soodsad tingimused kapitalistide ja mõisnike võimu kukutamiseks reas Euroopa ning Aasia maades. Sotsialismi teele asusid NSV Liidu ja Mongoolia järel Albaania, Bulgaaria, Ungari, Saksa Demokraatliku Vabariigi, Vietnami Demokraatliku Vabariigi, Hiina, Korea Rahvademokraatliku Vabariigi, Poola, Rumeenia, Tšehhoslovakkia ja Jugoslaavia rahvad. 1959. a. võitis revolutsioon Kuubas ja Kuuba astus sotsialistliku arenemise teele.

Kõigis sotsialistlikes riikides on läbi viidud sügavad sotsiaalmajanduslikud ümberkujundused. Agraarreformid tõid kaasa mõisnike klassi likvideerimise; tööstuse, transpordi, kaubanduse ja pankade natsionaliseerimise tulemuseks oli kapitalistide klassi likvideerimine; loodi uus riigiaparaat. Rahvademokraatiamaad asusid majanduse planeerimisele. Sotsialistlik süsteem tugevnes ja oli suuteline kindlustama nende maade kiire majandusliku, poliitilise ja kultuurilise arenemise tempo. Seega kajastus *maailma poliitilisel kaardil meie ajastu peajoon — sotsialismi väljumine ühe maa raamidest ja muutumine maailmasüsteemiks.*

50-ndate aastate lõpul algas kapitalismi üldkriisi kolmas etapp. Selle tähtsaim iseärasus seisab selles, et ta hakkas arenema mitte seoses maailmasõjaga. Kriisi sellele etapile on iseloomulik järjest uute maade väljalangemine kapitalismisüsteemist, imperialismi positsioonide nõrgenemine majanduslikus võistluses sotsialismiga, imperialismi koloniaalsüsteemi lagunemine, sisemiste vastuolude teravnemine imperialistlikes maades, kapitalistliku majanduse sisemise ebakindluse ja kõdunemise tugevnemine, kapitalistliku maailmamajanduse vastuolude järsk teravnemine, poliitilise reaktsiooni enneolematu tugevnemine, kodanliku poliitika ja ideoloogia sügav kriis.

Koloniaalsüsteemi kokkuvarisemine kutsus maailma poliitilisel kaardil esile tohutu suuri muutusi, mis on oma ajalooliselt tähtsuselt kaasaja teiseks suureks sündmuseks peale sotsialistliku maailmasüsteemi kujunemist. Veel enne Teist maailmasõda elas asumaades ja poolasumaades 1,4 miljardit inimest — ligi $^2/_3$ kogu maakera elanikkonnast. Rahvaste võimsa rahvusliku vabadusliikumise tõusu tulemusena aastail 1945—1965 võitsid enam kui viiskümmend endist asumaad ja poolasumaad endale kätte poliitilise iseseisvuse (neist 36 Aafrikas). Kahe aastakümne jooksul pühiti maailma poliitiliselt kaardilt koloniaalimpeeriumid, mida kolonisaatorid olid sajandeid kokku klopsinud. Imperialism jäi maakera määratu suurtel aladel, kus elas sadu miljoneid inimesi, ilma otsese valitsemise õigusest. 1965. aastaks järelejäänud asumaades elas 40 miljonit inimest — 1,3% kogu maakera rahvastikust. Kolonialismi lõplik likvideerimine on lähema tuleviku asi.

Iga aastaga muutub maailma poliitiline kaart, kajastades sot-

sialismi ja demokraatia jõudude võitmatu kasvu protsessi, kapitalismi hävimise protsessi.

Kaasaja maailma poliitilisel kaardil võib eraldada kolme peamist riikide gruppi — sotsialistlikud, imperialistlikud ja neutralistlikud.

Sotsialistlikud riigid.

Sotsialistlikku maailmasüsteemi kuulub 14 riiki territooriumiga kokku üle 35 milj. ruutkilomeetri ja elanikkonnaga üle 1,1 miljardi. Euroopas ja Aasias moodustavad sotsialistlikud riigid ühtse territooriumi massiivi, mis laiub Balti ja Aadria merest kuni Beringi väinani ning Lõuna-Hiina mereni. Euroopas ja Aasias langeb sotsialistlike riikide arvele $^2/_3$ territooriumist ja ligi $^1/_2$ rahvastikust. Läänepoolkeral asetsev Kuuba on poliitiliste ja majanduslike sidemete kaudu tihedalt seotud ülejäänud sotsialistlike riikidega.

Sotsialistlikud riigid moodustavad sotsialismi maailmasüsteemi — vabade suveräänsete sotsialismile ja kommunis-

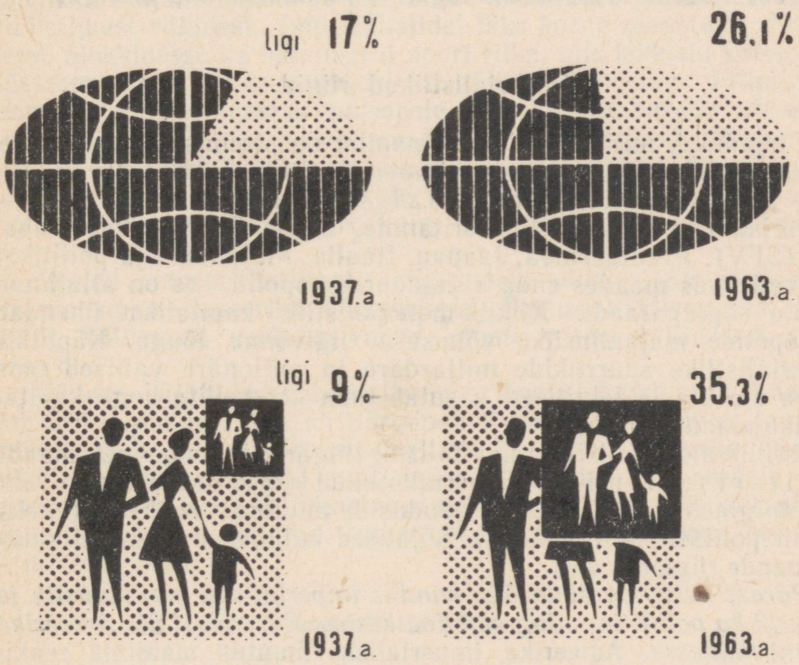

Selle graafiku arvud näitavad sotsialismimaade osatähtsuse suurenemist maakera territooriumis ja rahvastikus pärast sotsialistliku maailmasüsteemi kujunemist.

mile sammuvate rahvaste sotsiaalse, poliitilise ja majandusliku koostöö. Sotsialistlikel riikidel on ühesugune majanduslik alus — tootmisvahendite ühiskondlik omandus. Neil on ühetüübiline riiklik kord — rahvavõim, mille eesotsas on töölisklass; ühine ideoloogia — marksism-leninism; ühised huvid kaitsta revolutsiooni saavutusi ja rahvuslikku sõltumatust imperialistliku leeri kallaletungi vastu; ühine suur eesmärk — kommunism.

50-ndate aastate lõpuks saavutas sotsialistlik ühiskonnakord otsustava võidu kogu sotsialismisüsteemi mastaabis. Nõukogude Liit astus kommunistliku ühiskonna laiahaardelise ehitamise perioodi. Rahvademokraatiamaades, nii linnas kui ka maal, oli rajatud sotsialismi alusmüür ja algas üleminek sotsialistliku ühiskonna laiahaardelisele ehitamisele. Sotsialistliku industrialiseerimise ja põllumajanduse koopereerimise poliitika edukas teostamine viis sotsialistlike maade majanduse õitsengule; nende majandus areneb tunduvalt kiiremini kapitalistlike maade majandusest. Rahvademokraatiamaade edusammud tõestasid täielikult, et kõigis maades, sõltumata majandusliku arenemise tasemest, territooriumi suurusest ja rahvaarvust, saab tõeline progress võimalik olla ainult sotsialismi ehitamise teel. *Maailma sotsialistlik süsteem muutub otsustavaks teguriks inimühiskonna arengus.*

Imperialistlikud riigid.

Ülejäänud, mittesotsialistlik maailm on sisemiselt ebaühtlane. Sinna kuulub rühm arenenud imperialistlikke riike, kelle hulgas eriti paistavad silma imperialistlikud suurriigid — Ameerika Ühendriigid, Suurbritannia, Saksa Föderatiivne Vabariik (SFV), Prantsusmaa, Jaapan, Itaalia. Majandust ja poliitikat hoiavad neis maades enda käes suurmonopolid, kes on allutanud endale riigiaparaadi. Riiklik-monopolistlik kapitalism ühendab monopolide majandusliku võimsuse riigivõimu jõuga. Käputäis imperialistlike suurriikide miljardäre ja miljonäre valitseb oma rahva elu üle ja faktiliselt käsutab ilma kontrollita kogu kapitalistliku maailma rikkusi.

Riiklik-monopolistliku kapitalismi tingimustes tugevneb maade militariseerimine. Imperialistlikud riigid peavad isegi rahu ajal hiiglaslikke relvastatud jõudusid, muutudes militaristlikeks, sõjalis-politseilikeks riikideks. Sõjalised kulutused neelavad suure osa nende riigieelarvest.

Pärast Teist maailmasõda kandus imperialismi majanduslik ja seejärel ka poliitiline ning sõjaline keskus Euroopast üle Ameerika Ühendriikidesse. Ameerika imperialism muutus maailma reaktsiooni peamiseks kantsiks. Ta püüab allutada oma valitsemisele teisi kapitalistlikke riike, kasutades sellel eesmärgil agressiivsete sõjaliste blokkide kokkuklopsimise poliitikat. Ameerika Ühendrii-

kide imperialistlikud jõud aitavad aktiivselt kaasa militarismi ja revanšismi taassünnile Lääne-Saksamaal. Ameerika imperialistide abiga lõid SFV valitsevad ringkonnad uuesti suured relvastatud jõud ja hakkasid avalikult välja astuma pärast Teist maailmasõda Potsdami konverentsi otsusega kindlaksmääratud piiride revideerimise eest. Lääne-Saksamaa valitsus keeldub visalt Saksamaa rahulepingu sõlmimisest. SFV valitsevad ringkonnad on rahvusvahelise pinevuse lõdvendamise ägedad vastased, astuvad välja desarmeerimisprobleemi lahendamise vastu, erineva sotsiaalse ja poliitilise korraga riikide rahumeelse kooseksisteerimise printsiipide vastu.

Kaug-Idas taaselustavad Ameerika monopolid Jaapani militarismi. Suurbritannia, Prantsusmaa ja Saksa Föderatiivse Vabariigi abiga tõmbas Ameerika imperialism terve rea kapitalistlikke riike sõjalistesse blokkidesse, nagu NATO, CENTO, SEATO ja teised. Paljudes Euroopa, Aasia, Aafrika ja Ameerika maades ning Austraalias on rajatud sõjalised baasid.

Rahvusvaheliste imperialistlike liitude ja sõjaliste blokkide loomisega kaotasid paljud kapitalistliku süsteemi väiksemad riigid faktiliselt oma suveräänsuse ja sattusid täielikku majanduslikku ja poliitilisse sõltuvusse peamistest imperialistlikest riikidest. Imperialistidel läks korda meelitada sõjalistesse blokkidesse ka mõningaid noori riike, mis tekkisid koloniaalsüsteemi lagunemise tagajärjel (näiteks Pakistan, Filipiinid). Imperialistidel õnnestus paljudele neist peale suruda ebavõrdseid lepinguid. Niisugustes maades ei likvideerinud riikliku iseseisvuse kättevõitmine veel reaktsiooniliste režiimide võimutsemist, mis põhineb imperialistide toetusel. Siin säilib kolonisaatorite poliitiline võimutsemine, kuigi mõningal määral maskeeritud vormis.

Mõned imperialistlikud riigid-metropolid (Suurbritannia, Prantsusmaa, Ameerika Ühendriigid, Portugal, Hispaania, Holland) säilitavad veel osa nende poolt varem vallutatud asumaid.

Püüdes säilitada oma positsioone Aasia, Aafrika ja Ladina-Ameerika maades, mis on nõrgenenud koloniaalsüsteemi lagunemise tagajärjel, otsivad imperialistid eesotsas Ameerika Ühendriikidega mitmesuguseid uusi, enam varjatud vorme endiste asumaade alistamiseks (niinimetatud neokolonialism). Ent kõik nende jõupingutused on asjatud. *Imperialism on astunud oma loojangu ja hävingu perioodi.*

Neutralistlikud maad.

Suur tähtsus inimkonna ajaloolise arenemise saatusele on Aasia, Aafrika ja Ladina-Ameerika rahvaste võitlusel oma rahvusliku ja sotsiaalse vabanemise eest. Endiste asumaade ja poolasu-

maade asemele tekkisid ja tekivad noored suveräänsed riigid. Enamik maid, heitnud endalt kolonialismi ikke, katkestasid julgelt ja otsustavalt sidemed minevikuga ning kaitsevad järjekindlalt kättevõidetud iseseisvust. Niisuguste maade hulka kuuluvad India, Indoneesia, Birma, Tseilon ja Kambodža Aasias; Alžeeria Rahvademokraatlik Vabariik, Araabia Ühinenud Vabariik, Gaana, Mali ja Ginea Aafrikas ning rida teisi riike. Need maad ei kuulu sõjalistesse blokkidesse ja ajavad neutraliteedipoliitikat. Seepärast nimetataksegi neid neutralistlikeks.

Neutralistlike maade välispoliitika on suunatud võitlusele imperialismi ja kolonialismi vastu, rahu eest rahvaste vahel. Nad ei kuulu imperialistlike riikide, samuti ka mitte sotsialistlike riikide süsteemi, kuid töötavad koos sotsialistlike maadega aktiivselt rahuliku kooseksisteerimise poliitika võidu eest, rahu eest kogu maailmas. *Neutralistlikud maad muutuvad käesoleval ajal järjest tõsisemaks poliitiliseks faktoriks rahvusvahelisel areenil. Nüüd pole enam võimalik ühtki maailma probleemi lahendada ilma nende osavõtuta.*

Maade hulka, mis ei kuulu sõjalistesse blokkidesse, kuuluvad ka mõned Euroopa kapitalistlikud maad: Soome, Rootsi, Austria, Šveits.

Küsimusi ja ülesandeid.

1. Leidke maailma poliitilisel kaardil atlases sotsialistliku süsteemi maad, juhtivad imperialistlikud riigid ja nende asumaad ning suuremad neutralistlikud maad.
2. Atlases oleva kaardi järgi jälgige imperialismi koloniaalsüsteemi kokkuvarisemise kronoloogilist protsessi. Millisel kapitalismi üldkriisi etapil toimus see protsess kõige aktiivsemalt Aasias, millisel Aafrikas?
3. Lisas oleva tabeli 2 järgi õppige tundma maailma maade mitmesuguseid riigivorme ja kirjutage need välja vihikusse ühes näidetega.

MAAILMA RAHVASTIK.

Rahvastikugeograafia on majandusgeograafia osa, mis tegeleb maailma, üksikute maade ja rajoonide rahvastiku arvu, paiknemise ning koosseisuga. Kõik need küsimused tervikuna on majandusgeograafiale suure tähtsusega, sest inimesed, omades teatud tööalaseid harjumusi ja tootmiskogemusi, on ühiskonna peamiseks tootlikuks jõuks. Rahvastiku paiknemisel on määravaks tootmine, kuna rahvastiku paiknemine omakorda on määravaks tarbimise geograafia puhul.

Rahvastiku arv ja juurdekasv.

Rahvastiku arv maakeral kasvab kiiresti. Viimase kolmesaja aasta jooksul on see suurenenud rohkem kui viiekordseks, aga XX sajandi algusest peale kahekordseks. 1965. a. alguseks ulatus maailma rahvaarv 3,3 miljardini.

Rahvastiku juurdekasv maakeral oli 1964. a. 61 milj. inimest. Kui rahvaarvu kasvutempo püsib lähematel aastakümnetel praegusel tasemel, siis 2000. aastaks maailma rahvaarv kahekordistub ja moodustab 6—6,5 miljardit inimest. Mõned kodanlikud teadlased teevad selle põhjal täiesti ebaõigeid järeldusi, nagu ähvardaks inimkonda ülerahvastamise oht seoses sellega, et ei olevat võimalik maakera suurenevat rahvastikku toiduainetega kindlustada. Tegelikult aga isegi põllumajanduse praeguse tehnilise taseme juures on maakera suuteline toitma palju rohkem inimesi, kui neid on 2000. aastal. Põhjuseks, miks $^2/_3$ inimestest kapitalistlikus maailmas kannatab pideva alatoitluse all või lihtsalt nälgib, ei ole mitte elatusvahendite üldine puudujääk, vaid ebaühtlane jaotumine kodanlikus ühiskonnas. Samuti on vaja arvesse võtta, et käesoleval ajal moodustab põllumaa vaid $^1/_{10}$ maismaa pindalast.

Maakera rahvastik suureneb loomuliku juurdekasvu arvel, s. o. sündimus ületab suremuse. Lähtudes selle protsessi iseärasustest kaasaegses maailmas, võib kapitalistlikud maad jagada kolme suurde rühma. Esimesse gruppi kuuluvad majanduslikult kõige mahajäänumad koloniaal- ja sõltuvad maad Aasias ning Aafrikas; neile on iseloomustavaks keskmise loomuliku juurdekasvu juures kõrge sündimus ja suremus. Teise rühma kuuluvad peamiselt Ladina-Ameerika maad ning paljud Aasia ja Aafrika riigid, kes saavutasid poliitilise iseseisvuse pärast Teist maailmasõda. Nendes maades säilib kõrge sündimus, kuid tänu tervishoiu saavutustele on langenud järsult suremus. Seetõttu on siin rahvastiku loomulik juurdekasv kõige suurem. Kolmandasse rühma kuuluvad peamiselt Euroopa ja Põhja-Ameerika arenenud kapitalistlikud maad. Imperialismiperioodil on neile iseloomulik sündimuse, järelikult ka loomuliku juurdekasvu vähenemine. See tuleneb kõigepealt sotsiaal-majanduslikest põhjustest: tööpuudusest, elamute vähesusest, töötajate kindlusetusest homse päeva ees, linna ja maa väikekodanluse kartusest laostuda. Suurt kahju tekitasid Euroopa maade rahvastikule kaks maailmasõda.

Vaatamata kõrgele loomulikule juurdekasvule on keskmine eluiga enamikus Aasia, Aafrika ja Ladina-Ameerika maades tunduvalt lühem kui Euroopas ja Põhja-Ameerikas. Näiteks Indias, Pakistanis ja Filipiinidel on see kõigest 32—35 aastat, kuid Euroopa maades, Ameerika Ühendriikides ja Kanadas keskmiselt 65—70 aastat. Seepärast on Aasia, Aafrika ja Ladina-Ameerika maade rahvastikus väga suur nooremate vanusegruppide osatäht-

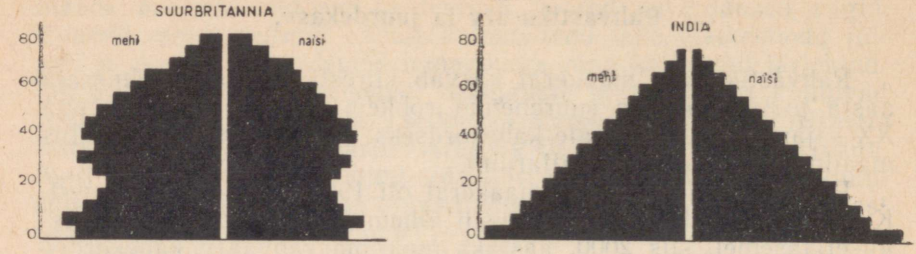

Võrrelge Suurbritannia ja India soolist ning vanuselist püramiidi (vertikaaljoonel on näidatud vanus). Kus on suurem vanemate, kus nooremate aastakäikude osatähtsus?

sus (40% rahvastikust on lapsed kuni 15 aastani), samal ajal kui Euroopa ja Põhja-Ameerika maades võib märgata rahvuste «vananemist», s. t. vanemaealiste vanusegruppide osatähtsuse suurenemist ja laste vanusegruppide osatähtsuse vähenemist. Niisuguse «vananemise» paratamatuks kaaslaseks on loomuliku juurdekasvu aeglustatud tempo.

Sotsialistlikes riikides, kus pole tööpuudust ja rahvaste materiaalne heaolu pidevalt paraneb, on suremus madalam kui enamikes kapitalistlikes maades (NSV Liidus kõige madalam maailmas) ja loomulik juurdekasv tavaliselt kõrge. Keskmine eluiga Nõukogude Liidus on 70 aastat.

Küsimusi ja ülesandeid.

1. Võrrelge tabeli 2 järgi maakera rahvastiku iga-aastast juurdekasvu üksikute maade rahvaarvuga.
2. Arvutage tekstis leiduvate andmete põhjal, mitme tuhande inimese võrra suureneb maakera rahvastik keskmiselt igas ööpäevas.
3. Kasutage tabelis 3 esitatud sündimuse, suremuse ja loomuliku juurdekasvu andmeid võrdluseks arenenud kapitalistlike maade ning noorte Aasia ja Aafrika riikide vahel.

Rahvastiku paiknemine. Migratsioon.

Rahvastik paikneb maakeral äärmiselt ebaühtlaselt. Mandritel ja maadel, samuti üksikute maade piirides esineb suuri erinevusi nii rahvastiku arvus kui ka tiheduses. Seda võib seletada paljude ajalooliste ja majanduslike põhjustega, samuti (peamiselt väheasustatud rajoonides) looduslike tingimuste mõjuga. Juba orjanduslikul ja feodaalajal kujunesid Jangtse, Gangese, Niiluse, Tigrise ja Eufrati jõe orud tiheda rahvastiku koondumiskohaks. Kapitalismiperioodil formeerusid tiheda elanikkonnaga rajoonid Euroopas ja Põhja-Ameerikas, milline asjaolu oli seotud eelkõige tööstusliku tootmise arenemisega. Keskmiseks rahvastiku tiheduseks üksikutes Euroopa, Aasia ja Ameerika maades on üle 200—300 inimese 1 km²-l, kuid Euroopa peamistes tööstusrajooni-

des ja Aasia niisutatavate riisipõldude piirkondades ulatub see arv sageli 1000 inimeseni ja üle sellegi. Samal ajal on aga maa-alasid, mis on inimese poolt peaaegu asustamata (Antarktika, Aasia ja Ameerika subpolaarsed piirkonnad, Aafrika ja Aasia kõrbed) või on väga väikese elanike tihedusega.

Rahvastiku paiknemisele avaldab suurt mõju migratsioon — inimeste massiline ümberpaiknemine nii ühelt maalt teisele kui ka üksikutes maades enestes.

Rahvastiku väliismigratsioon on esinenud inimkonna kogu ajaloo kestel. On küllalt, kui meenutada «suurt rahvaste rändamise» epohhi või suurte geograafiliste avastuste ja uute maade koloniseerimise perioodi. Kuid eriti suure ulatuse võttis see

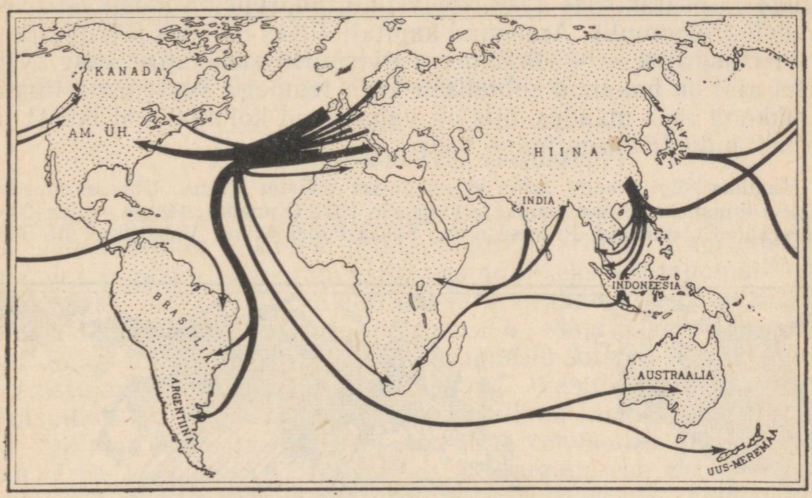

Kaardil on näidatud rahvastiku välismigratsiooni põhisuunad perioodil XIX sajandi lõpust kuni Teise maailmasõja alguseni. Tehke kindlaks, millistes maades oli ülekaalus emigratsioon ja millistes immigratsioon.

kapitalismi ajal. Peamiseks emigratsiooni koldeks on olnud ja jääb viimase kahe sajandi jooksul kapitalistlik Euroopa. Tööpuuduse kasv proletariaadi hulgas, maapuudus ja agraarkriisid, suurriikide koloniaalpoliitika — kõik see üheaegselt maailmaturu kujunemise ja transpordivahendite arenemisega oli põhjuseks intensiivsele emigratsioonile Euroopa maadest. Peale selle toimus emigratsioon poliitilistel (poliitilised emigrandid fašistlikult Saksamaalt, frankistlikust Hispaaniast), sõjaga seotud ja teistel põhjustel. Väiksemaks emigratsioonirajooniks on Kagu-Aasia. Immigratsiooni peamisteks rajoonideks olid ja jäävad Põhja- ja Lõuna-Ameerika ning Austraalia. Pärast Teist maailmasõda on immigratsioon järsult vähenenud.

Sisemigratsioon, avaldamata mõju ühe või teise maa rahvastiku üldarvule, võib tuua kaasa rahvastiku olulise ümberjaotumise maa enda piires. Sisemigratsiooni üheks põhjuseks on uute maade kasutuselevõtmine. Näiteks Brasiilia pealinna hiljutine üleviimine Rio de Janeirost uude linna Brasiiliasse teostati eesmärgil soodustada sisemaa laialdaste alade asustamist ja kasutuselevõtmist. Sotsialistlikes maades teostatakse taolist migratsiooni plaanipäraselt (uudismaade kasutuselevõtmine NSV Liidus).

Sisemigratsiooni üheks vormiks on rahvastiku valgumine maalt linna, mis on linnarahvastiku täienduse tähtsaks allikaks. Üldiselt on linnaelanikkonna osatähtsus üheks tähtsamaks maa industriaalse arenemise näitajatest. Linnarahvastiku kiire suurenemine ja osatähtsuse kasv rahvastiku üldarvus on sotsialistlikele maadele iseloomulik. Arenenud kapitalistlikes maades jätkub urbaniseerumisprotsess — linnade, eriti suurlinnade kiire kasv. Viimasel ajal on hakanud suhteliselt kiire tempoga suurenema linnaelanikkond reas maades, mis on vabanenud kolonialismi ikkest ja asunud industrialiseerimise teele.

Maailma kõigi maade jaoks ei ole ühtset mõistet «linn». Ühtedes maades loetakse linnadeks asulad elanike arvuga üle 1000 (Kanada), teistes — üle 2000 (Ameerika Ühendriigid, Prantsusmaa, Saksa Föderatiivne Vabariik), üle 5000

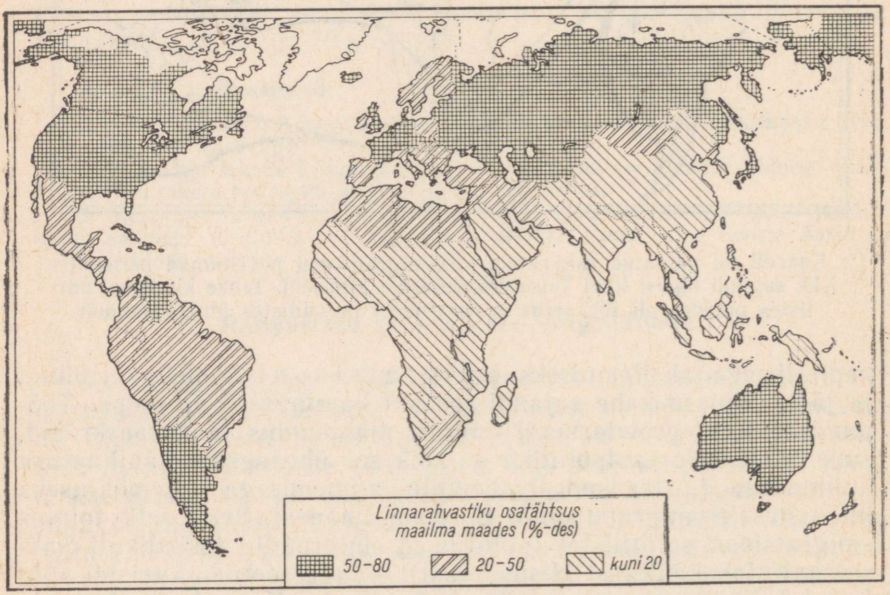

Linnades elab 1/3 kogu maakera rahvastikust. Linnarahvastiku osatähtsus on Euroopas 50%, Aasias — 21%, Aafrikas — 18%, Põhja-Ameerikas — 64%, Lõuna-Ameerikas — 44%, Austraalias ja Okeaanias — 72%. Kaardil on näidatud linnarahvastiku osatähtsus maailma maade järgi.

(Suurbritannia, India) ja isegi üle 50 000 (Jaapan). Ent niisugune kvantitatiivne lähenemine linnade määratlemisel pole piisav. Peale elanike arvu on vaja arvesse võtta nende tegevusalasid. Linnadele on iseloomulik rahvastiku rakendatus tööstuses, transpordis, kaubanduses, administratiiv- ja kultuuriasutustes, teiste sõnadega — mitte põllumajanduses. Suuruse järgi (elanike arvu järgi) jagatakse linnu väikesteks (kuni 20 000 elanikku), keskmisteks (20 000—100 000), suurteks (100 000—1 milj.) ja «linnadeks-miljonärideks» elanike arvuga üle 1 miljoni. 1963. aastal oli maakeral enam kui 80 miljonilinna, ees- ja satelliitlinnu arvestades aga üle 100. Tööstusrajoonides kasvavad linnad tihti üksteisega kokku, moodustades linnade kogumeid (aglomeratsioone).

Küsimusi ja ülesandeid.

1. Kirjutage tabelist 2 vihikusse maailma maad rahvastiku tihedusega üle 200 inimese 1 km^2-l. Millega on seletatav niisugune kõrge rahvastiku tihedus neis maades?
2. Määrake maailma rahvastiku tiheduse kaardi järgi atlases maad, millele on iseloomulikud teravad kontrastid territooriumi asustatuses. Millega seda seletada?
3. Tabeli 4 ja rahvastiku tiheduse kaardi järgi atlases uurige «linnade-miljonäride» paiknemist riikide ja maailmajagude kaupa.

Rahvastiku koosseis (struktuur).

Rahvastiku klassiline koosseis on kapitalistlikes ja sotsialistlikes maades printsipiaalselt erinev. Kapitalistlikes maades jaguneb kogu rahvastik vastandlikeks (antagonistlikeks) klassideks: ühelt poolt proletariaat ja talurahvas — töötavad klassid, teiselt poolt kodanlus ja mõisnikud — ekspluataatorlikud klassid. Peale selle võib eristada mitmesuguseid sotsiaalseid gruppe — teenistujad, ametnikud, vaimulikkond, käsitöölised ja muud. Sotsialistlikes maades on ekspluataatorlikud klassid likvideeritud.

Iga maa iseloomustamiseks on tähtis rahvastiku professionaalne koosseis, mis näitab, missugune osa aktiivsest rahvastikust on rakendatud tööstuses, põllumajanduses, kaubanduses ja teistes ühiskondliku tootmise harudes. Tööstuslikult arenenud kapitalistlikele maadele on iseloomulik põllumajanduses töötava elanikkonna väike (4—20%) osatähtsus ning tööstuses ja teistes linnale omastes ühiskondliku tootmise harudes rakendatute suur osatähtsus. Aafrika ja Aasia maades moodustab rahvastik, kes saab peamise sissetuleku põllumajandusest, veel 70—75%, Ladina-Ameerikas — 60%. Suured muutused toimuvad sotsialistlike maade rahvastiku professionaalses koosseisus. Industrialiseerimise ja tööstuse edasise arendamise poliitika tõttu kasvab kiiresti tööstuses rakendatud rahvastiku osatähtsus.

Maakera ja üksikute maade rahvastiku iseloomustamisel on oluline pöörata tähelepanu tema rahvuslikule koosseisule. Maakera rahvastik koosneb suurest hulgast suurtest ja väikestest rahvastest (rahvustest, rahvusgruppidest, suguharudest), kes erinevad keele, kultuuri, kommete ja ajalooliselt kujunenud traditsioonide poolest. Maakera rahvaste üldarv ulatub 1000-ni,

kuid 45 suurt rahvast, igaühes üle 10 miljoni elaniku, moodustavad $^3/_4$ kogu inimkonnast. Nende hulgas on 50—100 miljonit sakslasi, itaallasi, jaapanlasi, bengaallasi, araablasi, brasiillasi, üle 100 miljoni venelasi, Ameerika Ühendriikide ameeriklasi, hiinlasi, hindu ja bantu rahvaid.

Tööstuslikult arenenud maade rahvad kujunesid kapitalismiperioodil kodanlikeks rahvusteks. Paljud nendest maadest on paljurahvuselised ja valitsev rahvus ekspluateerib neis maades vähemusrahvusi. Samal ajal pidurdavad imperialistlikud riigid kunstlikult rahvuste kujunemist oma asumaades, säilitades seal arvukalt suguharusid ja rahvusgruppe. Nüüd toimub sõltumatule arenemisteele asunud Aasia ja Aafrika maades suguharude ühinemine suurteks rahvusgruppideks, need omakorda ühinevad rahvusteks.

Rahvuse üheks peamiseks jooneks on keele ühtsus. Seetõttu klassifitseeritakse rahvaid tavaliselt keeleprintsiibist lähtudes. Kõik maailma keeled on ühendatud sugulaskeelte järgi rühmkondadesse, mis jagunevad omakorda rühmadesse, kuhu kuuluvad üksikud keeled.

Rahvastikugeograafiale on samuti tähtis maailma elanikkonna religioosne koosseis, kuna kapitalistlikes maades avaldab religioon suurt reaktsioonilist mõju inimese ühiskondlikule elule ja olustikule. Kõige enam levinud religioonideks on ristiusk, islam, hinduism ja budism.

Ristiusk, millel on kolm haru (katoliiklus, protestantlus ja õigeusk), on ülekaalus Euroopas, Ameerikas ja Austraalias. Islam ehk muhameedlus valitseb Põhja-Aafrikas, Edela- ja Kagu-Aasias. Hinduism ja budism on levinud Lõuna- ja Ida-Aasias. Enamiku majanduslikult ja kultuuriliselt eriti mahajäänud Aafrika ja Lõuna-Ameerika põliselanike religioossed vaated on seotud esivanemate kultuse ja animismiga.

Sotsialistlikes maades, kus kirik on lahutatud riigist ja kool kirikust, on religiooni osa väike.

Küsimusi ja ülesandeid.

1. Eraldage tabeli 5 andmetel maad, kus on ülekaalus aktiivne rahvastik, kes on rakendatud a) tööstuses, b) põllumajanduses.
2. Maailma rahvaste kaardi järgi atlases õppige tundma rahvaste klassifikatsiooni keelte rühmkondade ja nende territoriaalse leviku järgi.

MAAILMAMAJANDUS. RAHVUSVAHELINE GEOGRAAFILINE TÖÖJAOTUS.

Kaks majanduse maailmasüsteemi. Rahvusvaheline tööjaotus.

Hiiglaslikud ümberkujundused, mis leidsid aset kapitalismilt sotsialismile ülemineku perioodil, muutsid täielikult mitte ainult maailma poliitilise, vaid ka majandusliku kaardi.

Kuni 1917. aasta oktoobrini eksisteeris ühtne kapitalistlik maailmamajandus, mis kujunes lõplikult välja XIX sajandi

lõpuks. Kapitalistliku maailmamajanduse kujunemine, mis on seotud suurtööstuse ja transpordi arenemisega ning maailmaturu tekkimisega, muutis üksikud maad ja üksikud rahvuslikud majanduslikud organismid ühtse maailmamajanduse ahela lülideks. *Pärast Suurt Sotsialistlikku Oktoobrirevolutsiooni ja maailma lõhenemist kaheks süsteemiks lakkas kapitalistlik majandus olemast kõikehõlmav — tema mõjupiirkonnast langes välja maailma suurim riik.*

Pärast Teist maailmasõda ja riikide sotsialistliku süsteemi kujunemist ahenes kapitalismi mõjupiirkond veelgi. Käesoleval ajal kuuluvad majanduse kapitalistlikku maailmasüsteemi imperialistlikud riigid ja nende asumaad, samuti enamik noori rahvusriike.

Sotsialistlikud riigid moodustavad majanduse sotsialistliku maailmasüsteemi. Mõlemad maailmasüsteemid, sotsialistlik ja kapitalistlik, arenevad eri seaduste järgi. *Kummalegi maailmasüsteemile on omane eri tüüpi rahvusvaheline geograafiline tööjaotus.*

Geograafiline tööjaotus on tööjaotus, mis leiab aset kas riigisiseselt tema erinevate osade vahel (rajoonidevaheline) või erinevate riikide vahel (rahvusvaheline). Ta avaldub üksikute rajoonide või riikide spetsialiseerumises teatud toodanguliikide, nagu toorained, materjalid, pool- ja valmistooted, valmistamisele ning nende vahetamisele.

Rahvusvaheline geograafiline tööjaotus on iseenesest progressiivne protsess, maailmamajanduse kujunemise tingimustes vältimatu. Tööjaotus tuleneb loodusvarade ebaühtlasest jaotumisest, looduslike tingimuste erinevustest, mitmesuguse majandusliku struktuuri ja arenemisastmega riikide olemasolust.

Rahvusvaheline geograafiline tööjaotus on kujunenud ajalooliselt. Iidsetel aegadel piirdus läbikäimine Vana maailma riikide vahel peamiselt Vahemere piirkonnaga. Keskajal lisandusid geograafilise tööjaotuse sfääri järk-järgult kõik Euroopa ja Põhja-Aafrika maad ning pärast suuri geograafilisi avastusi ka Atlandi ja India ookeani ääres asetsevad maad. Rahvusvaheline tööjaotus, samuti nagu maailmamajandus, kujunes lõplikult välja XIX sajandi lõpuks, pärast kapitalismi üleminekut imperialistlikku arenemisstaadiumi ja pärast maailma ümberjagamise lõpuleviimist. Hiiglaslikku osa etendas selles transpordi arenemine, ilma milleta rahvusvaheline vahetus ja järelikult ka tööjaotus pole üldse võimalik. Meretransport sidus üksteisega mandrid, raudteetransport aga kontinendi sisealad.

Rahvusvaheline tööjaotus kapitalismi tingimustes.

Rahvusvaheline kapitalistlik tööjaotus tekkis stiihiliselt maadevahelise terava konkurentsivõitluse käigus ja selles väljendub nõrgemate ekspluateerimine tugevamate poolt. Mitmesuguste maade vastastikused majanduslikud sidemed võtsid moonutatud, ühekülgse iseloomu. *Kapitalistlik maailm osutus jagatuks kaheks*

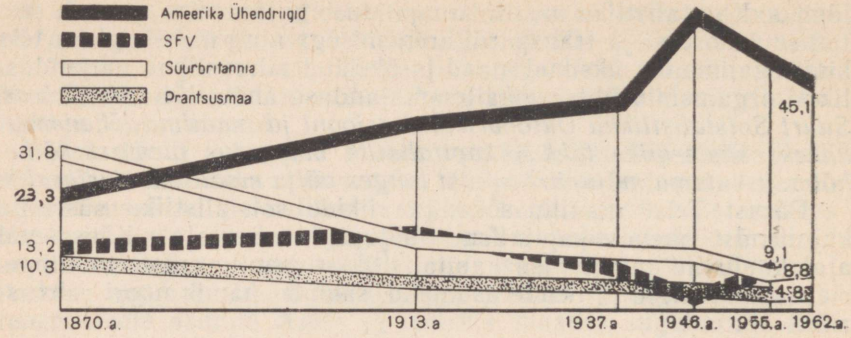

Jälgige graafikult, kuidas muutub Ameerika Ühendriikide, Saksa FV [1], Suurbritannia ja Prantsusmaa osatähtsus kapitalistliku maailma tööstustoodangus. Millega on need muutused põhjendatud?

riikidegrupiks: mõned tööstuslikult arenenud maad-ekspluataatorid ja suur hulk mahajäänud, majanduslikult nõrgalt arenenud maid. Rahvusvahelist tööjaotust kasutatakse kapitalismi tingimustes kõrgeltarenenud maade monopolide poolt nõrgaltarenenud maade röövimiseks, mis süvendab ebavõrdsust nende vahel, tuues miljonitele inimestele veelgi rohkem mahajäämust ja viletsust, kuid suurendades samal ajal käputäie monopolistide loendamatuid rikkusi. Kapitalistliku maailma põhilised tooraineallikad ja turud on hõivatud suurte rahvusvaheliste monopolide poolt.

Kõrge majandusliku arenemistasemega kapitalistlike riikide hulka kuuluvad Põhja-Ameerika (Ameerika Ühendriigid ja Kanada) ja Lääne-Euroopa maad, samuti Jaapan ning Austraalia. Neile on iseloomulik eelkõige paljude tootmisharudega majandus ja tööstusliku tootmise tugev areng. Selle maadegrupi osatähtsus moodustab peaaegu $^{9}/_{10}$ kogu kapitalistliku maailma tööstustoodangust.

Kõrgeltarenenud kapitalistlike maade hulgas paistavad silma peamised imperialistlikud riigid, kes on juhtival positsioonil kapitalistliku maailmasüsteemi majanduses. *Kapitalismi ebaühtlane arenemine muudab kogu aeg jõuvahekorda nende vahel.* Majanduse taastamine ja suhteliselt kiire arenemine Lääne-Saksamaal, Jaapanis ja Itaalias, kes said lüüa Teises maailmasõjas, viis ebaühtluse tugevnemisele ja vanade vastuolude taaselustumisele nende maade ning Ameerika Ühendriikide, Suurbritannia ja Prantsusmaa vahel. Kuigi Ameerika Ühendriigid jäävad endiselt kõige tugevamaks imperialistlikuks riigiks, väheneb tema osatähtsus kapitalistliku maailma majanduses, samal ajal kui enamiku teiste peamiste imperialistlike maade osatähtsus suureneb.

[1] Kuni 1946. aastani on võrdluseks toodud andmed kogu Saksamaa kohta.

See tugevdab halastamatut konkurentsivõitlust kaupade müügiturgude ja tooraineallikate pärast. Et kindlustada oma positsioone selles võitluses, lähevad paljud maad mitmesuguste riikidevahegiste ühenduste («integratsioonide») loomisele. Niisuguse «integratsiooni» kõige eredamaks näiteks on Euroopa Majandusühendus (ehk niinimetatud «Ühisturg»), kuhu kuuluvad Saksa Föderatiivne Vabariik, Prantsusmaa, Itaalia, Belgia, Holland ja Luksemburg.

Nende maade valitsused leppisid omavahel kokku majanduspoliitika kooskõlastamiseks, tollide järkjärguliseks kaotamiseks väliskaubanduses ning tööjõu ja kapitalide vabaks liikumiseks. «Ühisturg» on nagu hiiglaslike monopolide impeerium, kuhu ühinesid kapitalistliku maailma 200-st suurimast monopolist üle 40. See on kinnine majanduslik blokk, NATO peamine majanduslik baas, neokolonialismi kants («Ühisturuga» on seotud paljud maad Aafrikas, Prantsusmaa ja Belgia endised asumaad). Kuid «Ühisturu» loomine ei vähendanud sisemisi vastuolusid ei «kuuiku» hulgas, kus juhtivat osa etendab Lääne-Saksamaa, ega ka suhetes Suurbritannia, Ameerika Ühendriikide ja teiste maadega. Rahvastele tõi «Ühisturg» tööliskiassi ekspluateerimise tugevnemise ja talurahva laostumise.

Teise suure maadegrupi rahvusvahelises kapitalistlikus tööjaotuses moodustavad mittesotsialistlikud maad Aasias (välja arvatud Jaapan), Aafrikas ja Ladina-Ameerikas. Neis elab $^2/_3$ kogu kapitalistliku maailma elanike arvust. Majanduslikult on valdav osa nendest maadest veel nõrgalt arenenud, kuid nad püüavad oma majandust arendada. Seepärast nimetatakse neid tavaliselt majanduslikult nõrgalt arenenud ehk arenevateks maadeks.

Kolonialism jättis nõrgaltarenenud maadele raske pärandi — äärmise majandusliku mahajäämuse, ühekülgse, koloniaalse struktuuriga majanduse. Selle maadegrupi majanduses on teravalt

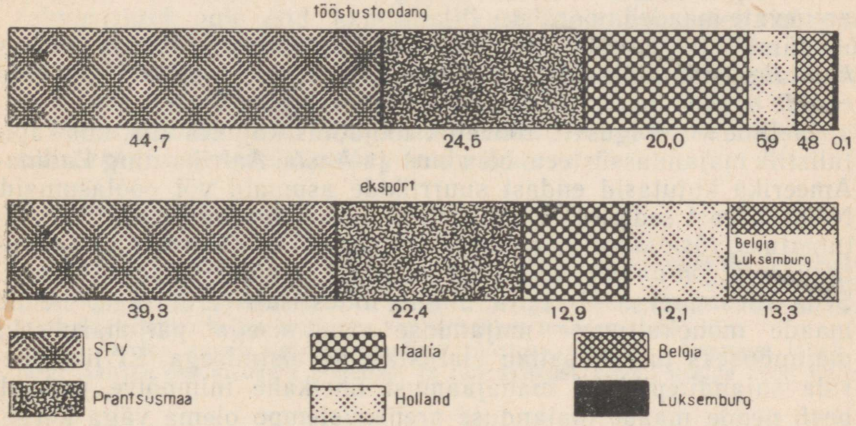

Milliseid järeldusi võib teha graafiku protsentarvude analüüsimisel, mis näitavad «Ühisturu» liikmeks olevate maade jõudude vahekorda?

ülekaalus põllumajandus, mis on rõhuvale enamikule rahvastikust peamiseks sissetulekuallikaks. Arenevate maade osatähtsus kapitalistliku maailma tööstuses ületab vaevalt $^1/_{10}$. Seejuures on nendes maades mõnevõrra rohkem arenenud maavarade kaevandamine ja põllumajandusliku tooraine töötlemine, samal ajal kui energeetika, masinaehitus, metallurgia ja keemiatööstus on arenenud äärmiselt nõrgalt. Ühe elaniku kohta tuleb keskmiselt 10—20 korda vähem tööstustoodangut kui majanduslikult arenenud maades, 25—30 korda vähem terast ja 50—100 korda vähem elektrienergiat.

Majanduse koloniaalne struktuur avaldub ka väliskaubanduses: ligi 80% ekspordist moodustavad toor- ja toiduained. Seejuures nõrgaltarenenud maade majanduse sarnasus ja sõltuvus arenenud imperialistlike riikide turgudest tingivad, et väliskaubanduslikud sidemed nõrgaltarenenud maade endi vahel on veel väga väikese mahuga. 60% Aasia ja 80% Aafrika ning Ladina-Ameerika ekspordist läheb kapitalistliku maailma tööstusmaadesse.

Rahvusvaheline kapitalistlik tööjaotus on ka põhjuseks, miks paljud neist maadest on spetsialiseerunud väga kitsalt ühe-kahe mineraalse tooraine või põllumajandussaaduse tootmisele. Näiteks moodustab Venetsueela, Iraani, Iraagi ja Saudi Araabia ekspordist nafta 80—90%. Gaana ekspordis on teravas ülekaalus kakao-oad, Brasiilia ja Etioopia ekspordis kohv, Araabia Ühinenud Vabariigil puuvill, Tšiilil vask, Malaial ja Libeerial kautšuk, Tseilonil tee, Birma ekspordis riis jne. *Selliseid maid nimetatakse monokultuuri maadeks* ja nende majandust monokultuurseks, ühe kauba majanduseks. Olles sunnitud hoidma suuri alasid puuvilla, kohvi, kakao, tee, kautšuki ja teiste monokultuuride istanduste all, pole paljud nendest maadest suutelised kindlustama oma rahvastikku toiduainetega. Toiduained moodustavad $^1/_3$ arenevate maade impordist.

Järelikult, *nõrgaltarenenud maad täidavad rahvusvahelises kapitalistlikus tööjaotuses «maailma küla», arenenud kapitalistlike riikide agraar- ja tooraineripatsi ülesannet.*

Selline võrdõigusetu röövellik tööjaotus kujunes siis, kui kapitalistlik majandussüsteem oli ainus ja Aasia, Aafrika ning Ladina-Ameerika kujutasid endast suurriikide asumaid või poolasumaid. Nüüd, pärast seda, kui enamik neist on saavutanud poliitilise sõltumatuse, *tõstetakse esiplaanile majandusliku sõltumatuse saavutamise, kolonialismi kõigi tagajärgede likvideerimise ülesanne.* Seda ülesannet saab täita ainult industrialiseerimisega, nende maade monokultuurse majanduse muutmisega paljuharuliseks majanduseks ja rahvastiku elatustaseme tõstmisega. Et likvideerida sajanditepikkust mahajäämust ühe-kahe inimpõlve jooksul, peab nende maade majandusе arenemistempo olema väga kõrge, selleks on omakorda vajalikud põhjalikud sotsiaal-majanduslikud ümberkorraldused.

Paljud majanduslikult nõrgalt arenenud maad teostavad järjekindlalt välismaistele monopolidele kuuluvate istanduste, kaevanduste, raudteede natsionaliseerimist. See on majanduse riikliku sektori loomise üks teid, mis on sõltumatu arenemise aluseks. Teine tähtis tee riikliku sektori tugevdamiseks on uute tööstusobjektide ehitamine riiklike vahenditega. Tehakse esimesi samme ka tootmise planeerimises, viiakse läbi agraarseid ümberkorraldusi talurahva huvides.

Siiski üldiselt kulgeb nende maade majanduslik arenemine veel suhteliselt aeglaselt. Sellise olukorra põhjuseks on eelkõige asjaolu, et enamiku arenevate maade majanduses on endiselt juhtival positsioonil imperialistlike maade monopolid, kes teevad kõik selleks, et hoida neid maid sõltuvuses. USA, Suurbritannia, Saksa FV ja Prantsusmaa majanduslik «abi» suunatakse harilikult mitte rasketööstuse arendamiseks ega majanduse riiklikku sektorisse, vaid erasektori tugevdamiseks. Imperialistlikud monopolid pressivad nendest maadest töötajate ränga ekspluateerimise abil välja hiiglaslikke kasumeid — ligikaudu 5 miljardit dollarit aastas. *Nõnda muutus rahvusvaheline kapitalistlik tööjaotus hiiglaslikuks takistuseks enamiku kapitalistliku majandussüsteemi maade majanduslikus arenemises.*

Seetõttu kasvab arenevate maade võitluses majandusliku vabanemise eest praegusel etapil eriti majandusliku abi tähtsus, mida annavad neile sotsialistlikud riigid. See abi põhineb võrdõiguslikkuse printsiibil ja ei ole seotud mitte mingisuguste poliitiliste tingimustega. Sotsialistlike maade abi kasutatakse riikliku sektori tugevdamiseks, rasketööstuse loomiseks, niisutusseadmete, raudteede, sadamate ehitamiseks. Suurimateks uusehitusteks on Assuani kõrgpais Araabia Ühinenud Vabariigis ja Bhilai metallurgiakombinaat Indias, mis rajatakse NSV Liidu abiga. Noored rahvusriigid pole end kapitalistlikust majandussüsteemist veel välja rebinud. Kuid tänu võimalusele tugineda sotsialistlike riikide abile ja toetusele *on neil kapitalistlikus majandussüsteemis eriline koht*, mis eristab neid praegustest ja endistest asumaadest.

Reas maades juba kujunevad eeldused arenemiseks mittekapitalistlikku, s. o. sotsialistlikku teed mööda.

Küsimusi ja ülesandeid.

1. 1960. a. oli terase tarbimine ühe elaniku kohta Indoneesias 3 kg, Pakistanis — 5 kg, Tais — 8 kg, Türgis — 10 kg, Indias — 11 kg, Araabia Ühinenud Vabariigis — 12 kg, Brasiilias — 22 kg. Võrrelge neid näitajaid terase toodanguga ühe elaniku kohta peamistes kapitalistlikes maades (tabel 10).
2. Aafrika annab ligi 2% maailma tööstustoodangust. Arvutage tabeli 1 järgi Aafrika osa maakera pindalast ja rahvastikust ning võrrelge kõiki kolme näitajat.

Rahvusvaheline sotsialistlik tööjaotus.

Rahvusvaheline sotsialistlik tööjaotus on uut tüüpi rahvusvaheline tööjaotus, mis kujunes pärast maailma sotsialistliku majandussüsteemi tekkimist. Vastandina kapitalistlikule tööjaotusele viiakse sotsialistlikku tööjaotust ellu plaanipäraselt, mis toob kaasa majanduse arenemise igal üksikul maal ja sotsialismi maailmasüsteemis tervikuna. Rahvusvaheline sotsialistlik tööjaotus põhineb sotsialistlike maade täielikul võrdõiguslikkusel, sõltumata territooriumi suurusest, rahvaarvust ja majandusliku arenemise tasemest.

Maailma sotsialistliku majandussüsteemi kujunemisel kuulusid sinna erineva majandusliku arenemistasemega maad. Tööstuslikult arenenud riikide hulka kuulusid Nõukogude Liit, Tšehhoslovakkia ja Saksa Demokraatlik Vabariik, samal ajal kui Poola, Ungari ja Korea Rahvademokraatlik Vabariik saavutasid selleks ajaks tööstusliku arenemise keskmise taseme. Ülejäänud sotsialistlikud riigid olid valdavalt agraarmaad. Edusammud rahvademokraatiamaade industrialiseerimises muutsid järsult nende majanduse struktuuri. Praegu moodustab tööstustoodangu osatähtsus sotsialismimaades $^3/_4$ tööstuse ja põllumajanduse toodangust kokku. Kuid erinevused

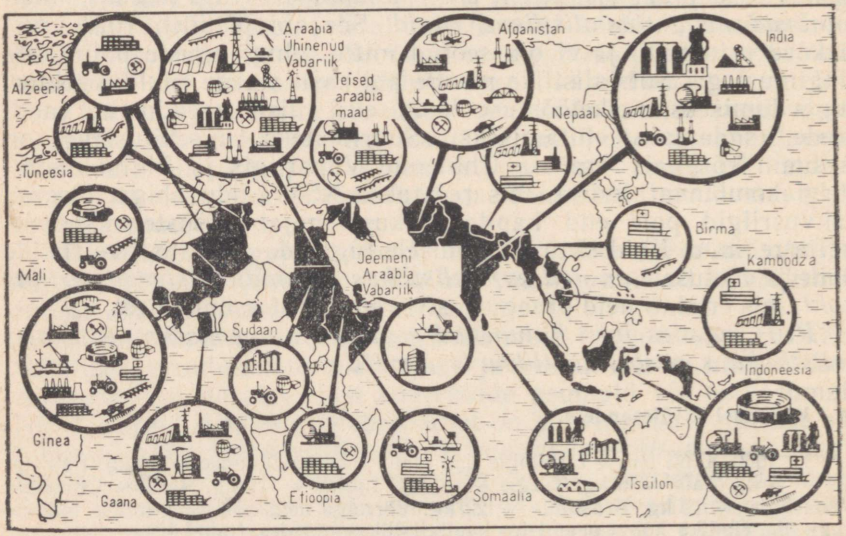

Vastastikuse Majandusliku Abistamise Nõukogu liikmesriigid annavad suurt abi arenevate maade industrialiseerimisel. Nende majandusliku ja tehnilise kaasabiga rajati 1964. aastal rohkem kui 45 Aasia, Aafrika ja Ladina-Ameerika riigis ligi 1200 rahvamajanduslikku objekti, sealhulgas 500 NSV Liidu abiga. Kaart-skeemil on näidatud NSV Liidu abiga rajatavad tähtsaimad uusehitused Aasias ja Aafrikas.

majandusliku arenemise tasemes veel püsivad. Seetõttu on *rahvusvahelise sotsialistliku tööjaotuse põhieesmärgiks saavutada majanduse kõrge arenemistempo ja töötajate heaolu kõigis sotsialistlikes maades,* ajalooliselt kujunenud majandusliku arenemise taseme erinevuste järkjärguline likvideerimine ning materiaalse baasi loomine üleminekuks kommunismile.

Rahvusvaheline sotsialistlik tööjaotus teeb võimatuks majanduse ühekülgse arenemise üksikutel maadel, nende liigitamise tööstus- ning agraar- ja toorainemaadeks. *Iga sotsialistlik riik arendab oma majandust kompleksselt ja tal on paljuharulise struktuuriga majandus.* Iga sotsialistliku riigi rahvamajanduslik kompleks eeldab kodumaise kütuse- ja energeetika- ning toorainebaasi arendamist oma ressursside maksimaalse kasutamise alusel, masinaehituse ja keemia osatähtsuse tõstmist, kerge- ja toiduainete tööstuse, kaasaegse transpordi ning põllumajanduse arendamist, mis kindlustab maa vajadused toiduainete ja söötade ning tööstuse toorainete järele.

Samal ajal pole rahvusvahelise sotsialistliku tööjaotuse puhul vajadust, et iga maa arendaks eranditult kõiki tööstusharusid. Enamikule maadele oleks see mitte ainult otstarbetu, vaid ka praktiliselt võimatu. Toetudes rahvusvahelisele sotsialistlikule tööjaotusele, osutavad sotsialistlikud maad peamist tähelepanu nendele tööstus- ja põllumajandusharudele, mille arendamiseks nendes maades on parimad eeldused. Seejuures arvestatakse majanduse arenemistaset, tööjõuressursse, kaadri kvalifikatsiooni, maavarasid, mullastikulisi ja klimaatilisi tingimusi, geograafilist asendit. *Igal sotsialistlikul maal on oma koht rahvusvahelises sotsialistlikus tööjaotuses, oma spetsialiseerumine.* Näiteks Saksa Demokraatlik Vabariik spetsialiseerub eelkõige masinaehituse ja keemiatööstuse toodetele, Tšehhoslovakkia — raskemasinaehitusele ja mustmetallurgiale, Ungari — boksiidi- ja alumiiniumitööstusele ja mõnedele masinaehitusharudele. Teatud spetsialiseerumine esineb ka põllumajanduses.

Üksikute maade spetsialiseerumine rahvusvahelises sotsialistlikus tööjaotuses ühendatakse koopereerimisega, s. o. nende maade jõupingutuste ühendamisega majandusliku koostöö ja vastastikuse abistamise alusel. Eriti tihe majanduslik koostöö valitseb maade vahel, kes kuuluvad Vastastikuse Majandusliku Abistamise Nõukogusse, mis moodustati 1949. aastal. Nimetatud nõukogu liikmeiks on Nõukogude Liit, Poola, Saksa DV, Tšehhoslovakkia, Ungari, Rumeenia, Bulgaaria, Albaania (viimastel aastatel ta ei võta osa nõukogu tööst), Mongoolia Rahvavabariik. 1964. a. peale hakkas Jugoslaavia osa võtma mitmete nõukogu organite tööst.

Sotsialistlike maade majandusliku koostöö ja vastastikuse abistamise peamiseks vormiks on rahvamajanduse plaanide koordineerimine (kooskõlastamine). Praegusel ajal

Riigid	Eksporditavad tooted											
	Masinad ja seadmed	Ettevõtete komplekssseadmed	Elektrienergia	Nafta ja naftatooted	Süsi ja koks	Rauamaak	Must- ja värvilised metallid	Keemiatooted	Metsamaterjalid	Teravili	Puuvill, lina, vill	Köögi- ja puuvili (värske ja konserveeritud), tubakas
NSV Liit	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	
Bulgaaria	●											●
Ungari	●	●					●		●			●
Saksa DV	●	●						●				
Poola	●		●		●		●					
Rumeenia	●		●	●			●		●			
Tšehhoslovakkia	●	●			●		●					●

Siin on näidatud tähtsamad tooted, mis Vastastikuse Majandusliku Abistamise Nõukogu liikmed saadavad üksteisele. Kasutades tabelit, määrake kindlaks nende igaühe spetsialiseerumine rahvusvahelises sotsialistlikus tööjaotuses.

kujutab maailma sotsialistlik majandussüsteem endast üksikute maade majanduse kogumit. Igal sotsialistlikul maal on oma rahvuslik majandus, mis areneb riikliku plaani järgi. Üksikute maade plaanide koordineerimine kindlustab tähtsaimate majandusharude arenemise sellise planeerimise, mis võimaldab kontsentreerida jõupingutused kõige tähtsamate toodanguliikide tootmiseks ja kõrvaldada mittevajaliku parallelismi.

Vastastikuse Majandusliku Abistamise Nõukogu liikmeks olevates maades viiakse läbi spetsialiseerimist rohkem kui tuhande masina- ja seadmeliigi tootmiseks. Kõrgahjude seadmete tootmine on koondatud näiteks Nõukogude Liitu, Poolasse, Tšehhoslovakkiasse ja Saksa Demokraatlikku Vabariiki, naftatööstuse seadmete tootmine Nõukogude Liitu ja Rumeeniasse, maisikoristamismasinate tootmine — Ungarisse, Rumeeniasse ja Nõukogude Liitu. Laieneb spetsialiseerumine ka keemiatööstuses, mis hõlmab rohkem kui 2000 tooteliiki. Seejuures kasvab seeriatootmine, saavutatakse tootmise kõrgem tehniline tase, tõuseb tööviljakus.

Praegusel ajal koordineerivad Vastastikuse Majandusliku Abistamise Nõukogusse kuuluvad maad rahvamajanduse arendamise plaane perioodiks 1966—1970, määravad kindlaks peamised proportsioonid iga maa arenemises. Samal ajal jätkub töö perspektiivplaanide koordineerimise alal ka pikema perioodi peale — kuni 1980. aastani. Rahvamajanduse plaanide koordineerimise abil saa-

vutatud sidemete tugevnemine rahvuslike majanduslike organismide vahel loob eeldused nende üha tihedamaks lähenemiseks.

Koos rahvusvahelise sotsialistliku tööjaotusega kujunes ka sotsialistlik maailmaturg, kus sotsialistlikud maad omandavad põhilise osa neile vajalikest kaupadest. Ligikaudu 70% sotsialistlike maade väliskaubanduse käibest moodustab nende omavaheline kaubandus, kuna 30% käibest leiab aset kapitalistlike maadega. Sotsialistlik maailmaturg ei tunne turustamisraskusi, väliskaubanduse maht kasvab kogu aeg. Sotsialistlike maade vaheline teaduslik-tehniline koostöö areneb tehnilise dokumentatsiooni (ehituste projektid, masinate joonised) ja spetsialistide vastastikuse vahetamise ning teaduslike ja tehniliste probleemide ühise läbitöötamise teel. Nõukogude Liit andis sotsialistlikele maadele, Vastastikuse Majandusliku Abistamise Nõukogu liikmeile, üle 16 000 komplekti mitmesugust dokumentatsiooni ja sai neilt vastu üle 9000. Sotsialistlikud maad võtavad osa Ühendatud Tuumauurimise Instituudi tööst Dubnas (NSV Liit).

Enamarenenud sotsialistlikud maad annavad vennalikku abi vähemarenenutele. Nõukogude Liit andis teistele sotsialistlikele maadele seadmete ostmiseks laenu ja krediiti 8 miljardi rubla suuruses summas. Nõukogude Liidu abiga on sotsialistlikes maades rajatud ja rajatakse ligi 1200 suurt ja keskmist tööstuslikku objekti. Nõukogude Liidu kõrval annavad suure panuse majanduslikku koostöösse sotsialistlikud tööstusmaad Saksa Demokraatlik Vabariik ja Tšehhoslovakkia. Teised sotsialistlikud maad suurendavad samuti oma osavõttu majanduslikust koostööst.

Eriti suuri kulutusi nõuab tooraine- ja kütusebaasi arendamine. Sotsialistlikul maailmasüsteemil on kõigi tooraine- ja kütuseliikide hiiglaslikud varud. Temale kuulub maailma naftavarudest 80—85%, söevarudest — üle 60% ja boksiitidest — üle 50%. Kuid need varud on maade vahel jagatud väga ebaühtlaselt. Seetõttu ühendavad sotsialistlikud maad eriti suures ulatuses oma pingutusi toor- ja kütteaine kaevandamise ettevõtete ühiseks ehitamiseks. Ehitati maailma suurim naftajuhe «Sõprus». Bulgaaria, Ungari, Saksa DV, Poola ja Tšehhoslovakkia võtavad osa Kingissepa fosforiidikaevanduse rajamisest Leningradi oblastis, Poola — kaalisoola kaevanduse rajamisest Valgevenes, Tšehhoslovakkia ja Poola abistavad Rumeeniat tselluloosi- ja paberikombinaadi ehitamisel. Mitmete Vastastikuse Majandusliku Abistamise Nõukogu liikmesriikide abiga rajatakse tööstuskompleksi Darhanis (Mongoolia Rahvavabariik) ja püstitatakse rida uusehitusi Kuubas. Ühtsesse energiasüsteemi on ühendatud Poola, Saksa Demokraatliku Vabariigi, Tšehhoslovakkia, Ungari, Rumeenia, Bulgaaria ja Nõukogude Liidu kõrgepingeliinid. Algasid tööd Doonau hüdroressursside ühiseks kompleksseks kasutamiseks.

Küsimusi ja ülesandeid.

1. Milles seisavad põhilised erinevused rahvusvahelises geograafilises tööjaotuses sotsialismi ja kapitalismi tingimustes?
2. Iseloomustage rahvusvahelise sotsialistliku tööjaotuse peamisi vorme.

Kahe süsteemi majanduslik võistlus.

Meie ajastul määrab maailma arenemise kahe vastandliku, sotsialistliku ja kapitalistliku süsteemi majandusliku võistluse käik ja tulemused. Selles võistluses võidab see süsteem, kelle majandus areneb kiiremas tempos.

Seoses konkurentsi teravnemisega maailmaturul suurendasid kapitalistliku maailmasüsteemi maad pärast Teist maailmasõda mõnevõrra tööstuse ja põllumajanduse toodangut. Tööstuses oli seda võimalik teha töölisklassi ekspluateerimise tugevdamise, majanduse militariseerimise, uute tööstusharude loomise, sõja ajal vananenud seadmete asendamise ning uute tehniliste saavutuste kasutuselevõtmisega. Põllumajanduses toimus see väikeste ja keskmiste talumajapidamiste laostamise arvel ja suurte kapitalistlikku tüüpi majandite veelgi tunduvama laiendamisega. Kuid vaatamata kõigile nendele pingutustele paistab kapitalistliku

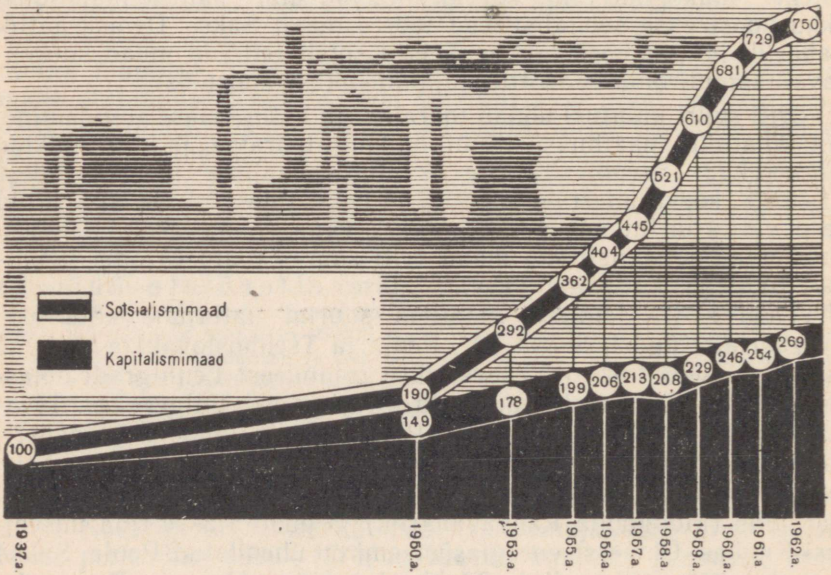

Sotsialistlik maailmasüsteem on kapitalistliku maailmasüsteemi tööstustoodangu kasvutempost kaugele ette jõudnud.

majanduse arenemine ka sõjajärgsel perioodil silma äärmise ebastabiilsusega.

Maailma sotsialismisüsteemi plaanimajandus, mis ei tunne konkurentsi ja kriise, areneb palju kiirema tempoga kui kapitalistlike maade majandus. Vastastikuse Majandusliku Abistamise Nõukogu liikmesriigid ületavad tunduvalt oma arenemistempo poolest «Ühisturu» maid, kusjuures Nõukogude Liit ületab Ameerika Ühendriikide arenemistempo. Viimastel aastatel ületab Nõukogude Liit ja kogu sotsialistlik süsteem kapitalistlikku maailma juba mitte ainult toodangu kasvutempo, vaid ka absoluutse aastase juurdekasvu poolest paljude toodanguliikide osas. Nõukogude Liit edestas Ameerika Ühendriigid ja on maailmas esikohal söe, rauamaagi, traktorite, kombainide, metallilõikepinkide, mootor- ja elektrivedurite, tsemendi, villase riide, suhkru ja rea teiste toodanguliikide tootmises. NSV Liit valmistab rohkem tööstustoodangut kui Suurbritannia, Saksa Föderatiivne Vabariik ja Prantsusmaa kokku.

Tänu kõrgemale arenemistempole kasvab püsivalt sotsialistliku süsteemi maade osatähtsus maailma tööstustoodangus: 1937. aastal oli see 10%, 1955. aastal 27% ja 1963. aastal 38%. Sotsialistlikud maad annavad ligi 40% maailma põllumajandussaaduste toodangust, sealhulgas peaaegu $^1/_2$ teraviljakultuuride toodangust ja üle 40% puuvillasaagist. Nende arvele langeb 60% maailma raudteede veosekäibest.

Sotsialistlik maailmasüsteem läheb veendunult vastu võidule majanduslikus võistluses kapitalismiga. 1963. aastal moodustas NSV Liidu tööstustoodang peaaegu $^2/_3$ USA tööstustoodangust.

Küsimusi ja ülesandeid.

1. Võrrelge tabeli 6 andmete järgi tööstustoodangu kasvutempot sotsialistlikes ja kapitalistlikes maades.
2. Võrrelge tabeli 22 andmete järgi tööstustoodangu keskmist aastast juurdekasvu ja tööstuse kasvutempot NSV Liidus ja Ameerika Ühendriikides.

TÖÖSTUS.

Tööstus on materiaalse tootmise peamine haru, olgugi et selles on rakendatud alla $^1/_5$ maakera aktiivsest rahvastikust. Tööstuse juhtiv osa on määratud sellega, et ta loob tootmisvahendeid kõikide majandusharude jaoks ja tarbimisvahendeid. Seetõttu sõltub ükskõik millise maa majanduslik arenemine eelkõige tööstuse arenemistasemest.

Tööstus jaguneb kaheks suureks grupiks — hankiv ja töötlev tööstus.

Hankiv tööstus on üks vanimaid majandusharusid. Juba väga ammust ajast on tuntud kulla, hõbeda, vase ja plii kaevandamine, samuti metsa raiumine. Pärast tööstuslikku pööret Inglismaal saavutas laialdase leviku kivisöe ja

rauamaagi kaevandamine ning XIX sajandi teisest poolest peale nafta tootmine. Kergeid värvilisi metalle, samuti legeerivaid, haruldasi ja radioaktiivseid metalle hakati majanduslikult kasutama alles XX sajandil. Töötleva tööstuse kiire kasv algas alles XIX sajandil üleminekuga manufaktuurselt tootmiselt masinatootmisele. Lühikese aja jooksul käis töötlev tööstus läbi suure arenemistee. Temas eraldatakse juba «vanu» harusid (tekstiilitööstus, mustmetallurgia), «uusi» — (tööpingiehitus, värviline metallurgia, elektroenergeetika, auto- ja lennukiehitus, naftatöötlemine) ja «uusimaid» — (aatomienergeetika, raadioelektroonika, reaktiivtehnika, orgaanilise sünteesi keemia), mis määravad kaasajal eeskätt tehnilise progressi. Tänapäeval annab maailma kapitalistlikus majandussüsteemis hankiv tööstus $^{1}/_{10}$ ja töötlev tööstus $^{9}/_{10}$ tööstuse kogutoodangust.

Peamised struktuursed nihked.

Teaduslik-tehnilise revolutsiooni mõjul toimuvad nihked tööstuse struktuuris käesoleval ajal kaugelt kiiremini kui varem. Paljud nende nihete põhisuundadest on ühised enamikule maailma arenenud tööstusmaadest.

Kütuse ja energia tootmise ja tarbimise struktuuris (kütte-energeetiline bilanss) võib täheldada kõige ökonoomsemate kütuseliikide — *nafta ja maagaasi osatähtsuse tunduvat suurenemist.* Nafta tarbimise kasv on seotud eelkõige naftatoodete kasutamisega mootorikütusena lennukite, autode, mootorvedurite ja -laevade, traktorite jaoks ning mustmetallurgias kasutatava tehnoloogilise kütusena. Kapitalistlikes riikides suurenes nõudmine nafta järele eriti Teise maailmasõja ajal ja pärast seda seoses nende maade majanduse militariseerimisega. Kapitalistlike maade naftatööstuses peremehetsevad kaheksa Ameerika Ühendriikide ja Suurbritannia suurmonopoli. Ameerika kompaniidele kuulub ligi $^{2}/_{3}$ kapitalistliku maailma kõigist uuritud naftavarudest väljaspool USA piire. Maailma naftatoodang suurenes 0,3 mljr. tonnilt 1937. aastal 1,4 mljr. tonnile 1964. aastal. Samal perioodil suurenes üle 7 korra maagaasi toodang, mida üha laialdasemalt kasutatakse kütusena majapidamises ja tööstuses.

Vastavalt nafta ja gaasi tootmise ja kasutamise suurenemisele väheneb söe osatähtsus maailma kütte-energeetilises bilansis, kuid seejuures püsivad üksikute maade ja maadegruppide vahel suured erinevused. Nafta ja gaas muutusid peamisteks kütuseliikideks Põhja- ja Lõuna-Ameerikas ning Edela-Aasias, samal ajal kui Euroopas, ülejäänud Aasia-osas ja Aafrikas jääb peamiseks energia saamise allikaks süsi.

Kapitalistlike maade kivisöetööstus elab pärast Teist maailmasõda üle kroonilist kriisi: söetoodang ei kasva, vaid paljudes maades väheneb. Viimase 10—15 aasta jooksul annavad maailma söetoodangu juurdekasvu sotsialistlikud maad. Seejuures osutatakse peatähelepanu koksistuva kivisöe kaevandamisele mustmetallurgia jaoks. Teisteks söekütuse tarbijateks jäävad endiselt soojuselektrijaamad ja raudteed; palju sütt läheb ka elamute küt-

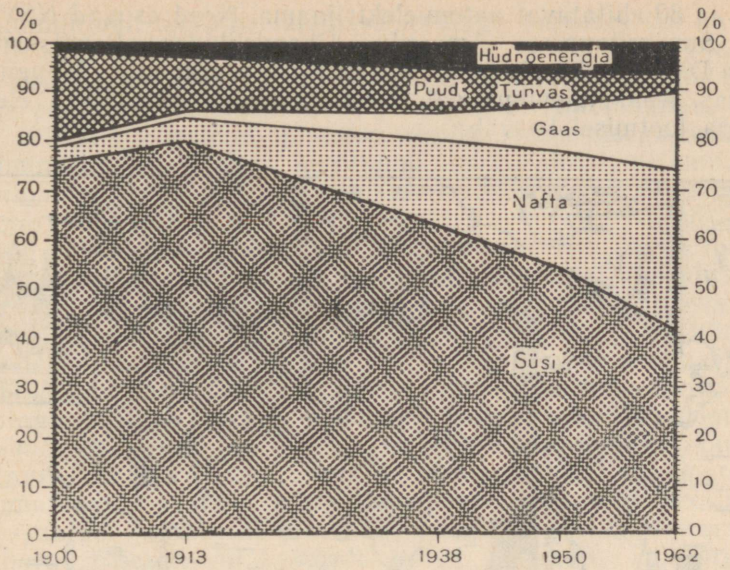

Arvutage graafiku järgi, kuidas muutus kütuse ja energia tootmise struktuur maailmas perioodil 1900.—1962. a.

miseks. Maades, kus on olemas pruunsöevarud, laiendatakse selle tootmist lahtise kaevandamise teel.

Suhteliselt ruttu kasvab maailma elektrienergia toodang. 450 mljr. kWh-lt 1937. aastal suurenes see rohkem kui 3000 mljr. kWh-le 1964. aastal. Elektrienergeetika kõrge kasvutempo avaldub eelkõige tootmisprotsesside mehhaniseerimises ja automatiseerimises nii tööstuses, põllumajanduses ja transpordis kui ka elektrienergia ikka laialdasemas kasutamises majapidamises. Sotsialistlikes maades on elektrienergia tootmise kasvutempo suurem kui kapitalistlikes maades, *elektrienergeetika kasv ületab teiste majandusharude kasvu.*

Seoses sellega, et soojuselektrijaamade ehitamine nõuab vähem aega ja vahendeid kui suurte hüdroelektrijaamade rajamine, võib täheldada enamikus maades, kus on mineraalse kütuse varusid, *tendentsi suurendada soojuselektrijaamade osatähtsust üldises elektrienergia toodangus.* Käesoleval ajal toodavad söel, naftal, maagaasil ja turbal töötavad soojuselektrijaamad 70% maailmas toodetavast elektrienergiast, hüdroelektrijaamad aga 30%. Täheldatakse samuti tendentsi suurendada üksikute elektrijaamade võimsust: rajatakse soojuselektrijaamu võimsusega 1—1,5 milj. kWh ja isegi rohkem.

Aatomielektrijaamade osatähtsus elektrienergia toodangus on praegu veel tühine. 1965. aasta alguses oli kogu maailmas 35 töö-

tavat ja 30 ehitatavat aatomielektrijaama. Need asuvad NSV Liidus, Suurbritannias, Ameerika Ühendriikides, Prantsusmaal, Saksa DV-s, Tšehhoslovakkias, Saksa FV-s, Kanadas, Jaapanis ja Itaalias. Kuid tulevikus aatomieletrijaamade osatähtsus elektrienergia tootmisel kasvab.

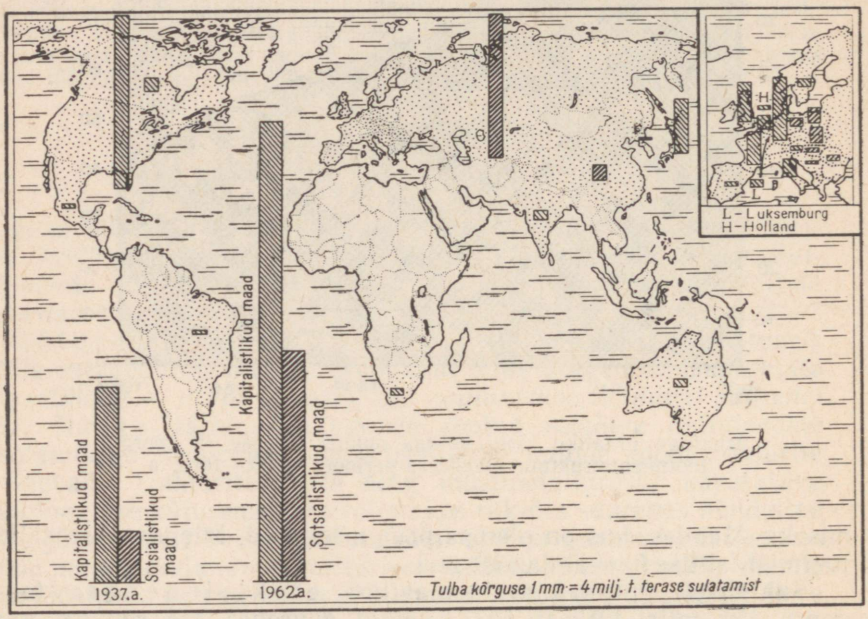

Kaart-diagrammil on näidatud maad, kus terasesulatamine ületab 1 milj. t. Pöörake tähelepanu sellele, kui ebaühtlaselt paikneb terasetootmine kapitalistlikus maailmas. Rõhuval enamikul nõrgaltarenenud maadest pole oma mustmetallurgiat.

Mustmetallurgia annab majandusele tähtsaimat konstruktsioonimaterjali — terast. Terasetoodang kogu maailmas ületab juba 400 milj. t; ainult viimase kümne aasta jooksul on toodetud rohkem terast kui kõigi eelnevate sajandite jooksul, alates rauaajast. Eriti ruttu kasvab kvaliteet-(legeeritud)terase tootmine. Kuid tervikuna on suurimatele kapitalistlikele maadele iseloomustavaks mustmetallurgia mahajäämus üldise tööstustoodangu kasvu ees ja kaugelt mitte täielik tootmisvõimsuste kasutamine.

Väga suured struktuursed nihked toimuvad viimasel ajal värvilises metallurgias. Raskete värviliste metallide (vask, plii, tsink, inglistina) tootmine kapitalistlikes maades kasvab suhteliselt aeglaselt. See-eest kasvab kiire tempoga alumiiniumi tootmine: võrreldes 1900. aastaga on see suurenenud üle 500 korra ja kahekordistub iga 7—10 aastaga. See on seletatav

nii alumiiniumi tooraine laialdase levikuga looduses kui ka selle metalli spetsiifiliste omadustega, mistõttu ta asendab ikka rohkem terast ja raskeid värvilisi metalle. Alumiiniumi kasutatakse kõigis peamistes tööstusharudes ja ehituses. Automaatika, elektron-, vaakuum-, aatomi- ja raketitehnika arenemisega suureneb nõudmine uraani, titaani, berülliumi, tsirkooniumi, liitiumi, germaaniumi ja teiste radioaktiivsete, haruldaste, legeerivate ja kergete värviliste metallide järele.

Ühe või teise maa üldise tööstusliku arenemistaseme määrab suures ulatuses masinaehituse arenemine. Tööstuslikult arenenud maades moodustab masinaehituse osatähtsus tööstuse kogutoodangust 25—35%, kuna toodete sortimendis on kümneid tuhandeid nimetusi. Sõjajärgsel perioodil, kõrvuti masinaehituse toodangu suurenemisega, toimuvad muutused ka tema struktuuris. Tööpingiehituses suureneb automaat- ja poolautomaat-tööpinkide ja -liinide osatähtsus, mis esitab omakorda kõrgendatud nõudmisi elektrontehnikale. Kiiresti arenevad elektrotehnika, transpordi- ja põllumajandusmasinate ehitus, seadmete tootmine mitmesuguste tööstusharude jaoks. Kapitalistlikes maades on masinaehituse paljud harud otseselt või kaudselt seotud majanduse militariseerimisega.

Keemiatööstus kuulub suhteliselt noorte harude hulka, kuid ta määrab ikka enam ja enam riikide tööstusliku arenemise taset ja majanduslikku võimsust. Pole niisugust tööstus-, põllumajandus- ja transpordiharu ning teenindamissfääri, kuhu ei tungiks ühel või teisel kujul keemia. Erilist tähelepanu osutatakse keemiatööstuse kiirendatud arendamisele ja rahvamajanduse keemiseerimisele Nõukogude Liidus ning teistes sotsialismimaades. Arenenud kapitalistlikes maades on keemia teisejärgulisest harust, milline ta oli XX sajandi algul, muutunud üheks juhtivaks tööstusharuks. Keemia esmajärgulise tähtsusega osa majanduses väljendub tema kasvutempos, mis tunduvalt ületab kasvutempo nii tööstuses tervikuna kui ka selle üksikutes harudes. Tööstusliku tootmise struktuur muutub praktiliselt kõigis maades keemia osatähtsuse suurenemise suunas (USA-s, Suurbritannias, SFV-s ja Jaapanis moodustab see 8—10%).

Samaaegselt toimuvad tähtsad struktuursed muutused keemiatööstuses eneses. Kuni Teise maailmasõja lõpuni oli selle peamiseks haruks anorgaaniline keemia, mis tootis happeid, aluseid, mineraalväetisi, soolasid, värvained jne. Sõjajärgsel perioodil, eriti *viimase kümne aasta jooksul, tõusis nii kasvutempo kui ka toodangu mahu poolest esikohale orgaanilise sünteesi keemia*, kusjuures kaasaegse keemia tähtsaimateks toodeteks said plastmassid, sünteetiline kautšuk, keemilised kiudained, arstimid. Seoses sellega toimusid keemiatööstuse juhtivate harude toorainebaasis samuti põhjalikud muutused. Söe, põllumajandusliku ja muu tooraine asemel baseerub orgaanilise sünteesi tähtsamate toodete, sün-

teetiliste materjalide, lämmastikväetiste ja paljude teiste kemikaalide tootmine praegu maagaasi, nafta ning naftaproduktide töötlemisel. Orgaanilise keemia tööstus muutub tegelikult naftakeemiaks.

Kerge- ja toiduainete tööstus toodab peamisi laiatarbekaupu — rõivaid, jalatseid, toiduaineid. Sotsialismimaa rahvaste elu materiaalse taseme tõus loob tingimused tarbimise pidevaks kasvuks ja kerge- ning toiduainete tööstuse kiireks arenemiseks. Kapitalistlikes maades arenevad need harud väga aeglaselt, mõned neist (näiteks tekstiilitööstus) on kauakestva seisaku olukorras. Tehis- ja sünteetiliste kiudainete osatähtsuse suurenemine tekstiilitööstuse tooraine üldises tarbimises (1962. aastal üle $^1/_3$) mõjub kapitalistliku konkurentsi tingimustes äärmiselt negatiivselt niisuguste «traditsiooniliste» tekstiilitööstuse harude arenemisele, nagu puuvillase ja villase riide tööstus.

Paiknemise põhijooned.

Tööstuse paiknemise peamised seaduspärasused sotsialistlikes ja kapitalistlikes maades on printsipiaalselt erinevad.

Sotsialistlikes maades toimub tööstuse paigutamine plaanipäraselt ja ratsionaalselt, kusjuures võetakse arvesse iga maa ning kogu sotsialistliku maailmasüsteemi vajadusi. Maades, kus ka varem oli kõrgeltarenenud tööstus, leidsid tööstuses aset tähtsad territoriaalsed nihked, teostatakse minevikus mahajäänud rajoonide arendamist. Maades, kus hiljuti peaaegu üldse polnud tööstust, on rajatud palju uusi tööstusrajoone ja -linnu. Asukoha valimisel suurte uusehituste püstitamiseks, mitmesuguste objektide mastaabi ja profiili kindlaksmääramisel võetakse arvesse rahvusvahelise sotsialistliku tööjaotuse huvisid, üksikute maade majanduse spetsialiseerumist ja maade omavahelist koopereerimist. Juba käesoleval ajal arenevad sotsialismimaade mõned tööstusharud sellise arvestusega, et rahuldada mitte ainult ühe maa sisemisi, vaid ka teiste vennalike maade vajadusi. Taoliste näidetena võib tuua nafta-, rauamaagi- ja metallurgiatööstuse arendamist NSV Liidus, masinaehituse arendamist Saksa Demokraatlikus Vabariigis ning Tšehhoslovakkias. Sotsialismi kui maailmasüsteemi suhteliselt lühikese eksisteerimisaja jooksul on juba toimunud sellesse süsteemi kuuluvate riikide üldise arenemissuuna märkimisväärne võrdsustumine.

Kapitalistlikes maades toimub tööstuse paigutamine stiihiliselt, konkurentsivõitluse käigus. Ta väljendab eredalt rahvusvahelise kapitalistliku tööjaotuse põhijoont — *tööstuse koondumist väikesesse majanduslikult arenenud riikide gruppi.* Eriti ilmekalt väljendub see töötlevas tööstuses.

Arenenud kapitalistlikes maades toodetakse üle $^9/_{10}$ kogu kapi-

talistliku maailma elektrienergiast, olgugi et majanduslikult nõrgalt arenenud maades on mitmesuguste kütuseliikide ja hüdroenergia suuri varusid. Samal ajal kui Euroopas kasutatakse näiteks hüdroressurssidest juba 30%, on Aafrikas see näitaja kõigest ühe protsendi ümber. Arenevates maades toodetakse alla $^1/_{10}$ kogu kapitalistliku maailmasüsteemi metalli- ja keemiatööstuse toodangust ning nende osatähtsus masinaehituses moodustab vaid 3%. Kõigi arenevate maade hulgast toodavad metallitöötlemise pinke (lihtsa konstruktsiooniga) India, Araabia Ühinenud Vabariik, Mehhiko, Brasiilia ja Argentiina. Peaaegu kogu tööpinkide, autode, laevade ja vedurite tootmine on koondunud vähestesse arenenud kapitalistlikesse maadesse Euroopas ja Põhja-Ameerikas ning Jaapanisse. Ainult tekstiilitööstuses on arenevate maade osatähtsus mõnevõrra suurem.

Võib tunduda, et tooraine- ja kütusetoodangus peaksid erinevused arenenud kapitalistlike maade ning arenevate rahvusriikide vahel olema väiksemad. Paiknevad ju arenevate noorte riikide territooriumil kapitalistliku maailmasüsteemi peamised nafta-, värviliste metallide, mangaani-, kromiitide, kulla-, teemantide ja rea teiste maavarade leiukohad. Kuid suurriikide monopolid pidurdasid sihilikult kaua aega paljude mäetööstusharude arenemist oma asumaades ja poolasumaades. Söeleiukohti näiteks on teada kümnetes maades kõigil mandritel, kuid 90% kogu kapitalistliku maailma söetoodangust annavad ainult 5 riiki (USA, SFV, Suurbritannia, Jaapan ja Prantsusmaa), samal ajal kui Aasia, Aafrika ja Ladina-Ameerika noorte rahvusriikide osatähtsus on kõigest 5%. Peaaegu $^3/_4$ rauamaagitoodangust annavad Ameerika Ühendriigid, Prantsusmaa, Rootsi, Suurbritannia, Saksa Föderatiivne Vabariik ja Kanada.

Arenevate maade mäetööstuse neile harudele, mis arenesid tunduvalt juba kolonialismiperioodil, on iseloomulik tohutu erinevus tootmis- ja tarbimisrajoonide vahel.

Arenenud kapitalistlikest riikidest on suurte naftavarudega ainult Ameerika Ühendriigid, samal ajal kui kõige rikkamad leiukohad asuvad Lähis- ja Kesk-Ida maades (70% kapitalistliku maailma varudest), Põhja-Aafrikas, Kagu-Aasias, Ladina-Ameerikas. 1962. aastal moodustas Lähis- ja Kesk-Ida maades naftatoodang 310 milj. t, kuid tarbimine — 34 milj. t. Samal aastal toodeti Euroopa kapitalistlikes maades kõigest 16 milj. t naftat ja tarbiti 216 milj. t. Harilikult tuuakse majanduslikult vähearenenud maadest toornaftat, tema töötlemine toimub importivates maades (USA, Kanada, Lääne-Euroopa riigid), kuhu on koondunud peamised töötlemistehased. Et nafta tuuakse neisse maadesse meretee kaudu, asetsevad naftatöötlemistehased peamiselt sadamalinnades. Viimasel ajal algas «Ühisturu» maades magistraal-naftajuhtmete ehitamine sadamatest Lääne-Euroopa siserajoonidesse. Mõningane maagaasi tootmise suurenemine Lähis- ja Kesk-Ida

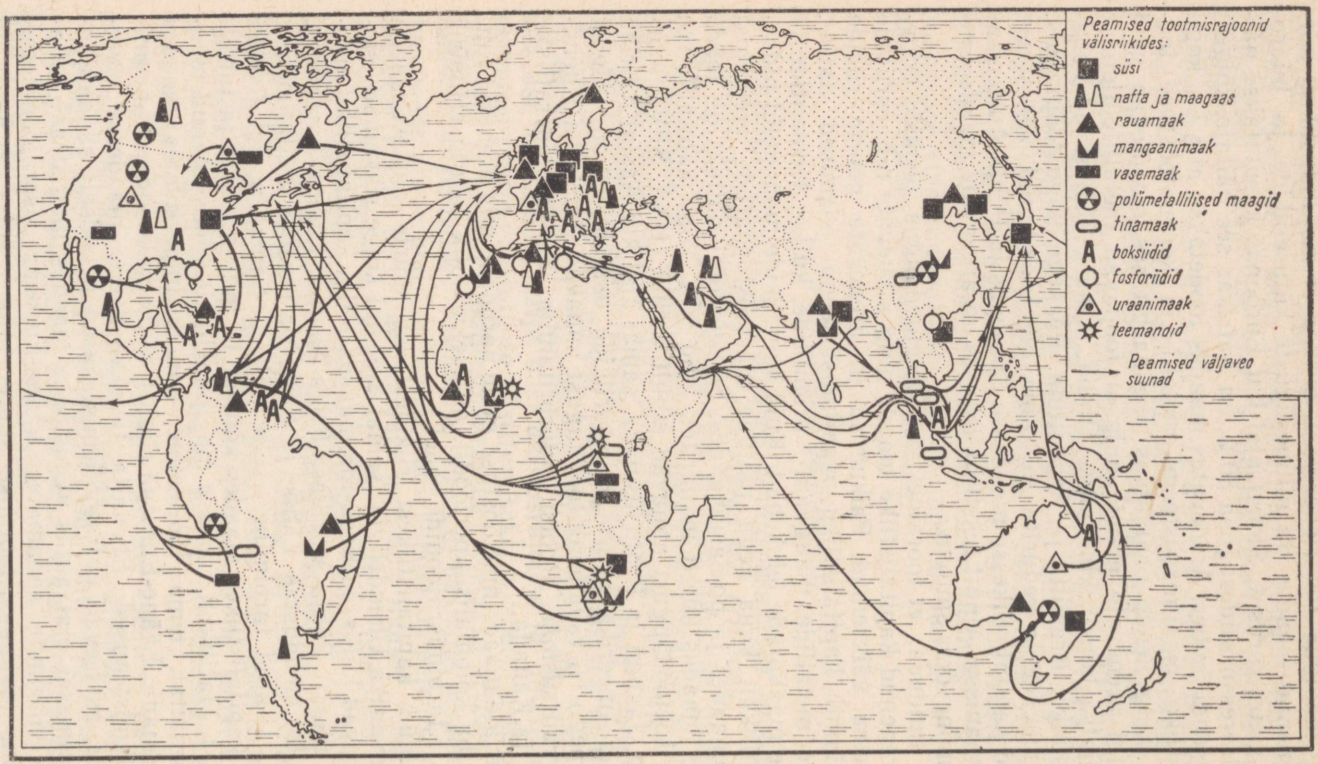

Kaardil on näidatud tähtsaimad maavarade kaevandamise rajoonid välisriikides. Jälgige kaardil tooraine ja kütuse väljaveo põhisuundi nõrgaltarenenud Aasia, Aafrika ja Ladina-Ameerika maadest tööstuslikult arenenud kapitalistlikesse riikidesse.

maades ning Põhja-Aafrikas on samuti seotud peamiselt projektidega gaasi transportimiseks Euroopasse gaasijuhtmete kaudu või veeldatud kujul spetsiaalsete laevadega. Ja kui viimasel ajal kasvab märgatavalt rauamaagi tootmine Venetsueelas, Brasiilias, Libeerias ja teistes arenevates maades, siis on see seletatav eeskätt nõudmise suurenemisega rauamaagile arenenud kapitalistlikes riikides. Seoses sellega mustmetallurgia ettevõtted, mis asetsesid varem peamiselt Lääne-Euroopa ja Ühendriikide söe- ja rauamaagibasseinides, hakkavad lähenema meresadamatele, kuhu tuuakse rauamaaki. Täielikult veetakse vähearenenud maadest välja kõik seal kaevandatav kuld ja teemandid.

Värviline metallurgia on üks rasketööstuse vähestest harudest, mis hakkas majanduslikult vähearenenud maades arenema juba koloniaalperioodil. Näiteks Malaiasse on ulatuslikult koondunud inglistina tootmine, Kongosse ja Sambiasse vasesulatus. Kuid see on seletatav mitte millegi muuga kui värvilise metallurgia toorainebaasi iseärasustega — väga väikese metallisisaldusega vaeste maakide terava ülekaaluga.

Selleks et saada 1 t vaske, on vaja töödelda 100 t maaki, nikli jaoks — 200 t, inglistina jaoks — 300 t. Uraanimaak loetakse kõlblikuks tööstuslikuks tootmiseks 0,2—0,3% ja isegi 0,05% uraanoksiidi (U_3O_8) sisaldusega. Kuid värvilise metallurgia ettevõtted, mis on ehitatud suurriikide monopolide poolt endistes asumaades ja poolasumaades, on mittetäieliku tootmistsükliga: nad toodavad kontsentraate ning toormetalli, kuna puhta metalli tootmine toimub juba Lääne-Euroopa maades ja Ameerika Ühendriikides. On iseloomulik, et 50—60% alumiiniumoksiidi sisaldusega boksiite peaaegu kunagi ei töödelda kaevandamisrajoonides, vaid veetakse Lääne-Euroopasse, Ameerika Ühendriikidesse, Jaapanisse toorel kujul ja töödeldakse juba tarbimiskohal (USA, Suurbritannia, SFV, Prantsusmaa) või odava elektrienergia tootmiskohtade läheduses (Kanada, Norra).

Viimasel ajal seoses rahvusliku tööstuse arenemisega Indias, Araabia Ühinenud Vabariigis ja reas teistes Aasia, Aafrika ja Ladina-Ameerika maades võib täheldada esimesi nihkeid rahvusvahelises kapitalistlikus tööjaotuses, mis viivad arenevate maade osatähtsuse suurenemisele.

Nende maade tööstus hakkab kasvama järjest suurema tempoga. Mineraalse tooraine ja kütuse toodangu suurenemine on järjest rohkem tingitud kasvava tööstusliku tootmise vajadustest rahvusriikides enestes, kus luuakse esimesi mustmetallurgia, masinaehituse ja teiste rasketööstusharude ettevõtteid. Seega, *majanduse alanud ümberkorraldamine endistes koloniaalsetes ja sõltuvates maades suurendab kapitalistliku maailmamajanduse kriisi. See viib ebavõrdse rahvusvahelise tööjaotuse imperialistliku süsteemi järkjärgulisele nõrgenemisele.*

Põllumajandus on oma tähtsuselt teine (peale tööstuse) materiaalse tootmise haru, kus on tegev üle poole maakera aktiivsest rahvastikust.

Põllumajanduses, samuti nagu tööstuseski, on mitmesugused harud. Eelkõige on selleks maaviljelus ja loomakasvatus; need omakorda jagunevad veelgi kitsamateks harudeks: maaviljeluses on peamiseks põllundus ühes teravilja- ja tehniliste kultuuride, heina-, köögivilja- ning puuviljakasvatusega; loomakasvatuses — veise-, sea-, lamba- ja linnukasvatus. Nende harudega koos vaadeldakse ka metsamajandust ja kalandust, kuigi viimased ei kuulu põllumajanduse (s. o. kultuuride kasvatamine ja koduloomade pidamine) mõistesse.

Agraarsuhted ja majandite tüübid.

Põllumajanduse arenemistase oleneb eelkõige valitsevatest agraarsuhetest.

Sotsialistlike maade ühiskonnastatud (kooperatiivsel ja riiklikul) suurpõllumajandusel on suured eelised: ta võimaldab erinevaid looduslikke tingimusi arvestades kasutada majandite suurtel territooriumidel kõige ratsionaalsemalt maad, masinaid ja uusimaid agrotehnilisi meetodeid. Riik planeerib põllumajanduse arenemist, võttes arvesse teisi majandusharusid, varustab teda masinate ja väetistega, garanteerib toodangu kokkuostu. Neis tingimustes kasvab kiiresti tootmise intensiivsus ja toodangu kogumaht, kindlustatakse põllumajandustöötajate materiaalse heaolu kasv.

Kapitalistlikes maades, kus säilib eraomandus maale, eksisteerivad mitmesugused agraarsuhted. Euroopa ja Ameerika kõrgeltarenenud maades on levinud suurkapitalistlikud ning väikesed ja keskmised talupoegade (või farmerite) majandid.

Suurkapitalistlikud majandid paistavad silma kõigi või peaaegu kõigi tootmisprotsesside mehhaniseerituse, kõrge agrotehnika ja palgatöö kasutamise poolest. Enamasti seostavad need majandid maaviljeluse loomakasvatusega. Väikefarmeritel pole niisugust tehnikat, osa nendest tegeleb poolnaturaalse majapidamisega; kaubatootjad tavaliselt spetsialiseerivad oma majandi kitsalt ja sõltuvad täielikult sellest, kuivõrd hästi neil õnnestub müüa oma toodangut. Põllumajandusliku toodangu kokkuost ja müük on monopolide käes; nad alandavad kokkuostuhindu, tõstavad müügihindu. Tunduv osa toodangust ei leia ostjat. Kõik see raskendab väiketalunike ja farmerite olukorda, viib nad sageli laostumisele.

Vaatamata mehhaniseerimise ja agrotehnika kõrgele tasemele paljudes majandites kasvab nende toodang aeglaselt. Samal ajal kui NSV Liidu põllumajanduses moodustas aasta keskmine kasvu-

tempo aastail 1954—1961 6%, oli see USA-s 1,8%, Inglismaal — 2,6%, SFV-s — 3,2%.

Paljudes arenevates maades ja vähemarenenud kapitalistlikes riikides säilivad tunduvad feodalismi igandid. Suur osa maast kuulub neis riikides käputäiele mõisnikele. Talupoegade valduses on väikesed maalapid või neil pole üldse maad. Naturaalne maarent seab neid täielikku sõltuvusse mõisnikest, ei anna võimalust masinate muretsemiseks ega keemiliste väetiste kasutamiseks, et majandit ratsionaalselt pidada. On veel palju neid riike, kus maad haritakse puuadraga ja kus isegi raudsahka kohtab harva.

Aasiasse, Aafrikasse ja Ladina-Ameerikasse on koondunud 65% kapitalistlike maade maafondist ja ainult 8% traktoripargist. Kui Ameerika Ühendriikides tuleb 1 traktori kohta 22 ha põllumaad ja Euroopas 65 ha, siis Ladina-Ameerika maades on vastav näitaja 384 ha, Aafrikas — 300 ha, kuid suuremas osas Aasia maades — 4000 hektarit.

Mõnedes arenevates riikides võetakse tarvitusele abinõusid põllumajanduse arendamiseks. Riik ehitab niisutussüsteeme, rendib talupoegadele masinaid, arendab väetiste tootmist. Viiakse läbi ka agraarreforme, mille eesmärgiks on mõisnike maavalduse piiramine, talupoegadele maa jagamine, rentnike olukorra kergendamine. Kuid siiski on väikemaaomandus endiselt põllumajandusele nuhtluseks: mõisniku käest maa väljaostuks on vaja maksta, kuid suuremal osal talupoegadest puuduvad selleks vahendid.

Mitmetes nendest maadest säilib istandusmajandus, mis kuulub välismaalastele. See on tehniliselt paremini varustatud, sageli asuvad istandustes põllumajandussaaduste töötlemise vabrikud. Plantaatorid ekspluateerivad halastamatult kohalike elanike tööd.

Põllumajanduse juhtimise kaasaegsed meetodid.

Looduslikud tingimused avaldavad põllumajandusele suurt mõju. Soojuse ja niiskuse hulk, vegetatsiooniperioodi kestus, muldade iseloom ja paljud teised looduslikud tingimused piiravad kultuuride valikut, mõjuvad nende saagikusele.

Põllumajanduse sõltuvus loodusest väheneb seoses bioloogia- ja keemiateaduse arenemisega ning tehniliste vahendite kasvuga.

Kaasaja agrotehnilised abinõud — maa niisutamine kuivades rajoonides, kuiva- ja külmakindlate ning muude taimesortide aretamine, kultuuride õige külvikorra kindlaksmääramine — kõik see aitab ületada põllumajandusele kahjulike looduslike faktorite mõju. Mitte vähem tähtis on põllumajanduse keemiseerimine, s. t. keemiliste väetiste viimine mulda, keemiliste vahendite kasutamine umbrohu- ja taimehaiguste tõrjeks ning paljud teised abinõud kultuuride viljakuse ja loomakasvatuse produk-

tiivsuse tõstmiseks. Neis maades, kus põldudele antakse palju väetisi, suureneb saagikus tunduvalt. Näiteks 1962. aastal anti Prantsusmaal hektari põllumaa kohta keskmiselt 507 kg keemilisi väetisi, Inglismaal — 766 kg; vastavalt oli teravilja saagikus Prantsusmaal 26 ts/ha ja Inglismaal — 35,8 ts/ha.

Viimase 20—30 aasta kestel on tunduvalt kasvanud ja muutunud põllumajanduse mehhaniseerimine. Palju kordi on suurenenud traktorite ja kombainide arv, on loodud suur hulk täiesti uusi masinaid, järjest ulatuslikumalt kasutatakse põllumajanduses elektrienergiat. Näiteks NSV Liidus töötas 1940. aastal põldudel 530 000 traktorit ja 182 000 kombaini, 1962. aastal aga 2,4 miljonit traktorit ja üle 520 000 kombaini.

Mehhaniseerimine koos uusimate agrotehniliste meetodite ja kemiseerimise kasutamisega suurendab tunduvalt tööviljakust ning muudab põllumajanduslikud ettevõtted omapärasteks «teravilja-» ja «piimavabrikuteks» jms.

Põllumajanduse spetsialiseerumine.

Iga maa vajab mitmesugust põllumajandustoodangut. Kuid ühtede ja samade kultuuride viljelemine pole igal pool ühtemoodi kasutoov. Looduslike tingimuste igakülgne hindamine on väga tähtis majandi spetsialiseerumise valikul, s. o. nende kultuuride ja loomakasvatusharude kindlaksmääramisel, mis antud looduslikes tingimustes annavad kõige rohkem ja kõrgeima kvaliteediga toodangut.

Spetsialiseeritud majand võimaldab ratsionaalsemalt kasutada maad ja tehnikat, laialdasemalt tarvitusele võtta väetisi ja muid keemilisi vahendeid maaharimiseks ning külvide hooldamiseks, mis tõstab kultuuride saagikust ja loomakasvatuse produktiivsust.

Sotsialismi tingimustes on suurtele kollektiivmajanditele riigi poolt garanteeritud nende toodangu realiseerimine, nad saavad riigilt neile vajalikke masinaid, väetisi ja muid kemikaale. Spetsialiseerumine on neis tingimustes väga kasulik ja aitab tõsta põllumajanduses töötajate materiaalse heaolu taset.

Kõrgeltarenenud kapitalistlikes riikides tõstab kitsas spetsialiseerumine samuti põllumajanduse produktiivsust, kuid sel puhul on talupojad ja farmerid täielikus sõltuvuses oma toodangu soodsast või ebasoodsast müügist. Kaubandus on neis maades monopolide käes, mistõttu põllumajanduslikud tootjad langevad sõltuvusse monopolidest.

Veel halvemas olukorras on põllumajanduslikud tootjad nõrgaltarenenud maades. Nende majanduse spetsialiseerumise määravad mitte oma elanikkonna, vaid nendes maades majanduslikku mõju omavate välisriikide monopolide vajadused. Selle tulemusel võetakse eksportkultuuride alla kõik paremad

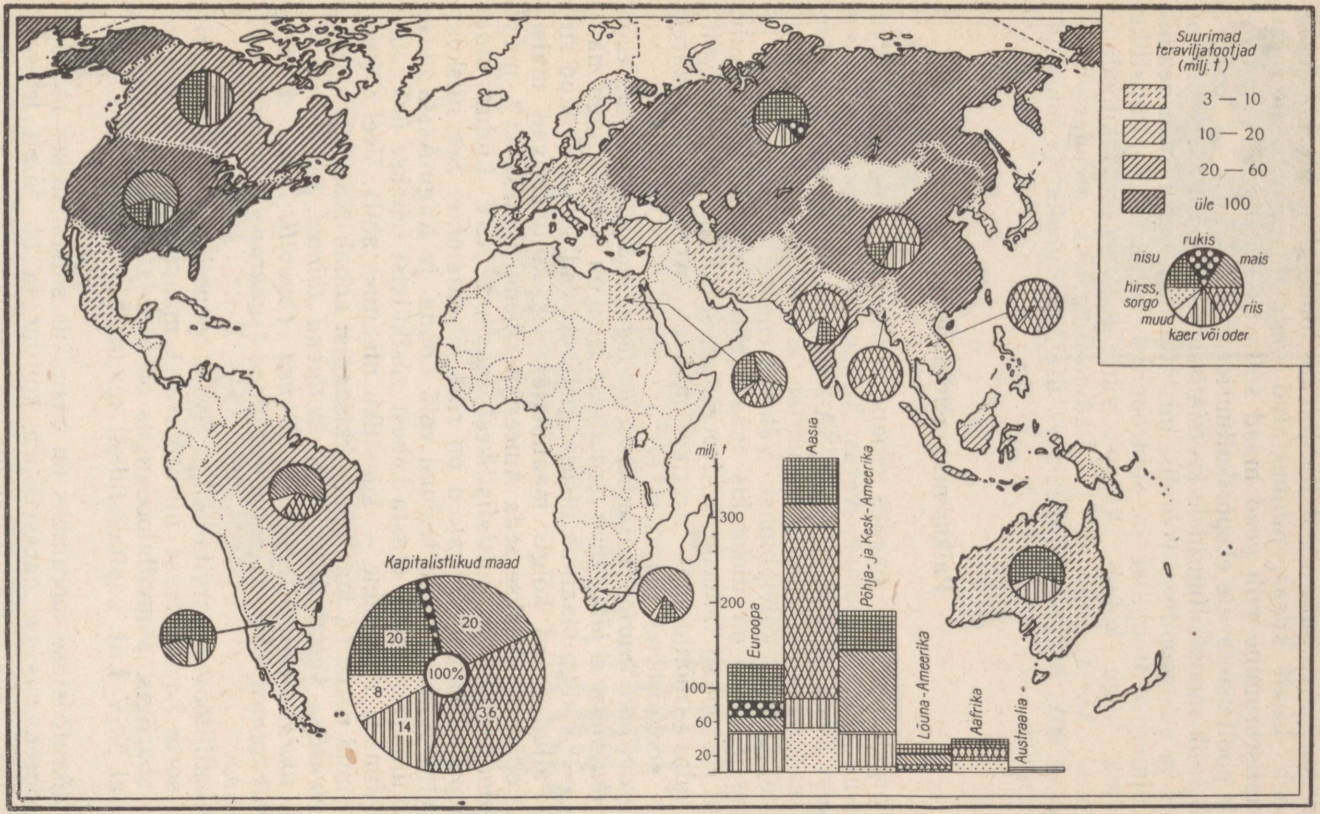

Teraviljakultuure kasvatatakse enamikus maailma maadest. Kuid nende kombinatsioonid on eri maades erinevad. Millega võib seletada sellist nisu-, maisi- ja riisikülvide paiknemist?

maad, kusjuures omal maal tarbitavate toidukultuuride külvipind väheneb. Liialt kitsas, niinimetatud majanduse monokultuurne spetsialiseerumine viib need maad sõltuvusse välisriikide monopolide poolt ostetavate eksportkultuuride müügist.

Enamik monokultuuridele spetsialiseerunud maid asetseb troopilises ja subtroopilises vööndis, mistõttu nad kasvatavad peamiselt hinnalisi troopilisi ja subtroopilisi kultuure. Kapitalistliku maailma kogu kohvi-, kakao-, vürtside ja kautšukitoodang saadakse Aasia, Aafrika ja Ladina-Ameerika maadest; nad annavad 90% tee-, riisi-, arahhise-, üle 50% tubaka- ja puuvillatoodangust.

Paiknemise põhijooned.

Kõrgeltarenenud maades omandab maaviljeluse kõrval ikka suurema tähtsuse loomakasvatus. Tunduv osa maaviljeluse toodangust läheb loomasöödaks. USA-s näiteks on söödakultuuride all (sealhulgas ka teraviljakultuuride all, mida söödetakse loomadele) üle $^1/_2$ külvipinnast. Vähemarenenud kapitalistlikes ja noortes riikides on ülekaalus maaviljelus; seal aga, kus kuiv kliima raskendab taimede kultiveerimist, säilib mahajäänud välikarjandus (mõningates Aafrika maades, Araabia poolsaarel, Iraani poolkõrbetes jne.).

Teraviljakultuuride kasvatamisega tegelevad kõik maad, kuid enamikul neist ei jätku oma teraviljast. Nisu on levinud kogu maailmas — $^1/_2$ kogu maailma nisusaagist annavad sotsialistlikud riigid. Paljud maad kõigis maailmajagudes kultiveerivad maisi. Kõige enam toodetakse seda Ameerika Ühendriikides (43% maailmatoodangust) ja sotsialistlikest maadest NSV Liidus ning Rumeenias. Kaugelt piiratum on riisi kasvatamine. See niiskust armastav taim on laialt levinud vaid Lõuna- ja Kagu-Aasia mussoonkliimaga maades (aasta kahest riisikülvist tehakse üks mussoonvihmade ajal, teine — kunstliku niisutuse abil). Veel vähem on levinud rukis; $^3/_4$ maailma rukkisaagist annab NSV Liit.

Tehniliste kultuuride gruppi kuuluvad taimed, mida kasutatakse toorainena tööstuses: kiutaimed (puuvill, lina, džuut), kautšukitaimed, õlitaimed, suhkrutaimed (suhkrupeet, suhkruroog) ja teised.

Tekstiilitööstus tarvitab kõige enam puuvilla. Puuvilla parimaid sorte kasvatatakse niisutatavatel maadel Araabia Ühinenud Vabariigis. Puuvillatoodangus on sotsialismimaade hulgas esikohal NSV Liit, kapitalistlikest maadest — Ameerika Ühendriigid.

Suhkrutööstuse tooraineks on enamikus sotsialistlikes maades suhkrupeet, mis on parasvöötme kultuur ja on laialt levinud Euroopas. Suhkrupeeditoodangus on esikohal NSV Liit. Kaks

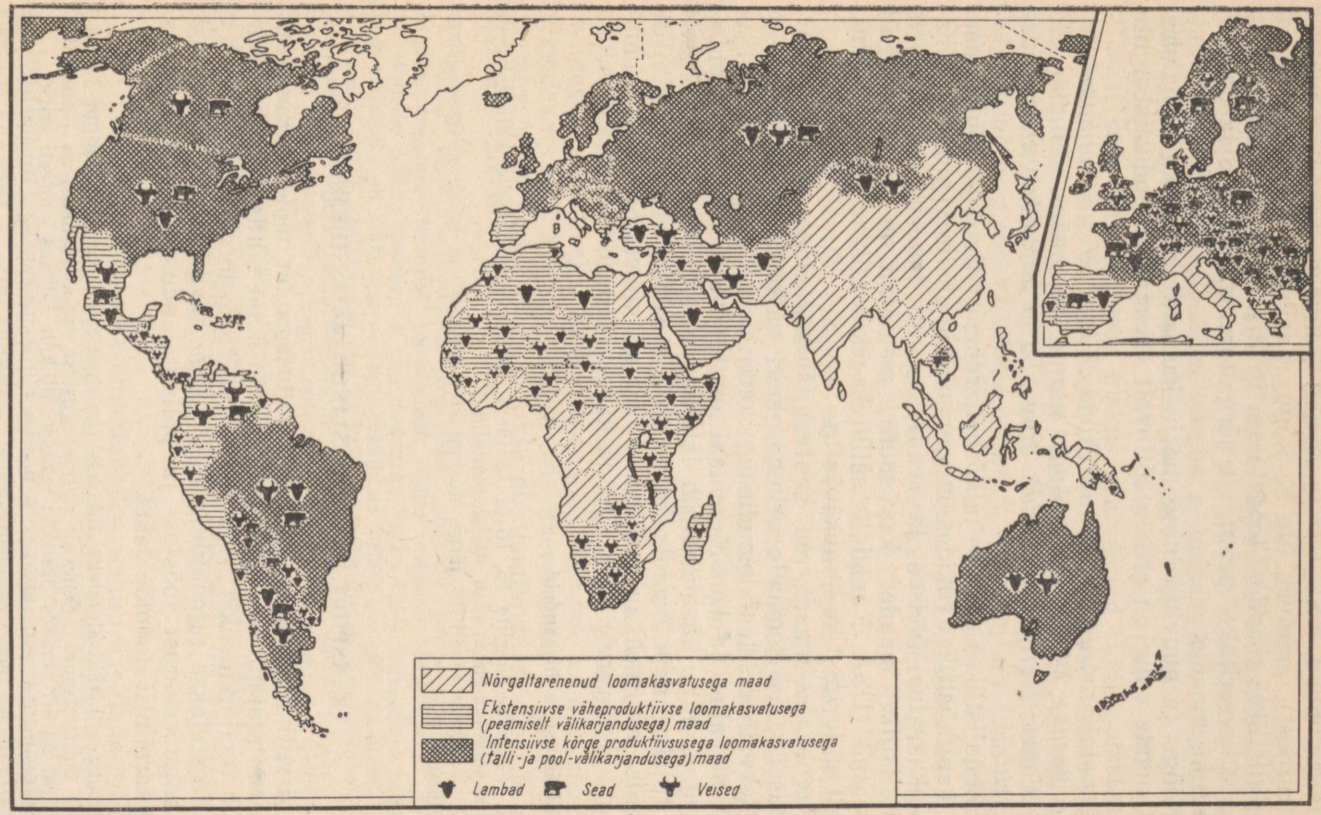

Tehke kaardi järgi kindlaks, millistes maades on kõige mitmekülgsemate harudega loomakasvatus. Miks on reas Aafrika ja Aasia maades loomakasvatus spetsialiseerunud kitsalt lambakasvatusele? Millistes maades peetakse palju sigu?

sotsialismimaad, NSV Liit ja Kuuba (viimases saadakse suhkrut suhkruroost), annavad üle $^1/_4$ kogu maailma suhkrutoodangust. Kapitalistlikes maades toodetakse ligi $^3/_4$ suhkrust suhkruroost, mida kultiveeritakse peamiselt nõrgaltarenenud Aasia ja Ladina-Ameerika maades.

Köögi- ja puuvilju ning marju kasvatatakse kõigis maades, kuid nende valik on erinev sõltuvalt eri maade looduslikest tingimustest.

Loomakasvatus muutus põllumajanduse kõrge kaubatoodanguga haruks XIX sajandi lõpust alates, kui hakati ehitama külmutuslaevu (refrižeraatoreid) ning liha ja piima konserveerimise tehaseid.

Sotsialistlikes maades ja kõrgeltarenenud Euroopa ning Ameerika kapitalistlikes riikides on arenenud intensiivne piima- ja lihaloomakasvatus (veised ja sead), samuti lambakasvatus. Neis kapitalistlikes maades, kus suured maa-alad on kohati nõrgalt asustatud (USA, Kanada), säilib ka ekstensiivne välikarjandus. Laialt on levinud ka linnukasvatus.

Arenevates maades on suurem tähtsus ekstensiivsel välikarjandusel suure loomade arvuga, kuid väikese produktiivsusega (mittekvaliteetsete tõuomadustega kari).

Austraalias ja Uus-Meremaal on tugevasti arenenud lambakasvatus, mille käsutuses on laialdased karjamaad. Samaaegselt kasutatakse neis maades ka loomadele sööda etteandmist. Töö farmides on mehhaniseeritud. Mõlemad nimetatud maad saadavad maailmaturule palju liha ja kõrgekvaliteedilist villa.

Küsimusi ja ülesandeid.

1. Määrake tabelite 15, 16 ja 18 järgi, missugustes maades külvatakse ja kogutakse kõige enam nisu, maisi, puuvilla.
2. Vaadake tabeli 19 järgi, missugustes maades on kõige mitmekesisema koosseisuga kari.

TRANSPORT. MAJANDUSLIKUD VÄLISSIDEMED.

Kõrvuti tööstuse ja põllumajandusega on mõlema maailmasüsteemi majanduses ning igal üksikul maal tähtis koht transpordil ja majanduslikel välissidemetel. Transpordi ja kaubanduse abil teostatakse rajoonidevahelist ning rahvusvahelist tööjaotust, toodangu vahetust tööstus- ja põllumajandusrajoonide, tootmisning tarbimisrajoonide vahel.

Transpordi tähtsaimateks liikideks on raudtee-, auto-, torujuhtme-, mere-, jõe- ja õhutransport. Olenevalt mitmesugustest majanduslikest ja looduslikest teguritest on eri maades üksikute transpordiliikide tähtsus suuresti erinev.

Majanduslike välissidemete hulka kuulub väliskaubandus, kapitalide väljavedu ja mõned teised sidemete vormid.

Enamikus majanduslikult arenenud maades kasutatakse vedudeks peamiselt r a u d t e e t r a n s p o r t i. Raudtee-ehitus Euroopa ja Põhja-Ameerika maades toimus peamiselt XIX sajandi teisel poolel ja XX sajandi alguses. Raudteeliinide pikkus kogu maailmas kasvas 200 000 km-lt 1870. aastal 1 milj. km-le 1913. aastal. Pärast seda on raudteede pikkus suurenenud suhteliselt vähe ja käesoleval ajal moodustab see 1,2 milj. km. Reas kapitalistlikes maades (USA, Suurbritannia) lüheneb raudteede pikkus teiste transpordiliikide konkurentsi tõttu. *Raudteevõrgu peamine juurdekasv leiab aset sotsialistlikes maades, kus käib laialdane raudteeehitus.* Raudteede kogupikkuselt on Nõukogude Liit Ameerika Ühendriikide järel teisel kohal maailmas; NSV Liidus on samuti maailma pikim raudteemagistraal Moskva—Vladivostok. Kapitalistlike maade raudteede kogupikkusest on üle $^1/_2$ USA, Kanada, Prantsusmaa, SFV ja Suurbritannia valduses.

Peale raudteede pikkuse on väga tähtsaks näitajaks raudteevõrgu tihedus. Kõige tihedam on raudteevõrk Belgias (16 km/100 km^2), Saksa Demokraatlikus Vabariigis (15), Suurbritannias ja Saksa Föderatiivses Vabariigis (12). Keskmiselt on see näitaja Euroopa välisriikides 6 km/100 km^2, Aasia välisriikides — 0,6 km, Põhja-Ameerikas — 2,0 km, Ladina-Ameerikas — 0,7 km, Aafrikas — 0,2 km ja kogu maailmas 0,9 km. Välja arvatud India ja Pakistan, on arenevates maades vähe raudteid ja väike raudteede tihedus. Raudteevõrgu konfiguratsioon kannab nendes maades veel hiljutise koloniaalse mineviku jälgi: raudteed ühendavad harilikult istanduste või kaevanduste rajoone sadamatega, mille kaudu eksporditakse põllumajandussaadusi ja mäetööstuse tooteid.

Pärast Teist maailmasõda teostatakse peaaegu kõigis maailma maades raudteetranspordi tehnilist täiustamist. Väga madala kasuteguriga vedurid vahetatakse ümber mootor- ja elektrivedurite vastu. Elektrifitseeritud raudteede kogupikkuseks oli 1960. aastal kogu maailmas 70 000 km (6% raudteede kogupikkusest), 1970. aastaks see arv ligikaudu kahekordistub. Suur osa elektrifitseeritud raudteedest asub Nõukogude Liidus, kus on loodud maailma kõige pikemad elektrifitseeritud magistraalid, ja Lääne-Euroopa maades. Niisugustel magistraalidel arendavad rongid kiirust 80—100 km/t. ja rohkem. Kaasaja tehnilise taseme juures raudteetranspordi sõltuvus looduslikest tingimustest järkjärgult väheneb. Raudteed on rajatud läbi taiga ja kõrbete. Kõige kõrgem mägiraudtee ületab ühe Andide mäekuru 4800 m kõrgusel. Üle paljude väinade (Euroopas, Jaapanis) veetakse rongid praamidel või selleks on rajatud veealused tunnelid.

Tehnilised täiustused võimaldavad paremini kasutada olemasolevat raudteevõrku, suurendada raudteede veosekäivet.

M e r e t r a n s p o r d i eelised seisavad vedude odavuses, piiramatus läbilaskevõimes, mereteede avarates valikuvõimalustes. Käesoleval ajal kuulub maailma merekaubalaevastikku ligi 40 000

laeva kogutonnaažiga üle 140 milj. t. Merekaubalaevastiku veoste maht ulatub aastas 1,1—1,2 mljr. tonnile. Pärast Teist maailmasõda muutus veoste struktuur tunduvalt: sõjaeelse perioodiga võrreldes on suurenenud nafta ja naftaproduktide transportimine rohkem kui 4-kordseks, tahkete veoste transport — 1,5-kordseks. Praegu moodustab nafta ligi $^1/_2$ kõigist mereveostest, kusjuures naftaveolaevad (tanklaevad) moodustavad $^1/_3$ tonnaažist. Laevastiku koosseisus etendavad suurt osa samuti maagi-, söe- ja metsaveolaevad ning refrižeraatorid. Mõnedel maadel on suur reisi-, kala- ja vaalapüügilaevastik. Pärast Teist maailmasõda võib täheldada laevade tonnaaži suurenemist: Jaapani, USA ja mõnede Euroopa maade dokkidest lastakse vette «supertanklaevu» tonnaažiga üle 100 000 t. Iga niisugune tanklaev mahutab 40—50 raskekaalulist raudteerongi naftaga. Nafta on muutunud kaasaja merelaevandusele peamiseks kütuseks, tõrjudes peaaegu tervenisti välja söe.

Kuni Teise maailmasõjani oli kõige suurem laevastik Suurbritannial, keda kutsuti veel XIX sajandil «merede valitsejaks». Praegu on ta teisel kohal, loovutades esikoha Ameerika Ühendriikidele. Kuid veoste vähesuse tõttu on üle $^1/_2$ USA laevastikust aastast aastasse tegevuseta või on kinnitanud otsad. Suure laevastiku omanikeks on Norra ja Kreeka, nad on «merevoorimeesteks», transportides maailma mitmesuguste maade veoseid ning reisijaid. Viimastel aastatel on kapitalistlikes maades märgata laevaehituse ja -liikluse kriisi, laevastiku suurendamise tempo on aeglustunud, olemasolev laevastik ei leia kasutamist. Kõrvuti sellega kasvab väga kiiresti kahe väikese riigi — Libeeria ja Panama laevastik. Libeerial on näiteks praegu maailma kõige suurem naftaveolaevastik. See on seletatav sellega, et paljude ameerika ja kreeka laevaomanike laevad sõidavad fiktiivselt Libeeria ja Panama lipu all, et väikeste maksude ning meremeeste madala töötasu arvel kindlustada endale suuri kasumeid.

Peamised rahvusvahelised mereteed lähevad läbi Atlandi ookeani, sidudes Lääne-Euroopat Põhja- ja Lõuna-Ameerikaga ning Aafrikaga. Ookeani reisilaevad ületavad Lääne-Euroopa ja Põhja-Ameerika vahemaa 5—6 päevaga. Atlandi ookeanil veetakse ka peamine osa mereveostest. Tema rannikul asetsevad maailma suurimad sadamad: New York (aastane veosekäive üle 100 milj. t), Rotterdam (ligi 100 milj. t), London (60 milj. t) ja teised. Tähtis meretee ühendab Lääne-Euroopat Lähis- ja Kesk-Ida maadega, Lõuna- ja Kagu-Aasia ning Austraaliaga. Mitu mereliini kulgeb üle Vaikse ookeani.

Meretranspordi geograafiale avaldas väga suurt mõju kahe tähtsa rahvusvahelise veetee — Suessi (1869. a.) ja Panama (1914. a.) kanali ehitamine. Eriti suur on Suessi kanali veosekäive (170 milj. t.), millest üle $^1/_2$ on Lähis- ja Kesk-Ida maadest Euroopasse minev nafta. Igal aastal läbib Suessi kanali 18 000—20 000, Panama — 10 000—12 000 laeva.

J õ e t r a n s p o r d i geograafia oleneb tunduval määral jõgedevõrgu konfiguratsioonist, mida, muide, võib «parandada» kunst-

like kanalite ehitamisega. Jõetranspordi eelised raudteetranspordi ees seisavad tema odavuses ja suures läbilaskevõimes.

Jõetransport teostab peamiselt üksikute maade sisemisi vedusid. Kasutatavate jõeteede pikkuselt kuulub esikoht maailmas Nõukogude Liidule. Ameerika Ühendriigid, Saksa Demokraatlik Vabariik, Saksa Föderatiivne Vabariik ja Holland paistavad silma jõeteede kaudu transporditavate veoste suure osatähtsuse poolest. Mõned jõed, nagu Doonau, Rein ja Oder Euroopas ning Saint Lawrence Põhja-Ameerikas on tähtsateks rahvusvahelisteks jõeteedeks.

Autotransport saavutas kiire arengu XX sajandil. Reisijate ja veoste transportimisel lühikese vahemaa taha asendab ta juba praegu tunduval määral raudteed. Kapitalistlike maade autopark koosneb 120 milj. masinast, millest üle 60% kuulub USA-le. Autopargi koosseisus on suures ülekaalus sõiduautod (ligi $^4/_5$).

Torujuhtmetransporti kasutatakse nafta, naftaproduktide, maa- ja kunstliku gaasi edasitoimetamiseks. Nende toodete transportimine torujuhtmete kaudu on kõige ökonoomsem. Seoses nafta- ja gaasitööstuse kiire arenemisega kasvab torujuhtmetranspordi osatähtsus. Kõige pikemad nafta- ja gaasijuhtmed on USA-s. Viimasel ajal algas Lääne-Euroopas rahvusvaheliste magistraaltorujuhtmete ehitus, mis kulgevad Vahemere ja Põhjamere rannikult Saksa FV, Itaalia, Šveitsi ning Prantsusmaa siserajoonidesse. Seejuures tõstavad nende maade valitsused esiplaanile strateegilised kaalutlused. Suured magistraal-torujuhtmed on ehitatud samuti Lähis- ja Kesk-Ida maades ning Kanadas. Sotsialistlikest maadest on torujuhtmetransport kõige enam arenenud Nõukogude Liidus. Sotsialistlikud maad (NSV Liit, Poola, Saksa DV, Tšehhoslovakkia, Ungari) ehitasid ühiselt naftajuhtme «Sõprus», mis on suurim maailmas.

Õhutransport saavutab iga aastaga järjest suurema tähtsuse reisijate, samuti posti, kiirete ja hinnaliste veoste transportimisel. 1960. aastal ületas õhutranspordi abil veetud reisijate arv esmakordselt 100 miljonit. Praegu ühendab õhutransport maakera kõiki maid ja kontinente. Kaasaja reaktiiv- ja turbopropeller-reisilennukid arendavad kiirust 800—1000 km/t., lühendades vahemaad kõige kaugemate punktide vahel. Kõige enam kasutatakse õhutransporti Lääne-Euroopa ja Põhja-Ameerika vahelistel liinidel.

Vahemaa Pariisist New Yorki ületab lennuk 6—7 tunniga. Viimasel ajal veetakse Põhja-Atlandi õhuteed kaudu aastas üle 2 miljoni reisija, kuid ookeani kaudu — ligi 1 miljon. Maailma tähtsad õhutrassid kulgevad Lääne-Euroopast Lõuna-Ameerikasse, Lõuna- ja Kagu-Aasiasse. Mõned uued liinid Euroopast Aasiasse kulgevad üle Arktika: selleks on liin Pariisist Tokiosse pikkusega 13 000 km, kuid läbi India on tee pikkuseks 16 000—17 000 km. Suurtes maades on oluline tähtsus siselennuliinidel. Vahemaa Moskvast Habarovskisse katab lennuk 8,5 tunniga, New Yorgist Los Angelesi — 4—5 tunniga. Sahaara kõrbe ületab lennuk 2 tunniga.

Kapitalistlikes maades on kogu õhutransport suurte monopolistlike kompaniide käes, kelle hulgas etendavad peamist osa USA monopolid.

Küsimusi ja ülesandeid.

1. Kirjutage tabeli 21 järgi töövihikusse viis maad, kus on kõige pikemad raudteeliinid. Võrrelge tabelisse paigutatud maid raudteevõrgu tiheduse näitajate järgi ja selgitage olemasolevaid erinevusi.
2. Määrake tabeli 20 järgi kapitalistlikud maad, kellel on kõige suuremad merelaevastikud.
3. Vaadake atlase kaartide järgi raudteevõrgu ning peamiste mere- ja õhuteede paiknemist.

Majanduslikud välissidemed.

Sotsialismimaades on majanduslikud välissidemed tähtsaks abinõuks majanduse ja kultuuri arendamisel ja rahva heaolu tõstmisel. Majanduslikud sidemed põhinevad vastastikusel kasulikkusel ja seltsimehelikul abil.

Sotsialistliku maailmaturu väliskaubanduse käive kasvab järjekindlalt. Väliskaubanduse mahult on Nõukogude Liit viiendal kohal maailmas. Kaubanduse maht NSV Liidu ja Vastastikuse Majandusliku Abistamise Nõukogu liikmesriikide vahel edestab juba kaubakäivet arenenud kapitalistlike riikide vahel. Näiteks ületab Nõukogude-Tšehhoslovakkia kaubanduse maht Suurbritannia ja Saksa FV vahelise kaubakäibe mahu. NSV Liidu ja Saksa DV vahelise kaubanduse maht ulatus 1963. a. 2,4 mljr. rublale, olles kolmandal kohal maailmas Ameerika Ühendriikide ja Kanada ning Ameerika Ühendriikide ja Jaapani vahelise kaubavahetuse järel.

Kaubakäibe kasvuga kaasnevad tähtsad muutused väliskaubanduse struktuuris. Nad väljendavad nihkeid, mis toimuvad sotsialistlike riikide majanduses industrialiseerimise poliitika, samuti tootmise spetsialiseerimise ja koopereerimise tulemusel. Väliskaubanduses (eriti Vastastikuse Majandusliku Abistamise Nõukogu liikmesriikides) hakkavad ikka suuremat osatähtsust omandama tööstustooted, esmajärjekorras masinad ja seadmed. Praegu moodustavad masinad ja seadmed ligi $^1/_3$ nõukogu liikmesriikide kaubakäibest. Iga aastaga suurenevad samuti vastastikused tooraine ja kütuse saadetised; NSV Liit rahuldab seejuures valdava osa nõukogu liikmesriikide vajadustest nafta, kivisöe ja koksi, raua- ning mangaanimaagi järele.

Peale väliskaubanduse arenevad edukalt ka niisugused sotsialistlike maade majanduslike välissidemete vormid, nagu teadusliktehniline koostöö, rahvamajanduslike objektide ühine ehitamine ja finantseerimine. Saksa DV ja Tšehhoslovakkia töötavad koos Poolaga tema kivisöe kaevandamise laiendamiseks, kuna nad on huvitatud Poolalt kivisöe saamisest. Saksa Demokraatlik Vabariik osutab Poolale abi ka tema pruunsöetööstuse arendamisel ning Tšehhoslovakkia väävli ja vase kaevandamisel ja töötlemisel. NSV Liidu ja Saksa DV vahel toimub koopereerimine keemiatööstuse

alal, NSV Liidu ja Ungari vahel — alumiiniumoksiidi ja alumiiniumi tootmisel. Tšehhoslovakkia arendab koostöös NSV Liiduga oma rauamaagibaasi jne. Suurt tähtsust igat liiki majanduslike sidemete edasisel arendamisel Vastastikuse Majandusliku Abistamise Nõukogu liikmesriikide vahel hakkab omandama Rahvusvaheline Majandusliku Koostöö Pank, mis asutati nende riikide poolt 1964. aastal. Vastastikuste kaubavedude parandamiseks loodi nõukogu liikmesriikide poolt ühine kaubavagunite park (ligi 100 000 vagunit).

Sotsialistliku maailmaturu kujunemisega kaotasid imperialistlikud riigid palju turgusid ja tooraineallikaid. Kapitalistlikul maailmaturul toimub konkurentsivõitluse edasine teravnemine, kaubakäibe maht suureneb aeglasemalt kui sotsialistlikes riikides. Väliskaubanduse struktuur ja geograafia väljendavad rahvusvahelise kapitalistliku tööjaotuse iseärasusi. Ekspordi alal on kapitalistlike maade hulgas juhtivateks Ameerika Ühendriigid, Saksa FV, Suurbritannia, Prantsusmaa, Jaapan (ligi pool kogu ekspordist). Need maad veavad välja peamiselt tööstustooteid, sisse aga toor- ja toiduaineid. Nad on ka peamisteks kapitali eksportöörideks. Rea imperialistlike riikide monopolistid on ühinenud, moodustades niinimetatud rahvusvahelisi monopole, kes hoiavad oma kontrolli all paljude tähtsate toorainete ja valmistoodete tootmist ning turustamist.

Eriti rasket mõju avaldavad mittevõrdõiguslikud suhted, mis on iseloomustavaks kapitalistlikule maailmaturule, nõrgaltarenenud maade majandusele. Nende eksport põhineb tavaliselt monokultuuril või mõnedel toorainetel, mida turustatakse arenenud kapitalistlikes riikides, kes on majanduslikult nõrgalt arenenud maade peamisteks varustajateks valmistoodetega.

Kaubandus sotsialistlike riikide vahel ei piirdu ainult sotsialistliku maailmaturuga ja kaubandus kapitalistlike riikide vahel ainult kapitalistliku maailmaturuga. Nende mõlema turu vahel, mis on kogu maailmaturu kaheks koostisosaks, leiab samuti aset kaubavahetus. Viimasel ajal arenevad edukalt kaubanduslikud suhted sotsialistlike maade ja selliste kapitalistlike riikide vahel, nagu Suurbritannia, Soome, Itaalia, Jaapan, Prantsusmaa. Veel kiirema tempoga arenevad majanduslikud välissidemed sotsialistlike riikide ja Aasia, Aafrika ning Ladina-Ameerika arenevate maade vahel.

Sotsialistlikud riigid seisavad majanduslike välissidemete edasise arendamise eest kahe maailmasüsteemi vahel rahuliku kooseksisteerimise printsiipide alusel. Nende sidemete arendamine aitab kaasa rahvusvahelise pinge nõrgenemisele, rahu tugevdamisele rahvaste vahel.

EUROOPA.

SOTSIALISTLIKUD RIIGID.

POOLA RAHVAVABARIIK.

Pindala — 312 000 km²
Rahvastik — 31 milj. el.[1]
Pealinn — Varssavi

Geograafiline asend.

Poola Rahvavabariik on Euroopa välisriikide hulka kuuluvate sotsialistlike maade seas pindalalt ja elanike arvult esimesel kohal. Ta asetseb Euroopa keskosas tema lääne- ja idaosa ühendavatel peateedel, kuid oma ajaloo vältel pole Poola kaugeltki mitte alati saanud kasutada oma geograafilise asendi eeliseid nendel peateedel.

Pärast Poola vabastamist fašistlikust okupatsioonist Nõukogude armee poolt ja Poola Rahvavabariigi loomist muutusid tema riigipiirid tunduvalt. Läänepiir viidi mööda Odrat (Oderit) ja selle lisajõge Neisset. Poolaga liideti uuesti tema põlised maad, mis moodustavad praegu $^1/_3$ kogu tema territooriumist. Neid nimetatakse tavaliselt Lääne ja Põhja (ehk Taasühendatud) maadeks. Idapiiri, mis määrati kindlaks Lääne-Ukraina ja Lääne-Valgevene taasühendamise tulemusel Ukraina NSV ja Valgevene NSV-ga, muudeti 1945. aastal osaliselt Poola kasuks.

Kaasaegse Poola territoorium on lihtsa, peaaegu ruudukujulise konfiguratsiooniga. Tema ulatus läänest itta ja põhjast lõunasse on peaaegu ühesugune — 650—700 km.

Poola piirneb ainult sotsialistlike riikidega — Nõukogude Liidu, Tšehhoslovakkia ja Saksa Demokraatliku Vabariigiga. Tema geograafilise asendi teiseks iseärasuseks on lai väljapääs Balti

[1] Andmed riikide pindala ja rahvastiku kohta on ümardatud.

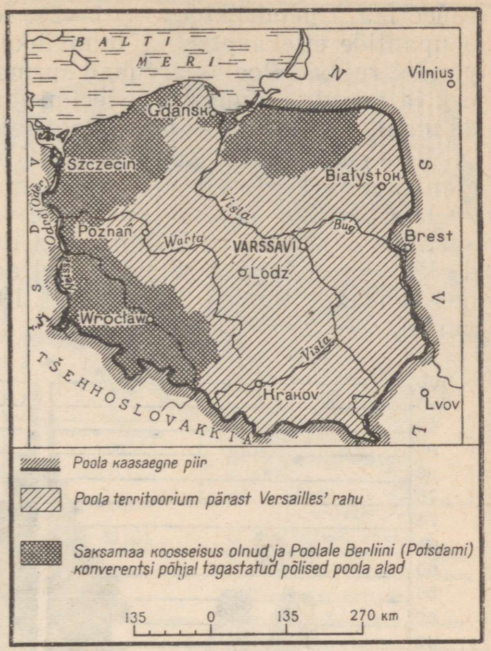

Kaardil on näidatud, millistest osadest moodustus kaasaegse Poola territoorium 1945. aastal.

merele. Poola territooriumi kaudu kulgevad tähtsad ida-läänesuunalised transporditeed, mis ühendavad Nõukogude Liitu Saksa Demokraatliku Vabariigi ja teiste Välis-Euroopa maadega. Neid lõikavad meridionaalselt transporditeed, mis algavad Balti mere sadamatest ja lähevad läbi Moraavia väravate (Karpaatide ja Sudeetide vahelt) ning suunduvad Doonau basseini maadesse. Kogu oma ajaloo jooksul pole Poola geograafiline asend olnud kunagi nii soodne.

Küsimusi ja ülesandeid.

1. Vastavalt tabelile 2 määrake kindlaks, millisel kohal on Poola Euroopa välisriikide seas territooriumi suuruse ja elanike arvu poolest.
2. Milliseid looduslikke rajasid mööda kulgeb tema piir? Märkida see kontuurkaardile.
3. 1938. a. oli Poola piiri kogupikkuseks 5530 km, sellest merepiiri — 140 km. Praegu on tema piiri kogupikkuse 3538 km-st merepiiri 524 km. Arvutage, kui suure osa (%) piiri kogupikkusest moodustas Poola merepiir 1938. a. ja kui suure osa tänapäeval. Millest kõneleb saadud andmete võrdlemine?

Rahvastik.

Sõja ja fašistliku okupatsiooni tagajärjel vähenes Poola rahvaarv 6 milj. elaniku võrra ehk 22%. Teiste sõnadega, igast tuhandest elanikust hukkus 220 (Prantsusmaal — 15, Inglismaal — 8,

Ameerika Ühendriikides — 1—2). Rõhuv osa inimkaotustest oli okupantide ettekavatsetud inimvihkajaliku poliitika tulemus. Okupandid rajasid Poolas arvukad surmalaagrid — Oświęcim, Majdanek ja teised. Ainuüksi Oświęcimi laagris hukkus 4 milj. elanikku 28 maalt, nende hulgas palju Poola elanikke.

Poola soolisest ja vanuselisest püramiidist on ilmekalt näha elanikkonna kaotused sõja- ja okupatsiooniaastail. Ent püramiid on laia baasiga, mis näitab noorte vanusegruppide suurt osatähtsust. See tähendab, et sündimus ja rahvastiku loomulik juurdekasv on Poolas sõjajärgsetel aastatel kõrge. Seetõttu suurenes rahvaarv Poolas 24 miljonilt 1946. aastal 31 miljonile 1963. aastal.

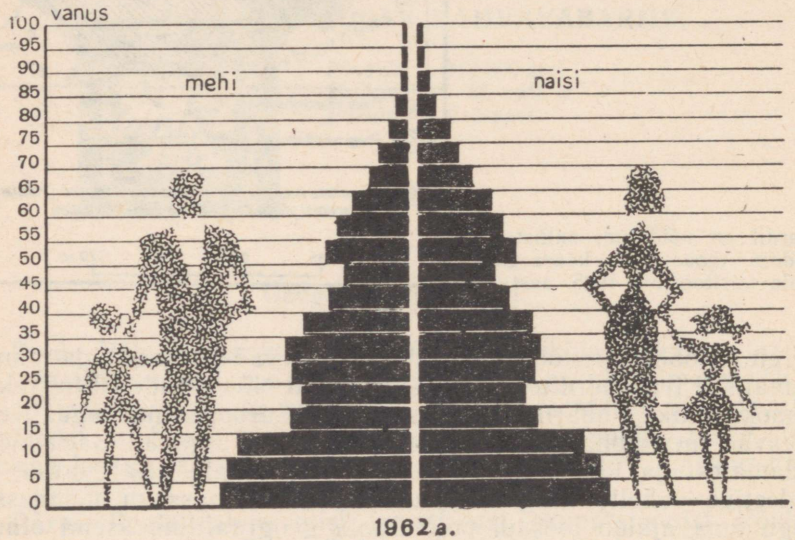

Mida väljendab Poola sooline ja vanuseline püramiid?

Keskmine rahvastiku tihedus Poolas on üle 100 inimese 1 km²-l. Kuid mitte kõik maa osad pole asustatud ühtlaselt. Sõja lõpul vähenes Poola Lääne ja Põhja maadel rahvastiku arv suuresti. Rahvavõimu aastatel suunati Poola teistest osadest ja välismaalt ümberasujate peamised kontingendid nendele aladele. 1963. a. oli Lääne ja Põhja maadel 8 milj. elanikku.

Pärast Teist maailmasõda oli Poola maaks, kus leidis aset rahvastiku massiline migratsioon. Potsdami konverentsi otsuse kohaselt asustati üle 2 milj. sakslase Poolast Saksamaale. Nõukogude Liitu naasid ukrainlased, valgevenelased ja leedulased. Samal ajal pöördusid tagasi kodumaale 4 milj. poolakat, kes elasid varem Nõukogude Liidus ning reas Euroopa ja Ameerika riikides (sõja-

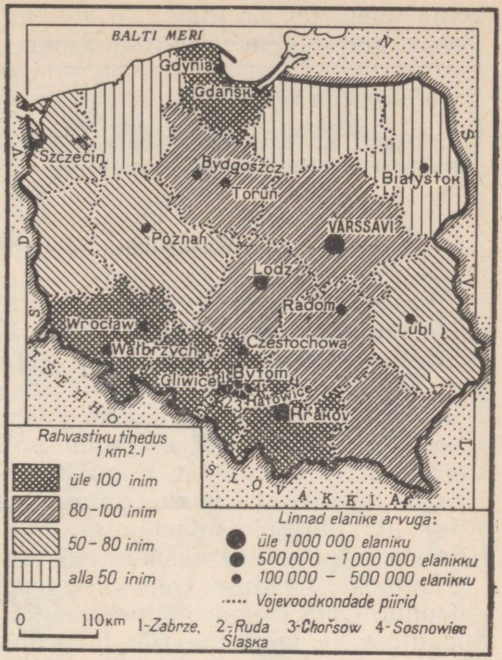

Poola jaguneb administratiivselt 17 vojevoodkonnaks. Millega on seletatavad erinevused rahvastiku tiheduses lõuna-, kesk- ja põhja-vojevoodkondades? Jälgige kaardil suurte linnade paiknemist Poolas.

eelne Poola oli massilise väljarändamise maaks), samuti sõjaajal vägivaldselt Saksamaale tööle aetud Poola kodanikud.

Migratsioon avaldas mõju mitte ainult rahvaarvule, vaid ka rahvuslikule koosseisule. Kaasaegne Poola on erinevalt sõjaeelsest üherahvuseline maa. Peaaegu kogu tema rahvastiku moodustavad poolakad, kes kuuluvad lääneslaavi rühma. Poola keeles, nagu teisteski lääneslaavi keeltes, kasutatakse ladina tähestikku ja see eristab neid idaslaavi keeltest. Ent poola ja idaslaavi keelte vahel on palju ühist, mõned sõnad kõlavad peaaegu ühte moodi.

Industrialiseerimise kiire tempoga kaasneb linnarahvastiku suurenemine: enne sõda oli linnades üle $^1/_4$, kuid praegu $^1/_2$ kogu rahvastikust. Linnu on Poolas väga palju — üle 780, kuid nende hulgas on rõhuvas enamuses väikesed 5000—10 000 elanikuga linnad, milliseid tihti nimetatakse mitte «miasto» (linn), vaid «miasteczko». Kuid ka suuri linnu ei ole Poolas sugugi mitte vähe: üle 100 000 elanikuga linnu on 22.

Poola on suure kultuuripärandiga maa. Ent kodanlikus Poolas oli suur osa rahvastikust kirjaoskamatu. Rahvavõimu aastail on kirjaoskamatus täiesti likvideeritud, viidi läbi tõeline kultuurirevolutsioon. Poolas on 80 kõrgemat kooli ja iga 10 000 elaniku

TRÜ Raamatukogu

kohta tuleb rohkem üliõpilasi kui Inglismaal, Saksa Föderatiivses Vabariigis, Itaalias või Prantsusmaal.

Küsimusi ja ülesandeid.

Määrake tabeli 3 järgi kindlaks Poola rahvastiku loomulik juurdekasv ja võrrelge seda teiste Euroopa maadega.

Majanduse üldiseloomustus.

Sõjaeelne Poola oli majanduslikult mahajäänud maa nõrgalt-arenenud tööstusega ja tunduvate feodalismi iganditega põllumajanduses. Kaks kolmandikku aktiivsest rahvastikust oli rakendatud põllumajanduses, kus valitses mõisnike suurmaavaldus. Samal ajal oli Poolas rohkem kui 5 miljonit vähese maaga või maata talupoega. Parem polnud olukord tööstuses, mis sõltus tugevasti väliskapitalist. Kogu kahe sõja vahelisel perioodil poola tööstus tegelikult «tammus paigal», olles allpool 1913. aasta taset. Riigis oli ainult üks nimetamisväärne rasketööstusrajoon — Ülem-Sileesia — ja mõned üksikud tööstuskeskused.

Eriti jäid tööstuse arenemistasemelt maha Poola ida- ja kagurajoonid. Oma olemasolu perioodil (1918. a. alates) ei suutnud kodanluse ja mõisnike riik luua ühtset majanduslikku organismi Poola kolmes osas, mis olid pärandatud Saksamaalt, Austria-Ungarilt ja Venemaalt.

Määratu suurt kahju tegi Poola majandusele sõda ja hitlerlik okupatsioon: hävitati 38% maa rahvuslikust rikkusest.

Rahva-Poola mitte üksi likvideeris täielikult kogu selle kahju, vaid tegi põhjaliku pöörde tootmise arenemistempos, struktuuris ja paiknemises.

Kaasaegne Poola on arenenud tööstuse ja põllumajandusega maa. Silmapaistev osa aktiivsest rahvastikust on rakendatud tööstuses, mis annab üle $^1/_2$ natsionaalsest tulust ja $^4/_5$ ekspordist. 1963. a. ületas tööstus sõjaeelse taseme peaaegu 10-kordselt. Poola annab ligi 2% maailma tööstustoodangust. Tööstustoodangult iga elaniku kohta läheneb rahva-Poola vääramatult Euroopa majanduslikult arenenuimate maade tasemele, millest ta enne Teist maailmasõda jäi 6—8-kordselt maha. Põllumajanduse kogutoodang ületas samuti sõjaeelse taseme.

Industrialiseerimise käigus on loodud paljud uued tööstusharud: laevaehitus, auto- ja traktoritööstus, alumiiniumitootmine, sünteetiline keemia. On saavutatud edu tööstuse endise ebaühtlase paiknemise likvideerimisel. Ühes tööstuse edasise arendamisega Poola Lõuna-, Edela- ja Keskrajoonis muudavad üksikud uusehitused ja terved tööstuspiirkonnad ülejäänud rajoonide ilmet. Lääne ja Põhja maad, mis said sõjaajal eriti rängalt purustada, annavad nüüd ligi 30% Poola tööstustoodangust.

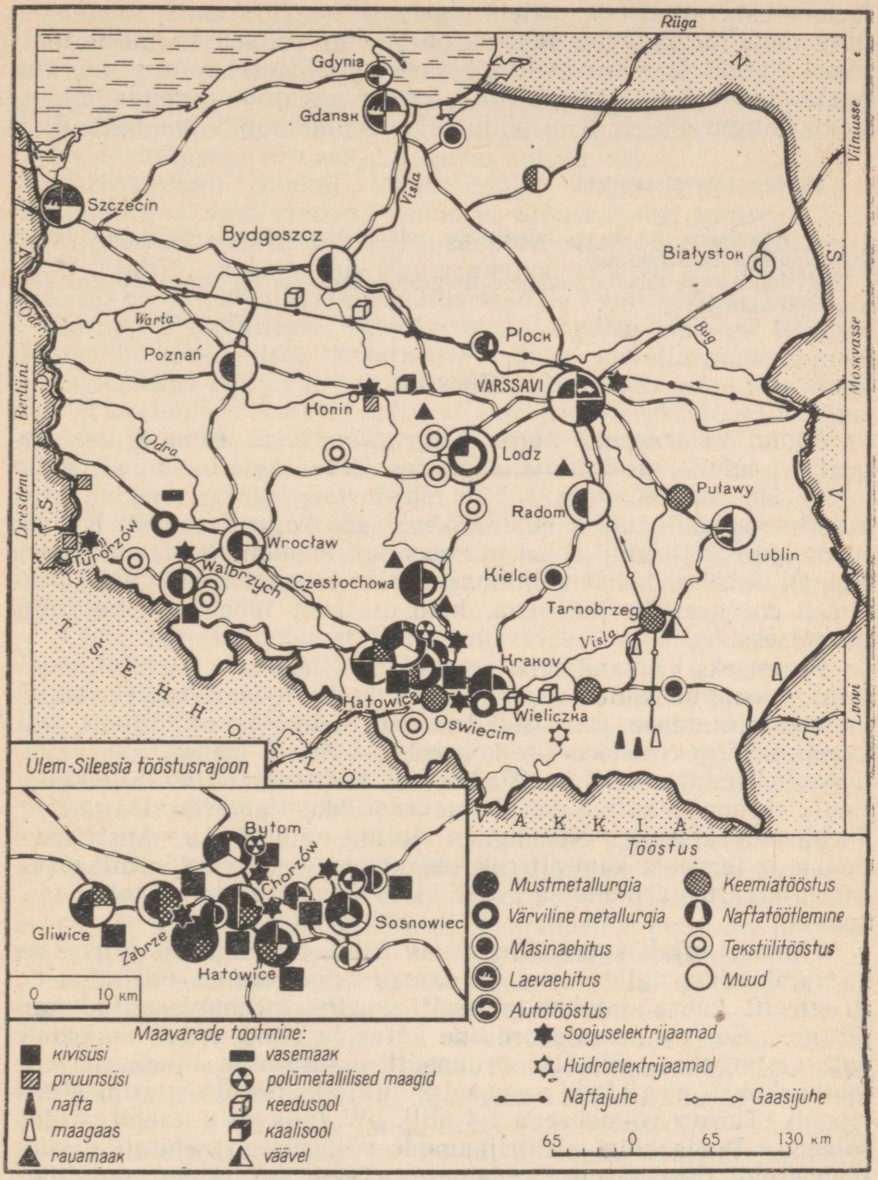

Õppige tundma Poola tähtsamate tööstusharude paiknemist. Leidke kaardil tähtsamad tööstuslikud uusehitused. Millised kuus haru moodustavad Ülem-Sileesia tööstusrajooni rasketööstuskompleksi aluse?

Rahvusvahelises sotsialistlikus tööjaotuses iseloomustavad «Poola palet» masinaehitus ja keemia, söetööstus ning metallurgia. Suur tähtsus on samuti ehitusmaterjalide tootmisel, kerge- ja toiduainete tööstusel. Poola arendamise uue viie aasta plaani järgi 1966.—1970. a. on kavandatud suurendada tööstustoodangut 45—47% ja põllumajandustoodangut 14—15%.

Küsimusi ja ülesandeid.

1. Kasutades teksti ja tabelit 23, iseloomustage Poola endist ja nüüdset rahvamajanduse struktuuri.
2. Joonestage tabeli 6 andmetel diagramm Poola ja Inglismaa tööstuse kasvutempo kohta.

Tööstus.

Poolal on arenenud kütte-energeetiline baas. Tema kütte-energeetilise bilansi struktuuris on suures ülekaalus kivisüsi, mille varud ületavad 80 mljr. t. See moodustab $^{9}/_{10}$ Euroopa välisriikide hulka kuuluvate sotsialistlike maade kogu varudest. Kivisöe toodangult (110 milj. t) on ta kuuendal, toodangult elaniku kohta (3,6 t) — teisel kohal maailmas. Poola kivisütt kasutatakse peamiselt energeetilise kütusena, kuid osaliselt läheb see ka koksi tootmiseks.

Peamiseks kaevandamisrajooniks on Ülem-Sileesia kivisöebassein; paksud söekihid lasuvad siin suhteliselt madalal. Uusi kaevandusi ehitatakse peamiselt basseini lääne- ja edelatiivas, kus avastati kõrgekvaliteediline koksisüsi. Vähesel määral kaevandatakse koksistuvat sütt ka Walbrzychi basseinis (Alam-Sileesias). Poola ekspordib sütt Saksa Demokraatlikku Vabariiki, Ungarisse, Tšehhoslovakkiasse, Nõukogude Liitu, samuti ka Austriasse, Soome ja teistesse kapitalistlikesse maadesse. Söe ekspordilt on ta Ameerika Ühendriikide ja NSV Liidu järel maailmas kolmandal kohal.

Viimasel ajal suureneb Poolas kiire tempoga pruunsöe kaevandamine, mille varud on samuti väga suured (40 mljr. t). Pruunsütt kaevandatakse lahtiselt suurtes mehhaniseeritud karjäärides. See on madalasordiline kütus ja tema vedu kaugemale pole otstarbekas, mistõttu pruunsütt kasutatakse tavaliselt otse tootmiskohal elektrijaamade kütuseks. Poola suurim elektrijaam «Turov» võimsusega 1,4 milj. kW (mis on peaaegu võrdne sõjaeelse Poola kõigi elektrijaamade võimsusega) ehitati pruunsöebasseini maa äärmises edelaosas. Teine rajoon, kus on ehitatud pruunsöe baasil suuri elektrijaamu, on Kesk-Poola (Konin). Need mõlemad söe-energeetika kombinaadid annavad Poola ühtsesse energiasüsteemi palju odavat elektrienergiat. Ent kõige enam elektrienergiat toodavad endiselt Ülem-Sileesia kivisöebas-

seini elektrijaamad. Poola energiasüsteem on ühendatud kõigi naabermaade energiasüsteemidega.

Ülejäänud kütuseliigid etendavad teisejärgulist osa. Oma naftat on Poolal vähe. Ta saab naftat Nõukogude Liidust naftajuhtme «Sõprus» kaudu. Nafta töötlemiseks rajati Płocki suur naftatöötlemise kombinaat. Poola põhjarajoonides kasutatakse kohaliku kütusena turvast ja kaguosas maagaasi.

Rahvavõimu aastail loodi Poolas tugev metallurgia baas; on rekonstrueeritud vanad ja ehitatud uusi tehaseid. Need kasutavad kodumaist koksi ja peamiselt sisseveetavat (valdavalt NSV Liidust) rauamaaki. Rauamaagivarud pole Poolas suured, pealegi on nende hulgas ülekaalus madala kvaliteediga maak.

Grupp Ülem-Sileesia täieliku metallurgilise tsükliga tehaseid baseerub koksikivisõe kasutamisel. Suur metallurgiakombinaat Czestochowas ehitati kohaliku rauamaagi baasil, kuna uus kvaliteetterase tehas Varssavis arvestab tarbija — Keskrajooni masinaehituse vajadusi. Suurimaks uusehituseks Poolas on V. I. Lenini nimeline metallurgiakombinaat Krakovis (Nova Huta). Pärast teise järgu väljaehitamist 1965. a. hakkas ta andma 3,5 milj. t terast aastas. Tema kõrgahjud töötavad Ülem-Sileesia söe ja NSV Liidust saadava rauamaagi baasil. Valtsimistsehhide toodang läheb maa enda vajaduste rahuldmiseks ja osalt ka ekspordiks.

Ülem-Sileesia polümetalliliste maakide baasil hakkas Poolas Ülem-Sileesias arenema värviline metallurgia, eriti tsingitootmine. Tsinki eksporditakse sotsialismimaadesse. Rahvavõimu aastail loodud alumiiniumitööstus baseerub Ungarist saadaval toorainel. 1957. a. avastati Alam-Sileesias vaseleiukohad, mis kuuluvad maailma rikkaimate hulka. Siin luuakse suur vasemaagi kaevandamise ja vase sulatamise rajoon.

Masinaehitus, mis loodi põhiliselt sõjajärgseil aastail, *kujunes Poola juhtivaks tööstusharuks.* Tal on esikoht toodangu maksumuse, tööliste ja teenistujate arvu ning osatähtsuse poolest ekspordis. Ta rahuldab üle 80% maa vajadustest masinate ja seadmete osas. Eriti on arenenud transpordimasinate ehitus.

Rahva-Poola on maailma üks suurtootjaid ja eksportijaid raudtee veereva koosseisu alal (peamised keskused — Wrocław, Poznań). Laevade tootmise ja eksportimise osas kuulub Poola juba maailma esimese kümne hulka. Laevaehitustehased Gdanskis, Gdynias ja Szczecinis lasevad igal aastal NSV Liidu ja teiste riikide tellimisel vette suure hulga kõige erinevamat liiki merelaevu. Kalalaevade tootmise alal on Poola maailmas Jaapani järel teisel kohal. Peale selle areneb kiire tempoga raskemasina- ja tööpingiehitus, elektrotehnika, auto- ja traktoritööstus, seadmete valmistamine keemia-, tsemendi- ja suhkrutehastele.

Keemiatööstus baseerub oma rikkal toorainebaasil: süsi, kivisool, väävel, samuti imporditav nafta ja maagaas. Selle haru

arenemise poolest on Poola sotsialismimaade hulgas NSV Liidu ja Saksa Demokraatliku Vabariigi järel kolmandal kohal. Juhtivat osa etendab lämmastikväetiste ja väävelhappe tootmine; viimasel ajal areneb eriti kiiresti orgaanilise sünteesi keemia. Keemiaettevõtete paiknemine on enamasti seotud tooraine paiknemisega. Ülem-Sileesiasse on koondunud koksikeemia, lämmastikväetiste ja orgaanilise sünteesi tehased (Oświęcim). Krakovi soodatehas töötab kivisöe baasil, mida toodetakse naaberlinnas Wieliczkas (see on üks Euroopa vanimaid soolakaevandamise keskusi; maa-aluste kaevanduskäikude pikkus ulatub 180 kilomeetrini). Keemiatööstuse peamised uusehitused rajatakse Visla äärde: naftakeemia kombinaat Płockisse, lämmastikväetiste kombinaat Pulavysse (tooraineks on maagaas Nõukogude Taga-Karpaatiast), väävlikombinaat Tarnobrzegi, mis töötab 1953. a. avastatud suurte leiukohtade varude baasil. Viimasel ajal on Poola hakanud eksportima väävlit Tšehhoslovakkiasse ja teistesse maadesse. Kaaliväetisi saab Poola Saksa Demokraatlikust Vabariigist, apatiiti NSV Liidust.

Tekstiilitööstus on vana tööstusharu, mis kujunes välja põhiliselt 19. sajandil, kui Poola territoorium kuulus kolme riigi koosseisu. Tsaari-Venemaal tekkis Lodzi tekstiilitööstusrajoon; praegu on see maailma üks suurimaid tekstiilitööstuse keskusi. Preisimaa koosseisus kujunes Sudeetide-lähine tekstiilirajoon. Poola tekstiilitööstus töötab peamiselt importtoorainel. Puuvilla saadakse NSV Liidust, Araabia Ühinenud Vabariigist, villa — mitmesugustest Euroopa ja Ameerika maadest. Osa villase ja puuvillase riide toodangust läheb ekspordiks.

Küsimusi ja ülesandeid.

1. Milliste kütuse- ja tööstustooraine varude poolest on Poola rikas? Kandke nende leiukohad kontuurkaardile.
2. Millised tööstusharud arenevad Poolas kõige enam?

Tööstusrajoonid ja linnad.

Peamiseks rasketööstuse rajooniks on Poolas Sileesia—Krakovi rajoon. Siia kuuluvad tööstuslikult kõige rohkem arenenud Katowice vojevoodkond ja osa Krakovi vojevoodkonnast ühes Krakovi linnaga. Nimetatud rajoon annab peaaegu kogu kivisöe- ja vasetoodangu, kogu tsingi- ja pliitoodangu, $^3/_4$ koksi-, üle $^1/_2$ elektrienergia ja tunduva osa masinaehituse ning keemiatööstuse toodangust. Üksikud tootmisharud ja rajooni üksikud osad on tihedasti omavahel seotud ning moodustavad ühtse tootmiskompleksi.

Sileesia—Krakovi rajooni tööstusliku tuumiku moodustab see osa Ülem-Sileesia kivisöebasseinist, kus geoloogilised tingimused söe kaevandamiseks on kõige soodsamad. Siin sulasid väikesel ter-

ritooriumil kokku mitukümmend tööstuslinna ja -alevit üheks aglomeratsiooniks elanike arvuga 1,5 miljonit. See aglomeratsioon, mille keskuseks on Katowice, ei ole juhuslikult saanud nimetuse «Must Sileesia». Vabrikute korstnad, kaevanduste siluetid, suitsevad terrikoonikud, liivakarjäärid, torujuhtmete estakaadid, tehaste korpused, elamurajoonid, raud- ja maanteede keeruline läbipõimumine — sellised on «Musta Sileesia» maastiku tüüpilised välised jooned. Siin on kokku üle 250 suure tööstusettevõtte, elanike tihedus on üle 2000 inimese 1 km²-l. Rahva-Poolas on välja töötatud ja viiakse ellu «Musta Sileesia» rekonstrueerimise ja heakorrastamise plaani, kuhu kuulub satelliitlinnade ehitamine, roheliste vööndite loomine, raudteede elektrifitseerimine jne.

Rajooni idaosas asetseb Krakov (500 000 el.). Minevikus oli see administratiiv- ja kaubanduskeskus, väikekodanluse ja vaimulike, ametnike ning käsitööliste linn. Vana Poola linnana, mis oli mitme sajandi vältel pealinnaks, on ta kuulus oma ajalooliste ja arhitektuuriliste mälestusmärkide poolest. Turistid paljudest maadest tulevad siia, et vaadata Vavelit — keskaegset Poola kuningate lossi, kuulsat turuväljakut, kus Kościuszko andis rahvale truudusvande, arvukaid katoliku kirikuid ja teisi vaatamisväärsusi. Krakov on suur poola kultuuri ja teaduse keskus: siin asub Euroopa üks vanimaid, 1364. a. asutatud Jagiello ülikool. Kuid oluliselt tähtsaks tööstuskeskuseks sai Krakov alles rahvavõimu aastail eeskätt tänu V. I. Lenini nimelise metallurgiakombinaadi ehitamisele. Linna idarajoonis (Nova Huta), mis ehitati kombinaadi kõrvale, on juba üle 100 000 elaniku.

Poola keskosas paistavad oma tööstusliku tähtsuse poolest silma Varssavi ja Lodz.

Poola pealinn Varssavi asetseb Visla keskjooksul. Okupatsiooniajal purustasid saksa fašistlikud anastajad barbaarselt kogu linna, muutes selle varemeteks. Pärast sõda, tänu Poola rahva kangelaslikule tööle, tekkis vana Varssavi varemetel uus linn, mis taastati ja rekonstrueeriti ühtse plaani järgi. Taassündinud Varssavi, elanike arvuga 1,2 miljonit, sai sotsialistliku Poola rahvuslikuks ja poliitiliseks keskuseks, samuti poola teaduse ja kultuuri keskuseks. Tänapäeva Varssavi on ka suur tööstuskeskus. Tema tehastes ja vabrikutes toodetakse kvaliteetterast, autosid, mootorrattaid, traktoreid, televiisoreid, elektrotehnika-, keemia- jt. tooteid.

Varssavist edelas paikneb Lodz. See on suhteliselt noor linn, mis arenes välja viimaste sajandite jooksul. Jäädes Varssavist maha elanike arvu poolest (üle 700 000), on ta Poola linnade hulgas esikohal tööstustööliste arvu poolest. Kaks kolmandikku Lodzi töölistest on tekstiilitöölised. Lodzi arvukates tööstusettevõtetes valmistatakse kedrust, puuvillast, villast ja siidriiet, trikotaaži ja õmblustooteid. Tänu masinaehitus- ja keemiatehaste ehitamisele muutus rahvavõimu aastatel Lodzi tööstuse ühekülgne iseloom.

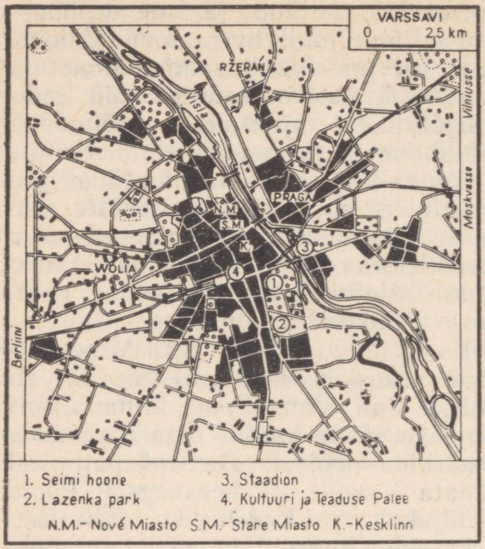

Varssavi ajaloolise tuumiku moodustavad Stare Miasto (Vanalinn) ja Nové Miasto (Uuslinn). Kesklinnas asuvad asutused, teatrid, muuseumid. Tööstus on koondunud peamiselt Rżeráni ja Wolia rajooni. Varssavi paremkaldaosa (Praga) on ühendatud Woliaga magistraali Ida—Lääs kaudu.

Lodz on kujunenud samuti suureks kultuurikeskuseks. Lodzi ümbruses on terve kogum väikesi tekstiililinnakesi, millest igaühel on oma spetsialisatsioon.

Põhja-Poola peamisteks tööstuskeskusteks on sadamalinnad Gdansk, Gdynia ja Szczecin. Gdansk on üks vanemaid Poola linnu, tuntud oma arhitektuuriliste mälestusmärkide poolest. Gdynia seevastu on päris noor linn, mis arenes välja alles käesoleval sajandil. Ühes nende vahel asetseva Sopoti kuurordiga moodustavad Gdansk ja Gdynia ühtse linnalise aglomeratsiooni — «Trojemestje» (Kolmiklinn). Sadamalinnade juhtivaks tööstusharuks on laevaehitus.

Lääne-Poolas on tähtsaimateks tööstuskeskusteks Poznań ja Wrocław, Ida-Poolas Białystok ja Lublin.

Küsimusi ja ülesandeid.

1. Kasutades teksti ja kaarti lk. 53, kandke kontuurkaardile Poola peamised tööstuslikud uusehitused.
2. Millised tootmisseosed on Sileesia—Krakovi rasketööstusrajooni ja teiste Poola tööstusrajoonide ja -keskuste vahel?

Põllumajandus.

Poolas on suhteliselt soodsad looduslikud tingimused põllumajanduse arendamiseks. Poola on tasandikuline maa, kus peaaegu $^3/_4$ pindalast on kuni 200 m kõrgusel merepinnast; ainult

äärmises lõunaosas kerkivad mäed — Karpaadid ja Sudeedid. Paraskliima tingimustes, mis on üleminekuks Lääne-Euroopa mereliselt kliimalt Ida-Euroopa kontinentaalsele kliimale, võib edukalt kasvatada mitmesuguseid põllumajanduslikke kultuure. Aastane sademete hulk suuremal osal territooriumil on 500—700 mm ja põud on siin harukordseks nähtuseks, kuigi keskrajoonides annab mõnikord tunda niiskusepuudus. Poola põhjarajoonid aga vajavad kuivendamist. Kauges minevikus katsid Poolat laialehised ja männimetsad, millest käesoleva ajani on säilinud vaid üksikud metsamassiivid (puštšad). Poola pinnakattes, mis kujunes metsade all, on valdavaks väheviljakad kamar-leetmullad ja pruunid metsamullad. Ainult maa lõunaosa madalad kõrgustikud on kaetud viljakamate muldadega.

Poolas, nagu teisteski Euroopa sotsialismimaades, viidi pärast Teist maailmasõda läbi agraarreform, likvideeriti mõisnike maavaldus. Hakkasid arenema mitmesugused kooperatsiooni vormid. Laialt levisid põllumajanduslikud ringid. Sotsialistlikku sektorit Poola põllumajanduses esindavad peamiselt riigimajandid. Põllumajanduse struktuurile on iseloomustavaks maaviljeluse ülekaal võrreldes loomakasvatusega. Maaviljelus on teraviljakartulikasvatuse põhisuunaga. Peamiseks teraviljakultuuriks on rukis, mille külvide ja saagi poolest jääb Poola maha ainult NSV Liidust. Viimasel ajal rukkikülvid mõnevõrra vähenesid nisukülvide suurenemise arvel. Väga laialdase levikuga on kartul, mis kasvab hästi liivakatel ja saviliivastel muldadel. Tehnilistest kultuuridest on suurim tähtsus suhkrupeedil ja linal. Loomakasvatuses on kaks põhiharu — veise- ja seakasvatus; väga suur on hobuste arv. Kuna loomakasvatus areneb maaviljelusest kiiremini, siis suureneb järjekindlalt tema osatähtsus põllumajanduse kogutoodangus.

Peaaegu kogu Poola madaliku ulatuses on domineerivaks rukis ja kartul. Nisu levib peamiselt edela- ja kagu-vojevoodkondades, kus on viljakamad mullad, suhkrupeet aga edelas, Poznańi vojevoodkonnas ja Visla alamjooksul.

Rahvavõimu aastatel on omandanud suure tähtsuse kalapüük, kalu püütakse Balti ja Põhjamerel ning Atlandil.

Poola veab sisse teatud osa vajalikust toidu- ja söödateraviljast, kuid ekspordib suhkrut, võid, liha (peekonit), mune.

Küsimusi ja ülesandeid.

1. Tabeli 14 andmetel koostage sektordiagramm Poola põllumajanduslike kõlvikute kohta ja võrrelge Poola põllumaa osatähtsust teiste Euroopa maade vastavate näitajatega.
2. Millist mõju avaldavad mullastikulised ja klimaatilised tingimused tähtsamate põllumajanduskultuuride paiknemisele?

Transport.

Siseveoste kogumahult on Poolal esikoht Välis-Euroopa sotsialistlike riikide hulgas. Põhiline osa kõigist vedudest toimub raudteetranspordi abil. Raudteede kogupikkus on 27 000 km. Raudteevõrk on tunduvalt tihedam maa lääneosas ja hõredam selle idaosas. Peamised kaubaveod toimuvad raudteedel, mis lähtuvad radiaalselt Ülem-Sileesia basseinist. Teiseks tähtsaks raudteesõlmeks on Varssavi. Suurt osa etendavad reisi- ja kaubaveol rahvusvahelise tähtsusega liinid, mis kulgevad läbi Poola nii ida—lääne kui ka põhja—lõuna suunas. Viimasel ajal viiakse läbi raudteede elektrifitseerimist. Juba on elektrifitseeritud. Moskva—Berliini magistraali Poola lõik, samuti raudteeliin Varssavi ja Ülem-Sileesia vahel.

Auto- ja jõetransport jäävad raudteetranspordist tugevasti maha veoste mahu ja reisijate arvu poolest, kuid neil on suured arenemisperspektiivid. Ehitatakse uusi autoteid. On alustatud Visla kompleksse rekonstrueerimisega, luuakse veetee «Ida—Lääs», mis ühendab Bugi Odraga. Meretransport teenindab väliskaubanduslikke vedusid. Temale langeb $^1/_3$ Poola ekspordist ja impordist. Poolal on küllalt suur merelaevastik. Kümned regulaarsed liinid ühendavad Szczecini, Gdanskit ja Gdyniat Euroopa, Aasia, Aafrika ja Ameerika maade sadamatega.

Küsimusi ja ülesandeid.

1. Kandke kontuurkaardile rahvusvahelised raudteeliinid, mis kulgevad läbi Poola ida—lääne ja põhja—lõuna suunas.
2. Leidke kaardil veeteed, mida mööda Krivoi Rogi rauamaaki võiks vedada Krakovi metallurgiakombinaati.

Majanduslikud välissidemed.

Poola väliskaubanduse struktuuris leiavad aset suured nihked, mis kajastavad vabariigi industrialiseerimise protsessi ja rahvusvahelise sotsialistliku tööjaotuse süvenemist. Ekspordis suureneb valmistoodete osatähtsus (eriti masinaehituse toodang), impordis on ülekaalus tooraine, kütus, masinad. Kaks kolmandikku Poola väliskaubanduse käibest kuulub sotsialistlikele maadele, eelkõige NSV Liidule, Saksa Demokraatlikule Vabariigile ja Tšehhoslovakkiale. Kapitalistlikest maadest on Poolaga kõige tihedamad kaubandussidemed Suurbritannial, Saksa Föderatiivsel Vabariigil ja Skandinaaviamaadel. Viimasel ajal kasvab kiiresti Poola kaubandus arenevate maadega Aasias, Aafrikas ja Ladina-Ameerikas.

Poola kasutab laialdaselt ka majanduslike välissidemete teisi vorme. Kümnete suurte objektide ehitamisel abistab teda NSV Liit. Saksa Demokraatlik Vabariik ja Tšehho-

slovakkia annavad talle tehnilist ja finantsabi pruunsöe, väävli ja vasemaagi kaevandamisel. Poola omakorda abistab sotsialistlikke maid söe-, keemiatööstuse ja teiste tööstusharude, samuti kalapüügi arendamisel.

Küsimusi ja ülesandeid.

Poola ekspordis oli masinate ja seadmete osatähtsus 1938. a. 1%, 1962. a. aga — 30%. Mida kõneleb nimetatud andmete võrdlemine? Kasutades õpiku teksti, koostage vihikus tabel Poola ekspordi ja impordi kohta, näidates ära kauba liigid ja maad, kuhu neid kaupu viiakse ning kust neid tuuakse.

SAKSA DEMOKRAATLIK VABARIIK.

Pindala — 108 000 km²
Rahvastik — 17 milj. el.
Pealinn — Berliin

Saksa Demokraatliku Vabariigi moodustamine.

Saksa Demokraatlik Vabariik on Kesk-Euroopas asetsev sotsialistlik riik, mis moodustati pärast Teist maailmasõda osal sõjaeelse Saksamaa territooriumist.

Saksamaa territooriumil eksisteerib praegu kaks riiki, mille majanduslik ja poliitiline arenemine läheb põhimõtteliselt erinevaid teid mööda.

Teises maailmasõjas (1939—1945) fašistlik Saksamaa purustati NSV Liidu ja tema liitlasriikide poolt. Nõukogude Liit, etendades otsustavat osa hitlerliku Saksamaa purustamisel, vabastas Euroopa rahvad fašistlikust ikkest ja lõi tingimused Saksamaa muutumiseks rahuarmastavaks demokraatlikuks riigiks. NSV Liit ja tema liitlased — Ameerika Ühendriigid, Suurbritannia ja Prantsusmaa — leppisid 1945. aastal Potsdami (linn Berliinist edelas) konverentsil kokku Saksamaa sõjajärgse arenemistee suhtes.

Saksamaa okupeeriti liitlasvägede poolt ja jagati neljaks: nõukogude, briti, ameerika ja prantsuse tsooniks. Nõukogude okupatsioonitsooni hakati nimetama Ida-Saksamaaks, kolme riigi okupatsioonitsooni — Lääne-Saksamaaks. Vastavalt Potsdami konverentsi otsusele pidid okupeerivad riigid kindlustama Saksamaa kui ühtse, demokraatliku ja rahuarmastava riigi arenemise.

Nõukogude Liit tegi maksimaalseid pingutusi Potsdami konverentsi otsuste täitmiseks Ida-Saksamaal. Fašistlik partei keelati, kõik tema endised liikmed kihutati välja riigi- ja majandusasutustest, sõjaroimareid karistati, likvideeriti sõjalised organisatsioonid ja objektid, demonteeriti sõjatööstus. Monopolide, samuti fašistliku riigi ja sõjaroimarite ettevõtted muudeti üldrahvalikuks omanduseks. Rahva kõige aktiivsemal osavõtul viidi läbi agraarreform. Esimest korda Saksamaa ajaloos saavutasid töötajad tema idaosas laialdased demokraatlikud õigused.

Ameerika Ühendriikide, Suurbritannia ja Prantsusmaa valitsused tegelikult keeldusid Potsdami otsuseid täitmast. Nende riikide jõupingutuste tulemusena

loodi 1949. a. septembris Lääne-Saksamaa territooriumil kapitalistlik, militaristlik riik — Saksa Föderatiivne Vabariik (SFV).

Vastuseks Saksamaa lõhestamisele ja Saksa Föderatiivse Vabariigi moodustamisele kuulutati 1949. a. oktoobris välja Saksa Demokraatlik Vabariik (SDV). Nõukogude Liit tunnistas Saksa DV õiguspärast moodustamist ja andis talle igakülgset abi.

Saksa Demokraatlik Vabariik on sotsialismimaa, esimene saksa maadel loodud tööliste ja talupoegade riik.

Koosseis ja geograafiline asend.

Saksa Demokraatliku Vabariigi koosseisu läksid tema moodustamisel Saksa ajaloolised piirkonnad (landid) — Mecklenburg, Brandenburg, Saksi-Anhalt, Saksimaa ja Tüüringi. Nendel aladel moodustati 14 administratiivset ringkonda. Eri ringkonna moodustab demokraatlik Berliin.

Saksa Demokraatlik Vabariik piirneb idas mööda Oderi ja Neisse jõge Poola Rahvavabariigiga, kagus moodustavad mägised alad loodusliku piiri Tšehhoslovakkia Sotsialistliku Vabariigiga. Nende piiride kaudu peab Saksa DV kõige tihedamaid majanduslikke ja kultuurilisi sidemeid sotsialistlike maadega.

Saksa Demokraatlik Vabariik on sotsialistliku maailmasüsteemi läänepoolseim eelpost Euroopas. See on tema poliitilise ja geograafilise asendi peamine iseärasus. Läänes ja edelas piirneb Saksa DV Saksa Föderatiivse Vabariigiga — Euroopa kõige agressiivsema riigiga, kes kuulub imperialistlike riikide sõjalisse liitu — NATO blokki.

Saksa DV-l on Euroopa keskel soodne transpordialane ja geograafiline asend. Siin ristub palju raud-, auto-, vee- ja õhuteid, mis kulgevad Lääne- ja Kesk-Euroopast Ida- ja Kagu-Euroopasse, Skandinaaviamaadest Vahemere rannikule. Suur rahvusvaheline tähtsus on raudteemagistraalil Moskva—Varssavi—Berliin—Pariis. Balti mere kaudu toimub majanduslik suhtlemine Balti mere äärsete maadega ning väljapääs maailma mereteedele. Koos Poolaga kasutab Saksa Demokraatlik Vabariik laevatatavat Oderit. Teine laevatatav jõgi — Elbe —, läbides 600 kilomeetri ulatuses Saksa DV tähtsamaid majandusrajoone, võimaldab väljapääsu Põhjamerele.

Küsimusi ja ülesandeid.

1. Andke hinnang Saksa DV piirile ja geograafilisele asendile, võrreldes seda Poolaga.
2. Vaadake kaardil lk. 66 tähtsamaid rahvusvahelisi raudteemagistraale, mis kulgevad läbi Saksa DV territooriumi, ja nimetage riigid, kes kasutavad neid teid oma majanduslike välissidemete jaoks.
3. Millistel Saksa DV jõgedel on rahvusvaheline tähtsus ja miks?

Teise maailmasõja tagajärjel kandis Saksamaa rahvastik raskeid kaotusi. See käib eriti Ida-Saksamaa kohta, kus sõja lõpul toimusid ägedad lahingud.

Pärast sõda, vastavalt Potsdami konverentsi otsusele, asustati Saksamaale Ida- ja Kagu-Euroopa maadest üle 4 milj. sakslase. Hoolimata purustustest ja esimeste sõjajärgsete aastate majanduslikest raskustest said kõik ümberasujad (peaaegu 1/4 vabariigi rahvastikust) Saksa Demokraatlikus Vabariigis korteri ja tööd, talupojad — maad.

SDV on tänapäeval elanike arvu poolest Euroopa sotsialistlike riikide hulgas Poola, Jugoslaavia ja Rumeenia järel neljandal kohal, keskmise rahvastiku tiheduse poolest (ligi 160 elanikku 1 km²-l) aga esimesel kohal. Kõige tihedamalt on asustatud lõunaosa ringkonnad, kus on märkimisväärseid maavarade ressursse, soodsamad tingimused põllumajanduse ja üldse majanduse arendamiseks. Vabariigi põhjaosas, majanduslikult vähem arenenud ja halvemate looduslike tingimustega rajoonis, on elanike tihedus keskmisest tunduvalt madalam.

SDV on maailma üks linnaderikkamaid maid: linnades elab 72% rahvastikust. Lõuna ringkondades on linnu rohkem ja linnarahvastiku osatähtsus tunduvalt suurem kui põhjas. Suuremate linnade hulgas paistavad oma tähtsuse poolest silma pealinn Berliin, Leipzig, Dresden, Karl-Marx-Stadt, Halle ja Magdeburg. Enamik suuri linnu purustati tugevasti sõjaajal. Suhteliselt väikese elanike arvu juures on paljudes saksa linnades arenenud tööstus ja kultuur. Mõned keskmised ja isegi väikesed linnad, mis etendasid minevikus silmapaistvat osa väikesteks feodaalriikideks killustatud Saksamaal, on üleeuroopaliku kuulsusega. Nad on tähelepanuväärsed kui tähtsad kultuurikeskused (näiteks Weimar, mis on seotud Goethe ja Schilleri nimega), või on mingisuguse tootmisharu keskuseks (näiteks kuulsa saksi portselani tootmine Meissenis, geograafiliste kaartide ja atlaste valmistamine Gothas), või nii ühe kui ka teise pärast (Jena — 1558. aastal asutatud ülikool ja maailmakuulus optikatehas «Carl Zeiss»). Neil on säilinud vanade saksa linnade välimus, kus ehituste arhitektuuris on valdavaks gooti stiil ja omapärane tänavate ja väljakute ehitus.

Rahvastiku rahvuslik koosseis on ühtlane ja koosneb sakslastest. Saksa rahva panus maailma kultuuri on suur. Saksamaa andis maailmale teadusliku kommunismi rajajad K. Marxi ja F. Engelsi.

Rahvavõimu aastatel likvideeriti Saksa DV-s fašistliku ja kodanliku ideoloogia jäänused, areneb sotsialistlik kultuur, kujuneb haritlaskond tööliste ja talurahva hulgast. Saksa DV-s moo-

dustavad tööliste ja talupoegade lapsed $^3/_5$ üliõpilaste arvust — 10 korda rohkem kui Saksa FV-s.

Rahvavõimu aastatel muutus Saksa Demokraatlikus Vabariigis põhjalikult rahvastiku klassikoosseis. Vabariigis pole enam ekspluataatorite klassi — suurkapitaliste ja mõisnikke. Väikeomanikke on mitmesugustes majandusharudes vähe, nende osatähtsus riigi elus on väga väike. Töölised ja teenistujad moodustavad üle $^4/_5$ aktiivsest rahvastikust, talurahva osatähtsus on üle $^1/_{10}$. Peaaegu kogu talurahvas on ühinenud põllumajanduslikesse tootmiskooperatiividesse. Maailmas on vähe riike, kus töölisklassi osa riigi elus ja tema osatähtsus on nii suur kui Saksa DV-s.

Küsimusi ja ülesandeid.

1. Iseloomustage Saksa DV ja Poola rahvastiku geograafia põhijooni; andke nende põhjendus.
2. Võrrelge tabeli 2 järgi Saksa DV ja teiste maade rahvastiku tihedust.
3. Rahvastiku rakendatus tegevusalade järgi on Saksa DV-s järgmine: tööstuses — 36%, ehituses ja käsitöö alal — 11%, põllu-, metsa- ja veemajanduses — 18%, transpordis ja sides — 7%, kaubanduses — 11%, teaduses, kultuuri ja tervishoiu alal, riigiaparaadis jm. — 17%.

Koostage nende andmete alusel diagramm. Võrrelge tabeli 5 järgi tööstuses ja põllumajanduses rakendatute protsenti Saksa DV-s teiste maadega.

Majanduse üldiseloomustus.

Saksa Demokraatlik Vabariik on kõrgeltarenenud tööstusmaa. Tööstustoodangu mahu poolest on ta maailmas 8.—9. kohal, enamiku tööstustoodete hulgalt iga elaniku kohta aga üks esimesi. Saksa DV tööstustoodete kvaliteet on kuulus üle maailma. Tema osatähtsus maailma rahvastikus on 0,5%, kuid tööstustoodangus ligikaudu 2%.

Tööstus annab $^2/_3$ Saksa DV natsionaalsest tulust — 6 korda rohkem kui põllumajandus. Tal on juhtiv osa maa majanduselus. Sõjaajal sai tööstus raskesti kannatada, terveks jäänud ettevõtted andsid kõigest $^2/_5$ sõjaeelsest toodangust. Rahvavõimu aastatel tööstus taastati ja areneb kiire tempoga. 1964. a. ületas tööstustoodang sõjaeelse mahu 4-kordselt. Saksa DV territooriumil, mis moodustab alla $^1/_4$ sõjaeelse Saksamaa pindalast, toodetakse niisama palju, kui toodeti enne sõda kogu Saksamaal.

Saksamaa lõhestamisega kaheks riigiks jäi Saksa DV peaaegu ilma kivisöe- ja rauamaagikaevandustest, koksikeemia- ja metallurgiatehastest ning mõnedest tähtsatest masinaehitusharudest, mis jäid Lääne-Saksamaa territooriumile. NSV Liidu ja teiste sotsialistlike riikide vennaliku abiga rajas SDV peaaegu uuesti paljud tööstusharud. Saksa Demokraatlik Vabariik saab sotsialistlikelt maadelt $^3/_4$ vajalikust kivisöest, üle poole rauamaagist, peaaegu kogu koksi ja täielikult nafta, puuvilla, puidu ning pal-

jud muud tööstuse toorained. Rahvusvahelises sotsialistlikus tööjaotuses kuulub temale väga tähtis osa. SDV on spetsialiseerunud masinaehituse, eriti täppismasinaehituse ja elektrotehnika, samuti paljude keemiatööstusharude toodangu valmistamisele ja teiste sotsialistlike riikide varustamisele nende toodetega.

Kõrvuti võimsa tööstusega on Saksa Demokraatlikus Vabariigis kõrge intensiivsusega põllumajandus. Selle arenemistasemelt on tal üks esikohti Euroopas.

Saksa DV-s on rajatud sotsialismi alused. Saksamaa Sotsialistliku Ühtsuspartei programmis, mis võeti vastu partei VI kongressil 1963. a., püstitati vabariigi töötajate ette põhiülesanne — sotsialismi laiahaardeline ehitamine.

Küsimusi ja ülesandeid.

1. Missugused on SDV majanduse põhijooned?
2. Milles seisab SDV osa rahvusvahelises sotsialistlikus tööjaotuses? Võrrelge seda Poola osatähtsusega.

Tööstus.

Saksa DV maapõu on rikas pruunsöe ja kaalisoola poolest, siin on ka vasemaagi varusid (Mansfeldi leiukoht), niklit ja uraani. Samal ajal puuduvad SDV-s praktiliselt boksiitide ja kromiitide tööstuslikud varud; vähe on naftat, maagaasi, kivisütt, rauamaaki, mangaani, volframit, pliid, tsinki ja inglistina.

Pruunsöe varusid (üle 500 mljr. t) leidub enamikus SDV rajoonides, kuid kõige rohkem lõuna- ja edelaosas Elbe ja Saale jõe vahel ning Elbe paremal kaldal kuni Oderini välja. Pruunsüsi ei ole kõrge kvaliteediga, kuid lasub paksude kihtidena maapinna lähedal ja seda toodetakse pea tervenisti odava lahtise kaevandamisega. Teiste kütuse- ja energialiikide (hüdroressursid on väga väikesed) äärmise vähesuse tõttu on pruunsüsi SDV kogu kütuse- ja energiamajanduse aluseks. Pruunsütt kasutatakse, eriti briketina, kütusena kõigis tööstusharudes, linnamajanduses ja transpordis. Osa pruunsütt töödeldakse gaasiks, mis leiab laialdast kasutamist majapidamises ja tootmises. *Mitte ühelgi maal kogu maailmas ei kasutata pruunsütt nii laialdaselt kui SDV-s.*

Olles eraldatud Ruhri basseini kivisöest, mida veeti enne sõda ka Ida-Saksamaale, suurendas SDV pruunsöetoodangu rohkem kui 2,6-kordseks, s. o. 260 milj. tonnile. Ta on pruunsöe kaevandamises esimesel kohal maailmas (ligi $^2/_5$ maailma toodangust). Pruunsöe baasil toodetakse SDV-s 90% kogu elektrienergiast. Peamistes pruunsöebasseinides Berliini ümbruskonnas paiknevad suurimad soojuselektrijaamad. Saksa DV elektrijaamad on ühendatud ühtsesse energiasüsteemi Poola ja Tšehhoslovakkia energiasüsteemidega.

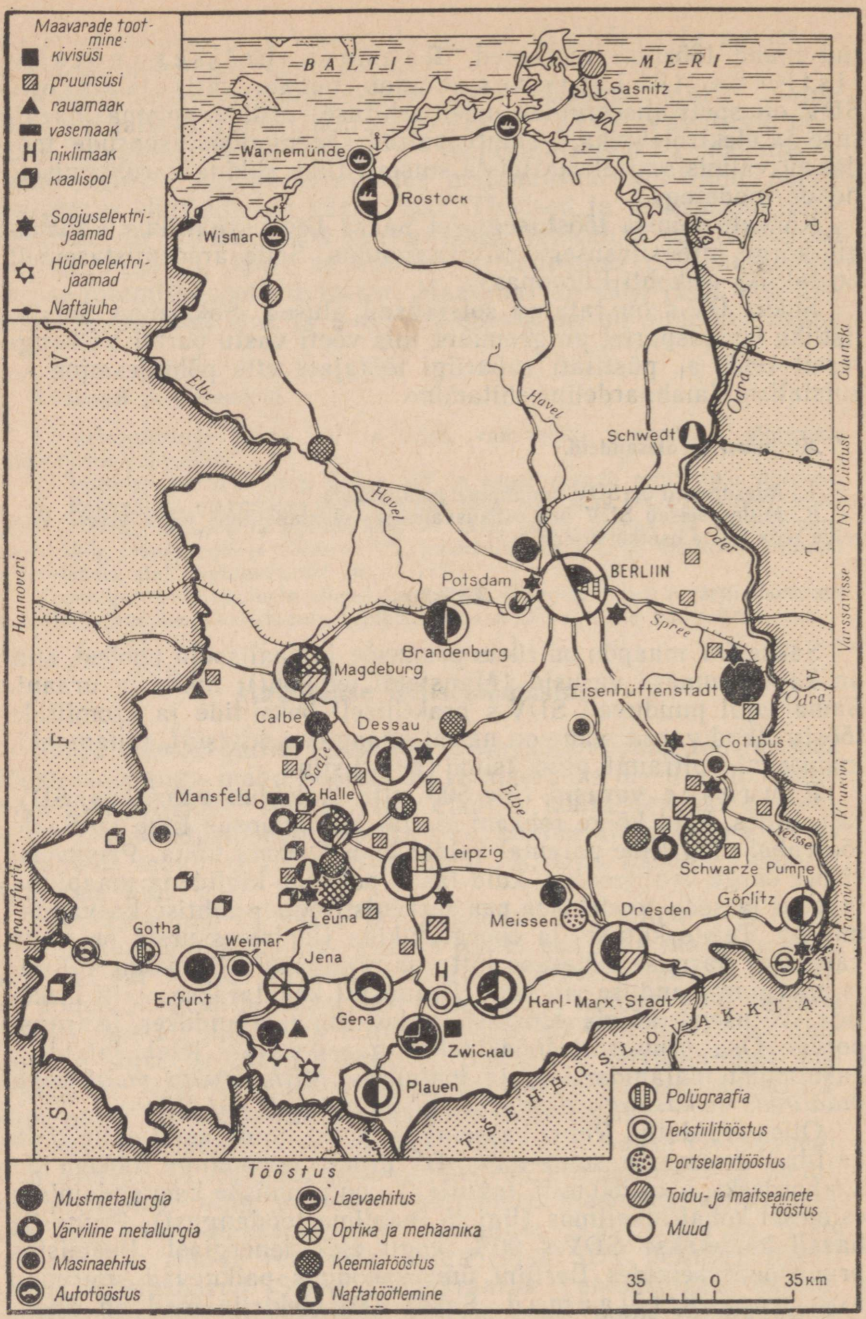

Saksa DV tööstuse paiknemine. (Lääne-Berliinis, millel on eri staatus, pole tööstusharusid näidatud.)

Saksa DV mustmetallurgial puudub küllaldane toorainebaas. Metalli, samuti koksi ja rauamaaki, veetakse tunduval määral sisse NSV Liidust ja teistest sotsialistlikest maadest. Suure osa Saksa Demokraatlikus Vabariigis sulatatavast metallist annavad rahvavõimu aastail ehitatud metallurgiakombinaadid — Oderi ääres Eisenhüttenstadtis («Ost») ja Saale jõe ääres Calbes («West»). Esimene neist saab sütt ja koksi Poolast ning rauamaaki NSV Liidust, teine töötab kohalike maagivarude baasil. Vanad tehased rekonstrueeriti peamiselt kõrgekvaliteedilise terase ja valtsmetalli tootmiseks. Värvilises metallurgias on suurim tähtsus vasesulatamisel, samuti sisseveetavast boksiidist alumiiniumi tootmisel.

SDV tööstuses on juhtivaks haruks masinaehitus. Tal on esikoht toodangu väärtuse, töötajate arvu ja osatähtsuse poolest väljaveos (üle poole ekspordi koguväärtusest). *Saksa DV kuulub kõige arenenuma masinaehitusega maade hulka.* Ta toodab (rahalises näitajas) masinaid, aparaate ja instrumente nii palju kui Prantsusmaa ning Šveits kokku, kus on kolm korda rohkem elanikke kui SDV-s. Sotsialistlike maade hulgas jääb SDV masinaehituse toodangu mahult maha vaid NSV Liidust, enamiku masinate ja seadmete väljaveolt on ta esimesel-teisel kohal (maailma esimese viie riigi hulgas). Sotsialistlikud maad — Vastastikuse Majandusliku Abistamise Nõukogu liikmed — saavad Saksa Demokraatlikust Vabariigist peaaegu $^1/_3$ nende poolt sisseveetavatest masinatest.

Saksa DV tähtsaimateks masinaehitusharudeks on need, mis vajavad palju tööd ja suhteliselt vähe metalli, s. o. elektrotehniline ja transpordimasinaehitus, seadmete, aparaatide, tööpinkide, polügraafiamasinate ja optika- ning mehhaanikatoodete valmistamine. Rahvavõimu aastail loodi tegelikult uuesti elektroonika, raskemasinaehitus, merelaevade ehitamine, autode, traktorite ja kombainide tootmine. Masinaehitus paikneb peamiselt Saksa DV lõuna- ja edelaosas, eriti suurtes, kuid osalt ka keskmistes ja isegi väikestes linnades. Ülejäänud territooriumil paistab silma demokraatlik Berliin oma ümbruskonnaga ja rannikul paiknevad laevaehituskeskused — Warnemünde ja Rostock.

Keemiatööstus on tähtsuselt teiseks tööstusharuks Saksa DV-s. See haru kasutab peamiselt pakse kaalisoolalademeid (Saale paremal kaldal) ja pruunsütt, tuginedes seejuures hea kvalifikatsiooniga ja kogemustega töötajate kaadrile ning vabariigi keemiateaduse kõrgele arenemistasemele. Keemiatööstuse toodang on erakordselt mitmekesine: väetised, soolad, happed, plastmassid, sünteetiline kautšuk, kütus jne. Peamised keemiatööstuskeskused asetsevad Halle ringkonnas: see annab üksi üle $^2/_5$ kogu nimetatud haru toodangust. Halle ümbruses paiknevatest arvukatest keemiatehastest paistab silma «Leunawerke» — Euroopa suurim keemiakombinaat 36 000 töölise ja teenistujaga. Keemiatööstus

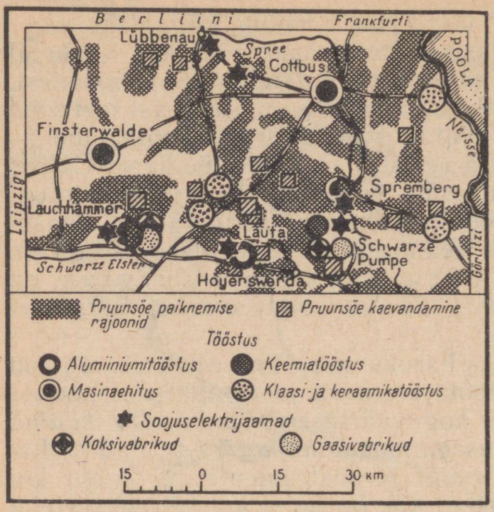

Rikkalike pruunsöeleiukohtade baasil kujuneb Cottbusi ringkonnas energeetika, keemia ja nendega seotud harude võimas kompleks.

kasvab ka idaosas. Cottbusi ringkonnas ehitatakse hiiglaslikku keemia- ja energeetikakombinaati «Schwarze Pumpe». Tänu NSV Liidust saadavale naftale, eriti seoses naftajuhtme «Sõprus» ehitamisega, tekkis uus haru — naftakeemia, millel on suured arenemisperspektiivid. Schwedti linnas Oderi ääres rajatakse suurt naftakeemia kombinaati. Olles seitsmendal kohal maailmas keemiatööstuse toodangu mahu poolest ja USA järel teisel kohal toodangu poolest iga elaniku kohta, on SDV üheks juhtivaks keemiakaupade eksportijaks. *Sotsialistlike maade hulgas jääb ta keemiatööstuse toodangu ja ekspordi mahu poolest maha ainult NSV Liidust.*

Saksa DV arenenud kerge- ja toiduainete tööstuse harude hulgas on eriline koht tekstiilitööstusel, mis töötab sisseveetaval toorainel (puuvill, vill), kuid samuti ikka enam ja enam kodumaise keemiatööstuse tooraine baasil. Tekstiilitööstus on arenenud peamiselt lõunaringkondades — Karl-Marx-Stadtis ja Dresdenis ning Maagimäestiku jalamil. Vabariigi tekstiilitööstuse suurimaks keskuseks on Karl-Marx-Stadt.

Küsimusi ja ülesandeid.

1. Andke hinnang SDV tööstuse toorainebaasile.
2. Määrake tabeli 10 järgi kindlaks SDV koht elektrienergia tootmises üldse ja iga elaniku kohta.
3. Määrake kindlaks SDV ja Poola tööstuse struktuuri ja geograafia põhijooned.

Tööstusrajoonid ja linnad.

Valdav osa Saksa DV tööstusest paikneb maa edela- ja lõunaosas — Elbe vasakkalda ringkondades, millest eeskätt Halle, Karl-Marx-Stadti, Dresdeni ja Leipzigi ringkond annavad ümmarguselt $^3/_4$ tööstuse kogutoodangust. Nendes ringkondades kujunesid suurtel kaubateedel ajalooliselt välja algul kaubandus- ja käsitööndusekeskused, hiljem kapitalistlik suurtööstus. Plaanipärane sotsialistlik ülesehitustöö likvideerib kapitalistlikult korralt päritud tööstuse ebaühtlase paiknemise. Kiiresti areneb tööstus (eriti pruunsöe kaevandamine, energeetika, keemia, metallurgia) idas ja kagus, Oderi vasakul kaldal, Poola piiri lähedal. Berliini ümbruskonnas loodi raskemasinaehituse ettevõtted, mis saavad metalli kombinaadilt «Ost». Algas varem mahajäänud Balti ringkondade industrialiseerimine, kus enne sõda võimutsesid junkrudmõisnikud.

SDV pealinn Berliin on vabariigi suurim linn ja tööstuskeskus. Olles pindala poolest maailma üheks suurimaks linnaks, ulatus seal elanike arv enne Teise maailmasõja algust 4,3 miljonile; majanduslikult oli linn kõrgel tasemel. Sõjaajal rängalt kannatanud alistatud Saksamaa pealinn jagati liitlaste poolt nelja

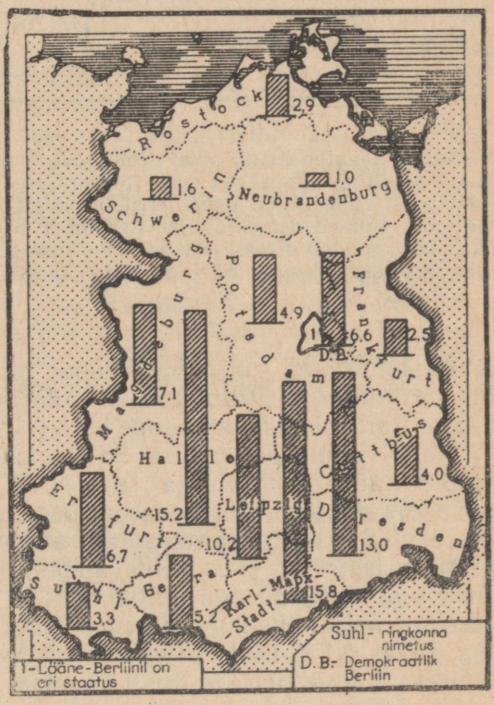

See kaart-diagramm näitab Saksa DV tööstuse paiknemist ringkondade kaupa ja demokraatlikus Berliinis (toodangu väärtuse järgi, %-des kogutoodangust, mis on võetud 100-ks). Pöörake tähelepanu teravale ebaühtlusele. Eraldage 5 kõige suurema toodanguga ringkonda. Arvutage nende osatähtsus SDV tööstuse kogutoodangust.

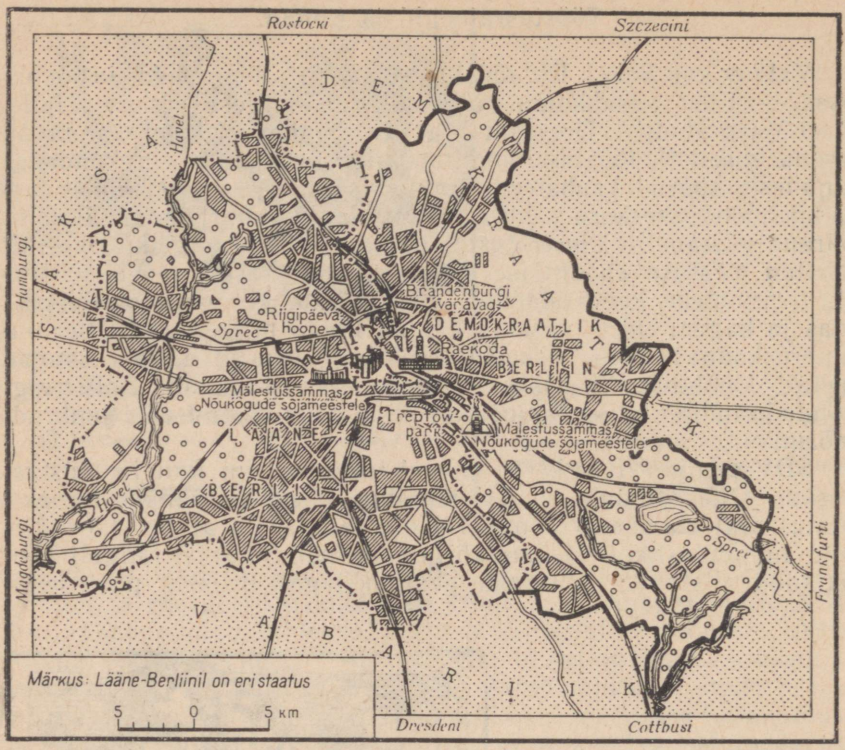

Berliin on jagatud kahte ossa: demokraatlikuks ja Lääne-Berliiniks, mis on iseseisev poliitiline üksus. Asetsedes Saksa Demokraatliku Vabariigi keskel ja olles igalt poolt ümbritsetud tema territooriumiga, on Lääne-Berliin kogu sõjajärgse aja jooksul olnud demokraatliku Berliini ja SDV vastu sihitud spionaaži, vaenuliku propaganda, diversiooni ja õõnestustegevuse baasiks, mida juhivad siit selle linnaosa võimud, SFV reaktsioonilised ringkonnad ja okupatsiooniväed.

sektorisse. Nagu kogu Saksamaa, nii lõhestati ka Berliin USA, Suurbritannia ja Prantsusmaa poliitika tulemusena kahte ossa. Lääne-Berliinis asuvad nende kolme riigi okupatsiooniväed.

Rahulepingu puudumine Saksamaaga, okupatsioonirežiimi säilimine Lääne-Berliinis ja seal NATO riikide vägede viibimine takistab olukorra normaliseerimist, loob sõjaohu kolde Euroopa keskel. NSV Liidu valitsus tegi ettepaneku muuta Lääne-Berliin demilitariseeritud (s. o. relvavabaks), omavalitsusega vabalinnaks ühes oma majandusega, millel oleksid läbi SDV territooriumi normaalsed majanduslikud sidemed kõigi maadega. Saksa DV valitsus toetas NSV Liidu ettepanekut. Avalike diversiooniaktide vältimiseks Lääne-Berliini poolt ja maa julgeoleku tagamiseks viidi

Saksa DV valitsuse otsuse kohaselt läbi Berliini riigipiir, mis eraldab Lääne-Berliini demokraatlikust Berliinist.

Demokraatlikus Berliinis on arenenud elektro- ja raadiotehnika, tööpingiehitus, polügraafia-, õmblus- ning kõrgeltarenenud keemiatööstus. Berliin on Saksa DV suurim raudteesõlm, jõesadam Spreel ja rahvusvahelise tähtsusega lennujaam. Linna purustatud keskrajooni taastamisega ja laialdase ehitustööga linna äärealadel muudetakse Berliin uuesti üheks Euroopa kõige elavamaks linnaks.

Demokraatlikus Berliinis, Saksa DV tähtsaimas kultuurikeskuses, asub Teaduste Akadeemia, ülikool, kõrgem majanduskool, arvukad muuseumid, teatrid.

Suuruselt teiseks linnaks SDV-s on Leipzig. Ta on rikka ajaloo ning väga keeruliste majanduslike ja kultuuriliste funktsioonidega. Linna tööstus toodab kõige mitmekesisemat produktsiooni — rasketest masinatest kuni kallite karusnahatoodeteni. Parimad trükikojad, kirjastused, raamatukogud, teadusliku uurimistöö ja õppeasutused raamatute erialal muutsid Leipzigi kuulsaks «raamatulinnaks». Leipzigi ülikool on üle 550 aasta vana. Arenedes vanadel kaubateedel, muutus Leipzig Saksamaa üheks suurimaks transpordisõlmeks. Tema peavaksal kuulub Euroopa suurimate hulka. Juba 800 aastat on Leipzig kuulus maailma ühe tähtsama kaubanduskeskusena ja seda tänu oma messidele, mida korraldatakse igal aastal märtsis ja septembris. Linna ajalooga on seotud mitmete tuntud revolutsionääride nimed. Käesoleva sajandi alguses elas ja töötas siin V. I. Lenin; 1900. a. trükiti siin leninliku ajalehe «Iskra» esimene number.

Dresdenit nimetati Saksamaal tihti «Elbel asuvaks Firenzeks» ja «kunstide linnaks» — seda tema arhitektuuri ilu ja kunstiväärtuste pärast, mis olid kogutud Dresdeni Maaligaleriisse ning teistesse muuseumidesse ja lossidesse. Sõjaajal purustatud Galerii ja mõned muuseumid on nüüd jälle avatud, teisi taastatakse, mis taaselustab Dresdeni endise kuulsuse. Samaaegselt kujunes linn SDV tähtsaimaks teadusliku ja tehnilise mõtte keskuseks (tehnikaülikool, kõrgem transpordikool, Aatomifüüsika Keskinstituut ühes aatomireaktoriga). Rea tööstusharude arenemise (fotoaparatuuri, mõnede tööpingitüüpide, tubakatoodete) poolest pole Dresdenil vabariigis võrdset.

Küsimusi ja ülesandeid.

1. Põhjendage olemasoleva tööstuse paiknemist SDV-s. Miks paikneb rõhuv osa sellest vabariigi lõuna- ja edelaringkondades?
2. Andke lühike võrdlev iseloomustus SDV suuremate linnade — demokraatliku Berliini, Leipzigi ja Dresdeni kohta.

Looduslikud tingimused põllumajanduse arendamiseks on Saksa DV-s soodsad. Valdav osa vabariigi territooriumist on tasandikud või madalad künklikud kõrgustikud. Kliima on üleminekuline paraskontinentaalselt kliimalt merelisele, mis võimaldab kasvatada enamikku parasvöötmekliimale omaseid põllumajanduskultuure. Valdaval osal SDV territooriumist levivad leet- ja soomullad. Olles looduslikus seisundis väheviljakad, on neid suurte väetisekoguste andmisega tunduvalt parandatud. Põllud, köögi- ja puuviljaaiad ning viinamarjaistandused hõlmavad ligi poole SDV territooriumist, metsad (peamiselt metsapargid ja istandikud, mis pole majanduslikult kasutatavad) — üle $^1/_4$, niidud, heina- ja karjamaad — ülejäänu.

Kõikides Saksa DV rajoonides on maaviljelus seostatud loomakasvatusega. Ent maaviljelus jääb loomakasvatusest maha sissetuleku poolest. SDV-s on palju kariloomi, eriti sigu. Maaviljeluses on juhtiv osa teraviljakultuuridel. Rukkisaak on tavaliselt suurem nisusaagist. Tunduv osatähtsus on ka odra- ja kaerakülvidel. Teistest kultuuridest on tähtsaimad kartul ja suhkrupeet. Sotsialistlike maade hulgas on Saksa DV-l kolmas koht rukkitoodangu poolest (NSV Liidu ja Poola järel) ning neljas koht kartuli ja suhkrupeedi tootmises.

Teravilja, kartulit ja suhkrupeeti kasvatatakse kõikjal, kuid siiski paistavad silma kaks suurt põllundusrajooni. Elbest kirde ja ida pool on leetmuldadel mõnevõrra karmima kliima juures külvide hulgas rõhuvas ülekaalus rukis, kaer ja kartul. Neis rajoonides on arenenud piimakarja-, hobuse- ja seakasvatus. Kaera ja kartulit kasutatakse loomasöödaks. Elbe vasaku kalda aladel, lääne- ja edelaosas, on mullad paremad, kliima pehmem. Halle ja Magdeburgi linna vahel laiub suur massiiv kõrge viljakusega mustmuldade ja degradeerunud metsastepimuldadega. Põhilisteks kultuurideks on siin nisu, oder, suhkrupeet. Seal, kus kasvatatakse neid kultuure, paiknevad ka suhkru- ja õllevabrikud, mille jäätmetel on arenenud seakasvatus.

Saksa DV põllumajandus paistab silma väga kõrge arenemistaseme poolest. Paljude põllumajanduskultuuride saagikus on üks kõrgemaid maailmas. Talinisu kogutakse näiteks kuni 35 ts/ha, suhkrupeeti — 250—300 ts/ha. Siiski ei suuda põllumajandus rahvastiku ja tööstuse kasvavaid vajadusi SDV-s täielikult rahuldada. Vabariigi ees seisab ülesanne intensiivistada ja arendada põllumajandust veelgi kiiremas tempos.

Küsimusi ja ülesandeid.

1. Andke hinnang SDV põllumajandusele tervikuna.
2. Eraldage SDV põhilised põllumajandusrajoonid. Missugune on nende spetsialiseerumine põllumajanduslikus tootmises?
3. Tooge näiteid SDV põllumajanduse kõrge arenemistaseme kohta.

Transport.

SDV transport on suuteline teostama mahukaid vedusid vabariigi rahvamajanduse ja rahvusvaheliste sidemete vajadusteks, mis kulgevad läbi vabariigi. Otsustav osa Saksa Demokraatliku Vabariigi transpordis kuulub raudteele. Raudteede tiheduse poolest (15 km/100 km²) jääb SDV maha Euroopas vaid Belgiast, ületades selle näitaja osas kahekordselt Prantsusmaa ja Itaalia. Raudteedega on kõige enam varustatud vabariigi edela- ja lõunaosa — tema peamised tööstusrajoonid. Raudteetransporti täiendab eeskujulik auto- ja jõeteede ning kanalite võrk. Jäädes pärast Teist maailmasõda faktiliselt ilma seadmestatud meresadamatest ja merelaevastikust, ehitas SDV peaaegu uuesti sadamad Rostockis ja Wismaris ning rajas oma laevastiku, mis teenindab tunduvat osa vabariigi väliskaubandusest.

Küsimusi ja ülesandeid.

Määrake vastavalt kaardile lk. 66 SDV peamised raudteesõlmed ja tähtsaimad kanalid. Milliseid jõgesid nad ühendavad?

Majanduslikud välissidemed.

Saksa DV majanduse sõltuvus väliskaubandusest on erakordselt suur. Vabariik vajab palju kütuseliike, tööstuse toorainet ja materjale (need moodustavad $^3/_5$ impordi väärtusest), aga ka toiduaineid ($^1/_4$ impordist). Samal ajal toodab SDV suure ülejäägiga masinaid, seadmeid, aparaate, keemiatooteid ja paljusid tarbekaupu. See kõik läheb ekspordiks. Sotsialistlike maade arvele langeb $^4/_5$ Saksa DV väliskaubandusest. Esimesel kohal on NSV Liit (üle poole kogu väliskaubanduse mahust), järgnevad Tšehhoslovakkia, Poola ja Ungari. SDV võtab aktiivselt osa kõigist teistest sidemete vormidest sotsialistlike riikide vahel: ühine tööstus- ja teiste objektide ehitamine, teaduslik-tehniliste kogemuste vahetamine jne. Tal on kaubavahetus ka paljude kapitalistlike riikidega, sealhulgas SFV-ga. Majanduslikult on Saksa Demokraatliku Vabariigi kaubavahetus SFV-ga kasulik mõlemale Saksa riigile, kuna see võimaldab saada kaupu, milliseid vahetasid mõlemad Saksamaa osad juba varem. Saksa DV püüab laiendada seda kaubandust. Peale majandusliku kasu soodustaks selline kaubavahetus suhete parandamist Saksa DV ja Saksa FV vahel. Ent SFV valitsus teeb pidevalt takistusi suhete normaliseerimiseks SDV-ga. Kasvab Saksa DV kaubanduse maht noorte arenevate riikidega.

Küsimusi ja ülesandeid.

Mida impordib ja ekspordib SDV ning miks? Kasutades teksti, koostage tabel SDV ekspordi ja impordi peamiste artiklite kohta.

TŠEHHOSLOVAKKIA SOTSIALISTLIK VABARIIK.

Pindala — 128 000 km²
Rahvastik — 14 milj. el.
Pealinn — Praha

Geograafiline asend.

Pindala ja elanike arvu poolest on Tšehhoslovakkia Sotsialistlik Vabariik Euroopa välisriikide hulka kuuluvate sotsialistlike maade seas keskmiste hulgas. Tema territoorium on lääne—ida suunas välja venitatud rohkem kui 750 kilomeetri pikkuselt, vahemaa põhja- ja lõunapiiride vahel ei ületa aga 150—250 km.

Pärast Teist maailmasõda Tšehhoslovakkia geograafiline asend paranes järsult. Enne sõda oli tal pikim piir fašistliku Saksamaaga. Nüüd on Tšehhoslavakkial $^3/_4$ piiri kogupikkusest sõbralike sotsialistlike maadega. Eriti tähtis on ühise piiri olemasolu NSV Liiduga, mida kuni sõjani polnud. Tšehhoslovakkia piirneb samuti kapitalistlike riikidega — Austria ja Saksa Föderatiivse Vabariigiga. Kõrvuti SDV-ga on Tšehhoslovakkia sotsialistliku süsteemi riikide kõige läänepoolsemaks eelpostiks.

Tšehhoslovakkia geograafilise asendi tähtsaks iseärasuseks on vahetu väljapääsu puudumine merele. Asetsedes Euroopa peamisel veelahkmel, on Tšehhoslovakkia eraldatud merest rohkem kui ükski teine Euroopa riik. Väljapääsuks merele kasutab ta Doonaud, Oderit ja Elbet pidi kulgevaid veeteid. Tšehhoslovakkia asetseb tähtsate raudteemagistraalide ristumiskohal, mis ühendavad Põhja-, Lõuna-, Lääne- ja Ida-Euroopa maid.

Küsimusi ja ülesandeid.

1. Määrake kaardil kindlaks looduslikud rajad, mida mööda kulgeb Tšehhoslovakkia piir.
2. Kasutades mõõtkava, tehke kindlaks kaugused Bratislavast Doonau suudmeni, Ostravast Oderi suudmeni ja Prahast Elbe suudmeni. Kandke need kontuurkaardile. Kandke kaardile sadamalinnade nimed, mis asetsevad nende kolme jõe suudmes.
3. Iseloomustage Tšehhoslovakkia geograafilist asendit, võrreldes seda Poola ja SDV asendiga.

Rahvastik.

Tšehhoslovakkia on tihedasti rahvastatud maa elanike tihedusega 112 inimest 1 km²-l. Peamistes tööstusrajoonides ja suurte linnade ümbruses on rahvastiku tihedus üle 150—200 inimese 1 km²-l, kuid mõnedes Lõuna-Tšehhia, Kesk- ja Ida-Slovakkia rajoonides alla 50 inimese. Tervikuna on Slovakkias väik-

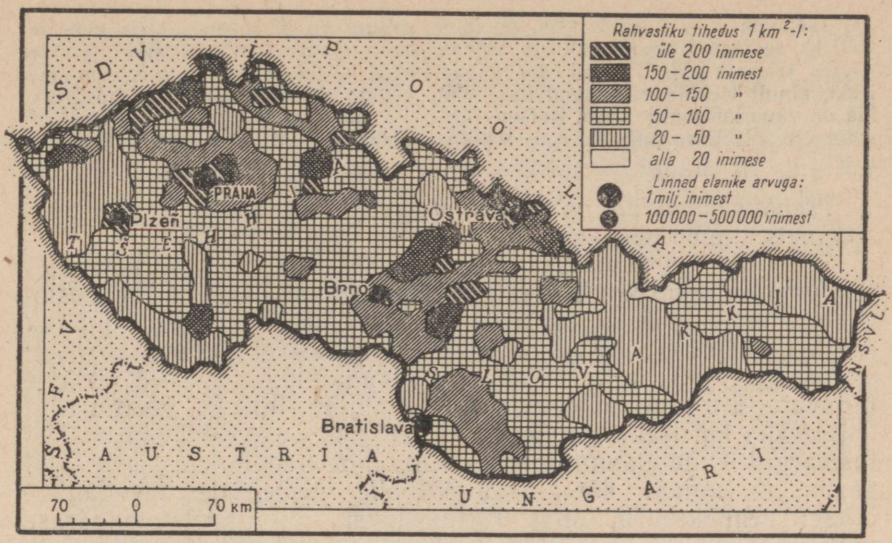

Kartogrammil on näidatud Tšehhoslovakkia rahvastiku tihedus. Leidke joonisel kõige suurema rahvastiku tihedusega rajoonid ja selgitage, millega on see põhjendatud. Võrrelge rahvastiku tihedust Slovakkia ja Tšehhi aladel.

sem rahvastiku tihedus kui Tšehhi piirkondades (Tšehhias ja Moraavias). See on seletatav alles hilises minevikus esinenud terava erinevusega majanduslikus arenemises ja rahvastiku tugeva väljarändamisega Slovakkiast tööotsimise eesmärgil.

Esimestel sõjajärgsetel aastatel toimus Tšehhoslovakkias, nagu Poolas ja SDV-s, *välis- ja sisemigratsioon*. Tšehhoslovakkiast asus ümber ligi 3 miljonit inimest, eriti sakslased, kes elasid peamiselt Tšehhi piiriäärsetes rajoonides. Need piiriäärsed alad asustati ümberasujatega vabariigi teistest osadest ja kodumaale tagasipöördunud pagulastega. Hiljem rahvastiku välismigratsioon praktiliselt lakkas. Vabariigi rahvastik kasvab *loomuliku juurdekasvu* arvel.

Välismigratsioon avaldas mõju ka rahvastiku *rahvuslikule koosseisule*, mis muutus ühtlasemaks (homogeensemaks). Nagu näitab juba vabariigi nimetus, elavad Tšehhoslovakkias tšehhid ja slovakid — kaks lääneslaavi sugulasrahvast, kes asustasid selle territooriumi Euroopa keskosas juba 1500 aastat tagasi. Tšehhid, kes elavad peamiselt Tšehhi aladel, moodustavad $^2/_3$, slovakid — $^1/_3$ vabariigi elanikkonnast. Piiriäärsetes rajoonides elunevad väikesed ungari, poola, ukraina ja saksa elanike grupid. Nende rahvuste esindajad on täielikult võrdõiguslikud tšehhide ja slovakkidega.

Tšehhide ja slovakkide keel, tavad ja kultuur on lähedased idaslaavlastele. Näiteks sellised tihti kasutatavad sõnad, nagu «suvi», «talv», «põld», «kool», «vesi», «isa» ja paljud muud tähendavad tšehhi keeles sedasama mis vene keeleski, ainult tšehhid hääldavad neid sõnu rõhuga esimesel silbil. Tšehhoslovakkia on vana kultuuriga maa. Karlovy ülikool Prahas, asutatud 1348. a., on vanimaid ülikoole Euroopas. Praegusel ajal on vabariigis üle 60 kõrgema õppeasutuse.

Tšehhoslovakkiale on iseloomulavaks linnade ja alevite rohkus, neis eluneb peaaegu pool vabariigi rahvastikust.

Seejuures on linnarahvastiku osatähtsus Tšehhi piirkondades tunduvalt suurem kui Slovakkias. Peaaegu kõik linnad Tšehhoslovakkias on vanad, sajanditepikkuse ajalooga. See peegeldub ka nende planeeringus ja väljaehituses: linna keskel asetseb tavaliselt endine turuplats, millega külgnevad vanalinna kvartalid kitsaste tänavate ja iidsete hoonetega. Ligikaudu 40 linna on võetud riigi kaitse alla kui tšehhi ja slovaki rahva ajaloolise mineviku mälestusmärgid. Uute elamurajoonide ehitamine toimub käesoleval ajal peamiselt linnade äärealadel. Vanade elementide ühendamine uutega arhitektuuris annab Tšehhoslovakkia linnadele omapärase välisilme.

Linnad paiknevad vabariigi territooriumil suhteliselt ühtlaselt.

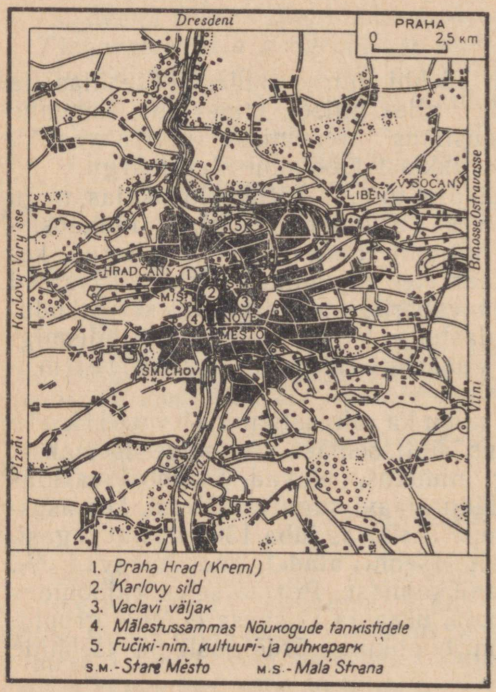

Leidke Praha plaanil rajoonid, mis moodustavad linna ajaloolise tuumiku. Selleks on Hradčany, kus asub Praha Hrad (Kreml), temaga külgnev Malá Strana ja paremkalda rajoonid Staré Město (Vanalinn) ning Nové Město (Uuslinn). Vabrikud ja tehased on koondunud peamiselt Libeñi, Vysočany ning Smíchovi rajooni.

Nende hulgas on teravalt ülekaalus väikesed linnad elanike arvuga kuni 20 000. Üle 100 000 elanikuga linnu on Tšehhoslovakkias kõigest viis. Harilikult on need ajaloolised keskused või suured tööstuslinnad.

Tšehhoslovakkia pealinn Praha on üle 1000 aasta vana. Ta on ilusamaid linnu Euroopas. Goethe ütles: «Linnade kroonis on Praha kõige hinnalisemaks kalliskiviks.» Praha asetseb Tšehhi häilu keskosas Vltava jõe ääres ning selle vasakul ja paremal kaldal olevatel küngastel. Linna ajalooline tuumik ühes iidsete mälestusmärkide ja vaatamisväärsustega on ümbritsetud uusehituste rajoonidega. Praha ehteks on üle Vltava viivad sillad, millest eriti kuulus on vana kivist Karlovy sild. «Praha — linnade ema» — nii on kirjutatud linna vapile. Tšehhid kutsuvad oma pealinna armastusega «Kuldseks Prahaks». Ent Praha ei ole ainult Tšehhoslovakkia ajalooline, kultuuri- ja administratiivkeskus. See suur tööstuslinn ja transpordisõlm kuulub Euroopa tähtsaimate hulka. Elanikke on Prahas üle 1 miljoni.

Brno (üle 300 000 elaniku) on Moraavia ajalooline keskus. Ta on samuti suur tööstus- ja transpordikeskus.

Bratislava (250 000) elanikku), Slovakkia tähtsaim linn, asetseb Doonau ääres kaubateede ristumiskohal. Linn kasvab kiiresti. Rahvavõimu aastail sai ta kogu maa tähtsaks tööstus- ja kultuurikeskuseks. Siin asuvad Slovakkia seadusandlikud ja täidesaatvad võimuorganid.

Majanduse üldiseloomustus.

Tšehhoslovakkia on tööstuslikult kõige arenenumaid maid maailmas.

Tööstuslikult arenenud oli ta juba enne sõda, kuid tööstuse kasvutempo oli kodanlikus Tšehhoslovakkias (1918—1939) madal; juhtival kohal oli kergetööstus; paljud tähtsad rasketööstuse harud ei arenenud. Maa majandus oli tugevas sõltuvuses välisturgudest. Peale selle kujunes kapitalismiperioodil terav disproportsioon Tšehhi alade ja Slovakkia majandusliku arenemistaseme vahel. Juba enne Esimest maailmasõda oli Tšehhi maadele kontsentreerunud $^2/_3$ kogu Austria-Ungari tööstusest. Slovakkia, mis arenes tööstuspiirkondade agraarse ja tooraineripatsina, jäi oma arenemises Tšehhi maadest palju aastakümneid maha. Need erinevused süvenesid veelgi kodanliku Tšehhoslovakkia eksisteerimise perioodil.

Rahvavõimu aastail võitis Tšehhoslovakkias sotsialistlik ühiskonnakord. Algas sotsialistliku ühiskonna igakülgse arendamise periood.

Tšehhoslavakkia majanduses on juhtival kohal tööstus, andes $^2/_3$ natsionaalsest tulust. Tööstuse struktuuris etendab peamist osa kiire tempoga arenev rasketööstus. Sotsialistlik Tšehhoslovakkia annab ligi 2% maailma tööstustoodangust. *Tšehhoslovakkia on maailmas esimeste hulgas söe, terase, masinate ja jalatsite toot-*

miselt iga elaniku kohta. Rahvusvahelises sotsialistlikus tööjaotuses paistab ta silma eelkõige oma masinaehitusega, samuti mustmetallurgiaga, koksisõe kaevandamise ja koksi tootmisega. Kiirendatud tempos areneb keemiatööstus, mis oli maha jäänud. Tšehhoslovakkia on täielikult elektrifitseeritud, siin on arenenud põllumajandus ja tihe transporditeede võrk.

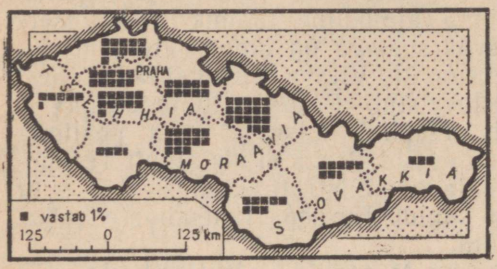

Kaart-diagramm näitab Tšehhoslovakkia kõigi kümne administratiivse piirkonna osatähtsust vabariigi tööstustoodangus. Arvutage Slovakkia osatähtsus. Milline Slovakkia piirkondadest annab kõige suurema osa tööstustoodangust?

Tootlike jõudude sotsialistliku paigutuse põhiprintsiipide rakendamine on leidnud ereda väljenduse *tööstuse nihkumises itta — Slovakkiasse.* Slovakkia industrialiseerimine tugineb Tšehhi piirkondade abile. Suur tähtsus on seejuures ka NSV Liidu naabrusel. Rahvavõimu aastail muutus Slovakkia mahajäänud ja agraarsest maast industriaalmaaks. Slovakkia osatähtsus kogu vabariigi tööstustoodangus kasvab iga aastaga.

Küsimusi ja ülesandeid.

1. Tabelite 9—11 järgi võrrelge Tšehhoslovakkiat teiste maadega söe-, elektrienergia- ja terasetoodangu poolest iga elaniku kohta.
2. Võrrelge Tšehhoslovakkia spetsialiseerumist rahvusvahelises sotsialistlikus tööjaotuses Poola ja SDV spetsialiseerumisega.

Tööstus.

Tšehhoslovakkial on arenenud kütte- ja energeetiline baas. Olgugi et Tšehhoslovakkia söevarud on tunduvalt väiksemad Poola varudest, paistavad nii kivi- kui ka pruunsüsi silma oma kõrge kvaliteedi poolest. Üldse kaevandatakse vabariigis üle 100 milj. t sütt. Sellest on üle $^2/_3$ pruunsüsi, mida kaevandatakse tavaliselt suurtes mehhaniseeritud karjäärides. Pruunsöe ikka laialdasem tarbimine kütusena võimaldab kasutada kivisütt metallurgilise koksi saamiseks; osa koksist veab Tšehhoslovakkia naabruses olevatesse sotsialistlikesse maadesse. Peaaegu kõik Tšehhoslovakkia kivisöevarud on koondunud Ostrava-Karviná basseini. Geoloogiliselt on see bassein Poola Ülem-Sileesia basseini jätkuks.

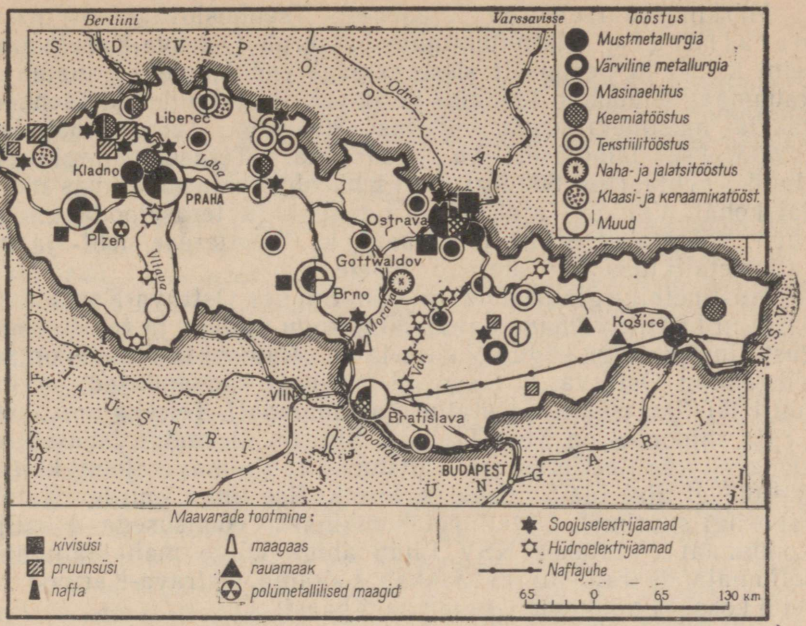

Kasutades kaarti, eraldage Tšehhoslovakkia peamised tööstusrajoonid ja -keskused. Määrake kindlaks nende igaühe juhtivad tööstusharud.

Ta annab üle $^4/_5$ kivisöetoodangust. Peamiseks pruunsöebasseiniks on Põhja-Tšehhi bassein, mis paikneb Maagimäestiku jalamil.

Tervikuna levivad söevarud ebaühtlaselt: peaaegu kõik nad on koondunud Tšehhi aladele. Tahke kütuse puudust Slovakkias leevendab selle sissevedu Tšehhi aladelt ja hüdroressursside kasutamine, mille poolest Slovakkia on mägismaana eriti rikas. Laialdane ehitustöö käib Karpaatides Váhi jõel, kus on loodud terve hüdroelektrijaamade kaskaad. Peale selle on Edela-Slovakkias nafta ja maagaasi leiukohti. Teistes maa osades kasutatakse tehisgaasi, mida saadakse pruun- või kivisöest. Bratislavas on ehitatud võimas kombinaat «Slovnaft», mis töötleb nõukogude naftat, mida saadakse naftajuhtme «Sõprus» lõunapoolse haru kaudu.

Tšehhoslovakkia elektrijaamad töötavad pruun- ja kivisöel ning on kontsentreerunud valdavalt kahte peamisse, eriti Põhja-Tšehhi söebasseini. Hüdroelektrijaamad annavad $^1/_{10}$ elektrienergia toodangust. Peale Váhi kaskaadi luuakse veel hüdroelektrijaamade kaskaad Vltava jõele. Soojus- ja hüdroelektrijaamad on ühendatud ühtsesse energiasüsteemi, mille põhiteljeks on kõrgepingeliin pingega 400 000 V, mis läbib kogu maa läänest itta. Tšehhoslovakkia energiasüsteem on ühendatud Poola, SDV, Nõukogude Liidu, Rumeenia, Ungari ja Austria energiasüsteemiga.

Märkimisväärselt on arenenud Tšehhoslovakkias mustmetallurgia. Malmitootmine baseerub Ostrava-Karviná basseini koksil ja peamiselt sisseveetaval (nõukogude) rauamaagil. Rauamaagileiukohad Tšehhias ja Slovakkias rahuldavad Tšehhoslovakkia mustmetallurgia vajadusi 20—30%. Terase tootmiseks kasutatakse laialdaselt ka vanarauda. Terasetoodangult iga elaniku kohta (ligi 600 kg) on Tšehhoslovakkia maailmas neljandal kohal. Viimasel ajal, kõrvuti malmi- ja terasetoodangu kasvuga, pööratakse erilist tähelepanu kvaliteetterase, leht- ja muu valtsmetalli toodangu suurendamisele.

Mustmetallurgia peamine rajoon kujunes Ostrava-Karviná söebasseini baasil: viimane annab 80% kogu malmi- ja terasetoodangust ning peaaegu kogu koksitoodangu. Rajooni keskuseks on suur tööstuslinn Ostrava, kus asuvad arvukad kaevandused ja kaks suurt täieliku tsükliga metallurgiakombinaati. Teiseks mustmetallurgia rajooniks on Kesk-Tšehhia. Siin on ülekaalus tehased, mis toodavad kvaliteetterast ja valtsmetalli. Kolmas rajoon kujuneb käesoleval ajal Ida-Slovakkias, kus Košice linna juurde rajatakse vabariigi suurimat metallurgiakombinaati võimsusega 4 milj. t. Kombinaat ehitatakse NSV Liidu abiga kõige mahajäänumasse põllumajandusrajooni; ta hakkab töötama Ostrava-Karviná basseini koksi ja nõukogude rauamaagi baasil.

Masinaehitus on *Tšehhoslovakkia juhtiv tööstusharu*. Ta annab $^1/_3$ tööstuse kogutoodangust ja $^1/_2$ vabariigi ekspordist. Masinaehitus etendab põhiosa Tšehhoslovakkia tööstuse rekonstrueerimisel, komplekssе mehhaniseerimise ja automatiseerimise juurutamisel. Masinaid märgiga «Valmistatud Tšehhoslovakkias» võib kohata kõigi sotsialistlike maade ettevõtetes. Need masinad paistavad silma kõrge kvaliteedi ja väga mitmekesise sortimendi poolest. Tšehhoslovakkia masinaehitustehased lasevad välja seadmete komplekte mäe-, metallurgia-, keemia-, ehitus- ja toiduainete tööstuse jaoks, samuti mitmesuguseid metalliõikepinke, sepistamisseadmeid, turbiine, mootor- ja elektrivedureid, jõelaevu, autosid, mootorrattaid, traktoreid ning põllumajandusmasinaid.

Masinaehitustehaseid leidub kõikjal vabariigis ja käsikäes Slovakkia industrialiseerimisega muutub masinaehitustehaste paiknemine veel tunduvalt ühtlasemaks. Ent selle taustal võib eristada kolme tähtsaimat masinaehitusrajooni: Kesk-Tšehhia, Brno ja Ostrava.

Kesk-Tšehhia (Praha-Plzeňi) rajoonis orienteerub masinaehitus kvalifitseeritud kaadrile, tarbijale ja metallurgiabaasile. Ülekaalus on raske- ja transpordimasinaehitus. Praha ettevõtted lasevad välja turbiine, autosid, mootorrattaid, lennukeid, täppisaparaate jm. Plzeňis asub maa suurim masinaehitusettevõte — V. I. Lenini nimeline tehas (endine «Škoda»). Seda tehast, kus töötab 30 000 inimest, kutsutakse Tšehhoslovakkia masinaehituse laboratooriu-

miks. Plzeňis toodetud komplektseid seadmeid mitmesuguste tööstusharude jaoks ostavad paljud maailma maad.

Brno ja tema ümbruskond kujunes mitmekesise masinaehituse rajooniks (eriti silmapaistev on turbiinide ja traktorite tootmine). Ostrava rajoonis on valdaval kohal suurt metallikulu nõudvate seadmete tootmine.

Kiirelt areneva keemiatööstuse tooraineks on kivi- ja pruunsüsi, maagaas ning nõukogude nafta, mida saadakse naftajuhtme «Sõprus» kaudu. Fosforväetiste tootmiseks vajaliku tooraine veab Tšehhoslovakkia NSV Liidust, kaaliväetiste tootmiseks aga SDV-st. Keemiatööstuse suurimad ettevõtted on koondunud Põhja-Tšehhia ja Ostrava-Karviná söebasseini (söekeemia), Bratislava rajooni (naftakeemia) ja Prahasse.

Tšehhoslovakkia vanade traditsiooniliste kergetööstusharude hulka kuuluvad tekstiili-, jalatsi-, klaasi- ja keraamikatööstus. Tekstiilitööstus töötab sisseveetava puuvilla ja villa baasil, ikka rohkem kasutatakse keemilisi kiudaineid. Tekstiilitööstuse tähtsaimaks rajooniks on Sudeetide-lähine piirkond, millele on iseloomustavaks ettevõtete laialipillatus väikestesse linnadesse ja küladesse. Siin valmistatakse ka kuulsat tšehhi kristalli. Jalatsitööstuse peamiseks keskuseks on Gottwaldov Moraavias. Kombinaat «Svit» Gottwaldovis laseb välja 50 miljonit paari jalatseid aastas — pool kogu Tšehhoslovakkia jalatsitoodangust. Lõuna-Tšehhias asetsevad kuulsad «Koh-i-Noori» tehased, kus valmistatakse kohalikust grafiidist pliiatseid. Tunduva osa kergetööstuse toodangust Tšehhoslovakkia ekspordib.

Küsimusi ja ülesandeid.

1. Jutustage Tšehhoslovakkia peamistest tööstusharudest ja nende paiknemisest.
2. Andke hinnang Tšehhoslovakkia varustatuse kohta maavaradega.
3. Milline tähtsus on Tšehhoslovakkiale naftajuhtme «Sõprus» ehitamisel? Millistes tööstusharudes kasutatakse nõukogude naftat?
4. Miks valiti Ida-Slovakkia metallurgiakombinaadi ehitamise kohaks Košice? Kust saab kombinaat kütuse ja tooraine?

Põllumajandus.

Tšehhoslovakkia looduslikud tingimused paistavad silma tunduvalt suurema mitmekesisusega kui näiteks Poolas. Madalikud hõlmavad ligikaudu $^1/_{10}$ territooriumist. Valdavaks on suurte küngaste ja madalate mägedega vahelduv reljeef. Tšehhi massiivi ja Slovakkia äärealadel asetsevad kõrged mäed. Tšehhoslovakkia kliima on paraskontinentaalne, kusjuures Slovakkias avalduvad kontinentaalse kliima jooned teravamalt kui Tšehhi aladel. Sademete hulk (600—800 mm aastas) on täiesti küllaldane maaviljeluseks, kuid üksikutel aastatel esineb põuda. Polaabi ja

Doonau-äärsel madalikul, samuti Moraavias on ülekaalus mustmullad; ülejäänud rajoonides on valdavaks leet- ja pruunid metsamullad.

Tšehhoslovakkias suhtutakse loodusesse hoolitsevalt — kaitstakse ja kasutatakse arukalt tema rikkusi: maavarasid, veeressursse, mineraalvee-allikaid, metsi ja viljakaid maid. Seetõttu, hoolimata suurest rahvastiku tihedusest, tööstuse arenemisest ja suurte maa-alade ammusest üleskündmisest, on loodus säilitanud mitmekesisuse ja ilu. Looduslike tingimuste mitmekesisusega on tunduvalt seotud ka erinevused põllumajanduse spetsialiseerumises.

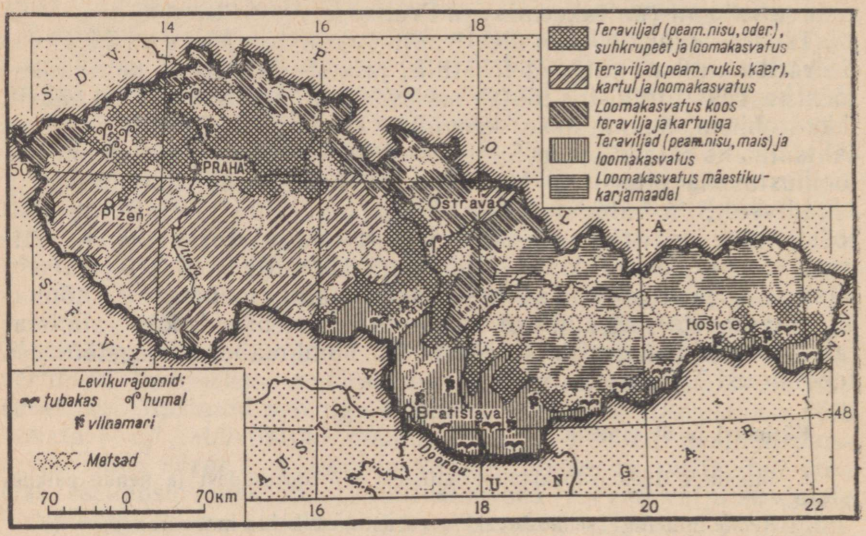

Määrake kaardi järgi, kus paiknevad Tšehhoslovakkia peamised põllumajandusrajoonid ja missugune on nende spetsialisatsioon.

Põllumajanduse kogutoodangus on maaviljeluse ja loomakasvatuse erikaal peaaegu võrdne, kuid loomakasvatuse osatähtsus kasvab pidevalt. Maaviljeluses kasutatakse intensiivseid meetodeid ühes masinate ja keemiliste väetiste laialdase kasutamisega. Teraviljade ja tehniliste kultuuride saagikus ületab tunduvalt Euroopa keskmise taseme (nisusaak on 24—25 ts/ha). Loomakasvatuse produktiivsuse poolest seisab Tšehhoslovakkia samuti paljudest Euroopa kapitalistlikest riikidest eespool. Põllumajanduse koopereerimise lõpuleviimine loob eeldused põllumajandusliku tootmise edasiseks kasvuks. Tšehhoslovakkias on ülesandeks viia intensiivistamise abil põllumajanduse tase lähemail aastail tööstuse tasemele.

Teravilja külvipinnad hõlmavad ligi 1/2 põllumaast. Valdavaks on nisu ja oder. Vabariigis on laialt levinud kõrge kvaliteediga odra kasvatamine, mida kasutatakse õlletootmisel linnaste valmistamiseks. Selle kultuuri peamised külvid on koondunud Polaabi ja Doonau-äärsele madalikule ning Moraaviasse, kus põllumaa osatähtsus on sageli 60—80%. Viimasel ajal laiendatakse Slovakkia ja Moraavia lõunaosas maisi külvipinda. Rukist ja kaera kasvatatakse peamiselt Lõuna-Tšehhia, samuti Slovakkia mägirajoonide kehvematel muldadel.

Peamiseks tehniliseks kultuuriks on suhkrupeet; viimase levikualale (Polaabi madalik, Kesk-Moraavia) on kontsentreerunud suhkrutehased, mis valmistavad suhkrut nii sisemiseks tarbimiseks kui ka ekspordiks. Mõnedes Tšehhia ja Moraavia rajoonides võib tihti kohata humalaistandusi. Humalast ja linnastest toodetakse Plzeńis ja teistes linnades kuulsat tšehhi õlut.

Vabariigis on kõrgeltarenenud loomakasvatus, kus esikohal on veisekasvatus. Tšehhi aladel peetakse veiseid lautades, Slovakkias — karjamaadel. Teistest loomakasvatuse harudest on enam arenenud sea- ja linnukasvatus. Tunduv osa põllumaast kasutatakse söötade tootmiseks loomakasvatusele.

Küsimusi ja ülesandeid.

1. Andke hinnang Tšehhoslovakkia looduslikele tingimustele põllumajanduse arendamise seisukohalt.
2. Millised Tšehhoslovakkia toiduainete tööstuse harud töötavad kodumaisel toorainel?

Transport.

Tšehhoslovakkia kuulub maade hulka, milliseid iseloomustab transpordi kõrge arenemistase; transport teenindab nii sise- kui ka rahvusvahelisi vedusid. Kõige rohkem veoseid ja reisijaid veab raudteetransport. Raudteede tiheduse poolest on Tšehhoslovakkia ühel esikohtadest maailmas (10 km/100 km^2). Tšehhi maadel paikneb enamik asulaid alla 5 km kaugusel raudteest. Raudteevõrgu peateljeks on magistraal, mis kulgeb läbi kogu maa läänest kuni idapiirini. Seda 800 kilomeetri pikkust magistraali, mis ühendab Tšehhoslovakkiat Nõukogude Liiduga, nimetatakse «Sõpruse teeks». Ainuüksi seda magistraali pidi veetakse pool kõigist veostest. «Sõpruse tee» on kogu pikkuses kahe rööpmepaariga ja elektrifitseeritud. Tšehhoslovakkias on tihe maanteedevõrk; autobussiliinid ühendavad peaaegu kõiki vabariigi asulaid. Iga aastaga suureneb kohalike ja rahvusvaheliste lennuliinide võrk. Praha on Kesk-Euroopa tähtsamaid transpordisõlmi. Praha lennujaam teenindab 22 rahvusvahelist liini. Reis Prahast Moskvasse lennukil «TU-104» kestab 2 tundi 40 minutit. Lennuaeg Prahast Kairosse on 10 tundi, Bombay'sse — 18 tundi,

Buenos Airesesse — 33 tundi. Tšehhoslovakkial on väike merelaevastik, mille baasina kasutatakse Poola sadamat Szczecinit.

Küsimusi ja ülesandeid.

1. Kandke kontuurkaardile raudteed, mis ühendavad Tšehhoslovakkiat Nõukogude Liiduga, Poolaga, SDV-ga ja Ungariga.
2. Milliseid veoseid transporditakse «Sõpruse teel» NSV Liidust Tšehhoslovakkiasse ja Tšehhoslovakkiast NSV Liitu? Näidake need kontuurkaardil nooltega.

Majanduslikud välissidemed.

Tšehhoslovakkia majanduses on erakordselt suur tähtsus majanduslikel välissidemetel. Paljud Tšehhoslovakkia tööstusharud toodavad tunduval määral ekspordiks või sõltuvad tooraine impordist. Väliskaubanduse mahu poolest iga elaniku kohta on Tšehhoslovakkial esikoht sotsialistlike riikide seas.

Tšehhoslovakkial on kaubandussidemed rohkem kui saja riigiga.

Üle 70% Tšehhoslovakkia väliskaubanduse mahust kuulub sotsialistlikele maadele, sealhulgas $^1/_3$ NSV Liidule. Teistest sotsialistlikest riikidest on Tšehhoslovakkia väliskaubanduses eriti

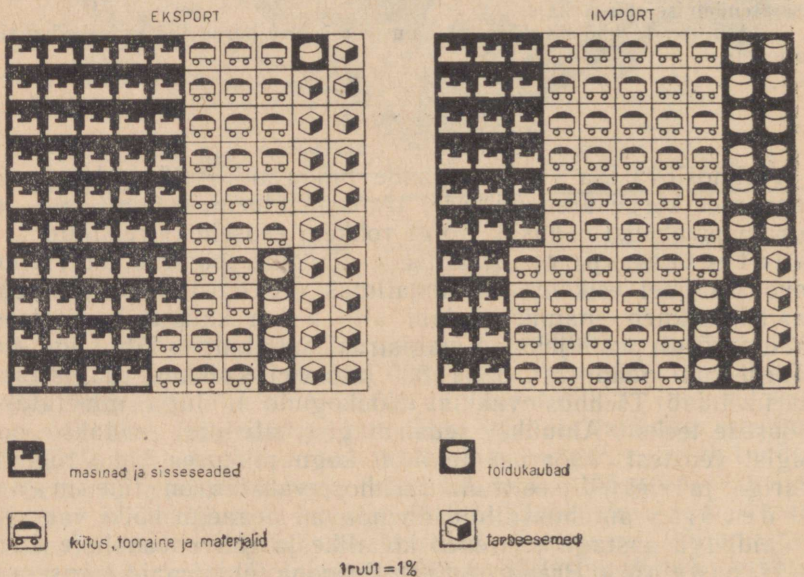

Analüüsige graafiku järgi Tšehhoslovakkia väliskaubanduse struktuuri. Kuidas ta kajastab selle maa spetsialiseerumist rahvusvahelises sotsialistlikus tööjaotuses?

suur osatähtsus SDV-l, Poolal ja Ungaril. Paljudele sotsialistlikele maadele osutab Tšehhoslovakkia abi tööstusettevõtete ehitamisel, maavarade kaevandamisel, annab neile krediite.

Tšehhoslovakkia kaupleb paljude kapitalistlike riikidega. Viimasel ajal on ta sõlminud kaubanduslikud suhted rea noorte arenevate riikidega. Neist maadest impordib Tšehhoslovakkia peamiselt toorainet oma tööstusele vahetuseks masinate, seadmete ja tarbekaupade eest.

Küsimusi ja ülesandeid.

1. Millised Tšehhoslovakkia tööstusharud töötavad kõige enam ekspordiks?
2. Millised harud on kõige enam sõltuvad impordist?

UNGARI RAHVAVABARIIK.

Pindala — 93 000 km²
Rahvastik — 10 milj. el.
Pealinn — Budapest

Geograafiline asend.

Ungari Rahvavabariik asetseb Kesk-Euroopas Doonau basseinis. Suure osa tema territooriumist moodustab Kesk-Doonau madalik. Doonau veetee avab talle väljapääsu Mustale merele. Ungari territooriumi kaudu kulgevad tähtsad transeuroopa magistraalteed, mis ühendavad Lääne- ja Kesk-Euroopat Lõuna- ja Kagu-Euroopaga.

Ungari piirneb peamiselt sotsialistlike maadega. Ühise piiri olemasolu Nõukogude Liiduga (mida enne sõda polnud) parandas vabariigi geograafilist asendit, kuna see soodustab poliitiliste, majanduslike ja kultuuriliste sidemete tugevnemist mõlema maa vahel.

Küsimusi ja ülesandeid.

Võrrelge Ungari geograafilist asendit Tšehhoslovakkia, SDV ja Poola geograafilise asendiga.

Rahvastik.

Esimese maailmasõjani kuulus Ungari paljurahvuselise Austria-Ungari keisririigi koosseisu. Vähemusrahvused (slovakid, rumeenlased, kroaadid, ukrainlased) kannatasid valitsevate ring-

kondade rõhumise all. Sõltumatu Ungari loomisega 1918. a. muutus tema rahvastiku rahvuslik koosseis tunduvalt ühtlasemaks. Pärast Teist maailmasõda asustati sakslased ümber Saksamaale, suur osa slovakke siirdus Tšehhoslovakkiasse.

Tänapäeva Ungari on põhiliselt üherahvuseline maa. Tema territooriumil elavad ungarlased (madjarid), kelle keel kuulub uraali keelte hulka. Tulnud Põhja-Uraali aladelt juba IX sajandil Kesk-Euroopasse, assimileerusid ungari hõimud kohaliku elanikkonnaga ja säilitasid oma keele iseärasused, mis erineb tugevasti Ungari naabermaade keeltest.

Ungari on tihedasti asustatud. Rahvastiku tihedus on 113 inimest 1 km²-l. Kuna Ungari territooriumi põllumajanduslìku kasutamise tase on küllalt ühtlane, puuduvad vabariigis teravad kõikumised rahvastiku tiheduses.

Industrialiseerimise aastatel tõusis linnarahvastiku osatähtsus 40%-le. Peale Budapesti on suuremaid linnu Ungaris vähe: 100 000—150 000 elanikuga on Miskolc, Debrecen, Pecs, Szeged. Mõned linnad, eriti vabariigi idaosas (Alföld) meenutavad välisilme ja elanike tööala poolest külasid; neid sellisteks «linnküladeks» kutsutaksegi. Rahvavõimu aastatel tekkisid Ungaris uued sotsialistlikud linnad. Neist suurim on Dunaujváros (uus Doonau linn) lõuna pool Budapesti.

Suurimaks linnaks Ungaris on tema pealinn Budapest. «Ungari — see on eelkõige Budapest» — kõlab ungari kõnekäänd.

Budapestis on ligi 1,9 miljonit elanikku. Olles üheks suuremaks linnaks Euroopas ja suurimaks Euroopa sotsialistlikes maades, hõlmab Budapest ühes eeslinnadega 1/5 Ungari rahvastikust ning poole kogu linnarahvastikust. See on seletatav eelkõige sellega, et Budapest arenes Austria-Ungari eksisteerimise ajal kaua aega

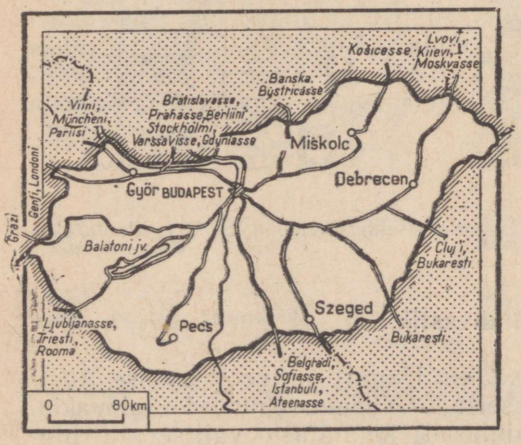

Missugune on Ungari raudteevõrgu konfiguratsioon? Millised rahvusvahelised raudteemagistraalid kulgevad läbi Budapesti?

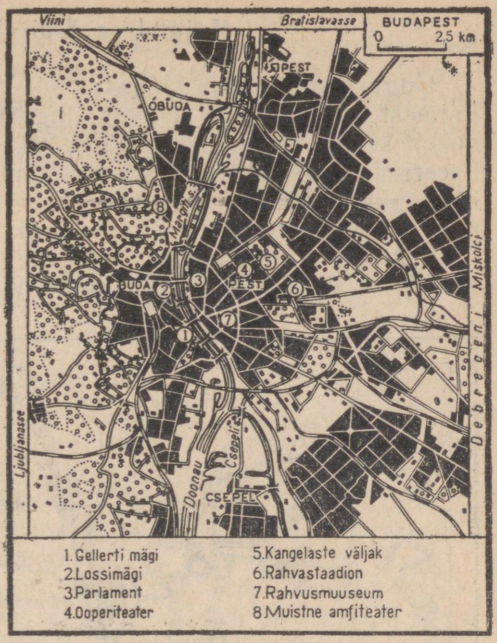

Budapest paikneb maaliliselt Doonau mõlemal kaldal. Võrrelge Buda mägede nõlvadel paikneva Buda planeeringut Pestiga, mis laiub Doonau tasasel terrassil. Doonau (ungari keeles Duna) ise kujutab endast nagu linna «peatänavat». Raskeetööstus on koondunud Csepeli saarele, Obudasse ja Ujpesti. Doonaul asuv Margiti saar on budapestlaste armastatumaks puhkekohaks.

pealinnana riigis, mis oli territooriumi ja elanike arvu poolest kaugelt suurem praeguse Ungari vastavaist näitajaist.

Budapest asetseb Doonaul vabariigi keskosas. See on väga vana linn, tuntud juba Rooma impeeriumi aegadest. Paremkalda osa (Buda) ja vasakkalda osa (Pest) ühendati ühtseks linnaks XIX sajandi lõpul. Budapest on tähtis tööstuskeskus. Csepeli saarel asub pealinna suurim ettevõte — Csepeli kombinaat. See toodab torusid, freespinke, mootorrattaid, kvaliteetterast, valtsmetalli, rafineeritud vaske, õmblusmasinaid ja palju muud. Budapest on samuti transpordisõlm, administratiiv- ja kultuurikeskus. Ta on tuntud ka kui kuurort paljude tervisveeallikatega.

Küsimusi ja ülesandeid.

1. Arvutage tabelite 2 ja 4 järgi Varssavi, Praha, Pariisi, Londoni ja Viini elanike osatähtsus vastavate maade rahvaarvust, mille pealinnaks need linnad on. Missugune on Budapest nendega võrreldes?

2. Võrrelge pealinnade elanike arvu neile suuruse poolest järgnevate linnade elanike arvuga (Varssavi — Lodz, Praha — Brno, Budapest — Miskolc).

Majanduse üldiseloomustus.

Ungari oli Austria-Ungari riigi koosseisus agraarmaa. Pärast Esimest maailmasõda hakkas Ungaris arenema tööstus, kuid peamiselt kerge- ja toiduainete tööstus. Alles sotsialistliku industrialiseerimise aastail muutus Ungari mitmekülgselt arenenud tööstusega maaks. Tööstuse arenemistempo poolest ületab Ungari Rahvavabariik Euroopa kapitalistlikud maad.

Peamiseks iseärasuseks tööstuse paiknemisel sõjaeelsés Ungaris oli see, et Budapesti oli koondunud peaaegu pool kõigist vabri-

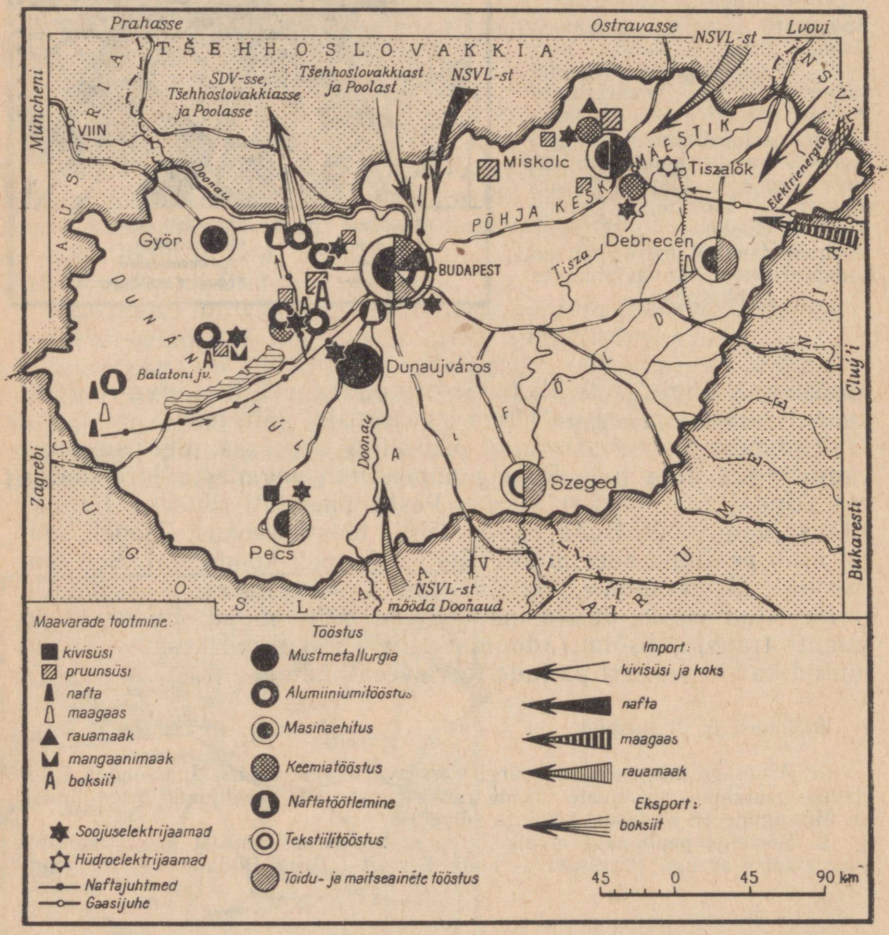

Õppige kaardi järgi tundma Ungari põhiliste tööstusharude paiknemist. Millised neist kasutavad importtoorainet ja -kütust? Kust neid saadakse?

kutest ja tehastest, mis andsid ligi $^2/_3$ riigi tööstustoodangust. Rahvavõimu aastail toimunud nihked tööstuse paiknemises, mis on seotud perifeersete rajoonide industrialiseerimisega, tõid kaasa Budapesti osatähtsuse vähenemise (1962. a. — 45%) ning Dunántúli, Põhja-Ungari ja Alföldi osatähtsuse suurenemise. Just nendes rajoonides rajatakse peamised tööstuslikud uusehitused.

Suuri saavutusi on ka põllumajanduses, mis asus kindlalt sotsialistlikule arenemisteele.

Rahvusvahelise sotsialistliku tööjaotuse süsteemis iseloomustavad Ungarit eelkõige masinaehitus, alumiiniumi-, farmatseutiline, samuti ka kerge- ja toiduainete tööstus.

Tööstus.

Kütusega ja tooraineressurssidega, eriti arvestatuna iga elaniku kohta, on Ungari kindlustatud nõrgemini kui enamik Euroopa maid. Tal on tunduvalt väiksemad söevarud kui Poolal, SDV-l ja Tšehhoslovakkial, kusjuures kivisütt kaevandatakse ainult ühes basseinis maa lõunaosas. Naftatoodang (kagus) rahuldab vähem kui pool Ungari vajadustest, rauamaagi kaevandamine (põhjaosas) — $^1/_5$ ulatuses. Selle kõrval on Ungaril väga suured varud kõrgekvaliteedilisi boksiite, mida kaevandatakse kaevandustes ja karjäärides Dunántúlis. Boksiitide kaevandamise poolest on Ungari Rahvavabariik Euroopas (ilma NSV Liiduta) teisel kohal Prantsusmaa järel. Vabariigis on olulise tähtsusega mangaani leiukohad.

Need kütuse- ja toorainebaasi iseärasused avaldavad mõju Ungari tööstuse spetsialiseerumisele ja koopereerimisele teiste sotsialistlike maade tööstusega. Vastastikuse Majandusliku Abistamise Nõukogu liikmesriikidest impordib Ungari kivisütt, koksi, naftat, maagaasi, elektrienergiat; vabariigi vajadustest kütuse ja energia järele rahuldatakse peaaegu $^1/_4$ impordi arvel. Ungari veab sisse ka rauamaaki, mustmetalle, toorainet keemia-, tselluloosi- ja paberi- ning kergetööstuse jaoks. Vahetuseks tooraine ja kütuse eest ekspordib Ungari masinaehituse toodangut, alumiiniumi-, kerge- ja toiduainete tööstuse, samuti farmatseutilise keemia tooteid.

Mustmetallurgia toodab kvaliteetmetalli, õhukesi teraslehti ja muu profiiliga valtsimistooteid, mille järele on masinaehituses eriti suur nõudmine. Täieliku tsükliga kombinaadid asetsevad Dunaujvárosis ja Miskolcis. Doonau metallurgiakombinaat Dunaujvárosis on suurim uusehitus Ungaris, mis rajati Nõukogude Liidu abiga. Budapesti mustmetallurgia teenindab pealinna masinaehitustehaseid; malmi siin ei toodeta.

Alumiiniumitööstuse arenemine toimub samuti vastavalt tooraine- ja küttebaasi iseärasustele. Vabariigis on arenenud

kõik alumiiniumitootmise protsessi osad: boksiitide kaevandamine, alumiiniumoksiidi ja alumiiniumi tootmine ning viimasest toodete valmistamine. Alumiiniumi kasutatakse laialdaselt elektrotehnikas (kaabel), masinaehituses (autode ja autobusside kered, trammivagunid, jõelaevad), ehitustöös. Selle tähtsa haru ettevõtted asuvad Dunántúli linnades ja Budapestis — boksiitide kaevandamise rajoonides, suurte soojuselektrijaamade ja peamiste alumiiniumitarbijate asukohas.

Lähtudes sellest, et Ungaril on puudus elektrienergiast, hakkab väga palju elektrienergiat vajav alumiiniumimetalli tootmine edaspidi kasvama aeglasemalt kui alumiiniumoksiidi kaevandamine ja töötlemine ning alumiiniumesemete tootmine. Vastavalt kokkuleppele Nõukogude Liiduga hakatakse alumiiniumoksiidi saatma töötlemiseks NSV Liitu, kust Ungari Rahvavabariik saab alumiiniumi kõige mitmesugusemate toodete valmistamiseks. Osa metalli hakkab Ungari samadel tingimustel saama Poolast.

Masinaehitus on rahvavõimu aastail kujunenud juhtivaks haruks Ungari tööstuses. Masinate ja seadmete osa moodustab ekspordis ligi 40%, kusjuures see arv järjest kasvab. Sotsialistlikul maailmaturul on laialt tuntud ungari elektri- ja mootorvedurid, «Ikaruse» autobussid, «Pannonia» mootorrattad, veoautod, jõelaevad, traktorid, kombainid, turbiinid, elektriseadmed. Uute harude hulka kuulub tööpingiehitus. Suured arenemisperspektiivid on mitmesuguste aparaatide, sidevahendite, diiselmootorite tootmisel. Need harud ei vaja palju metalli, ent nõuavad kvalifitseeritud kaadrit. Masinaehituse tähtsaimaks keskuseks on Budapest.

Keemiatööstus töötab nii kodumaisel kui ka sisseveetaval toorainel. Suurim tähtsus on väetiste (lämmastikväetised) ja farmaatsiapreparaatide tootmisel. Lämmastikväetiste tehased on ehitatud tavaliselt söetootmise rajoonidesse, kuna sütt kasutatakse tehnoloogilises protsessis. Farmaatsiatööstus on koondunud peamiselt Budapesti. Uueks haruks on Ungaris orgaanilise sünteesi keemia. Selle haru peamised keskused rajatakse Tisza äärde (tooraineks on maagaas Rumeeniast) ja Doonau äärde Budapestist lõunasse (nõukogude nafta töötlemise baasil).

Kergetööstuse harudest on hästi arenenud tekstiili-, õmblus- ja jalatsitööstus. Nad kasutavad peamiselt sisseveetavat toorainet; osa valmistoodangust läheb ekspordiks.

Küsimusi ja ülesandeid.

1. Miks valiti Dunaujváros metallurgiakombinaadi ehituse kohaks? Võrrelge tema asukohta Poola, SDV ja Tšehhoslovakkia suurimate kombinaatide asukohaga.
2. 1 tonni alumiiniumoksiidi tootmiseks kulub 2 t boksiite, 1 t alumiiniumi saamiseks 2 t alumiiniumoksiidi ja 18 000 kWh elektrienergiat. Arvutage, kui palju alumiiniumimetalli võib saada ungari boksiitidest, kui nende toodang on 1,5 milj. t aastas. Kui palju läheb selleks vaja elektrienergiat? Võrrelge seda hulka sellega, mida toodetakse Ungaris (9 mljr. kWh 1962. a.).

Reljeef, mullastikulised ja klimaatilised tingimused soodustavad Ungaris paljude harudega põllumajanduse arenemist. Peaaegu kogu vabariigi territooriumil on levinud peamised teraviljakultuurid — nisu ja mais. Tähtsaimateks tehnilisteks kultuurideks on suhkrupeet ja tubakas. Väga hästi on arenenud aiandus, köögiviljakasvatus, viinamarjakasvatus. Maaviljelus on ühendatud veiste, sigade, hobuste, lammaste ja kodulindude kasvatamisega.

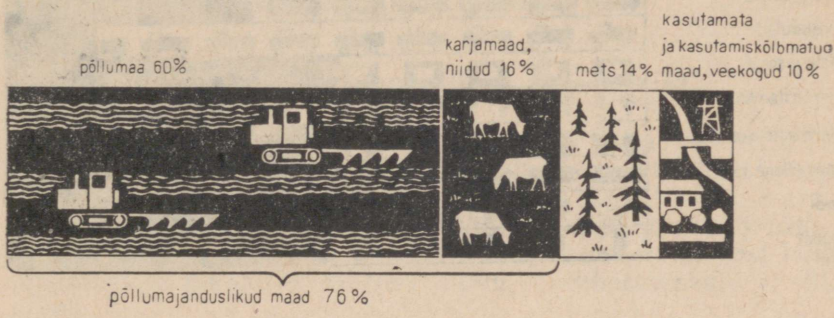

Milline seos on Ungari looduslike tingimuste iseärasuste ja kõlvikute struktuuri vahel? Võrrelge tabeli 14 andmete järgi põllumaa osatähtsust Ungaris teiste Euroopa maadega.

Eriti on teraviljakultuurid levinud Alföldis, kus põllumaa osatähtsus on suurim. Alföldis esinevad tihti põuad, mistõttu siin on peamised kunstliku niisutuse rajoonid. Rahvavõimu aastail ehitatud suur niisutuskanal võimaldab Tisza veega niisutada kuiva Hortobágy pustat. Veel mitte kaua aega tagasi oli see tuultele avatud stepp, kus rohi suvel kuumade päikesekiirte all kõrbes. Pärast kanali ehitamist on pusta peaaegu täielikult üles küntud. Tihti võib siin kohata ruudukujulisi riisipõldusid. Tokaj mägede jalamil kasvatatakse viinamarju, mida kasutatakse kuulsate tokai veinide valmistamiseks. Alföldi idaosas kultiveeritakse tubakat, suhkrupeeti, punast pipart (paprika); Doonau ja Tisza jõgede vaheline ala on eriti kuulus oma puuviljadega.

Varem olid Alföldile iseloomulikud talumajapidamised. Väikesed talud, mis koosnesid elumajast, majandushooneist ja traditsioonilisest «kurega» kaevust, esinevad nüüdki laialipaisatuna mööda Alföldi. Kuid paljud neist on nüüd juba tühjad. Kooperatiivmajapidamisele on iseloomulik ka teistsugune asulatüüp, seepärast koondub elanikkond suurematesse küladesse.

Dunántúli põllumajandus on veel mitmekülgsem. Siin külvatakse samuti palju nisu ja maisi, kuid tehniliste kultuuride (suhk-

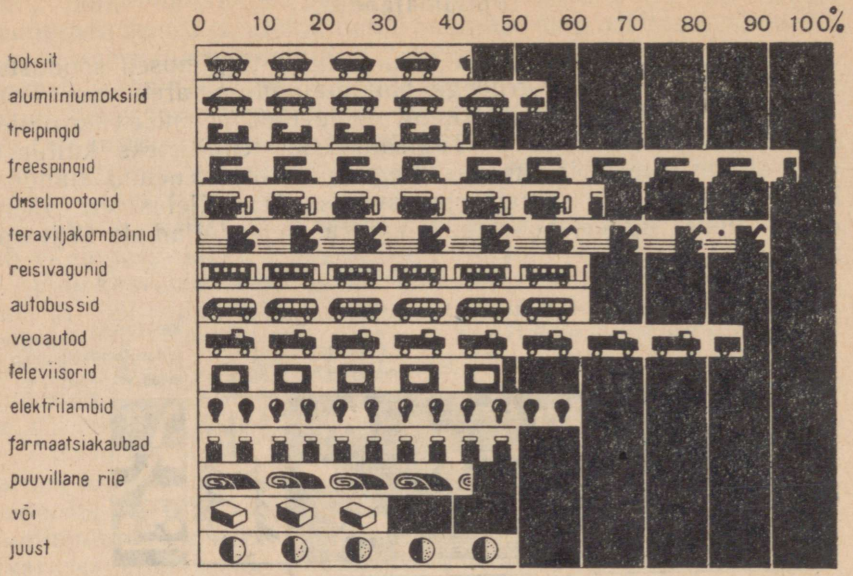

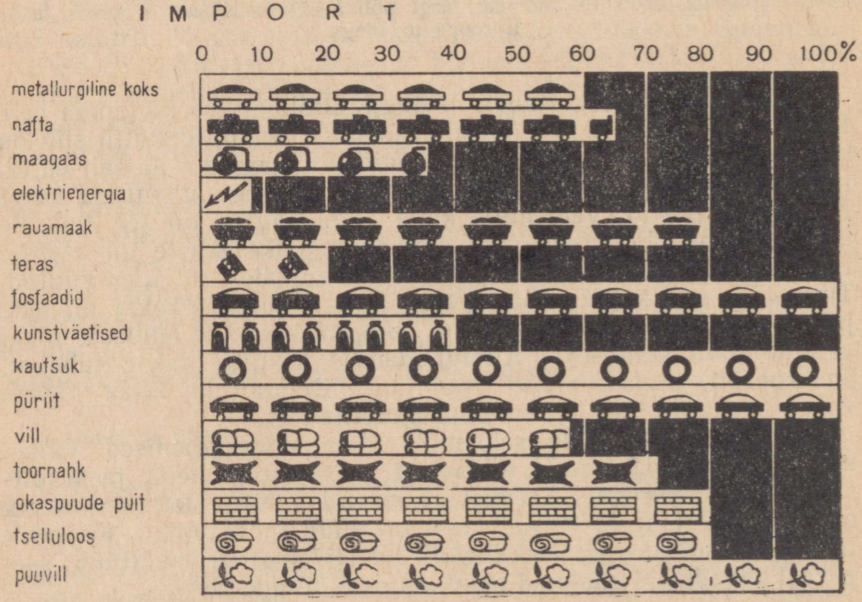

Ülemisest graafikust selgub, milline osa (%-des) näidatud kaupade toodangust Ungaris läheb ekspordiks, alumisest graafikust — milline osa tarbimise vajadusest kaetakse impordi abil. Võrrelge mõlemat graafikut ja tehke järeldused.

rupeet, lina ja kanep) osatähtsus on siin suurem. «Ungari mere» — Balatoni järve kaldad on üleni viinamarjaistanduste all. Siin on palju aedu.

Põllumajanduslikku toorainet töödeldakse arvukates toiduainete tööstuse ettevõtetes. Ungari ekspordib suhkrut, võid, mune, veini, vorsti, elusloomi. Kiire tempoga areneb konservitööstus.

Küsimusi ja ülesandeid.

1. Kasutades teksti, kandke kontuurkaardile Ungari peamised põllumajandusrajoonid.
2. Võrrelge Ungari põllumajanduse spetsialiseerumist Poola, SDV ja Tšehhoslovakkia põllumajanduse spetsialiseerumisega.

Transport. Majanduslikud välissidemed.

Veoste ja reisijate transpordis etendavad peaosa raudtee- ja autotransport. Väliskaubanduslikeks vedudeks kasutatakse raudteed ja mööda Doonaud veeteed. Kiire tempoga areneb õhutransport. Kõigi transpordiliikide tähtsaimaks sõlmeks on Budapest. Ligikaudu 70% Ungari väliskaubanduse käibest langeb sotsialistlike maade, eriti NSV Liidu, Tšehhoslovakkia ja SDV arvele.

RUMEENIA SOTSIALISTLIK VABARIIK.

Pindala — 238 000 km²
Rahvastik — 19 milj. el.
Pealinn — Bukarest

Geograafiline asend.

Rumeenia Sotsialistlik Vabariik paikneb Euroopa kaguosas. Tema füüsilise geograafia kõige iseloomustavamateks joonteks on Karpaatide mäestikukaar, mis on nagu vabariigi territooriumi selgrooks, Doonau, mille basseinis asetseb kogu Rumeenia, ja Must meri, mis uhub tema kaldaid 245 km pikkuselt. Pärast Teise maailmasõja lõppu ja sotsialistliku maailmasüsteemi tekkimist muutus Rumeenia asend Euroopa poliitilisel kaardil põhjalikult. *Rumeenia piirneb ainult sotsialismisüsteemi kuuluvate sõbralike maadega.* Pikim piir on tal Nõukogude Liiduga. Rumeenia territoo-

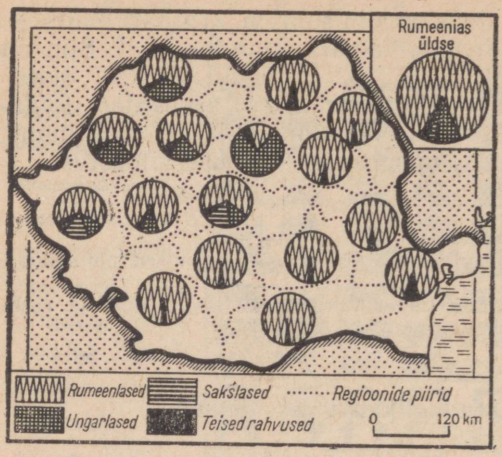

Rumeenia jaguneb administratiivselt 16 oblastiks. Üks nendest (Madjari) ülekaalus ungari rahvastikuga on eraldatud kui autonoomne regioon. Leidke kaardil Madjari autonoomne regioon.

riumi kaudu kulgevad tähtsad transiit-raudteemagistraalid, suur transpordialane tähtsus on Doonau veeteel. Rumeeniale kuulub Doonau alamjooks ja põhiosa tema deltast.

Küsimusi ja ülesandeid.

Meenutage, milline sotsialistlik maa Euroopas (nagu Rumeeniagi) ei piirne kapitalistlike riikidega. Milles seisavad sellise geograafilise asendi eelised?

Rahvastik.

Rumeenia rahvastiku põhiosa (85%) moodustavad rumeenlased; ungarlasi on ligi 10%. Rumeenia keel kuulub romaani keelte gruppi. Tema aluseks on ladina keel.

Rumeenia kui iseseisev riik tekkis 1859. a. kahe vürstiriigi — Valahhia ja Moldova ühinemisel. Täieliku iseseisvuse sai ta pärast Venemaa võitu 1877.—1878. a. Vene-Türgi sõjas. Pärast Esimest maailmasõda ja Austria-Ungari keisririigi lagunemist läks Rumeenia koosseisu Transilvaania — maa-ala, mis asetseb Karpaatidest lääne pool, ja sellega jõudis lõpule Rumeenia riigi ajaloolise kujunemise protsess. Transilvaanias elab peale rumeenlaste ka ungarlasi ja sakslasi. Siin antakse välja ungari ja saksa ajalehti, õpetus koolides toimub peale rumeenia keele ka ungari ja saksa keeles.

Rahvastiku tihedus. Rumeenias on 80 inimest 1 km²-l. Karpaatide-lähedastes rajoonides Valahhias ja Moldovas, Alam-Doonau kesk- ja lääneosas ning Kesk-Transilvaanias on rahvastiku tihedus üle keskmise. Karpaatide mägirajoonides, Alam-Doonau idaosas ja sellega külgnevas Dobrudžas väheneb see 30—40 elanikule 1 km²-l. Seoses industrialiseerimisega kasvab linnarahvastiku osatähtsus. Praegusel ajal elab linnades $^1/_3$ rahvastikust.

Vabariigi suurimaks linnaks on tema pealinn Bukarest (rumeenia keeles Bucureşti) elanike arvuga 1,4 miljonit.

Bukarest asetseb Alam-Doonau madaliku keskosas Doonaust 60 kilomeetri kaugusel. Linn tekkis 500 aastat tagasi kui kindlustatud punkt võitluseks türklaste vastu. Aja jooksul sai Bukarestist Valahhia vürstiriigi pealinn, aga pärast selle ühinemist Moldovaga — Rumeenia pealinn. Kaasaegne Bukarest on vabariigi tähtsaks tööstus-, transpordi- ja kultuurikeskuseks. Ta annab 20% Rumeenia tööstuse kogutoodangust. Rahvavõimu aastatel muutus suuresti linna välisilme. Väga kaunis on linna uuesti ehitatud keskosa, linna äärealadel kerkivad uued elamurajoonid. Linnas on palju ajaloolisi mälestusmärke.

Teistest suurematest linnadest Rumeenias on tähtsamad: Cluj (170 000 elanikku) — vana linn, tähtis tööstus- ja kultuurikeskus; Iaşi (130 000 elanikku) — rahvavõimu aastatel kiiresti arenenud maakonnakeskus; Braşov (130 000 elanikku) — Bukaresti järel tähtsuselt teine tööstuslinn vabariigis.

Majanduse üldiseloomustus.

Rumeenia on rikas mitmesuguste maavarade poolest, jõed hüdroenergia varudelt. Tööstusele on tooraineks samuti suured puiduvarud (pöök, tamm, kuusk) ja Doonau deltas kasvav roog. Looduslikud tingimused on soodsad põllumajanduse arendamiseks.

Sellest hoolimata oli kodanluse ja mõisnike Rumeenia üheks Euroopa mahajäänumaks maaks, mis sõltus imperialistlikest riikidest. Tema majandusele avaldas väga negatiivset mõju kauaaegne türgi ike, mis takistas kapitalismi arenemist Rumeenias. Rumeenia majanduse baasiks oli kuni Teise maailmasõjani põllumajandus, kus oli rakendatud peaaegu 80% aktiivsest rahvastikust. Tööstusel oli teisejärguline tähtsus, kusjuures kõik võtmepositsioonid olid Inglise, Prantsuse ja Saksa kapitali käes. Tööstuse paiknemine oli äärmiselt ebaühtlane. Teine maailmasõda tegi vabariigi majandusele väga suurt kahju.

Kaasaegne Rumeenia on arenenud tööstuse ja põllumajandusega maa. Tööstusel on natsionaalses tulus juhtiv koht. Uuesti loodi paljud rasketööstusharud. Plaanimajanduse aastail ehitati ja rekonstrueeriti tehaseid ja vabrikuid vanades tööstusrajoonides (Bukarest-Ploeşti, Braşov, Kesk- ja Lääne-Transilvaania). Ent kõige rohkem uusehitusi rajatakse varem mahajäänud aladel (Dobrudža, Moldova, Lääne-Valahhia, Põhja-Transilvaania, Madjari autonoomne regioon (Mures-Autonomâ Maghiarâ — *Tõlk.*). *Majanduslikult varem mahajäänud rajoonide arenemine on määravaks põhilistes nihetes Rumeenia tootlike jõudude paiknemises.* Tööstuse kiire arenemine ja põllumajanduse sotsialistlik ümberkorraldamine lõid tingimused põllumajandussaaduste toodangu tunduvaks suurenemiseks.

Rumeenia, kes kõrvalekaldumatult viib ellu industrialiseerimise poliitikat ja võtab intensiivselt kasutusele oma loodusrikkusi, arendab koostöös teiste sotsialistlike maadega laialdaselt mitmesuguseid masinaehituse, nafta-, gaasi-, keemia- ja toiduainete tööstuse harusid.

Tööstus.

Sotsialistlik Rumeenia osutab suurt tähelepanu oma k ü t t e - ja e n e r g e e t i l i s e b a a s i laiendamisele ning tugevdamisele. Neli viiendikku vabariigi kütusevajadusest rahuldatakse maagaasi ja naftaga. Nimetatud kütuseliikide varude ja toodangu poolest on Rumeenia Euroopas teisel kohal NSV Liidu järel. Minevikus

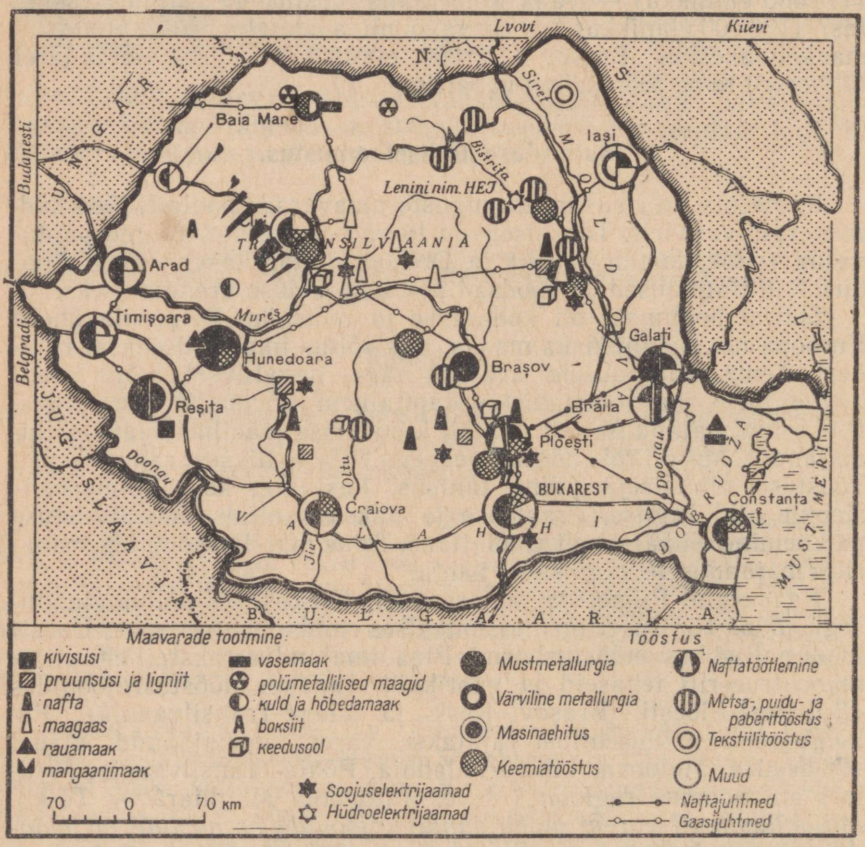

Õppige kaardi järgi tundma Rumeenia Sotsialistliku Vabariigi juhtivate tööstusharude paiknemist. Millised tööstusharud on loodud varem mahajäänud rajoonides — Moldovas, Dobrudžas, Lääne-Valahhias? Millisele kohalikule kütuse- ja toorainebaasile nad tuginevad?

toodeti kogu nafta Ploeşti rajoonis. Rahvavõimu aastail avastati ja võeti kasutusele uued Karpaatide-lähedased naftarajoonid Moldovas ning Valahhias, kus praegu toodetakse $^2/_3$ kogu naftast. Ploeşti jäi peamiseks naftatöötlemise rajooniks. Siit lähevad naftatooted maa mitmesugustesse rajoonidesse ja ekspordiks. Maagaas (metaan) juhitakse torujuhtmete kaudu Kesk-Transilvaaniast maa kõigisse rajoonidesse. Söetoodang Rumeenias on suhteliselt väike. Sütt kasutatakse peamiselt vedurite ja elektrijaamade kütusena.

Vabariigis täideti edukalt maa elektrifitseerimise kümne aasta (1951—1960) plaan. Peaaegu kogu elektrienergia annavad maagaasil ja pruunsöel töötavad soojuselektrijaamad. Ida-Karpaatides rajati Bistriţa jõele suur V. I. Lenini nimeline hüdroelektrijaam. Areneb suure hüdrosõlme ehitus (koos Jugoslaaviaga) Doonaul Raudväravate rajoonis. Vabariigi elektrijaamad on ühendatud ühtsesse energiasüsteemi. Rumeenia ekspordib elektrienergiat Tšehhoslovakkiasse ja Bulgaariasse.

Vabariik veab sisse suurema osa mustmetallurgia jaoks vajalikust rauamaagist ja koksist. Täieliku tsükliga metallurgiakombinaadid asuvad Hunedoaras ja Reşiţas. Selles harus on suurimaks uusehituseks Galaţi kombinaat. Rumeenias töödeldakse samuti polümetalle ja boksiite.

Masinaehitus on tegelikult uus tööstusharu, mis loodi rahvavõimu aastail. Eriti kiiresti hakkas arenema transpordimasinate ehitamine (elektri- ja mootorvedurid, kaubavagunid, tsisternid, veoautod, jõe- ja merelaevad), põllumajanduslike masinate tootmine (traktorid, kombainid), seadmete tootmine naftatööstusele, elektrotehnika. Suurimad masinaehitusettevõtted asuvad Bukarestis ja Braşovis.

Kõrvuti masinaehitusega areneb kiires tempos keemiatööstus, eriti põhikeemia (väetiste, sooda, väävelhappe, kloori ja muude toodete valmistamine), mis põhineb kodumaisel rikkal toorainebaasil. Viimasel ajal tehti algust orgaanilise sünteesi keemia arendamisega, mille peamiseks tooraineks on nafta ja maagaas. Orgaanilise keemia uusehitused on koondunud Ploeşti ja Moldova rajooni.

Suhteliselt vanade tööstusharude hulka kuuluvad metsa-, puidu-, tselluloosi-, paberi- ja tekstiilitööstus. Metsatööstus- ja puidutöötlemisettevõtted paiknevad metsa ülestöötamise põhirajoonides — Karpaatides, eriti Ida-Karpaatides. Nad asetsevad tavaliselt jõgede ääres, mida mööda parvetatakse metsa. Puuvillatööstus töötleb importpuuvilla. Villatööstuse jaoks vajalikku toorainet leidub Rumeenias küllaldaselt kohapeal.

Küsimusi ja ülesandeid.

1. Milliseid maavarasid leidub Rumeenias?
2. Kasutades tabeli 25 andmeid, määrake kindlaks Rumeenia kütte-energeetilise bilansi spetsiifika.

Mitmekesised looduslikud tingimused Rumeenias võimaldavad paljude harudega põllumajanduse arenemist. Vabariigi territoorium jaguneb kolmeks suureks füüsilis-geograafiliseks regiooniks: mägismaaks, kõrgmaaks ja madalikealaks. Igaüks neist hõlmab ligikaudu $^1/_3$ Rumeenia pindalast. Kõige soodsam on põllumajanduse jaoks madalikeala (Alam- ja Kesk-Doonau mada-

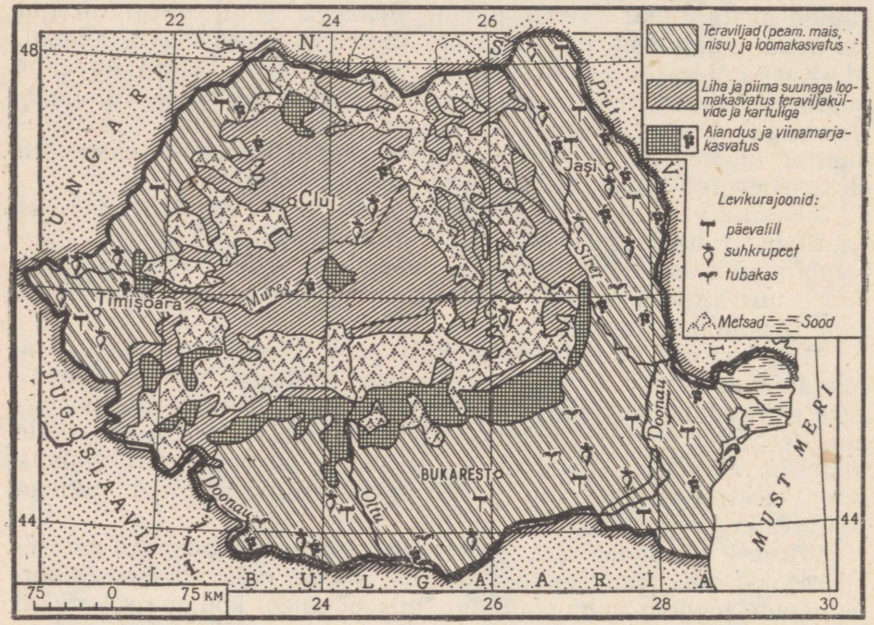

Määrake kaardi järgi kindlaks Rumeenia peamised põllumajandusrajoonid.

lik), kus on valdavaks viljakad mustmullad. Kuid Valahhia idaosas, Dobrudžas ja Lõuna-Moldovas, kus on keskmiselt ainult 400—450 mm sademeid aastas, takistavad tihti esinevad põuad kõrgete ja püsivate saakide saamist. Seetõttu alustati siin suurte niisutustöödega, milleks kasutatakse Doonau ja Sireti vett. Kõrgustike ja küngaste vööndis soodustavad looduslikud tingimused viinamarjakasvatuse ning aianduse arendamist. Sademeid on siin küllaldaselt (700—800 mm aastas), kuid võitlust peab pidama muldade erosiooniga. Mägirajoonides on valdavaks metsad ja karjamaad — alpi aasad.

Kaks kolmandikku Rumeenia põllumajanduse kogutoodangust annab maaviljelus, $^1/_3$ — loomakasvatus. Suur osa külvipinnast

on teraviljakultuuride all; tähtsamad neist on mais ja nisu. Mais läheb toiduks elanikkonnale, söödateraviljaks ja tooraineks toiduainete tööstusele. Maisi kogusaagi poolest on Rumeenia ühel esikohtadest maailmas. Tehnilistest kultuuridest on suurim tähtsus päevalillel, suhkrupeedil, tubakal ja kanepil. Kõikjal, välja arvatud mägirajoonid, levivad viinamäed ja puuviljaaiad, kus kasvatatakse peamiselt ploome. Loomakasvatuses on ülekaalus veised, sead ja lambad. Suur tähtsus on kalastusel, eriti Doonau deltas ja luhal.

Küsimusi ja ülesandeid.

Millised Rumeenia Sotsialistliku Vabariigi tööstusharud, arvestades põllumajanduse vajadusi, arenevad kiires tempos?

Transport. Majanduslikud välissidemed.

Peamisteks transpordiliikideks Rumeenias on raudtee- ja autotransport. Raudteevõrgu konfiguratsioonile avaldas suurt mõju Karpaatide mäestik. Raudteed, mis kulgevad mööda Karpaatide mäestikukaare sisemist ja välimist külge, moodustavad kaks suletud ringi, mis on omavahel ühendatud liinidega, mis ületavad Karpaate üheksas kohas. Kõige suurema koormusega magistraal ühendab Bukaresti Ploeşti ja Braşoviga. Seda teed elektrifitseeritakse. Maagaasi, samuti nafta veoks kasutatakse torujuhtmetransporti. Doonaud kasutatakse peamiselt väliskaubanduslikeks sidemeteks; ülesvoolu kuni Galaţini ja Brăilani võivad liikuda merelaevad. Meretransport teenindab samuti majanduslikke välissidemeid. Peamiseks Rumeenia mereväravaks on Constanţa sadam.

Rumeenia arendab väliskaubandust enam kui 80 riigiga, võtab Vastastikuse Majandusliku Abistamise Nõukogu raamides osa sotsialistlike maade vahelisest koostööst. Näiteks Brăila tselluloosi- ja paberikombinaati, mis töötleb tselluloosiks Doonau delta roogu, ehitatakse koos Ungari, Tšehhoslovakkia, Poola ja SDV-ga. Paljud suured uusehitused Rumeenia Sotsialistlikus Vabariigis on rajatud Nõukogude Liidu abiga.

BULGAARIA RAHVAVABARIIK.

Pindala — 111 000 km²
Rahvastik — 8 milj. el.
Pealinn — Sofia

Geograafiline asend.

Bulgaaria Rahvavabariik asetseb Balkani poolsaare kirdeosas. Põhjas ja läänes piirneb ta sotsialistlike maadega — Rumeenia ja Jugoslaaviaga, lõunas — Kreeka ja Türgiga, mis kuuluvad agressiivsesse NATO blokki. Maapiiri Nõukogude Liiduga Bulgaarial ei ole. Tema kaubanduslikud sidemed NSV Liiduga toimuvad mööda Musta merd ja raudteid, mis kulgevad läbi Rumeenia territooriumi. Rahvavõimu aastatel ehitatud suur, niinimetatud «Sõpruse sild» üle Doonau parandab Bulgaaria transpordisidemeid Nõukogude Liiduga ja teiste Euroopa sotsialistlike riikidega.

Bulgaaria territooriumi kaudu kulgevad samuti tähtsad transporditeed Lääne-Euroopa maadest Lähis-Itta (Budapest—Belgrad—Sofia—Istanbul). Doonau basseini maadega sidemete pidamiseks kasutab Bulgaaria laialdaselt Doonaud. Bulgaariat läbivad ida-lääne suunas Balkani mäed (bulgaaria keeles Stara Planina), mis jagavad vabariigi Põhja- ja Lõuna-Bulgaariaks. Balkani mäed on suhteliselt madalad, nad ei loo ületamatuid takistusi transpordile. Üle mäekurude kulgevad raud- ja maanteed, mis ühendavad maa kahte osa.

Rahvastik.

Bulgaarlased kuuluvad lõunaslaavlaste hulka. Oma nime sai Bulgaaria türgi bulgaaria hõimult, kes tuli VII saj. idast ja assimileerus pikkamööda kohaliku slaavi rahvastikuga.

Bulgaaria kirjaviisile, nagu vene omalegi, on aluseks vanaslaavi tähestik «kirillitsa». Hoolimata paljude sajandite pikkusest bütsantsi, hiljem aga türgi ikkest (XIV—XIX saj.) säilitasid bulgaarlased oma emakeele ja tavad. Bulgaaria sai iseseisvuse 1878. aastal Venemaa võidu tulemusel Vene-Türgi sõjas. 1944. a. tõi Nõukogude armee — vabastaja — uuesti vabaduse bulgaaria rahvale, kihutades maalt välja saksa fašistlikud okupandid.

Bulgaarlased moodustavad ligi $^{9}/_{10}$ rahvastikust. Vähemusrahvuste seas on ülekaalus türklased, kes elavad maa idaosas.

Rahvastiku tihedus on Bulgaarias üle 70 inimese 1 km²-l. Suurim on see künklikul Doonau madalikul Balkani mägede ja Doonau vahel, Lõuna-Bulgaarias Maritsa madalikul ja Sofia häilus.

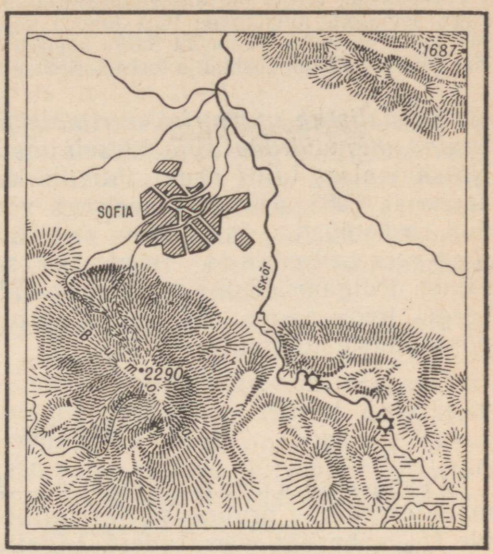

Bulgaaria pealinn Sofia asetseb igalt poolt mägedega ümbritsetud häilus, 550 m üle merepinna (Euroopa pealinnadest ainult Madriid asub kõrgemal). Linn laiub Vitoša mäestikumassiivi jalamil, mis on muudetud rahvuspargiks ja on bulgaaria töötajatele puhke- ning turismipaigaks.

Ligi 60% Bulgaaria rahvastikust elab külades. Maal on valdavaks tellistest hooned kivikatusega, väga palju on aedu. Vabariigis on 120 linna, kuid enamasti on nad väikesed. Bulgaaria pealinnas S o f i a s on 750 000 elanikku. See on väga vana linn, asutatud juba traakialaste poolt. Bulgaaria pealinnaks sai Sofia pärast maa vabastamist türklastest. Eriti muutus linn rahvavõimu aastail. Viiakse ellu Sofia rekonstrueerimise generaalplaani, luuakse uusi magistraale, elamurajoone, parke. Asjata pole Sofia iidsele vapile kirjutatud deviis: «Kasvab, kuid ei vanane.» Sofia on vabariigi peamine tööstus- ($^1/_5$ tööstustoodangust) ja kultuurikeskus.

Ligi 200 000 elanikku on iidses P l o v d i n i linnas, mis asetseb Maritsa madaliku keskel. Siin peetakse rahvusvahelisi messe.

Musta mere ääres paikneb V a r n a sadam (150 000 elanikku). Rahvavõimu aastatel on ehitatud sotsialistlik linn D i m i t r o v g r a d — «Bulgaaria Komsomolsk».

Majanduse üldiseloomustus.

Kuni Teise maailmasõjani oli Bulgaaria üks kõige mahajäänumatest maadest Euroopas.

See oli tüüpiline agraarmaa. Pärast türklaste maalt väljakihutamist läksid türgi feodaalide maad bulgaaria talurahva kätte. Maa järkjärguline tükeldamine muutis Bulgaaria väiketalumajapidamise maaks. Loendati kokku 12 miljonit maatükki (partselli). Isegi maa mõõduühik (dekar), mida kasutatakse Bulgaarias, moodustab $^1/_{10}$ hektarist.

Tööstuslik arenemine algas Bulgaarias alles XIX sajandi lõpul, kuid kulges väga aeglaselt. Mõningane tõus toimus vaid kerge- ja toiduainete tööstuses. Majandus oli välis-, valdavalt Saksa kapitali käes, mis püüdis säilitada Bulgaariat oma põllumajandusliku ja tooraineripatsina.

Sotsialistlik industrialiseerimine ja põllumajanduse kooperee-rimine, mis viidi läbi sõjajärgseil aastail, muutsid Bulgaaria ilmet. Natsionaalses tulus asus juhtivale kohale tööstus, mille toodang suurenes 1963. aastal sõjaeelsega võrreldes 17-kordseks. On loodud rasketööstuse harud — metallurgia, masinaehitus, keemia. Rahvusvahelises sotsialistlikus tööjaotuses esineb Bulgaaria kui värviliste metallide, mõnede masinaliikide, kerge-, toidu- ja maitseainete tööstuse toodete, samuti põllumajandussaaduste tootjana.

Tööstus.

Peamiseks kütuseliigiks on Bulgaarias pruunsüsi, eriti madalasordiline pruunsüsi — ligniit, mille varud moodustavad üle $^{9}/_{10}$ vabariigi söevarudest. Ligniitsöe peamine maardla (Ida-Maritsa bassein) avastati rahvavõimu aastail. Toodang selles basseinis suureneb kiiresti ja moodustab juba ligi $^{1}/_{2}$ vabariigi söetoodangust. Süsi veetakse karjääridest soojuselektrijaama «Maritsa-Vostok», mis on Bulgaaria suurimaks elektrijaamaks. Selle iga turbiini võimsus ületab kõigi elektrijaamade võimsuse sõjaeelses Bulgaarias. Ida-Maritsa bassein kujuneb vabariigi peamiseks kütuse- ja energeetikasõlmeks; soojuselektrijaamade energia läheb ühtsesse energiasüsteemi.

Bulgaarias on suur tähtsus ka hüdroenergeetikal: hüdroelektrijaamad annavad üle $^{1}/_{4}$ elektrienergia toodangust. Hüdrojaamad on ehitatud Iskõri, Rosița, Tundža ja Arda jõele. Bulgaaria projekteerib suure hüdrosõlme ehitamist Doonaule

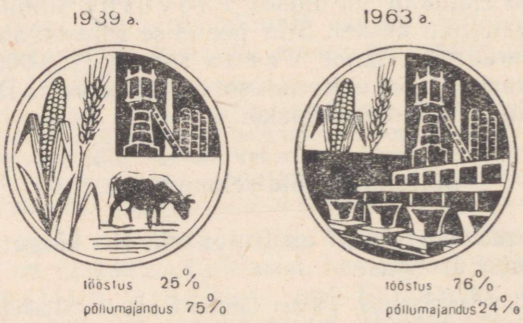

Kuidas muutus tööstuse ja põllumajanduse suhe Bulgaarias rahvavõimu aastatel?

koos Rumeeniaga. Tulevikus hüdroelektrijaamade osatähtsus elektrienergia toodangus väheneb. Üldises kütuse tarbimises hakkab järk-järgult vähenema ka söe osa ning suurenema nafta ja gaasi osatähtsus.

Rahvavõimu aastatel avastati Põhja-Bulgaarias nafta leiukohad, kuid nende toodang rahuldab vabariigi vajadusi vaid osaliselt. Bulgaaria suurendab nafta sissevedu NSV Liidust. Nafta töötlemiseks ehitati suur tehas Burgase sadamasse. Pärast Bulgaaria energiasüsteemi ühendamist sotsialistlike maade ühendatud energiasüsteemi avaneb Bulgaarial võimalus suurendada elektrienergia importi NSV Liidust ja Rumeeniast.

Bulgaarias on must-, eriti aga värviliste metallide leiukohti ja nende baasil areneb must- ja värviline metallurgia. Rahvavõimu aastail ehitati Perniki linna bulgaaria mustmetallurgia esiklaps — V. I. Lenini nimeline tehas. Hiljuti avastatud Kremikovitsõ rauamaagileiukohas Sofia lähedal rajatakse võimsat metallurgiakombinaati. Pärast selle ehituse lõpetamist hakkab kodumaine toodang rahuldama suurt osa Bulgaaria Rahvavabariigi vajadustest malmi, terase ja valtsmetalli järele.

Värviline metallurgia on Bulgaaria üks kõige perspektiivsemaid majandusharusid. Ida-Rhodope mägedes on loodud suur mäetööstusrajoon, kus kaevandatakse ja töödeldakse polümetallilisi maake. Viimastel aastatel Sofiast ida pool Sredna-Gora mägedes uuritud rikas vase leiukoht võimaldab kiirendada selle tööstusharu kasvutempot. Bulgaaria on suur plii, tsingi ja vase eksportija, neid artikleid viiakse välja nii kontsentraatidena kui ka metallina.

Masinaehitus on Bulgaarias täiesti uus tööstusharu, vabariigi industrialiseerimise juhtiv lüli. Vanas Bulgaarias moodustas selle haru osatähtsus tööstuse kogutoodangust 2%. Praegu, vastavalt rahvusvahelisele sotsialistlikule tööjaotusele, on Bulgaarias hakatud tootma mitut liiki metallilõikepinke, tõste- ja transpordiseadmeid, masinaid tekstiili-, toidu- ning maitseainete, samuti ehitustööstusele. Bulgaaria toodab põllumajandusmasinaid, laevu, kaubavaguneid. Eriti suurt edu on saavutatud elektrotehniliste toodete valmistamises. 1963. aastal moodustasid masinad ja seadmed juba $^1/_5$ vabariigi ekspordist. Mitmesuguse masinaehituse keskuseks on Sofia, laevaehitus on arenenud Varnas.

Keemiatööstus baseerub nii kodumaisel toorainel (süsi, sool, mets) kui ka sisseveetaval. Tunduvalt on suurenenud lämmastikväetiste valmistamine ja arendatakse sünteetiliste materjalide tootmist.

Rasketööstuse kõrval on Bulgaarias arenenud ka kerge- ja toiduainete tööstus. Need harud rahuldavad mitte ainult rahvastiku kasvavaid vajadusi, vaid annavad osa toodangut ka ekspordiks. Maksumuselt on toiduainete tööstuse toodang teiste tööstusharude hulgas esikohal.

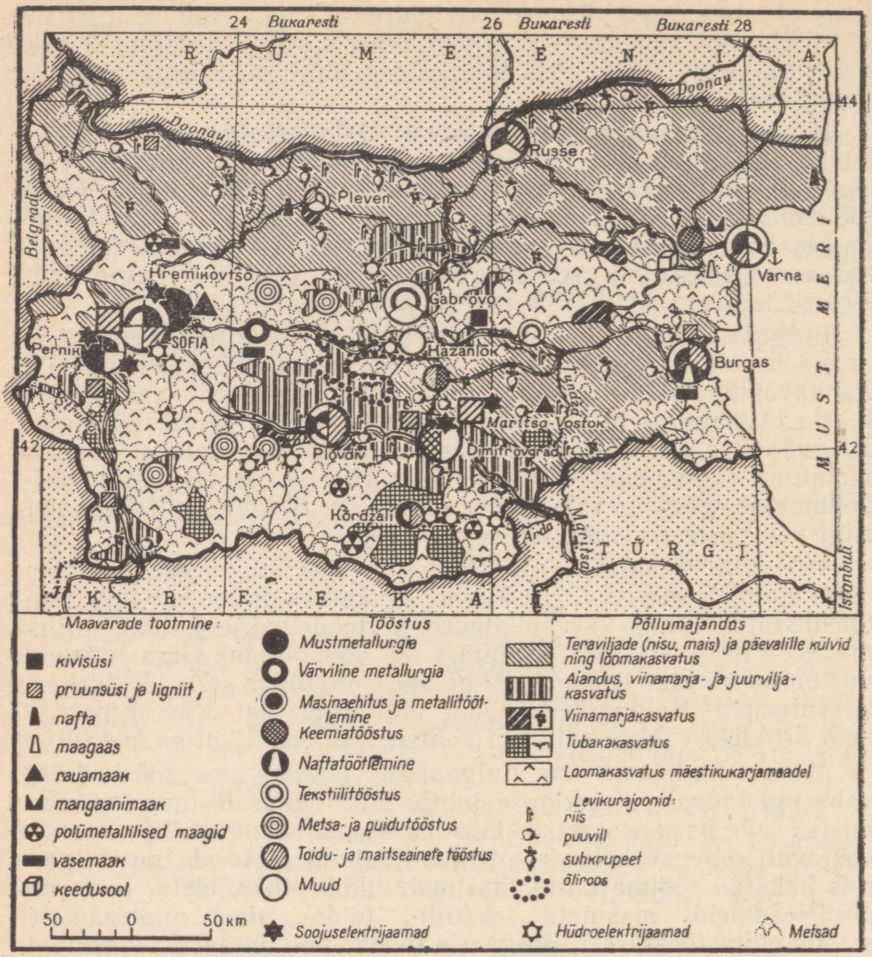

Õppige kaardi järgi tundma Bulgaaria juhtivate tööstus- ja põllumajandusharude paiknemist.

Küsimusi ja ülesandeid.

1. Kirjutage tabeli kujul vihikusse maavarad, mille poolest on rikkad Bulgaaria, Rumeenia ja Ungari, ning andke nende võrdlev hinnang.
2. Kandke kontuurkaardile Bulgaaria rasketööstuse suurimad uusehitused ja tähistage nooltega tooraine ning kütuse sisse- ja väljavedu.

Bulgaaria viis esimesena sotsialistlikest välisriikidest lõpule põllumajanduse koopereerimise. Nende ümberkujunduste baasil on saavutatud suuri tootmisvõite. Bulgaaria põllumajandus areneb intensiivistumise suunas, mis on eeskätt ühenduses masinate ja väetiste kasutamise suurendamisega, samuti kuivuse all kannatavate maade kunstliku niisutamisega. Niisutatavad territooriumid moodustavad juba 1/5 kogu haritavast maast. Kasvab teraviljade ja tehniliste kultuuride saagikus, tõuseb loomakasvatuse produktiivsus.

Bulgaaria põllumajanduse struktuuris on maaviljelus ülekaalus, võrreldes loomakasvatusega. Suur osa külvipinnast on kahe teraviljakultuuri — nisu (toiduks) ja maisi (söödaks) all. Bulgaaria mullastikulised ja kliimaatilised tingimused (lõunaosas on tugev vahemerelise kliima mõju) ning bulgaaria talurahva ammused kogemused võimaldavad kasvatada siin parimaid, niinimetatud «idamaiseid» tubakasorte, varajast köögivilja (eriti tomateid ja pipart), viinamarja laua- ja veinisorte, saada puuviljade suuri saake (eriti ploomi- ja õunasaake). Saadusi veetakse välja nii värskel kui ka töödeldud kujul (köögi- ja puuviljakonservid, mahlad, keedised, marmelaadid, kompotid, sigaretid). Tomatite ekspordilt on Bulgaaria maailmas esikohal. Ekspordi laienemisega on konservitööstusel eriti suured arenemisperspektiivid. Maaviljelus kindlustab ligikaudu poole tekstiilitööstuse vajadusest puuvilla järele, ülejäänud puuvill tuuakse sisse NSV Liidust ja Araabia Ühinenud Vabariigist.

Viimasel ajal võetakse vabariigis kasutusele abinõusid loomakasvatuse, eriti veisekasvatuse edasiseks arendamiseks. Kõrvuti loomade laudaspidamisega on laialt levinud ka ajamis- ja välikarjandus. Lambakasvatus kindlustab suure osa tekstiilitööstuse vajadustest villa järele.

Peamised põllumajandusrajoonid vabariigis on Doonau künklik tasandik Põhja-Bulgaarias ja Maritsa madalik Lõuna-Bulgaarias. Doonau tasandikul on põllumajanduses ülekaalus teraviljamajandus, kuid nisu ja maisi külvidega vahelduvad tehnilised kultuurid, köögivili ja viinamarjaistandused, samuti esineb loomakasvatust. Maritsa madalikul on tehniliste kultuuride osatähtsus suurem. Eelmäestike vöötmes etendavad peaosa puuvilja-, viinamarja- ja tubakakasvatus.

Balkani ja Sredna-Gora mäeahelike vahelistes häiludes kasvatatakse juba ammust ajast õliroose. Rooside kroonlehtede kogumine toimub tavaliselt varahommikul, lehtede hulgalise varisemise ajal. Kogutud lehekesed lähevad «rooside pruulimiskotta», kus nendest saadakse hinnalist roosiõli, mida kasutatakse parfümeerias parimat sorti lõhnaõlide valmistamiseks. Ühe hektari suuruselt istanduselt kogutakse harilikult 1,8—2 t roosilehekesi, ent sellest kogusest saab ainult 1/2 kilogrammi roosiõli. Roosiõli aastatoodang Bulgaarias on 600 kg.

Küsimusi ja ülesandeid.

1. Määrake kaardi järgi, millised rajoonid Nõukogude Liidus asetsevad Bulgaariaga samal geograafilisel laiusel.
2. Missugune on Põhja- ja Lõuna-Bulgaaria põllumajanduse spetsialiseerumine ning millest see oleneb?

Majanduslikud välissidemed.
Transport.

Kauba ja reisijate vedu toimub Bulgaarias peamiselt raud- tee- ja autotranspordiga. Põhilised raudteemagistraalid läbivad vabariiki ida-lääne suunas — Sofiast kuni Musta mere sadamateni. On alustatud raudteede elektrifitseerimisega. Bulgaaria majanduslike välissidemete teenindamisel suureneb ikka rohkem jõe- ja meretranspordi osatähtsus.

Sõjaeelses Bulgaarias moodustasid üle $^{9}/_{10}$ ekspordist põllumajandussaadused, milliseid veeti välja peamiselt töötlemata kujul, impordis domineerisid tarbekaubad. Tänapäeva Bulgaaria on suur põllumajandussaaduste eksportija, kuid selle kõrval on ta tunduvalt laiendanud ka kerge- ja toiduainete, samuti raske-tööstuse toodete eksporti. Sisseveo põhiosa moodustavad tooraine tööstuse jaoks, masinad ja seadmed.

Sotsialistlike maade arvele langeb $^{4}/_{5}$ (sealhulgas NSV Liidu arvele üle $^{1}/_{2}$) vabariigi väliskaubanduslikust käibest. Nõukogude Liidu vahetul abil on ehitatud või ehitatakse 120 suurt tööstusettevõtet ja tsehhi. Bulgaaria laiendab majanduslikke sidemeid arenevate riikidega Aasias ja Aafrikas; nende maade turgudel esineb ta peamiselt tööstusseadmetega varustajana.

Küsimusi ja ülesandeid.

1. Kasutades teksti, kirjutage vihikusse Bulgaaria peamised eksport- ja importartiklid.
2. Tabeli 27 järgi määrake kindlaks Bulgaaria väliskaubanduse struktuuri spetsiifika.

JUGOSLAAVIA SOTSIALISTLIK FÖDERATIIVNE VABARIIK.

Pindala — 256 000 km²
Rahvastik — 20 milj. el.
Pealinn — Belgrad

Geograafiline asend.

Jugoslaavia Sotsialistlik Föderatiivne Vabariik asub Balkani poolsaare loodeosas. Ta on Balkani maadest suurim nii pindala kui ka rahvaarvu poolest. Loodest kagusse ulatub Jugoslaavia 950 kilomeetri pikkuselt ja edelast kirdesse 400 kilomeetri pikkuselt. Enamik tema naabritest on sotsialistlikud maad. Vabariigi tasandikulises põhjaosas ja Rumeenia piiril voolab peaaegu kuuesaja kilomeetri ulatuses Doonau. Jugoslaavial on Doonau laevatataval veeteel keskne asend. Läänes ja edelas uhub Jugoslaavia kaldaid Aadria meri. Jugoslaavial on Välis-Euroopa sotsialistlike maade seas kõige pikem rannajoon (üle 2000 km), tal on palju häid lahtesid ja abajaid. Kuid siserajoonidest takistavad pääsu merele peaaegu kogu ranniku pikkuses transpordile raskesti ületatavad Dinaari mäeahelikud.

Jugoslaavia territooriumil ristuvad tähtsad rahvusvahelised teed — raud- ja maanteed, lennuliinid, mis viivad Kesk-Euroopa maadest Kesk- ja Lähis-Itta ning Kesk- ja Ida-Euroopast Aadria mere sadamatesse.

Küsimusi ja ülesandeid.

1. Andke hinnang Jugoslaavia geograafilisele asendile, võrrelge seda Rumeenia ja Bulgaaria geograafilise asendiga.
2. Milliste maadega Doonau ülem- ja alamjooksul võib Jugoslaavia pidada kaubavahetust jõge kasutades?

Rahvastik.

Teise maailmasõja aastail oli Jugoslaavia okupeeritud fašistlike riikide — Saksamaa ja Itaalia poolt, kes kehtestasid maal julma terrorirežiimi. Jugoslaavia Kommunistliku Partei juhtimisel tõusid vabariigi rahvad kangelaslikule võitlusele vallutajate vastu ja vabastasid Nõukogude armee abiga kodumaa okupantidest. Elanikkond kandis raskeid kaotusi — hukkus üle 1,7 miljoni inimese. Tänu kõrgele loomulikule juurdekasvule oli Jugoslaavia rahvaarv 1963. aastal 3,5 miljonit suurem kui sõja alguses.

Jugoslaavia on kõige paljurahvuselisem maa Euroopa

välisriikide hulgas: seal elab mitu rahvast, kes kuuluvad erinevatesse keelerühmadesse, ja üle kahekümne rahvuse esindajad. Seejuures peaaegu $^{9}/_{10}$ kogu rahvastikust on lõunaslaavi rahvad, kes keele poolest on sugulaslikud omavahel ja teiste slaavlastega. Hoolimata sellest, et ühed neist olid sajandite jooksul Austria impeeriumi (hiljem Austria-Ungari) ja teised türgi ikke all, säilitasid nad oma rahvusliku omapära, kultuuri ja keele. Jugoslaavia elanikkonna rõhuv enamik kõneleb serbia-horvaadi keelt. Selles keeles kasutatakse kahte — slaavi ja ladina tähestikku. Serblased kasutavad slaavi kirjaviisi (nagu venelased, ukrainlased, valgevenelased, bulgaarlased, makedoonlased ja tšernogoorlased),

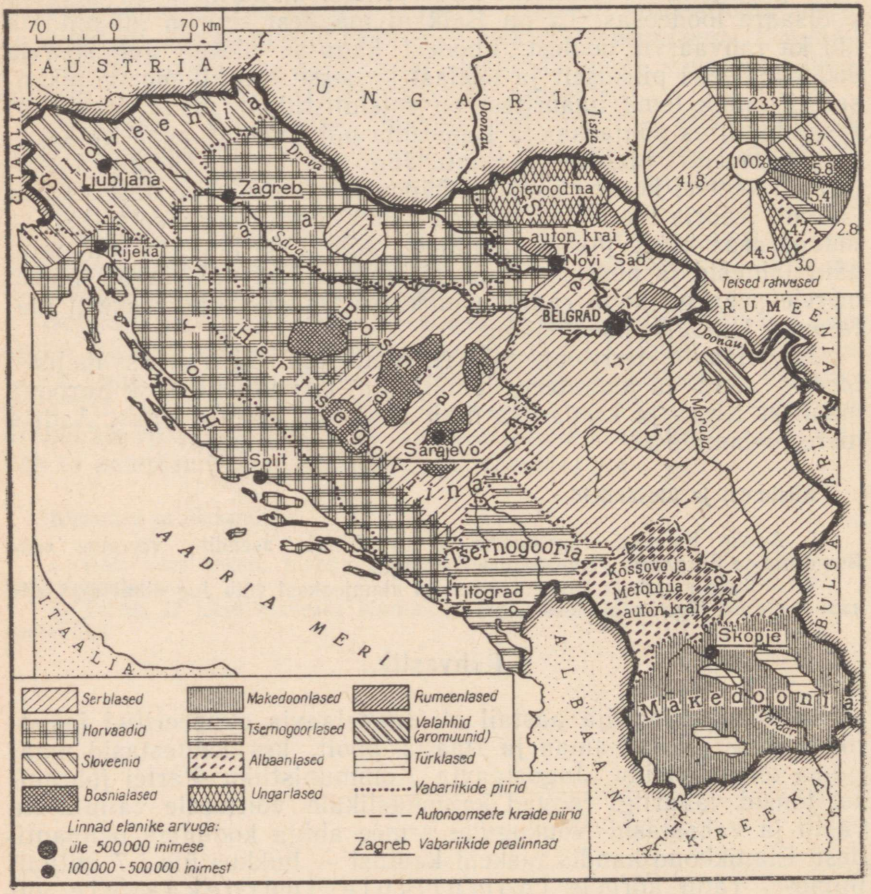

Vaadelge diagrammil Jugoslaavia rahvastiku rahvuslikku koosseisu; kaardil on näidatud Jugoslaavia rahvaste paiknemine vabariikide ja autonoomsete kraide järgi ning vabariigi suurimate linnade paiknemine.

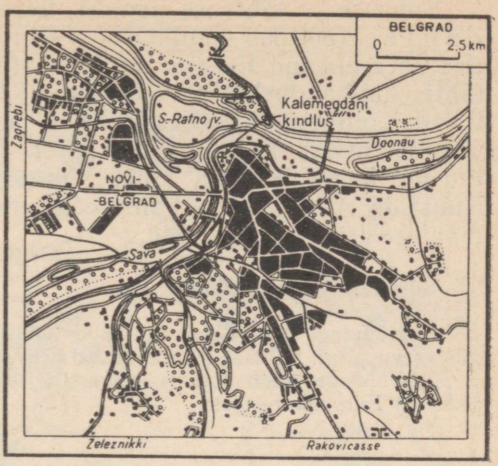

Belgrad hakkas kasvama iidse Kalemegdani kindluse juurest. Rahvavõimu aastail ta laiendas oma piire. Sava taga kasvab uus suur linnaosa Novi-Belgrad, lõunas — tööstuslikud eeslinnad Železnik (raskemasinate tehas) ja Rakovica (auto- ja traktoritööstus).

horvaadid aga ladina tähestikku (nagu poolakad, tšehhid, slovakid, sloveenid).

Sotsialistlikus Jugoslaavias on kõik rahvad võrdõiguslikud. Slaavi rahvad moodustasid oma rahvusvabariigid, mis kuuluvad Jugoslaavia sotsialistlikku föderatsiooni. Serbia vabariigi koosseisus on rajoone, kus mitte-slaavi vähemusrahvused moodustavad olulise osa rahvastikust (Vojevoodinas ungarlased, rumeenlased ja teised, Kossovos ja Metohhias albaanlased). Nad kasutavad õigust autonoomiale.

Rahvastiku tihedus on Jugoslaavias 77 elanikku 1 km²-l. See on ligikaudu sama mis naabervabariikides Rumeenias ja Bulgaarias. Kõige tihedamini on asustatud põhjaosa tasandikud ja künklikud piirkonnad, Morava jõe org Serbias — tähtis põllumajandus- ja tööstusrajoon, samuti ka kitsas rannikuriba. Palju hõredamalt on asustatud mägialad, eriti Tšernogoorias, suurel osal Makedooniast, Bosnia ja Hertsegoviina ida- ja lääneosas.

Enamik Jugoslaavia rahvastikust elab külades. Linnaelanike osatähtsus suurenes sõjaeelsega võrreldes kahekordseks ja moodustab $^1/_3$ kogu rahvastikust. Ülekaalus on väikelinnad.

Jugoslaavia ja Serbia pealinnaks on Belgrad (üle 700 000 elaniku).

Belgrad kasvas iidse kindluse kõrval, mis kaitses tähtsat maismaa- ja jõeteede ristumise kohta Sava jõe suubumisel Doonausse. Linna keskus paikneb Sava ja Doonau paremal kaldal asuvatel küngastel. Linna valged kivihooned on jõetagustelt tasandikelt kaugele näha, mistõttu serblased nimetasid linna Beogradiks («Valgeks linnaks», vene keeles Belgrad). Varem oli Belgrad ametnike ja käsitööliste linnaks, nüüd kasvab ta ruttu, olles muutunud vabariigi suurimaks tööstus- ja kultuurikeskuseks.

Suuruse ja tähtsuse poolest teiseks linnaks Jugoslaavias on Zagreb (500 000 elanikku) — Horvaatia vabariigi pealinn. Linnas on arenenud tööstus ja juba palju aastasadu on ta kuulus kui tähtis kaubanduskeskus. Bulgaaria linna Plovdivi kõrval on ta traditsiooniliseks keskuseks, kus peetakse iga-aastasi rahvusvahelisi messe Balkani poolsaarel. Jugoslaavias on Zagreb tuntud kui kunstide linn, kuna siin asub Jugoslaavia Teaduste ja Kunstide Akadeemia, kunsti- ja muusika-alased õppeasutused, maaligaleriid, muuseumid.

Küsimusi ja ülesandeid.

1. Nimetage slaavi rahvastikuga välisriigid Euroopas ja reastage nad rahvaarvu järgi. Millised slaavi rahvad neid asustavad?
2. Võrrelge tabeli 3 järgi rahvastiku loomulikku juurdekasvu Jugoslaavias ja teistes Euroopa maades.

Majanduse üldiseloomustus.

Iseseisva riigina tekkis Jugoslaavia 1918. aastal. Kuni Teise maailmasõjani kuulus ta Euroopa kõige mahajäänumate agraarmaade hulka. Põllumajanduses oli rakendatud $^3/_4$ aktiivsest rahvastikust, võimutsesid mõisnikud ja kulakud. Nõrgaltarenenud tööstus kuulus tunduvas osas väliskapitalile.

Rahvavõimu aastail likvideeriti Jugoslaavias Teise maailmasõja rasked tagajärjed ja saavutati tunduvat edu majanduse arendamisel. Praegu tuleb tööstuse arvele $^1/_2$ vabariigi natsionaalsest tulust, põllumajandus annab natsionaalsest tulust $^1/_4$. On suurenenud tööliskiassi read, kuid põllumajanduses on ka käesoleval ajal rakendatud üle poole rahvastikust.

Tööstustoodangu maht ületas 1964. aastal peaaegu 7-kordselt sõjaeelse taseme. On ehitatud kümneid suuri elektrijaamu, tehaseid ja vabrikuid. Kerge- ja toiduainete tööstuse asemel on nüüd juhtival kohal rasketööstus, eriti masinaehitus ja mäetööstus. Industrialiseerimise käigus arenes Bosnias ja Hertsegoviinas rasketööstus, palju ettevõtteid on rajatud varem agraarsetes piirkondades — Makedoonias ja Tšernogoorias.

Agraarreform parandas talurahva olukorda. Vabariigis kasvavad põllumajanduslikud tootmiskooperatiivid, kuid veel on 85% talumajapidamistest üksikmajandid. Aasta-aastalt suureneb põllumajanduslikus tootmises riiklike majandite osatähtsus ja mõju.

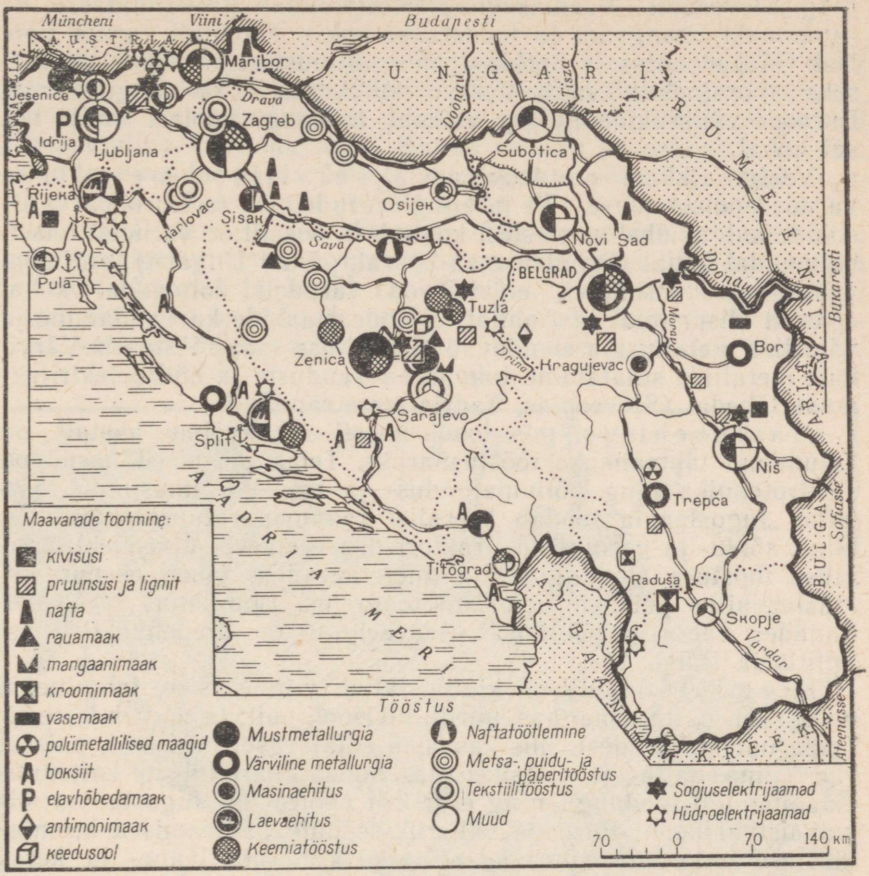

Määrake kindlaks Jugoslaavia peamised mäe- ja töötleva tööstuse rajoonid ning keskused.

Tööstus.

Jugoslaavia energeetika põhineb ligniidi ja pruunsöe varudel ning suurtel hüdroressurssidel. Kivisütt ja naftat on vabariigis vähe. Ligniidi ja pruunsöe leiukohti (varud üle 20 mljr. t, sellest $^4/_5$ ligniit) on peaaegu kõigis rajoonides, kaevandamine toimub Bosnias ja Hertsegoviinas, Serbias (Zenicas, kus asub vabariigi suurim metallurgiakombinaat) ja Sloveenias.

Pruunsöebasseinidesse on ehitatud soojuselektrijaamad. Ligi $^3/_5$ kogu elektrienergiast annavad hüdroelektrijaamad Sloveenias, Horvaatias, Bosnia ja Hertsegoviina lõunaosas. Peamised must-metallurgia keskused asetsevad Bosnias ja Hertsegoviinas

ning Sloveenias. Bosnias ja Hertsegoviinas kaevandatakse ka rauamaaki, mangaani ja toodetakse koksi. Kromiidi varude poolest (Makedoonias ja Serbias), mis on mustmetallurgias hinnaliseks tooraineks kvaliteetterase sulatamisel, on Jugoslaavial Euroopa välisriikide hulgas esikoht; toodangu poolest on ta teisel kohal.

Veelgi rikkam on Jugoslaavia värviliste metallide varude poolest. Vase, plii ja tsingi varudelt on ta Euroopa välisriikide hulgas ühel esimestest kohtadest, boksiitide varudelt teisel-kolmandal kohal (Prantsusmaa kõrval, pärast Ungarit), antimoni varudelt — esimesel, elavhõbeda varudelt kolmandal kohal (pärast Hispaaniat ja Itaaliat). Nende maakide kaevandamine ja värviline metallurgia etendavad tähtsat osa maa tööstuses. Värviliste metallide sulatamine toimub kaevanduste ja hüdroelektrijaamade lähedal (Sloveenias, Aadria mere rannikul).

Masinaehitus, mis loodi uuesti rahvavõimu aastail, on kujunenud tähtsaimaks tööstusharuks. Tema peamised harud on elektrotehnika ning põllumajandus- ja transpordimasinate tootmine. Jugoslaavia toodab keerulisi raadioaparatuure, hüdroturbiine, sõidu- ja veoautosid, traktoreid, merelaevu. Osa elektrotehnilise tööstuse toodangust ja merelaevadest läheb ekspordiks. Masinaehitus paikneb Belgradis, Zagrebis, Ljubljanas ja teistes linnades vabariigi põhjaosas, laevaehitus on arenenud Rijekas, Splitis ja Pulas.

Keemiatööstus on kindlustatud mitmekesise tooraine-ga, nagu süsi, nafta, maagaas, püriit, kivisool, puit; ta areneb kiiresti. Tema uutest harudest, mis kasvasid sõjajärgsel perioodil, paistavad silma nafta- ja koksikeemia. Sooda, karbiidi ja kaltsiumtsüaanamiidi toodangu ning ekspordi poolest on Jugoslaavia silmapaistval kohal Euroopa välisriikide hulgas. Peamised keemiatööstuse keskused paiknevad Sloveenias, Serbia lääne- ja keskosas, Bosnias ja Hertsegoviinas ning Aadria mere ääres.

Suur tähtsus on Jugoslaavia majanduses metsamajandusel ja metsatööstusel, mis rahuldab sisemisi vajadusi ja annab toodangut ekspordiks. Palju saevabrikuid ja puidutöötlemistehaseid on laiali pillatud metsapiirkondades — Sloveenias, Bosnias ja Hertsegoviinas ning Horvaatias. Suurimad ettevõtted paiknevad Bosnia ja Hertsegoviina lääneosas.

Tekstiili- ning toidu- ja maitseainete tööstus (peale tubakatööstuse) paikneb peamiselt põhja- ja looderajoonides. Need harud on tihedas seoses seal arenenud põllumajandusega ning rahvastiku paiknemisega.

Küsimusi ja ülesandeid.

1. Milliste tööstusele vajalike energeetiliste ja toorainevarude poolest on Jugoslaavia rikas, milliseid tooraine- ning kütuseliike on tal vähe?
2. Tehke õpikus oleva kaardi järgi kindlaks, millistes Jugoslaavia vabariikides on tööstus kõige rohkem arenenud.

Põllumajandus.

Looduslikud tingimused on Jugoslaavia üksikutes osades väga erinevad. Tasandikulistel aladel põhja pool Savat ja Doonaud, küngastel ja eelmäestikes levivad peamiselt viljakad mullad (mustmullad Vojevoodinas). Kliima on siin paraskontinentaalne, soodne enamiku parasvöötmes viljeldavate põllumajanduskultuuride jaoks. Pärast Teist maailmasõda rajati Vojevoodinas niisutuskanal Doonau—Tisza—Doonau. Mägirajoonides, mis hõlmavad üle $^2/_3$ vabariigi territooriumist, on mullad väheviljakad ja kliima karmim. Saartel ja kitsal rannikuribal, mida uhub soe Aadria meri ning mis on mägede seinaga kaitstud põhja- ja kirdetuulte eest, valitseb vahemereline kliima. Väikesed maa-alad puna- ja

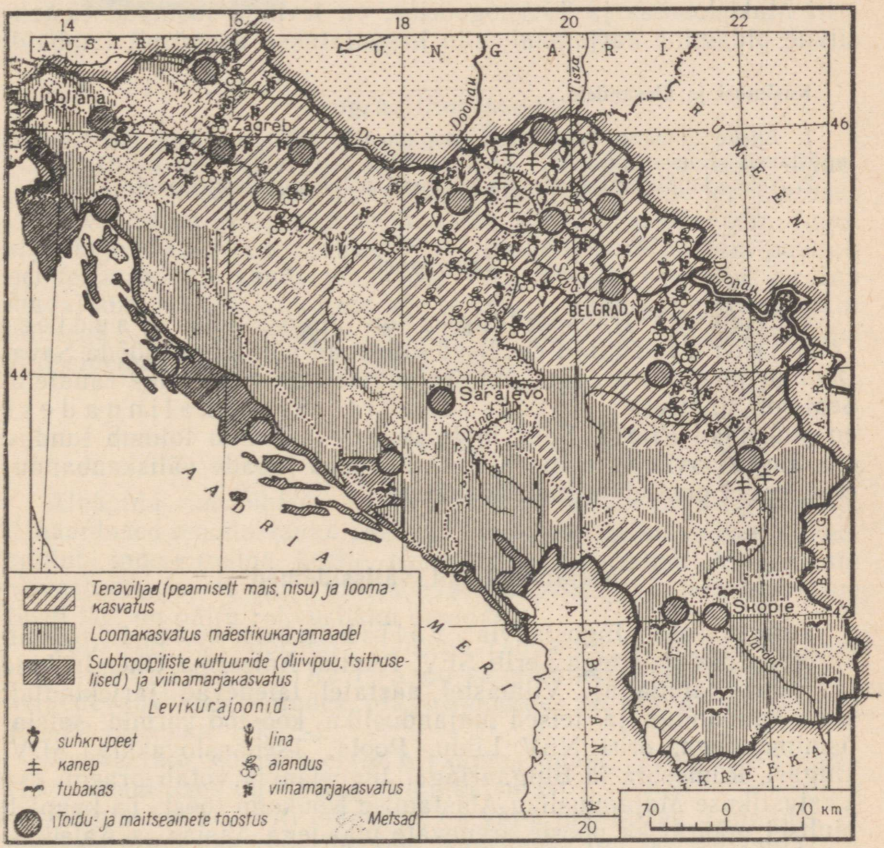

Vaadelge seda kaarti. Tehke kindlaks põllumajanduses esinevad erinevused vabariigi üksikute rajoonide vahel.

teiste viljakate muldadega on aasta läbi kaetud lähistroopilise taimestikuga.

Maaviljeluses on juhtiv osa teraviljakultuuridel, eriti maisil ja nisul. Nagu naabermaad Rumeenia ja Albaania, nii ka Jugoslaavia kogub maisi kaugelt rohkem kui nisu. Valdava osa teraviljatoodangust annavad põhjarajoonid. Viimased annavad ka põhilise osa kartuli-, suhkrupeedi-, päevalille-, kanepi-, lina-, puuvilja- ja viinamarjasaagist. Jugoslaavias on maailma suurimad ploomiaiad (üle 64 milj. viljakandva puu). Vojevoodinas ja lõunapoolseis mäestikurajoonides, eriti Makedoonias, on arenenud tubakakasvatus. Aadria rannikul kasvavad oliivipuud, viigimari, mandel, sidrunid ja teised vahemerelised puuviljad ning tehnilised kultuurid. Põhjarajoonides on nii maaviljelus kui ka loomakasvatus suhteliselt kõrge arenemistasemega. Mäestikurajoonides, eriti Makedoonias ja Tšernogoorias, on levinud loomade ekstensiivne pidamine karjamaal; siin kasvatatakse peamiselt lambaid.

Küsimusi ja ülesandeid.

1. Andke hinnang looduslikele tingimustele põllumajanduse arendamiseks Jugoslaavia erinevates osades.
2. Tehke kindlaks Jugoslaavia põhilised põllumajandusrajoonid.

Transport.

Tähtsaimaks transpordiliigiks on Jugoslaavias raudteetransport. Peamised raudteed kulgevad põhjas — mööda Sava, Doonau ja Morava orgu. Mägirajoonides on väga vähe raudteid. Seal on juhtivaks autotransport. Sadamalinnadest on suurimad Rijeka, Split ja Pula. Rijeka kaudu toimub tunduv osa Jugoslaavia ja mõnede Kesk-Euroopa maade väliskaubandusest, kellel puudub väljapääs merele.

Majanduslikud välissidemed.

Tunduv osa Jugoslaavia väliskaubandusest toimub kapitalistlike maadega (eriti SFV, Itaalia, Ameerika Ühendriikide ja Suurbritanniaga). Viimastel aastatel laienevad järjekindlalt tema kaubandus ja teised majandusliku koostöö vormid sotsialismimaadega, eriti NSV Liidu, Poola, Tšehhoslovakkia, SDV, Ungari, Rumeenia ja Bulgaariaga. Jugoslaavia võtab praegu osa Vastastikuse Majandusliku Abistamise Nõukogu tööst. Ta kaupleb olulisel määral ka noorte arenevate maadega Aasias ja Aafrikas. Jugoslaavia ekspordis on esikohal põllumajandussaadused, selle järel — maagid, värvilised metallid, metsamaterjal, keemiakaubad. Jugoslaavia impordib masinaid ja seadmeid, nafta-

tooteid, koksi, antratsiiti, puuvilla, villa ja muud tööstuse tooraine, tööstuskaupu elanikkonnale ja teravilja.

Küsimusi ja ülesandeid.

Võrrelge Jugoslaavia, Ungari, Rumeenia ja Bulgaaria ekspordi ja impordi struktuuri.

ALBAANIA RAHVAVABARIIK.

Pindala — 29 000 km²
Rahvastik — 1,8 milj. el.
Pealinn — Tiraana

Geograafiline asend.

Albaania on väike riik, mis asetseb Balkani poolsaare lääneosas. Tema territoorium on meridionaalselt 340—350 km ulatuses välja venitatud. Albaania on mägine maa. Albaania piir Jugoslaavia ja Kreekaga kulgeb mööda mäeahelikke; Albaanial puudub nende maadega raudteeühendus. Piki Aadria rannikut sirutub madal künklik tasandik soodsate lahtedega rannikul. Otranto väin laiusega 75 km lahutab Albaaniat Itaaliast. Majanduslikud välissidemed toimuvad peamiselt meretee kaudu.

Rahvastik.

Albaania on ühtse rahvusliku koosseisuga maa. Albaanlased moodustavad peaaegu kogu rahvastiku. Albaania keel kuulub indo-euroopa keelte rühmkonna eri rühma. Albaanlaste rõivastuses ja elu-olus, milles avaldub peaaegu viiesaja-aastane türgi ike, on palju rahvuslikku omapära.

Vabariigi territooriumil paikneb rahvastik ebaühtlaselt. Suurim rahvastiku tihedus on rannikutasandikul ja mõnedes mägedevahelistes häiludes. Mägirajoonides on rahvastiku tihedus 15—20 elanikku 1 km²-l.

Rahvastiku enamik elab Albaanias maal, linnarahvastiku osatähtsus on $^1/_3$ kogu elanikkonnast.

Paljud asulad, eriti mägedes, on väga maalilised. Linnades ja maal on ülekaalus kivist hooned. Suurimaks linnaks Albaanias on tema pealinn Tiraana (140 000 elanikku). Kuni rahvavõimu võiduni oli see väike linn ilma tööstusettevõtete ja kultuuriasu-

tusteta. Rahvavõimu aastail rekonstrueeriti vanad ja ehitati uued linnaosad. Tiraana muutus vabariigi tööstus- ja kultuurikeskuseks. Uued linnad ja töölisalevid kerkisid samuti maavarade kaevandamise rajoonides.

Küsimusi ja ülesandeid.

Kasutades andmeid Albaania rahvaarvu ja pindala kohta, arvutage selle maa rahvastiku tihedus. Tabeli 2 järgi võrrelge tema rahvastiku tihedust teiste Euroopa sotsialistlike maadega.

Majanduse üldiseloomustus.

Kaua aega kestnud türgi võim takistas majanduse arenemist Albaanias, mille sõltumatus kuulutati välja alles 1912. aastal. Kuid ka pärast seda vabariigi majandus, sattunud Itaalia kapitali kätte, arenes aeglaselt. Tegelikult muutus Albaania Itaalia poolasumaaks. 1939. aastal aga okupeeriti ta fašistliku Itaalia vägede poolt.

Majanduslikult arenemistasemelt oli sõjaeelne Albaania viimasel kohal Euroopas. Tööstust esindasid väikesed käsitööndusliku ettevõtted. Hoolimata majanduse agraarsest iseloomust oli Albaania sunnitud toiduteravilja sisse vedama. Vabariigis polnud raudteid ja tema üksikud osad olid üksteisega halvasti ühendatud. Merelaevastiku puudumine raskendas majanduslikke välissidemeid.

Sõjajärgseil aastail hakkas albaania rahvas arendama oma maa majandust. Loodi mõned tööstusharud, laiendati külvipinda, ehitati raudtee. Uusehituste rajamine tõi kaasa rajoonidevaheliste majanduslike sidemete tugevnemise. Albaania hakkas välisturgu varustama mäetööstuse, puidutöötlemise ja toiduainete tööstuse toodanguga ning põllumajandussaadustega. Albaania majanduse edu ja arenemine said võimalikuks tänu sellele suurele abile, mida andsid talle NSV Liit ning teised sotsialistlikud riigid. Viimasel ajal on Albaania majanduslikud sidemed teiste sotsialistlike maadega nõrgenenud. Albaania majanduse arenemistempo on aeglustunud.

Tööstus.

Albaania mäetööstus kasutab rikkaid maavarade — nafta, loodusliku bituumeni (asfaldi), kromiitide, raua- ja nikli ning vasemaagi leiukohti. Nafta, bituumen ja maagid moodustavad tähtsa osa Albaania ekspordis.

Töötlev tööstus on esindatud elektrienergeetika, metallitöötlemise, puidutöötlemise ja põllumajandussaaduste töötlemisega. Kõik masinaehituse tooted (tööpingid, elektrimootorid, trak-

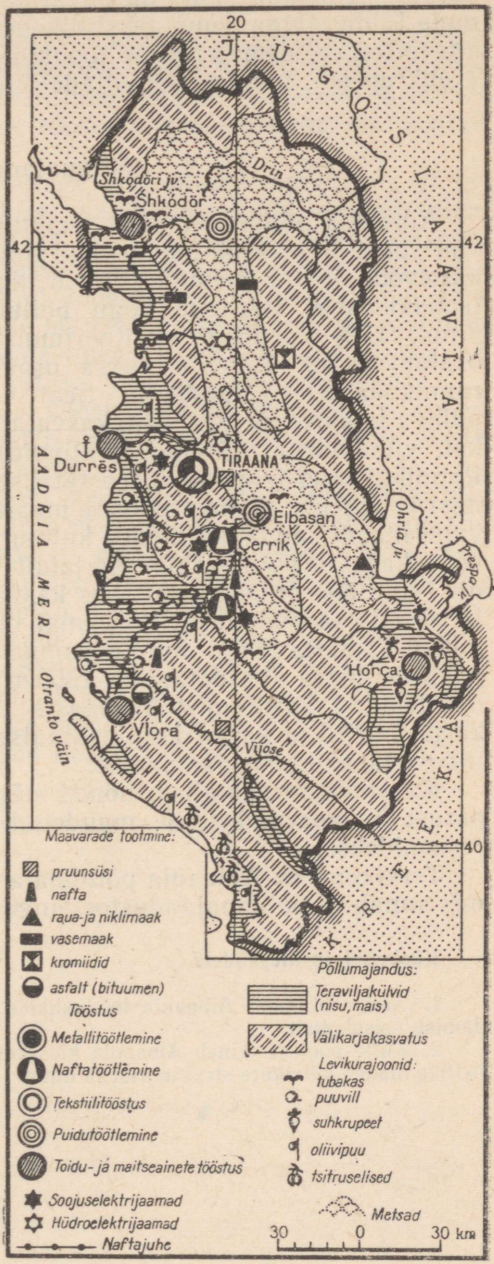

Õppige kaardi järgi tundma Albaania põhiliste tööstus- ja põllumajandusharude paiknemist.

torid, naftaseadmed) veab Albaania sisse teistest maadest. Areneb vasesulatamine. On loodud kaasaegne puidutöötlemistööstus, mis kasutab Albaania suuri metsavarusid. Tiraanasse ehitati Nõukogude Liidu abiga suur tekstiilikombinaat. On rajatud väikesed ettevõtted ehitusmaterjalide tootmiseks ja põllumajandussaaduste (suhkrupeedi, tubaka, puuviljade) töötlemiseks.

Põllumajandus.

Albaania põllumajanduse struktuurile ja paiknemisele avaldavad suurt mõju tema looduslikud tingimused. Mullastiku- ja taimkattevööndite paiknemine toimub ilmekalt vastavalt vertikaalsele tsonaalsusele. Peaaegu kogu põllumaa (see moodustab kokku ainult 15% vabariigi territooriumist, samal ajal kui karjamaa osatähtsus on 26% ja metsa osatähtsus 45%) on koondunud rannikuäärsele tasandikule. Seal valitseb vahemereline kliima palava ja kuiva suvega. Siin kasvatatakse teravilja, puuvilla, tubakat, viinamarju, oliivipuid (õlipuid) ja lõunaosas tsitruselisi. Rannikuäärsel tasandikul teostatakse soostunud maade kuivendamist ja kuivuse all kannatavate maatükkide niisutamist. Niisutatavatel maadel annavad mõned kultuurid kaks saaki aastas. Elanikkond kasutab põlluharimiseks laialt ka mägede madalamat vööndit (kuni 500 m kõrguses), kus kasvatatakse peamiselt samu kultuure mis tasandikulgi. Kõrgemal on metsavöönd — algul tammikud, seejärel pöögi- ning okaspuumetsad. Selles vööndis toimub põhiline metsa ülestöötamine. 1500 m kõrgusel algavad alpi aasad, mis leiavad kasutamist lammaste ja kitsede karjamaana. Osa karjast aetakse karmi kontinentaalse kliimaga talvel mägirajoonidest tasandikukarjamaadele.

Rahvavõimu aastail on mõned mägedevahelised häilud (Korça) pärast maaparandustöid muudetud intensiivse põllumajanduse rajoonideks.

Tervikuna on Albaania põllumajanduses ülekaalus maaviljelus, mis annab $^2/_3$ põllumajandustoodangu koguväärtusest.

Küsimusi ja ülesandeid.

1. Andke hinnang Albaania looduslikele tingimustele põllumajanduse arendamise seisukohalt.
2. Mille poolest erineb Albaania kõlvikute struktuur teiste Euroopa sotsialistlike maade kõlvikute struktuurist ja miks?

PRAKTILISED TÖÖD.

(Täidetakse valikuliselt õpetaja korraldusel.)

1. Tabeli 6 andmete põhjal koostage diagramm üksikute Euroopa sotsialistlike maade tööstuse kasvu kohta. Võtke võrdluseks mõned arenenud kapitalistlikud maad. Milliseid järeldusi võib saadud graafikust teha tööstuse arenemistempode kohta? (Näidis — joonis lk. 26.)

2. Tabeli 23 andmetel koostage sektordiagrammid, mis näitavad tööstuse ja põllumajanduse osatähtsuse suhet sotsialistlikes maades sõjajärgsel perioodil ja 1961. a. Kuidas nad kajastavad industrialiseerimise protsessi? (Näidis — joonis lk. 102.)

3. Tabeli 25 andmete põhjal koostage sektordiagrammid, mis näitavad Euroopa sotsialistlike maade kütuse ja energia tootmise struktuuri; võrrelge neid. Kuidas need diagrammid väljendavad üksikute maade varustatust kütuse- ja energiaressurssidega?

4. Tabeli 24 andmete põhjal koostage tulpdiagrammid Euroopa sotsialistlike maade söe-, elektrienergia- ja terasetoodangu kohta sõjaeelsel perioodil ja 1964. aastal.

5. Tabeli 26 andmete põhjal koostage sektordiagrammid, mis näitavad masinaehituse osatähtsust Euroopa sotsialistlike maade tööstuse kogutoodangus sõjaeelsel perioodil ja 1960. aastal. Selgitage, millega on seotud masinaehituse osatähtsuse suurenemine.

6. Tabeli 14 andmete ja õpiku teksti põhjal koostage diagrammid Euroopa sotsialistlike maade kõlvikute struktuuri kohta, võrrelge neid ja selgitage erinevusi. (Näidis — joonis lk. 91.)

7. Tabeli 27 andmete põhjal joonestage kontuurkaardil diagrammid Euroopa sotsialistlike maade ekspordi ja impordi struktuuri kohta. Analüüsige saadud kaart-diagramme.

KAPITALISTLIKUD RIIGID.

SUURBRITANNIA.

Pindala — 244 000 km²
Rahvastik — 54 milj. el.
Pealinn — London

Koosseis ja geograafiline asend.

Riigi ametlik nimetus on Suurbritannia ja Põhja-Iirimaa Ühendatud Kuningriik. Ühendatud Kuningriigi koosseisu kuuluvad: Inglismaa (Suurbritannia saare lõuna- ja keskosa), Šotimaa (saare põhjaosa), Wales'i poolsaar, Põhja-Iirimaa ja umbes 5000 väikest saart. Kogu maad nimetatakse suurima saare järgi lühidalt Suurbritanniaks (nimetatud saar hõlmab 90% riigi pindalast) või Inglismaaks (riigi põhiline ajalooline osa, millega ühendati kõik ülejäänud alad). Inglased nimetavad sageli oma maad Britanniaks, endid aga britlasteks. Niisuguse nimetuse andsid saartele muistsed roomlased, kes nimetasid saarte põliselanikke brittideks. Administratiivselt jaotatakse Suurbritannia territoorium krahvkondadeks.

Suurbritannia geograafilise asendi peamiseks iseärasuseks on paiknemine saartel. Briti saared asuvad Euroopast Ameerikasse, Aasiasse, Aafrikasse ja Austraaliasse viivate mere- ja õhuteede sõlmpunktis. Lääne-Euroopa maadest lahutavad Suurbritanniat väikesed kaugused. Mereriigina on Suurbritannial head eeldused kaubanduse arendamiseks ning kapitalistlike riikide rahvusvahelises kaubanduses täidabki ta vahendaja ülesandeid, ostes mõningaid kaupu ühtedelt maadelt ja müües neid suure kasumiga edasi teistele. Suurbritannia sadamad on tähtsaiks transiitliikluse keskusteks. Nende tegevuses etendab suurt osa välismaa laevade remont ja muu teenindamine. Suurbritannia rannik on tugevasti liigestatud ja paljud lahed on laevadele sobivaks ankrupaigaks.

Ümbritsevad mered on kalarikkad. Põhjamere keskosas paiknev suur Dogger-Banki madal on tähtsamaid kalapüügipiirkondi Euroopa rannikuvetes.

Suure kauba- ja sõjalaevastiku valdajana säilitas Suurbritannia kuni XIX sajandi lõpuni «merede valitseja» positsiooni. Oma võimsa laevastiku abil vallutas ta kolooniaid paljudes maailmajagudes.

Suurbritannia mereline asend oli mõningal määral soodne juba XIV—XV sajandil — Hansa kaubanduse õitseajal. Kuid sellel perioodil asusid Briti saared veel eemal peamistest rahvusvahelistest kaubateedest, mis ühendasid Euroopat maismaa ja Vahemere kaudu Lähis- ning Kaug-Ida maadega. Peale suuri geograafilisi avastusi, kui tekkisid elavad rahvusvahelised majanduslikud sidemed Ameerika ja Aasia maadega, sai saareline asend peamistel mereteedel, otsekui «maailma keskpunktis», majandusliku arenemise tähtsaks stiimuliks.

Küsimusi ja ülesandeid.

Andke hinnang Suurbritannia geograafilisele asendile ja selles toimunud muutustele.

Rahvastik.

Rahvuslikult koosseisult on Suurbritannia rahvastik võrdlemisi ühtlane: $^4/_5$ elanikkonnast on inglased, $^1/_5$ moodustavad keldi rahvaste järeltulijad — šotlased, iirlased ja ueilslased ehk welshid. Kuigi Šotimaal, Põhja-Iirimaal ja Wales'is on säilinud kohalikud keeled, omapärane kultuur ja kombestik, kasutatakse sealsetes koolides ja ametiasutustes inglise keelt; ka ajalehti ja kirjandust antakse seal välja inglise keeles.

Suurbritannia rahvaarvu muutumist on maa ajaloolise arenemise protsessis mõjutanud vastandlikud tegurid. XIX sajandil oli Suurbritannia rahvastiku suure loomuliku juurdekasvuga, samal ajal aga ka massilise ookeanitaguse emigratsiooni maaks. Emigreerusid oma maatükilt äraaetud talupojad, laostunud käsitöölised, töölised. Peale nende siirdusid kolooniatesse ka ametnikud, keda meelitas sinna kõrge palk, ning kodanluse esindajad suurte kasumite otsingul. Põhja-Ameerikas, Austraalias, Uus-Meremaal ja Aafrika lõunaosas tekkisid inglise ümberasujate kolooniad. Pärast Esimest maailmasõda väljarändamine mõnevõrra vähenes, kuid kuni kaasajani on see küllaltki märkimisväärne. Kapitalismi üleminekuga imperialismistaadiumi sagenesid kriisid ja suurenes tööpuudus, mis põhjustas töörahva elatustaseme languse ja sündimuse vähenemise. Suurbritannia kuulub kõige aeglasema rahvastiku loomuliku juurdekasvuga maade hulka maailmas. Väikese loomuliku juurdekasvu ja kõrge keskmise eluea tõttu iseloomustab Suurbritannia rahvastiku vanuselist struktuuri vanemaealiste inimeste suur osatähtsus.

Rahvastiku tihedus, paiknemine ja professionaalne koosseis on seotud Suurbritannia majanduse struktuuriga. Tööstuse suurt osa

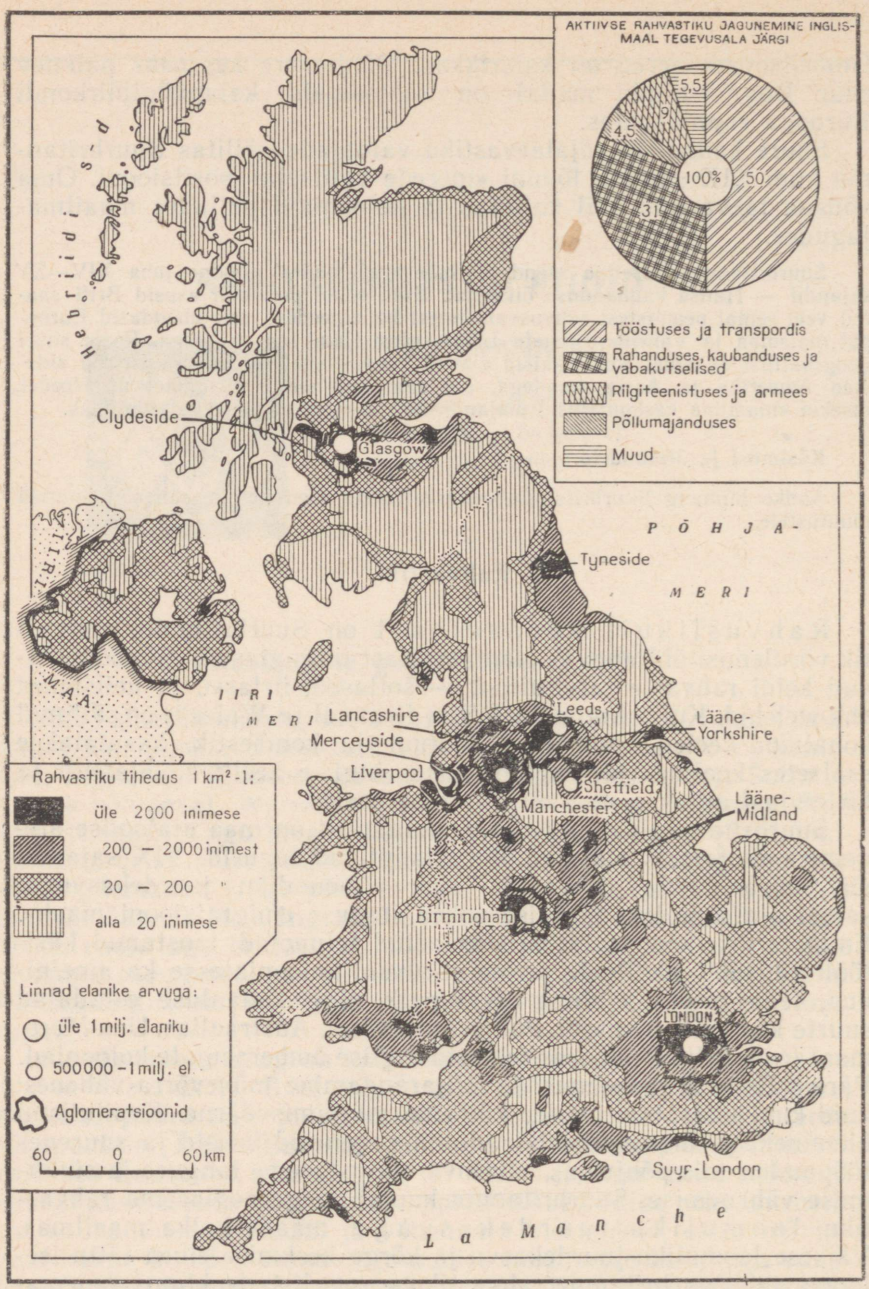

Leidke tiheda ja hõreda asustusega piirkonnad. Kus asuvad Suurbritannias miljonilinnad ja peamised linnade aglomeratsioonid? Juuresolevalt diagrammilt vaadake, missugused majandusharud on Suurbritannias rohkem ja millised vähem arenenud.

riigi majanduses näitab linnarahvastiku tugev ülekaal maarahvastiku suhtes. Linnades elab 80% Suurbritannia rahvastikust. Linnarahvastiku nii kõrget protsenti ei ole ühelgi teisel maal maailmas.

Suurbritanniale on iseloomulik linnade aglomeratsioon — linnade kokkukasvamine tööstusrajoonides. Kõige suurema aglomeratsiooni moodustab Suur-London. Päris Londonis (Londoni krahvkonnas) elab umbes 3,2 milj. inimest, Londonis koos eeslinnadega ehk Suur-Londonis aga üle 8 milj. inimese. Üle 1—2 milj. elanikuga linnade rühmi on Lääne-Midlandis (keskus Birmingham), Kagu-Lancashire'is (keskus Manchester), Lääne-Yorkshire'is (keskus Leeds), Merseyside'is (keskus Liverpool), Clydeside'is (keskus Glasgow), Tyneside'is (keskus Newcastle). Ainuüksi nendes seitsmes aglomeratsioonis elab $^1/_3$ Inglismaa rahvastikust. Üleasustatud linnade koormuse vähendamiseks ehitatakse Suurbritannias satelliitlinnu (kõige sagedamini 30—40 km kaugusele peamisest tööstuskeskusest).

Suurbritannia teiseks iseärasuseks on väga suur rahvastiku tihedus. Rahvastiku tiheduselt — 221 el./km² — jääb ta maha vähestest riikidest maailmas.

Suurbritannia rahvastiku klassikoosseisule on omane palgaliste suur osatähtsus: $^9/_{10}$ aktiivsest rahvastikust moodustavad töölised ja teenistujad. Vähem kui 5% rahvastikust on farmerid. Suurkodanlus ja maa-aristokraatia (ländlordid) moodustavad ainult 2—3% elanikkonnast, kuid neile kuulub poliitiline võim, riigi peamised rikkused, suur osa maast ja üle $^1/_2$ natsionaalsest tulust.

Küsimusi ja ülesandeid.

Määrake tabelite 2 ja 3 järgi, millisel kohal on Suurbritannia rahvastiku keskmiselt tiheduselt ja loomulikult juurdekasvult maailma teiste maade seas. Arvutage, kui suur osa riigi rahvastikust elab Suur-Londonis.

Arenemise iseärasused. Majanduse üldiseloomustus.

Suurbritannias toimus tööstuslik pööre, s. o. kapitalistlike vabrikute ja suurtööstuse kujunemine varem kui teistes maades (XVIII sajandi lõpus — XIX sajandi alguses).

Mitmekülgse tööstuse kiiret arenemist soodustas kapitali kuhjumine koloniate paljaksriisumise ja tööliste ekspluateerimise arvel, samuti suured kivisöevarud. XIX sajandi keskel koondus Suurbritannia territooriumile peaaegu $^1/_2$ kogu maailma tööstustoodangust. Nimetatud ajal andis ta ligi $^2/_3$ maailma söetoodangust ning oli kõigist teistest maadest ees tekstiilitööstuse, metallurgia ja masinaehituse arengult. Vanad tööstusrajoonid olid Lancashire ja Yorkshire, kus oli arenenud puuvilla- ja villatööstus. Uued tööstusrajoonid — Lääne-Midland, Lõuna-Wales, Kirderajoon jt. — kujunesid juba rasketööstuse baasil. Suurbritanniale kuulus valitsev koht ka maailmakaubanduses. Tal oli maailma suurim

kauba- ja sõjalaevastik. Inglise kodanlus oli eriti huvitatud kapitali väljaveost. Kapitali mahutamine laenude ja tööstusettevõtete näol mitte ainult koloniatesse, vaid ka paljudesse Aasia, Ladina-Ameerika ja Euroopa maadesse andis eriti suuri kasumeid. Suurbritannia muutus maailma pankuriks.

Odavad toiduained, mida veeti kaua aega tollivabalt Suurbritanniasse koloniatest ja teistest maadest, tõrjusid kõrvale rahvusliku põllumajanduse. Selle tagajärjel kujunes välja tööstuse äärmiselt tugev domineerimine põllumajanduse suhtes, millist ei esine ühelgi teisel maal maailmas.

Kapitalismi ebaühtlase arenemise tagajärjel XIX saj. lõpul maa tööstusliku arenemise tempo aeglustus. Suurbritannia kaotas esikoha tööstuses ja ülekaalu tehnikas. Noored tööstusmaad Ameerika Ühendriigid ja Saksamaa, kes arenesid uue, täiuslikuma tehnika baasil, jõudsid tööstuslikus tootmises Inglismaast ette. Nende mõlema maa tööstustooted olid maailmaturul inglise kaupadele ähvardavaks konkurendiks.

Esimese maailmasõja tulemusena laiendas võitnud riikide hulka kuuluv Suurbritannia oma koloniaalimpeeriumi veelgi. Tema asumaad hõlmasid $^1/_4$ maakera pindalast. Pikkamööda muutus ka Suurbritannia tööstuse struktuur. Kivisöetööstuse, metallurgia, laevaehituse ja tekstiilitööstuse kõrvale ilmusid uued harud — auto-, lennuki-, elektrotehnika- ja keemiatööstus. Tekkisid suured imperialistlikud monopolid, tugevnes tootmise kontsentratsioon. Rajoonid, kus domineerisid vanad tööstusharud (Wales, Lancashire, Šotimaa), elasid üle kroonilise kriisi, nende rajoonide ettevõtted töötasid pidevalt alakoormatusega. Seevastu rajoonid, kus olid ülekaalus uued harud (London, Lääne-Midland, Kagu-Inglismaa), suurendasid toodangu väljalaset.

Teine maailmasõda nõrgendas Suurbritannia majanduslikku positsiooni. Maa materiaalsed kaotused olid suured, ta jäi ilma poolest oma laevastikust ning langes majanduslikku ja poliitilisse sõltuvusse Ameerika Ühendriikidest. Pärast Teist maailmasõda saavutasid Inglise kolooniad India, Pakistan, Birma, Tseilon, Malaia, Sudaan, Gaana, Nigeeria, Tanganjiika, Uganda, Keenia ja mitmed teised rahvusliku vabadusvõitluse tulemusena iseseisvuse. Enne sõda elas Suurbritannia kolooniates üle 450 milj. inimese, 1965. a. alguses aga 13—14 milj. inimest.

Suurbritannia ja tema vanad dominioonid (Kanada, Austraalia Liit, Uus-Meremaa), endised Inglise kolooniad, praegused iseseisvad riigid (välja arvatud Birma) ja seni veel kolooniateks jäänud maad kuuluvad nn. Rahvaste Ühendusse — varem Briti Impeeriumi moodustanud maade poliitilisse ja majanduslikku liitu. Rahvaste Ühenduses esineb sügav poliitiline ja majanduslik ebavõrdsus. Kolooniaid loetakse küll Rahvaste Ühendusse kuuluvaiks, kuid selle organisatsiooni liikmete õigusi neil ei ole. Kolooniate päriselanikud on endiselt õigusteta ja neid ekspluateeritakse julmalt. Kuigi Suurbritannia etendab Rahvaste Ühenduses juhtivat osa, tema majanduslikud positsioonid uutes iseseisvates riikides järk-järgult nõrgenevad, olles kõrvale tõrjutud Ameerika Ühendriikide, Saksa Föderatiivse Vabariigi ja Jaapani poolt. Samal ajal on Suurbritannia endiselt üheks arenenumaks imperialistlikuks riigiks, kellel on tähtis koht kapitalistliku maailma poliitikas ja majanduselus. Suurbritannia kõrgeltarenenud tööstus annab $^2/_3$ riigi natsionaalsest tulust. Kapitalistlikus maailmamajanduses esineb Suurbritannia kui kvaliteetsete tööstustoodete valmistaja ja

tööstusliku tooraine tarbija. Inglise riigi- ja erakapitali on eksporditud paljudesse maailma maadesse laenude näol või mahutatud nende tööstusesse, kaubandusse ja transporti.

Põllumajanduses rakendatud aktiivse rahvastiku osatähtsus on Suurbritannias madalaim maailmas. Sellele vaatamata on põllumajandus väga intensiivne ning annab poole riigis vajatavaist toiduainetest.

Tööstus.

Tööstuse kogutoodangult on Suurbritannia kapitalistlikus maailmas Ameerika Ühendriikide ja Saksa Föderatiivse Vabariigi järel kolmandal kohal. Tema tööstus põhineb suurel määral juurdeveetaval toorainel. Suurbritannia veab sisse üle $^1/_2$ vajatavast rauamaagist, vanametallist, naftast, metsamaterjalist, puidusaadustest, puuvillast, villast, värviliste ja haruldaste metallide maakidest, põllumajanduslikust toorainest. Ühtlasi on tema tööstusele iseloomustavaks jooneks tugev sõltuvus välisturust, kuhu ta oma valmistooteid hulgaliselt saadab.

Tähtsamad tööstusharud on suurte monopolistlike kompaniide käes. Nii näiteks lasevad Impeeriumi Keemiatrusti tehased välja 60—100% põhikeemia toodetest, lisaks sellele on nendel tähtis koht sünteetiliste ja radioaktiivsete materjalide tootmisel; kaks naftakompaniid valitsevad nafta hankimises ja töötlemises ning valdavad peaaegu $^1/_2$ tanklaevastikust. «Vickersi» kompaniil on tähtis koht masinaehituses ja sõjatööstuses. Tööstusliku tootmise tugevneva kontsentratsiooni tulemusena väike- ja keskettevõtted neelatakse suuremate poolt. Suurbritannia tööstuses, eriti keemiatööstuses, on tähelepanuväärne osa Ameerika kapitalil. Ameerika kompaniid annavad peaaegu poole Inglismaal toodetavatest autodest, traktoritest ja autobussidest.

Sõjajärgsel perioodil natsionaliseeriti Suurbritannias söekaevandused, raudteed, suured elektrijaamad ja mõningad teised tootmisharud.

Suurbritannias on juhtival kohal rasketööstus: masinaehitus, metallurgia, metallitöötlemine, keemia- ja söetööstus. Üle poole rasketööstuse töölistest on koondunud suurtesse tehastesse. Pärast Teist maailmasõda, tingituna majanduse militariseerimisest ja tehnilisest progressist, tekkisid Suurbritannias uued tööstusharud — elektroonika ja sellega seotud raadiotööstus, arvutusmasinate ja televiisorite tootmine. Laialdaselt arenesid ka naftakeemia, plastmasside, uute kunstkiuliikide, sünteetilise kautšuki ja aatomitööstusele vajalike materjalide tootmine.

Seoses nende uute tööstusharude arenemisega muutus Lancashire'i, Yorkshire'i ja Lõuna-Wales'i tööstusrajoonide profiil märksa keerukamaks. Sadamates — Londonis, Liverpoolis ja mõnedes teistes — rajati hiiglaslikud naftakeemiatehased. Ida-

Inglismaal ja Lõuna-Wales'is loodi rauamaagi baasil uued metallurgiakeskused. Kuid siiski jääb Suurbritannia tööstus kasvutempolt maha Jaapanist, Itaaliast, Saksa Föderatiivsest Vabariigist, Prantsusmaast ja veel mitmest teisest maast. Tööstuse kasvu aeglustab toodangu kahanemine reas harudes (tekstiili-, söetööstus). Vaatamata tehnilise taseme osalisele tõusule nendes tööstusharudes on paljudes ettevõtetes säilinud veel aegunud seadmed.

Suurbritannia endised kolooniad, saavutanud iseseisvuse, rajavad oma tööstuse ja laiendavad väliskaubandust. Seepärast muutub Suurbritannia konkurents teiste kapitalistlike maadega maailmaturul järjest teravamaks. Paljud tööstusettevõtted töötavad alakoormatusega, kasvab tööpuudus.

Küsimusi ja ülesandeid.

1. Millised tegurid tingisid Suurbritannia tööstuse arenemise?
2. Lk. 18 paikneva joonise ja tabeli 6 alusel võrrelge Suurbritannia osatähtsust kapitalistlike maade tööstuses ning tema tööstuse kasvutempot teiste juhtivate kapitalistlike riikide vastava näitajaga.

Peamised tööstusharud.

Suurbritannias on põhilisteks energiaallikateks kivisüsi ja importnafta, sest kodumaal naftat peaaegu ei leidu. Kivisöevarud on suured (172 mljr. t). Süsi on kõrge küttevääruse, hästi koksistuv ning söebasseinid paiknevad riigi territooriumil küllaltki ühtlaselt. Kõige rikkalikumad söebasseinid asuvad Inglismaa keskosas, Penniini mägede idajalamil, Wales'i poolsaare lõunaosas, Kirde-Inglismaal (Newcastle'i piirkonnas) ja Kesk-Šoti madalikul. Peamised söekaevandamise piirkonnad ühtivad viie suurema basseiniga. Kivisöetoodangult iga elaniku kohta on Suurbritannia maailmas esikohal, vaatamata sellele et söetööstuses on pidev kriis. Hüdroenergia osatähtsus on Suurbritannia energiamajanduses väga väike. See asjaolu teravdab teiste energiaallikate kasutamise probleemi. Kütuse-energeetikamajanduses kasvab importnafta ja sellest valmistatavate naftatoodete (bensiin, diisliõli, reaktiivmootorite spetsiaalsed kütused) osatähtsus. Suurbritannia veab sisse umbes 50 milj. t toornaftat aastas, peamiselt Lähis- ja Kesk-Idast, Ameerika Ühendriikidest, Venetsuelast ja Indoneesiast. Osa Suurbritannia territooriumil paiknevaist naftatöötlemistehastest kuulub Ameerika trustidele.

Elektrienergia toodang oli 1964. aastal 183 mljr. kW/h. Teravas ülekaalus on soojuselektrijaamad. Suurem osa soojuselektrijaamadest on koondunud Londoni rajooni ja põhilistesse söebasseinidesse. Hüdroelektrijaamu on ehitatud Šotimaa mäestikujõgedele. Elektrijaamad on ühendatud ühtseks energiasüsteemiks, mis on seotud Prantsusmaa energiasüsteemiga. Ehitamisel on mitu aato-

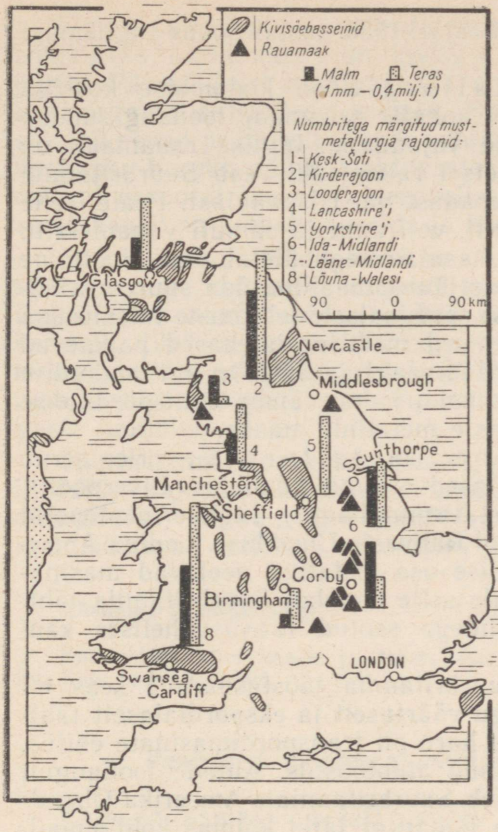

Kaart-diagramm näitab Suurbritannia kivisöe- ja rauamaagibasseinide paiknemist. Jälgige mustmetallurgia peamisi rajoone. Arvutage mõõtkava abil välja, kui palju terast ja malmi sulatatakse nendes rajoonides (1960. a. andmed).

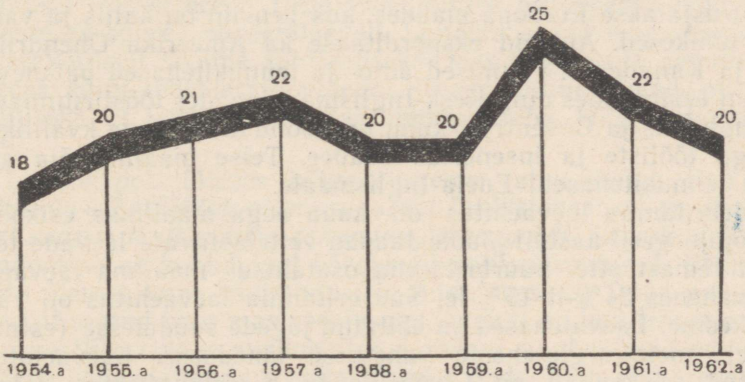

Mustmetallurgia areneb Suurbritannias ebaühtlaselt. Terasesulatamise graafiku järgi (arvud tähistavad milj. t) tehke kindlaks, missugused aastad olid selles tööstusharus kriisiaastaiks.

mielektrijaama. Esimene neist rajati 1956. aastal Loode-Inglismaal Colder Hallis.

Suurbritannia *mustmetallurgia* on kodumaise koksiga täielikult varustatud, seevastu kohalik rauamaagitoodang suudab rahuldada ainult umbes poole vajadusest. Inglise rauamaak on madala kvaliteediga. Kvaliteetset rauamaaki veab Suurbritannia sisse Rootsist, Alžeeriast, Kanadast ja Hispaaniast. Peale selle impordib ta mangaani, kromiiti, volframit ja samuti vanametalli. Seoses vanametalli laialdase kasutamisega ületab terasetootmine tugevasti malmisulatuse. Pärast Teist maailmasõda suurenes tehnilise progressi ja sõjatööstuse spetsiaalsete tellimuste tulemusena kvaliteetterase tootmine. Põhilised metallurgiatehased paiknevad kahes rajoonide grupis: 1) rauamaagi ja kivisõe kaevandamise rajoonides, 2) rannikualadel, kuhu mere kaudu transporditakse vanametalli, raua- ja haruldaste metallide maake.

Suurbritannia *värviline metallurgia* orienteerub sisseveetavale toorainele. Tehased asuvad Londonis, Liverpoolis, Lõuna-Wales'i sadamates ja Birminghamis. Inglise monopolid omavad kaevandusi ja tehaseid Rahvaste Ühenduse, Ladina-Ameerika ja teistes maades. Põhilise osa metallist neelavad masina- ja elektrotehnikatehased. Peale selle etendab Suurbritannia tähtsat osa ka värviliste metallidega seotud rahvusvahelises kaubanduses.

Masinaehitus on Suurbritannia tööstusharude seas nii tööliste arvult kui ka toodangu väärtuselt ja ekspordialaselt tähtsuselt esikohal. Kõige suurem haru on transpordimasinate ehitus. Viimasel ajal on eriti kasvanud autotööstus. Autode toodangult (2,3 milj. autot 1964. a.) kuulub Suurbritanniale Ameerika Ühendriikide ja Saksa Föderatiivse Vabariigi järel kolmas koht maailmas. Autotööstus on spetsialiseerunud väikeautode tootmisele, sest neid turustatakse Euroopa maades, kus bensiin on kallis ja vahemaad lühikesed. Autosid eksporditakse ka Ameerika Ühendriikidesse ja Kanadasse. Peamised auto- ja lennukitehased paiknevad Londoni eeslinnades ning Kesk-Inglismaa vanades tööstuslinnades Birminghamis ja Coventrys, kuhu on koondunud kõrge kvalifikatsiooniga tööliste ja inseneride kaader. Teise maailmasõja ajal ehitati lennukitehaseid Edela-Inglismaale.

Suurbritannia laevaehitus oli kaua aega maailmas esikohal, kuid sõjajärgseil aastail jõudis Jaapan vettelastavate laevade tonnaažilt temast ette. Suurbritannia osatähtsus maailma laevaehituses vähenes 34%-lt 15%-le. Suurbritannia laevaehitus on väga mitmekesine. Laevatehased on ehitatud jõgede suudmesse (estuaaridesse), metallurgiatehaste vahetusse lähedusse. Laevaehituse peamised piirkonnad on Clydeside ja Kirde-Inglismaa rannik (Newcastle, Middlesbrough).

Masinaehituse tähtsamate harude hulka kuuluvad samuti elektrotehnika, tööpingi-, tekstiili- ja põllumajandusmasinate ehitus.

Keemiatööstus on võrdlemisi noor tööstusharu. Tema põhilisteks tooraineteks on kivisüsi, imporditav nafta, väävel, püriit. Pärast Teist maailmasõda areneb importnafta baasil kiiresti orgaanilise sünteesi keemia. Nafta-energia-keemia komplekside paiknevad peamiselt jõgede estuaarides. Keemiatööstuse üheks uusimaks haruks on radioaktiivsete isotoopide tootmine (suurel määral ekspordi jaoks). Liverpoolist lõunas kaevandatava kivisoola baasil on arenenud sooda ja kloori tootmine.

Suurbritannia traditsiooniline tootmisharu — tekstiilitööstus — kahaneb viimastel aastakümnetel aasta-aastalt. Enne Teist maailmasõda toodeti aastas 3 mljr. m puuvillaseid kangaid, 1962. a. aga vaid 1 mljr. m. Tekstiilitoodete osatähtsus maa ekspordis on vähenenud $^1/_4$-lt $^1/_8$-le. Kuid seoses keemiatööstuse edusammudega kasvab kunstkiu ja sellest valmistatud kangaste tootmine.

Suurbritannias on kaks peamist, ajalooliselt kujunenud tekstiilitööstuse rajooni: Lancashire Penniini mägede läänenõlval (puuvillatööstus) ja Yorkshire idanõlval (villatööstus). Õmblusvabrikud paiknevad eeskätt Londonis ja teistes suurtes linnades.

Küsimusi ja ülesandeid.

Kasutades õpiku kaarte ja teksti, iseloomustage Suurbritannia tööstuse tooraine- ja kütusebaasi.

Peamised tööstusrajoonid ja linnad. London.

Kagu-Inglismaal on väljapaistev koht Londonil ja tema tööstuslikel eeslinnadel. London asub Thames'i jõe ääres 64 km kaugusel Põhjamerest. Tänu tõusulainele pääsevad Londoni dokkidesse ka suured ookeanilaevad. Londoni asend Kagu-Inglismaal on erakordselt soodne suhtlemiseks mandriga, aga samuti riigi siseosa kõigi tööstusrajoonidega. Geograafiline asend oli üheks põhjuseks, et London saavutas juhtiva koha kõigil aladel maa elus.

London pole üksnes kõige suurema rahvaarvuga linn Suurbritannias. *Ta täidab mitmesuguseid funktsioone: on pealinn ning riigi suurim kaubandus-, rahandus-, transpordi- ja kultuurikeskus.* Londonisse on koondunud kõrgemad valitsusasutused. Peale selle on ta ülemaailmne kaubandus- ja finantskeskus. Tema pangad on tihedalt seotud oma maa tööstusega, samuti on neil filiaalid kõigis kapitalistlike riikide pealinnades. Londoni kaubabörsid mõjutavad paljude kaupade hindu maailmaturul. Londonil on erakordselt suur tähtsus Suurbritannia sise- ja väliskaubanduses. Ta on riigi suurim meresadam (kaubakäibelt New Yorgi ja Rotterdami järel kolmandal kohal maailmas) ning tähtsaim raudteesõlm.

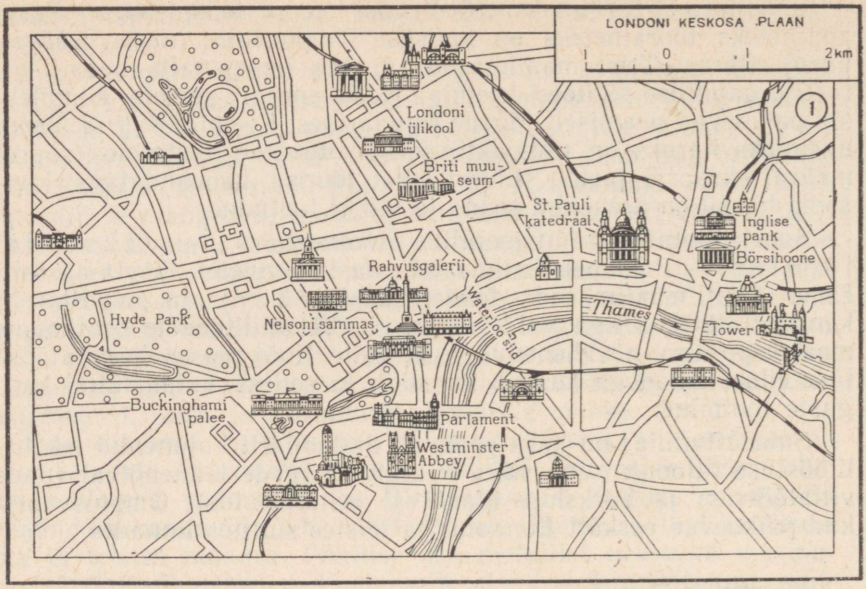

Leidke sellelt Londoni keskosa plaanilt Briti muuseum (rahvusmuuseum ja kõige suurem raamatukogu Inglismaal); parlamendi hoone; Buckinghami loss (kuninganna residents); Hyde Park (Londoni suuremaid parke, miitingute ja londonlaste mitmesuguste pühapäevaste ürituste koht); Nelsoni sammas (meenutage, missuguse ajaloolise sündmuse tähistamiseks see on püstitatud).

Londonis on arenenud elanikkonda teenindavad tööstusharud: toiduainete, õmblus-, jalatsi-, mööbli- ja polügraafiatööstus. Sisseveetavate kaupade ümbertöötamisel baseeruvad naftatöötlemine, toiduainete esmane töötlemine ja värviline metallurgia. Need ettevõtted asuvad määratu suurte ladude läheduses, mis on ehitatud dokkide vööndi taha. Dokid kulgevad piki Thames'i kaldaid 60 km ulatuses. Lüüside abil, mis mõõna ajaks suletakse, säilitatakse dokkides pidevalt kõrge veetase. Nii saavad neid kasutada ka suure süvisega laevad.

Kõige suuremad tööstusettevõtted — auto-, lennuki-, elektrotehnika-, täppismehhaanika- ja optikatehased, samuti uusimad elektroonika- ja aatomitööstuse tehased paiknevad Londoni eeslinnades.

London on pindalalt maailma suurimaid linnu. Londoni tänavad on kitsad, väljakuid on vähe, autod ja kahekorruselised autobussid (trollibusse ja tramme tänavail ei ole) peavad sageli ristteedel kaua ootama, tekitades liiklusummistusi. Juba ammu on koostatud linna ümberehitamise projekt, kuid elumajade ja kruntide eraomandus (Londonis kuuluvad isegi mõned tänavad eraomanikele) takistab selle elluviimist.

Selle hiiglalinna koormuse vähendamiseks ehitatakse Londonist 30—35 km kaugusel kaheksat satelliitlinna (osaliselt riigi kulul).

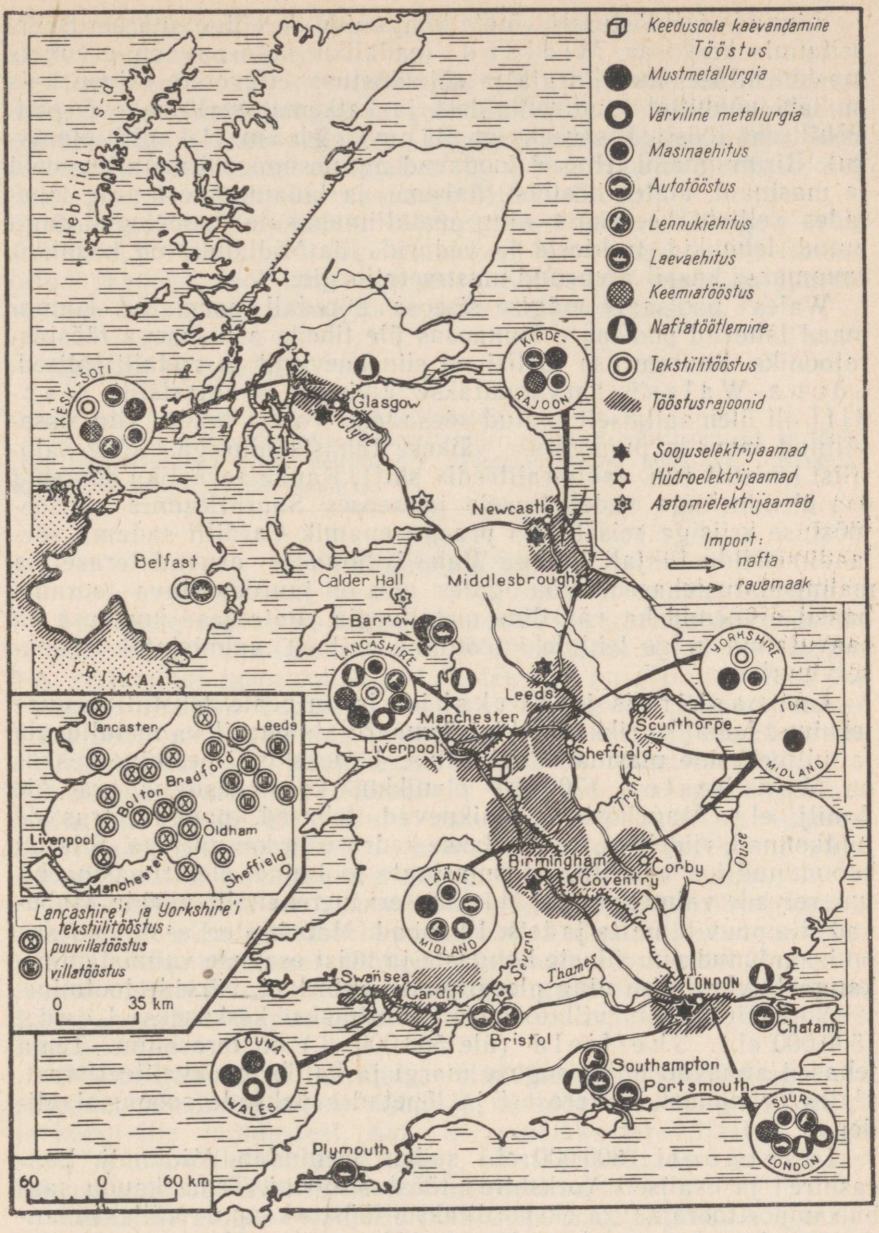

Suurbritanniale on iseloomulik tööstuse paiknemine mitte ainult üksikutes linnades, vaid ka paljudes tiheda asustusega rajoonides. Iseloomustage kaardi järgi lühidalt rasketööstuse põhilisi rajoone. Võrrelge Lancashire'i ja Yorkshire'i ning Ida- ja Lääne-Midlandi tööstust.

Linnade ja tööstusettevõtete kuhjumine on kõige suurem Suurbritannia keskosas. Midlandi madaliku lääneosa on arvukate masinaehituse, metallurgia ja sõjatööstuse ettevõtete rajoon, mis on läbi põimitud raudteeliinidest ja katkematust linnadevõrgust. Põhiliseks tööstuskeskuseks on Birmingham (1,1 milj. elanikku). Birminghami tehased toodavad mitmesuguseid metallesemeid ja masinaid, alates nõeltest, habeme- ja lauanugadest ning lõpetades selliste keerukate ning metallimahukate toodetega, nagu autod, lennukid, traktorid ja vedurid. Ida-Midlandis on kohaliku rauamaagi baasil arenenud mustmetallurgia.

Wales'i poolsaare mägise siseosa hõredalt asustatud kõnnumaad lähevad poolsaare lõunaosas üle tiheda asustusega tööstusrajooniks. Suurem osa töölisi on siin kaevurid ja metallitöölised. Lõuna-Wales'is kaevandatakse kivisütt ja antratsiiti. Cardiff oli ülemaailmselt tuntud sõesadam. Varem laaditi siin sissesõitnud laevade punkritesse väikese tuhasisaldusega, kõrgekalorilist kivisütt (nn. «admiraliteedi» sütt). Kaubalaevastiku suurema osa üleminekuga vedelkütusele ja seoses Suurbritannia kivisöetööstuse kriisiga seisab aga praegu enamik Cardiffi sadama söelaadimissildu tühjalt. Lõuna-Wales'i linnades asuvad terase- ja malmisulatustehased, mõningates neis on juurdeveetava tooraine baasil arenenud ka värviline metallurgia. Laialdase kuulsuse on saavutanud valge lehtpleki tootmine, millest valmistatakse konservipurke.

Lancashire'is ja Yorkshire'is on peale tekstiilitööstuse tekkinud kohalike rikkalike kivisöemaardlate baasil ka metallurgia ja mitmekesine masinaehitustööstus. Lancashire'i peamine keskus on Manchester (700 000 elanikku, koos eeslinnadega üle 2 milj. el.). Manchesteris paiknevad tehased, pangad, trustide juhtkonnad, riidebörs, kaubeldakse kedruse ja kangastega. Siia on koondunud ka tekstiilitööstusmasinate tootmine, elektrimasinaehitus, relvade valmistamine. Manchesteri merekanalit mööda saabuvad siia puuvill, nafta ja teised kaubad. Manchesteri eeslinnadesse on koondunud puuvillaste kangaste ja neist esemete valmistamine, kangaste värvimise ning pleegitamise vabrikud, värvide tootmine.

Yorkshire'is on villatööstuse suurimaks keskuseks Leeds (500 000 el.). Sheffield (üle 500 000 el.) on teraselinn. Tema tehased annavad mitmesuguse margi ja kaliibriga kvaliteetterast, alates peenimast lehtterasest ja lõpetades paksude soomusplaatidega.

Liverpooli (800 000 el.) sadam teenindab Midlandi, Lancashire'i ja osaliselt Yorkshire'i tööstusrajooni. Tema kaudu saabub importtooraine ja eksporditakse tööstuskaupu. Väliskaubandus, sadamategevus ja sidemed tööstusrajoonidega panid siin aluse mitmekülgsele tööstusele: naftatöötlemisele, keemiatööstusele, värvilisele metallurgiale, laevaehitusele ja -remondile ning teistele harudele. Liverpool ja rohkem kui kümme temaga kokku-

kasvanud tööstuslinna Mersey jõe ääres moodustavad Merseyside'i aglomeratsiooni.

Kirde-Inglismaal kaevandatakse sütt ja rauamaaki. Siin on arenenud mustmetallurgia ja keemiatööstus. Metall läheb laevaehitustehastesse, mis paiknevad jõgede suudmelahtede ääres. Selle rajooni laevatehastes ehitatakse $^1/_3$ Suurbritannia laevastikust. Suuremad linnad on Newcastle ja Middlesbrough.

Šotimaal on kujunenud tööstusrajoon ümber Glasgow' (üle 1 milj. el.). Piki Clyde'i jõge paiknevad laevatehased. Siin on ehitatud peaaegu pool Briti laevadest. Kohaliku kivisöe ja juurdeveetava rauamaagi baasil töötavad metallurgiatehased.

Küsimusi ja ülesandeid.

1. Iseloomustage Londoni tootmissidemeid.
2. Kandke kontuurkaardile Suurbritannia peamised tööstuslinnad ja tähistage tingmärkidega nende põhitööstus. Liverpooli näitel jutustage, missugune tööstus on omane suurele sadamale.

Põllumajandus.

Ajaloolise arenemise käigus suurenes Suurbritannias tööstuse ja vähenes põllumajanduse osa. Põllumajanduse arvele langeb 4% majanduse kogutoodangust ja temaga on seotud vähem kui 1 miljon inimest. Tegurite seas, mis takistavad põllumajanduse arenemist, tuleb nimetada kehtivat maavalduse ja maakasutuse süsteemi. Suur osa maast kuulub mõisnikele (ländlordidele), ülejäänud osa farmeritele. Mõisnikud annavad peaaegu kogu maa farmeritele rendile. Et tunduvat osa majandist saadavaist tuludest kasutatakse mittetootlikult — mõisniku ja tema perekonna vajadusteks, siis ei soodusta see sugugi tootmise laiendamist.

Suurbritanniale on iseloomulikud kapitalistlikku tüüpi farmid. Neis kasutatakse laialdaselt palgatööd. Palgatöölised moodustavad $^2/_3$ põllumajanduses töötavast rahvastikust. Nendes majandites rakendatakse mitmekülgset tehnikat, maa saab rikkalikult väetisi. Farmeritest kapitalistide valduses on rohkem kui 80% kariloomadest.

Põllumajandus ei kindlusta elanikkonda toiduainetega. Ta rahuldab nõudmise ainult piima ja munade osas ning $^4/_5$ kartuli ja köögivilja vajadustest. Kaks kolmandikku teraviljast ja suhkrust, $^1/_2$ lihast (külmutatud kujul), võist, puuviljadest ja muudest toidukaupadest veetakse teistest maadest sisse.

Linnarahvastiku vajadused määravad põllumajanduse spetsialiseerumise. Laialt on levinud linnalähist tüüpi majandus. Põllumajanduse struktuur ja paiknemine olenevad suurel määral looduslikest tingimustest, eriti kliima iseärasustest. Suurbritannia mereline kliima on väga niiske ega võimalda kõikjal viljelda nisu.

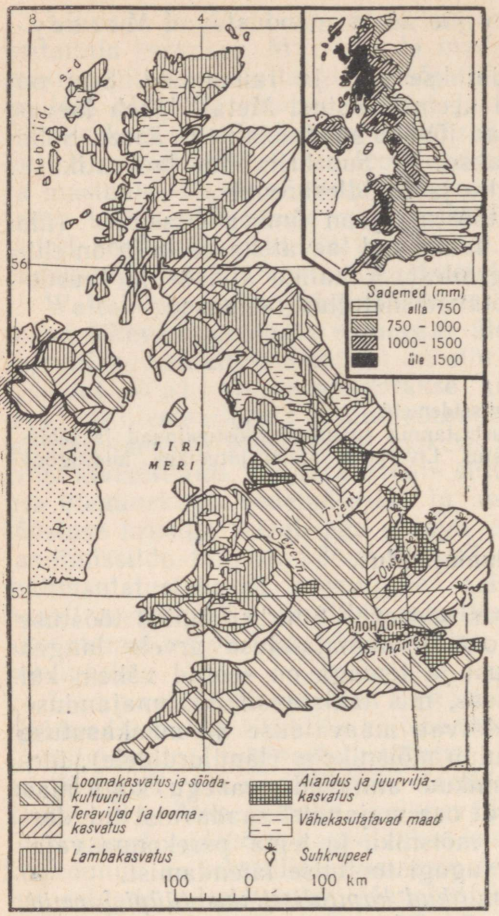

Jälgige selle kaardi põhjal Suurbritannia põllumajanduse paiknemist. Missugused piirkonnad saavad palju sademeid ja missuguse põllumajandusharu arenemist see soodustab? Mispärast kasvatakse suhkrupeeti maa kaguosas ja millised tegurid (peale looduslike tingimuste) seda mõjutavad?

Talv on Suurbritannias pehme, harvade pakastega (jaanuari keskmine temperatuur on 3—6°). Suvi on jahe — juuli keskmine temperatuur on lõunaosas 16° ja põhjas 13°. Aladel, mis paiknevad kõrgemal kui 600 m merepinnast, teraviljad ei valmi. Seega pakuvad looduslikud tingimused loomakasvatuseks märksa soodsamaid eeldusi kui taimekasvatuseks. Niidud ja karjamaad hõlmavad põllumajanduslikult kasutatavast maast $^1/_2$, põllud ainult $^1/_3$.

Põllumajanduse põhiharuks on loomakasvatus (veise-, lamba-, sea- ja linnukasvatus). Loomakasvatus annab põllumajanduslikest tuludest 80%. Veisekasvatus on levinud kogu Inglismaal, Põhja-Iirimaal ja Kesk-Šoti madalikul. Lõunas peetakse loomi karjamaadel peaaegu aasta läbi, põhjas hoitakse karja 4—5 kuu jooksul laudas. Looduslikke rohumaid väetatakse, neile külvatakse

heina. Peale selle söödetakse karja kontsentreeritud söötadega ja juurviljaga.

Suurbritannia on lammaste arvult (üle 29 miljoni) Lääne-Euroopas esimesel kohal, kuid villatoodang annab ainult 10—20% villatööstusele vajalikust toorainest. Londoni ja teiste suurlinnade lähikonnas, eriti Lancashire'is, leidub rohkesti spetsialiseeritud linnufarme. Osa farmereid kasvatab tõukarja — sigu, lambaid ja hobuseid — ekspordiks.

Maaviljeluse peamiseks ülesandeks on loomakasvatuse kindlustamine söötadega. Söödakultuurid (söödajuurviljad ja põlluheinad) hõlmavad külvipinnast $^2/_3$. Teraviljadest on tähtsamad nisu, kaer ja oder. Põhiliseks tehniliseks kultuuriks on Inglismaal suhkrupeet.

Suurbritanniale on iseloomulik samuti köögiviljakasvatus, mis on koondunud eriti suurlinnade ümbrusse, ja aiandus.

Suurbritannia tähtsaim põllumajandusrajoon on Kagu-Inglismaa. Selles rajoonis on eriti palju suuri kapitalistlikke majandeid ja põllumajanduses kasutatava tehnika tase on kõige kõrgem. See on maa peamine nisu- ja suhkrupeedikasvatuse tsoon. Kagurajooni teine tähtsam kultuur on oder. Suhkrupeedi jäätmetega nuumatakse siin veiseid ja sigu.

Küsimusi ja ülesandeid.

1. Miks on põllumajandusel Suurbritannia majanduses teisejärguline osa?
2. Millised faktid kinnitavad loomakasvatuse domineerimist Suurbritannia põllumajanduses?

Kalandus.

Suurbritannias tegelevad kalapüügiga kümned tuhanded kalurid. Paljud neist töötavad tehniliselt hästi varustatud laevadel, mis kuuluvad kapitalistlikele kompaniidele. Iga-aastane kalasaak on üle 1 miljoni tonni. Põhjamerel püütakse peamiselt heeringat, Iiri merest — lesta, tuunikala, makrelli, kaugemates vetes — Norra ja Kanada rannikul — turska. Põhilised kalasadamad asuvad idarannikul. Heeringapüügi ajal valitseb neis sadamates suur elevus: tuhanded töölised on tegevad soolamisel. Siia sõidavad kokku paljude maade kaubandusfirmade agendid, kes oksjonil ostavad kokku suured partiid kala.

Transport.

Saarelisest asendist ja välissidemete suurest tähtsusest olenevalt valdab Suurbritannia võimsat kauba- ja reisilaevastikku, mis sõjajärgsel perioodil on tunduvas osas uuendatud. Üle $^1/_3$ kaubalaevastikust moodustavad tanklaevad. Valdav osa

laevadest on määratud kaugsõiduks. Tuhanded Inglise lipu all sõitvad laevad teenindavad teisi maid. Merelaevastik teenindab ka kabotaaži. London kuulub maailma suurimate sadamate hulka. Londoni kaudu toimub 40—50% Suurbritannia impordist ja üle 25% ekspordist. Tähtsuselt teine Suurbritannia sadam on Liverpool. Teised silmapaistvad sadamad on Glasgow, Manchester, Cardiff, Hull.

Suurbritannia on esimene maa maailmas, kus ehitati raudtee. Käesoleval ajal on raudteevõrgu pikkus umbes 30 000 km. Teedemajandus ja veerev koosseis on siin rohkem vananenud kui näiteks Ameerika Ühendriikides, Saksa Föderatiivses Vabariigis ja Prantsusmaal. Elektrifitseeritud raudteid on vähe. Vedude keskmine kaugus raudteedel on 110 km. Peamised liinid väljuvad Londoni raudteesõlmest. Paljud raudteed ristuvad Inglismaa tööstuskeskustes Manchesteris, Birminghamis, Sheffieldis ja teistes linnades.

Autotranspordi konkurents, mis ilmneb eriti kaupade ja reisijate veos lühikestel vahemaadel, on põhjustanud raudteedel reisijaamade ja üksikute liinide sulgemise. Autotranspordi arvele langeb $^3/_4$ riigisisesest veosekäibest.

Jõelaevanduse tähtsus on väike. Veeteede hulgas paistab silma Thames'i jõgi, mida mööda liigub merelt Londoni ja vastassuunas mitmesuguste kaupade katkematu vool. Veopinge on suur ka Manchesteri kanalil.

London ja teised Suurbritannia lennujaamad on rahvusvaheliste lennuliinide tähtsad sõlmpunktid, mis seovad Euroopat Ameerika, Aafrika ja Aasiaga. Õhutransport on Suurbritannias tugevalt arenenud.

Küsimusi ja ülesandeid.

1. Määrake tabeli 20 alusel Suurbritannia merelaevastiku tonnaaž ja tema koht kapitalistlikus maailmas.
2. Tabeli 21 järgi tehke kindlaks Suurbritannia raudteevõrgu tihedus ja võrrelge seda teiste Euroopa maade vastava näitajaga.

Majanduslikud välissidemed.

Suurbritannia majandus sõltub tugevasti väliskaubandusest. Pärast Teist maailmasõda Suurbritannia väliskaubanduse olukord halvenes. Kaubanduse maht sotsialismi teele asunud maadega vähenes. Maailmaturul konkureerivad Inglise kaupadega edukalt Ameerika Ühendriikide ja «Ühisturu» maade, eriti Saksa Föderatiivse Vabariigi kaubad. Kapitalistlikus maailmamajanduses jääb Suurbritannia ekspordi ja impordi mahult maha Ameerika Ühendriikidest ja Saksa Föderatiivsest Vabariigist.

Suurbritannia on maa, kus väliskaubanduse bilanss on kroo-

niliselt passiivne. Impordi väärtus ületab ekspordi väärtuse. Kütus, tööstuslik tooraine ja toiduained moodustavad $^4/_5$ sisseveost. Peamised sisseveoartiklid on nafta, maagid ja vanametall, puuvill, vill ja metsamaterjalid, toiduainetest liha, lihasaadused, tee, kohv, kakao, puu- ja köögiviljad, teravili, jahu, piimatooted.

Väljaveost moodustavad $^4/_5$ valmistooted. Peamised eksportkaubad on masinad (neist $^1/_3$ moodustavad autod), keemiakaubad, tekstiiltooted, naftaprodukti, metallid. Väliskaubanduses on tähtsal kohal reeksport — ühelt maalt imporditud kauba edasimüümine teisele.

Impordi ülekaal ekspordi suhtes kaetakse osaliselt nn. «nägematu kaubandusega» — tuludega laevandusest, turismist, elukindlustusest, välismaale paigutatud kapitalidest (istandustesse, tööstusettevõtetesse ja pankadesse). Kapitali väljaveolt on Suurbritannia Ameerika Ühendriikide järel teisel kohal. Suur osa kapitalist on mahutatud Rahvaste Ühenduse maadesse ja Ladina-Ameerikasse.

Suurbritannia väliskaubanduses etendavad tähtsat osa Lääne-Euroopa ja Rahvaste Ühenduse maad, kelle turul ta on säilitanud eesõigustatud seisundi, ning Ameerika Ühendriigid.

Sotsialistlike maade osatähtsus väliskaubanduses on 3—4%. Nõukogude Liidust impordib Inglismaa metsa ja saematerjali, tekstiilitoorainet ja muid kaupu. Nõukogude Liit ostab Inglismaalt laevu, masinaid ja mitmesuguseid tööstusseadmeid.

Küsimusi ja ülesandeid.

Iseloomustage väliskaubanduse tähtsust Suurbritanniale.

SAKSA FÖDERATIIVNE VABARIIK.

Pindala — 248 000 km²
Rahvastik — 56 milj. el.
Pealinn — Bonn

Koosseis ja geograafiline asend.

Saksa Föderatiivse Vabariigi moodustamisel läksid tema koosseisu okupeeritud Saksamaa kolm läänetsooni — Ameerika, Inglise ja Prantsuse tsoon. Föderatiivseks nimetatakse teda seepärast, et maadel (ehk landidel — neid on kokku 10), mis kuuluvad tema koosseisu, on omavalitsus. Faktiliselt valitsevad nii maade kui ka

Saksa FV parlamendis oma esindajate kaudu kapitalistlikud suurmonopolid ja -mõisnikud. Neile kuulub kogu võimutäius Saksa FV-s. Kodanlik föderatsioon on ainult maskiks sellele võimutsemisele.

Saksa FV paikneb otse Välis-Euroopa tsentrumis, olles ümbritsetud majanduslikult kõrgeltarenenud riikidest. Tal on piirinaabriks üheksa riiki — rohkem kui ühelgi teisel maal Välis-Euroopas. Saksa FV selline geograafiline asend on teinud temast Euroopa peamiste raudtee- ja lennuliinide sõlmpunkti. Saksa FV territooriumi läbivad tähtsamad raudteed on kõige lühemateks ühendusteedeks Lääne- ja Ida-Euroopa riikide vahel. Peamagistraal Pariis—Berliin—Varassavi—Moskva ühendab nelja Euroopa suurriigi pealinna. Läbi Saksa FV lõunaosa kulgeb teine tähtis rahvusvaheline raudteeliin Pariis—München—Viin—Budapest—Bukarest, mis ühendab Lääne- ja Kesk-Euroopa maid Kagu-Euroopaga.

Põhjas külgneb Saksa FV Põhja- ja Balti merega. Läbi Saksa FV territooriumi on nad ühendatud Kieli kanaliga. Balti meri avab Saksa FV-le tee itta ja kirdesse — Poola, NSV Liidu ja Skandinaaviamaade sadamaisse. Põhjamerel kulgevad tähtsad Atlandi ookeanile suunduvad mereteed. Põhjamere rannikul või selle läheduses asuvad Lääne-Euroopa suurimad tööstuspiirkonnad: Inglismaa, Prantsusmaa, Belgia ja Holland ning Saksa FV (Ruhri bassein). Põhjamere viiest suurest ülemaailmse tähtsusega sadamast — London, Rotterdam, Antverpen, Hamburg, Breemen — kuuluvad kaks viimast Saksa FV-le.

Veerikas Reini jõgi võimaldab toimetada veoseid kaugetest siserajoonidest meresadamatesse odava veetee kaudu. Rein ja piki tema orgu kulgevad teed on juba paljude sajandite vältel kuulunud Lääne-Euroopa tähtsamate kaubateede hulka, mis ühendavad Vahemere rannikut läbi Põhja-Itaalia ja Alpide mäekurude Põhjamerega. Saksamaa ajaloos on need ühendusteed etendanud suurt osa.

Keskset geograafilist asendit Lääne-Euroopas kasutas sõjaeelne Saksamaa korduvalt agressiooniks oma piirinaabrite vastu. Nõudmistega muuta kehtivaid piire enda kasuks, ja seda revanšistlike loosungite all, astub välja ka praegune Saksa FV valitsus. Maailma rahuüritusele on see eriti ohtlik seetõttu, et Saksa FV, kelle sõjavägi on NATO liikmesriikide hulgas suuremaid, piirneb vahetult sotsialistlike maadega.

Küsimusi ja ülesandeid.

1. Milliste sotsialistlike ja kapitalistlike riikidega piirneb Saksa FV? Tähistage kontuurkaardil Saksa FV piirid, teda läbivad peamised raudteed, kirjutage juurde teda piiravate merede, Doonau ja Reini jõe nimed.
2. Missugused on Saksa FV geograafilise asendi iseärasused? Võrrelge tema ja Suurbritannia geograafilist asendit.

Saksa FV on rahvaarvult kõige suurem riik Välis-Euroopas. Vaatamata inimkaotustele Teises maailmasõjas ja sõjajärgsele madalale rahvastiku loomulikule juurdekasvule oli Lääne-Saksamaal juba esimestel sõjajärgsetel aastatel elanikke rohkem kui enne sõda: Potsdami konverentsi otsuse põhjal asustati siia ümber sakslased (üle 7 miljoni inimese) Ida- ja Kagu-Euroopa maadest.

Naiste arv ületab Saksa FV-s tunduvalt meeste arvu. Märgatavalt on kahanenud meeste osatähtsus keskealiste; kõige töövõimelisemate elanike hulgas. See on samuti saksa fašistide poolt vallapäästetud Teise maailmasõja otsene tagajärg. Saksa FV elanikkonna rahvuslik koosseis on ühtlane: rahvastiku moodustavad peaaegu tervikuna sakslased.

Andmed Saksa FV rahvastiku, eriti tööstuses tegeva rahvastiku paiknemise, elanikkonna professionaalse ja klassikoosseisu kohta rõhutavad maa tööstuslikku iseloomu. Rahvastiku keskmiselt tiheduselt (225 el./km^2) jääb Saksa FV Euroopas maha ainult Hollandist ja Belgiast. Sellise kõrge keskmise tiheduse juures paikneb rahvastik aga vägagi ebaühtlaselt. Ruhri kivisöebasseinis on rahvastiku tihedus väga suur — 1000 kuni 3000, paiguti isegi kuni 4000 inimest 1 km^2-l. Keskmisest mitu korda kõrgem on rahvastiku tihedus viljakate muldade ja suurte tööstuslinnadega Reini orus, Saarimaa kivisöebasseinis ning eelmäestikes. Hoopis hõredamini on rahvastatud Baieri kiltmaa, Weseri paremkalda-ala ja mitmed põhjapoolsed madalikurajoonid kui majanduslikult vähem arenenud piirkonnad.

Üle $^3/_4$ Saksa FV rahvastikust elab linnades. Selle näitaja poolest jääb ta veidi maha üksnes Suurbritanniast, Belgiast ja Hollandist. Saksa FV-s on palju suuri linnu. Hamburgis on ligi 1,9 milj. ja Münchenis üle 1,2 milj. elaniku. Lisaks neile on veel 9 linna, kus elanike arv ulatub 0,5—1 miljonini.

Nagu Suurbritanniale, nii on ka Saksa FV-le iseloomulik peamistes tööstusrajoonides toimuv linnade aglomeratsioon. Ruhris on suurte keskuste — Esseni, Dortmundi, Duisburgi ja ka mitme väiksema ümber koondunud kümned linnad, moodustades faktiliselt ühe suure linna elanike arvuga ligi 5 milj. inimest. Rohkem kui 1 milj. elanikku igaühes on Reini ja tema lisajõgede ääres paiknevate linnade rühmas, mis on koondunud Kölni, Frankfurdi, Mannheimi, Ludwigshafeni ja Stuttgardi ümber.

Ligi $^1/_2$ Saksa FV aktiivsest rahvastikust on tegev tööstuses, s. o. üle kahe korra rohkem kui põllumajanduses. Tööstustööliste arvult jääb Saksa FV Euroopa välisriikide hulgas maha ainult Suurbritanniast.

Saksa FV rahvastiku klassikoosseisu analüüs näitab, kuivõrd sügavad on vastuolud kapitalistlikus ühiskonnas. Tööli-

sed, teenistujad ja madalapalgalised väikeametnikud moodustavad umbes $^4/_5$ kogu rahvastikust (sellest suur osa langeb tööliste arvele), töötavad talupojad ja käsitöölised — $^1/_6$. Ekspluataatorid — suur-, kesk- ja väikekodanlus linnas, mõisnikud ning kulakud maal — moodustavad rahvastikust ainult $^1/_{20}$. Kuid just kodanlusele, eelkõige tema ladvikule — suurmonopolide peremeestele — kuulub valdav osa riigi natsionaalsest tulust; mõisnikele ja kulakuile kuulub $^2/_3$ maast.

Küsimusi ja ülesandeid.

1. Määrake kindlaks ühised jooned Saksa FV ja Suurbritannia rahvastiku paiknemises.
2. Missugused Saksa FV rahvastiku iseärasused viitavad maa tööstuslikule iseloomule?
3. Võrrelge Saksa FV ja Saksa DV rahvastiku professionaalset ning klassikoosseisu.

Majanduse üldiseloomustus.

Saksa Föderatiivne Vabariik on kõrgeltarenenud tööstusriik. Tööstustoodangu mahu poolest on ta kapitalistlike maade seas Ameerika Ühendriikide järel teisel kohal. Jäädes küll tugevasti maha viimasest, ületab ta selles osas aga tunduvalt Suurbritannia, lastes välja niisama palju tööstustoodangut kui Prantsusmaa ja Itaalia kokku.

Saksa FV etendab maailma majanduses ja poliitikas silmapaistvat osa. Olles Põhja-Atlandi pakti aktiivseks liikmeks, ilmutab Saksa FV end pidevalt ühe kõige agressiivsema imperialistliku riigina. Ta seisab visalt vastu rahuarmastavate riikide kõigile püüdlustele, mis on suunatud rahu kindlustamisele Euroopas ja kogu maailmas. Otsustavat osa Saksa FV majanduses etendavad kapitalistlikud suurmonopolid — faktiliselt needsamad, kes tõid võimule Teise maailmasõja vallapäästnud rahvussotsialistid (fašistid). Need monopolid määravadki Saksa FV poliitika praeguse suuna.

Pärast Teist maailmasõda arenes tööstus kiires tempos. Seda soodustasid paljud tegurid. Lääne-Saksamaa monopolid paigutasid oma tohutud kapitalid, mis nad sõjaajal kogusid, taas tööstusse. Lisaks sellele said nad laenu Ameerika Ühendriikide monopolidelt. Paljud ettevõtted sisustati uue, kaasaegse sisseseadega. Kapitalistid kasutasid otsekohe oma huvides ära ka asjaolu, et riigis oli pärast sõda palju töötuid, kes nõustusid töötama madala tasu eest. Odava tööjõu küllalt suure reservi moodustasid veel sajad tuhanded välismaised töölised, kes olid siia saabunud Euroopa teistest kapitalistlikest riikidest. Pärast sõda oli kogu riigis suur nõudmine kõige mitmekesisema tööstustoodangu järele: kapitalistid nõudsid tööstusettevõtete sisseseadeid, kütust, toor-

ainet; elanikud tarbekaupu, mille tootmine sõjaajal oli enam kui mittepiisav.

Suur osa tööstusest hakkas kiiresti kasvama seoses majanduse militariseerimisega viiekümnendatel aastatel. Lõpuks saavad Saksa FV monopolistid veel suuri kasumeid sel teel, et võtavad osa mitmete Lääne-Euroopa maade kapitalistlikest ühendustest, näiteks «Ühisturust», kus nad on oma partneritest ilmselt tugevamad. Kuid palju sellest, mis soodustas Saksa FV tööstuse kiiret arenemist sõjajärgsel perioodil, on oma esialgse tähtsuse minetanud, ning tööstuse kasvutempo on seetõttu tänapäeval aeglustunud.

Saksa FV majanduses on juhtiv osa tööstusel. Toodangu väärtuselt ületab ta põllumajanduse 6-kordselt. Kuid erinevalt Suurbritanniast on kõrge arenemistasemega põllumajandusel Saksa FV-s küllaltki tähtis koht.

Küsimusi ja ülesandeid.

1. Mis näitab Saksa FV majanduse kõrget arenemistaset?
2. Võrrelge tabeli 6 järgi tööstustoodangu dünaamikat Saksa FV-s ja teistes juhtivates kapitalistlikes riikides.

Tööstus.

Juhtiv koht Saksa FV majanduses kuulub rasketööstusele — söekaevandamisele, elektrienergia, mustmetallide, masinate ja keemiakaupade tootmisele. Tema arenenud energeetika aluseks on kivisüsi. Saksa FV-le kuuluvad Välis-Euroopa kõige suuremad (üle 230 mljr. t, lasuvus mitte sügavamal kui 2000 m) ja tervikuna kõige kvaliteetsemad kivisöevarud. Ligi $^{9}/_{10}$ tema varudest ja üle $^{4}/_{5}$ toodangust langeb Ruhri basseini arvele. Viimane hõlmab üsna väikese territooriumi Reini parempoolse lisajõe Ruhri ääres. Teisteks tähtsamateks kivisöemaardlateks on Saarimaa ja Aacheni bassein. Saksa FV-s leidub Kölni piirkonnas ka suuri pruunsöevarusid (üle 60 mljr. t). Saksa FV-s kaevandatakse üle 140 milj. t kivisütt ja üle 100 milj. t pruunsütt. Valdav osa kivi- ja pruunsöest tarbitakse omal maal, aastas eksporditakse ainult 16—17 milj. t. kivisütt. Peamistes söebasseinides paikneb ka enamik suuri elektrijaamu. Enamasti kasutavad nad kivisütt, ainult üksikud töötavad pruunsöel. Viimasel aastakümnel on kivisöetööstuse osatähtsus Saksa FV-s kahanenud. Samal ajal kasvab maa energeetikamajanduses kiiresti pruunsöe ja eriti nafta osatähtsus. Nafta erikaal kütuse-energiabilansis ulatub käesoleval ajal 30%-ni. Naftatoodangult (leiukohad paiknevad Põhja-Saksa madalikul) jääb Saksa FV Välis-Euroopas maha ainuüksi Rumeeniast. Kuid sellele vaatamata katab toodang ainult $^{1}/_{6}$ riigi vajadustest; ülejäänu tuleb sisse vedada. Nafta töötlemiseks on ehita-

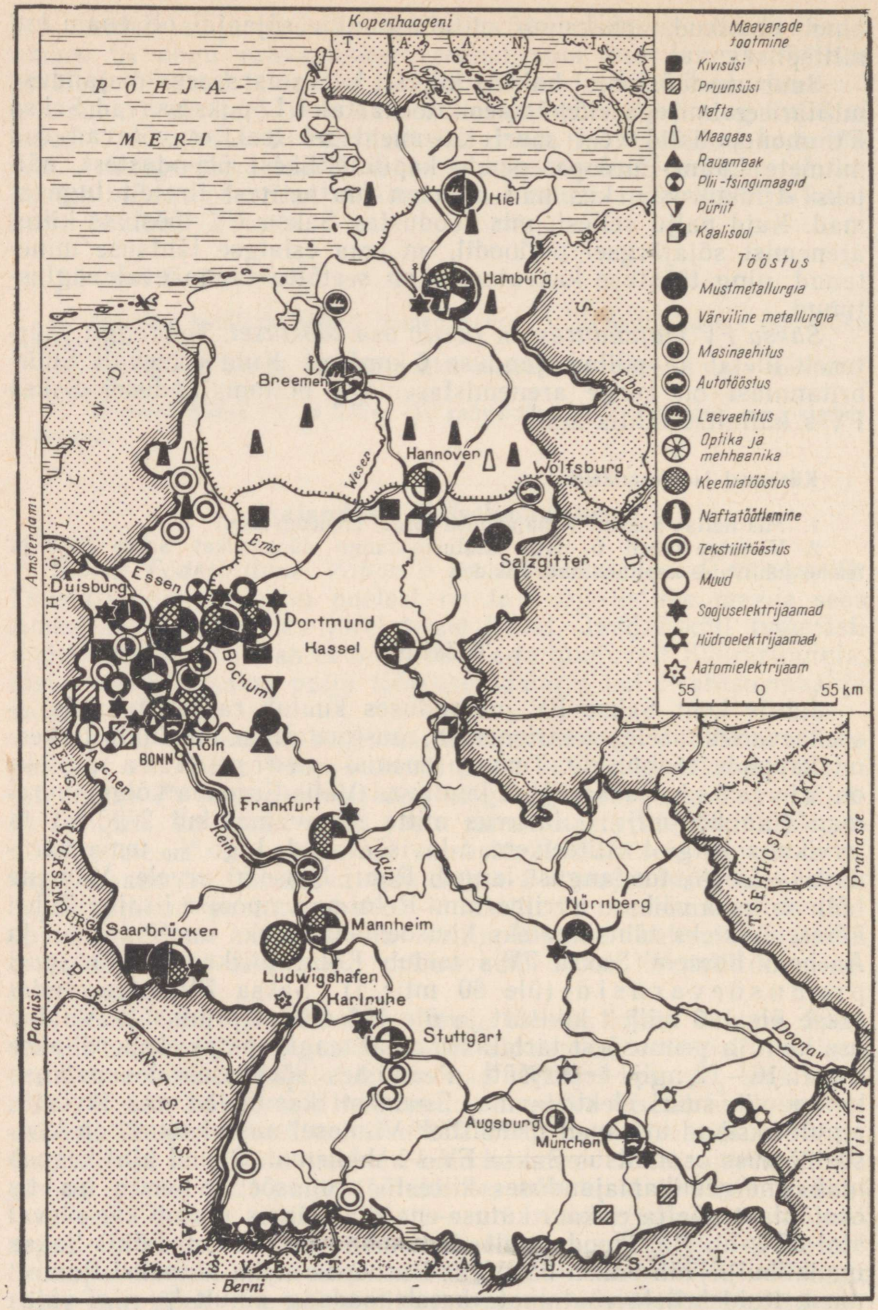

Määrake kaardi järgi kindlaks Saksa FV peamised tööstusrajoonid, eraldades sealhulgas tähtsamad söekaevandamise, metallurgia, masinaehituse ja keemiatööstuse piirkonnad.

tud suured tehased. Enamik neist asub sadamates ja Ruhri basseinis.

Söetööstuse kõrval etendab Saksa FV rasketööstuses tähtsat osa mustmetallurgia. Terasesulatamise poolest (ligikaudu 37 milj. t) jääb Saksa FV kaugele maha Ameerika Ühendriikidest ja NSV Liidust, kuid on siiski neljandal kohal maailmas. Saksa FV on küll täielikult kindlustatud söe ja koksiga, kuid rauamaagivarudelt jääb ta tunduvalt maha Prantsusmaast, Suurbritanniast ja Rootsist. Peaaegu $^2/_3$ vajalikust rauamaagist, eriti kvaliteetsest maagist, veab ta sisse Rootsist, aga samuti Hispaaniast, Kanadast ja teistest maadest. Ruhri basseinis kui peamises mustmetallurgia rajoonis sulatatakse üle $^4/_5$ metallist. Ülejäänud osa metallist toodetakse Saari basseini tehastes, rauamaagi kaevandamise rajoonides (Salzgitter), samuti paljudes suurtes linnades, kus selleks kasutatakse vanarauda.

Peamiselt importtoorainel töötava värvilise metallurgia harudest paistab oma tähtsuse poolest silma alumiiniumitööstus. Alumiiniumitehased paiknevad soojuselektrijaamade lähedal Ruhris ja Kölni lähistel ning samuti hüdroelektrijaamade juures (Baieris Münchenist ida pool). Boksiiti imporditakse Euroopa riikidest (Prantsusmaalt, Kreekast) ja Ladina-Ameerikast.

Saksa FV tööstuses kuulub tähtsaim koht masinaehitusele. Ta ületab teised tööstusharud tööliste arvult, toodangu väärtuselt, osatähtuselt ekspordis. Elektri- ja raadiotehnilise aparatuuri, tööpinkide, mitmesuguste masinate ja seadmete, autode ja merelaevade toodangult ning ekspordilt on Saksa FV maailmas üks esimesi riike; masinaehituse toodangult tervikuna on ta kapitalistlike maade hulgas Ameerika Ühendriikide järel teisel kohal. Masinatehaseid leidub kõigis rajoonides, kõigis keskmistes ja suurtes linnades. Valdav osa rasketest masinatest, tööpinkidest, mootoreist, veduritest, mitmesugustest seadmetest ja sõjatehnikast toodetakse aga Ruhris. Tähtsamad masinaehituskeskused väljaspool Ruhri on Düsseldorf, Köln, Stuttgart, München, Nürnberg ja Hamburg (laevaehituse keskus).

Kõrge arenemistasemega on keemiatööstus. Saksa FV-l on olemas suured toorainevarud (süsi, kaalisool, väävlimaak, nafta, maagaas), osalt aga veab ta toorainet ka sisse. Keemiatööstus valmistab hulgaliselt kõige mitmekesisemat toodangut — hapetest ja väetistest kuni plastmasside, sünteetilise kütuse ja kõige mitmesugusemate ravimiteni. Keemiakaupu kasutatakse laialt kõigis rahvamajandusharudes ja igapäevases elus. Keemiatööstus, sealhulgas eriti naftakeemia ja sünteetiliste materjalide tootmine, on Saksa FV rasketööstuse kõige kiiremini kasvavaks haruks. Keemiatööstuse toodangu ja selle ekspordi poolest on Saksa FV Ameerika Ühendriikide järel kapitalistlike maade seas teisel kohal.

Keemiatööstuses omavad Saksa FV monopolid laialdasi rahvusvahelisi sidemeid.

Tähtsaimaks keemiatööstuse rajooniks on Ruhr, kus see tööstusharu on seotud eelkõige kivisöe kaevandamise ja töötlemisega ning metallurgiaga (koksikeemia, metallurgiajäätmete kasutamine). Sõjajärgsel perioodil arenesid Ruhris ka sisseveetavat toorainet (nafta, väävlimaak — püriit jne.) kasutavad keemiatööstuse harud. Keemiatööstuse suur keskus on Köln. Rohkem kui sada aastat tuntakse Saksamaal ja kaugel väljaspool tema piire suuri keemiafirmasid, eriti aniliinvärvide tootmise alal, mis paiknevad Reini-äärsetes linnades. Reini jõgi on siin heaks tooraine kohaletoimetamise ja valmistoodangu turule suunamise teeks. Palju keemiaettevõtteid (naftatöötlemine, kummi tootmine importkautšukist jne.) on Hamburgis.

Kerge- ja toiduainete tööstus jääb oma tähtsuselt maha rasketööstuse harudest. Kergetööstuse, eriti selle suurima haru — tekstiilitööstuse tarvis impordib Saksa FV rohkesti toorainet. Tekstiilitööstus on koondunud enamikus maa lääneossa. Laia rõngana paiknevad tekstiililinnad ja -linnakesed ümber Ruhri, orienteerudes oma toodangu turustamisel selle arvuka elanikkonna nõudmistele, samuti Kölni piirkonnas. Nende rohkearvulistes vabrikutes töötavad naised, kellel selles rasketööstusest küllastatud piirkonnas on peaaegu võimatu leida muud tööd. Ammust ajast on tekstiilitööstus arenenud ka edelaosas — Reini ülemjooksu ja Baieri linnades ning maa-asulates.

Küsimusi ja ülesandeid.

1. Hinnake Saksa FV maavarasid. Milliseid mineraalaine varusid jätkub tal küllaldaselt, missugustest tuleb puudus?
2. Missugused Saksa FV rasketööstusharud on arenenud kohalikul toorainel?
3. Kasutades tabeleid 9—13, määrake Saksa FV koht kapitalistlike riikide seas juhtivate tööstusharude arenemistaseme poolest.

Tööstusrajoonid ja linnad.

Tööstus domineerib põllumajanduse ees kõigis Saksa FV rajoonides, kuid tervikuna paikneb ta siiski väga ebaühtlaselt. Tööstuse põhiosa jääb lääne- ja edelapiirkondadesse, mis paiknevad Reini ja selle lisajõgede orgudes. Nende seas paistab silma väga kõrge tööstuse kontsentratsiooniga Ruhri kivisöebassein. Kõrgekvaliteedilise kivisöe võimsad lademed, mida on kerge ekspluateerida ja mis asuvad võrdlemisi väikesel alal geograafiliselt asendilt väga sobivas paigas, on siin igati soodustanud kivisöe ulatusliku kaevandamise arenemist. Tuginedes sellele baasile, rajasid Saksa suurmonopolid Ruhris kiiresti ka teised rasketöös-

tusharud. Möödunud sajandi lõpust alates sai Ruhrist Saksamaa industriaalne südamik, tema peamine sõjatööstuslik baas. Temast sai peamine keskus monopolidele, kes varustasid relvadega saksa imperialiste ja fašiste ning õhutasid neid valla päästma kahte maailmasõda. Pärast Teist maailmasõda muutus Ruhr jälle relvade sepikojaks taassündinud Lääne-Saksamaa armeele ja lisaks sellele üheks peamiseks NATO arsenaliks. Samal ajal on Ruhr suurimaks vanade võitlustraditsioonidega tööliskassi väesalgaks Saksa FV-s. Siin on tugev mõju Kommunistlikul Parteil, kes töötab illegaalselt, sest riigis on tema tegevus seadusega keelatud.

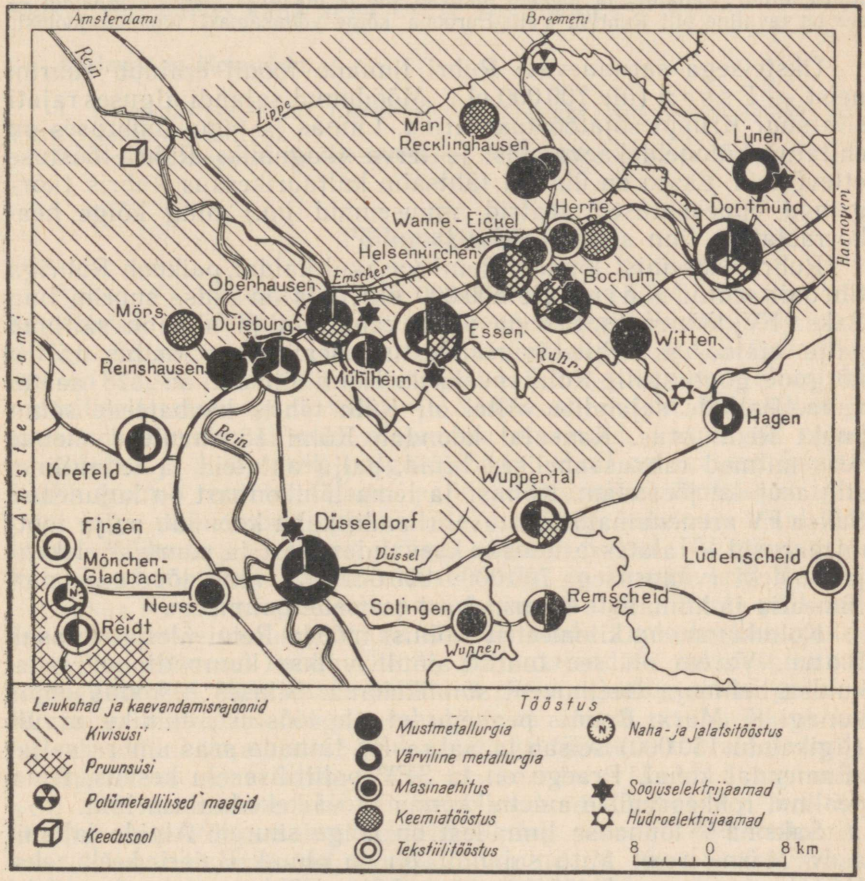

Leidke Ruhri basseinis ja selle lähemas ümbruses mustmetallurgia, masinaehituse, keemia- ja tekstiilitööstuse peamised keskused. Nimetage tähtsamad tööstuslinnad.

Ruhri bassein hõlmab Saksa FV territooriumist ainult ligikaudu $^1/_{25}$, kuid siin elab $^1/_5$ rahvastikust ja siia on koondunud $^1/_3$ riigi tööstusest. Ruhri arvele langeb valdav osa Saksa FV rasketööstusest.

Piki Ruhri jõge, Duisburgist läänes kuni Dortmundini idas, kulgeb kümnete kilomeetrite pikkuselt ja mõnekümne kilomeetri laiuselt katkematu rahvarohkete tööstuslinnade ja töölisasulate korrapäratu võrk. Ilma roheluseta, ühetaolise tahmunud elumajadega tihedalt hoonestatud kvartalid, mürisevate tehaste ja vabrikute lõputud korpused, sulamalmi hõõgusest helendavad hiiglaslikud kõrgahjud, kuumusest lõõskavad koksipatareide read, tuhanded korstnad, mis nii päeval kui öösel koovad valgete aurupilvedega segunevat tumehalli suitsuloori; tihe raudteevõrk, millel mitmetes suundades ruttavad raskelt koormatud rongid, alaliselt töölistest pungil trammid (need ühendavad omavahel kõiki Ruhri linnu), kanalitel ja jõgedel liikuvad söe ja maagiga laaditud praamid — see on tavaline pilt Ruhrist, Välis-Euroopa kõige võimsamast tööstusrajoonist.

Üksteisega sarnanevate Ruhri linnade foonil eraldub suurim neist — Essen (üle 700 000 el.). Möödunud sajandi alguses rajati siin suur Kruppi sõjatööstuse firma. Linnas ja tema ümbruses on ehitatud kümneid kaevandusi ja terve «kogumik» Ruhri tööstuse ettevõtteid. Essen on ühtlasi tähtsaim kultuurikeskus Ruhris (kõrgemad õppeasutused, teatrid, muuseumid jm.) ning kõige heakorrastatum linn selles rajoonis.

Ruhri basseinist lõunas, Reini vasakul kaldal, paikneb Ruhriga tihedalt seotud Köln (üle 800 000 el.), mis on üldse suurim linn Saksa FV lääneosas. See on väga vana linn ja siin on säilinud palju ajaloo- ja arhitektuurimälestisi, sealhulgas kuulus 157 m kõrgune gooti stiilis Kölni peakirik. Kölni ülikool on 578 aastat vana. Paljude sajandite vältel oli Köln tähtis kaubateede sõlmpunkt Reini orus. Kaasajal koondub Kölni 15 raudteed, nende seas mitmed rahvusvahelised liinid, palju autoteid ja lennuliine, siin asub ka jõesadam. Kölnist ja tema lähikonnast on kujunenud Saksa FV arenenumaid tööstuspiirkondi, kuhu koondub palju tootmisharusid — alates pruunsöe kaevandamisest ja suurtest elektrijaamadest (võimsusega 700 000—800 000 kW) ning lõpetades parfümeeria ja hinnaliste karusnahast esemete tootmisega.

Kolmkümmend kilomeetrit Kölnist mööda Reini ülespoole asub Bonn. Varem oli see tuntud ainult vaikse kuurortlinnakesena, kuulsa helilooja Beethoveni sünnikohana. Siinses ülikoolis õppis kunagi K. Marx. Bonnis peaaegu ei ole tööstust, elanike arvult (ligikaudu 150 000) seisab ta Saksa FV linnade seas umbes neljakümnendal kohal. Praegu on ta SFV poliitilise elu keskus, tema pealinn, rohkearvulise ametnikkonna ja väikekodanluse linn.

Saksa FV lõunaosa linnadest on kõige suurem Alpide jalamil asuv München. Mitu sajandit on ta olnud Baieri keskuseks. Müncheni arenenud tööstuses on kõige tähtsamateks harudeks transpordimasinaehitus (eriti autode tootmine), elektrotehnika, polügraafia ja õlletööstus. München kuulub ka maa silmapaistvamate kultuurikeskuste hulka. Siin asuvad Saksa FV suurimad

filmistuudiod ja -vabrikud, kunstikoolid, teatrid, muuseumid ja maaligalerii, mis jäi Saksamaal maha ainult Dresdeni galeriist.

Maa põhjaosas asub Saksa FV suurim linn — Hamburg. Saksamaa lõhestatusest tingitud majanduslike sidemete piiramine Saksa Demokraatliku Vabariigiga on nõrgendanud Hamburgi sadama tegevust, kuid siiski kuulub ta maailma suurimate sadamate hulka. Hamburgi kaudu toimub pool Saksa FV väliskaubandusest. Sadamaga on seotud laevaehitus (Hamburgi laevatehased on kapitalistlikus maailmas suurimad), samuti mitmesugune tööstus, mis töötleb välismaalt sisseveetavat toorainet. Linna teised tööstusettevõtted toodavad ekspordiks minevaid kaupu. Hamburgi töölisklass on Lääne-Saksamaa proletariaadi eesrindlikumaid väesalku; siin töötas kaua aega Ernst Thälmann.

Küsimusi ja ülesandeid.

1. Iseloomustage Ruhri tööstusrajooni. Võrrelge teda Suurbritannia peamiste tööstusrajoonidega.
2. Iseloomustage võrdlevalt Hamburgi, Münchenit, Kölni ja Bonni.

Põllumajandus.

Saksa FV põllumajanduse sotsiaalses struktuuris segunevad kapitalistlikud arenemisjooned kapitalismieelsete iganditega. Palju on mõisnikke ja teisi suurmaavaldajaid, kelle valduses on sageli tuhandeid hektareid maad, ning samal ajal esineb massiliselt talupoegade väike- ja kääbusmajandeid. Mõisnikud ja kulakud rakendavad oma majandeis masinaid, kasutavad mineraalväetisi ja laialdaselt palgatööjõudu. Maal on levinud kapitalistlik (raha-) rent, kuid sageli panevad mõisnikud rentnikust talupoja väga rasketesse tingimustesse, sundides teda oma maal töötama. Mõisamajandeid on kõige rohkem Saksa FV põhjaosas, kulaklikud majandid domineerivad edelas ja lõunas, eriti Baieris.

Saksa FV on saagikuselt, produktiivsuselt ja mitmete põllumajandussaaduste toodangult iga elaniku kohta kapitalistlike maade seas ühel esimesel kohal. Üle $^2/_3$ põllumajanduse tuludest annab loomakasvatus. Vaatamata sellele et põllumajandus on kõrge tootlikkusega (intensiivsusega), rahuldab ta ainult pisut rohkem kui $^2/_3$ rahvastiku vajadustest toiduainete ja tööstuse toorainete osas.

Suuremas osas Saksa FV-s on looduslikud tingimused põllumajanduse arendamiseks soodsad. Umbes $^1/_3$ territooriumist asub Põhja-Saksa madalikul ning peaaegu $^2/_3$ territooriumist hõlmavad madalad, laugjate vormidega Kesk-Saksa mäed, kus maaharimine on täiesti võimalik. Saksa FV-s valitseb mõõdukalt soe üleminekukliima mereliselt kontinentaalsele. Talv (välja arvatud Alpide kõrgmäestiku-alad) on võrdlemisi pehme, suvi soe, sademeid küllaldaselt. Peaaegu kõikjal on võimalik viljelda paras-

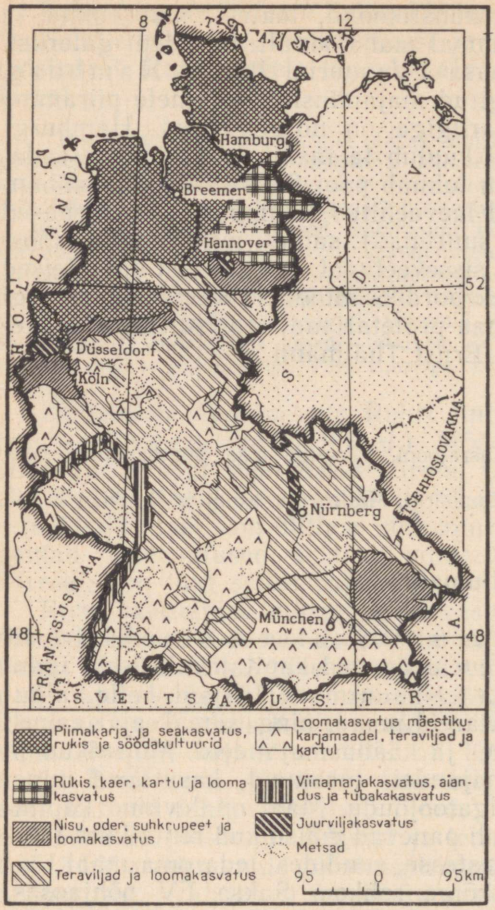

Eristage Saksa FV põllumajanduse ja loomakasvatuse põhirajoonid. Võrrelge maa põhja-, kesk-, edela- ja lõunaosa põllumajanduse spetsialiseerumist.

vöötmele omaseid kultuure. Mullad on enamikus keskmise või madala viljakusega, kuid haritavatel maadel on nad looduslikest märksa paremad, sest neile antakse pidevalt ja rohkesti väetisi.

Põllud hõlmavad kõigist kõlvikutest üle $^1/_3$. Tänu kõrgele saagikusele on mitmete kultuuride kogusaak õige märkimisväärne. Peamist osa etendavad teraviljad, eriti nisu ja rukis. Nende külvipind on peaaegu võrdne, kuid nisu kogusaak on kõrgema saagikuse tõttu suurem. Nisu on Saksa FV peamine toidukultuur, kuid pool tema vajadustest kaetakse impordi arvel. Rukis on teine tähtsam toiduteravili. Suurtel pindaladel kasvatatakse ka otra ja kaera. Neid kultuure, nagu maisigi, kasutatakse ka loomasöödaks. Otra tarvitatakse peale selle veel õllevalmistamisel, seda eriti Baieris. Nisu ja otra külvatakse degradeerunud lössilaadsetel mustmulda-

del, alluviaalsetel ja teistel viljakamatel muldadel Saksa FV kesk-vöötmes, Kesk-Saksa mäestiku eelmäestike ja kõrgustike alal, edelas ja Baieris, eriti Doonau orus. Põhja-Saksa madaliku ja osaliselt Kesk-Saksa mäestiku niiskete alade leetunud muldi kasutatakse rukki ja kaera kasvatamiseks. Teraviljade kõrval on suur tähtsus kartulil ja suhkrupeedil. Suhkrupeet on külvikorras seotud nisuga. Kartulit kasvatatakse peaaegu kõikjal ning kasutatakse toiduks, loomasöödaks ja tehnilisel otstarbel.

Saksa FV edelaosas, Reini ja tema ülemjooksu lisajõgede orgudes levivad parimad alluviaalsed mullad ja valitseb soe kliima: suvised temperatuurid on tavaliselt 3—4° kõrgemad kui maa teistes osades. Siin on palju aedu ja viinamarjaistandikke, kasvatatakse tubakat ja teisi soojalembesi tehnilisi kultuure. See on kõige intensiivsema kaubalise põllumajanduse rajoon. Suurte tööstuskeskuste ümbruses on arenenud linnalähine põllumajandus.

Saksa FV-s on palju kariloomi, eriti sigu. Kõige suuremat tulu annab piimakarjandus, millele järgneb lihakarjandus; lihavillalambakasvatus on väikese tähtsusega. Liha- ja piimatoodangult on Saksa FV maailmas neljandal kohal. Peamiseks loomakasvatusrajooniks on Põhja-Saksa madalik, kus suured põllud on söödakultuuride all. Siinne kliima võimaldab karjatada loomi mahlaka rohuga niitudel kuni 10 kuud aastas. Meresadamate lähedus, raudteede ja kanalite tihe võrk teeb hõlpsaks lisasööda hankimise välismaalt. Lõunas asub Ruhri tööstusrajoon, idas Hamburg, mis on suurteks loomakasvatussaaduste tarbijateks. Piimakarjandus ja lambakasvatus on levinud ka Baieri mägismaa mäestikukarjamaadel, seakasvatus aga kõikjal.

Küsimusi ja ülesandeid.

1. Missugused on Saksa FV põllumajanduse tähtsamad iseärasused?
2. Hinnake looduslikke tingimusi põllumajanduse arendamise seisukohalt Saksa FV eri rajoonides.
3. Milles seisnevad Saksa FV ja Suurbritannia põllumajanduse peamised erinevused?

Transport.

Saksa FV territoorium on läbitud tihedast raudteede (12 km/100 km²), maanteede, laevatatavate jõgede ja kanalite võrgust. Eriti kehtib see Ruhri tööstusrajooni kohta. Sisemaistes vedudes on kõige suurem tähtsus raudteetranspordil. Saksa FV on raudteede kaubakäibelt enam-vähem ühel tasemel Prantsusmaaga, ületab aga märgatavalt Suurbritannia ja Itaalia. Kõige mahukamad veod on seotud Ruhri rajooniga. Peamised raudteesõlmed on Dortmund, Duisburg, Hamburg ja Köln.

Raudteetranspordiga konkureerivad tugevalt vee- ja autotransport: nende osatähtsus sisemaistes kaubavedudes on

tõusnud 45%-ni. Mitte ühelgi teisel Lääne-Euroopa maal ei ole siseveetranspordil nii suurt tähtsust kui Saksa FV-s. Kanalite süsteem seob siin kõik peamised jõed (välja arvatud Doonau) ühtseks veeteede võrguks. Tähtsaim laevatatav jõgi on Rein koos lisajõgede ja kanalitega. Tema tähtsus transporditeena on eriti suur Ruhris.

Merelaevastiku tonnaažilt on Saksa FV välisriikide seas silmapaistval kohal.

Küsimusi ja ülesandeid.

1. Tabeli 21 alusel võrrelge raudteevõrgu tihedust Saksa FV-s ja teistes maades.
2. Kasutades tabelit 20, määrake Saksa FV koht teiste maade seas merekaubalaevastiku tonnaaži poolest.

Majanduslikud välissidemed.

Saksa FV etendab maailmakaubanduses suurt osa. Ekspordi ja impordi väärtuselt on ta Ameerika Ühendriikide järel teisel kohal maailmas. Saksa FV kaupleb kümnete maadega. Kõige tihedamad on tema sidemed Lääne-Euroopa kapitalistlike riikidega, eriti «Ühisturu» maadega, seejärel Ameerika Ühendriikide ja Kanadaga. Saksa FV ja teiste juhtivate imperialistlike riikide vahel toimub äge konkurentsivõitlus, seda eelkõige Aafrika, Kesk- ja Lähis-Ida ning Ladina-Ameerika müügi- ja tooraineturgude pärast. Peale kaupade veab Saksa FV välja ka kapitali. Saksa FV väliskaubanduse maht sotsialistlike maadega on väike, moodustades umbes 5% kaubakäibe maksumusest.

Saksa FV ekspordis on ülekaalus tööstuse valmistooted, eriti tööpingid, mitmesugused masinad, sisseseaded, autod, merelaevad, mitmesugused keemiakaubad. Saksa FV veab rohkesti välja ka kivisütt, koksi, malmi ja terast. Impordis seevastu kuulub peamine koht tööstuse toorainele (nafta, maagid, puit, puuvill, vill, nahk), toiduainetele, loomasöödale.

Küsimusi ja ülesandeid.

Kasutades kogu teksti Saksa FV kohta, koostage Saksa FV eksport- ja importkaupade loetelu ning selgitage, kuidas see on maa majandusega seotud. Võrrelge Saksa FV ja Suurbritannia osa rahvusvahelises kapitalistlikus tööjaotuses.

PRANTSUSMAA.

Pindala — 551 000 km²
Rahvastik — 48 milj. el.
Pealinn — Pariis

Geograafiline asend.

Prantsusmaa asub Euroopa lääneosas; tema juurde kuulub ka Korsika saar. Pindalalt on ta Euroopa välisriikide hulgas kõige suurem riik. Tema maismaapiiride läheduses paiknevad majanduslikult kõige arenenumate Lääne-Euroopa riikide tähtsaimad tööstusrajoonid: Ruhri bassein Saksa FV-s, Belgia söe-metallurgiarajoon, Põhja-Itaalia tööstusrajoon. Prantsusmaa on nendega ühendatud raudteede ja autoteedega (Belgia ja Saksa FV-ga ka veeteedega), mistõttu tal on nimetatud rajoonidega tihedad majanduslikud sidemed.

Rohkem kui $^1/_2$ piiride üldisest pikkusest langeb merepiiri arvele. Pas de Calais' ja La Manche'i väin eraldavad Prantsusmaad Inglismaast. Piirnemine Atlandi ookeaniga (2500 km) ja Vahemerega (615 km) võimaldab väliskaubanduse arendamisel ookeanitaguste ja Euroopa maadega kasutada odavat mereteed.

Kuni suurte geograafiliste avastusteni toimus Prantsusmaa merekaubandus teiste maadega Vahemere kaudu. Vahemere ranniku sadamates paiknesid idamaiste kaupade laod, kust mööda Rhône'i oru kaubateed veeti kaupu Sise-Euroopasse. Rannikulinnad, mis etendasid selles kaubanduses vahendaja osa, rikastusid, neis õitses käsitöö. Pärast Ameerika avastamist nihkusid maailma kaubateed Atlandi ookeanile. See põhjustas languse Lõuna-Prantsusmaa linnades ja lõi eeldused lääneranniku linnade arenemiseks, tugevdas Pariisi kui maa majandusliku keskuse osa.

Geograafiline asend mere- ja maismaateede ristumiskohal on paljude sajandite vältel soodustanud Prantsusmaa majanduse arenemist.

Küsimusi ja ülesandeid.

Milles seisnevad Prantsusmaa geograafilise asendi iseärasused? Võrrelge neid Suurbritannia ja Saksa FV geograafilise asendi iseloomulike joontega.

Rahvastik.

Rõhuva enamiku maa rahvastikust moodustavad prantslased.

XIX sajandi alguses oli Prantsusmaa rahvaarvult suurim riik Lääne-Euroopas. Praegu jääb ta selles suhtes maha Saksa FV-st, Suurbritanniast ja Itaaliast. Prantsusmaa rahvastik on kaua aega kasvanud aeglasemalt kui enamikus teistes Euroopa maades, mis seletub väga väikese loomuliku juurdekas-

vuga. Paljude aastate vältel ületas suremus sündimuse. Rahvastiku madal loomulik juurdekasv on avaldanud negatiivset mõju tema vanuselisele struktuurile. Prantsusmaa kuulub maade hulka, kus on suur vanemate inimeste protsent, teda võib tuua näitena rahvuse «vananemise» kohta. Rahvastiku aeglast kasvu mõjutasid ka suhteliselt suured inimkaotused Esimese maailmasõja perioodil. Mõnevõrra kiirenes rahvastiku loomulik juurdekasv alles pärast Teist maailmasõda. Nagu varem, nii ka praegu on suremus rahvastiku töötavate kihtide seas mitu korda suurem kui kodanluse hulgas. Emigratsioon ei ole Prantsusmaale iseloomulik. Vastupidi, ta on Euroopas kõige suurema immigratsiooni maa. Prantsusmaa on tema territooriumil elavate välismaalaste arvult (üle 1,5 miljoni) Euroopas esimesel kohal. Enamiku neist moodustavad töölised, laostunud talupojad Hispaaniast ja Itaaliast. Emigrante rakendatakse tööstuses ja põllumajanduses rasketel ja madalapalgalistel töödel. Viimastel aastatel on suurenenud prantslaste (reemigrantide) ümberasumine endistest Prantsusmaa koloniaatest Põhja-Aafrikas, kes nüüd on saavutanud iseseisvuse.

Rahvastiku tihedus on 88 inimest 1 km² kohta. Rahvastiku suurem tihedus üksikutes rajoonides oleneb eelkõige nende tööstusliku arenemise tasemest. Prantsusmaa tööstuse arenemine on kulgenud aeglasemalt kui Suurbritannias, mistõttu linnarahvastiku osatähtsus on Prantsusmaal väiksem. See moodustab 62%. *Linnarahvastiku paiknemises on iseloomulikuks jooneks Pariisi domineerimine Prantsusmaa teiste linnade suhtes.*

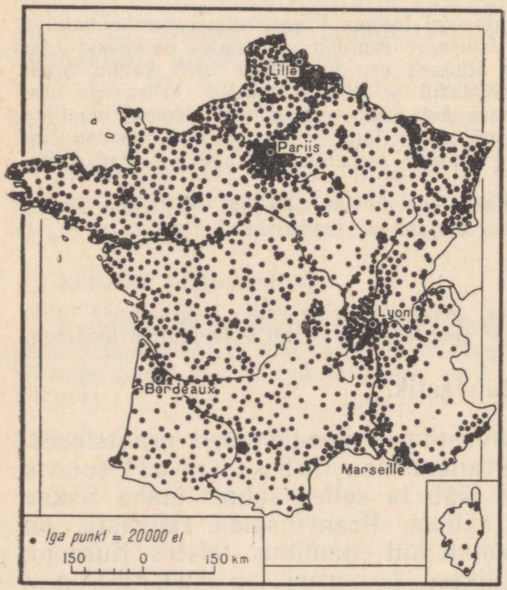

Prantsusmaal toimub rahvastiku intensiivne migratsioon põllumajandusrajoonidest tööstuslinnadesse. Leidke kaardil tiheda ja hõreda asustusega piirkonnad. Nimetage linnade aglomeratsiooni alad Prantsusmaal.

Linna ametlikes piirides, mida ei ole juba üle 100 aasta muudetud, elab 2,8 miljonit inimest. Pariis on nendest piiridest aga ammu üle kasvanud, liitunud eeslinnadega. Suur-Pariisis on peaaegu 7,5 miljonit elanikku, s. o. 1/4 Prantsusmaa linnarahvastikust.

Marseille', Lyoni ja Lille'i ümber on samuti tekkinud eeslinnade kobarad; neis kolmes aglomeratsioonis elab igaühes 700 000—900 000 inimest. Üle 100 000 elaniku on 37 linnas, samal ajal kui Suurbritannias on selliseid linnu 70.

Rahvastiku klassistruktuuris moodustab suurkodanlus ainult 1—2%. «Prantsusmaad valitseb 200 perekonda,» ütleb prantsuse rahvas. Vastaspooluseks on tugevate ja kuulsate revolutsiooniliste traditsioonidega proletariaat. Prantsusmaa rahvastiku klassikoosseisule on iseloomulik väikekodanlike kihtide suhteliselt suur osatähtsus. Siia kuuluvad talupojad — väikeste maavalduste omanikud, käsitöölised, väikekaupmehed ja -ettevõtjad, intelligentsi esindajad — kokku peaaegu 1/3 töötavast elanikkonnast. Halastamatu konkurentsi seadus turgudel, suured maksud ja kehv sissetulek laostavad käsitöölisi, väikekaupmehi ning talupoegi. Klassistruktuuri iseärasused kajastuvad maa poliitilises elus. Prantsusmaal on palju poliitilisi parteisid, mis väljendavad erinevate ühiskonnakihtide huve. Kõige massilisem poliitiline partei on Prantsuse Kommunistlik Partei, kes juhib prantsuse proletariaadi ja kõigi töötajate võitlust.

Küsimusi ja ülesandeid.

1. Võrrelge linnarahvastiku arvu ning paiknemist Suurbritannias ja Prantsusmaal.
2. Võrrelge Prantsusmaa ja Suurbritannia rahvastiku klassistruktuuri.
3. Meenutage Prantsusmaa ajaloost, miks domineerivad siin väikesi maalappe valdavad talupojad.

Arenemise iseärasused. Majanduse üldiseloomustus.

Kuni XIX sajandi keskpaigani oli Prantsusmaa Suurbritannia järel teine tööstusmaa maailmas. Kuid edaspidi tema tööstuse arenemine aeglustus ja ta jäi mitmest kapitalistlikust riigist maha.

Pariis edestas tööstuse arenemistempolt kõiki teisi Prantsusmaa linnu, tema majanduslik tähtsus kasvas pidevalt. Pariisi kõrval oli vähe teisi tööstusrajoone. Prantsusmaal ei olnud sellist rasketööstuse ja linnade kontsentratsiooni nagu Suurbritannias. Veel enne Esimest maailmasõda oli siin peamine tähtsus kergetööstusel, eriti tekstiilitööstusel ja luksusesemete tootmisel.

Pärast Esimest maailmasõda algas sõjas purustatud rajoonides laialdane taastamine, uuendati tehnikat, rajati uued tööstusharud — auto-, lennuki-, keemiatööstus, hakati laialdaselt kasutama hüdroenergiat, suurenes tootmise kontsentratsioon. Rasketööstus kasvas tunduvalt. Järgnevalt aga paralüseeris tema arenemist 1929.—1933. a. ülemaailmne majanduskriis. Teise maailmasõja ajal tööstuslik tootmine järsult kahanes, mis oli tingitud suurema osa Prantsusmaa okupeerimisest ja sõjapurustustest.

Pärast Teist maailmasõda on Prantsusmaal kasvanud raske-tööstus, mis ületab nüüd toodangu väärtuselt kergetööstuse. Seoses üldise teaduslik-tehnilise progressiga on Prantsusmaal, nagu teisteski kapitalistlikes riikides, hakanud arenema uued tööstusharud — elektroonika, naftakeemia jt. Arenenud on sõjatööstus, eriti aatomitööstus. Tööstustoodangu konkurentsivõime tõstmiseks maailmaturul uuendasid prantsuse kapitalistid paljude tehaste sisseseadeid ja ehitasid juurde rea uusimal tehnikal baseeruvaid ettevõtteid. Prantsuse trustid said selleks riiklikku laenu ja toetust. Prantsusmaal natsionaliseeriti suurimad pangad, kivisöekaevandused, elektrijaamad ja gaasitehased, sidevahendid ning mõningad masinatehased (nende seas ka tööliste arvult suurim autotehas «Renault» Pariisis).

Käesoleval ajal on tööstuse kasvutempo Prantsusmaal kõrgem kui Suurbritannias, kuid märgatavalt madalam kui sotsialistlikes maades. Prantsusmaa astumisega «Ühisturgu» loodi mõningatele tööstusharudele toodangu turustamiseks soodsamad tingimused. Osa tööstusharusid polnud aga võimelised konkureerima selle organisatsiooni teistest liikmesriikidest sisseveetavate odavate toodetega ja nende arenemine aeglustus. Mitmed tööstusharud — tekstiilitööstus, laevaehitus ja luksusesemete tootmine — on seisaku olukorras.

Prantsusmaa traktori- ja autotööstuses, naftatöötlemises ning mitmetes teistes tööstusharudes kuuluvad tähtsad positsioonid Ameerika ja Inglise kapitalile.

Prantsusmaa on kõrgeltarenenud kapitalistlik riik. Tööstuse kogutoodangult on ta kapitalistlikus maailmas Ameerika Ühendriikide, Saksa FV, Suurbritannia ja Jaapani järel viiendal kohal. Tema tööstuses domineerivad mitukümmend finants-tööstuskompaniid. Nii näiteks kuulub peaaegu kogu mustmetallurgia neljale kompaniile, autotööstuses valitsevad «Renault», «Citroën» ja 2—3 teist kompaniid; «Pechinet'» trust kontrollib $^4/_5$ alumiiniumisulatusest.

Suur tähtsus on Prantsusmaa majanduses põllumajandusel. Kuigi põllumajanduse toodangu väärtus on 4 korda väiksem kui tööstustoodangu väärtus, kindlustab ta Prantsusmaa põhiliste toiduainetega.

Enne Teist maailmasõda oli Prantsusmaa Suurbritannia järel teine suurim koloniaalvõim. Prantsuse kolooniad hõlmasid Aafrikas $^1/_3$ mandri pindalast. Aasias valdas ta suurt osa Indo-Hiina poolsaarest. Rahvusliku vabadusliikumise võimsa tõusu tulemusena Prantsuse koloniaalimpeerium lagunes. Prantsusmaa on säilitanud veel mõned väikesed territooriumid Aafrikas, Ameerikas ja Okeaanias. Prantsuse imperialistid teevad suuri jõupingutusi selleks, et säilitada endistes kolooniates, nüüdsetes iseseisvates riikides, oma majanduslikke ja poliitilisi positsioone.

Küsimusi ja ülesandeid.

Missugused Prantsusmaa ajaloost teile tuntud põhjused aeglustasid tema majanduse kasvu XIX sajandi teisel poolel?

Tööstus.

Prantsusmaa tööstuse peamisteks harudeks on elektrienergia tootmine, masinaehitus, mustmetallurgia ja tekstiilitööstus.

Prantsuse tööstusel ei ole küllaldast kütuse-energeetikabaasi. Kivi- ja pruunsöevarud ulatuvad 11 miljardi tonnini. Toodang (55 milj. t) ei rahulda maa vajadusi, mistõttu igal aastal veetakse sisse ligikaudu 20 milj. t sütt ja koksi (Saksa FV-st Ruhri ja Saarimaa basseinist). Põhilised söebasseinid on Belgia piiri ääres paiknev Põhjabassein (annab $^1/_2$ kogutoodangust) ja Lotringi bassein, mis asub Saksa FV piiril. Mõningad väikesed söeleiukohad esinevad Keskmassiivil.

Sõjajärgsetel aastatel kasvas Prantsusmaa kütuse energeetikabilansis kiiresti nafta osatähtsus, mis praegu võrdub 30%. Prantsusmaa toodab kõigest 2 milj. t naftat (edelaosas), kuid veab sisse üle 45 milj. t. Suurem osa sisseveetavast naftast tuleb Alžeeria Sahaarast, kus hiljuti avastati naftaleiukohad, ja Lähis-Ida maadest. Sahaara leiukohtade forsseeritud kasutamisega püüavad Prantsuse monopolid likvideerida kitsaskohta Prantsusmaa kütuse-energeetikabaasis. Nafta transportimiseks on ehitatud naftajuhtmed Marseille—Strasbourg ja Le Havre—Pariis. Silmapaistvaks energiaallikaks on muutunud maagaas, mille suured leiukohad avastati Edela-Prantsusmaal. Umbes $^1/_2$ elektrienergiast annavad hüdroelektrijaamad, mis paiknevad Rhône'il ja tema Alpidest voolavatel lisajõgedel, Keskmassiivi jõgedel (Dordogne, Garonne'i lisajõed, Loire), Püreneedes (Garonne ja tema lisajõed) ning Reinil. Soojuselektrijaamad on koondunud Pariisi ümbrusse ning Põhja- ja Lotringi kivisöebasseini. Viimastel aastatel on Bretagne'is ja Keskmassiivil avastatud mitu uraanimaagi leiukohta ning alustatud nende kasutamist energeetiliseks otstarbeks. Kaks esimest aatomielektrijaama ehitati Rhône'i ja Loire'i orgu.

Mustmetallurgia kuulub Prantsusmaa peamiste tööstusharude hulka. Tema kasv pärast sõda oli seotud Prantsusmaa enda nõudmiste suurenemisega metalli järele ja ekspordi laienemisega. Mustmetallide, eriti valtsmetalli ekspordilt on Prantsusmaa kapitalistlikus maailmas esimeste hulgas. Mustmetallurgia arenemine baseerub rikkalikel rauamaagivarudel. Lotringi platool asub suurim rauamaagibassein Välis-Euroopas. Siinne rauamaak on madala kvaliteediga, ta sisaldab 30—35% metalli ja palju fosforit. Varusid on 6—7 mljr. t. Prantsusmaa jääb rauamaagi toodangult (66 milj. t) maha ainult Nõukogude Liidust ja Ameerika Ühendriikidest. Rauamaaki jätkub täielikult oma metallurgia vaja-

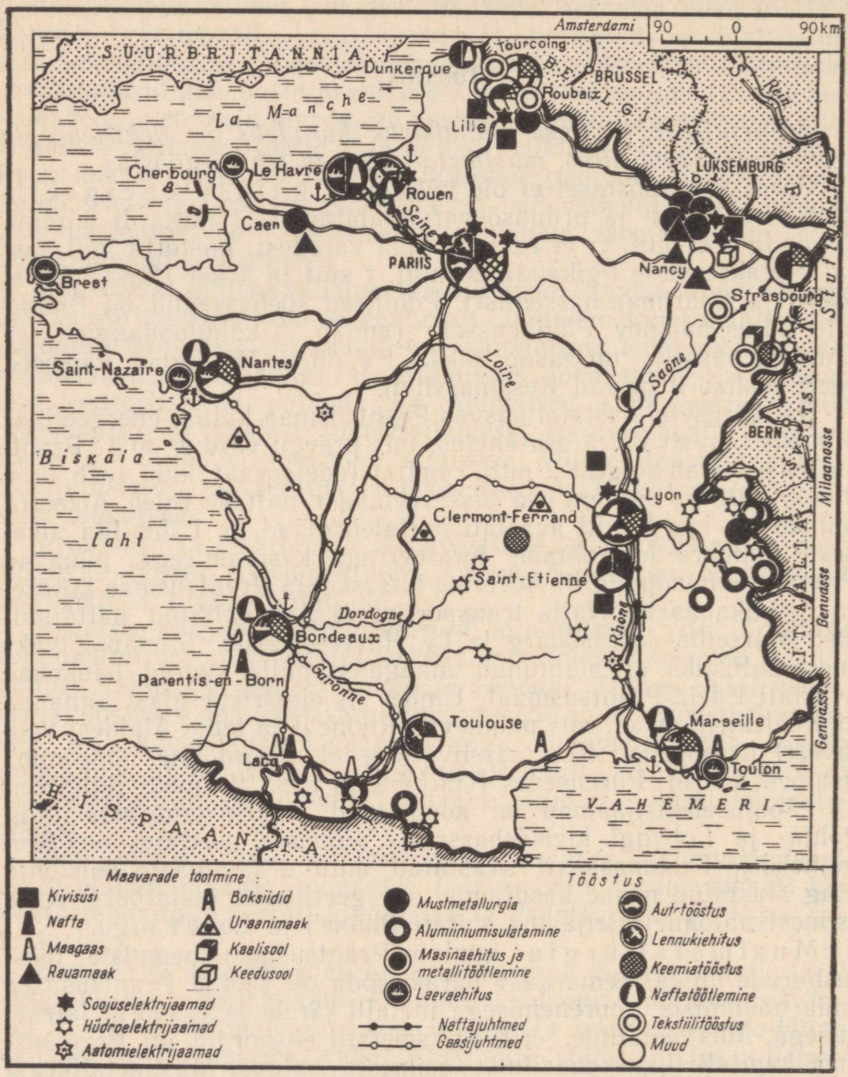

Jälgige sellel kaardil Prantsusmaa maavarade paiknemist. Missugune tööstus on tekkinud Alpide piirkonnas ja miks? Missugune Marseille' tööstusharu iseloomustab teda kui sadamat? Jälgige Prantsusmaa rasketööstuse põhirajoone ning peamisi tekstiilitööstuse piirkondi.

dusteks ja seda eksporditakse ka naabermaadesse. Mustmetallurgias vajalikke mangaani- ja haruldaste metallide maake imporditakse. Kolm neljandikku malmist ja $^2/_3$ terasest sulatatakse Lotringi tehastes. Enamik neist tehastest on täieliku tootmistsükliga. Malmi ja terase sulatamine Põhjarajoonis on väiksema tähtsusega. Metallurgia aluseks on siin kivisüsi ning Lotringist juurdeveetav rauamaak ja malm.

Peale selle on üksikuid mustmetallurgiatehaseid ehitatud Keskmassiivi söeleiukohtadesse (suurim neist asub Saint-Etienne'is), Normandiasse (kohaliku rauamaagi baasil) ja sadamatesse, kus nad orienteeruvad juurdeveetavale toorainele (Dunkerque).

Vahemere-äärsel madalikul leidub rikkalikult boksiiti, mille kaevandamises on Prantsusmaa Lääne-Euroopas esikohal. Alumiiniumitehased on ehitatud Alpidesse odavat energiat andvate hüdroelektrijaamade ja boksiidileiukohtade lähedusse (annavad üle 80% alumiiniumisulatusest). Prantsuse Alpid on suurimaid elektrometallurgia rajoone Lääne-Euroopas.

Prantsusmaa tööstuse juhtivaks haruks on masinaehitus. Selles tööstusharus on tegev kõige rohkem töölisi, ta annab peaaegu $^1/_3$ tööstuse kogutoodangu väärtusest ja peamise osa ekspordist. Pooljuhtseadmete ja raadioaparatuuri tehased ning Prantsusmaa suurimad autotehased paistavad silma esmaklassilise tehnika poolest. Mõnedes masinaehitusharudes on aga tehniline tase madalam kui Ameerika Ühendriikides, Saksa FV-s ja Suurbritannias. Prantsuse masinate eksport on 2—3 korda väiksem kui nimetatud maadel. Prantsusmaa masinaehitus on mitmekülgne. Eelkõige paistab silma transpordimasinate, eriti autode tootmine, mille poolest Prantsusmaa on maailmas neljandal kohal. Üksnes «Renault'» tehas laseb välja üle 500 000 auto aastas. Arenenud on elektrotehnika ja põllumajandusmasinate tootmine. Suurt osa masinaehituses, eriti selle uutes harudes, etendab Pariis. Põhja-Prantsusmaa söe-metallurgiarajooni tehased toodavad metallimahukaid masinaid — vedureid, mäetööstuse seadmeid, aga siin on ka palju elektrotehnika ettevõtteid. Lyoni tehased lasevad välja autosid, hüdroelektrijaamade ja keemiatööstuse sisseseadeid. Masinaehitus on esindatud kõigis Prantsusmaa suurtes ja keskmistes linnades, laevaehitus sadamalinnades.

Keemiatööstuse põhilisteks tooraineteks on süsi, nafta ja gaas, kaalisool ja puit. Tema paiknemist iseloomustab laialipillatus paljudes rajoonides. Keemiatööstuse peamised keskused on Pariis ja Lyon (orgaanilise sünteesi keemia harud, eriti sünteetilise kiu tootmine). Põhjarajoonis on arenenud põhi- ja koksikeemia. Alpides on odava energia baasil arenenud elektrokeemia — kaltsiumkarbiidi, kloori ja naatriumhüdroksiidi tootmine. Elsassis toodetakse väetisi. Sadamalinnadesse koondub naftakeemia, mis on tihedalt seotud naftatöötlemisega.

Tekstiilitööstus on toodangu mahult kapitalistlikus

maailmas neljandal kohal. Tema ettevõtted paiknevad kohtades, kus elanikkond on juba põlvest põlve tegelnud ketramise ja kudumisega. Umbes 40% puuvillastest kangastest toodetakse Elsassis ja Lotringis. Lina- ja villatööstuse suurimad keskused paiknevad Põhja-Prantsusmaal — Lille, Roubaix ja Tourcoing, mis on liitunud üheks aglomeratsiooniks. Lyon ja tema eeslinnad on tuntud naturaal- ja kunstsiid- ning sünteetilisest kiust kangaste tootmise poolest. Pariis on kuulus oma õmblustööstusega.

Tööstus tervikuna paikneb Prantsusmaal ebaühtlaselt. Keksel kohal on Pariis. Peale Pariisi on põhilisteks tööstusrajoonideks Põhjarajoon, Lotringi ja Lyoni piirkond. Edela-Prantsusmaal, Keskmassiivil ja Bretagne'is on tööstus nõrgalt arenenud. Tiheda asustusega tööstusrajoonide, eriti Pariisi koormuse vähendamiseks soovitab riik ettevõtjatel põllumajandusrajoonidesse ümber baseeruda, milleks tehakse ka mitmeid soodustusi. Ettevõtete ümberpaigutamisega on nõustunud aga vähesed.

Küsimusi ja ülesandeid.

1. Võrrelge tabeli 6 järgi tööstustoodangu dünaamikat Saksa FV-s, Suurbritannias ja Prantsusmaal.
2. Kasutades tabelit 11, joonistage tulpdiagramm terasesulatamise kohta Prantsusmaal, Suurbritannias ja Saksa FV-s ning võrrelge nende maade mustmetallurgia toorainebaasi.
3. Tabelite 9, 10 ja 11 alusel võrrelge Prantsusmaad teiste peamiste kapitalistiike riikidega söe-, elektrienergia- ja terasetoodangult iga elaniku kohta. Millised järeldused sellest võrdlusest tulenevad?

Pariis.

Pariisil on Prantsusmaal eriline koht. Ta on rahvaarvult suurim linn, tähtsaim tööstus-, finants- ja kaubanduskeskus, transpordisõlm, poliitiline ja kultuurikeskus. *Pealinna sellist erakordset ülekaalu teiste linnade suhtes, nagu seda on Prantsusmaal, pole üheski teises kapitalistlikus suurriigis.*

Pariisis asuvad Prantsusmaa kõrgemad riigivõimuorganid ja administratiivasutused. Panganduse ja börsioperatsioonide poolest jääb Pariis maha ainult New Yorgist ja Londonist. Pariisis töötab 22% Prantsusmaa tööstustöölistest.

Tänu kõrgesti kvalifitseeritud tööliste ja teaduslik-tehnilise intelligentsi kaadrile on Pariis kujunenud uusimate uurimuste keskuseks elektroonika, televisiooni, raadiotehnika, keemia ja teiste kaasaegsete tootmisharude valdkonnas.

Pariis on «moodide määrajaks» mitte ainult valmisrõivaste, vaid ka jalatsite, peakatete, juveeltoodete, kaelasidemete, kinnaste ja teiste galanteriikaupade suhtes. Kuulsuse «Pariisi kaupadele», nagu seda mitmekesist toodangut tervikuna nimetatakse, on loonud Pariisi käsitöölised oma hoolsa tööga. Tuhanded neist tööta-

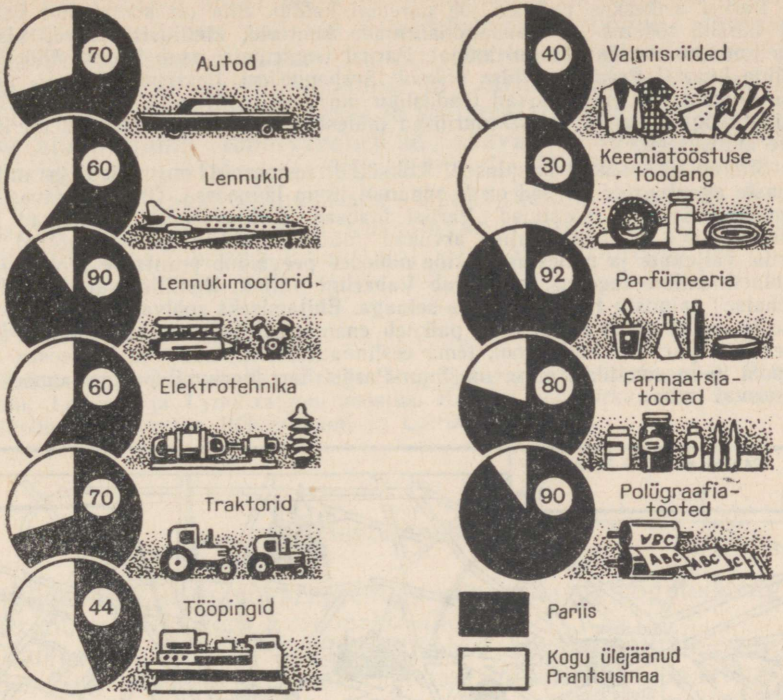

Pariisi osatähtsus Prantsusmaa tööstustoodangus (%-des). Iseloomustage nende diagrammide põhjal Pariisi osatähtsust tööstustoodangu eri liikides. Missugustes Prantsusmaa raske- ja kergetööstuse juhtivates harudes (vt. õpiku teksti) on Pariisil silmapaistev koht?

vad väikestes ateljeedes või mansardides «Pariisi katuste all», täites suurte äride tellimusi.

Pariisi tööstuse suured toorainevajadused ja mitmesuguste kaupade tootmine nii rahvusliku turu kui ka ekspordi jaoks on muutnud pealinna esimeseks jae- ja hulgikaubanduse keskuseks Prantsusmaal. Pariisi kaubakäive moodustab poole kogu Prantsusmaa kaubakäibest.

Pariis on erakordselt tähtis transpordisõlm. Elektriraudteed ühendavad teda Prantsusmaa kõigi tööstusrajoonidega. Pariisi teedesõlme läbivad transiitveosed, mis lähevad välismaale või kulgevad maa ühest rajoonist teise. Pariisi sadam ei jää kaubakäibelt maha meresadamatest. Pariisi lennujaamad Le Bourget ja Orly on reisijate arvult New Yorgi ja Londoni järel kolmandal kohal.

Pariis asub Seine'i jõe keskjooksu mõlemal kaldal. Geograafiline asend vee- ja maismaateedel, mis ristuvad keskuses, on soodne mitmekülgsete sidemete kujunemisel ning aitab kaasa linna mitmekesiste funktsioonide arenemisele.

Pariisi ärikeskus paikneb jõe paremal kaldal. Siia on koondunud peamiselt börsid, tööstus- ja kaubandusfirmade kontorid, kindlustusseltsid, ajalehtede toimetused. Jõe vasakul kaldal, Pariisi tsentrumis, asub kuulus üliõpilaste Ladina kvartal Prantsuse iidse ülikooli Sorbonne'iga. Pealinnas õpib $^1/_2$ prantsuse üliõpilastest, siin asuvad teadusliku uurimise instituudid, vanad teatrid ja raamatukogud. Pariisi arhitektuurilised mälestusmärgid ja muuseumid on laialdase kuulsusega.

Suured luksuslikud kauplused, kohvikud, restoranid, moemajad ja mitmesuguste agentuuride bürood on koondunud linna lääneossa. Õhtuti säravad siin mitmevärvilised reklaamtuled. Pariisi idaosas ja lõunaserval paiknevad peamiselt tööliste elamukvartalid, arvukad tööstus- ja kaubandusettevõtted. Ida-Pariisi väljakute ja mälestusmärkide nimedes peegeldub prantsuse proletariaadi revolutsiooniline tegevus: siin asub Vabariigi väljak, Bastille' väljak ja Père-Lachaise'i kalmistu Kommunaaride seinaga. Ehitamiseks sobivate kruntide vähesuse ja nende kõrge hinna tõttu paikneb enamik suuri tööstusettevõtteid Pariisi ametlikest piiridest väljaspool, tema eeslinnades, eriti loode- ja lääneosas. Väljaspool linna ametlikke piire, nn. Suur-Pariisi territooriumil paikneb umbes 100 iseseisvat linna.

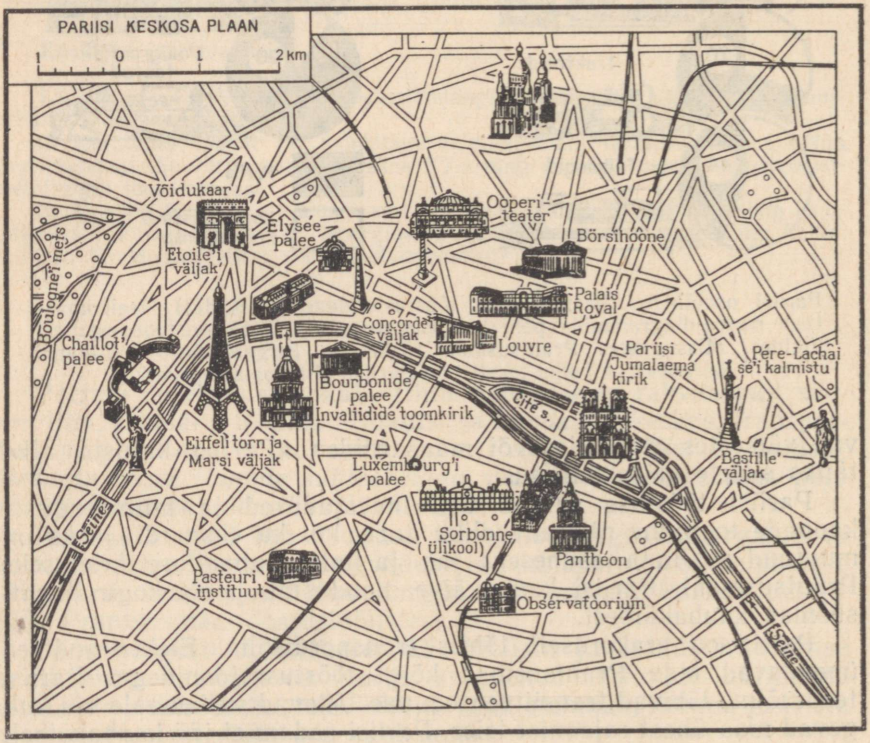

Leidke sellel Pariisi plaanil Cité saar (linna vanim osa), Bastille' väljak, Père-Lachaise'i kalmistu, Võidukaar. Missuguste ajalooliste sündmustega on seotud monumentide püstitamine nimetatud paikadesse? Leidke Louvre (kuulsaim kunstimuuseum Lääne-Euroopas, kus leidub üle 200 000 maali ja skulptuuri), Sorbonne (Prantsusmaa suurim ülikool), Bourbonide palee (Prantsusmaa parlamendisaadikute istungite koht).

Pariis avaldab suurt mõju geograafilisele tööjaotusele Prantsusmaal. Koondades endasse kvalifitseeritud tööjõu, «laastab» Pariis Prantsusmaad. Tema tootmissidemed tungivad maa kõigisse osadesse. Põhja-Prantsusmaa ja Lotringi tööstusrajoonidest saabub siia kivisüsi, malm, teras ja valtsmetall, Alpi tehastest veetakse alumiiniumi; õmblusvabrikud saavad kangaid Elsassist, Põhjarajoonist ja Lyonist; naftajuhtme Le Havre—Pariis kaudu saabub nafta, gaasijuhtme Lacq—Pariis kaudu maagaas; Keskmassiivi hüdroelektrijaamad varustavad linna elektrienergiaga. Pariisi tööstuse toodang läheb laiali üle kogu Prantsusmaa.

Küsimusi ja ülesandeid.

Kasutades õpiku teksti, märkige tingmärkidega kontuurkaardile Põhjarajooni, Lotringi ja Lyoni rajooni tööstus. Kandke kontuurkaardile suuremad tööstuslinnad. Võrrelge Põhjarajooni ja Lotringi tööstust.

Põllumajandus.

Piima, liha, nisu, suhkrupeedi ja viinamarjade kogutoodangult on Prantsusmaa Lääne-Euroopas esikohal.

Väikesele rühmale kapitalistlikele suurmajanditele kuulub umbes 30% kasutatavast maast. Neisse majanditesse koondub $^2/_3$ põllumajanduse toodangust, suurem osa masinaist ja palgatöölistest. Pärast Teist maailmasõda suurenes kapitalistlikes suurmajandites masinate ja väetiste kasutamine, kasvas loomakasvatuse produktiivsus ning tõusis nisusaak. Arvukatele väiketalumajanditele (üle 60% majandite üldarvust) kuulub ainult 13% kasutatavast maast. Kehvtalurahva olukord halveneb. Väikemajandid ei kannata välja kapitalistlike suurmajandite konkurentsi. Igal aastal lahkuvad kümned tuhanded talupojad külast.

Kapitalistlikud suurmajandid (osalt renditud maal) on kõige enam levinud Põhja-Prantsuse madalikul, kus on viljakad mullad, tihe transporditeede võrk ja kus asub Pariis — põllumajandussaadustega kauplemise ja nende tarbimise peamine keskus. Talupoegade väikemajandeid on eriti arvukalt Edela-Prantsusmaal, Bretagne'is, kesk- ja kirderajoonides.

Prantsusmaa põllumajandus on paljuharuline. Siin on arenenud loomakasvatus, põllundus, viinamarjakasvatus, aiandus ja köögiviljakasvatus. Põllumajanduse struktuuri ja spetsialiseerumist rajoonide kaupa on mõjutanud Prantsusmaale iseloomulik looduslike tingimuste mitmekesisus.

Kahel kolmandikul Prantsusmaa pindalast laiuvad madalikud, kõrgustikud ja Prantsusmaale tüüpilised pehmete reljeefivormidega keskmise kõrgusega mäed, mis on maaviljeluseks igati

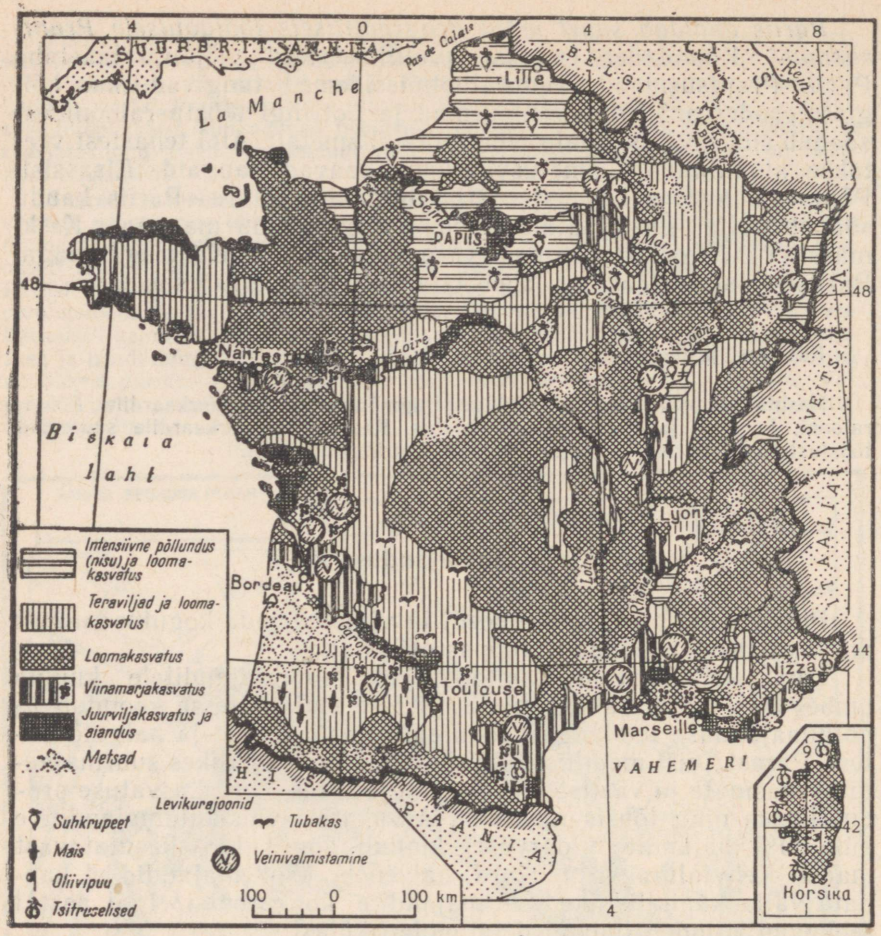

Prantsusmaa põllumajandus on väga mitmekesine. Jälgige kaardil peamisi põllumajandusrajoone. Võrrelge Põhja- ja Lõuna-Prantsusmaa põllumajandust.

soodsad. Mäestikud hõlmavad $^1/_3$ Prantsusmaa territooriumist. Neil aladel on põldude all 15—30% maast (orgudes ja nõlvadel), kuna ülejäänud osa kasutatakse karjamaadena.

Eriti teravalt erineb Loode- ja Lõuna-Prantsusmaa kliima. Prantsusmaa looderannikul on talvekuude keskmised temperatuurid 6—7°, juuli keskmine temperatuur 16—17°. Päikesepaistelisi päevi on vähe, sageli sajab. Ida pool muutub kliima kontinentaalsemaks. Loode- ja Põhjarajoon on Prantsusmaal ainsad piirkonnad, kus viinamarjaistandusi peaaegu üldse ei kohta. Nisusaak koristatakse siin ligemale kuu aega hiljem kui Lõuna-Prantsus-

maal, kus suvi on kuiv ja kuum (juuli temperatuurid 20—24°), talv niiske ja pehme (jaanuari keskmine temperatuur 5—8°). Lõuna-Prantsusmaal on head looduslikud eeldused subtroopiliste kultuuride viljelemiseks.

Nisu hõlmab poole teraviljade külvipinnast ja ületab kogusaagilt kõik teised. Nisusaak on kõige suurem Põhja-Prantsuse madalikul. Peale nisu viljeldakse kaera, Edela-Prantsusmaal maisi, Rhone'i jõe deltas riisi. Rukkikülvid on tähtsusetud. Peamine tehniline kultuur — suhkrupeet — on levinud Põhja-Prantsuse madalikul.

Viinamarjaistandused paiknevad Vahemere ranniku madalikel, küngastel ja mäejalamitel ning Garonne'i, Loire'i ja Marne'i (Champagne'i provints) jõgede orgudes. Tsitruselisi viljeldakse ainult aladel, mis on põhjatuulte eest mägedega kaitstud — Hispaania ja Itaalia piiri ääres ning Korsika saarel. Prantsusmaal on arenenud aiandus ja köögiviljakasvatus. Lõunarannikul Marseille'st kuni Itaalia piirini kasvatatakse lilli. Parfümeeriavabrikutes valmistatakse neist essentse lõhnaõlide ja seepide jaoks.

Loomakasvatus annab $^2/_3$ põllumajanduse kogutoodangu väärtusest. Juhtivat osa etendab veisekasvatus. Loode-Prantsusmaa niiske, mereline kliima on loomakasvatuseks märksa soodsam kui põllunduseks. Loomi karjatatakse väljas peaaegu aasta läbi. Tähtsamad veisekasvatuse rajoonid on Normandia ja Bretagne ning peale nende ka mäestikualad — Alpid, Püreneed ja Keskmassiiv. Lambakasvatusega tegelevad prantsuse talupojad vähe, lammaste arv on 3 korda väiksem kui Suurbritannias. Lambakasvatuse peamiseks rajooniks on Keskmassiivi lõunaosa. Trust «Roquefort» ostab siin kokku lambapiima ja valmistab sellest samanimelist juustusorti. Seakasvatus on arenenud eriti Põhja-Prantsuse madalikul ja Normandias. Paljud talupojad kasvatavad linde, küülikuid ja tuvisid.

Küsimusi ja ülesandeid.

1. Mille poolest erineb Prantsusmaa ja Suurbritannia põllumajanduse struktuur? Võrrelge Prantsusmaa ja Suurbritannia kõlvikute struktuuri tabeli 14 alusel.
2. Kasutades tabelite 15 ja 19 andmeid, joonestage diagrammid nisutootmise ja veiste arvu kohta Suurbritannias, Prantsusmaal ja Saksa FV-s; võrrelge nende maade vastavaid näitajaid.

Transport.

Sisemaistes vedudes etendavad kõige suuremat osa raudteed. Raudteede elektrifitseerimise tasemelt on Prantsusmaa ees enamikust imperialistlikest suurriikidest. Rongide kiirus on peamagistraalidel 120—130 km/t. *Raudteevõrk on radiaalse konfiguratsiooniga.* Tema keskuseks on Pariis. Raudteeühendus Prantsus-

maa paljude ida- ja läänerajoonide vahel toimub ainult Pariisi kaudu. Raudteetranspordile on tugevaks konkurendiks autotransport. Teisejärgulised raudteeliinid võetakse üles, sest autotranspordil on märgatavad eelised, eriti lühematel vahemaadel.

Prantsusmaa jõgedevõrk on transpordi arenemise seisukohalt soodsa konfiguratsiooniga. Kolme suurema jõe — Seine'i, Loire'i ja Garonne'i basseinid hõlmavad $^2/_3$ riigi territooriumist. Teistest jõgedest tuleks nimetada Vahemerre voolavat Rhõne'i ja Prantsusmaa kirdepiiri teenindavat Reini. Jõgedevõrgu suhteliselt ühtlane paiknemine ja tihedus on loonud võimaluse arvukate kanalite ehitamiseks. Need ühendavad omavahel Prantsusmaa peamisi jõgesid. Kuid rohkem kui pool siseveeteedest ei vasta kaasaegse laevanduse nõuetele ja neil liiguvad ainult väikesed praamid. Kõige suurem kaubakäive on Seine'i jõel, mis teenindab Pariisi.

Väliskaubanduslikes sidemetes on juhtiv osa meretranspordil. Prantsuse kaubalaevastiku tonnaaž on Inglise laevastiku omast 4 korda väiksem. Marseille on rahvaarvult Pariisi järel teine linn Prantsusmaal ja kaubakäibelt esimene meresadam. Peamiseks sisseveoartikliks on Alžeeriast ja Lähis-Ida maadest tulev nafta. Imporditakse ka oliiviõli, maapähkleid, nisu, fosforiiti. Kaug-Ida maadest tuleb riis ja kautšuk, Austraaliast lambavill. Väljaveost langeb $^2/_3$ tööstuskaupadele, mida toodetakse Marseille' tehastes ja Prantsusmaa teistes rajoonides.

Le Havre'i, Rouen'i, Bordeaux' ja Nantes'i sadamad teenindavad kauba- ja reisijate vedusid Ameerika, Lääne-Aafrika ja Euroopa maadega. Siin laaditakse laevadelt maha puuvilla, kautšukit, naftat, kohvi, kakaod.

Küsimusi ja ülesandeid.

1. Tabeli 21 järgi võrrelge Prantsusmaa ja teiste Euroopa maade raudteevõrgu tihedust.
2. Võrrelge tabeli 20 alusel Prantsusmaa ja teiste kapitalistlike riikide kaubalaevastiku tonnaaži.

Majanduslikud välissidemed.

Võrreldes Suurbritanniaga ekspordib Prantsusmaa rohkem tooraineid ja poolfabrikaate ning impordib vähem toiduaineid. Ta veab välja rauamaaki, must- ja valtsmetalli, boksiiti, kaalisoola, naftaprodukte, kangaid ja valmisrõivaid, masinaid, keemiakaupu, veine. Impordis domineerivad nafta, kivisüsi, koks, puuvill, vill, värvilised metallid, metsamaterjal, kohv, kakao, oliivi- ja palmiõli, õliseemned. Tervikuna on Prantsusmaa väliskaubanduse bilanss passiivne.

Prantsusmaa väliskaubanduse käibest langeb umbes 20% Saksa FV, tema peamise partneri arvele «Ühisturus». Prantsus-

maa on sõlminud kaubalepingud ka oma endiste koloniatega. Kaubavahetus nende maadega on Prantsusmaa kapitalistlikele kompaniidele endiselt üheks tähtsamaks rikastumise allikaks. Kaubandus sotsialistlike maadega on võrdlemisi piiratud.

Tähtsaks tuluallikaks on Prantsusmaale turism. Igal aastal sõidab siia kuni 6 miljonit turisti.

Pärast Teist maailmasõda suurendasid Prantsuse monopolid kapitalimahutusi tööstusettevõtete ehitamiseks «Ühisturu» maades, Ladina-Ameerikas ja Prantsusmaa endistes valdustes Aafrikas.

Küsimusi ja ülesandeid.

1. Missugused on Prantsusmaa ja Suurbritannia väliskaubanduse struktuuri erinevused ja mis on selle põhjuseks?
2. Millised Prantsusmaa tööstusharud sõltuvad täielikult või suurel määral impordist?

ITAALIA.

Pindala — 301 000 km²
Rahvastik — 52 milj. el.
Pealinn — Rooma

Koosseis ja geograafiline asend.

Itaalia kuulub Euroopa Vahemeremaade hulka. Ta hõlmab Po jõe madaliku, Apenniini poolsaare, Sitsiilia, Sardiinia ja veel terve rea väiksemaid saari. Itaalia merepiir moodustab $^4/_5$ piiri üldisest pikkusest. Rannikut uhuvad Liguuria, Türreeni, Joonia ja Aadria meri. Rannik on nõrgalt liigestatud ja sadamateks sobivaid lahti on vähe. Vahemere kaudu kulgeb elava liiklusega kaubatee Euroopa maadest Aasiasse ja Aafrikasse. Itaalia väliskaubandus toimubki peamiselt mööda seda mereteed.

Maismaapiir kulgeb suures osas piki Alpide mäeahelikke. Naaberriikidesse viivad üle mäekurude ja läbi tunnelite raudteed ning autoteed: Mont Cenis' mäekuru ja tunneli kaudu Prantsusmaale, St. Gotthardi ja Simploni tunneli kaudu Šveitsi.

Põhja-Itaalial on võimalik pidada majanduslikke sidemeid nii mööda maismaa- kui ka mereteid.

Küsimusi ja ülesandeid.

Iseloomustage Itaalia geograafilist asendit, võrreldes seda Prantsusmaa asendiga.

Rahvastik.

Elanike arvult on Itaalia Lääne-Euroopas Saksa FV ja Suurbritannia järel kolmandal kohal. Itaalia rahvaarvu on mõjutanud ja mõjutab ka käesoleval ajal massiline emigratsioon. Kokku elab välismaal üle 10 miljoni itaallase. Eriti palju on itaallasi Ameerika Ühendriikides (üle 4,5 miljoni), Argentiinas, Brasiilias ja Prantsusmaal. Välja rändavad eelkõige töölised, talupojad ja käsitöölised. Selleks sunnivad neid tööpuudus, rasked elutingimused, maapuudus. Osa itaallasi sõidab hooajalistele töö-

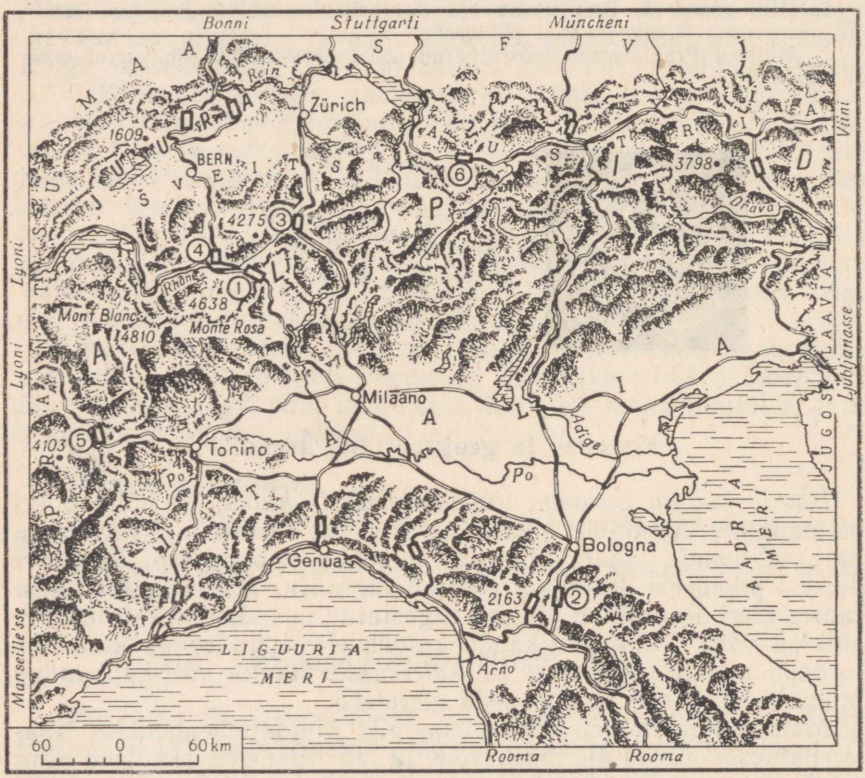

Kaardil on näidatud Alpide ja Apenniinide tähtsamad raudteed ning tunnelid; märgitud on järgmised tunnelid: 1) Simploni — 20 km; 2) Suur Apenniini — 18,5 km; 3) St. Gotthardi — 15 km; 4) Lötschbergi — 14,5; 5) Mont Cenis' — 13 km; 6) Arlbergi — 10 km. Ülejäänute pikkus on 4—10 km. Läbi missuguse tunneli kulgeb elektriraudtee Torinost Lyoni? Missuguseid tunneleid läbivad raudteed, mis suunduvad Milaanost Berni ja Zürichi ning läbi Bologna Rooma? Mont Blanci alla kaevati 1962. a. 12 km pikkune tunnel, mida läbib Itaaliat Prantsusmaaga ühendav autotee.

dele, pöördudes hiljem kodumaale tagasi. Igal aastal emigreerib 200 000—250 000 inimest. Rahvastiku kõrge loomulik juurdekasv, eriti Lõuna-Itaalias, soodustab veelgi töötute ja ilma maata elanike arvu kasvu, rahvastiku migratsiooni. Viimastel aastatel kasutatakse itaalia töölisi kui odavat tööjõudu laialdaselt «Ühisturu» maades, eriti Saksa FV-s.

Elanikkonna rahvuslik koosseis on ühtlane (itaallased moodustavad 98%).

Itaalia on üks Euroopa tihedama asustusega riike. Rahvastiku tihedus on kaks korda suurem kui Prantsusmaal (174 el./km²). Eriti paistavad selles suhtes silma Milaano ja Naapoli tööstusrajoonid (400—500 el./km²). Tihedasti on asustatud ka riigi põllumajandusliku lõunaosa rajoonid. Nii näiteks on Sitsiilias palju suuri külasid ja linnakesi elanike arvuga 5 000—10 000. Need on nn. linn-külad, kuhu on koondunud hulgaliselt ilma maata talupoegi. Kõige hõredam on asustus Alpide mäestikurajoonides.

Linnarahvastiku osatähtsus ületab Itaalias 50%. Paljud linnad tekkisid juba vana- ja keskajal. Suurimad neist on Rooma (2,1 milj. el.), Milaano (1,6 milj. el.), Genua (760 000 el.), Torino (1,0 milj. el.). Lõunas on kõige suuremad linnad Naapoli (1,1 milj. el.) ja Palermo (üle 500 000 el.). Itaalia vanad linnad on tõelised ajaloo muuseumid, pakkudes suurt huvi turistidele. Erilise kuulsuse on nende seas omandanud Apenniini poolsaare keskosas Tiberi jõe ääres asuv Rooma.

Linn tekkis rohkem kui kaks ja pool tuhat aastat tagasi, olles seega Itaalia vanimaid linnu. Rooma impeeriumi perioodil ulatus tema elanike arv 1 miljoni inimeseni, kuid keskajal see arv järsult langes.

Pärast Itaalia poliitilist ühendamist XIX sajandi teisel poolel sai Roomast riigi pealinn ja tema rahvastik hakkas kiiresti kasvama. Kogu maailmas tuntud antiikaja ja renessansiajastu arhitektuurimälestised ühes hilisema aja ehitustega moodustavad Rooma kaasaegses ilmes ühe kõige iseloomulikuma joone. Paljude sajandite vältel kulutati tohutuid summasid monumentaalsete ehituste rajamiseks, linna väljakute ja tänavate kaunistamiseks, kuid peaaegu üldse ei laienenud linna tööstuslikud ning kaubanduslikud funktsioonid.

Linnale on iseloomulikud ka teravad kontrastid ühelt poolt kodanluse heakorrastatud kvartalite ja teiselt poolt aguliurgaste vahel.

Roomasse on koondunud kõrgemad valitsusasutused. Ta on maa kultuurikeskus, kus paiknevad arvukad õppeasutused, muuseumid, teaduslikud asutused. Ühe kvartali linna lääneosas võtab enda alla Vatikani riik. Selle valitseja — Rooma paavst — on ühtlasi kogu katoliku kiriku peaks.

Rooma tööstuslik arenemine kulges aeglaselt. Tööstus hakkas

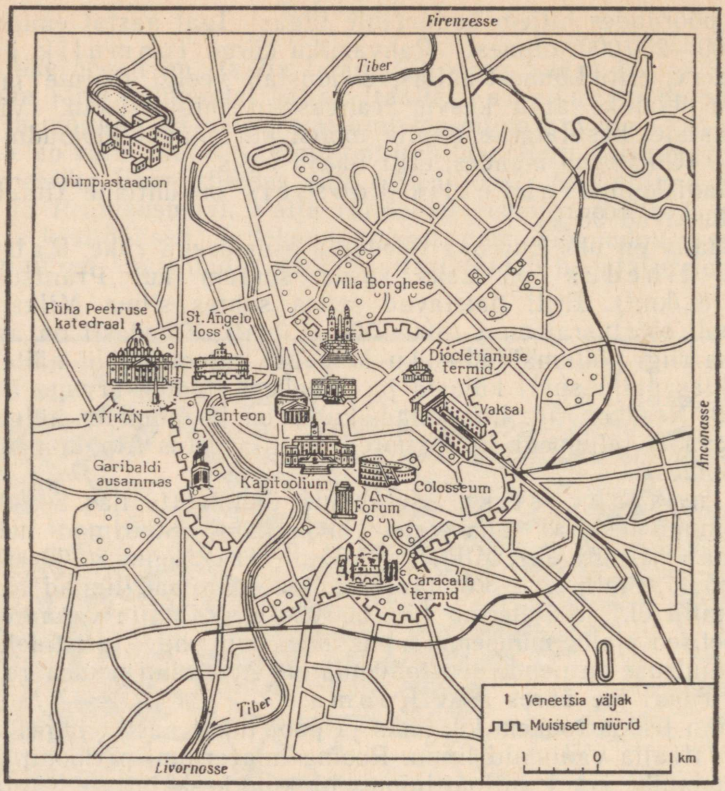

Märkige sellele Rooma plaanile turismimarsruut teemal «Vana-Rooma». Iseloomustage lähemalt teel ettetulevaid vaatamisväärsusi. Leidke plaanilt olümpiastaadion.

siin laienema enne Teist maailmasõda. Tänapäeval on linnas arenenud masinaehitus, elektrotehnika, keemia- ja sõjatööstus. Kõige rohkem töötab Roomas töölisi transpordis, ehitustegevuses ja kommunaalmajanduses.

Itaalia rahvastiku klassikoosseisu iseloomustab linna- ja maaproletariaadi ning poolproletariaadi suur osatähtsus. Kokku moodustavad need rühmad üle 70% aktiivsest rahvastikust. Poolproletaarlaste hulka kuuluvad kehviktalupojad, samuti käsitöölised ja kodutööndajad, kes sõltuvad neid toorainega varustavatest suurettevõtetest. Töötajate elatustase on Itaalias madalam kui Suurbritannias, Saksa FV-s ja Prantsusmaal. Töötajad peavad aktiivset klassivõitlust. Seda juhib Kommunistlik Partei — liikmete arvult kõige suurem kommunistlik partei Euroopa kapitalistlike riikide hulgas.

Itaalia majanduses — nii tööstuses, kaubanduses kui ka põllumajanduses — kuulub valitsev positsioon kodanlusele. Katoliku kirik mõjutab poliitikat Kristlik-Demokraatliku Partei kaudu, seda nii Itaalias kui ka teistes maades. Eriti tugev on kiriku mõju maarahvastiku mahajäänud kihtidele. Katoliku vaimulikud moodustavad õige tunduva osa Itaalia rahvastikust.

Küsimusi ja ülesandeid.

1. Mille poolest paistavad Itaalia linnad eriti silma ja mis on nende iseärasuste põhjuseks?
2. Võrrelge Rooma ja Pariisi majanduslikku tähtsust.

Arenemise iseärasused. Majanduse üldiseloomustus.

Itaalia astus kapitalistliku arenemise teele pärast poliitilist ühinemist, mis lõppes XIX sajandi 70-ndail aastail.

Põhja-Itaalias toimus kapitalismi arenemine intensiivsemalt kui Lõuna-Itaalias, kusjuures vastavad eeldused olid seal kujunenud juba varasemal perioodil. Mäekurude jalamile, suurte kaubateede äärde tasandikele ning mereranniküle tekkisid vana- ja keskajal rikkad kaubalinnad. Kuni suurte geograafiliste avastusteni olid Veneetsia ja Genua vabariik peamisteks vahendajateks Euroopa ning Aasia maade vahelises kaubanduses. Linnades, eriti Milaanos, õitses käsitöö. Linnade huvid nõudsid põllumajanduse arendamist, mistõttu pärisorjus kaotati õige varakult ning põllumajandus suundus kapitalistlikule arenemisteele. Maa põhjaosas hakati viljelema idast sissetoodud tulutoovaid kultuure (riis, mooruspuu); laialt levis siidiussikasvatus.

Lõuna-Itaalia, mis hõlmab $^1/_3$ Apenniini poolsaarest ja saared, jäi pärast Itaaliaga ühinemist endiselt mahajäänud agraarpiirkonnaks, kus tööstus praktiliselt puudus. Mahajäämuse peamiseks põhjuseks oli suurmõisnike maavalduse domineerimine. Enamik talupoegi kasutas maad pooleterarendi alusel. Põllumajanduse tase oli väga madal.

Kuni XIX sajandi lõpuni oli Itaalias ainsaks arenenud tööstusharuks tekstiilitööstus. Peaaegu kõik tekstiilivabrikud asusid riigi põhjaosas. Masinaehitustehaseid leidus ainult üksikuid. Hoogne industrialiseerimine algas XX sajandi alguses, olles tugevasti mõjutatud maa relvastamise poliitikast. Itaalia võttis aktiivselt osa imperialistlike riikide võitlusest maailma ümberjagamise eest. Riigis loodi rasketööstus. Alpide jõgedele Põhja-Itaalias ehitati elektrijaamu. Pärast Esimest maailmasõda ületas tööstustoodang oma väärtuselt põllumajanduse toodangu.

Nagu teisteski Euroopa arenenud kapitalistlikes maades, nii valitsevad ka Itaalia tööstuses tänapäeval suurmonopolid. Näiteks annab «Fiati» kontsern üle 90% Itaalia autotoodangust. Keemiatrust «Montecatini» toodab suure osa keemiakaupadest. Pärast Teist maailmasõda seoses konkurentsi tugevnemisega suurendasid Itaalia suurkompaniid veelgi oma kapitalimahutusi tööstuses. Ehitati uusi tehaseid, uuendati vanade ettevõtete sisseseadet. Toodangu väärtuselt möödus rasketööstus kergetööstusest. *Eriti arenesid masinaehitus ja keemiatööstus. Neist said maa juhtivad tööstusharud.* Kapitalistlikke kompaniisid abistab riik. Itaalias on

natsionaliseeritud sideasjandus, tähtsamad raudteeliinid ja elektrijaamad. On rajatud riiklikud kompaniid: nafta-, metallurgia- ja elektrotehnikakompanii.

Itaalia põllumajanduses, maavalduse ja -kasutuse süsteemis on säilinud feodaalsuhete igandeid. See on Itaalia põllumajanduse mahajäämuse, talurahva vaesumise peamine põhjus. Vahe tööstuse ja põllumajanduse arenemistempos on Itaalias suurem kui teistes arenenud kapitalistlikes maades.

Põllumajandus annab ekspordiks rohkesti puuvilju (apelsinid, sidrunid), viinamarju ja köögivilju.

Tööstus.

Itaalia on vaene tööstuslikult tähtsate maavarade poolest. See asetab tema tööstuse sõltuvusse sisseveetavast toorainest ja kütusest. Sütt kaevandatakse alla 1 milj. t; põhiosa vajadustest rahuldatakse impordi arvel. Naftat toodetakse alla 2 milj. t, kuna sisse veetakse 47 milj. t. Tühised on ka rauamaagivarud ($^3/_4$ neist asuvad Elba saarel). Seevastu on ülemaailmse tähtsusega tema elavhõbedaleiukohad (Monte Amiata). Tähelepandavad on veel eheda väävli varud Sitsiilias, püriidimaardlad Kesk-Itaalias, samuti boksiidi ja metaani leiukohad. Plii-tsingimaagi kaevandamine (Sardiinia saarel) katab Itaalia vajadused tsingi osas. Laialdase kuulsuse on võitnud Itaalia marmor.

Itaalia suurim tööstusharu on masinaehitus. Viimasele on iseloomulik väikese arvu suurettevõtete domineerimine, kes lasevad välja keerukat ja mitmekesist toodangut. Nii toodab «Fiati» kontsern autosid, lennukeid, traktoreid, tanke, tulirelvi, kuullaagreid jne. Arenenud on transpordimasinate ehitus — autode, motorollerite ja jalgrataste tootmine, laevaehitus. Viieteistkümne sõjajärgse aasta jooksul on väljalastavate autode arv kasvanud 10-kordseks (1962. a. 950 000 autot, s. o. 5. koht Ameerika Ühendriikide, Saksa FV, Suurbritannia ja Prantsusmaa järel). Tööpingitoodangult jõudis Itaalia järele Prantsusmaale, kuid jääb kapitalistlikus Euroopas maha veel Saksa FV-st ja Suurbritanniast. Laienenud on elektro- ja raadiotehnika. Kolm neljandikku masinaehitustehastest asub Põhja-Itaalias.

Seoses masinaehituse arenemisega suurenes must- ja värviliste metallide sulatamine. Itaalia veab sisse rauamaaki, koksi, vanametalli ja malmi, haruldasi metalle, tina, mangaanimaaki. Toorainebaasi iseärasused avaldavad mõju nii metallitoodangu struktuurile kui ka metallurgia paiknemisele. Tähtsamad täieliku tsükliga metallurgiatehased on koondunud Genua ja Naapoli lähikonda ning Elba saarele. Töötleva metallurgia tehased on ehitatud suurte masinaehitustehaste juurde (Milaanos, Torinos), elektrometallurgiatehased (terase ja alumiiniumi sulatamine) suurte hüdroelektrijaamade lähedale Alpide jõgede orgudesse.

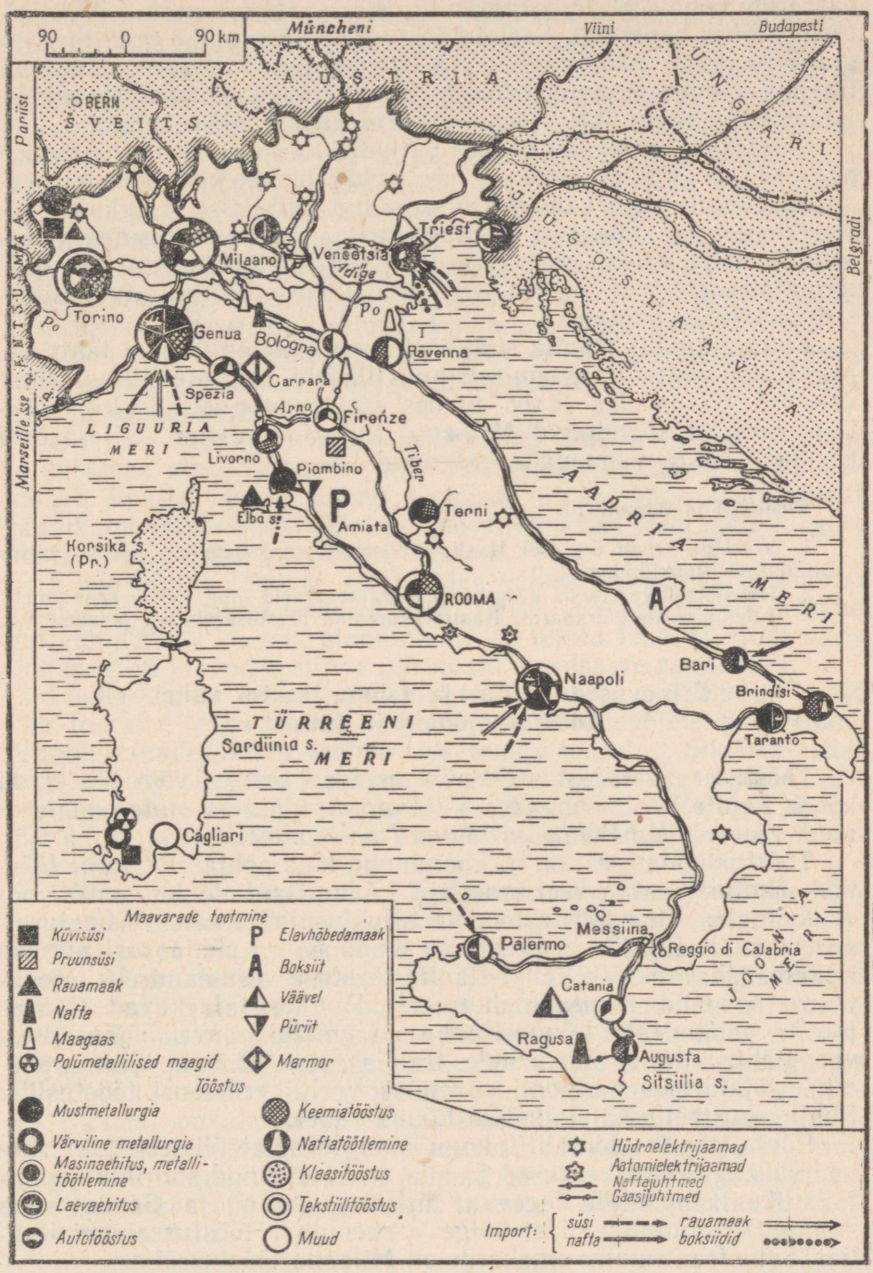

Hinnake selle kaardi põhjal maavarade paiknemist. Võrrelge Põhja- ja Lõuna-Itaalia tööstust. Kuidas mõjutab tooraine ja kütuse import rasketööstuse paigutust?

Kõrge taseme on saavutanud Itaalias keemiatööstus. Ta baseerub kohalikul toorainel ning sisseveetaval naftal, kivisöel, fosforiidil ja kautšukil. Keemiatööstuses on laienenud uute toodanguliikide, eriti plastmasside ja sünteetilise kiudaine väljalase. Enamik keemiatehaseid paikneb Põhja-Itaalia tööstusrajoonides. Keemiatööstus on ühtlasi suuremaid elektrienergia tarbijaid.

Sõjajärgsel perioodil kasvas paljudes tööstusharudes nõudmine elektrienergia järele ja see põhjustas elektrijaamade, peamiselt soojuselektrijaamade forsseeritud ehitamise. Ligikaudu $^2/_3$ elektrienergiast annavad hüdroelektrijaamad. Neist suurem osa asub Po Alpide-poolseil lisajõgedel. Kesk-Itaalias kasutatakse geotermilistes elektrijaamades vulkaanilist auru. On ehitatud esimesed aatomielektrijaamad.

Kunagi kuulus Itaalia siiditööstus on minetanud oma tähtsuse. Nüüd toodab Itaalia peamiselt puuvillaseid ja sünteetilisest kiust kangaid. Ekspordiks läheb umbes $^1/_3$ toodangust. Tekstiilitööstus on koondunud Milaano ja Torino rajooni. Sõjajärgsel perioodil on ta väga vähe kasvanud.

Küsimusi ja ülesandeid.

1. Võrrelge tabeli 6 alusel Itaaliat tööstuse arenemistempo poolest teiste kapitalistlike suurriikidega.
2. Iseloomustage Itaalia kütuse- ja toorainevarusid ning nende kasutamist.
3. Tähistage kontuurkaardil Itaalia suuremad tööstuskeskused ja sadamad.

Erinevused Põhja- ja Lõuna-Itaalia vahel. Tööstusrajoonid ja linnad.

Tööstuse ebaühtlast arenemist maa eri osades võib täheldada kõigis kapitalistlikes maades, kuid *ainult vähestes esineb nii teravaid erinevusi kui Põhja- ja Lõuna-Itaalia vahel.*

Tööstustoodangust on $^3/_4$ koondunud maa põhjaossa, mille tööstuskodanlus vaatab veel praegugi Lõuna-Itaaliale kui omamoodi «kolooniale», oma tööstustoodete turustuspiirkonnale. Mitmesugused maavarad, mille poolest maa lõunaosa on põhjaosast märksa rikkam, lähevad kõik Põhja-Itaalia tööstuse varustamiseks. Monopolide kasumid kapitalimahutustelt lõunaosas laekuvad Põhja-Itaalia pankadesse. Lõuna-Itaalia on ühtlasi odava tööjõu reserviks Põhja-Itaalia tööstusharudele. Itaalia rasketööstuse kiire arenemine sõjajärgsel perioodil süvendas veelgi erinevusi tööstusliku Põhja ning põllumajandusliku Lõuna vahel.

Põhja-Itaalias töötab $^2/_3$ kogu maa tööstustöölistest. Siin asuvad suured tööstuskeskused ja siia on koondunud suurimate kapitalistlike kompaniide tegevus. Milaano, Torino ja Genua linna kolmnurk kujutab endast kõige arenenumat tööstusrajooni Itaalias. Selle tsentrumiks omakorda on Milaano tööstussõlm.

Milaano on elanike arvult Itaalia teine linn, suur tööstus-

ja kaubandus-finantskeskus. Itaalia kõige tähtsamad pangad ning suurimate kontsernide ja trustide juhatused paiknevad Milaanos. Siin on esindatud tööstusliku tootmise paljud harud, kusjuures esikohal on mitmekesine masinaehitus. Suurtel masinaehitustehastel on oma terasevalu- ja valtsimistsehhid (terase ja valtsmetalli osas annavad nad $^1/_3$ rahvuslikust toodangust). Keemiatööstus on tihedalt seotud masinaehituse ja tekstiilitööstusega. Linna koondub tihe lehvikukujuline raudteede ja autoteede võrk. Teede ääres paiknevad ridamisi tööstuslinnad, töölisasulad, tehased ning vabrikud. Rikkailt Padua tasandikelt tuleb Milaano toiduainete tööstuse ettevõtteisse hulgaliselt põllumajandussaadusi.

Milaano on tuntud oma ajaloomälestiste poolest. Kuulsas «La Scala» ooperiteatris esinevad maailma kõige paremad lauljad.

Torinos hõlmavad mitu kvartalit «Fiati» kontserni tehased. Nendega on tihedalt seotud suured kummitööstuse ettevõtted. Linnas on arenenud tekstiilitööstus.

Genua sadama kaudu varustatakse Põhja-Itaaliat tooraine ja kütusega ning veetakse välja tööstustooteid. Genua on kaubakäibelt Itaalia suurim sadam. Genuast ida ja lääne poole jääval rannikumadaliku kitsal ribal paiknevad üksteise järel metallurgia-, koksikeemia- ning laevaehitustehased.

Põhja-Itaalia idaosas on tööstus vähem arenenud. Linnadest paistavad siin silma Veneetsia ja Triest. Veneetsias asuvad naftatöötlemis-, klaasi-, alumiiniumi- ja teised tehased mitte päris linnas, vaid jäävad eeslinna piiridesse (poolsaare rannikule).

Lõuna-Itaalia nõrgalt arenenud tööstusele on iseloomulik kohaliku tooraine väga vähene kasutamine ja ettevõtete paiknemine rannikulinnades, kuhu saabub sisseveetav tooraine. Siinsete sadamate lähedus Araabia poolsaare ja Põhja-Aafrika maadele, kust veetakse sisse naftat, on põhjuseks, miks siia on rajatud naftatöötlemis- ja naftakeemiatehased. Mitmes sadamas asuvad mereväebaasid.

Lõuna-Itaalia suurimaks tööstusrajooniks on Naapoli piirkond. Siia on koondunud $^1/_3$ Lõuna-Itaalia tööstustöölistest.

Naapoli on veosekäibelt Genua järel Itaalia teine kaubasadam. Linn paikneb Naapoli lahe ääres. Tema metallurgiatehased varustavad Lõuna-Itaaliat malmi ja terasega. Peamisteks metallitarbijateks on Naapoli masinaehitustehased. Lõuna-Itaalia põllumajandussaadusi töödeldakse toiduainete tööstuse mitmesugustes ettevõtetes — makaroni-, köögivilja-, puuviljakonservi- jt. vabrikutes. Naapoli on ainuke tekstiilitööstuse linn Lõuna-Itaalias. Linnast 12 km kaugusel kõrgub Vesuuvi vulkaan. Ere päike, alati sinine taevas, maaliline rand ja meri meelitavad Naapoli lähedal asuvatesse kuurortidesse arvukalt turiste. Naapoli on Itaalia tähtsaim reisisadam.

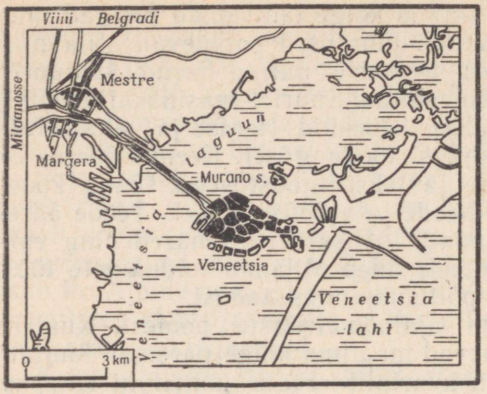

Veneetsia asub Veneetsia laguuni 118 saarekesel. Linnas on 160 kanalit ja 400 silda. Kasutades teksti ja Itaalia tööstuse kaarti, selgitage, missugused tegurid on määranud Veneetsia tööstuse (paikneb tema eeslinnades) struktuuri.

Küsimusi ja ülesandeid.

1. Võrrelge Põhja- ja Lõuna-Itaalia majandust. Millega seletada erinevusi nende rajoonide majanduses?
2. Võrrelge Milaanot ja Roomat. Miks jääb Rooma õige mitmete funktsioonide poolest Milaanost maha?

Põllumajandus.

Põllumajandus on Itaalias mitmeharuline nagu Prantsusmaalgi, kuid jääb viimasest maha arenemistasemelt. Üle poole maast on koondunud suurmaavaldajate kätte. Miljonite itaalia talupoegade maatükid on väiksemad kui $^1/_2$ ha. Põhja-Itaalias on levinud kapitalistlikku tüüpi majandid. Neis majandeis kasutatakse masinaid ja eesrindlikku agrotehnikat ning neis töötavad palgatöölised.

Lõuna-Itaalias domineerivad mõisnike maavaldused — suured latifundiumid. Mõisnikud annavad oma maa rendile. Enamik Lõuna-Itaalia talupoegi on pooleteramehed. Nad on sunnitud andma mõisnikule kuni poole saagist. Vaatamata sellele et talupoegadel pole maad, on osa mõisamajandeid Lõuna-Itaalias tühjad. Valdavat osa maast harivad sulased. Itaalia talupoegade olukord halvenes veelgi pärast Itaalia liitumist «Ühisturuga». Teiste «Ühisturu» liikmesriikide põllumajandusliku toodangu konkurents ähvardab laostada tuhandeid itaalia talupoegi.

Palava kuiva suvega lähistroopiline kliima on Itaalia looduslike tingimuste kõige iseloomustavamaid jooni. See määrab oluliselt ka tema põllumajanduse struktuuri. Esikohal on aiandus, viinamarja- ja köögiviljakasvatus. Need harud annavad üle $^1/_3$ põllumajandusliku toodangu väärtusest. Teisel kohal on põllundus, kolmandal — loomakasvatus.

Tsitruseliste toodangult jääb Itaalia maha ainult Ameerika

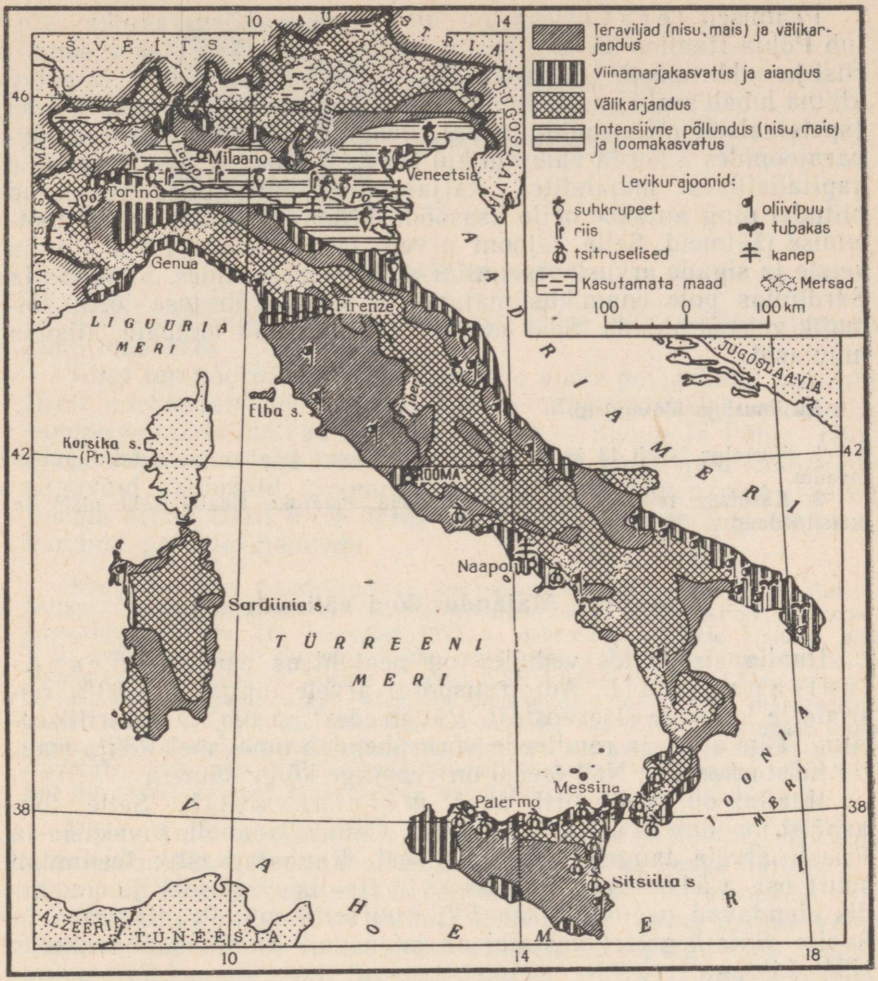

Iseloomustage kaardi järgi Itaalia põllumajandusrajoone. Võrrelge Põhja- ja Lõuna-Itaalia põllumajandust. Selgitage, mispärast on Põhja-Itaaliale iseloomulik intensiivne põllumajandus.

Ühendriikidest ja Hispaaniast. Suurema osa saagist annab Sitsiilia põhjarannik. Viinamarjaistandused katavad eelmäestiku nõlvu nii põhjaosas kui ka kogu Apenniini poolsaarel. Viljakas tasandik Naapoli piirkonnas on peaaegu tervikuna hõivatud viinamarjaistandustest, aedadest ja köögiviljapeenardest. Köögivilja kasvatatakse Lõuna-Itaalias talvel, mistõttu Itaalia saadab neid Euroopa turule oma konkurentidest märksa varem. Lõuna-Itaalia annab 60% kogu Itaalia oliivisaagist.

Peamised teraviljad on nisu ja mais. Nisu saagikus ulatub Põhja-Itaalias 35 tsentnerini hektarilt. Siin külvatakse samuti riisi ja suhkrupeeti. Lõuna-Itaalia, eriti aga Sitsiilia kuiv ja palav kliima lubab seal kasvatada mitte ainult pehmet, vaid ka kõva nisu (spetsiaalselt makaronide jaoks). Pehme nisu hektarisaak on lõunarajoonides 3 korda väiksem kui Põhja-Itaalias. Padua tasandike kapitalistlikes majandites karjatatakse loomi hästiniisutatud niitudel ning antakse neile lisasöödaks maisi ja suhkrupeedi töötlemise jäätmeid. Selle rajooni arvele langeb suurem osa Itaalia veiste ja sigade arvust. Apenniini mäestikurajoonides, Sitsiilias ja Sardiinias pole enamikus majandites sööda vähesuse tõttu võimalik veiseid pidada. Seal kasvatavad talupojad lambaid, kitsi ja muulasid.

Küsimusi ja ülesandeid.

1. Võrrelge tabeli 14 järgi kõlvikute struktuuri Itaalias ja teistes Euroopa maades.
2. Kasutage tabelite 15 ja 16 andmeid, määrake Itaalia koht nisu- ja maisitoodangus.

Transport. Majanduslikud välissidemed.

Itaalia sisemistes vedudes on peatähtsus auto- ja raudteetranspordil. Autotranspordi arvele langeb üle 60% reisijate ja kaupade siseveostest. Raudteedest on üle $^1/_3$ elektrifitseeritud. Tihe auto- ja raudteede võrk ühendab omavahel Põhja-Itaalia tööstuskeskusi. Neil teedel on veopinge kõige suurem.

Itaalial on võrdlemisi suur merelaevastik. Selle tonnaažist moodustavad $^1/_3$ tanklaevad. Genua, Naapoli, Veneetsia ja Triesti arvele langeb $^2/_3$ veosekäibest. Kaubalaevastik teenindab suurt osa väliskaubandusest. Itaalia ekspordis ja impordis etendavad peaosa Saksa FV, Suurbritannia, Prantsusmaa ja Šveits. Sõjajärgsetel aastatel on laienenud Itaalia kaubavahetus NSV Liiduga.

Itaalia monopolid on paigutanud oma kapitali ka välisriikidesse.

Suuri sissetulekuid saab Itaalia turismist. 1962. aastal viibis Itaalias üle 20 miljoni turisti.

SOOME.

Pindala — 337 000 km²
Rahvastik — 4,6 milj. el.
Pealinn — Helsingi

Geograafiline asend.

Põhja-Euroopas asuv Soome on üldse üks põhjapoolsemaid riike maakeral.

Riigi territooriumist jääb 1/4 teisele poole polaarjoont, mis oluliselt raskendab nende piirkondade majanduslikku arenemist. Soome rannikut uhuvad Balti mere osad — Soome ja Põhja- (Botnia) laht. Soome lahe rannajoon moodustab palju häid looduslikke sügavaid sadamaid. Soomele kuuluvad ka Ahvenamaa saared. Soome asend Balti mere ääres võimaldab tal arendada merekaubandust paljude maadega.

Kuuludes varem tsaari-Venemaa koosseisu, saavutas Soome Suure Sotsialistliku Oktoobrirevolutsiooni tulemusena iseseisvuse. Vene NFSV Rahvakomissaride Nõukogu 31. detsembri 1917. a. dekreediga, millele kirjutas alla V. I. Lenin, tunnistati Soome riiklikku iseseisvust. 1919. aastal kuulutati välja Soome kodanlik vabariik. Soome lähedust NSV Liidule püüdsid Lääne imperialistid korduvalt kasutada kallaletungiks Nõukogude Liidule. Teise maailmasõja aastail võttis Soome liidus hitlerliku Saksamaaga osa sõjast Nõukogude Liidu vastu. 1947. aastal sõlmitud rahuleping nägi ette mõningaid muudatusi Soome riigipiiris, sealhulgas ka Petšenga (Petsamo) piirkonna tagastamise, mille NSV Liit oli pärast Esimest maailmasõda vabatahtlikult loovutanud Soomele.

Pärast Teist maailmasõda kujunesid Soome ja Nõukogude Liidu vahel sõbralikud, heanaaberlikud suhted, mis on heaks näiteks erineva poliitilise korraga maade rahulikust kooseksisteerimisest.

NSV Liidu initsiatiivil sõlmiti 1948. aastal mõlema maa vahel sõpruse, koostöö ja vastastikuse abistamise leping. 1956. aastal andis Nõukogude Liit Soomele tagasi Porkkala territooriumi, mille ta rahulepingu põhjal oli saanud rendile 50 aastaks. Soome ei võta osa imperialistlike riikide sõjalistest blokkidest ja teostab neutraliteedipoliitikat.

Rahvastik.

Üle 90% rahvastikust moodustavad soomlased. Vähemusrahvuste seas on ülekaalus rootslased. Põhjas elavad saamid (laplased).

Rahvastiku paiknemine on territoriaalselt äärmiselt ebaühtlane. Peaaegu kogu elanikkond on koondunud Lõuna-Soomesse, rannikualale, kus tihedus ulatub kuni 70 inimeseni 1 km²-l. Põhja-alad on asustatud hõredalt (1—5 el./km²).

Linnades elab üle $^1/_3$ rahvastikust. Linnad paiknevad harilikult kaunil mererannikul, saartel, järve- või jõekallastel. Neis on palju rohelust. Oma suursugust, kuid mõnevõrra halliilmelist loodust kirgastavad soomlased omalt poolt lillede ja värvidega. Rõdud, kioskid, autod jm. on värvitud kõik erksates värvides. Suurtes linnades on elumajad harilikult heledatoonilised, väiksemates asulates aga on nad enamasti tumepunased, harmoneerides nii hästi okasmetsa tumeda rohelusega. Linnades on palju mälestusmärke ja skulptuurigruppe, mis on loodud rahvaeepose «Kalevala» motiividel.

Maarahvastik elab Soomes enamasti kas üksiktaludes või külades.

Majanduse üldiseloomustus. Tööstus.

Soomet nimetatakse sageli metsade, järvede ja kaljude maaks. Suurem osa territooriumist on kaetud metsaga, kus on ülekaalus okaspuud. Mändi ja kuuske kasutatakse laialdaselt tööstuses. *Raske on nimetada teist maad, kus metsal oleks nii suur majanduslik tähtsus kui Soomes.*

Soome üks juhtivaid tööstusharusid — puidutööstus — põhineb kohapealsetel metsarikkustel ning odaval elektrienergial. Metsatööstus, puidutöötlemine, tselluloosi- ja paberivabrikud annavad üle $^2/_3$ kogu tööstustoodangust ning $^4/_5$ selle ekspordist. Toodetakse saematerjale, vineeri, kokkupandavaid standard- (soome) maju, mööblit, ehituspappi. Paber läheb suurelt osalt ekspordiks, aga samuti kasutatakse teda laialdaselt igapäevases elus: temast tehakse salvrätikuid, laudlinu, käterätikuid ja isegi ämbreid.

Soomes on üle 50 000 järve ja rohkesti soid — veekogud hõlmavad kokku umbes $^1/_3$ pindalast. Enamik järvi asub maa keskosas, nn. Järvede platool. Et järved asuvad sageli eri kõrgusel, siis on neid ühendavad jõed kärestikulised, olles seega rikasteks hüdroenergiaallikateks. Rohkem kui $^4/_5$ Soomes toodetavast elektrienergiast annavad hüdroelektrijaamad.

Maavaradest leidub Soomes vaske, raua- ja tsingimaaki ning haruldasi metalle, sealhulgas ka uraani. Palju on turvast ja ehitusmaterjale — graniiti, marmorit jm. Neid kasutatakse laialdaselt Soomes endas ja veetakse ka välja.

Masinaehitus, mis töötab peamiselt imporditud metallil, toodab puidu- ja tselluloosi-paberitööstuse masinaid, merelaevu ning energeetikaseadmeid. Sõjajärgsetel aastatel on neis tootmisharudes toimunud märgatav elavnemine. Toodangu suurenemist põhjustab kaubanduslike sidemete laienemine sotsialistlike maadega, eelkõige Nõukogude Liiduga.

Soome tööstuses on ülekaalus kaks tootmisharude rühma: üks on seotud metsamaterjali ja teine metalli töötlemisega. Pärast Teist maailmasõda tõusis metallitööstus toodangu väärtuselt esikohale, tõrjudes metsatööstuse teisele kohale. Tööstusettevõtted paiknevad Lõuna- ja Edela-Soomes kas siis sadamalinnades või jõgede ja jär-

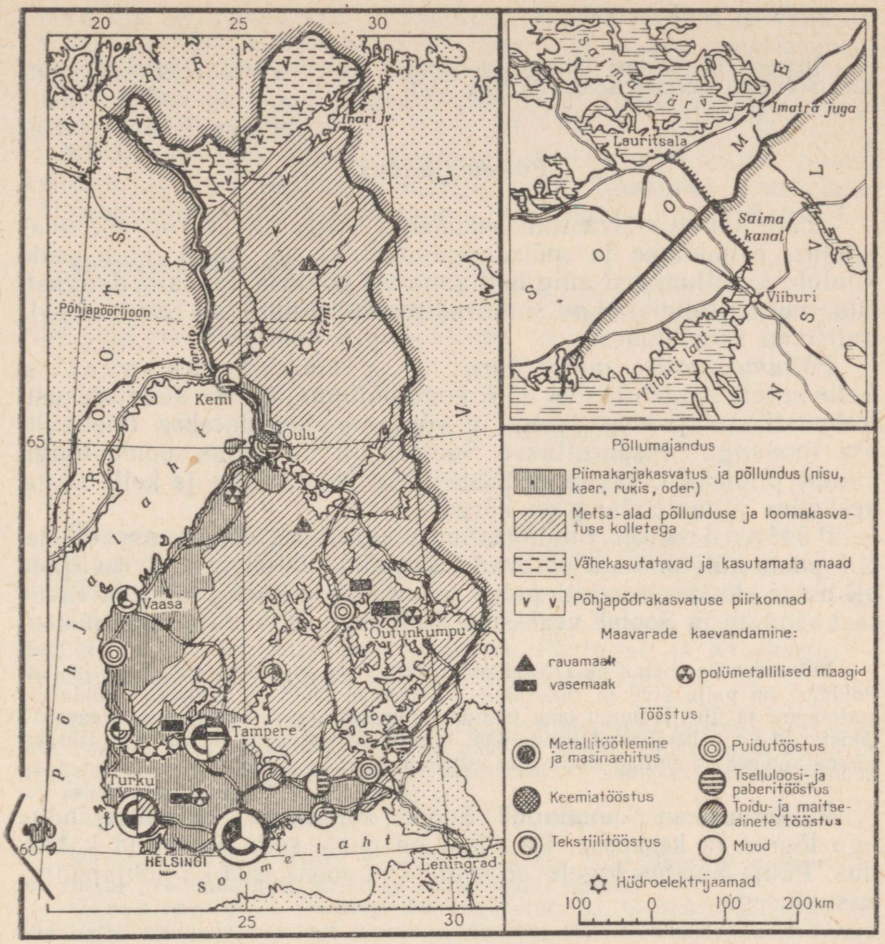

Missuguseks kolmeks suureks rajooniks võib Soome jaotada tema majanduse arenemistaseme ja majandusliku spetsialiseerumise poolest? Iseloomustage neid rajoone. Nõukogude Liit andis Soomele rendile osa Saima kanalist, võimaldades talle sellega soodsa väljapääsu merele. Jälgige laevateed Soome lahest Saima järvele.

vede ääres maa siseosas. Suurim tööstuskeskus on Helsingi mitmekesiste tootmisharudega; ta on ka tehniliselt kõige paremini varustatud sadam, mille arvele langeb $^1/_2$ kogu maa väliskaubanduse käibest. Linn asub kitsal ja pikal kaljusel poolsaarel. Kolmest küljest ümbritseb teda laht, mida avamerest eraldab kaarjas saarteahelik. Kõrged, peamiselt mitut värvi graniidist ja valgest dolomiidist hooned eralduvad kaunilt roheluse ja merevee taustal.

Küsimusi ja ülesandeid.

Missuguseid eeldusi Soome majanduse arendamiseks loovad püsivad majanduslikud sidemed Soome ja NSV Liidu vahel?

Põllumajandus.

Enam kui $^1/_3$ rahvastiku peamiseks elatusallikaks on põllumajandus. Kulaklikke ja mõisamajandeid ei ole palju, kuid neile kuulub $^1/_4$ põllumaast ning nad annavad põhiosa kaubatoodangust. Ilma maata talupojad on sunnitud maad rentima või töötama palgalistena suurtaludes.

Põllumajanduse juhtiv haru on piimakarjakasvatus. Selle arvele langeb umbes 85% kogu põllumajanduse sissetulekust. Rahvastiku vajadused piima ja või osas rahuldatakse täielikult, osa toodangut eksporditakse. Soomes on ülekaalus soome tõugu (nudi) piimakari, kes talub hästi pikka külma talve ja kelle aasta keskmine piimatoodang on kõrge.

Põllundus on tunduvas osas allutatud loomakasvatusele. Üle poole külvipinnast võtavad enda alla põlluheinad, teraviljade all on $^1/_3$, kusjuures eriti palju kasvatatakse kaera. Oma leivaviljast ei jätku ja Soome veab sisse ligikaudu 20% vajalikust nisust.

Põllunduseks sobiva maa tükeldavad väikesteks lappideks paljud kaljualad. Põldudel on palju kive ja rändrahne. Väiksemad kivid on talupojad põldudelt koristanud ja üles ladunud oma põllulapi piirdetaradeks. Põllunduse arenemist takistavad ka väheviljakad leetmullad, mis on ülekaalus kogu Soomes. Üksnes Lõuna-Soomes on mullad mõnevõrra viljakamad.

Põllundus on koondunud Soome lõunaossa, piimakarjandus aga lõuna- ja keskossa. Rannikul on peale selle arenenud kalandus; Põhja-Soomes tegelevad saamid ja soomlased ka põhjapõdrakasvatusega.

Transport. Majanduslikud välissidemed.

Tähtsaimaks transpordiliigiks on Soomes raudteetransport. Elektriraudteid siin ei ole. Mitmes kohas liituvad Soome raudteed NSV Liidu raudteevõrguga.

Suur tähtsus nii sise- kui välisveostes on vee- (eriti järve-) transpordil. Kanalite, lüüside ja muude ehituste rajamine võimaldas Soomes luua mitu ulatuslikku veeteesüsteemi. Järjest suureneb autotranspordi osatähtsus: autoteede kogupikkus ületab raudteede kogupikkuse 13-kordselt. Üle järvede, jõgede ja kanalite viivad arvukad sillad. Majanduslikult suure tähtsusega on maantee, mis kulgeb Nõukogude Liidu piirilt piki Soome ja Põhjalahe rannikut kuni Rootsi piirini. Maanteid on ehitatud sageli just

sinna, kus puuduvad vee- ja raudteed. Kõige tihedam on raudtee- ja maanteevõrk Lõuna-Soomes. Maa põhjaosaga raudteeühendus seni veel puudub. Laialdastel soo-aladel liiguvad hobuveokid. Lisaks sellele on siin transpordivahenditeks talvel põhjapõdrad ja suvel jõgedel paadid.

Väliskaubandus toimub peamiselt meretee kaudu. Soome kaupleb maailma paljude maadega, kuid tähtsaimal kohal tema väliskaubanduses on Suurbritannia, Nõukogude Liit ja Saksa FV.

Küsimusi ja ülesandeid.

Kasutades õpiku teksti, tehke järeldus, missuguseid kaupu veab Soome NSV Liitu, Suurbritanniasse ja Saksa FV-sse.

EUROOPA POLIITILINE KAART.

(Praktilised tööd.)

Euroopa poliitilisel kaardil on üle 30 riigi. Nendest oleme lähemalt tundma õppinud 13: kaheksat sotsialistlikku ja viit kapitalistlikku riiki. Enamiku ülejäänud Euroopa kapitalistlike riikidega — Islandi, Iirimaa, Norra, Rootsi, Taani, Belgia, Hollandi, Luksemburgi, Šveitsi, Austria, Hispaania, Portugali ja Kreekaga. — tuleb teil lühidalt tutvuda praktiliste tööde kaudu.

Ülesanne nr. 1. Kasutades tabelit 2, võrrelge neid Euroopa riike pindala, rahvaarvu ja rahvastiku keskmise tiheduse poolest. Missugused maad on pindalalt suuremad ja missugustes on kõige rohkem elanikke? Millistes maades on rahvastiku tihedus kõige suurem?

Ülesanne nr. 2. Määrake tabeli 2 järgi eespool nimetatud maade riigikord.

Ülesanne nr. 3. Tabeli 2 ja atlase kaartide järgi tähistage kontuurkaardil riikide pealinnad ning kirjutage juurde nende nimed.

Ülesanne nr. 4. Viirutage kontuurkaardil NATO blokki kuuluvate riikide territoorium ja kirjutage juurde nende nimi (Island, Suurbritannia, Norra, Taani, Belgia, Holland, Luksemburg, Saksa FV, Prantsusmaa, Itaalia, Portugal, Kreeka).

Ülesanne nr. 5. Värvige kontuurkaardil «Ühisturu» majanduslikku rühmitusse kuuluvate riikide territooriumid ja kirjutage juurde nende nimed (Saksa FV, Prantsusmaa, Itaalia, Belgia, Holland, Luksemburg).

Ülesanne nr. 6 (täiendavalt). Määrake tabeli 28 järgi Rootsi, Taani, Belgia, Austria ja Kreeka majanduse põhisuunad.

AASIA.

SOTSIALISTLIKUD RIIGID.

HIINA RAHVAVABARIIK.

Pindala — 9,6 milj. km²
Rahvastik — 717 milj. el.
Pealinn — Peking

Geograafiline asend.

Hiina asub Ida- ja Sise-Aasias. Hiina territooriumi ulatus läänest itta on üle 5000 km, põhjast lõunasse ligi 4000 km. Hiina rannikut uhuvad Vaikse ookeani mered — Kollane, Ida-Hiina ja Lõuna-Hiina meri. Hiinale kuuluvad kaks suurt saart — Taivan ja Hainan — ning hulgaliselt väikesi saari Lõuna-Hiina ja Ida-Hiina meres. Taivani (pindala 36 000 km², rahvaarv 11 milj. el.) on okupeerinud Jiang Jie-shi reaktsiooniline klikk, kes Ameerika Ühendriikide toetusel hoiab vägivaldselt saart enda valduses.

Hiina on Aasia suurimate riikide naabriks. Hiinal on ühine maismaapiir üheksa riigiga. Üle $^2/_3$ maismaapiirist langeb sotsialistlike maade arvele; kõige pikem on piir Nõukogude Liiduga. Läänes ja edelas piirneb Hiina noorte rahvusriikidega. Piir Indiaga, suurimaga neist riikidest, kulgeb piki Himaalaja mäestiku kõige kõrgemaid ning ligipääsmatuid piirkondi (suures ulatuses 4000—5000 m kõrgusel merepinnast). Paiguti ei ole piirjoon täpselt kindlaks määratud.

Valdav osa Hiina territooriumist paikneb mandri sisealal, 2000—4000 km kaugusel rannikust, kuid merel on suur osatähtsus Hiina elus. Rannik avab Hiinale väljapääsu maailma mereteedele. Hiina rannajoon on väga pikk (12 000 km), suuri sadamaid on palju. Ookeanilaevad sõidavad piki Jangtse jõge üles enam kui tuhande kilomeetri kaugusele. Rannikualad on tihedasti asustatud ning majanduslikult kasutusele võetud. Mere-

des on palju kalu, krabisid, krevette, merikapsast. Meretööndusega ja rannaäärsetel madalaveelistel aladel ning lahtedes mereveest soola aurutamisega tegeleb mitu miljonit inimest. Üldse on merega tihedalt seotud kümnete miljonite rannikuala elanike elu.

Minevikus on imperialistlikud riigid mere kaudu korduvalt Hiinasse sisse tunginud. Hiina lõunarannikul püsivad praeguseni Suurbritannia koloonia Xianggang (Hongkong) ja Portugali koloonia Aomen (Makao).

Looduslike tingimuste ja ressursside iseärasused.

Hiina tohutu suurel territooriumil on erinevate piirkondade looduslikud tingimused väga mitmekesised. Seetõttu on maa eri osade majanduse arendamise võimalused erinevad.

Mäed hõlmavad umbes $^4/_5$ Hiina pindalast. Seejuures paikneb $^1/_3$ territooriumist enam kui 3000 meetri kõrgusel merepinnast, laialdase Tiibeti kiltmaa keskmine kõrgus aga on 4500 meetrit. Kõrged, keeruka reljeefiga mäestikud (eriti Himaalaja, Kunlun, Tian-Šan, Nanshan) ja kiltmaad on oluliseks takistuseks põllumajanduse ja transpordi arendamisel. Kõige soodsamad on põllumajanduslikuks kasutamiseks maa rannikuäärne idaosa, kirdepiirkonna madalikud ja madalad, laugete nõlvadega künklikud eelmäestikud.

Üle $^9/_{10}$ Hiina territooriumist paikneb põhjapoolkera parasvöötmes ja ainult äärmine lõunaosa jääb troopikasse. Kuid mägine reljeef ja küllalt suur kaugus meredest muudavad maa suurema osa — loode-, lääne- ja osaliselt edelapiirkonna kliima karmimaks kui samadel laiuskraadidel maakera teistes paikades. Hiiglaslikke maa-alasid võtavad siin enda alla poolkõrbed ja kõrbed. Kliima on teravalt kontinentaalne, talv külm, suvi aga kuum, temperatuuri amplituud on suur nii aastaaegade lõikes kui ka ööpäeva kestel. Sademeid langeb 50 kuni 250 mm aastas. Takla-Makani kõrbes aga ainult 5—10 mm. Põllundus on siin võimalik ainult kunstliku niisutuse puhul ja piirdub oaasidega. Ulatuslikud maa-alad, eriti Xinjiang, Qinghai ja Sise-Mongoolia, kannatavad tihti põua all.

Hiina idapiirkondades levivad viljakad mullad: alluviaalsed mullad Põhja- ja Kirde-Hiina tasandikel, hallmullad, hallikaspruunid ja muud mullad Lössiplatool Huanghe basseinis, punamullad — lõunas, lähistroopika ja troopika alal. Paljudes piirkondades, eriti Põhja-Hiinas lössi-ala kuivadel muldadel ja kohati mujal on vaja maad niisutada. Niisutussüsteemide rajamine ja korrashoid nõuab elanikkonnalt pidevalt rohkesti hoolsat tööd.

Maa idaosa on mussoonide mõju all. Suurem osa aastast, eriti talv, on väga kuiv. Suvemussoonid toovad rohkesti sademeid: enamikus selle ala piirkondades langeb kolme suvekuu jooksul $^1/_2$ kuni

$^3/_4$ aastasest sademete hulgast, mis moodustab 600—2000 mm. Suvemussoonide mõju suurendavad troopilised tsüklonid — taifuunid. Liikudes kiirusega 100—150 km/t., paiskuvad nad hiiglajõuga rannikualadele. Taifuunide poolt kaasatoodud paduvihmad suurendavad lühikese ajaga niigi rohket sademete hulka. Jõgedel esineb iga aasta üleujutusi, mis tekitavad suurt kahju majandusele, linnadele ja küladele, hävitavad külve ja niisutussüsteeme. Üleujutuste läbi saavad kannatada kümned miljonid Hiina elanikud. Rahvavõimu aastail rekonstrueeritakse jõgesid.

Mitmetes Hiina piirkondades, eriti seal, kus metsad on peaaegu täielikult hävitatud, on põuad ja üleujutused veelgi hukatuslikumad. Neis paikades ei pea pinnas vihmavett kinni, vesi voolab alla piki metsatuid, päikesest kõrvetatud nõlvakuid, kutsudes esile jõgede tormilisi üleujutusi. Vanas Hiinas säilisid metsad ainult 5%-l maa territooriumist — mägistel aladel kirdes ja edelas. Metsavaesus avaldab mõju majanduslikule tegevusele. Puit on väga kallis ja seda kasutatakse säästlikult. Rahvavõimu aastatel on mitmel pool Hiinas istutatud metsa.

Suured on Hiina potentsiaalsed hüdroenergiavarud, peamiselt maa edelaosas. Seal saavad kõrgel mägedes alguse suured jõed, kuid nende energia kasutamine on käesoleval ajal seotud suurte raskustega. Hiina idaosas on hüdroressursid väiksemad, ent hüdroelektrijaamade ehitamine selles piirkonnas võimaldab anda rahvamajandusele elektrienergiat, reguleerida jõgede veerežiimi ning koguda vett põldude niisutamiseks.

Hiinas on avastatud paljude mineraalse tooraine liikide suured leiukohad: kivisüsi, põlevkivi, raua- ja mangaanimaak, polümetallilised maagid, vask, tina, volfram, antimon, magnesiit, boksiidid, kaoliin.

Maavarade leiukohti esineb kõigis piirkondades. Kirde-, Põhja- ja Kesk-Hiinas, kus geograafiliselt esinevad kompleksis mitmesugused metallurgiale ja teistele tööstusharudele vajalikud tooraineliigid, on neid hakatud kaevandama. Lääne- ja edelapiirkonna leiukohti ekspluateeritakse veel vähe teede puudumise, territooriumi nõrga asustatuse ja vastava ettevalmistusega tööjõu vähesuse tõttu.

Hiina looduslikud tingimused tervikuna loovad võimaluse enamiku rahvamajandusharude arendamiseks.

Küsimusi ja ülesandeid.

1. Andke Hiina lääne- ja idaosa looduslikele tingimustele võrdlev majanduslik hinnang.
2. Missuguste looduslike ressursside poolest on Hiina rikas ja missuguste poolest suhteliselt vaene?

Vanas Hiinas oli sündimus suur, kuid igal aastal suri tol ajal, eriti külades, miljoneid inimesi nälga, epideemiasse, tõbedesse kõige elementaarsema arstiabi puudumise tõttu, hukkus loodusõnnetuste läbi. Rahvavõimu aastatel on epideemiad likvideeritud, paranenud on elanikkonna meditsiiniline teenindamine. Suremuse vähenemise tõttu on rahvastiku loomulik juurdekasv suurenenud.

Varem esines Hiinas, eeskätt elanikkonna vaesemate kihtide hulgas, massiline emigratsioon, peamiselt Kagu-Aasia maadesse.

Kaasaegse Hiina elanikkonna vanuselisele koosseisule on iseloomulik see, et üle $^2/_5$ elanike üldarvust on nooremad kui 18 aastat.

Lapsi on väga palju. Perekond on keskmiselt 10-liikmeline. Hiinas, nagu enamikus teisteski Aasia riikides, on mehi rohkem kui naisi. Selle põhjuseks on vanas Hiinas esinenud kõrgem suremus naiste hulgas, mille tingis nende õigusetu ja raske seisund.

Hiina Rahvavabariik on paljurahvuseline riik: Hiinas elab üle viiekümne rahvuse. Hiinlased moodustavad 94% maa elanikkonnast. See rahvas nimetab ise ennast han või hanzu.

Nemad asustavad kirde-, ida-, kesk- ja lõunaprovintse, ülejäänud territooriumil aga elavad koos vähemusrahvustega. Kõigil maa mitmesugustes piirkondades elavail hiinlastel on ühtne kultuur ja hieroglüüfkiri. Samal ajal erinevad põhja-, kirde- ja keskprovintside hiinlased lõuna- ja kaguprovintside elanikest rahvuskultuuri ja olustiku mõningate iseärasuste, peamiselt aga kõnekeele poolest. Esineb mitu oluliselt erinevat hiina keele dialektide piirkonda, mis hõlmavad kümnetesse miljonitesse ulatuva elanikkonna.

Vähemusrahvused elavad Kirde-, Loode-, Lääne- ja Edela-Hiina provintsides ja autonoomsetes piirkondades. Enam kui miljonilisi vähemusrahvusi on kümme: tšuaanid, miaod, buid, iid (itsud), tiibetlased, uiguurid, tunganid (huei), mongolid, mandžud, korealased.

Revolutsioonieelses Hiinas olid vähemusrahvused Guomingdangi valitsuse, hiina (han'i) kodanluse ja feodaalide rõhumise all. Enamik rahvuspiirkondadest oli majandusliku ja kultuurilise arenemise väga madalal astmel. Mõnedel neist aladest esines enne rahvavõimu kehtestamist feodalismi kõige varasem staadium ja isegi orjanduslikud suhted.

Keskmine rahvastiku tihedus Hiinas on 75 inimest 1 km²-l. Selle näitaja poolest on Hiina Aasia riikide hulgas keskmine. Tegelikult aga *elab valdav osa Hiina rahvast territooriumi tiheda ja ülitiheda asustatuse tingimustes, sest rahvastiku paiknemine on äärmiselt ebaühtlane.* Ida-, kagu- ja lõunaprovintsides on asustus väga tihe. Hiina põhja-, loode- ja läänepiirkondade asustus on hõre, peaaegu $^1/_5$ maa territooriumist aga on praktiliselt

üldse asustamata. Liialt tihe asustatus tekitab Ida-Hiinas palju majanduslikke raskusi, samal ajal kui maa lääneosas pidurdab elanikkonna vähesus sealsete loodusrikkuste kasutamist ja majanduse arenemist.

Valdav enamik Hiina rahvastikust elab maal. Hiina madaliku põhjaosas on savifansadest (teat. hiina majad) koosnevad külad tavaliselt rahvarohked. Lõuna pool Jangtse jõge paiknevatel mägistel aladel kasutatakse ehitusmaterjalina mitte savi, vaid kive, Lõuna-Hiinas aga bambust. Mäestikualadel on külad väikesed.

Hiina linnades elab ainult 15% kogu rahvastikust. Viimase viieteistkümne aasta vältel on linnade elanikkond kahekordistunud. Suur osa linnaelanikest paikneb suurlinnades rahvaarvuga üle 500 000.

Enamik linnadest asetseb maa idaosas. Domineerivad vanad,

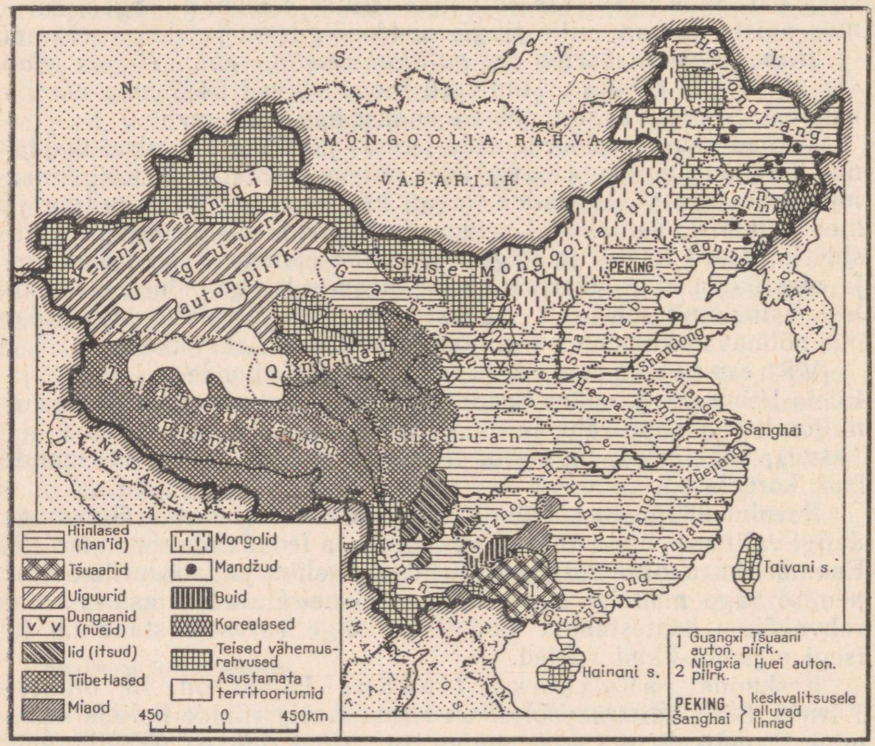

Tutvuge hiinlaste (han'ide) ja vähemusrahvuste asustusalade territoriaalse paiknemisega. Tehke kindlaks, missugustes provintsides ja autonoomsetes piirkondades elavad Hiina suuremad vähemusrahvused, kelle hulka kuulub üle miljoni inimese.

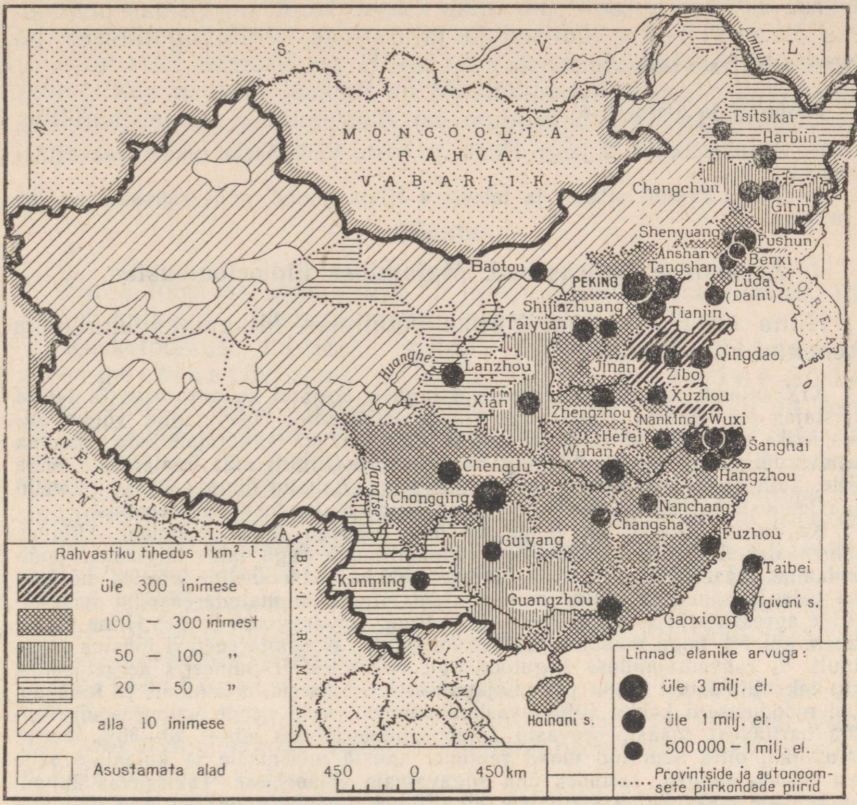

See kaart näitab Hiina Rahvavabariigi provintside ja autonoomsete piirkondade rahvastiku keskmist tihedust ning Hiina suuremate linnade paiknemist. Kõrvutage antud kaarti Hiina administratiivse jaotuse ja rahvastiku kaardiga. Tehke kindlaks, missugused provintsid ja piirkonnad on asustatud kõige enam ja missugused kõige vähem. Võrrelge rahvastiku keskmist tihedust hiinlastega (han'idega) asustatud provintsides ja vähemusrahvuste piirkondades. Missugustel Hiina aladel on kõige rohkem suurlinnu?

sajandeid tagasi asutatud linnad. Need linnad (Peking, Nanking) on enamikus planeeritud korrapäraselt, täisnurksetena; paljudes neist on säilinud iidsed kindlusemüürid.

Vanad linnad koosnevad madalatest hoonetest, mille üle kõrguvad iidsed templid, pagoodid ja paleed. Nende linnade kui kunagiste kaubanduse ja käsitöö keskuste ümber on kerkinud pärast revolutsiooni industriaalsed linnaosad; paljud vanad linnad on kujunenud kultuurikeskusteks. Uusehitused annavad neile linnadele uue ilme. On kerkinud ka uued linnad — tööstuskeskused.

Revolutsiooni tulemusena on Hiinas likvideeritud väliskapitali ja imperialistidega koostöös olnud suurkodanluse võim. Agraar-

reform likvideeris maal mõisnike klassi. Nüüd on Hiinas peamisteks klassideks töölised ja talurahvas. Põllumajanduses on tegev üle $^4/_5$ elanikkonnast.

Küsimusi ja ülesandeid.

1. Võrrelge tabeli 2 järgi Hiina ja teiste Välis-Aasia riikide rahvastiku tihedust.
2. Leidke kaardil atlases ja tabelis 4 Hiina linnad, mille rahvaarv on üle 1 miljoni.

Arenemise iseärasused. Majanduse üldiseloomustus.

Hiina on üks vanemaid riike maailmas. Minevikus kuulus ta arenenud riikide hulka.

XIX sajandi keskel provotseerisid inglise, seejärel ka prantsuse ja teised anastajad rea sõdasid Hiina vastu («oopiumisõjad»). Saavutanud võidu tolleks ajaks mahajäänud feodaalse Hiina üle, sundisid vallutajad teda sõlmima mittevõrdõiguslikke lepinguid ning haarasid järk-järgult maa majanduse enda kätte. Saja aasta vältel riisusid ja rõhusid imperialistid hiina rahvast, röövisid maa looduslikke rikkusi. Nad pidurdasid Hiina majanduslikku arenemist.

Kapitalismi arenemine ei puudutanud peaaegu üldse enamikku Hiinast. Välismaalastele kuuluva tööstusega rannikulinnade taga laius hiiglasuur poolfeodaalne maa. Feodaalide ja sõjaliste klikkide omavaheline võitlus nõrgendas teda lakkamatult. Hiina majandus sai rängalt kannatada jaapani imperialistide agressiooni ja kodusõdade läbi. Enne revolutsiooni langes Hiina arvele vähem kui 1% kogu maailma tööstustoodangust. Nõrgaltarenenud tööstus andis ainult $^1/_5$ rahvamajanduse kogutoodangu väärtusest. Domineeris kergetööstus, eriti tekstiilitööstus. Hiina põllumajanduses võimutsesid mõisnikud ja kulakud. Nad moodustasid kokku 10% maaelanikkonnast, kuid nende valduses oli 70—80% haritavast maast, seevastu talupoegadele kuulus ainult 20—30% maast. Talupojad, olles sunnitud maad rentima, andsid mõisnikele ja kulakuile selle eest $^1/_2$—$^3/_4$ saagist, sattudes üha sügavamale võlaorjusse. Talurahvas kannatas rohkete maksude ja koormiste all. Põllumajanduse tehniline tase oli väga madal.

1949. aastal saavutatud rahvarevolutsiooni võidu ja järgnenud sotsialistlike ümberkujunduste tulemusena kuuluvad Hiina Rahvavabariigi majanduses praegu tööstus, pangad, kaasaegse transpordi kõik liigid ja väliskaubandus riigile. Sotsialistlik sektor hõlmas 1958. aastal 99% kõigist talumajandeist.

Taastanud sõdade läbi kannatada saanud majanduse, asus Hiina Rahvavabariik majanduslikule ülesehitustööle. Aastail 1953—1957 täitis Hiina esimese viisaastaku plaani. Sotsialismi ülesehitamisel osutasid hiina rahvale suurt ja omakasupüüdmatut abi sotsialistlikud maad ja eelkõige Nõukogude Liit. Hiina sai krediiti, vajalikke seadmeid, teaduslikku ja tehnilist dokumentatsiooni. Nõukogude Liit abistas Hiinat tööstusettevõtete ehitamisel ja kaadri ettevalmistamisel rahvamajanduse, teaduse ja kultuuri jaoks. Võrreldes revolutsioonieelse perioodiga kasvas Hiina tööstustoodangu maht mitmekordseks. Kogutoodangu väärtuselt ületas tööstus põllumajanduse. Toimusid märgatavad nihked vabariigi majanduse, eriti tööstuse ja transpordi geograafias. Põhja-,

lääne- ja loodepiirkondades tekkisid uued suured tööstusrajoonid ja -keskused.

Viimastel aastatel on Hiina rahvamajandus arenenud ebaühtlaselt. Rea aastate jooksul on tööstustoodangu maht kahanenud, põllumajanduse mahajäämus on muutunud tõsiseks probleemiks.

Tööstus.

Hiina tööstuse struktuuris on juhtival kohal rasketööstus, mis annab umbes $^3/_5$ tööstustoodangu väärtusest.

Rasketööstuse harudest etendab tähtsat osa kütuse- ja energeetikatööstus, eriti kivisöe tootmine. Süsi on kõigi tööstusharude, linnamajanduse, raudteetranspordi ja osalt ka veetranspordi peamiseks kütuseks; $^9/_{10}$ elektrienergiast annavad söel töötavad soojusjõujaamad. Peamised söebasseinid asuvad Kirde- ja Põhja-Hiinas. Kirdes, Fushuni ja Fuxini piirkonnas, kus paiknevad võimsad väga kvaliteetse söe ja bituminoosse põlevkivi lademed, toimub kaevandamine põhiliselt karjäärides. Siit veetakse sütt kõigisse Kirde-Hiina tööstuskeskustesse. Põhja-Hiinas soodustab söetööstuse arenemist asjaolu, et söetootmine toimub suurte linnade ja metallurgiakeskuste lähedal. Palju sütt saadetakse siit maa teistesse piirkondadesse.

Naftatööstus on loodud tegelikult uuena kirdeala kõrbetes ja mägedes — Xinjiangi Uiguuri autonoomses piirkonnas, Qinghai provintsis, samuti edelas, Sichuani provintsis. Naftatoodang ei kata veel maa vajadusi.

Enamik soojusjõujaamadest paikneb Kirde- ja Põhja-Hiina tööstusrajoonides, aga samuti suurtes mereäärsetes linnades. Rohkesti väikesi ja keskmise võimsusega hüdroelektrijaamu on ehitatud kagu- ja lõunaprovintside jõgedele. Esimene suur hüdroelektrijaam (võimsusega 1,1 miljonit kW) on rajatud Huanghe jõele Sanminxia mäekurus.

Tähtsaimaks mustmetallurgia piirkonnaks on Kirde-Hiina, kus geograafiliselt on ühendatud suured söe- ja rauamaagileiukohad. Siin töötab võimas täieliku tootmistsükliga Anshani metallurgiakombinaat ning tehased teistes keskustes. Suuremat tähtsust on omandamas Põhja-Hiina, kus kõrvuti Pekingi, Tianjini, Tangshani ja Taiyuani vanade, rekonstrueeritud tehastega on loodud suur metallurgiakombinaat Baotous. See kombinaat kasutab kohalikku rauamaaki.

Kesk-Hiinas väärib märkimist uus metallurgiakombinaat Wuhanis, mis saab sütt ja maaki ümberkaudsetest rajoonidest.

Värvilise metallurgia jaoks leidub enamikus maa piirkondades piisavalt toorainet maagi näol, kuid selle tööstusharu arendamist pidurdab elektrienergia ja materiaalsete vahen-

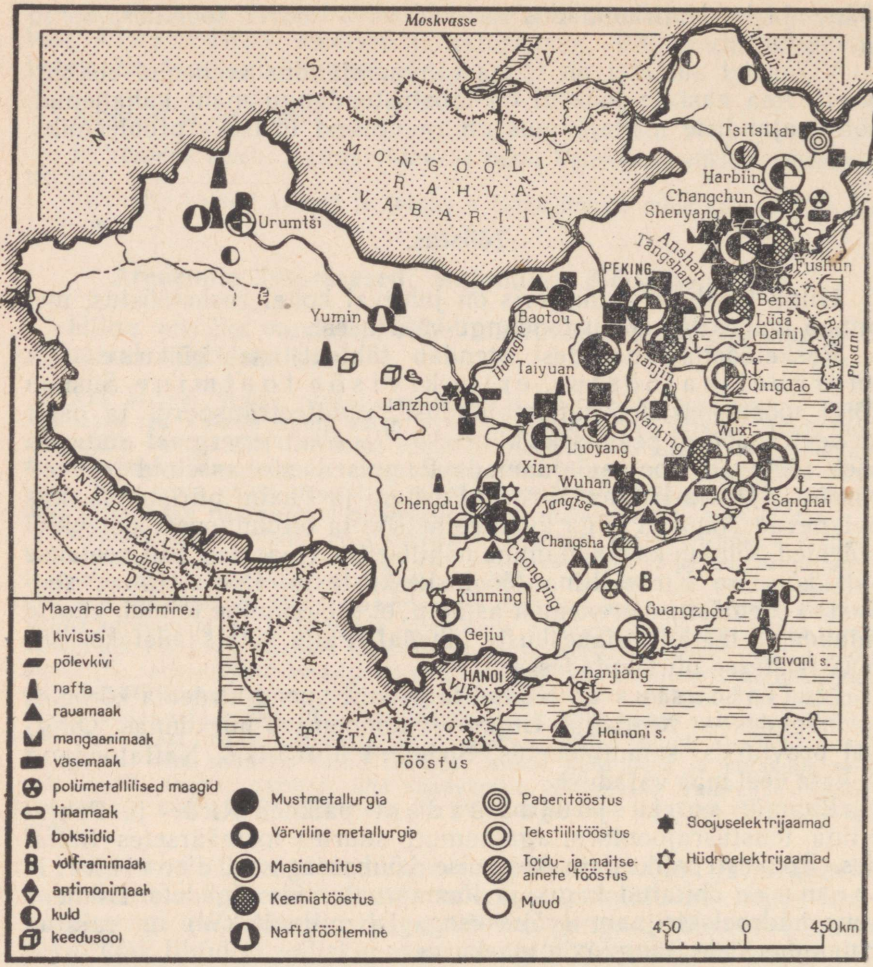

Tutvuge Hiina maavarade ja rasketööstuse paiknemise üldpildiga. Tehke kindlaks, missugused on peamised rasketööstuse piirkonnad Hiinas. Missugused rasketööstuse harud on arenenud neis piirkondades?

dite vähesus. Kirde-Hiina suurlinnades (Shenyang, Fushun) tegutsevad elektrijaamade naabruses vase-, plii-, tsingi- ja alumiiniumisulatustehased. Lõuna- ja edelaprovintsides, kus paiknevad rikkalikud värviliste metallide leiukohad, sulatatakse vaske, tina, pliid ja antimoni.

Masinaehitus on põhiliselt uus tööstusharu. Kõige rohkem on ta arenenud maa kirde- ja põhjaosas, kus on metalli, elektrienergiat, kvalifitseeritud kaadrit. Masinaehituse toodangut vaja-

vad siin tungivalt paljud majandusharud. Paljuharulise masinaehituse tähtsaimateks keskusteks on Shenyang, Changchun, Harbiin, Tianjin, Peking ja Taiyuan. Masinaehituse kasvule keskprovintsides, eriti Jangtse orus asuvates linnades (Chongqing, Wuhan, Nanking), aitab kaasa soodne transpordigeograafiline asend ning must- ja värviliste metallide tootmise rajoonide lähedus. Mitmesuguste seadmete, masinate, aparaatide ja merelaevade tootmise juhtivaks keskuseks on Šanghai.

Keemiatööstus omab suuri ressursse Hiina kõigis piirkondades. Kirde- ja Põhja-Hiinas toodavad keemiatööstusettevõtted koksi, väävelhapet (metallurgias kasutatavate väävlirikaste maakide jäätmete baasil), mineraalväetisi, soodat (soola saadakse mereveest), vedelkütust (põlevkivist ja mujalt toodavast naftast). Keemiatööstuse peamised keskused on Shenyang, Fushun, Lüda (Dalni), Tianjin. Edelaosas ja Jangtse orus on pearõhk asetatud mineraalväetiste tootmisele, loodes aga naftatöötlemisele (Lanzhou).

Kergetööstuse harudest on Hiinas kõige enam arenenud tekstiilitööstus, eriti puuvillatööstus. Riide kogutoodangust Hiinas moodustavad puuvillased kangad 96—98%. Puuvillase riide tootmiselt on Hiina esimeste hulgas maailmas. Arvestatuna ühe elaniku kohta pole toodang aga kuigi suur, seda enam, et valdav enamik elanikkonnast kannab odavat puuvillast riietust.

Enne revolutsiooni paiknes üle $^4/_5$ puuvillatööstusest üksikutes sadamalinnades, peamiselt Šanghais, Tianjinis ja Qingdaos. Esimese viisaastaku vältel kujunes suureks puuvillatööstuse piirkonnaks Põhja-Hiina — maa peamine puuvillakasvatuse baas. Tekstiilikombinaadid on ehitatud Pekingis ja teistes linnades. Uued tekstiilitööstuse keskused kujunesid ka puuvillakasvatuse piirkondades Huanghe ja Jangtse orus, maa loodeosas ja Xinjiangi Uiguuri autonoomses piirkonnas. Siiditööstus, üks vanimaist tööstusharudest, paikneb peamistes siidiussikasvatuse piirkondades — Jangtse alamjooksul, Guangdongi ja Sichuani provintsis ning tammekedriku kasvatuse piirkonnas — Liaodongi ja Shandongi poolsaarel.

Toiduainete tööstus ühendab paljusid eriharusid. Sel alal töötab rohkesti ettevõtteid, mis asetsevad hajali maa idaosa kõigis provintsides. Jahutööstus, tubakatööstus ja piiritusetootmine paiknevad suuremates linnades, taimeõlitööstus eeskätt Kirde-Hiinas (tooraineks on siin peamiselt sojaoad) ja Põhja-Hiinas, tee- ja kalatööstus — Ida-Hiinas. Suuremastaabiline suhkrutootmine suhkruroost on rajatud Guangdongi ja Sichuani provintsis (varem oli peamiseks rajooniks Taivan). Kirde-Hiinas saadakse suhkrut suhkrupeedist.

Küsimusi ja ülesandeid.

1. Võrrelge tabelite 9—11 alusel söetööstuse, elektrienergia ja terase tootmise mahtu (absoluutselt ja ühe elaniku kohta) Hiina Rahvavabariigis ja teistes maades.

2. Leidke Hiina tööstuse kaardil söetööstuse, must- ja värvilise metallurgia, masinaehituse, keemia- ja tekstiilitööstuse tähtsaimad piirkonnad ja keskused.

Põllumajandus.

Põllumajandusel on Hiina majanduses väga suur tähtsus. Põllumajandus annab toiduaineid, $^1/_2$ tööstuse toorainest, suurema osa siseturu kaupadest ning üle $^2/_3$ ekspordist. Paljude põllundus-kultuuride toodangult (riis, nisu, mais, gaoljan, kartul, bataat, soja, puuvill, tubakas, arahhis, ramjee, tee) kuulub Hiinale silmapaistev koht kogu maailma põllumajanduslikus tootmises.

Haritavate maade (peamiselt põllumaa) pindala moodustab käesoleval ajal ainult umbes $^1/_8$ riigi territooriumist. Ida-piirkondades on sajandeid ühtede ja samade kultuuride all olnud maa osaliselt välja kurnatud ning vajab hädasti väetamist. Samal ajal on Lääne- ja Loode-Hiinas üles haritud ainult väikesed maatükid jõeorgudes, mägedevahelistes nõgudes, oaasides — kokku vaid umbes $^1/_{100}$ territooriumist. Maa selles osas, samuti Sise-Mongoolias ja Kirde-Hiinas, laiuvad suured ülesharimata maa massiivid.

Kogu Hiinas tervikuna ja enamiku piirkondade põllumajanduse struktuuris on põllundusel loomakasvatusega võrreldes suur ülekaal.

Põllunduses on peamiseks toidukultuurid, eeskätt teravili, mille all on $^9/_{10}$ kogu külvipinnast. Esikohal on riis. Riisi arvele tuleb $^1/_3$ teraviljakülvidest ja umbes pool teraviljasaagist. See kultuur vajab rohkesti sooja ja niiskust, nõuab palju tööd, kuid annab ka palju saaki. Mitmetes provintsides kogutakse kaks lõikust aastas, lõunas, Guangdongi provintsis ja Hainani saarel, aga koguni kolm saaki aastas. Riisi saagikus ja kalorsus on suurem kui teistel teraviljakultuuridel. Hiinas kasvatatakse riisi niisutatavatel põldudel, mis moodustavad $^3/_5$ kogu põllumaast. Peamised riisikasvatuspiirkonnad paiknevad Jangtse jõgikonnas. Peaaegu kogu ülejäänud riis saadakse lõuna- ja kaguprovintsidest. Tähtsuselt teine teraviljakultuur on nisu (peamiselt talinisu). Nisu kogusaak on 3—4 korda väiksem riisisaagist. Peamised nisupõllud on Huanghe jõgikonnas, eelkõige Põhja-Hiina tasandikul. Põhja- ja Kirde-Hiinas kasvatatakse maisi, gaoljani, hirssi, otra, tšumiisat ja sojauba. Maa toidubilansis on oluliseks täienduseks teraviljale kartul, bataat (magus kartul) ja köögivili. Neid kultuure kasvatatakse maa idaosas peaaegu kõikjal.

Hiina erinevate looduslike tingimustega aladel kasvatata-

vatest mitmesugustest tehnilistest kultuuridest omavad kõige suuremat tähtsust kiutaimed, eeskätt puuvill, aga ka džuut, ramjee, kenaff, kanep ja lina. Puuvillakasvatus on arenenud Huanghe ja Jangtse jõgikonnas, samuti Xinjiangi Uiguuri autonoomse piirkonna oaasides. Kagu- ja Lõuna-Hiina mägede terrassnõlvadel viljelevad hiina teekasvatajad sadu erinevaid teesorte. Teed eksporditakse paljudesse maadesse. Peaaegu kõikjal on Hiinas arenenud tubakakasvatus. Enamik tubakat läheb ekspordiks. Miljonite talupoegade tegevusalaks (eriti maa lõuna-, kagu- ja ida-osas) on puuviljakasvatus.

Loomakasvatusel on Hiina Rahvavabariigis tervikuna

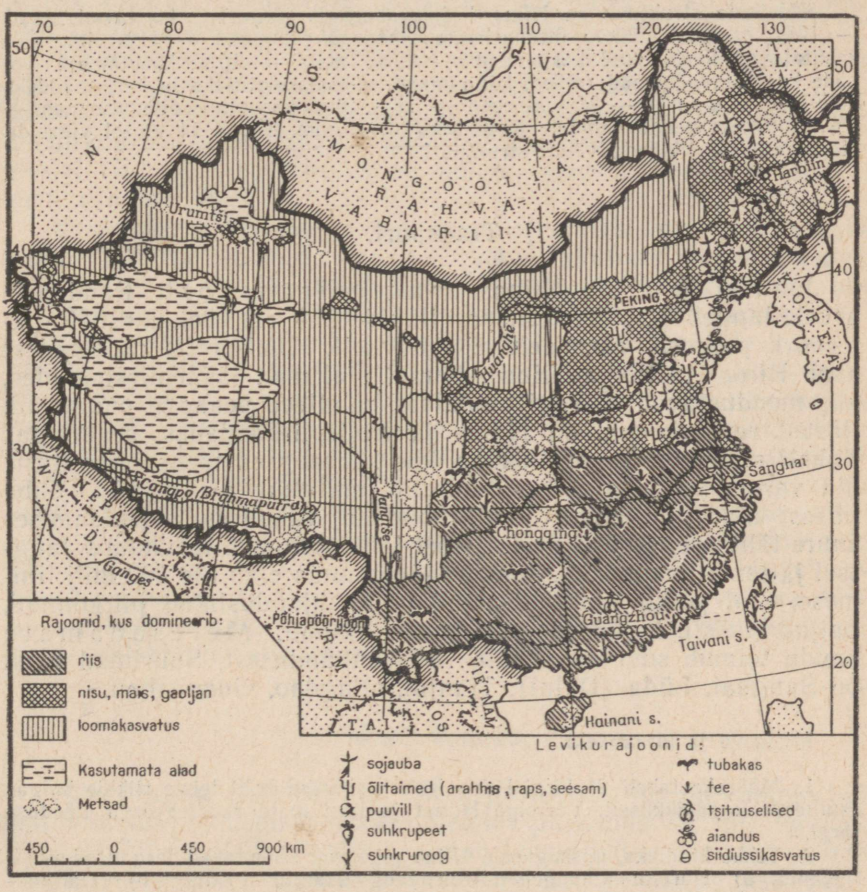

Tehke kindlaks, missuguseid peamisi põllukultuure kasvatatakse Hiina eri piirkondades. Võrrelge seda kaarti Hiina rahvastiku tiheduse kaardiga ning tehke järeldused.

väike tähtsus, kuigi kariloomi on palju. Loomade arvu poolest ühe inimese kohta jääb Hiina paljudest maadest maha. Maa idaprovintsides kasvatatakse tööloomi — hobuseid (peamiselt Kirde-Hiinas), lehmi, härgi, eesleid ja muulasid, Jangtsest lõuna pool aga pühvleid (riisipõldude harimiseks). Suur tähtsus on ka lihaloomakasvatusel — sigade ja kodulindude pidamisel. Piimakarja faktiliselt ei ole, lehmi kasutatakse põllutöödel. Maa lääneosas, eriti Sise-Mongoolias ja Xinjiangi Uiguuri autonoomses piirkonnas, domineerib loomade, eeskätt lammaste ja kitsede, samuti ka hobuste, veiste ja kaamelite pidamine karjamaadel.

Küsimusi ja ülesandeid.

Kõlvikute struktuur on Hiina Rahvavabariigis järgmine: haritavad maad — 12%, harimiskõlblikud ülesharimata maad ja jäätmaad — 11%, iga liiki kasutatavad looduslikud karjamaad — 20%, mets — 10%, kasutamata või vähe kasutatavad maad (mäed, kõnnumaad, metsakasvatuseks ja karjamaadeks kõlblikud maa-alad) — 31%, kõrbed — 11%, muu kasutamiskõlbmatu maa — 5%. Koostada nende andmete järgi sektordiagramm. Tabeli 14 alusel võrrelda Hiina ja teiste riikide kõlvikute struktuuri.

Transport.

Juhtival kohal on Hiinas raudteetransport. Raudteede arvele langeb $^4/_5$ kõigi transpordiliikide üldisest veokäibest. Raudteevõrk paikneb äärmiselt ebaühtlaselt. Umbes $^2/_3$ raudteedest asub Kirde- ja Põhja-Hiinas. Samal ajal maa läänepiirkondades, mis moodustavad $^2/_3$ riigi pindalast, raudteed peaaegu puuduvad. Pärast revolutsiooni on lääne- ja loodepiirkondades, sealhulgas Tiibeti autonoomses piirkonnas, kus kaasaegsed transpordivahendid varem peaaegu üldse puudusid, ehitatud autoteid. Juba iidsest ajast on Hiina idapiirkondade vahelises sidepidamises suure tähtsusega jõeteed. Erilist tähtsust omab laevandus Jangtsel ja tema lisajõgedel. Jangtse jõgikonnas elab üle 300 milj. inimese, seal paiknevad tähtsamad põllumajanduslikud piirkonnad, paljud tööstuskeskused ja suured linnad. Meresadamate kaudu toimub suur osa Hiina väliskaubandusest. Suurimad neist on Šanghai, Lüda (Dalni), Tianjin, Qingdao, Goangzhou.

Küsimusi ja ülesandeid.

1. Määrake tabeli 21 järgi Hiina Rahvavabariigi koht teiste riikide hulgas raudteede kogupikkuselt. Võrrelge Hiinat ja teisi maid raudteevõrgu tiheduse järgi.
2. Tehke kindlaks, missuguseid Hiina piirkondi ühendavad järgmised raudteeliinid: a) Harbiin—Changchun—Shenyang—Tianjin—Peking; b) Tianjin—Nanking—Šanghai; c) Peking—Wuhan—Guangzhou.

Kirde-Hiina.

Majandusliku arenemise taseme ja üksikute piirkondade vahelises tööjaotuses esineva spetsialiseerumise järgi eristatakse Hiinas praegu seitset peamist majanduspiirkonda. Neist on majandusrajoonina kõige täielikumalt välja kujunenud Kirde-Hiina.

Kirde-Hiina hõlmab suhteliselt väikese maa-ala. Selle piirkonna osa Hiina elanikkonnas pole kuigi suur, kuid *maa majanduses etendab see piirkond väga tähtsat osa.* See on Hiina tähtsaim rasketööstusrajoon. Saates suure osa oma toodangust Hiina teistesse piirkondadesse aitab Kirde-Hiina kaasa nende arendamisele. Kirdepiirkonnas paikneb ka mitmekesine kerge- ja toiduainete tööstus. Ülemaalise tähtsusega on paberitööstus, linatööstus, taimeõli tootmine, jahutööstus ja soolatootmine.

Kirde-Hiina põllumajanduses esinevad kompleksis põllundus (teraviljad, suhkrupeet, lina, puuviljad) ja loomakasvatus. Piirkonna põhjaosas laiuvad suured ülesharimata maa massiivid: kirdepiirkonnas on viljakat maad ühe elaniku kohta rohkem kui mujal Hiinas. Kirde-Hiinas on kõige paremini arenenud teede-, eriti raudteevõrk.

Kirde-Hiina linnadest on silmapaistvaimad Shenyang (Mukden) ja Harbiin. Enam kui 2,4-miljonilise elanikkonnaga Shenyangi elu ja suurel määral ka tema välisilme sõltub rasketööstusest. See on Hiina suurima tööstuskompleksi keskus. Söekaevandused ja -karjäärid, rauamaagi- ja teiste maakide kaevandused, elektrijaamad, Anshani metallurgiakombinaat, selle ümbruses paiknevad keemiatehased, raudteevõrk — kõik see kokku moodustab Shenyangi. Linn varustab masinate ja seadmetega ümberkaudset tööstuspiirkonda, saadab neid maa teistele piirkondadele, samuti ekspordiks. Harbiin (umbes 1,5 milj. el.) on raud- ja maanteede sõlm, sadam Sungari jõel. Selles tähtsas põllumajanduspiirkonnas asuvas linnas oli varem ainult toiduainete tööstuse ettevõtteid. Nüüd on Harbiin üks Hiina juhtivaid elektrotehnika keskusi. Harbiini vabrikud ja tehased toodavad ka tööpinke, instrumente, vedureid, vaguneid, jõelaevu, põllutöömasinaid, metsamaterjali, linast riiet, suhkrut.

Idapiirkonnad.

Ida-Hiinasse jääb enamik Hiina provintse, mis on rühmitatud mitmeks majanduspiirkonnaks. Nendes piirkondades, mis laiuvad Suurest Hiina Müürist põhjas kuni Lõuna-Hiina mereni, esineb suuri erinevusi nii looduse, rahvastiku kui ka majanduse osas. Samal ajal on neil piirkondadel ka palju ühiseid jooni. Need piirkonnad on peaaegu kogu ulatuses tihedasti asustatud ja majanduslikult kasutusele võetud. Neile on iseloomulik põllumajandus-

lik maastikupilt. Idapiirkondades on arenenud kerge- ja toiduainete tööstus kui põllumajandusega tihedasti seotud tööstusharud. Suurte mineraalsete ressursside baasil areneb rasketööstus (peamiselt põhja- ja keskprovintsides). Idapiirkondade teedevõrk on suhteliselt tihe. Suure tähtsusega on jõgede veeteed. Jõgede orgudes ja mererannikul paiknevad peaaegu kõik suuremad linnad ja palju väikelinnu.

Idapiirkondades kujunes välja hiina rahvus. Siin asub vabariigi pealinn Peking. Teiste linnade hulgas paistavad oma suuruse ja tähtsuse poolest silma Šanghai, Tianjin, Wuhan, Nanking, Guangzhou, Chongqing. Peking (üle 4 milj. el.), hiina keeles Beijing («Põhja pealinn»), on enam kui kolme tuhande aasta vanune. Sellest ajast umbes tuhat aastat on ta mitmesugustel ajajärkudel olnud Hiina riikide pealinnaks. Peking on juba iidsetest aegadest kuulus klassikalise hiina arhitektuuri, kvartalite sirgjoonelise plaanistuse ning kunstlikult loodud järvede ja parkide poolest. Pärast revolutsiooni tunduvalt uuendatuna ja suurelt osalt uuesti väljaehitatuna on Peking kujunenud üheks tähtsaimaks tööstuskeskuseks Hiinas. Pekingis on arenenud masinaehitus, esineb tekstiilitööstuse ja teiste tööstusharude ettevõtteid. Peking on ühtlasi tähtis kultuurikeskus. Siin tegutsevad Teaduste Akadeemia ja hulk kõrgemaid õppeasutusi.

Šanghai (6,9 milj. el.) on elanike arvu poolest kõige suurem linn Hiinas. Tõlkes tähendab Šanghai «Linn mere ääres», kuigi ta asetseb merest rohkem kui 50 km kaugusel veerohke Huangpu jõe kaldal. Enne revolutsiooni oli Šanghai imperialismi peamiseks tugipunktiks Hiinas. Linna keskosasse olid ehitatud pankade, kontorite ja kaupluste paljukorruselised hooned ning välismaalaste elamukvartalid. Seetõttu oli Šanghail hoopis teistsugune välisilme kui teistel Hiina linnadel. Šanghai on maailmaklassi kuuluv sadam, Hiina peamine värav ookeanile, maa suurim mitmekesise töötleva tööstuse keskus. Oma tekstiilivabrikute võimsuse poolest kuulub Šanghai maailma tähtsaimate tekstiilitööstuse keskuste hulka.

Tianjin (3,2 milj. el.) on Põhja-Hiina suurim sadam ning tekstiili-, toiduainete, masinaehitus- ja keemiatööstuse keskus.

Jangtse jõe keskjooksul asetsev Wuhan (üle 2,1 milj. el.) on Hiina peamisi transpordi- ja kaubanduskeskusi. Jõge mööda ja raudteel kohaletoodava põllumajandusliku tooraine töötlemise baasil on Wuhanis arenenud kerge- ja toiduainete tööstus. Esimese viisaastaku vältel linna tööstuslik spetsiifika muutus seoses metallurgiakombinaadi ning masinatehaste ja keemiatööstuse ettevõtete ehitamisega.

Nanking (üle 1,5 milj. el.), hiina keeles Nangjing, tähendab «Lõuna pealinn». See on üks Hiina tähtsamaid tööpingiehituse ja keemiatööstuse, teaduslike asutuste, kõrgemate õppeasutuste ja muuseumide keskusi.

Guangzhous (Kanton) on 1,8 milj. elanikku. Linn on Lõuna-Hiina peamine sadam ning tähtsaim majandus- ja kultuurikeskus.

Chongqing (2,1 milj. el.), tõlkes «Mägede linn», asetseb Jangtse orus kõrgetel küngastel ja eelmäestikus. Chongqing on 72-miljonilise elanikkonnaga hästiarenenud põllumajandusega Sichuani provintsi majandus- ja kultuurikeskus. Chongqingi mitmekülgne tööstus (metallurgiast kuni suhkruvabrikuteni) teenindab kogu Edela-Hiina vajadusi.

Loode- ja läänepiirkonnad.

Need piirkonnad võtavad enda alla hiiglasuure territooriumi ning hõlmavad mitut provintsi ja vähemusrahvuste autonoomset piirkonda. Neist suurim — Loode majanduspiirkond — laiub ligi 3000 km pikkuselt Põhja-Hiina tasandiku lääneservast ja Huanghe jõe käärust kuni NSV Liidu piirini. Selle maa-ala võtavad peaaegu täielikult enda alla mäed, kõrbed ja poolkõrbed ning ta on väga hõredalt asustatud. Suure osa elanikkonnast moodustavad vähemusrahvused. Piirkonna idaosas, Lössiplatool, Huanghe orus kasvatatakse teravilja ja puuvilla, äärmises läänеosas, Xinjiangi Uiguuri autonoomse piirkonna oaasides on arenenud mitmekülgne põllundus, puuvilja- ja siidiussikasvatus. Piirkonna teistes osades on levinud välikarjandus. Looderajoon on rikas mineraalsete toorainete poolest, kuid karmid looduslikud tingimused, hõre asustus ja teede puudumine pidurdab nende rikkuste kasutamist. Pärast 1949. aastat on Loode-Hiinas alustatud nafta, söe, värviliste ja haruldaste metallide maakide tootmist. Linnades on tekkinud töötlev tööstus. Lanzhou—Urumtši raudtee ühendab seda piirkonda Hiina idaprovintsidega.

Sise-Mongoolia autonoomne piirkond on mägede ja steppide maa. Edelas ja läänes ulatub osa sellest territooriumist Gobi ja Alashani kõrbe, kirdeosa võtab enda alla metsarikas Suur-Hingani mäeahelik. Laialdastel karjamaadel domineerib ülemaalise tähtsusega loomakasvatus. Lõunas, Huanghe orus on arenenud põlluharimine. Piirkonna selles osas on asustus kõige tihedam ning siin paiknevad linnad töötleva tööstusega (naha-, villa-, toiduainete tööstus) ja raudteed. Suur-Hingani metsades areneb metsatööstus.

Tiibeti autonoomne piirkond on kõige kõrgem mäestikuala maakeral. Siinsed looduslikud olud teevad rahvamajanduse arendamise väga raskeks. Tiibet on rikas maavaradelt, metsa ja hüdroenergia poolest, kuid need ressursid pole veel kasutusele võetud. Rahvastik on väga hõre. Enamik elanikke on koondunud Tsangpo (Brahmaputra) ja selle lisajõgede orgudesse, kus 3000 m kõrgusel merepinnast haritakse põldu — külvatakse vara-

jast otra, nisu, rukist, tatart. Juhtivaks põllumajandusharuks on loomakasvatus. Karja kasvatatakse kogu ülejäänud territooriumi ulatuses, eriti põhjas. Erilist tähelepanu osutatakse jakkide pidamisele.

Lhasa (100 000 elanikku), tiibeti keeles «Püha paik», on Tiibeti piirkonna administratiivne ja poliitiline, majanduslik, kultuuriline ja usuline keskus. Linn asub 3600 m kõrgusel merepinnast. Juba iidsest ajast on Lhasas arenenud kaubandus ja käsitöö. Viimastel aastatel on ehitatud esimesed tööstusettevõtted.

Lhasas on üle 1300 aasta vanune 100 m kõrgune Potala lossklooster — dalai-laamade residents — ning palju teisi kloostreid; mungad moodustavad $^1/_4$ linna elanikest. Kloostrite ja munkade (laamade) arv on Tiibeti autonoomses piirkonnas väga suur. Parasiitliku eluviisiga laamad elavad Tiibeti töötajate ränga töö arvel, sest buda usu seaduste järgi on töötajad kohustatud laamasid ülal pidama.

Küsimusi ja ülesandeid.

Koostage õpiku teksti ja kaartide alusel Hiina üksikute piirkondade lühike majandusgeograafiline iseloomustus.

Majanduslikud välissidemed.

Hiina Rahvavabariik on kaubavahetuses paljude maadega kogu maailmas. Hiina ekspordis domineerivad põllumajandussaadused, metsa- ja kalamajanduse tooted, käsitöö, sealhulgas kunstkäsitöö tooted. Lisaks sellele veetakse välja tekstiili- ja õmblustooteid, värviliste ja haruldaste metallide maake, kivisütt, tsementi, samuti mõningat liiki masinaid ja seadmeid. Hiina impordib masinaid, tööstusseadmeid, transpordivahendeid, tööstusele vajalikke materjale, naftaprodukte, mineraalväetisi, vilja.

MONGOOLIA RAHVAVABARIIK.

Pindala — 1,6 milj. km²
Rahvastik — üle 1 milj. el.
Pealinn — Ulan Bator

Geograafiline asend.

Mongoolia Rahvavabariik asetseb Aasia südames, kaugel meredest ja ookeanidest. Ta piirneb Nõukogude Liiduga põhjas ning Hiina Rahvavabariigiga läänes, lõunas ja idas. Mongoolia Rahvavabariigi territooriumi ulatus on läänest itta ligi 2400 km, põhjast lõunasse — 1300 km.

Nõukogude ja mongoli rahva vahel on juba ammu välja kujunenud vennalikud suhted ning loodud tihe koostöö majanduse ja kultuuri alal.

Tänu Nõukogude Liidu internatsionaalsele abile võitis mongoli rahvas 1921. a. rahvarevolutsiooni ning sai oma maa täielikuks peremeheks.

Küsimusi ja ülesandeid.

Kasutades tabelit 2, võrrelge Mongoolia Rahvavabariigi ja Euroopa suurimate kapitalistlike riikide pindala.

Rahvastik.

Üle $^{9}/_{10}$ vabariigi elanikest on mongolid. Maa elanikkond oli enne 1921. a. revolutsiooni välja suremas. Rahva enamiku rändava eluviisi, meditsiinilise teenindamise puudumise, sageli puhkenud epideemiate tõttu oli suremus sündimusega peaaegu võrdne. Viimase kahekümne aasta vältel on elanikkonna loomulik juurdekasv pidevalt suurenenud. Mongoolia RV rahvastiku iive on praegu üks kõrgemaid Aasias. Paranenud on rahva materiaalne olukord ning meditsiiniline abi, epideemiad on likvideeritud. Elanikkond läheb järk-järgult üle paiksele eluviisile. Juba elab ligi pool rahvastikust linnades ja alevites.

Mongoolia Rahvavabariik on hõreda asustatusega. Ulan Batori ümbruses ning põhjapoolsetes metsastepi- ja stepipiirkondades on elanikkonna tiheduseks 1—2 inimest km²-l, lõunapoolsetes poolkõrbe- ja kõrbepiirkondades aga ainult 1—6 inimest iga 10 km² kohta. Seoses tööstuse arenemisega on linnade ja töölisasulate elanikkond viimastel aastatel kasvanud ning moodustab üle $^{2}/_{5}$ rahva koguarvust. Seejuures elab üksnes Ulan Batoris ligi 300 000

inimest ($^2/_3$ kõigist linlastest), ülejäänud linnade elanikkond on 2000—15 000 inimest.

Mongoolia Rahvavabariigi pealinn Ulan Bator on üle kolmesaja aasta vana. Varem oli sellel kohal Urgaa asula, mis kujutas endast näotut jurtade, savihüttide ja kloostrite kogumit Tola jõe orus. Rahvavõimu aastail on linn saanud uueks nimeks Ulan Bator (tõlkes — «Punane Vägilane») ning kasvanud kaasaegseks suurlinnaks avarate väljakute ja tänavatega. Linn on hoonestatud 2—5-korruseliste kivimajadega. Tema tööstus annab üle poole kogu maa tööstustoodangust. Ulan Bator on Mongoolia sotsialistliku kultuuri keskus — siin asuvad sotsialistlike maade kõige noorem teaduste akadeemia, ülikool, kaheksa muud vabariiklikku kõrgemat õppeasutust, tehnikumid, koolid, teatrid ja muuseumid.

Mongoolias, kus varematel aegadel valitses täielik kirjaoskamatus, moodustavad kirjaoskajad nüüd ligi $^9/_{10}$ kogu elanikkonnast. Üliõpilaste arvu poolest iga 10 000 elaniku kohta on Mongoolia RV esimeste hulgas Aasias.

Küsimusi ja ülesandeid.

Määrake maailma rahvaste kaardi järgi atlases, missugusesse keelkonda kuulub Mongoolia elanikkond.

Majanduse üldiseloomustus.

Üle kahesaja aasta — XVII sajandi lõpust kuni 1911. aastani — oli Mongoolia Hiina impeeriumi koloniaalseks ääremaaks. Hiinas oli tol ajal võimul Mandžu dünastia. Pärast selle dünastia võimu kukutamist anti Mongooliale autonoomia. Sel ajal kuulus Mongoolia Aasia kõige mahajäänumate feodaalriikide hulka. Tema majanduse aluseks oli ääretult primitiivne rändkarjandus. Mongoolias ei olnud ei põllundust ega tööstust, ei raudteid ega linnu. Feodaalidele ja vaimulikele, kes moodustasid 5—7% elanikkonnast, kuulus üle poole karjast, talupoegade-karjakasvatajate (araatide) valduses oli ülejäänud osa. Enamik araate oli feodaalide, kloostrite ja hiina kaupmeeste igaveses võlaorjuses ning mitmekülgse feodaalse sõltuvuse kütkeis.

Pärast rahvarevolutsiooni võitu ja vabariigi väljakuulutamist (1924. aastal) vabanes Mongoolia Rahvavabariik tänu Nõukogude Liidu vennalikule abile imperialistlikust ikkest ning likvideeris järk-järgult feodalismi jäänused. Kolmekümnendate aastate lõpuks likvideeriti feodaalide klass, vabaneti väliskapitali sõltuvusest, loodi rahvusliku tööstuse alused, tekkis töölisklass. Jätnud vahele kapitalistliku arenemisstaadiumi, hakkas Mongoolia alates 1940. aastast rajama sotsialismi aluseid. Maavarad, metsad ja veekogud, tööstus, transport ja kaubandus on kogu maal üldrahvalikuks, sotsialistlikuks omanduseks. 1959. aastaks viidi lõpule põllumajan-

duse koopereerimine. Mongoolia Rahvavabariigi rahvamajanduses valitsevad sotsialistlikud tootmissuhted. 1960. aastal algas Mongoolias sotsialistliku ühiskonna ehitamise lõpuleviimise periood.

Kaasaegne Mongoolia on kiiresti arenev agraar-industriaalmaa. 1962. aastal astus Mongoolia Vastastikuse Majandusliku Abistamise Nõukogu koosseisu. See avab Mongoolia Rahvavabariigile majanduse kiirendatud arendamise ja looduslike ressursside otstarbekama kasutamise perspektiivi rahvusvahelise sotsialistliku tööjaotuse raames.

Mongoolia Rahvavabariigil on nüüd võimalus kiiremini tõsta elanikkonna materiaalset heaolu. Vabariigi majanduses moodustab kiiresti kasvav tööstus juba üle $^2/_5$.

Põllumajandus.

Vabariigi majanduse aluseks on põllumajandus, kus juhtival kohal on loomakasvatus. Kari on Mongoolia rahvuslik rikkus. Lammaste ja kitsede arvu poolest ühe elaniku kohta on Mongoolia teisel kohal maailmas (Uus-Meremaa järel), lihatoodangult — esikohal. Mongoolias on 23 miljonit karilooma; neist üle poole on lambad, neljandik — kitsed, ülejäänud osa moodustavad hobused, veised, kaamelid.

Loomakasvatus on Mongoolia elus erakordselt suure tähtsusega. Loomakasvatus annab suurema osa natsionaalsest tulust ning on põhiliseks tegevusalaks ligi $^2/_3$-le elanikkonnast. Loomakasvatussaadused on tooraineks enamikule toiduainete ja kergetööstuse harudele. Loomakasvatussaadustest toodetud kaubad moodustavad ekspordis umbes $^9/_{10}$ ning on põhiliseks artikliks vabariigisiseses kaubakäibes.

Loomakasvatus on mongolite traditsiooniline tegevusala. Neil on sel alal aastasadade-pikkused kogemused ja suur vilumus. Hõreda asustuse tingimustes oli ekstensiivne rändkarjandus käepärasem kui põllundus, pealegi keelas laama usk harida maad — «häirida maa und».

Loomakasvatuse arendamist soodustavad tohutud karjamaad, mis hõlmavad $^4/_5$ riigi territooriumist. Sügis on Mongoolias tavaliselt kuiv, talv — lumevaene. Rohi, mille poolest siinsed stepid on suvel väga rikkad, kuivab ja jääb püsti. Loomad saavad lume alt kerge vaevaga kätte seda «konserveeritud» sööta. Varematel aegadel sõltus mongoli rahva heaolu suuresti ilmastikust. Kõrbes rohi põuaga ära, oli talv lumerohke või kattis steppi kiilasjää, siis jäi kari toiduta. Tohutu palju karilloomi hukkus. Niisama suurt kahju tekitasid epizoootiad, sest veterinaarabi puudus.

Rahvavõimu aastail pööratakse loomakasvatusele erakordselt suurt tähelepanu. Talveks varutakse sööta, mida suunatakse kii-

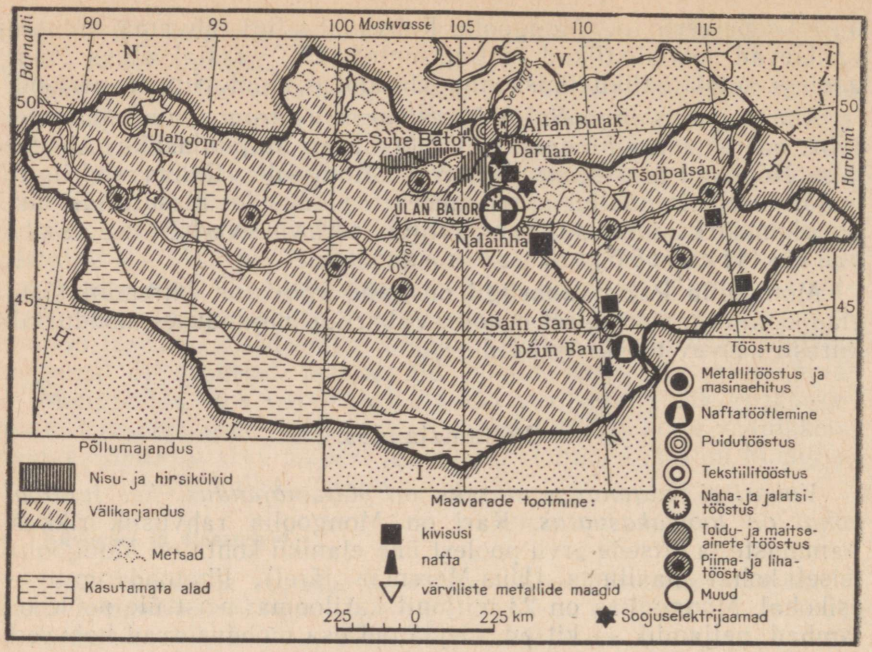

Leidke kaardil Mongoolia Rahvavabariigi mäetööstuse ja töötleva tööstuse keskused. Missugustes Mongoolia piirkondades arenevad nii põllumajandus kui ka tööstus? Mis on selle põhjuseks?

resti autodega nendesse piirkondadesse, kus loomadele ei jätku karjamaasööta. Stepis on rajatud loomade jaoks halva ilma puhuks spetsiaalsed koplid varjualustega, on ehitatud kaevud. Raadio annab peamistesse karja asukohtadesse edasi ilmateateid, hoiatades halva ilma saabumise eest. On loodud laialdane veterinaarpunktide võrk, toodetakse biopreparaate loomataudide vastu võitlemiseks.

Suurema osa Mongoolia pindalast võtavad enda alla künklikud kiltmaad, mille üle kõrguvad mäeahelikud (Hangai ja teised). Tohutud maa-alad on sobivad *põlluharimiseks*. Enam kui kahe kolmandiku Mongoolia pindala ulatuses laiuvad kuivad kõrsheinastepid. Maa lõunaosa võtavad enda alla poolkõrbed ja Gobi kõrb. Põhjaosas, Selenga, Orhoni ja teiste jõgede orgudes, esinevad viljaka alluviaalpinnasega maa-alad. Stepis ja poolkõrbealadel on levinud kastanpruunid mullad. Mongoolia kliima on teravalt kontinentaalne. Suvi on lühike. Sademeist ei piisa, sagedased on põuad. Öökülmad kestavad tihti kuni juuni alguseni ning algavad uuesti augusti lõpul. Vegetatsiooniperioodi pikkuseks on 3—4

kuud, kuid kuuma ilma tõttu valmivad paljud parasvöötmekultuurid.

Põllundusel oli kuni viimase ajani kõrvaline tähtsus. Leivavilja veeti rohkesti sisse. Viimastel aastatel on Nõukogude Liidu abiga, kes müüs Mongooliale traktoreid ja kombaine, üles küntud uudismaamassiive Selenga ja Orhoni jõe orus. Neil aladel külvatakse nüüd varavalmivaid nisusorte ja muid kultuure. Mongoolia Rahvavabariik varustab end nüüd leivaviljaga põhiliselt ise. Põllunduse osatähtsus maa majanduses kasvab kiiresti.

Küsimusi ja ülesandeid.

1. Missugune on loomakasvatuse tähtsus Mongoolia Rahvavabariigi majanduses?
2. Millised Mongoolia majandusharud on loomakasvatuse teenistuses? Kujutage seda tootmisalaste sidemete skeemi näol.

Tööstus.

Mongoolia Rahvavabariigi tööstus tegeleb peamiselt loomakasvatussaaduste töötlemisega ja maavarade tootmisega. Koos tööstusega kasvab ka töölisklass. Töölised ja teenistujad koos perekonnaliikmetega moodustavad tänapäeval üle ühe kolmandiku vabariigi elanikkonnast.

Mongoolia toiduainete ja kergetööstuse peamine keskus on Ulan Bator. Siin töötavad suur kombinaat, mis ühendab endas nahatööstust, jalatsite tootmist, villatööstust, lambanahkade töötlemist, vilditööstust ning muid tootmisalasid, samuti toiduainete tööstuse ettevõtted ja mehhaanikatehas. Teistes linnades on piimatööstuse ettevõtted, mis töötlevad ümberkaudsetest rajoonidest saadavat piima, villa eeltöötlemise ettevõtted, naha- ja lihatööstused.

Rasketööstusharudest paistab silma kivisöetootmine. Sütt saadakse peamiselt Nalaihha mehhaniseeritud kaevandustest. See piirkond on Mongoolia peamiseks kütusebaasiks. Gobi kõrbes toodetakse naftat ning siin asub naftatöötlemistehas. Mitmetes piirkondades kaevandatakse mangaani-, volframi- ja tinamaaki, samuti kulda ja fluoriiti. Darhani piirkonnas ehitatakse Vastastikuse Majandusliku Abistamise Nõukogu liikmesriikide kaasabil suurt kütuse- ja energeetikakombinaati.

Seoses sellega, et rahvamajandus vajab ehitusmaterjali, liipreid ja propse, elanikkond aga mööblit, paberit ja tuletikke, on põhjapoolsetes mägistes metsapiirkondades tekkinud metsa- ja puidutööstus. Selle tööstusharu peamisteks keskusteks on Suhe Bator ja Ulan Bator. Okasmetsad võtavad enda alla vaid ühe kümnendiku Mongoolia territooriumist, kuid puiduvarud on märkimisväärsed.

Küsimusi ja ülesandeid.

Nimetage Mongoolia Rahvavabariigi tähtsaimad tööstusharud. Missugust toorainet nad kasutavad?

Transport. Majanduslikud välissidemed.

Peamine veoste hulk transporditakse Mongoolia Rahvavabariigis transmongoolia raudteel (pikkus ligi 1200 km), mis ühendab peamisi tööstuskeskusi ja põllumajanduspiirkondi pealinnaga. Transmongoolia raudtee liitub NSV Liidu ja Hiina Rahvavabariigi raudteevõrguga ning moodustab ühe osa Moskva—Ulan Bator—Pekingi magistraalist. Territooriumi ülejäänud osas on suur tähtsus autotranspordil. Teed hargnevad kiirjalt Ulan Batorist. Kiiresti areneb õhutransport. Maa kõigis piirkondades kasutatakse kohalikeks vedudeks laialdaselt veoloomi. Mongoolia väliskaubandus toimub peaaegu kogu ulatuses sotsialistlike maadega, sellest kolm neljandikku langeb NSV Liidu arvele. Loomakasvatussaaduste, karusnahkade ja maakide ekspordist saadud vahendite arvel imporditakse masinaid ja sisseseadet, autosid, traktoreid ja teisi põllutöömasinaid, vedelkütust, rahvatarbekaupu.

KOREA RAHVADEMOKRAATLIK VABARIIK.

Pindala — 121 000 km²
Rahvastik — 12 milj. el.
Pealinn — Phönjan

Korea geograafiline asend.

Korea hõlmab samanimelise poolsaare, Tšetšudo saare ja suure hulga väiksemaid rannalähedasi saari. Korea põhjanaabriks on Hiina Rahvavabariik, äärmises kirdeosas — NSV Liit. Kagus eraldab 220 km laiune Korea väin teda Jaapanist; kõige lähem Jaapani saar — Tsušima — asub 55 km kaugusel. Korea territoorium ulatub põhjast lõunasse üle 700 km, läänest itta — ligi 300 km.

Arenemise iseärasused. Korea Rahvademokraatliku Vabariigi moodustamine.

Koreas leidub suurte lademetena mitmesuguseid maavarasid, samuti on suured hüdroenergia varud. Rohkesti on metsa ja põllumajanduslikku toorainet.

Maa rikkused äratasid möödunud sajandi lõpul Jaapani tähelepanu. Jaapani militaristid anastasid Korea ja muutsid ta oma kolooniaks ning sõjatööstuslikuks baasiks mandril. Korea loodusvarasid ekspluateeriti röövellikult, hinnaline tooraine veeti Jaapanisse. Sõjatööstuse tarvis ehitasid Jaapani anastajad Koreas metallurgia- ja keemiatehaseid, ning rajasid mäestikujõgedele hüdroelektrijaamu.

Korea tööstuse struktuur oli ühekülgne: kasvas peamiselt tooraine hankimine; töötleva tööstuse harud olid väga nõrgalt arenenud, masinaehitust peaaegu ei olnudki. Põllumajandus andis toiduaineid kolonisaatoritele.

1945. aastal, pärast jaapani imperialistide purustamist, vabastas Nõukogude armee Korea koloniaalikkest. Jaapani armee desarmeerimiseks kehtestati Koreas ajutiselt Nõukogude sõjaväeline administratsioon põhja pool 38. laiuskraadi ning Ameerika Ühendriikide sõjaväeline administratsioon lõuna pool 38. laiuskraadi. Liitlasvõimud pidid ette valmistama tingimused ühtse demokraatliku sõltumatu Korea valitsuse loomiseks. Põhja-Koreas viidi läbi agraarreform, millega maa võeti ära jaapani kolonisaatoreilt, korea vaimulikkonnalt ja mõisnikelt ning anti üle töötavale talurahvale. Teiste jaapani kapitalistidele ja nendega koostööd arendanud korea kodanlusele kuulunud majandusharude natsionaliseerimine likvideeris suur- ja keskkodanluse klassi. Põhja-Korea majanduses tekkis sotsialistlik sektor.

Ameerika võimud säilitasid Lõuna-Koreas koloniaalkorra ning tugevdasid reaktsiooniliste jõudude — sõjaväelise kliki, mõisnike ja kapitalistide võimu. Need jõud moodustasid Ameerika Ühendriikide toetusel 1948. a. maikuus marionetliku valitsuse ja kuulutasid välja niinimetatud Korea Vabariigi. Nad esitasid oma pretensioonid kogu Korea suhtes. 1948. a. augustis korraldasid Korea demokraatlikud jõud kogu maa territooriumil elanikkonna aktiivsel osavõtul toimunud üldvalimised Kõrgema Rahvakogu loomiseks. Rahva rõhuv enamik, sealhulgas ka Lõuna-Koreas, hääletas Korea Rahvademokraatliku Vabariigi loomise poolt. Vabariik kuulutati välja 1948. a. septembris. Nõukogude Liit tunnistas Korea RDV suveräänsust ja viis esimesena oma väed Põhja-Koreast välja. Piki 38. laiuskraadi kulgev sõjaline demarkatsioonijoon eraldas Korea Rahvademokraatliku Vabariigi Lõuna-Koreast (pindala 99 000 km^2, rahvaarv — 27 milj. el.).

Korea RDV rahvastik.

Korea Rahvademokraatliku Vabariigi rahvuslik koosseis on ühtlane. Korealased moodustavad omaette keelerühma, mis kuulub altai keelkonda.

Vabariigi elanikkond koosneb töölistest, teenistujatest, talupoegadest — põllumajanduslike tootmiskooperatiivide liikmetest ja koopereerunud käsitöölistest. Lõuna-Korea külades võimutsevad nagu ennegi mõisnikud ja kulakud, linnades on töö- ja tootmisvahendid kapitalistide valduses.

Rahvastiku tihedus Korea RDV-s on ligikaudu 100 el./1 km². Seejuures on kõige tihedamini asustatud Lääne-Korea lahe rannik, eriti Phönjani madalik. Tihedasti on asustatud ka Jaapani mere kitsas rannikuriba.

Linnades (domineerivad väikesed ja keskmise suurusega linnad) elab umbes kolmandik rahvast. Phönjan (ligikaudu 1 milj. el.) asetseb tasandikualal Tedongangi jõe kaldal, Korea tähtsaimas põllumajanduspiirkonnas. Rahvavõimu aastatel on Phönjan kujunenud tähtsaks masinaehituse, kerge- ja toiduainete tööstuse keskuseks, mis koondab enda ümber Korea RDV edelapiirkonna majanduse. Phönjanis paiknevad tähtsamad teaduslikud ja kultuuriasutused. Tööstuse arengult on Phönjan ette jõudnud Lõuna-Korea suurimast linnast Söulist (3 milj. el.).

Küsimusi ja ülesandeid.

1. Selgitage rahvaste kaardi järgi atlases, missugustes maades peale Korea elab veel korealasi.
2. Lk. 14 oleva kaardi järgi võrrelge Korea Rahvademokraatlikku Vabariiki teiste Aasia maadega linnaelanike osatähtsuse poolest.

Majanduse üldiseloomustus.

Noore Korea Rahvademokraatliku Vabariigi ees seisid väga rasked ülesanded: likvideerida majanduslik mahajäämus, muuta minevikult päranduseks saadud majanduse koloniaalne struktuur, taastada majandus pärast laastavat sõda, likvideerida Korea kaheks osaks jagamise rasked tagajärjed. Selle jaotamise tagajärjel tekkisid Korea majanduses tõsised disproportsioonid. Korea RDV territooriumil on suuremad maavarade leiukohad (sealhulgas üle $^4/_5$ söe- ja rauamaagivarudest), $^4/_5$ kogu Korea hüdroenergiavarudest ja peamised metsamassiivid. Lõuna-Korea mineraalseist ressurssidest on tähtsaimaks volframilademed, milliseid ekspluateerivad Ameerika Ühendriikide monopolid. Korea RDV territooriumile jäi suurem osa rasketööstust. Lõuna poole 38. laiuskraadi jäid aga peamised põllumajanduspiirkonnad, mis andsid suurema osa riisi ning teiste toidukultuuride saagist, samuti

kergetööstuse toorainest (sealhulgas peaaegu kogu puuvilla). Lõuna-Koreas paiknes ka enamik toiduainete ja kergetööstuse ettevõtteid.

Tänu Nõukogude Liidu ja teiste sotsialistlike maade vennalikule abile on Korea RDV saavutanud majanduse arendamisel suurt edu. Sõjas purustatud tehased ja vabrikud on taastatud ning on ehitatud uusi käitisi. Vabariik on kujunenud arenenud industriaal-agraarmaaks, mille tööstus annab ligikaudu $^3/_4$ rahvamajanduse kogutoodangust. Juhtival kohal on rasketööstus: selle arvele langeb üle poole tööstustoodangust. Korea Rahvademokraatlikus Vabariigis arendatakse edasi maavarade tootmist ja metallurgiat, on loodud uus tähtis majandusharu — masinaehitus, uuena on loodud peaaegu kogu tekstiili- ja toiduainete tööstus. Mõnede rasketööstuse toodangu liikide väljalaskelt ühe elaniku kohta kuulub Rahva-Korea eesrindlike maade hulka.

Lõuna-Korea on endiselt mahajäänud agraarmaa, mille majandus sõltub Ameerika Ühendriikidest. Lõuna-Korea majandus on sügava languse seisundis.

Tööstus.

Korea RDV energiamajanduses kuulub tähtsaim koht hüdroelektrijaamade elektrienergiatoodangule. See moodustab 95% kogu toodetavast elektrienergiast. Põhja-Korea mägedes langeb rohkesti sademeid. Mägede järskudest kaljustest nõlvadest allavoolavad jõed kätkevad endas suuri energiavarusid. Paljudes piirkondades on neile jõgedele ehitatud ja ehitatakse keskmise võimsusega hüdroelektrijaamade kaskaade. Põhja-Korea suurim hüdroelektrijaam on Suphuni elektrijaam Amnokkani jõel (700 000 kW). Nõukogude Liidu abiga on ehitamisel võimas soojustsentraal (400 tuh. km²) Phönjanis.

Laialdaselt kasutatakse rahvamajanduses kivisütt. Seda toodetakse mitmes piirkonnas, eriti Edela-Koreas (Phönjani kivisöebassein) ja äärmises kirdeosas (Tumangani jõe oru pruunsöebassein). Maa edela- ja kirdeosa kivisöeleiukohad on lähestikku rauamaagi leiukohtadega (neist suurimad paiknevad Musani piirkonnas), samuti volframi, molübdeeni, kromiitide, nikli ja magnesiidi leiukohtadega. See on kaasa aidanud mustmetallurgia arenemisele neis piirkondades.

Põhja-Korea mäed on Aasia üheks rikkaimaks piirkonnaks värviliste ja haruldaste metallide maakide varudelt. Värvilise metallurgia tehased paiknevad maa edelaosas, idarannikul ja suurte hüdroelektrijaamade läheduses.

Masinaehitus on kujunenud Korea RDV tööstuse üheks tähtsaimaks haruks. Vabariigis toodetakse nüüd masinaid, kaevandusseadmeid, tööpinke, aparaate, autosid, traktoreid, merelaevu. Peamiseks masinaehituse keskuseks on Phönjan ja selle ümbrus.

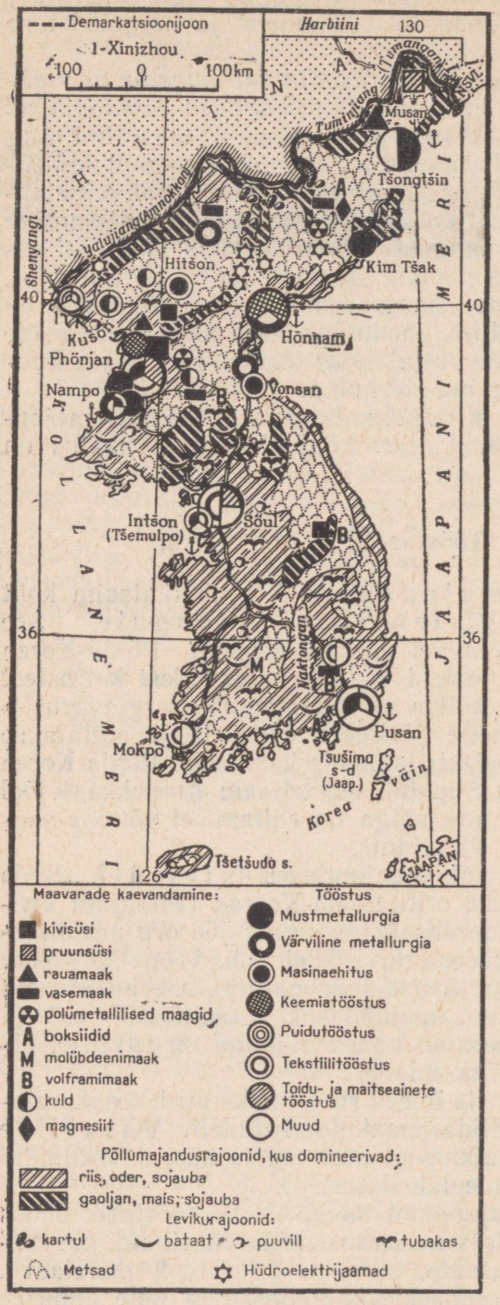

Võrrelge Korea Rahvademokraatliku Vabariigi ja Lõuna-Korea tööstuse paigutust. Kus asuvad peamised maavarade leiukohad ja rasketööstuse keskused? Missugused erinevused Korea RDV ja Lõuna-Korea põllumajanduse paiknemises nähtuvad sellelt kaardilt?

Keemiatööstus on orienteeritud mineraalväetiste ja sünteetilise kiudaine tootmisele. On taastatud võimas keemiakombinaat Hõnnamis, mis on Aasias üks suurimaid väljaspool Nõukogude Liitu. Tekstiilitööstus (peamine keskus Phönjan) jääb arenemistempolt maha üksnes masinaehitusest. Kuid tekstiilitööstuse toodangu maht on siiski veel väike. Puuvilla ja siidi vähesuse tõttu kasutatakse järjest rohkem sünteetilisi materjale.

Küsimusi ja ülesandeid.

Missuguseid ressursse ja tooraineliike omab Korea RDV tööstus küllaldaselt ja missugustest on puudus?

Põllumajandus.

Põllumajandusel on Korea majanduses tähtis koht: sel alal on tegev pool elanikkonnast, põllumajandus annab kolmandiku natsionaalsest tulust. Suurema osa Korea RDV territooriumist võtavad enda alla metsade ja põõsastikega kaetud mäed. Üles on haritud ainult umbes $^1/_6$ maa territooriumist. Peamine põllundus-piirkond paikneb Phönjani ümbruses ja linnast lõuna pool tasandikel, mida läbivad Tedongang ja teised jõed.

Korea kliima võimaldab kasvatada enamikku parasvöötmekultuure. Peamiselt kasvatatakse teravilja — niisutatavatel aladel riisi, samuti maisi, sojauba ja gaoljani. Toidukultuuridest on tähtsal kohal ka kartul, bataat ja köögiviljad, tehnilistest kultuuridest — puuvill, tubakas, lina, kanep ja päevalill. Istandustes kultiveeritakse väärtuslikku ravimtaime žen-šeni. Tähtsal kohal on aiandus, arenenud on siidiussikasvatus. Teraviljatoodang on rahvavõimu tingimustes külvipinna ja niisutussüsteemide laiendamise, maaharimise mehhaniseerimise ja mineraalväetiste kasutamise tulemusel kahekordistunud.

Loomakasvatusel on teisejärguline tähtsus. Rannikul on arenenud kalandus ja meretööndus.

Küsimusi ja ülesandeid.

1. Põhjendage Korea RDV põllumajanduse struktuuri.
2. Võrrelge Korea ja Kirde-Hiina põllumajanduse struktuuri.

Transport. Majanduslikud välissidemed.

Korea RDV transpordi peamiseks liigiks on raudteetransport. Selle arvele langeb üle $^9/_{10}$ kõigist sisemaavedudest. Raudteed (kogupikkus 5000 km) on pärast sõda taastatud. Järjest tähtsama koha omandab autotransport, eriti mägistes sisepiirkondades. Jõed on laevatamiseks vähesobivad. Korea pool-

saarelise asendi tõttu ning seoses majanduse paiknemisega ranniku lähedal omab *meretransport* väga suurt tähtsust nii sisemaiste kui ka välisvedude jaoks. Rannikul on palju sadamaid.

Umbes 90% Korea Rahvademokraatliku Vabariigi *väliskaubanduse käibest* langeb sotsialismimaade arvele, sealhulgas pool — NSV Liidu arvele. Väljaveo struktuur peegeldab Korea majanduse industriaalset olemust. Üle $^2/_3$ *ekspordi* väärtusest moodustab mäetööstuse, metallurgia ja keemiatööstuse toodang. Välja veetakse ka metsamaterjali, kala ja kalakonserve, puuvilja, žen-šeni. Korea *impordib* masinaid ja tööstusseadmeid, naftatooteid, puuvilla, villa, toiduaineid, elanikele vajalikke tööstuskaupu.

Küsimusi ja ülesandeid.

Iseloomustage võrdlevalt Korea RDV ja Lõuna-Korea majandust ning kaasaegset poliitilist olukorda.

VIETNAMI DEMOKRAATLIK VABARIIK.

Pindala — 159 000 km²
Rahvastik — üle 18 milj. el.
Pealinn — Hanoi

Vietnami geograafiline asend.

Vietnam (vietnami keeles — «Lõunamaa») asetseb Kagu-Aasias. Ta hõlmab Indo-Hiina poolsaare idaosa, ulatudes 1600 km pikkuse vöötmena põhjapöörijoonest piki rannikut lõunasse. Territooriumi laius läänest itta kõigub 600 km-st maa põhjaosas 60 km-ni keskosas. Vietnami põhjaosa — Vietnami Demokraatlik Vabariik — omab 1000 km ulatuses piiri Hiina Rahvavabariigiga. Kõige pikem ühispiir on Vietnamil läänes Laosega (üle 2000 km). Edelas piirneb Vietnam Kambodžaga.

Arenemise iseärasused. Vietnami Demokraatliku Vabariigi moodustamine.

XIX sajandil langes Vietnam imperialistliku agressiooni ohvriks. 60—80-ndail aastail anastas Prantsusmaa Vietnami, Kambodža ja Laose, moodustades neist oma asumaa — Prantsuse Indo-Hiina.

Asumaa põllumajandus spetsialiseerus peamiselt riisi ja osaliselt ka kautšukipuu kasvatamisele. Vietnami talupojad kannatasid rängalt maapuuduse all ning neid rõhusid julmalt kolonisaatorid ja vietnami mõisnikud. Elades poolnäljas, olid nad sunnitud kolonisaatoritele ära andma suure osa riigisaagist ja kautšuki. Vietnami tööstus tootis vähesel määral maavarasid ja töötles põllumajanduslikku toorainet.

Teise maailmasõja aastail oli Vietnam Jaapani poolt okupeeritud. Kommunistide juhtimisel võitles Vietnami rahvas jaapani okupantide ja prantsuse kolonisaatorite vastu. 2. septembril 1945. a. kuulutati välja Vietnami Demokraatlik Vabariik.

Toetudes Ameerika Ühendriikide sõjalisele abile, alustasid prantsuse imperialistid 1946. a. lõpul koloniaalsõda, mis kestis ligi kaheksa aastat. Vastavalt 1954. aastal sõlmitud Genfi kokkuleppele Indo-Hiina kohta jagati Vietnami territoorium ajutiselt kaheks demarkatsioonijoonega, mis kulgeb ligikaudu piki 17. laiuskraadi.

Põhja-Vietnam valis sotsialistliku arenemistee. Lõuna-Vietnamis loodi 1948. aastal marionettriik — niinimetatud Vietnami Vabariik.

Ameerika imperialistid osutavad igakülgset abi Lõuna-Vietnami rahvavastasele marionetlikule režiimile. Koos Lõuna-Vietnami reaktsioonilise valitsusega peavad Ameerika Ühendriigid sõda vabadusvõitlust alustanud rahva vastu ja teostavad Vietnami DV vastu otsese reaktsiooni akte. Vietnami DV tõrjub sotsialistlike maade abiga selle agressiooni tagasi. Lõuna-Vietnami töötajad astuvad välja imperialistliku vahelesegamise ja reaktsioonijõudude valitsemise vastu, Vietnami rahumeelse ühendamise ning sõltumatu demokraatliku riigi loomise eest. Lõuna-Vietnami rahva võitlus on pälvinud sotsialistlike maade töötajate ja kõigi rahuarmastavate rahvaste palava poolehoiu. Vietnami DV valitsus on esitanud konkreetsed ettepanekud maa ühendamiseks.

Küsimusi ja ülesandeid.

Andke hinnang Vietnami ja selle põhjaosa — Vietnami Demokraatliku Vabariigi geograafilisele asendile.

Vietnami DV rahvastik.

Vietnami Demokraatlik Vabariik on paljurahvuseline maa. Siin elab üle 60 rahvuse ja hõimu. Vietnamlased, kes ise nimetavad ennast «kin'ideks», moodustavad 85% Vietnami DV elanikkonnast. Nad on asustanud peamiselt tasandikupiirkonnad, kuna vähemusrahvused elavad mägedes. Rahvavõimu tingimustes on kõik rahvused saanud võrdõiguslikeks. On loodud kaks autonoomset piirkonda: Vietbak, kus elavad taid, nungid ja teised rahvused, ning Teibak, kus elavad thaid, meod jt. Nagu vietnamlastest elanikkon-

naga provintsides, nii ka rahvuspiirkondades arenevad majandus ja kultuur kiiresti.

Rahvastiku tihedus Vietnami DV-s on 112 el./km². Asustus on väga ebaühtlane. Üle $^4/_5$ rahvastikust elab Songkoi (Punase) jõe deltas, mis moodustab vaid väikese osa vabariigi territooriumist. Elanikkonna tihedus on siin üksikutes provintsides 600—800, kohati isegi 1000 el./km². Tihedasti on asustatud ka rannikuriba. Samal ajal on mägiste metsapiirkondade asustus hõre. Linnades elab umbes $^1/_7$ Vietnami DV rahvastikust. Peaaegu kõik linnad kuuluvad väikeste hulka ning paiknevad Songkoi deltas ja rannikul. Suurim linn — Hanoi (üle 1 milj. elaniku) — tähendab vietnami keeles «Keset jõge». Linn paikneb delta ülaosas, seal, kus Songkoi hakkab hargnema. Hanoi on Vietnami DV pealinn, maa tähtsaim tööstus-, kultuuri- ja administratiivkeskus.

Vietnami DV-s on likvideeritud mõisnike-feodaalide ja kapitalistide klass. Alles on jäänud üksnes väikekapitalistlikud elemendid (peamiselt käsitöö ja kaubanduse alal). Vietnami DV kõige arvukam klass on talurahvas. Põllumajanduses on tegev $^4/_5$ aktiivsest elanikkonnast. Üle $^3/_{10}$ talupojaperekondadest on astunud põllumajanduslikesse tootmiskooperatiividesse. Tööstuses, käsitöö ja ehituse alal tegutseb umbes $^1/_{10}$ aktiivsest rahvastikust. Töölisklassi osatähtsus kasvab pidevalt ning temale kuulub juhtiv osa maa poliitilises elus.

Küsimusi ja ülesandeid.

1. Missuguste Aasia sotsialistlike riikide elanikkonna koosseis on paljurahvuseline, missugustes aga on see ühtlane?
2. Missugustes Välis-Aasia sotsialistlikes riikides on loodud autonoomsed rahvuspiirkonnad?

Majanduse üldiseloomustus.

Noor Vietnami Demokraatlik Vabariik sai kolonialismilt päranduseks laostatud majanduse. Tänu sotsialistlike maade, eriti NSV Liidu vennalikule abile on Vietnam suutnud saavutada lühikese ajaga suurt edu. Sotsialistlik sektor hõlmab nüüd kogu kaasaegse tööstuse, transpordi, väliskaubanduse, peaaegu kogu põllumajanduse, käsitöö ja sisekaubanduse. Sõja lõpust kuni 1963. aastani kasvas tööstusliku tootmise maht peaaegu seitsmekordseks, põllumajandusliku tootmise maht enam kui kahekordseks. Tööstus annab praegu üle $^2/_5$ rahvamajanduse kogutoodangust. Vietnami DV majandus läheb sotsialistliku industrialiseerimise teed. Lõuna-Vietnami mahajäänud agraarmajandus on sügava kriisi seisundis.

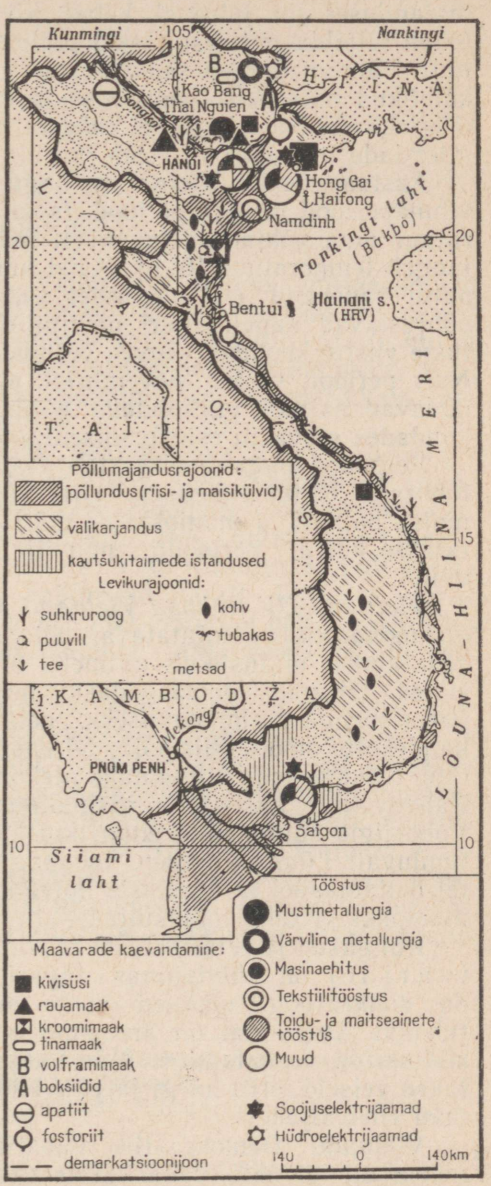

Võrrelge Vietnami Demokraatliku Vabariigi ja Lõuna-Vietnami majanduse paigutust. Mille poolest erineb Vietnami DV-s asuva Songkoi jõe delta majanduse struktuur Lõuna-Vietnamis asuva Mekongi jõe delta majanduse struktuurist?

Põllumajandus on Vietnami DV majanduse põhiharu. Põllumajanduses on juhtival kohal p õ l l u n d u s. Troopiline kliima lubab viljelda mitmesuguseid põllumajanduskultuure. Mõned kultuurid annavad 2—3 saaki aastas. Üles on haritud kõik harimiskõlblikud maatükid jõeorgudes ja eriti deltades, rannamadalikel, mägedevahelistes orgudes, mäenõlvadel (terrassidel). Külvipinda laiendada on raske — tuleb juurida metsa, hävitada džunglit.

Aastaaegadeks Vietnamis, nagu teisteski troopikamaades, on vihmaperiood ja kuiv periood. Isegi jaanuarikuus ei lange temperatuur maa põhjaosas tavaliselt madalamale kui 16—17°. Harva langeb temperatuur 10°-ni. Maist kuni oktoobrini (suvel) on väga palju sademeid ($^4/_5$ aastasest sademete hulgast). Paduvihmad põhjustavad sageli suuri üleujutusi. Elanikkond võitleb üleujutuste vastu, koondab liigvee veehoidlatesse ja niisutuskanalitesse. Kuiv periood vältab novembrist aprillini (talv). Sel aastaajal nõuavad paljude piirkondade põllud niisutamist. Mõnedes piirkondades seevastu esineb soiseid alasid.

Vegetatsiooniperiood kestab aastaringselt. Talupoegade põllutöödes ei tekigi vaheaega: riisi koristatakse mais ja oktoobris; maisi, bataati ja maniokki — märtsist augustini; puuvilla kasvatatakse kuival perioodil, puuvilja ja köögivilja — kogu aasta vältel.

Vietnami DV ja kogu Vietnami põllunduse tähtsaimaks haruks on riisikasvatus üleujutatavail põldudel, eriti Songkoi deltas. Riisi kasutatakse ulatuslikult mitmetel toiduainete tööstuse aladel. Riisiõled lähevad loomasöödaks, neid kasutatakse ka parimate paberisortide valmistamiseks, neist tehakse peakatteid, matte, kandekotte, nööri. Riisipõldudel kasvatatakse kala. Varematel aastatel oli kogu maa viljaaidaks Mekongi jõe delta Lõuna-Vietnamis. Rahvavõimu aastail on riisitootmine Vietnami Demokraatlikus Vabariigis suurenenud enam kui kahekordseks ning ületab nüüd tunduvalt Lõuna-Vietnami toodangu. Riisikasvatuseks ebasobivatel deltamaadel ja küngaste nõlvadel kasvatatakse maisi, bataati, maniokki ja teisi toidukultuure.

Küngastel ja eelmäestikes kasvatatavatel t e h n i l i s t e l k u l t u u r i d e l on külvipinnas tagasihoidlik koht. Tähtsaim neist on suhkruroog, olulised on ka puuvill, tee, kohv, õlitaimed, tubakas. Delta-alal on arenenud seakasvatus, linnukasvatus ja siidiusside kasvatamine. Mäestikupiirkondade karjamaadel peetakse veiseid, eriti härgi ja pühvleid, kes on asendamatud tööloomad riisiväljadel.

Vietnami Demokraatlik Vabariik on rikas m e t s a poolest: metsa all on 56% vabariigi territooriumist. Peaaegu $^2/_3$ kõigist Vietnami metsadest jääb Vietnami Demokraatliku Vabariigi territooriumile. Metsades on palju väärispuuliike: palisander, teka-

puu, raudpuu, sandlipuu, kampripuu, kaneelipuu, roosa ja punane puu ning teised puuliigid, mida kasutatakse mööbli valmistamiseks, nikerdustöödeks, ehitustel ning väärtuslike toodete saamiseks.

Küsimusi ja ülesandeid.

1. Missugused on Vietnami DV põllunduse iseärasused?
2. Võrrelge Vietnami DV põllumajanduse struktuuri Hiina, Mongoolia ja Korea RDV põllumajandusega.

Tööstus.

Vietnami Demokraatlikus Vabariigis leidub mitmesuguste maavarade suuri lademeid. Mäestikujõed on rikkad hüdroenergia varudelt, metsadest saadakse rohkesti puitu. Suure hulga mitmesugust toorainet võib tööstus saada põllumajanduselt. Noorel vabariigil on kavas hakata kasutama kõiki neid rikkaid ressursse majanduse arendamiseks.

Tööstuse struktuuris etendab peamist osa kergetööstus ja eriti toiduainete tööstus. Need kaks tööstusharu annavad kokku üle $^2/_3$ Vietnami DV tööstustoodangu koguväärtusest. Riisipuhastus- ja jahutööstused, suhkru-, tee-, taimeõli- ja tubakavabrikud ning muud toidu- ja maitseainete tööstuse, samuti naha- ja tekstiilitööstuse ettevõtted paiknevad hajali linnades (eriti Hanois ja Haifongis) ning maa-asulates Songkoi deltas. Siin töödeldakse ka metsa, mida parvetatakse mäestikualadelt mööda Songkoid ja tema lisajõgesid.

Rasketööstuse harudest on silmapaistvamal kohal söetööstus. Karjääriviisiliselt kaevandatakse kõrgekvaliteedilise kivisöe lademeid Hong Gai rajoonis ranniku lähedal. Siit veetakse sütt üle kogu maa. Vietnami Demokraatlikus Vabariigis kaevandatakse ka rauamaaki, kromiiti, volframit, tina, boksiiti, apatiiti ning sulatatakse värvilisi metalle. Thai Nguienis (Vietbaki autonoomne piirkond) ehitatakse esimest mustmetallurgiatehast Vietnamis. Kujunemas on kodumaine masinaehitus. Hanois toodetakse tööpinke ja põllutöömasinaid, Haifongis — jõelaevu ja väiksemaid merelaevu.

Küsimusi ja ülesandeid.

1. Missuguseid looduslikke ressursse on tööstuse arendamiseks Vietnami Demokraatlikus Vabariigis? Kuidas neid kasutatakse?
2. Kuidas paikneb Vietnami DV tööstus? Millega on seletatav niisugune paigutus?

Transport. Majanduslikud välissidemed.

Sisemaal toimuvad veosed peamiselt raudteel. Viimaste sõdade ajal purustati raudteed täielikult. Rahvavõimu perioodil on üle $^3/_4$ neist juba taastatud. Raudteevõrk on hõre (alla 1 km/100 km^2). Juba iidsest ajast on omanud suurt tähtsust siseveeteed (eriti Songkoi jõe deltas) ja meretransport. Nende tähtsus on säilinud ka tänapäeval. Veeteede arvele langeb üle $^1/_3$ kõigi transpordiliikide veokäibest. Lisaks Vietnami DV peamisele sadamale Haifongile on pärast maa vabastamist ehitatud uus sadam Bentui. Eriti kiiresti areneb autotransport, mis ulatub kaugetesse mäestikupiirkondadesse.

Ligi $^3/_4$ Vietnami DV väliskaubandusest langeb sotsialistlike maade, eriti NSV Liidu, samuti Hiina Rahvavabariigi ja Tšehhoslovakkia arvele. Vietnami Demokraatlikul Vabariigil on väliskaubanduslikud suhted ka kapitalistlike maadega — Jaapani, Prantsusmaa, India ja Indoneesiaga. Eksporditakse peamiselt sütt, tina, kromiiti, apatiiti, käsitöötooteid, samuti troopikavöötme põllunduse saadusi ja väärispuitu. Vietnami DV realiseerib neid kaupu (välja arvatud süsi) sotsialistlikul maailmaturul. Üheksa kümnendikku impordist moodustavad tooraine ja materjalid tööstuse jaoks, masinad ja seadmed.

Küsimusi ja ülesandeid.

1. Leidke kaardil Vietnami DV peamised raudteed. Analüüsige Vietnami DV raudteede ja elanikkonna ning majanduse paiknemise seoseid.
2. Iseloomustage võrdlevalt Vietnami DV ja Lõuna-Vietnami majandust ning kaasaegset poliitilist olukorda.

KAPITALISTLIKUD RIIGID.

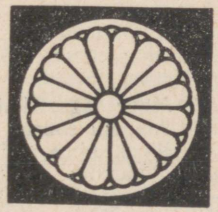

JAAPAN.

Pindala — 372 000 km²
Rahvastik — 98 milj. el.
Pealinn — Tokio

Koosseis ja geograafiline asend.

Nii nagu Suurbritannia on saareriigiks Euroopas, niisama on Jaapan saareriigiks Aasias. Jaapani saarestikukaar kulgeb paralleelselt mandri rannajoonega 3500 km pikkuselt. Jaapan koosneb mitmest tuhandest väikesest saarest, millest osa on asustamata, ning neljast suurest saarest — Honšiust, Hokaidost, Kiušiust ja Šikokust. Peaaegu kogu Jaapani elanikkond on koondatud neile neljale saarele.

Saarte rannajoone sügav liigestatus loob head tingimused laevanduseks: sadamad paiknevad soodsates kaitstud lahtedes.

Vaikse ookeani ülemaailmsed veeteed võimaldavad Jaapanil arendada kaubanduslikke suhteid teiste maadega. Jaapani saarte vastas mandril asetsevad NSV Liit ja Hiina, mis loob avaraid võimalusi kaubavahetuseks sotsialistlike maadega.

Küsimusi ja ülesandeid.

Võrrelge Jaapani ja Suurbritannia geograafilist asendit. Missuguseid ühiseid jooni ja erinevusi te märkate?

Rahvastik.

Jaapani elanikkonna rahvuslik koosseis on ühtlane: üle 99% maa elanikkonnast moodustavad jaapanlased.

Rahvastiku tihedus riigis on keskmiselt ligikaudu

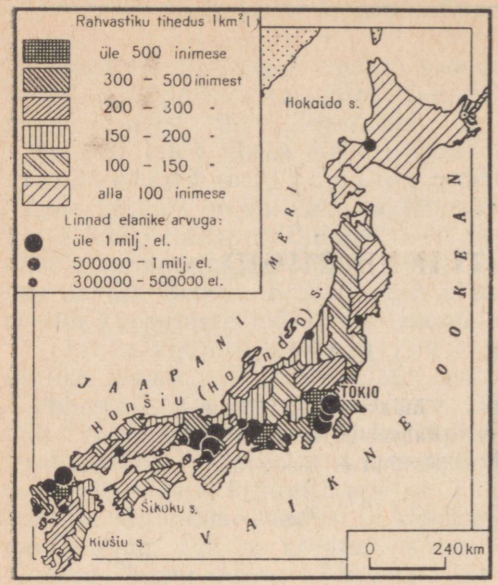

Meenutage, kuidas paiknevad Jaapani saartel mäed ja madalikud, ning andke geograafiline põhjendus rahvastiku paigutusele ja tihedusele. Miks paikneb enamik suurlinnu Jaapani idarannikul?

265 el./km², kuid peamistel majanduslikult kasutatavatel tasandikel tõuseb rahvastiku tihedus 500—600 inimeseni ruutkilomeetril. Sellist suurt tihedust silmas pidades väidavad mõningad jaapani teadlased, et maa on ülerahvastatud. Tegelikult ei ole see nii.

Ligi $^2/_3$ elanikkonnast paikneb linnades. Maarahvastiku tihedus ei tõuse üle 130—140 el./km², paljudes sisemaapiirkondades on maaelanikkonna tihedus vaid 35—40, Hokaido sisepiirkondades aga kõigest 10—15 inimest ühel ruutkilomeetril.

Ainult 21 Jaapani linnas 160-st on üle 300 000 elaniku, kuid just need suured keskused hõlmavad 70% linlastest. Seitsmes miljonilinnas (Tokio, Osaka, Nagoja, Jokohama, Kioto, Kobe ja Kita-Kiušiu) elab kokku ligi kolmandik linnarahvastikust.

Jaapani majanduses kuulub juhtiv koht väikesearvulisele suurkodanluse rühmale. Töölised ja talupojad peavad aktiivset võitlust demokraatlike õiguste eest, monopolide vastu. Ameerika lendurite poolt Hirošimale ja Nagasakile heidetud aatomipommide toimet tunda saanud jaapani rahvas ei taha uut sõda.

Küsimusi ja ülesandeid.

1. Võrrelge tabeli 3 järgi Jaapani ja Euroopa kapitalistlike suurriikide ning Aasia maade rahvastiku loomulikku juurdekasvu. Missugused neist maadest on Jaapanile selle näitaja poolest lähemal?
2. Tabeli 5 abil tehke kindlaks erinevused Jaapani ja Suurbritannia rahvastiku professionaalse koosseisu vahel.

Jaapan on kõrgeltarenenud kapitalistlik riik, mille majanduses on juhtival kohal tööstus. Tööstustoodangu kogumahult on Jaapan tõusnud neljandale kohale kapitalistlikus maailmas.

Kapitalistlikule arenemisteele asus Jaapan paljudest teistest maadest hiljem. Teaduse uusimad saavutused, Euroopa ja Ameerika tehnika tungisid Jaapanisse XIX sajandi lõpul. See on Jaapani tööstusliku ja kultuurirevolutsiooni ajastu. Korduvalt on jaapani kodanlus kasutanud soodsat geograafilist asendit sõjategevuseks oma lähimate naabrite — Hiina ja Venemaa vastu. Hiinalt saadud kontributsioonid, samuti Jaapanile kasulikud kontsessioonid soodustasid tunduvalt Jaapani kapitalismi kiiret kasvu XIX sajandi lõpus.

XX sajandi alguseks domineeris Jaapani majanduses põllumajandus, kuid Esimese ja Teise maailmasõja vahelise perioodi vältel muutus Jaapan agraar-industriaalmaast industriaal-agraarmaaks. Tööstuses hakkas jagamatult valitsema panga- ja tööstusmonopolide väikesearvuline klikk. Samal ajal jäid püsima märkimisväärsed feodalismi igandid: maa jäi mõisnike kätte, renditalupojad sõltusid täielikult mõisnikest, vabrikutes rakendati poolorjuslikku tööd.

Pärast Teist maailmasõda tekkis vanade tööstusmonopolide kõrvale uusi tööstus- ja pangakapitali koondisi. Kapitali kontsentratsiooni astmelt jääb Jaapan maha Ameerika Ühendriikidest, Saksa Föderatiivsest Vabariigist ja Suurbritanniast. Monopolistidele kuuluvad tööstusettevõtted on sisustatud kõige uuema tehnikaga. Need on suured tehased ja vabrikud. Samal ajal on Jaapani tööstusele iseloomulik see, et püsivad väikeettevõtted tööliste arvuga alla 50 inimese. Niisugustes ettevõtetes töötab peaaegu pool kõigist töölistest. Jaapanis on väikeettevõtteid rohkem kui kapitalistliku Euroopa kõrgeltarenenud maades.

Tööstuse arenemise tempolt on Jaapan sõjajärgsel perioodil ette jõudnud kõigist teistest kapitalistlikest maadest. 1963. aastaks ületas Jaapani tööstustoodangu maht sõjaeelse taseme peaaegu viiekordselt. Terasetoodangult on Jaapan tõusnud kapitalistlike maade hulgas kolmandale kohale Ameerika Ühendriikide ja Saksa Föderatiivse Vabariigi järel, raadioelektroonika seadmete toodangult teisele kohale ning laevaehituse tonnaažilt — esikohale. Tööstuse kiire kasvutempo on saavutatud tänu ettevõtete sisseseade uuendamisele ja uue tehnika (sealhulgas importtehnika) rakendamisele, suurele nõudmisele tööstustoodete järele, väliskapitalimahutustele ja tööliste julmale ekspluateerimisele.

Olulised muudatused on toimunud ka põllumajanduses. Enne sõda omas maad vähem kui 30% põllumajanduses tegevatest inimestest; 27% talupoegadest polnud üldse maad, 40% talupoegadest omas väga väikesi maatükke ning oli sunnitud maad juurde rentima. Põllumajandussaaduste peamisteks tootjateks olid rentnikud, kes andsid mõisnikele rendiks üle poole saagist.

Pärast Teist maailmasõda rahvahulkade survel läbiviidud agraarreform likvideeris mõisnike senise ülevõimu. Suur osa mõisamaadest müüdi talupoegadele, mille tulemusena maaomanike

hulk kahekordistus. Piirati ka rendimaksu. See soodustas jõukate farmimajandite arvulist kasvu ja tugevnemist. Kuid reform ei kaotanud maapuudust. Enamik talupoegi omab umbes ühe hektari suurust maatükikest, rohkesti on jäänud püsima 0,3—0,4 hektari suurusi kääbusmajapidamisi. Talupoegade kihistumine klassideks on intensiivistunud, kehvikud laostuvad ning annavad täiendust linnaproletariaadile.

Peaaegu kogu põllumajanduslikult kasutatav maa ning kõik tööstuskeskused on koondunud tasandikele ja jõeorgudesse, mis moodustavad umbes 20% Jaapani territooriumist. Väga paljusid majanduslikuks tegevuseks täiesti kõlblikke piirkondi kasutatakse nõrgalt.

Tööstus.

Ligi $^2/_3$ tööstustoodangu koguväärtusest annab rasketööstus. Rasketööstusharudest on suurima tähtsusega masinaehitus, metallurgia ja keemiatööstus.

Tööstusel on olemas hea baas kõrgeltarenenud energiamajanduse näol. Kuigi oma toorainest ei piisa (sütt toodetakse vaevalt $^3/_4$, naftat aga $^1/_{10}$ ulatuses vajadustest), jääb Jaapan elektrienergia tootmise tasemelt kapitalistlike maade hulgas maha ainult Ameerika Ühendriikidest ja Suurbritanniast. Pool toodetavast elektrienergiast saadakse hüdroelektrijaamadelt. Energiabilansis on suur tähtsus naftal, mida imporditakse eeskätt Lähis- ja Kesk-Ida maadest ning Indoneesiast. Naftatöötlemistehaseid on kõigis Jaapani suuremates sadamates.

Metallurgiatööstus sõltub samuti tooraine sisseveost. Jaapanil ei ole küllaldaselt rauamaaki ega koksisütt. Vähe on värvilisi metalle (peale vase). Enne Teist maailmasõda toodeti Jaapanis terast kaks korda rohkem kui malmi; terast sulatati sisseveetavast vanarauast. Nüüd, püüdes vabaneda malmi ja vanaraua sisseveost, ehitavad Jaapani kompaniid uusima tehnikaga varustatud suuri kõrgahjusid. 1962. aastaks suurenes malmitoodang sõjaeelsega võrreldes üheksakordseks (18 milj. t). Tooraine sisseveost oleneb metallurgiatehaste paigutus: nad asetsevad sadamalinnades. Vaid Kiušiu saarel ja Hokaido lõunaosas, kus paiknevad Jaapani parimad söeleiukohad, areneb metallurgia kohaliku tooraine baasil.

Masinaehituse koosseis on väga mitmekesine. Tootmisvõimsuse poolest paistavad silma energeetika- ja transpordimasinate tootmine ning mõningad uusimad masinaehituse harud. Jaapani elektrivedurid, turbiinid, elektrimootorid, raadioelektroonika seadmed, kino- ja fotoaparaadid on hästi tuntud kogu maailmas. Laevaehituse alal on Jaapan kuulus oma ülivõimsate tanklaevade («supertanklaevade») poolest. Enamik seesuguseid laevu valmib Jokohama, Kobe ja Nagasaki laevatehastes.

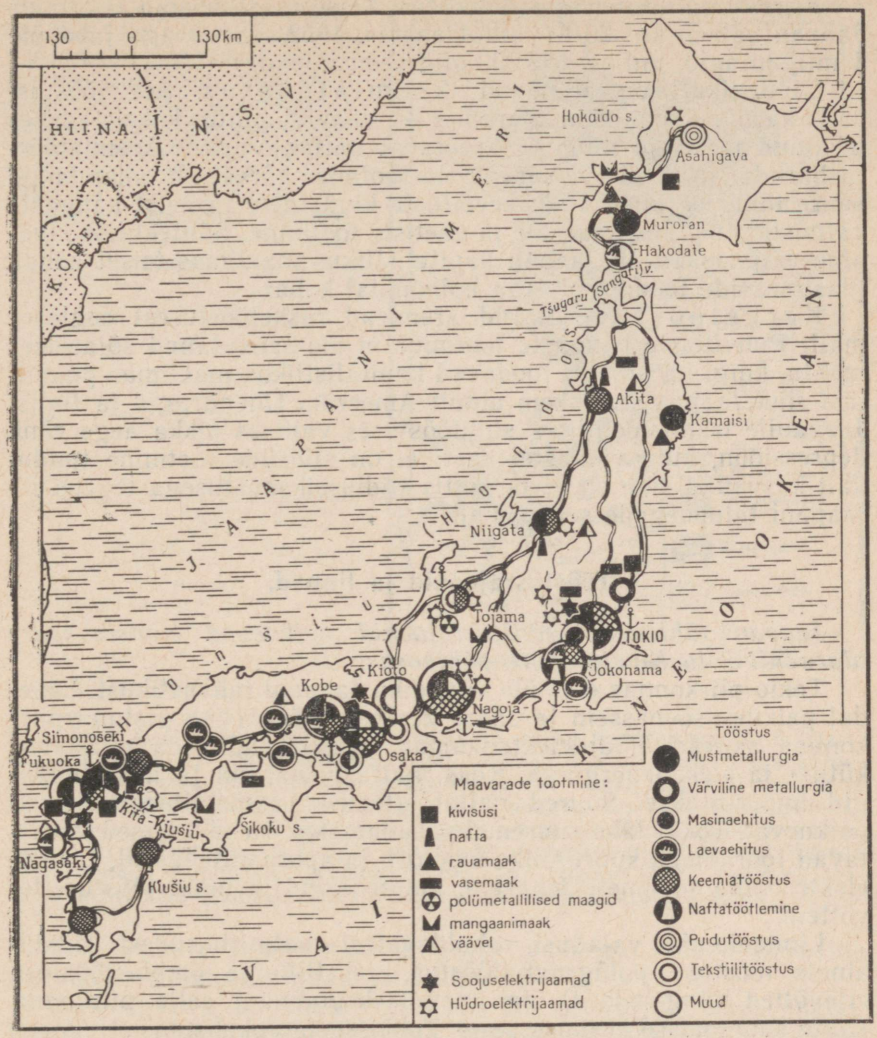

Tehke kindlaks, kus paiknevad nafta, söe ja rauamaagi leiukohad. Missuguse transpordiliigi abil toimetatakse neid loodusvarasid tööstuslinnadesse, kus paiknevad metallurgia ja naftatöötlemistööstus? Millega on seletatav see, et igal Jaapani suurlinnal on oma tööstuslik spetsialisatsioon? Miks spetsialiseerub Kiušiu saare põhjaosa metallurgia ja masinaehituse alale suuremal määral kui teised suured tööstuslinnad?

Kiiresti on arenenud autotööstus. Teise maailmasõja eel tootis Jaapan vähem kui 20 000 autot aastas, 1962. aastal aga juba üle 1 miljoni auto, millest 875 000 olid veomasinad.

Ulatuslikult on arenenud keemiatööstus. See tööstusharu kasutab kohalikku toorainet — väävlit, puitu, koksistamisel tekkinud jäätmeid ning sisseveetavat naftat. Vanade keemiatööstusharude — hapete ja värvainete tootmise kõrval on omandanud suure tähtsuse uued alad: keemiliste kiudainete ja neist kangaste valmistamine, plastmasside ja väetiste tootmine. Sünteetilise kiudaine väljalaskelt on Jaapan kapitalistlikus maailmas teisel kohal, plastmasside toodangult aga kolmandal kohal.

Kergetööstuse harud arenevad rasketööstusest aeglasemalt. Puuvillaste kangaste tootmine ei ole saavutanud sõjaeelset mahtu, kuigi ka praegu toodavad kapitalistlikus maailmas puuvillast riiet Jaapanist rohkem ainult Ameerika Ühendriigid ja India. Jaapanile traditsioonilises siiditööstuses valitses pikka aega ränk depressioon, kuid viimastel aastatel on siidriide tootmine tunduvalt kasvanud. See on väga tähtis siidiussikasvatusega tegelevate jaapani talupoegade seisukohalt.

Tööstusrajoonid ja linnad.

Jaapani tähtsamad tööstusrajoonid paiknevad Honšiu saare idarannikul ja Kiušiu saare põhjaosas.

Tokio piirkonnas elab üle viiendiku Jaapani rahvastikust. Lähedal paiknev söebassein ja saare keskosa mäeahelike ristumispiirkonnas asuvad hüdroelektrijaamad varustavad seda piirkonda kütuse ja elektrienergiaga. Koks, nafta, vanaraud ja metallimaagid imporditakse. Suured naftatöötlemis- ja metallurgiatehased paiknevad Tokio lahe suuremates sadamates. Need tehased varustavad toorainega suurt hulka mootori- ja aparaaditehaseid, raadioelektroonika seadmete tehaseid, autotehaseid ja muid tööstusettevõtteid.

Linnaelanike vajadusi rahuldavatest tootmisharudest (toiduainete tööstus, polügraafiatööstus, tekstiili- ja õmblustööstuse ettevõtted ning teised) on enamik koondunud selle piirkonna kahte suuremasse keskusesse — Tokiosse ja Jokohamasse.

Jaapani pealinn Tokio on maa suurim kaubanduslik, tööstuslik, rahanduslik, poliitiline ja kultuuriline keskus.

Linna välisilmes põimuvad euroopa ja jaapani arhitektuur. Keisrilossi ümbruses, ärirajoonides ja kodanluse elamukvartaleis kõrguvad paljukorruselised raudbetoonehitised ning nägusad üksikelamud. Tänavad kirendavad valgusreklaamist, tuhanded autod ummistavad risttänavaid, mis raskendab liiklust. Tööliskvartaleis domineerivad ühekorruselised väikesed puumajad, tüüpilised jaapani ehitised madalate uste ja ümbertõstetavate vaheseintega. Majades mööbel peaaegu puudub, seda asendavad matid.

Pärast 1923. aasta maavärisemist, mis tekitas väga suuri purustusi, on linna ehitamine kulgenud kaootiliselt. Kitsaste tänavate labürindis on raske

Tokio on pindalalt maailma suurim linn. Siin on selgepiiriliselt välja kujunenud linna mitmesuguste piirkondade sotsiaalsed erinevused ja tootmisalased funktsioonid. Leidke plaanil peamised linnaosad ning selgitage, kuidas nad paiknevad. Kuidas pääsevad Tokio sadamasse ookeanilaevad? Missugust sadamat võib nimetada Tokio eelsadamaks?

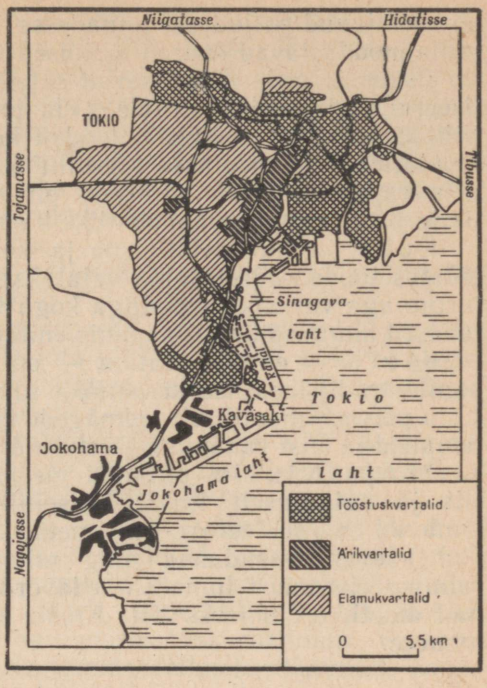

leida teed, sest paljud tänavad on nimeta ja majad nummerdamata. Sotsiaalsed kontrastid on Tokios nähtavad igal sammul: kõrvuti suure hulga kõrgemate õppeasutuste ja teaduslike instituutidega on linnas ligi 6000 templit ja kloostrit; kõrvuti luksuslike hotellidega — inimesed, kes metroo sissepääsude ees ootavad rongiliikluse lõppemist, et leida peavarju allmaaraudtee treppidel; äärelinnas paikneb kõrvuti tehnika seisukohalt suurepäraselt varustatud Hakeda lennujaamaga Haninkupu («Vaeste linn»), kus viletsad hütid pakuvad peavarju kehvemale elanikkonnale. Niisugune on kapitalistliku Jaapani pealinn.

Tokiost kuni Jokohamani kulgevad peaaegu pideva vööndina tööstuslikud satelliitlinnad ja eeslinnad.

Jokohama on Tokio eelsadam, kus on palju rohkem metallurgia- ja naftatöötlemistehaseid kui Tokios. Jokohama masinaehituses domineerivad rohkesti metalli nõudvad tootmisharud — raskemasinaehitus ning eriti seadmete tootmine laevatehaste ja laevade jaoks. Jokohama laevaehitustehased on suurimad Jaapanis.

Nagoja tööstuspiirkond oli enne sõda kuulus oma tekstiilitööstuse (puuvilla-, villa- ja siiditööstus) poolest. Nüüd toodetakse siin rohkem tehiskiudu, plastmasse ja paljusid teisi keemiasaadusi. Siin on arenenud ka mitmekesine masinaehitus.

Sisemere idapoolses lahes paikneb Osaka tööstuspiirkond. Osaka on suuruselt teine linn Jaapanis. Selle piirkonna tööstus

on koondunud paljudesse linnadesse. Nad asetsevad «kolmnurgas», mille moodustavad suured keskused Osaka, Kobe ja Kioto.

Osaka ja seda ümbritsevad satelliitlinnad on endiselt spetsialiseerunud tekstiilitööstusele («Jaapani Manchester»), kuid tekstiilitööstuse kõrval on siin loodud ka hästiarenenud aparaadi- ja mootoriehitus, toodetakse tekstiilitööstusele ja teistele tööstusharudele vajalikke masinaid. Linn on tähtis finantskeskus: siin on palju pankasid ja monopolistlike kompaniide filiaale.

Kobe on mustmetallurgia ja laevaehituse linn; Kobe masinatööstus toodab kõike, mida vajatakse laevade jaoks, siinne metallurgia aga varustab metalliga kogu tööstuspiirkonda. Kobe laevatehased annavad 30% Jaapanis ehitatavate laevade tonnaažist.

Kioto — endine pealinn — on mitmekülgse käsitöö ja Jaapanile traditsioonilise keraamika ning siiditööstuse vana keskus. Linn paikneb maaliliselt eelmägede küngastel, siin on palju parke, templeid ja teisi vanaaja mälestusmärke.

Põhja-Kiušiu piirkond meenutab oma tööstuse struktuurilt ja paigutuselt Ruhri basseini. Suured metallurgiatehased annavad malmi, terast, valtsmetalli. Raskemasinatehased toodavad kaevandusseadmeid ning mitmesuguseid tööpinke. Põhjaranniku viis suurt linna on sedavõrd liitunud, et hiljuti kuulutati nad ametlikult ühiseks Kita-Kiušiu linnaks, kus elab üle 1 milj. inimese.

Küsimusi ja ülesandeid.

1. Võrrelge tabelite 9, 10 ja 11 alusel Jaapani ja teiste kapitalistlike maade söetoodangut, elektrienergia- ja terasetoodangut. Millised järeldused tulenevad sellest võrdlusest?
2. Kandke Jaapani kontuurkaardile tööstusrajoonid ning iseloomustage iga piirkonna ja suurema linna tööstust.
3. Tehke lk. 34 toodud kaardi järgi kindlaks, missugustest maadest ja millist temale vajalikku toorainet saab Jaapan?

Põllumajandus.

Hoolimata sellest, et Jaapanis domineerib mägine reljeef, on siinsed looduslikud tingimused põllumajanduse arenemiseks soodsad. Mäenõlvade mullastik on hästi välja kujunenud, siinsed leetmullad ja pruunid metsamullad annavad väetamise puhul kõrgeid saake. Raskused mägiste alade kasutuselevõtmisel tulenevad sellest, et 60% neist aladest on kallak üle 15°, s. t. nõlvad on niivõrd järsud, et on võimalik ainult terrasspõllundus. Põllunduse niisuguse tüübi puhul on tavaliste põllutöömasinate (traktorite jt.) kasutamise võimalused piiratud. Punamulla- ja alluviaalmullatasandikud on kergesti kasutuselevõetavad ja haritavad.

Saarte meridionaalne kuju põhjustab suuri erinevusi kliimas. Hokaido saar ja Honšiu põhjaosa paiknevad parasvöötmes. Siin

on talvel lumi maas ning suvise vegetatsiooniperioodi pikkus on 120—140 päeva (temperatuuriga üle 10°). Kiušiu lõunaosa ja Riukiu saarestiku kliima aga läheneb troopilisele. Siin temperatuur alla 0° ei lange, 240 päeva vältel aastas on temperatuur kõrgem kui 20°. Jaapani keskosa kuulub subtroopilise kliima piirkonda. Sademed (kokku 1000—3000 mm aastas) ei ole nii hooajalised kui mandril, kuid siiski vajab idaranniku põllundus talvemussooni perioodil niisutamist, lääneranniku aga ei ole ilma kunstliku niisutuseta võimalik riisi kasvatada.

Jaapanis saab kasvatada paljusid põllukultuure, kuid nende paiknemine sõltub kliimast.

Jaapani põllumajanduse peamiseks haruks on p õ l l u n d u s. Loomakasvatus on hakanud levima alles viimastel aastatel seoses loomakasvatuse arendamiseks paremaid võimalusi omavate kapitalistlike majandite tugevnemisega.

Enne sõda oli Jaapanis põllutöömasinaid vähe. Nüüd on majandid tehnikaga palju paremini varustatud. Domineerib niinimetatud «väike mehhaanika» (mitmesugused elektri- ja sisepõlemismootoritega varustatud masinad, puu- ja köögiviljaaedade harimiseks määratud käsitraktorid, iseliikuvad kultivaatorid jne.). Jõukad farmid kasutavad seesuguseid masinaid rohkesti. Väiketalupidajad ostavad masinaid sageli kooperatiivselt, kuid mehhaniseerimise tase on nende majapidamises siiski madalam. Viimaste aastate vältel on väetiste kasutamine mitmekordistunud. Intensiivsemate meetodite rakendamine põllumajanduses on suurendanud põllumajandussaaduste toodangut.

Samal ajal suur hulk kääbusmajandeid ei suuda otsa otsaga kokku viia. Kaks kolmandikku maavaldajaist on sunnitud käima mujal hooajatöödel või tegelema mitmesuguste kõrvalaladega (metsatööd, siidiussikasvatus, kalandus jne.).

Jaapani maafond ei leia küllaldast kasutamist. Paljud metsapiirkonnad (metsad katavad $^2/_3$ maa territooriumist) võib muuta terrasspõldudeks. Seda takistab aga asjaolu, et enamik metsast kuulub suurmaaomanikele.

Jaapani peamisteks põllukultuurideks on teravili (riis, nisu, oder), kaunviljad, õlitaimed ning mitmesugused köögi- ja puuviljad, sealhulgas tsitruselised. Suur osa teesaagist läheb ekspordiks.

Tähtsaks majandusharuks on ka k a l a n d u s. Kala püütakse nii rannavetes kui ka kaugetes põhja- ja lõunameredes. Rannalähedase püügiga tegelevad kõikide ranna-asulate elanikud, püügiga ulgumerel aga suurmonopolid. Monopolide valdusse kuulub suur, tehniliselt täiuslik kalalaevastik. Kala töödeldakse osaliselt avamerel, laevadel, samuti paljudes sadamalinnades. Suuremad kalasadamad on Hakodate ja Nagasaki. Kalapüügilt on Jaapan kapitalistlike maade hulgas esikohal.

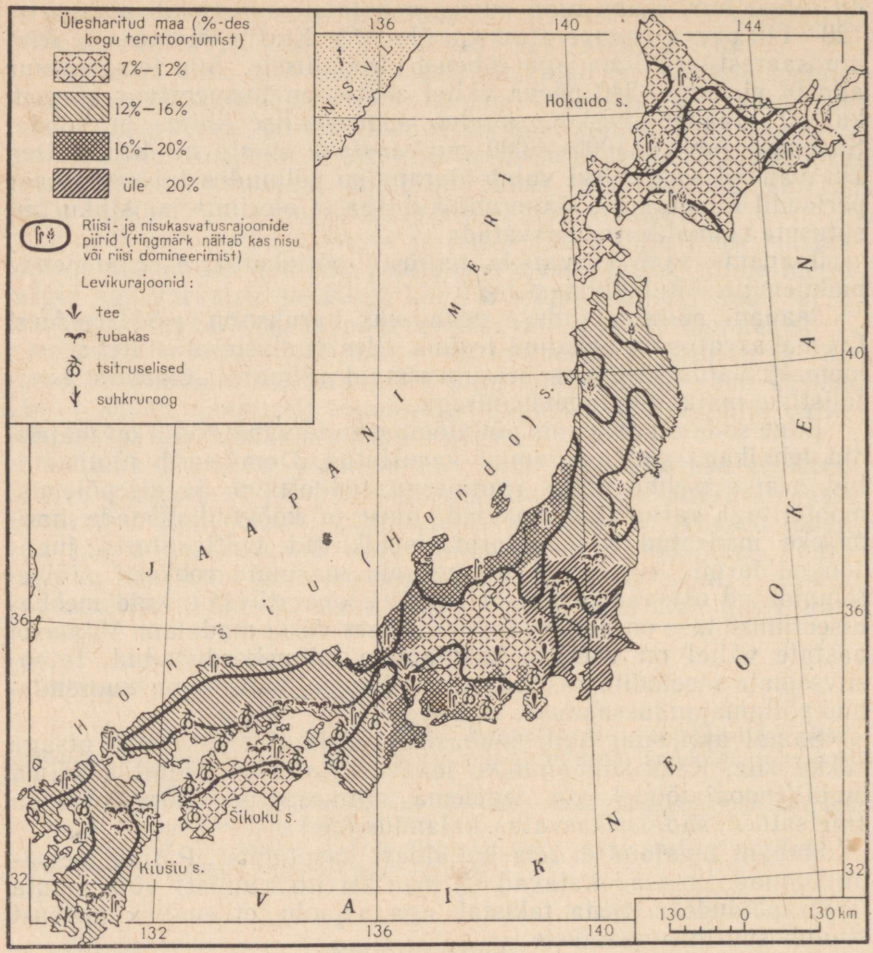

Millega on seletatav maakasutuse väga madal protsent Honšiu saare põhjaosas ja Hokaidol? Andke seletus nisu ja riisi külvialade paigutusele. Kus kasvatatakse Jaapanis subtroopilisi kultuure? Missugused on need kultuurid?

Küsimusi ja ülesandeid.

1. Arvutage tabelite 2 ja 17 järgi, kui palju riisi toodavad Jaapan, Birma, Tai ja Indoneesia ühe elaniku kohta. Missugused neist maadest on suurimad riisitootjad?
2. Miks kujunesid just Nagasaki ja Hakodate suurteks kalapüügikeskusteks?

Transport.

Erinevalt paljudest teistest maadest teostub enamik Jaapani sisevedudest rannasõidulaevadel. Teine koht veokäibes kuulub raudteedele, mis ühe kolmandiku ulatuses on elektrifitseeritud.

Mägine reljeef sunnib ehitama palju tunneleid. Neid on Jaapanis üle 3000. Hakodatest lõunasse sõitvad rongid ületavad Tsugaru lahe erilistel parvedel ning sõidavad tunneli kaudu Simonoseki väina alt läbi. Niiviisi saab põhja—lõuna suunas sõita läbi kõik saared ilma ümberistumisteta.

Autotransport on ulatuslikult arenenud pärast Teist maailmasõda. Autodega veetakse kaupu lähestikku asetsevate linnade vahel. Jaapan peab kaubavahetust välisriikidega oma laevastiku abil, mille tonnaaž oli 1964. aastal ligi 11 milj. t.

Küsimusi ja ülesandeid.

1. Võrrelge tabeli 21 järgi Jaapani ja Euroopa kapitalistlike riikide raudteevõrgu tihedust.
2. Missugused on Jaapani sisetranspordi struktuuri iseärasused, võrreldes Euroopa kapitalistlike suurriikidega?

Majanduslikud välissidemed.

Jaapani majanduse teeb sõltuvaks maailmaturust nii tooraine import kui ka suure osa valmistoodangu eksport.

Ligi $^2/_3$ impordist moodustavad toorained: nafta, rauamaak, vanametall, süsi, puuvill, vill, kautšuk. Jaapan veab sisse ka masinaid ja toiduaineid. Eksporditakse peamiselt tekstiiltooteid (sealhulgas tehiskiust valmistatud tooteid), masinaid ja aparaate, keemiakaupu ja ravimeid.

Umbes 30% eksporditavatest kaupadest läheb Ameerika Ühendriikidesse. Impordis on Ameerika Ühendriikide osatähtsus veelgi suurem. Ameerika Ühendriikidega toimuva väliskaubanduse passiivne bilanss on Jaapanile äärmiselt ebasoodus. Jaapan püüab laiendada sidemeid nende maadega, kust on võimalik saada odavamat toorainet ning kus oleks võimalik realiseerida kõrge hinnaga oma masinaid ja muid kaupu. Suureneb Jaapani majanduslik sissetung Aasia, Aafrika ja Ladina-Ameerika arenevatesse maadesse.

Pärast Teist maailmasõda taastusid Jaapani ja Nõukogude Liidu väliskaubanduslikud sidemed alles 1957. aastal, kui sõlmiti spetsiaalne kokkulepe kaubavahetuse laiendamise kohta. Sellest ajast peale Jaapani ja Nõukogude Liidu kaubavahetus kasvab. Taastatud on ka otsene laevaühendus NSV Liidu ja Jaapani sadamate vahel. Nõukogude Liit ekspordib Jaapanisse raua-, kroomi-

ja mangaanimaaki, kütust, puitu ja teisi kaupu. Jaapanist saadakse mõningaid masinaliike, laevu, keemiatooteid ja ravimeid.

Viimastel aastatel on Jaapan loonud kaubandussuhted Poola, Tšehhoslovakkia, Ungari, Rumeenia ja Bulgaariaga.

KAGU-AASIA MAAD.

Poliitiline kaart. Geograafiline asend.

Mõiste «Kagu-Aasia» ühendab Indo-Hiina poolsaarel ja Malai saarestikus asuvate riikide rühma. Siia kuuluvad Birma, Tai, Laos, Kambodža, Filipiinid, Indoneesia ja Malai Föderatsioon (1963. aastal ühendati see Kalimantani saarel asuvate Inglise asumaadega ja Singapuriga niinimetatud Malaisia Föderatsiooniks), Vietnami Demokraatlik Vabariik[1] ja Ameerika Ühendriikidest sõltuv Lõuna-Vietnam.

Kagu-Aasia piirkond kujunes kolonisatsiooni objektiks juba kapitalismi koidikul. XVII sajandil, tõrjunud kõrvale portugallased, vallutasid hollandlased Indoneesia ja muutsid selle oma asumaaks, mida hakati nimetama Hollandi Indiaks. Hiljem pidasid Indo-Hiina poolsaarel koloniaalsõdasid Inglismaa ja Prantsusmaa, kes XIX sajandi lõpuks jaotasid selle poolsaare omavahel. Seda saatust suutis vältida ainult Tai, kuid, sattunud V. I. Lenini väljenduse kohaselt «inglise vasara ja prantsuse alasi vahele», muutus ta tegelikult poolkolooniaks. Pärast sõda Hispaaniaga vallutasid Ameerika Ühendriigid 1898. aastal Filipiinid.

Teise maailmasõja aastail olid kõik asumaad Kagu-Aasias Jaapani vägede poolt okupeeritud.

Koloniaalsüsteemi lagunemise protsessis sõjajärgsel perioodil on peaaegu kõik endised asumaad saanud poliitiliselt iseseisvaks. Kuid imperialistlikud riigid, kasutades ära asjaolu, et noored riigid on majanduslikult nõrgad, püüavad säilitada oma võimu kõikvõimalike vahenditega: avaliku interventsiooniga (Ameerika Ühendriigid Lõuna-Vietnamis), provokatsioonidega, mida pannakse toime kohaliku elanikkonna reaktsiooniliste rühmituste abil (Laoses), majandusliku survega «abi» sildi all, agressiivsete sõjaliste blokkide kokkuklopsimisega (SEATO).

Imperialistide sepitsused eraldavad Kagu-Aasia maid üksteisest ning nõrgendavad nende saavutusi võitluses majandusliku sõltumatuse eest. Kuid enamik noori riike keeldus osa võtmast imperialistlikest blokkidest ning toetas 1955. aastal toimunud Aasia ja Aafrika maade Bandungi konverentsil rahvaste võrdõiguslikkuse ja rahumeelse kooseksisteerimise põhimõtteid riikidevaheliste suhete alusena.

---

[1] Vietnami DV on läbi võetud eespool, Indoneesiat käsitletakse pärast Kagu-Aasia maade üldiseloomustust.

Kagu-Aasia maade geograafiline asend on soodus — nad asetsevad India ja Vaikse ookeani kokkupuutepiirkonnas, läbi Malaka väina kulgeval tähtsal kaubateel, kuid kaubateed kontrollib Singapuris paiknev Inglise mereväebaas. On loodud projekt kanali ehitamiseks Tais läbi Kra maakitsuse. See kanal võimaldaks vältida Malaka väina läbimist.

Küsimusi ja ülesandeid.

1. Kirjutage tabelist 2 vihikusse kõigi Kagu-Aasia maade pindala ja rahvaarv.
2. Tehke atlases leiduvate transpordikaartide järgi kindlaks Kagu-Aasia geograafiline asend. Missugused järeldused sellest tulenevad?

Looduslikud iseärasused ja loodusvarad.

Indo-Hiina poolsaare pinnaehitust iseloomustavad meridionaalsed mäeahelikud, sisepiirkondade ulatuslikud mägismaad ja rannikualade alluviaalmadalikud. Enamik mäeahelikke ja mägismaid on järsunõlvalised ning lõhestatud kuristikutaoliste jõesängidega. Seetõttu on nad põllumajanduslikuks kasutamiseks ebasobivad. Ka Malai saarestik on mägine, kuid siin on mäenõlvu tasandanud laavavoolud ning seetõttu on nõlvad harimiskõlblikud. Rannikumadalikud moodustavad suure osa peaaegu iga saare pindalast.

Olgugi et Indo-Hiina poolsaar asetseb troopikavöötmes, on territoorium mäestike meridionaalse suuna tõttu külmadele kontinentaalsetele õhumassidele avatud. Seepärast langevad poolsaare põhjaosa talvetemperatuurid 1—2°-ni, mägedes aga esineb temperatuuri langust alla 0°. Mõningaid subtroopilisi taimi ei ole võimalik neis tingimustes kasvatada.

Poolsaare lõunaosas, nagu saartelgi, ei lange temperatuur kunagi 20°-st madalamale. Siin kasvatatakse nii subtroopika- kui ka troopikataimi.

Kliima mussoonsus on suurem poolsaarel, mis põhjustab suure suvise sademete hulga (üle 2500 mm rannikul, ligi 1000 mm siseosa mägismaadel) ning sademete vähesuse talvel (200—300 mm). Isegi suured jõed Iravadi, Menam ja Mekong jäävad talvel veevaeseks, suvel aga on sagedased üleujutused. Põllud nõuavad talvemussooni perioodil niisutust. Malaka poolsaarel ja saartel jaotuvad sademed ühtlasemalt, kuid ka siin on paljusid rohkesti niiskust nõudvaid kultuure (nagu näiteks riisi) talvel võimalik kasvatada ainult niisutatavatel maadel.

Jõeorgudes ja enamikul madalikest on levinud alluviaalmullad. Jõgede üleujutuste järel jääb põldudele palju väetavat muda. Mägismaade nõlvu ja madalikke katavad punamullad, saartel aga esineb viljakat mustmulda, mis tekib laavast aluspinnasel.

Kagu-Aasia maade looduslikud tingimused võimaldavad kasvatada väärtuslikke troopikataimi, mida Aasia teistes piirkondades ei saa kultiveerida.

Suureks rikkuseks on metsad, mis katavad $^1/_2$ kuni $^2/_3$ kõigi Kagu-Aasia maade territooriumist. Metsades esineb rohkesti väärispuuliike. Madalikel kasvab mitut liiki palme — suhkrupalmid, kookospalmid ja teised; eelmägedes ja mägismaal kohtame tekapuud, punast, roosat ja musta puud, kampripuud, sandlipuud. Kõikjal on levinud bambus, millest maaelanikud ehitavad maju, osavad käsitöölised aga valmistavad nõusid, matte ja paljusid muid majatarbeid.

Suvemussoonide eest mäeahelikega kaitstud Laose ja Kambodža mägismaadel laiuvad kõrge mahlaka rohukattega savannid, mida saab aastaringselt kasutada karjamaana.

Kagu-Aasia maad on rikkad mitmesuguste maavarade poolest. Poolsaart ja selle juurde kuuluvaid saari moodustavate mäeahelike iidsete kivimitega on seotud rohked tina ja volframi leiukohad. Saartel ja Iravadi orus paiknevate nooremate geoloogiliste moodustistega on seotud naftaleiukohad. Raua- ja mangaanimaagi, kromiitide, väiksemaid värviliste metallide, väävli, boksiitide, fosforiitide ja ehitusmaterjalide leiukohti esineb kõigis Kagu-Aasia maades.

Küsimusi ja ülesandeid.

Kirjutage teksti ja lk. 233 toodud kaardi järgi vihikusse, missugused maavarad on iseloomulikud igale Indo-Hiina poolsaare riigile ja Filipiinidele. Tehke lk. 34 oleva mäetööstuse kaardi järgi kindlaks, missugustes Kagu-Aasia riikides paiknevad kõige suuremad maavarade leiukohad. Missugused on need maavarad?

Rahvastik.

Kagu-Aasia elanikkond jaguneb etniliselt koosseisult kahte rühma. Ühte rühma kuuluvad India ja Hiina rahvastele lähedased Indo-Hiina poolsaare rahvad, teise — malai-polüneesia keelkonna indoneesia rühma — kuuluvad saarte ja Malaia elanikud. *Kõik Kagu-Aasia maad on paljurahvuselised riigid; eriti keerukas on Birma, Malaia ja Indoneesia elanikkonna koosseis.*

Metsarikastes mäestikupiirkondades elab üksteisest eraldatult palju suguharusid ja rahvaid, kes on säilitanud oma keele ja olustikulised iseärasused. Üksnes jõeorgudes ja rannikul, kus iidne põllunduskultuur on tinginud elanikkonna kontsentreerumise, on kujunenud suured rahvad, kes praegu moodustavad ühe või teise maa elanikkonna peamise hulga. Kagu-Aasias elab üle 200 erineva suguharu ja rahva. Suuremad rahvad moodustavad $^4/_5$ elanikkonnast. Mitmed suguharud on väikesearvulised (1000—3000 inimest).

Indoneesia, Malaia, Tai ja Kambodža linnades elab palju hiinlasi, Birmas ja Malaias — hindusid, Kambodžas — vietnamlasi. Indoneesias moodustavad eri rühma hollandlaste järeltulijad, kes on segunenud kohaliku elanikkonnaga.

Elanikkonna etnilise koosseisu keerukust süvendab väga mitmesuguste erinevate religioonide olemasolu. Kagu-Aasias on levinud kõik kolm suuremat kaasaegset religiooni: Indias tekkinud ja seejärel Birmas, Tais, Kambodžas, Laoses ja Vietnamis juurdunud buda usk; araablaste poolt sissetoodud islami usk, mis domineerib Malaias ja Indoneesias; ristiusk, mida Hispaania katoliku usu misjonärid on levitanud Filipiinidel.

Nagu kõik religioonid, peab ka buda usk maist elu ainult katsumuseks, mis eelneb hinge õndsusele pärast surma. Seda hauatagust õndsust olevat võimalik saavutada ainult maapealse «vaga elu» läbi. Niisuguseks eluks peetakse mungapõlve ning seepärast on buda usu maades väga palju munkasid ja kloostreid. Religioon, mis jutlustab, et maapealse elu ümberkorraldamise taotlused on «patused», on väga heaks tööriistaks võitluses rahvahulkade liikumise vastu.

Rahvastiku tihedus on Kagu-Aasia maades väiksem kui Jaapanis. Teistest tihedamini on asustatud Filipiinid. Rahvastiku tihedus on kõigi maade üksikutes osades väga erinev. Peamistes põllunduse piirkondades tõuseb rahvastiku tihedus 1 km²-l 200—300 inimeseni ja üle selle, vähekasutatavates mäestikupiirkondades aga elab sageli alla 5 inimese 1 km²-l.

Kõikjal domineerib küla tüüpi asustus. Linnarahvastiku osatähtsus ei tõuse enamikus Kagu-Aasia maades üle 15%. Rannikule ja laevatatavate jõgede orgudesse koondunud linnad on põllumajandussaaduste ja mineraalse tooraine töötlemise keskusteks. Peaaegu igas riigis leidub suur sadamalinn, mis teenindab vastava maa väliskaubandust. Niisugune keskus on sageli pealinnaks. Üle 1 miljoni elaniku on Singapuris, Bangkokis ja Filipiinide endises pealinnas Manilas. Teistes linnades on elanike arv väiksem: Birma pealinnas Ranguunis — 800 000, Kambodža pealinnas Pnom Penhis — üle 400 000, Malaia pealinnas Kuala Lumpuris — üle 450 000, Laose pealinnas Vientjanis — ligi 100 000 elanikku.

Küsimusi ja ülesandeid.

1. Tehke atlases toodud rahvaste kaardi järgi kindlaks ja kirjutage vihikusse, missugused rahvad moodustavad iga Kagu-Aasia riigi elanikkonna peamise osa.
2. Koostage tabeli 2 järgi kontuurkaardile Kagu-Aasia rahvastiku tiheduse kartogramm riikide järgi. Kirjutage juurde kõigi Kagu-Aasia riikide pealinnade nimed.

Majanduse üldiseloomustus.

Majanduse monokultuurne, agraarne ja tooraineid tootev iseloom, täielik sõltuvus maailmaturust — niisuguse päranduse jätsid kolonisaatorid noortele Kagu-Aasia riikidele.

Peaaegu kõigis neis riikides on puudus toiduainetest. Ühtedes neist tõrjuti toidukultuurid välja ekspordiartikleid andvate kultuuride poolt (Malaia, Inglise kolooniad Kalimantani saarel), teistes on mahajäänud põllumajanduse toodang liiga väike ega anna vajalikku hulka toiduaineid. Tööstus, mis võiks varustada elanikkonda tarbekaupadega, on nõrgalt arenenud. Peaaegu kõik tarbekaubad imporditakse.

Paljud maad (Birma, Indoneesia, Kambodža) laiendavad sidemeid NSV Liidu ja teiste sotsialistlike riikidega, kes aitavad neid vabrikute, tehaste, koolide, haiglate ehitamisel.

Mäetööndus ja mineraalseid tooraineid töötlevad ettevõtted kuuluvad mitmetes Kagu-Aasia maades peaaegu täielikult välismaalastele. Neile kuuluvad ka paljud istandused ja ekspordiks minevaid põllumajandussaadusi töötlevad vabrikud. Kõik see suurendab Kagu-Aasia maade majanduslikku sõltuvust imperialistlikest riikidest.

Väga keerukad on kõigis Kagu-Aasia maades ka sotsiaalsed suhted. Kolonisaatorid osutasid igakülgset toetust mõisnikele ning kindlustasid nende võimu. Talupoegadele kuuluvad väga väikesed maatükid, paljudel pole maad üldse ning nad on sunnitud seda rentima mõisnikelt, tasudes selle eest tööga mõisniku põldudel või suure osaga saagist. Osal elanikkonnast puudub alaline teenistus. Elanikkonna materiaalne elatustase on väga madal. Näiteks Birmas moodustas natsionaalne tulu ühe inimese kohta 1960. aastal 50 dollarit, Birma endises metropolis Inglismaal aga — 1382 dollarit. Parem pole olukord ka teistes maades.

Kuigi olukord on keerukas, on noorte sõltumatute riikide valitsustel siiski plaanis rekonstrueerida majandus ja läbi viia mitmed reformid. *Kõigis Kagu-Aasia maades luuakse riiklikku sektorit kui rahvusliku majanduse edasise arendamise alust.* Ülesehitustööle tõmmatakse kaasa ka rahvuslik kapital. Kuid paljudes maades on säilinud välismaiste monopolide omandus. Indoneesias astutakse otsustavamaid samme: paljud ettevõtted ja muu välismaalastele kuuluv vara, eriti endiste kolonisaatorite omandus natsionaliseeritakse. Birmas on natsionaliseeritud kõik välismaised kompaniid.

Agraarreformid näevad kõikjal ette mõisamaade väljaostmist. See aeglustab reformide elluviimist, sest riigil ega enamikul talupoegadel ei ole vahendeid selleks, et maa eest maksta. Efektiivsemad on rendimaksu piiramiseks ja talupoegade majandite veega varustamiseks rakendatud abinõud. Niisutussüsteemid on kõikjal muudetud riigi omanduseks.

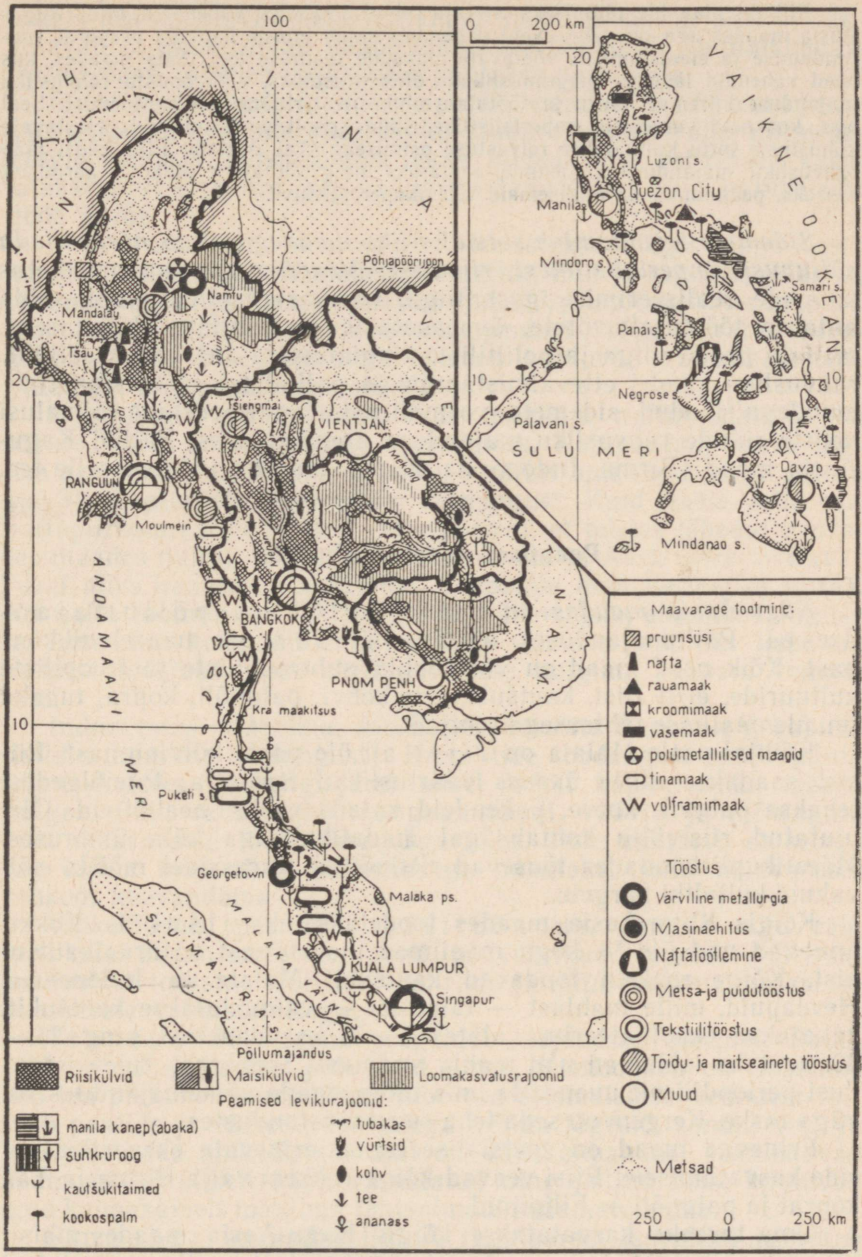

Tehke kindlaks, kus paiknevad tina ja volframi leiukohad ning kus toodetakse naftat. Iseloomustage Indo-Hiina poolsaare maade põllumajandust. Millised tööstusharud on koondunud suurtesse sadamalinnadesse ja miks?

Riiklike plaanide täitmiseks on vaja rohkesti rahalisi vahendeid, mida Kagu-Aasia maades aga on vähe. Neid vahendeid tuleb juurde hankida ekspordi suurendamise ja elanikkonnalt võetavate maksude tõstmise teel. Neis maades, kus need vahendid lähevad majanduslikuks ülesehitustööks, võib oodata rahvusliku majanduse kiiremat kasvu ja töötajate olukorra järkjärgulist paranemist. Seal aga, kus neid vahendeid imperialistlike riikide poolt pealesunnitud orjastavate kohustuste tõttu kulutatakse relvastuse ostmiseks (Tai, Malaia, Filipiinid), jääb rahvusliku majanduse arenemine aeglaseks ning töötajate olukord äärmiselt raskeks, pakkumata ka olulisemaid tulevikuperspektiive.

Sidemete laiendamine sotsialistlike maadega aitab nõrgendada sõltuvust imperialistlikest riikidest. Võrdõiguslik kaubavahetus kaupade realiseerimise garantiiga, omakasupüüdmatu abi, mida antakse tööstusettevõtete, õppeasutuste ja haiglate ehitamiseks, madala protsendiga ja poliitiliste tingimusteta antavad krediidid, rahvusliku kaadri ettevalmistamine ja paljud teised sotsialistlike maadega loodud sidemete vormid pakuvad soodsaid võimalusi noorte riikide rahvusliku majanduse arendamiseks. Paljud Kagu-Aasia maad (Birma, Indoneesia, Kambodža) on valinud selle tee.

Peamised majandusharud.

Kagu-Aasia maades on domineeriv tähtsus põllumajandusel. Põllumajanduses on tegev üle 70% iga maa elanikkonnast. Kõik need maad on väärtuslike subtroopiliste ja troopiliste kultuuride, eriti riisi, kautšuki, tee, kohvi, palmiõli, kopra, tubaka jm. ülemaailmse tähtsusega tootjad.

Kõikjal peale Malaia on riisi all üle poole külvipinnast. Riisist saadakse mitte üksnes väärtuslikku teravilja. Riisiõlgedest tehakse paberit, korve, pakendeid kalade veoks, peakatteid. Üleujutatud riisivälju kohtab igal madalikul, iga küla ümbruses. Mäestikupiirkondades tõusevad riisipõllud terrassidel mööda nõlvakuid küllaltki kõrgele.

Kõigis Kagu-Aasia maades toodetakse kautšukit. Kokku annavad nad üle $^4/_5$ kogu maailmas toodetavast naturaalkautšukist. Kõige rohkem toodavad kautšukit Malaia ja Indoneesia. Heveapuid, mille mahlast — lateksist — valmistatakse kautšukit, hakatakse ekspluateerima alates 5.—7. kasvuaastast ning 25.—30. aastaks lakkavad nad mahla andmast. Seepärast tuleb istandusi perioodiliselt uuendada, mis talupoegade väikemajandites on väga raske. Kergem on seda teha suurtes istandustes.

Erinevad maad on spetsialiseerunud erinevate eksportkultuuride kasvatamisele. Riisi veavad kõige rohkem välja Birma ja Tai, koprat ja palmiõli — Filipiinid.

Oma tarbeks kasvatatakse kõigis Kagu-Aasia maades maisi, kaunvilju, bataati ja kassaavat (maniokki), mille mugulatest tehakse jahu. Neis maades on riis leiva asendajaks.

Loomakasvatus on vähe arenenud. Üksnes Laos ja Kam-

bodža, kes kasutavad oma rikkalikke looduslikke karjamaid, kasvatavad ja ekspordivad naabermaadesse tööloomi. Rannalähedastes meredes, jõgedes ja järvedes püütakse palju kala.

Suurt osa paljude maade ekspordis etendab metsamajanduse toodang. Peale väärtusliku puidu veetakse välja mitmesuguseid vaikusid, palsameid ja lakke. Metsatöödel, eriti Tais, kasutatakse tihti elevante, kes kannavad langetatud puid parvetusjõgede äärde.

Mineraalset toorainet toodetakse kõigis Kagu-Aasia maades. Kõige rohkem toodetakse naftat, tina ja kromiite. Malaia, Indoneesia, Tai ja Birma annavad umbes $^2/_3$ kapitalistlikes maades toodetavast tinast. Enamik tinakaevandusi (välja arvatud Indoneesias) ning kõik tinasulatustehased kuuluvad välismaalastele, peamiselt inglise monopolistidele.

Kagu-Aasia maade osatähtsus maailma naftatoodangus on tühine. 1962. aastal toodeti Indoneesias, Kalimantani saare Inglise asumaades ja Birmas 27 milj. t naftat, mis moodustab vähem kui 3% kapitalistliku maailma toodangust. Kuid Aasia selle osa naftapiirkonnad on tähtsad selle poolest, et teistes lähedal asuvates maades naftat peaaegu ei olegi (India ja Austraalia naftavarusid alles hakatakse kasutama. Jaapanile oma naftast ei piisa). Ka nafta tootmine ja töötlemine on välismaiste, enamikus Inglise ja Ameerika kompaniide käes, kuid viimasel ajal on hakanud sellesse tööstusharusse aktiivselt sisse tungima Jaapani kompaniid.

Indoneesias ja Malaias toodetakse boksiite (umbes 4% kapitalistliku maailma toodangust). Kromiitide toodangult on Filipiinid Lõuna-Aafrika Vabariigi järel teisel kohal kapitalistlike maade hulgas. Sütt, rauamaaki, mangaanimaaki, väävlit ja mõningaid teisi maavarasid toodetakse väga vähe. Pole kahtlust, et seoses rahvusliku majanduse arenemisega hakatakse neid maavarasid rohkem kaevandama.

Väiketööstus, peamiselt käsitöö ndus, samuti nagu rahvuslikule kodanlusele kuuluvad pisivabrikud, tegeleb põllumajandusliku tooraine töötlemisega, riide ja mitmesuguste majapidamistarvete valmistamisega.

Transpordi seisund peegeldab majanduse nõrkust. Raudteid on vähe. Laoses pole neid üldse, Kambodžas on üksainus 385 km pikkune raudteeliin. Suur osa sisemaistest vedudest toimub paatide ja väikeste laevadega mööda jõgesid, samuti veo- ja kandeloomade abil. Samal ajal on väliskaubandust teenindavad sadamad tehniliselt hästi varustatud ning paljud neist kuuluvad oma kaubakäibelt maailma tähtsaimate sadamate hulka.

Singapur teenindab ligi 70 regulaarset laevaliini ja võtab iga aasta vastu umbes 10 000 laeva. Singapur asub samanimelisel saarel, mis on mandriga ühenduses tammi abil. Tammi mööda läheb raudtee Malaiasse. Singapuri sadamasildade kogupikkus on

üle 4 km. Viis kuivdokki võivad teostada kõige keerukamaid laevaremonte.

Linna välisilme otsekui kehastab kolonialismi. Lahesuudmes kõrgub tsitadell, mida ümbritsevad rohked sõjalised kindlustused ning kaks lennuvälja. Piki mereranda ja sinna viivatel tänavatel paiknevad paljukorruselised majad, kus asuvad kaubafirmade kontorid ja pangad, administratiivasutused ja kohaliku välismaise ladviku luksuslikud üksikelamud. Sadama ümber paiknevad Aasia suurimad, inglastele kuuluvad tinasulatustehased ja kautšukivabrikud. Äärelinnakvartalite täistuubitud majakestes elab palju töölisi ja teenistujaid. Lennuväljal valitseb kogu ööpäeva vältel elevus: iga paari minuti järel maanduvad siin maailma kõige erinevamate maade lennukid; suurtes kaubamajades müüvad välisfirmad oma kaupa, mis lennuvälja territooriumil ei lähe tollimaksu alla.

Niisama «internatsionaalne» on ka suur sadam Bangkok, mis asetseb Menami jõe mõlemal kaldal 33 km kaugusel merest. Linnas on 60 kaid, millistest paljud on spetsiaalselt kohandatud teatud kaubaliikide vastuvõtuks.

Tõusude ajal tungib merevesi regulaarselt linna, seepärast on linnas rohkesti kanaleid, kus alati sõidab hulgaliselt paate. Paadid on linnatranspordi peamiseks liigiks. Paljud paadid on kinnitatud paigale ning neid kasutatakse elamuna. Linnas on palju ehitusi rajatud vaiadele ning tõusude ajal jäävad nad vee kohale. Siin, nagu Singapuriski, on ärikvartalid ja rikaste elamukvartalid ehitatud uusimas euroopalikus stiilis, äärelinnad aga sarnanevad pigem külaga — riisiväljad ümbritsevad maju, põldude niisutamiseks kasutatakse linnakanalite vett. Tänavatel sõidavad motorikšad ja autod mööda elevantidest, keda kasutatakse koormate kandmiseks. Kõrvuti viie ülikooliga on linnas nelisada buda usu kloostrit. Kõikjal eksisteerivad kõrvuti luksus ja viletsus.

Majanduse spetsialiseerumine monokultuurile peegeldub reljeefselt väliskaubanduse struktuuris. Kõigi Kagu-Aasia maade ekspordi peamine osa langeb ühele-kahele kultuurile (Birmas riis, Tais ja Kambodžas — riis ja kautšuk) või mineraaltooraine liigile (Malaias tina, Indoneesias kautšuk ja nafta).

Kõigi maade sisseveos on tähtsal kohal tekstiil- ja muud kaubad. Paljud Kagu-Aasia maad on sunnitud sisse vedama toiduaineid. Kõik need maad on viimastel aastatel hakanud sisse vedama rohkem masinaid ja tööstusseadmeid (eriti Birma ja Indoneesia).

Küsimusi ja ülesandeid.

1. Leidke tabeli 17 järgi, missugune on Kagu-Aasia maade osatähtsus kapitalistliku maailma riisikülvides ja -toodangus.
2. Ühe elaniku kohta toodetakse elektrienergiat Laoses 8, Birmas — 22, Kambodžas — 12, Indoneesias — 12, Tais — 32, Filipiinidel — 118, Malaias — 188 kWh. Võrrelge tabeli 10 alusel neid ja kapitalistlike suurriikide vastavaid andmeid. Mida see võrdlus näitab?
3. Koostage lk. 233 esitatud kaardi ja õpiku teksti järgi Birma, Kambodža ja Laose majanduse lühiiseloomustus.
4. Mis on iseloomulik Birma ja Tai arenemisteele ning missugust mõju avaldab see nende majandusele?

INDONEESIA.

Pindala — 1,9 milj. km²
Rahvastik — 105 milj. el.
Pealinn — Djakarta

Koosseis ja geograafiline asend.

Indoneesiat nimetatakse «kolme tuhande saare riigiks». Tegelikult on neid üle 10 000. Saarte kogupindalast 92% moodustavad Kalimantan, Sumatra, Jaava, Sulavesi ja Lääne-Irian (Uus-Ginea saare lääneosa).

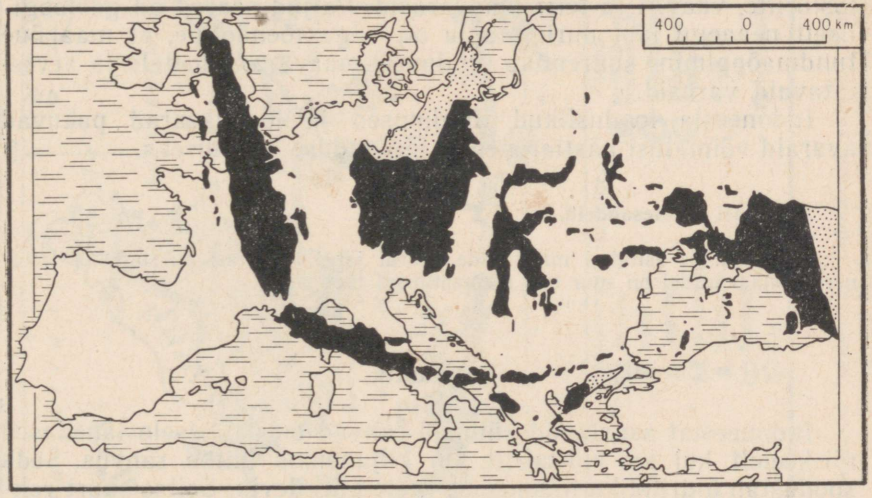

Indoneesia saarte kaart on asetatud Euraasia kaardile. Kui palju maad on Sumatra läänepiirist Lääne-Iriani idapiirini ja Kalimantani saart läbiva piiri põhjapoolseimast punktist Jaava lõunarannikuni?

Tohutus ookeaniavaruses hajutatud Malai saarestiku saared moodustavad piiri Vaikse ja India ookeani vahel. Kõik laevad, mis suunduvad Euroopast Aasia idarannikule või tagasi, sõidavad Indoneesia saarte vahelt läbi. Ühtlasi on need saared «sillaks» Aasia ja Austraalia vahel. Teel Euroopast ja Aasiast Austraaliasse teevad kõik rahvusvaheliste õhuliinide lennukid vahemaandumise Djakartas.

Looduslikud iseärasused ja loodusvarad.

Troopikakliima temperatuur (kogu aasta läbi mitte vähem kui 25°) võimaldab saada 2—3 saaki aastas, kuid sademete ebaühtlus loob põllumajandusele tõsiseid raskusi. Kuigi aasta keskmine sademete hulk Jaaval ja Väike-Sunda saartel on üle 3000 mm, esineb siin kuival aastaajal veepuudust; Kalimantanil, Sumatral ja paljudel teistel saartel põhjustab sademete ülikküllus rannikumadalike soostumist. Ainult melioratsiooni abil on võimalik maad ratsionaalselt kasutada.

Suured ja tihedad troopikametsad katavad üle poole paljude saarte pindalast. Ainult Jaava saarel on üles haritud umbes $^2/_3$ territooriumist, suurimal saarel Kalimantanil aga on üles haritud alla 5% maast.

Suured on arvukate jõgede energiavarud, maapõu on rikas mitmete maavarade poolest — leidub naftat, kivisütt ja pruunsütt, esineb suuri tina-, raua-, mangaani- ja niklimaagi leiukohti, boksiite, fosforiite, väävlit ja teisi maavarasid. Paljud saared on geoloogiliselt peaaegu läbi uurimata ja on väga tõenäoline, et maapõue tundmaõppimine suurendab tunduvalt maavarade loetelu ja arvestatavaid varusid.

Indoneesia looduslikud tingimused ja loodusvarad pakuvad avaraid võimalusi hästiarenenud majanduse rajamiseks.

Küsimusi ja ülesandeid.

Tehke lk. 34 esitatud maavarade kaardi järgi kindlaks, missugustel Indoneesia maavaradel on suur osa ülemaailmses toodangus.

Rahvastik.

Indoneesiat asustavad kümned rahvad on üksteisele lähedased nii keelelt kui ka kultuurilt. On kujunemas ühtne rahvus. Seda soodustab üldriikliku indoneesia keele kiire levik. Seitse suurt rahvast — jaavalased, sundalased, maduurid ja teised — moodustavad 80% elanikkonnast. Mõned kaugematel saartel elavad suguharud pole veel õieti lülitunudki maa majandus- ja kultuuriellu.

Elanikkonna paiknemine on saarte kaupa väga ebaühtlane. Kaks kolmandikku elanikest on koondunud Jaava ja Madura saarele, mis moodustavad kokku 7% riigi kogupindalast. Jaaval elab üle 470 inimese 1 km²-l, naabersaarel Kalimantanil aga kõigest kuni 10 el./km²-l. Valitsusel on kavas asustada osa elanikke Jaavalt ümber Sumatrale ja Kalimantanile. Neil saartel kuivendatakse soiseid piirkondi ja puhastatakse maad metsadest.

Linnades elab alla 15% rahvastikust. Ainult kaheteistkümnes linnas on üle 100 000 elaniku, kusjuures kaheksa niisugust linna

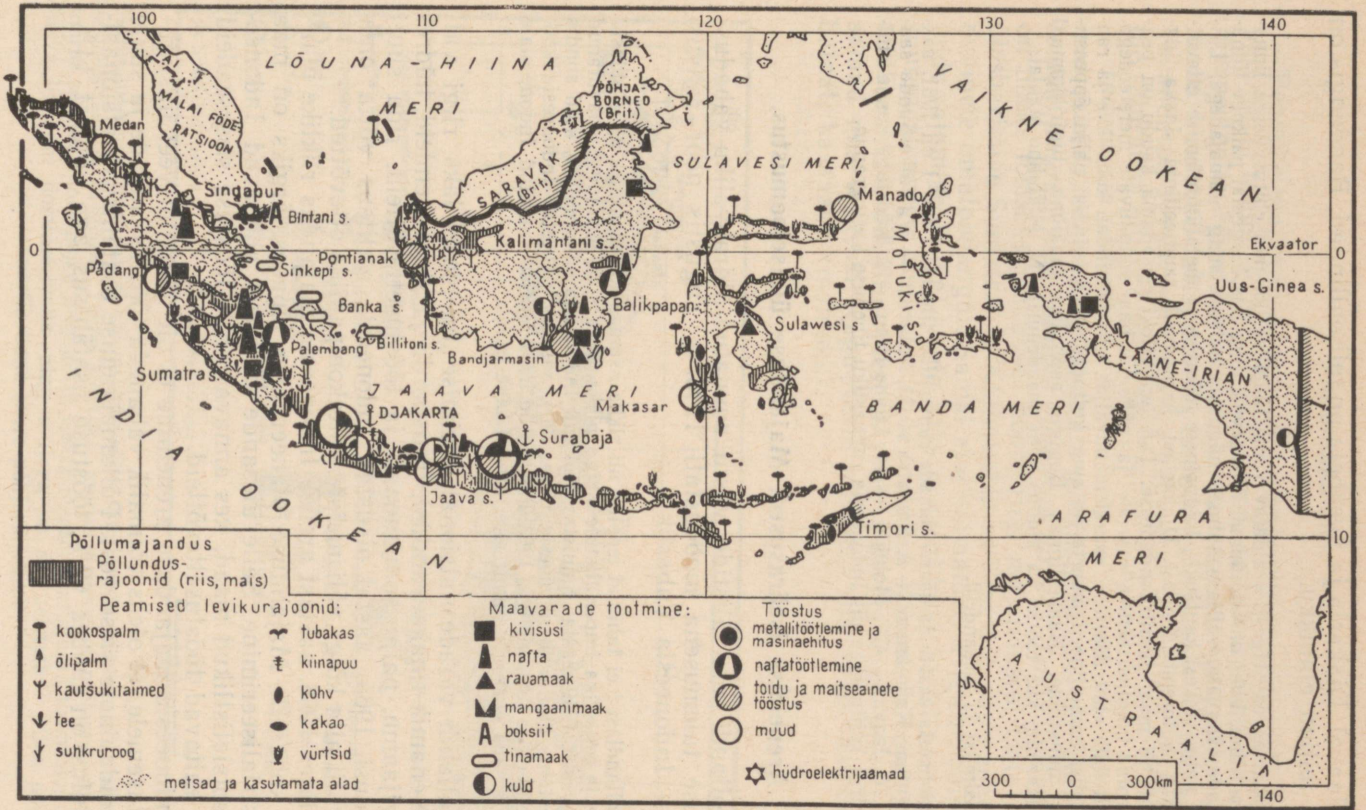

Tehke kindlaks, missuguseid maavarasid toodetakse Indoneesia saartel. Kuidas kasutatakse nende territooriumi ning missugused kultuurid on eri saartel põhilisteks?

asub Jaaval. Djakarta ja Surabaja on miljonilinnad, Bandungis on ligi 1 miljon elanikku.

Djakartas on selgesti eraldatav vana, tüüpilise hollandi ehitusviisiga linnaosa — all-linn, kuhu on koondunud äritegevus, ning uus, kõrgemal paiknev linnaosa laiade tänavate, valitsusasutuste nägusate hoonete ning elumajadega. Linnas on palju väikesi kautšuki-, toiduainete tööstuse ja metallitöötlemise ettevõtteid, kaks autoremonditehast. Djakartast hargnevad raudteeliinid Jaava idarannikule ja maa sisepiirkondadesse. Tandjungprioki eelsadama kaudu on pealinn seotud kõigile teistele saartele ja välismaailma suunduvate mereteedega. Pidevalt käib elav askeldus suurel lennuväljal, mis teenindab kohalikke ja rahvusvahelisi lennuliine. Djakarta on suur kultuurikeskus, siin on palju õppeasutusi ja muuseume. Naaberlinnas Bogoris asub üks maailma liigirikkamaid botaanikaaedu, kus töötas ka kuulus vene maadeuurija N. Mikluhho-Maklai.

Küsimusi ja ülesandeid.

Indoneesia saarte ja saarerühmade rahvastiku tihedus 1 km²-l oli 1961. aastal järgmine: Kalimantan — 8, Sumatra — 33, Sulavesi — 37, Väike-Sunda saared — 76, Jaava — 477, Molukid — 11, Lääne-Irian — 2. Koostage nende andmete järgi kontuurkaardil Indoneesia rahvastiku tiheduse kartogramm.

Arenemise iseärasused. Majanduse üldiseloomustus.

Hollandi kolonialistide vastu suunatud üldrahvaliku vabadusvõitluse tulemusena moodustati 1945. a. augustis noor rahvusriik — Indoneesia Vabariik.

Hollandlased ei tahtnud leppida nii rikka asumaa kaotamisega ning pidasid inglise ja ameerika imperialistide abiga pikka aega sõda vabaduse saavutanud rahva vastu. 1949. aastal tunnistas Holland Indoneesia sõltumatust, kuid sundis teda astuma Hollandi-Indoneesia Liitu. 1954. aastaks katkestas Indoneesia kõik sidemed endise metropoliga. 1963. aastal olid hollandlased sunnitud Indoneesiale tagasi andma ebaseaduslikult anastatud Lääne-Iriani.

Hollandi varade natsionaliseerimise tulemusel läks riigi valdusse enamik tinakaevandusi, transpordi- ja sidevahendeid, hüdroelektrijaamu, palju kommunaal- ja tööstusettevõtteid, rida suuri istandusi. 1965. aastal otsustas Indoneesia valitsus võtta oma kontrolli alla kõigi välismaiste naftakompaniide ettevõtted.

Alates 1956. aastast areneb Indoneesia majandus riiklike plaanide kohaselt. Majanduse planeerimise lõppeesmärgiks on maa industrialiseerimine. Selle ülesande täitmisel abistavad Indoneesiat sotsialistlikud maad, kes annavad talle tööstuse sisseseadeid ning ehitavad tööstusettevõtteid.

Indoneesia majanduse arenemine ei ole jõudnud veel niisugusele tasemele, et oleks võimalik vabaneda tööstuskaupade ja suure osa toiduainete sisseveost. Põllumajanduse osatähtsus natsionaalses tulus on umbes 60%, tööstuse osatähtsus aga kõigest 14%.

Põllumajandus.

Peamise majandusharu — põllumajanduse arenemist pidurdab asjaolu, et talupoegadel on vähe maad, samuti iganenud majandamismeetodite rakendamine. Suur osa maast, seejuures parimad maad, kuuluvad mõisnikele ja istanduseomanikele. Valitsuse poolt kavandatud agraarreforme alles hakatakse ellu viima. Seepärast ei ole talurahva olukord veel märgatavalt paranenud.

Indoneesia põllunduses esineb kaks selgepiiriliselt väljakujunenud suunda: ekspordiks minevate tehniliste kultuuride tootmine ja toidukultuuride kasvatamine oma maa tarbeks. Toiduainetepuudus on üheks tõsiseks raskuseks noore riigi majanduses. Uute maade ülesharimine Sumatral ja Kalimantanil võimaldab suurendada toiduainete omatoodangut. Samal ajal võimaldab irrigatsioonisüsteemide rajamine Jaaval saada kaks ja isegi kolm saaki aastas ning suurendab seega toidukultuuride tootmist. Käesoleval ajal kasvatatakse $^3/_4$ toidukultuuridest Jaaval. Kasvatatavad kultuurid on samad mis teisteski Kagu-Aasia maades: riis, mais, kaunviljad, bataat, kassaava (maniokk).

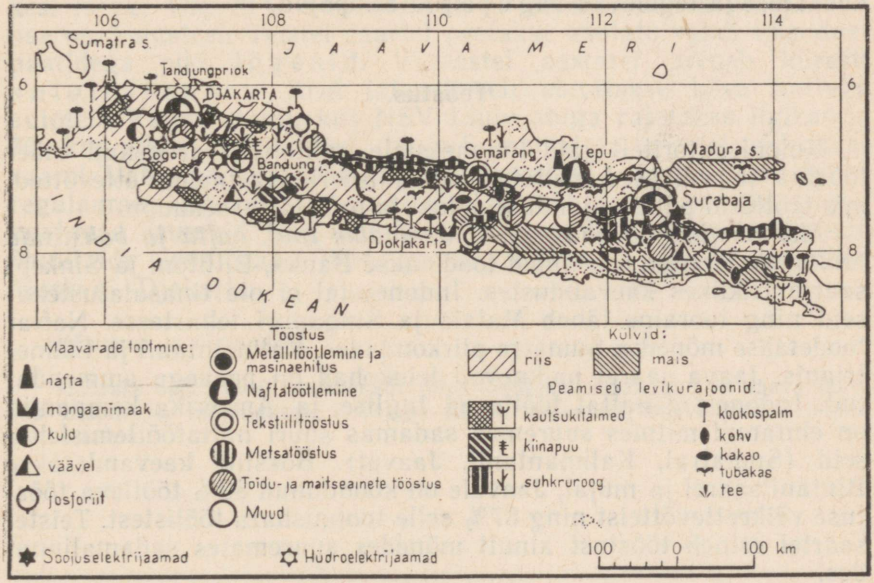

Majanduse paigutus Jaaval sõltub looduslike tingimuste erinevusest madalikel, eelmäestikes ja mägedes. Tehke kindlaks, kuidas paiknevad põllumajanduskultuurid sõltuvalt looduslike tingimuste iseärasustest. Missugused tööstusharud on Jaava linnades domineerivaiks ning millega on see seletatav? Miks paikneb enamik linnu saare põhjarannikul?

Eksportkultuuridest on suurima tähtsusega hevea. Kautšukitoodangu mahult on Indoneesia Malaia järel teisel kohal kapitalistlikus maailmas. Indoneesia kautšukiistandused vajavad uuendamist. Indoneesias saadakse lateksit istanduse 1 ha kohta vähem kui Malaias: puud on enamasti jõudnud kriitilisse vanusejärku. Majanduse arendamise plaanis on ette nähtud nii hevea- kui ka kookospalmiistanduste ulatusliku uuendamise programm. Enamik kautšukist toodetakse Jaaval, kuid heveapuud kultiveeritakse ka Kalimantanil ja Sumatral. Teistel saartel on seda kultuuri väga vähe.

Kookospalme kasvatatakse väga laialdaselt. Palju koprat ja palmiõli toodetakse Sulavesi saarel. Mitmesugused vürtsid kasvavad peaaegu kõigil saartel. Kõik teised ekspordiks minevad kultuurid — tee, kohv, kakao, suhkruroog, tubakas, kiinapuu ja tekapuu — on peaaegu täielikult koondunud Jaavale, kuigi looduslikud tingimused võimaldaksid kasvatada neid peaaegu kõigil saartel.

Jaava linnade ümbruses peab osa talupoegi põllunduse kõrval ka lehmi ning müüb linna piima ja piimasaadusi.

Nagu teiste Kagu-Aasia maade elanikud, nii ka indoneeslased tegelevad kalapüügiga. Kala püütakse rannavetes. Indoneeslased kasvatavad kala ka üleujutatud riisipõldudel. Seda tüüpi kalakasvatusega tegelevad väga paljud talupojad.

Tööstus.

Kolonisaatoritelt jäid Indoneesiale suhteliselt arenenud mäetööstus ja väikesed madala mehhaniseerimisastmega ettevõtted, mis töötlesid põllumajandussaadusi ja tootsid tarbekaupu.

Mäetööstuse harudest on tähtsamaiks tina, nafta ja boksiitide tootmine. Suurem osa tinast toodetakse Banka, Billitoni ja Sinkepi saarte riiklikes kaevandustes. Indoneesial ei ole tinasulatustehaseid ning tooraine läheb Malaia ja Singapuri tehastesse. Naftat toodetakse mõnedes Sumatra piirkondades, Kalimantanil ja Lääne-Irianis. Jaava saarel paiknevad leiukohad on peaaegu ammendatud. Indoneesia naftat töötlevad Inglise ja Ameerika kompaniid on ehitanud mitmes suuremas sadamas suuri naftatöötlemistehaseid (Sumatral, Kalimantanil, Jaaval). Boksiite kaevandatakse Bintani saarel ja mujal, Jaavale on koondunud 80% töötleva tööstuse väikeettevõtteist ning 87% selle tootmisharu töölistest. Teistel saartel esineb tööstust ainult mõnedes suuremates sadamalinnades.

Indoneesial ei ole küllaldast kütuse- ja energeetikabaasi. Seal toodetakse vaid veidi üle 1 mljr. kWh elektrienergiat, kusjuures 75% sellest annavad Jaava elektrijaamad. Paljude saarte elanikud ei ole elektrivalgust iialgi näinud. Käesoleval ajal ehitatakse soojus- ja hüdroelektrijaamu. Võimsat hüdroenergeetikasõlme

rajatakse Jaaval. See hakkab andma elektrienergiat tööstusele ning niisutama suurt hulka põllumaad. Sumatral alustab varsti tegevust teine hüdroenergeetika- ja tööstuskompleks. NSV Liiduga sõlmitud lepingus kavandatud tööstusettevõtetest ehitatakse praegu alumiiniumitehast.

On alustatud oma metallurgia rajamist. Ehitatakse kolme suurt tehast; Jaaval ja Kalimantanil käib töö Nõukogude Liidu abiga, Sumatral aga ehitavad tehast Saksa FV firmad. Kui alustavad tegevust kaks ehitatavat mineraalväetiste tehast, siis rahuldatakse ka põllumajanduse vajadused väetise järele. Ühte neist tehastest rajatakse Nõukogude Liidu abiga.

Transport.

Kolonisaatorid ei kandnud hoolt oma saarelise koloonia transpordi arendamise eest, sest kaubalaevastik võimaldas tooteid Indoneesiast välja vedada. Mereveosed etendavad praegugi peamist osa maa sise- ja välistranspordis. Väliskaubandus toimub veel paratamatult välisriikide laevadega, kuid saartevaheline laevandus on Indoneesia riigi käes. Kaubalaevastikus on palju väikesi laevu. Üle 70% raudteedest paikneb Jaaval, ülejäänud osa on Sumatral. Teistel saartel peetakse asulate vahel ühendust paatidega piki jõgesid. Viimastel aastatel areneb kiiresti autotransport. Eriti intensiivselt ehitatakse kõva kattega autoteid Kalimantanil, kus NSV Liidu abiga rajatakse ligikaudu 700 km pikkust maanteed, ning Sumatral ja mitmel väiksemal saarel. Vabariigi kõik tähtsamad keskused on omavahel ühendatud regulaarse lennuliiklusega. Lennuühendust peavad riigile kuuluvad lennukid. Neli lennuvälja võtavad vastu rahvusvaheliste õhuliinide lennukeid. 1964. aastal alustas tegevust lennuliin Moskva—Djakarta.

Küsimusi ja ülesandeid.

Määrake õpiku teksti ja kaartide järgi kindlaks, missugune on Jaava tähtsus Indoneesia majanduses. Koostage lühike majandusgeograafiline kirjeldus Jaava kohta.

INDIA.

Pindala — 3,2 milj. km²
Rahvastik — 470 milj. el.
Pealinn — Dehli

Arenemise iseärasused ja geograafiline asend.

Peaaegu 200 aastat oli India Suurbritannia asumaaks. See pidurdas kauaks selle maa majanduslikku arenemist, mis enne inglaste vallutust oli kuulus oma põllumajanduse ja käsitöö kõrge kultuuri poolest.

Kolonisaatorid purustasid India vana, isoleeritud külakogukondadel põhineva ühiskonna ning tugevdasid mõisamaavaldust, mida iseloomustasid talupoegade sõltuvuse feodaalsed vormid. Osa paremast maast hõivasid inglased ise ning rajasid sinna istandused. Lähistroopilise ja troopilise põllumajanduse saadusi veeti intensiivselt metropoli.

Tööstuse piiratud arenemine ei suutnud kindlustada tööga kõiki, kes seda vajasid; orjastatud talurahvas ei tulnud ots otsaga kokku. Vaesus ja nälg muutusid India nuhtluseks. Ligi pooled lapsed ei elanud kümne aastasekski; üksnes ajavahemikul 1875—1944 suri nälga 70 milj. inimest.

Töötajate väljakannatamatult raske olukord kutsus esile kiiresti hoogustuva rahvusliku vabadusliikumise. XIX sajandi lõpul loodi partei «India Rahvuskongress», kes võttis enda peale ülesande vabastada maa koloniaalsest rõhumisest. Käesoleva sajandi 20-ndail aastail tekkisid Indias Suure Sotsialistliku Oktoobrirevolutsiooni mõjul kommunistlikud rühmitused, kes hiljem (1925. a.) ühinesid India Kommunistlikuks Parteiks. Rahvaliikumine omandas poliitilise sihikindluse, muutus maa progressiivsete jõudude massiliseks liikumiseks.

Pärast Teist maailmasõda ei suutnud Suurbritannia enam oma ülevõimu säilitada. *Rahvusliku vabadusvõitluse tulemusena sai India 1947. a. iseseisvaks.* Püüdes hoida majanduslikku ja poliitilist mõju enda käes, saavutasid inglise kolonisaatorid India lõhestamise kaheks dominiooniks (India Liit ja Pakistan). Selle jaotamise aluseks võeti elanikkonna kuuluvus eri usundeisse (kas hinduistid või muhameedlased), kuna eri territooriumide rahvuslikku ning majanduslikku terviklikkust ei võetud üldse arvesse. Enamik vabrikuid ja tehaseid jäi India territooriumile, seevastu neid tooraainega varustavad piirkonnad aga läksid Pakistani koosseisu. Ligi 8 milj. põgenikku Pakistanist tekitasid Indias õige keeruka probleemi — kuhu see uus elanikkond paigutada.

Inglise imperialistid lootsid tekkinud raskusi ära kasutada ja oma positsioone tugevdada, kuid India rahvad tugevdasid vabadusvõitlust ning 1950. a. kuulutati India sõltumatuks vabariigiks, kuigi ta ei katkestanud sealjuures sidemeid Rahvaste Ühendusega.

Noor India Vabariik (hindi keeles — Bharat) võitleb aktiivselt rahvusliku majanduse tugevdamise, täieliku majandusliku sõltu-

matuse eest. Ta astub välja erineva sotsiaalse süsteemiga maade rahuliku kooseksisteerimise eest, sõpruse ja koostöö eest Nõukogude Liidu ja teiste sotsialistlike riikidega. Samal ajal mõistab ta hukka osavõtu agressiivsetest blokkidest ning igasugused neokolonialismi vormid.

India kaasaegne geograafiline asend avab talle kõige laiemad võimalused väliskaubanduse arendamiseks. Hindustani poolsaare lõunatipu lähedalt kulgevad kaubateed Vahemerest Vaiksesse ookeani ja Austraaliasse. See asjaolu kergendab oluliselt kauplemist Euroopa, Ameerika ja Aafrika maadega.

Mitmed India naaberriigid Kagu-Aasias astuvad samuti välja imperialismi vastu, rajavad oma rahvuslikku majandust, ning välikaubanduse sidemete laiendamine nendega tuleb kasuks mõlemale poolele.

Mandril külgneb India Pakistani, Afganistani ja Hiinaga. Maismaapiirid, mis kulgevad piki kõrgeid mäeahelikke, on kaasaegse transpordi seisukohalt äärmiselt ebasoodsad, välja arvatud ainult India-Pakistani piir, mis kulgeb mööda madalikku. 90% India väliskaubandusest toimub mere kaudu, kuigi tema merepiirid on kolm korda lühemad kui maismaapiirid.

1947. a. jaotamine muutis suhted vastmoodustatud India ja Pakistani riigi vahel teravaks. Arenesid vaidlused territooriumi ja Induse basseini veeressursside kasutamise küsimustes.

Reisiliiklus kõigi maailma maadega toimub lisaks veeteele veel arvukate lennuliinide kaudu. Nõukogude Liiduga on otselennuühendus liinil Moskva—Taškent—Dehli.

Küsimusi ja ülesandeid.

Määrake tabeli järgi atlases kaugused Bombay ja Londoni, Bombay ja Odessa ning Kalkuta ja San Francisco sadama vahel. Arvutage välja, kui palju võtab aega India kaupade transportimine nimetatud sadamatesse, kui tänapäeva ookeaniauriku kiirus on 20 sõlme (1 sõlm = 1,8 km/t.).

Looduslikud iseärasused ja loodusvarad.

India loodus on rikas ja mitmekesine. Ulatuslikel aladel näeme siin kõrgete eelmäestike okasmetsi, mäestike jalameid ja rannikumadalikke katvaid mitut tüüpi lähistroopilisi metsi ning Dekkani kiltmaa savanne. Metsad on rikkad hinnaliste puuliikide poolest, kuna savanne kasutatakse suvemussooni perioodil karjamaadena. Põhjaosa mäestikevahelistes nõgudes (Kašmiiri jt. nõod) esineb aastaaegade vahetus: lumine talv vahetub sooja ja palava suvega; Himaalajast lõunas aga valitseb igavene suvi temperatuuriga 20—28°. Indias võib kasvatada kõiki paras- ja lähistroopilise vöötme taimi, aga samuti paljusid troopilisi kultuure.

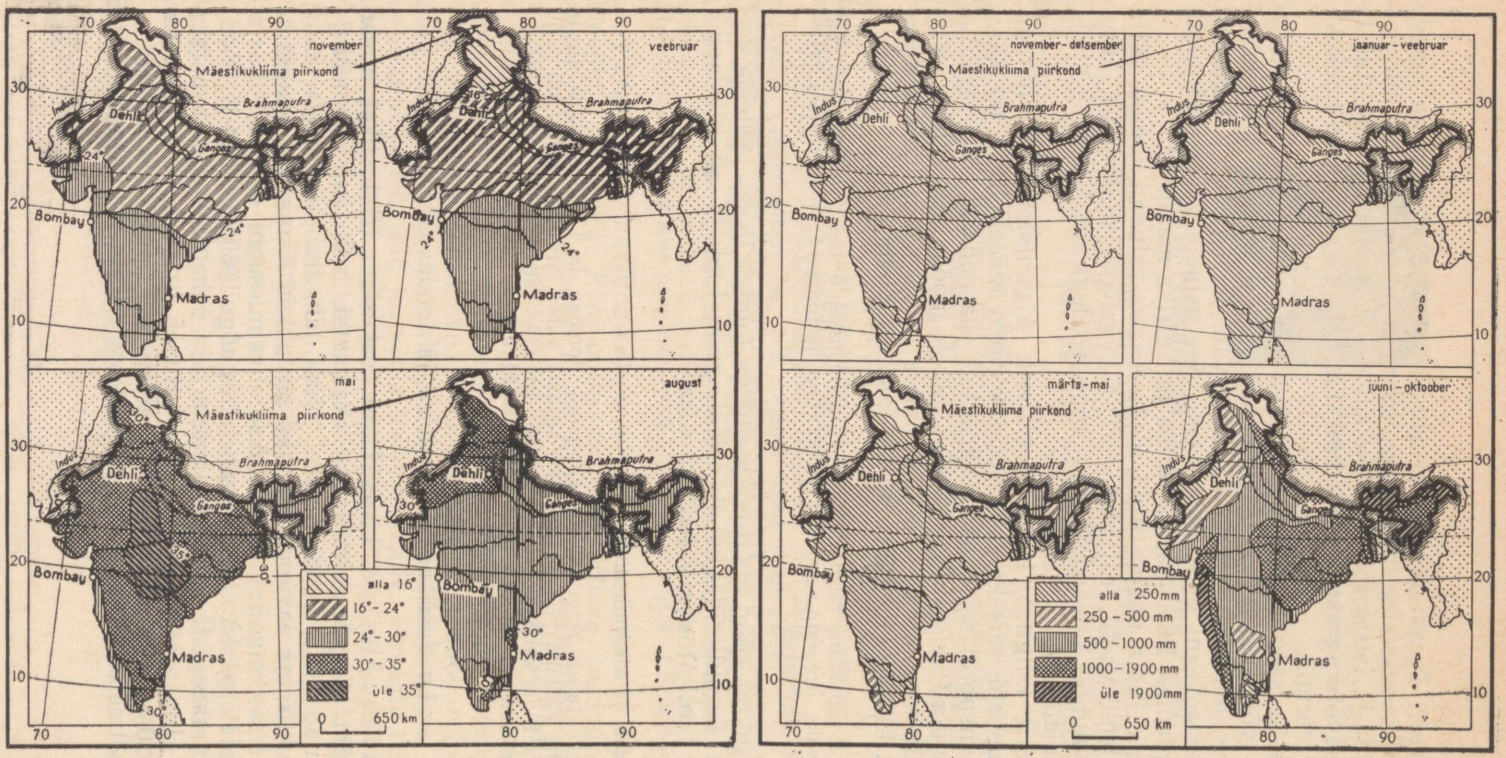

Kaart-skeemide järgi, mis näitavad temperatuuri muutumist ja sademete hulka, kirjeldage aastaaegu Indias. Missugused temperatuurid ja sademete hulk on iseloomulik Gangese orule, Dekkani kiltmaale ning rannikualadele talvemussooni ajal, talvemussooni ülemineku perioodil suvemussooniks, suvemussooni ajal ja suvemussooni üleminekul talvemussooniks? Mis ajal ja missuguses India piirkonnas langeb taimekasvatuseks liialt vähe sademeid?

Kasutamiseks kõlbmatu maa (kõrgmäestikualad, Ida- ja Lääne-Gattide kaljud, Thari kõrb) moodustab alla $^1/_5$ riigi pindalast. Kuid looduslike eelduste ja võimaluste ärakasutamine on seotud paljude raskustega. Peamine neist on mussoonvihmade sesoonsus, mille tagajärjel valdav osa territooriumist ei saa talvise kirdemussooni ajal küllaldaselt sademeid, suvel aga põhjustavad suured sajud jõgedes üleujutusi, mis sageli hävitavad kõik külvid. Dekkani kiltmaa avarustel ei ületa aasta keskmine sademete hulk 300—350 mm; talvemussooni perioodil jõed kuivavad, siis on niisutusvõrgu rajamiseks tingimata vaja ehitada veehoidla. Kõige selle tõttu jääb palju maad kasutamata. Põllud ja karjamaad hõlmavad ligikaudu poole kogu India pindalast.

Põllud paiknevad enamasti Gangese orus ja delta piirkonnas, Induse—Gangese jõgedevahelisel alal ning rannikumadalikel.

India maapõues leidub palju maavaru. Maavarade luurega tegelesid küll ka inglise kolonisaatorid, kuid süstemaatilist uurimist alustati alles pärast India iseseisvumist. Juba ammust ajast olid tuntud India rikkalikud raua- ja mangaanimaagi, söe, boksiidi ning vilgu leiukohad, aga samuti varudelt mõnevõrra väiksemad värviliste metallide maardlad; hiljuti avastati siin ka mitmesugust aatomitoorainet (uraani- ja tooriumimaaki). Nõukogude Liidu tehnilise abiga võeti kasutusele uued nafta ja maagaasi leiukohad. Kunagi oli India kuulus oma teemantide ja vääriskivide poolest, millest osavad meistrid valmistasid kauneid ehteid. Nüüd on teemandikaevanduste varud ammendatud ning vääriskivide kaevandamine tugevasti kahanenud. Põhja- ja Lõuna-India jõgede energiavarud pakuvad häid võimalusi hüdroelektrijaamade ehitamiseks.

Küsimusi ja ülesandeid.

Temperatuuri ja sademete kaart-skeemide järgi kandke kaardile need India rajoonid, mis vajavad niisutamist talveperioodil, ning piirkonnad, kus põllundus ilma kunstliku niisutamiseta aasta läbi on võimatu.

Rahvastik.

India rahvastik moodustab ligikaudu 15% maakera elanikkonnast; iga aastaga kasvab tema rahvaarv 5—6 miljoni elaniku võrra. Indialaste madala elatustaseme põhjuseks peab osa kodanlikke teadlasi rahvastiku liiga kiiret juurdekasvu, mistõttu maa nagu ei suutvat oma elanikke toita (nn. ülerahvastuse teooria). Tegelikult olid koloniaalse India rahvastiku rasked elutingimused tootlike jõudude nõrga arenemise, tööpuuduse, madala töötasu ning talupoegade maapuuduse otsene tagajärg. Seetõttu oli India rahvastiku suremus koloniaalse sõltuvuse aastail suurimaid ning tema elanike keskmine eluiga (23—25 aastat) väiksemaid maailmas.

Tänapäeva Indias on võetud kasutusele mitmeid abinõusid rahva töökorralduse ja tervishoiu parandamiseks. Sisse on viidud tööseadusandlus, on keelatud töötada alla 14 aasta vanustel lastel; tööstus annab tööd suurele hulgale inimestele. Mõisamaavaldust piiranud agraarreform mõnevõrra parandas talupoegade olukorda. Suremus langes, mille tagajärjel rahvastiku keskmine eluiga on praegu 35—38 aastat.

Kolonialismi igandeid pole aga kerge kõrvaldada. Indias on palju noori inimesi, kellel puudub püsiv töökoht; suurte linnade tänavail on rohkesti kerjuseid, rändmoosekante ja madudetaltsutajaid, kes demonstreerivad oma kunsti turistidele, ning otse tänavail ööbivaid kodutuid.

Elanikkonna r a h v u s l i k k o o s s e i s on väga kirju.

Mõiste «indialane» *hõlmab eri rasside, rahvuste, rahvaste ja hõimude esindajad.* Suurte rahvuste ja rahvaste hulka kuuluvad hindud, bengaalid, tamiilid ja marathid, kelle arv ulatub kümnetesse miljonitesse. Säilinud on veel mitmeid väikesi hõime (todid, kotid jt.), kelle arv ei ületa 1 miljonit.

Peaaegu $^3/_4$ rahvastikust räägib keeli, mis kuuluvad indoeuroopa keelkonna india keelte rühma; umbes $^1/_4$ (poolsaare osas) räägib draviidi keelkonna keeli. Riigikeelteks on hindi ja ajutiselt, üleminekuperioodil, inglise keel.

Võitluses inglise kolonisaatoritega, kes igati püüdsid õhutada rahvuslikku vaenu, India rahvad liitusid, moodustades rahvuslik-poliitilise ühtsuse. Praegu toimub Indias rahvaste rahvuseks kujunemise protsess, milleks üsna tõhusalt aitab kaasa ka uus administratiivne jaotus. Kuueteistkümne osariigi piirid on tõmmatud silmas pidades nende rahvastiku rahvuslikku koosseisu, mis sageli ilmneb juba osariigi nimetuses: Andhra Pradeši osariik on saanud oma nime andhra rahva järgi, Gudžarati osariik gudžarattide järgi jne.

Vanas Indias moodustasid kirjaoskajad rahvastikust mitte üle 15%; nüüd on kirjaoskajate arv küll tunduvalt kasvanud, kuid ikkagi on $^3/_4$ elanikkonnast veel kirjaoskamatu. Seetõttu on ka mõistetav, miks on usul india rahva elus nii suur tähtsus.

India rahvaste seas on levinud üle 20 usundi; valitseval kohal (hõlmab 80% usklikest) on hinduism, millele järgneb islam (10%). Hinduismi usudogmade seas on eriti suur tähtsus kinnitusel, et jumal jaotas inimesed kastidesse: ühed kastid on kutsutud valitsema, teised — neile alluma ja töötama. Osa inimesi (vanasti orjad, hiljem nn. musta töö tegijad) asetas usund väljapoole kaste. Need olid täiesti ilma õigusteta inimesed — «roojased», paariad, kelle arv ulatus üle 50 miljoni. Kolonisaatorid toetasid igati kastisüsteemi, leides endale tuge kõrgemate kastide esindajate näol.

Teine dogma — uskumine, et inimese hing läheb pärast tema surma mõne looma sisse — on toonud endaga kaasa loomade kummardamise, «pühaks» pidamise, mis ei luba nende liha toiduks tarvitada (eriti «pühad» on lehmad, elevandid, ahvid). India valitsus keelas kastisüsteemi, samuti võitleb ta aktiivselt teiste kahjulike usutavade ja eelarvamuste vastu, kuid paljud neist on äärmiselt tugevasti juurdunud, mistõttu nende kaotamine pole sugugi kerge.

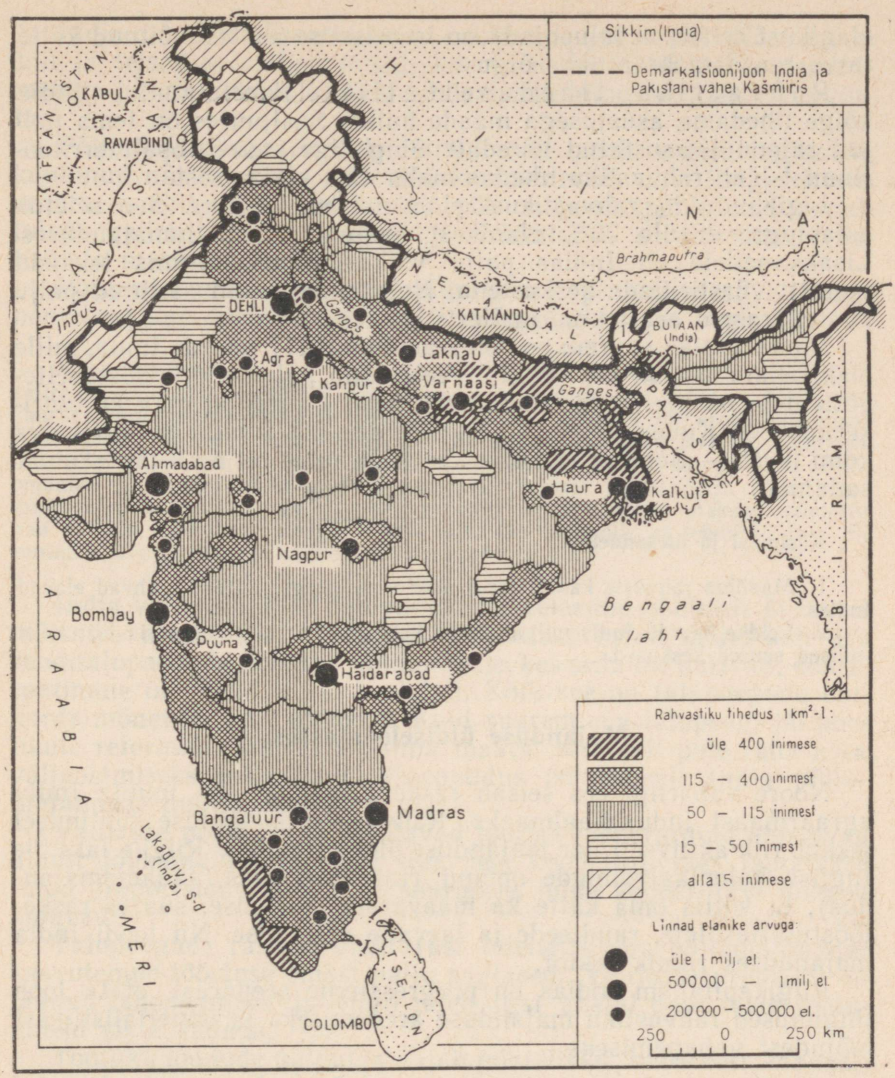

Millist mõju avaldavad India rahvastiku paiknemisele kliimatingimused? Millega seda seletada?

Feodaalidest maaomanike ja monopolistliku kodanluse reaktsiooniline rühmitus on seotud inglise ning teiste välismaiste monopolistidega. Rahvusliku kodanluse enamik aga on huvitatud India iseseisvast arenemisest, tema feodalismi- ja imperialismivastasest poliitikast. Töölised ja arvukas talurahvas (igast kümnest

elanikust seitse on talupojad) on iseseisvuse aastail võitnud kätte terve rea demokraatlikke õigusi.

Rahvastiku tiheduselt (144 el./km²) kuulub India kõige tihedama asustusega maade hulka. Sealjuures on tema paljud rajoonid asustatud hõredalt ning õige suurel osal territooriumist jääb rahvastiku tihedus maha maa keskmisest.

Ligikaudu $^4/_5$ rahvastikust elab suurtes külades. See seletub asjaoluga, et üle 70% elanikest on tegevad põllumajanduses. Lisaks sellele on Indias palju väikesi linnakesi, mis tekkisid vanasti vürstiriikide keskustena. Neis linnades on säilinud palju suurepäraseid arhitektuurimälestisi.

Linnaelanike suurem osa on koondunud 117 suurde linna, mille elanike arv ulatub üle 100 000. Neis asub palju suuri tööstusettevõtteid ja on arenenud kaubandus; need linnad on maa kultuurikeskusteks. Kuues linnas on elanike arv üle 1 miljoni, kusjuures kolm neist — Bombay, Kalkuta ja Madras — on maa tähtsaimad sadamad.

Küsimusi ja ülesandeid.

1. Maailma rahvaste kaardi järgi atlases selgitage, millised rahvad elavad Indias.
2. Leidke kaardil India miljonilinnad ja selgitage, miks kujunesid just neist sellised suured keskused.

Majanduse üldiseloomustus.

Noore vabariigi ees seisab raske ülesanne — muuta India agraarmaast industriaalmaaks. Rahvusliku kodanluse juhtimisel sekkub riik aktiivselt uue majanduse ülesehitamisse. Riigile läks üle Inglise koloniaalvõimude omand (raudteed, side, sadamamajandus), ta võttis oma kätte ka maavarade uurimise, suurte raskeettevõtete, raudteede ja laevade ehitamise. Nii loodi India majanduses riiklik sektor.

Riigikapitalism Indias on progressiivne seepärast, et ta loob tingimused rahvusliku majanduse arenemiseks ja imperialistlikest mõjudest vabanemiseks.

Majanduse arendamisest võtab suurel määral osa ka rahvuslik erakapital. Sellele kuulub palju kerge- ja toiduainete tööstuse ettevõtteid ning mõningad metallurgia- ja masinaehitustehased. Riik soodustab erakapitali mahutamist tööstusse.

Välismaine kapital on säilitanud oma positsioonid mitmes tööstusharus (naftatöötlemine, elektrotehnika, osalt keemiatööstus); India valitsus soodustab välismaiseid kapitalimahutusi, suunates neid vastavalt majanduse arendamise huvidele. Märkimisväärne osa välismaisest kapitalist kuulub Suurbritanniale ja Ameerika Ühendriikidele, kuid viimasel ajal on suurenenud kapitali juurdevool Saksa FV-st ja Jaapanist. Majandust arendatakse valitsuse plaani kohaselt.

Rahvusliku erakapitali ja välismaise kapitali huvid ei ühti alati riigi huvidega. See pidurdab majanduse arenemist ega võimalda täita riiklikke plaane.

India industrialiseerimisele osutavad suurt abi Nõukogude Liit ja teised sotsialismimaad, kes varustavad teda tööstusseadmetega ning ehitavad Indiale soodsatel tingimustel tööstusettevõtteid.

Põllumajanduses on riik võtnud enda peale varem inglastele kuulunud niisutussüsteemide töö korraldamise, uute irrigatsiooniseadmete ehitamise. On loodud põllumajanduspank, mis annab talupoegadele krediiti, talupoegi abistatakse sordiseemne, väetiste ja masinate hankimisel.

Põllumajanduse arenemist pidurdavast pearaskusest — vananenud agraarsuhete süsteemist jagusaamine kulgeb aeglaselt.

Vana India mõisnik — semindar — rentis maad talupojale vahendajate (allrentnike) kaudu. Selliseid vahendajaid võis mõisniku ja talupoja vahel olla kaheksa kuni kakskümmend ja kõik nad said kasu talupoja töö arvel. Niisugune maakasutuse süsteem (semindari), mis oli kogu maal laialt levinud, faktiliselt röövis talupojalt kuni $^4/_5$ tema saagist. Palju kergem polnud talupoegade-väikeomanike (rajottide) olukord. Nad valdasid viletsaid maalapikesi. Neid koormasid kõrged maksud maa ja vee eest ning mitmed muud maksud, mistõttu nad suutsid vaevu ots otsaga kokku tulla. On loomulik, et tehniline tase oli rentnike ja rajottide majandites väga madal.

India valitsuse poolt läbiviidud maareformid osaliselt piiravad mõisnike maavaldusi. Mitmetes osariikides osteti mõisnikelt ära renditalupoegade maad ja müüdi neile, kes seda ise harivad; edasirentimine on piiratud või keelatud. Kõik see on talupoegade olukorda mõnevõrra parandanud. Kuid suurem osa talupoegi jäi poolikute reformide tõttu siiski ilma maata, sest neil pole raha maa väljaostmiseks mõisnikult. Maapuudus on endiselt India põllumajanduse nuhtluseks.

Valitsuse poolt propageeritavad tootmiskooperatiivid abistavad ainult jõukamaid talupoegi, sest neis kooperatiivides jaotatakse tulud proportsionaalselt maa suurusele, mida kooperatiivi liikmed omavad.

Talupoegade raskest olukorrast tulenevalt on põllumajanduse kasvutempo tööstuse omast palju aeglasem. Toitlustusprobleem on jäänud lahendamata ja riigil tuleb igal aastal puuduvaid toiduaineid sisse vedada.

Tootlike jõudude paigutus vajab põhjalikku ümberkorraldamist. Vanas Indias koondus tööstus ainult üksikutesse suurtesse keskustesse, peamiselt sadamalinnadesse. Niisutati ainult neid maid, kus viljeldi eksportkultuure. Paljud India osad on majanduslikult veel nõrgalt arenenud.

Vabariigis töötatakse välja majandusliku rajoneerimise skeemi: kogu maal rajatakse uusehitusi — tulevaste majandusrajoonide keskusi. Kirdes on selleks Damodari org, keskrajoonis Nagpuri ja Bhilai piirkond, lõunas Bangaluuri hüdroelektrijaamad ja tööstuskompleks, loodes Bhakra-Nangali hüdrosõlm.

Saavutatud majanduslik edu ei ole veel muutnud majandus-

harude suhet. *Põllumajanduse osa rahvuslikus tulus on kahanenud, kuid siiski ületab ta veel tunduvalt tööstuse osatähtsuse.* Põllumajandus on endiselt juhtiv haru.

Põllumajandus.

Maaviljelus annab põllumajanduse kogutoodangust umbes 70%. Temperatuuriolud, välja arvatud kõrgmägistes rajoonides, võimaldavad tegelda taimekasvatusega aastaringselt. Gangese ja Brahmaputra laiad orud, samuti paljud rajoonid rannikumadalikul, on kaetud viljakate alluviaalsete muldadega; eelmägedes ja Dekkani kiltmaal on laialt levinud punamullad, aga samuti ka laavakatetel tekkinud «mustad» mullad, mis säilitavad hästi niiskust ja on kõrge loodusliku viljakusega.

Vaatamata neile soodsatele tingimustele kasutatakse õige suurt osa põllumaast ainult üheks külviks aastas (külvatakse enne mussoonvihmade algust). Ülejäänud ajal ei jätku põllu jaoks vett. India rahva kõnekäänd ei ütle asjata: «Kui päike on saagi isa, siis vesi on tema ema.»

Suurbritannia koloniaalvõimu pikkadel aastatel sai vett ainult 12% põllumaast, kusjuures enamikku sellest niisutati algelisel viisil kaevudest. Tänapäeva Indias on hüdrotehniliste ehituste tagajärjel niisutatavate maade pindala Damodari, Mahanadi ja Satledži jõe orus tugevasti laienenud. Niisutatavad maad hõlmavad praegu umbes $^1/_4$ külvipinnast. Nendel maadel kogutakse kaks

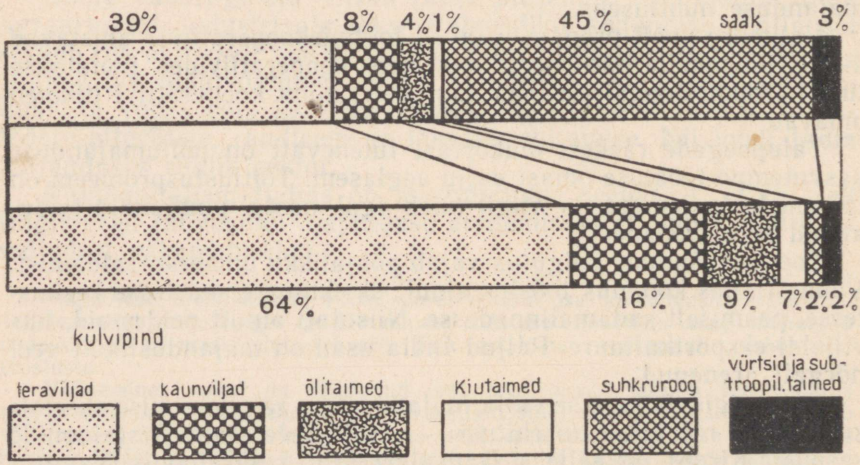

Mitte alati ei peegelda külvipinna koosseis õigesti mitmesuguste põllumajanduskultuuride tähtsust maa majanduses. Võrrelge selle diagrammi tulpi ja leidke, kumma järgi on õigem otsustada India põllumajanduse struktuuri üle.

saaki aastas. Valitsus on kavandanud irrigatsiooniehituste olulise laiendamise.

Enamiku põllukultuuride madal saagikus on iganenud maaharimisvõtete tagajärg. Vaatamata sellele, et iseseisvusaastail on India põllumajanduses kaasaegsete masinate arv tugevasti kasvanud ja põldudel töötab praegu 30 000 traktorit, on suurema osa talupoegade peamiseks tööriistaks jäänud puuader, harvem raudader; väetisi kasutatakse veel väga vähe, kuigi viimase aastakümne jooksul on põldudele antavate väetiste hulk kolmekordistunud.

Külvipinnas on juhtival kohal *teraviljad* — riis, nisu ja mitmesugused hirsilised. Riis hõlmab külvipinnast rohkem kui $^1/_3$, tema arvele langeb umbes pool teraviljade kogusaagist. Harilikult külvatakse riisi niisutatavatele põldudele, kuid kirdes, kus on palju sademeid, niisutavad aasta kahest külvist ühte mussoonvihmad. Kui Gangese orus laiuvad kõrvuti nii riisi- kui ka nisupõllud, siis Induse—Gangese veelahkmel (Pandžaabis) on nisu põhiliseks kultuuriks, mida kasvatatakse ka niisutatavail maadel.

Rahvastiku toidus on suure tähtsusega *õlikultuurid* ja *kaunviljad*. Kaunviljad on levinud kõikjal, asendades poolsaare paljudes osades leivavilju. Õlikultuurid on rohkem kui kaunviljad rajooniti spetsialiseeritud. Suur tähtsus on rapsiseemnetel, millest saadakse hinnalist tehnilist õli. Nende saagilt ja eksporditilt ei ole Indial võistlejaid. Eksporditakse ka maapähklit ja kookosõli.

Tehnilistest kultuuridest kasvatatakse Indias puuvilla ja džuuti. Pärast maa jaotamist kaheks 1947. aastal kannatasid India tekstiilivabrikud terava puuvilla- ja džuudipuuduse all. Valitsus soodustas igati nende kultuuride külvipinna laiendamist ning praegu vastab nende toodang juba tööstuse vajadustele. 1962. aastal oli India puuvilla külvipind võrdne selle külvipinnaga Ameerika Ühendriikides, kuid viimase puuvilla-kogusaak oli 3 korda suurem. Madala saagikuse põhjuseks on ebakvaliteetsed sordid ja madal agrotehnika. Praegu juurutatakse Indias paremaid puuvillasorte, nende hulgas ka nõukogude sorte. Põhja- ja lõunarajoonides puuvillapõlde niisutatakse, kuna Dekkani «mustadel» muldadel kasvatatakse puuvilla ilma kunstliku niisutuseta. Džuuti viljeldakse ainult Gangese delta kõige niiskemates rajoonides.

Viimastel aastatel laienesid Gangese orus ja rannikul tugevasti suhkrurookülvid. Käesoleval ajal rahuldab India oma vajadused kodumaise suhkruga.

Eksportkultuuridest (tee, kohv, tubakas, vürtsid) on kõige suurem tähtsus teepõõsal, mida kasvatatakse peamiselt suurtes istandustes Ida-Himaalaja eelmägedes (Assami osariik) ja poolsaare lõunaosas. Teelehtede saagilt on India maailmas esikohal (peaaegu $^1/_3$ maailma kogutoodangust).

Loomakasvatus on nõrgalt arenenud, kuigi India on

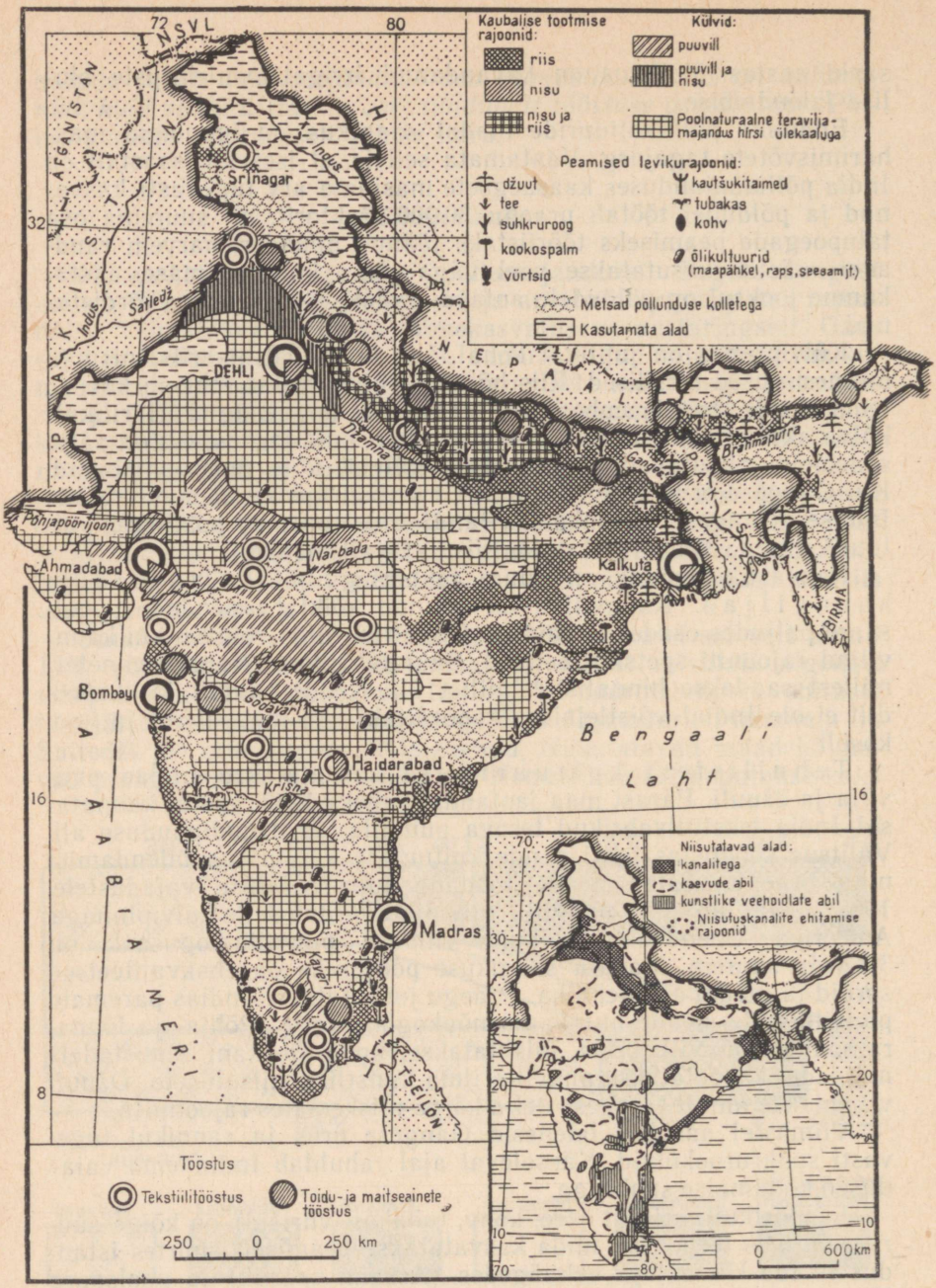

Uurige India põllumajanduse kaarti ja selgitage, miks on riisipõllud koondunud maa põhjaossa ja rannikule, nisupõllud loodesse, hirsikultuurid aga poolsaarelisse ossa. Mispärast on suurem osa toiduainete tööstusest koondunud Gangese orgu? Missugune kultuur on tooraineks Ahmadabadi, Bombay ja lõunaosa linnade tekstiilitööstusele ning milline Kalkuta tekstiilitööstusele?

veiste arvult esimesel kohal maailmas. Suur on ka lammaste arv. Veiseid kasutatakse veoloomadena, produktiivkarja on väga vähe. Intensiivse loomakasvatuse arenemist on pidurdanud söötade puudus ja usundilised eelarvamused. Nüüd on loodud riiklikke farme, kus kasvatatakse puhtatõulist karja. Farmid osutavad talupoegadele abi loomakasvatuse arendamisel. Kašmiiri mägirajoonides ja Thari kõrbe äärealadel on levinud lambakasvatus. Kašmiiri kangad, vaibad ja vilt on pälvinud ülemaailmse kuulsuse.

Küsimusi ja ülesandeid.

1. Tabelite 15, 16 ja 17 alusel selgitage, milline koht on Indial kapitalistlike riikide hulgas teraviljade külvipinnalt ja kogusaagilt.
2. Tabeli 18 järgi arvestage välja, mitu korda on puuvilla hektarisaak Nõukogude Liidus suurem kui Indias. Kui palju puuvilla võiks India oma põldudelt koguda, kui saak ühelt hektarilt oleks siin niisama suur kui Nõukogude Liidus?

Tööstus.

Tööstuse ülesehitamisel on peamine tähelepanu pööratud energeetikale, metallurgiale, masinaehitusele ja keemiatööstusele.

Peamisteks kütuse- ja energiaallikateks Indias on kivisüsi, hüdroenergia, puit ja teised kohalikud kütused. Energiabilansis etendab peaosa kivisüsi. Kivisöe varudelt (125 milj. t) jääb India kapitalistlike maade hulgas maha ainult Ameerika Ühendriikidest, Saksa FV-st ja Suurbritanniast. Kivisöe toodangult on ta Aasia kapitalistlike maade hulgas esikohal. Suurem osa India söest on madala kvaliteediga, eriti vähe on koksistuvat sütt. Kuni viimase ajani kaevandati sütt ainult ühes basseinis — Džamšedpuri linna lähedal. Praegu on alustatud söe tootmist poolsaare põhjaosas ja maa teistes rajoonides.

Nafta tootmine Assamis ei katnud isegi ühte kümnendikku naftavajadustest. Nafta import ja töötlemine (tehased Bombay's ja Visakhapatnamis) oli Inglise ja Ameerika kompaniide käes. 1956. aastal korraldati Nõukogude Liidu ja Rumeenia abiga ulatuslikud naftaotsingud. Nende tulemusena avastati ja hakati ekspluateerima uusi leiukohti vanas Assami rajoonis, Pandžaabis, Bombay'st põhja pool (Gudžaratis) ja Himaalaja eelmäestiku keskosas. Assamis lasti käiku Rumeenia abiga ehitatud riiklik naftatöötlemistehas, Nõukogude Liidu abiga ehitatakse veel kahte tehast.

Damodari jõe orus rajatakse hüdroenergeetika kompleksi ja suuri soojuselektrijaamu. Satledži jõel on lõpetamisel suurehitus (Bhakra-Nangal), Lõuna-India mäestikujõgedel ehitatakse ja on juba käiku lastud mitmeid hüdroelektrijaamu.

Püsiva energiabaasi rajamiseks on juba palju ära tehtud, kuid siiski on toodetava elektrienergia hulk veel väike (umbes 30 milj. kWh), mis raskendab mitmete rasketööstusharude arendamist.

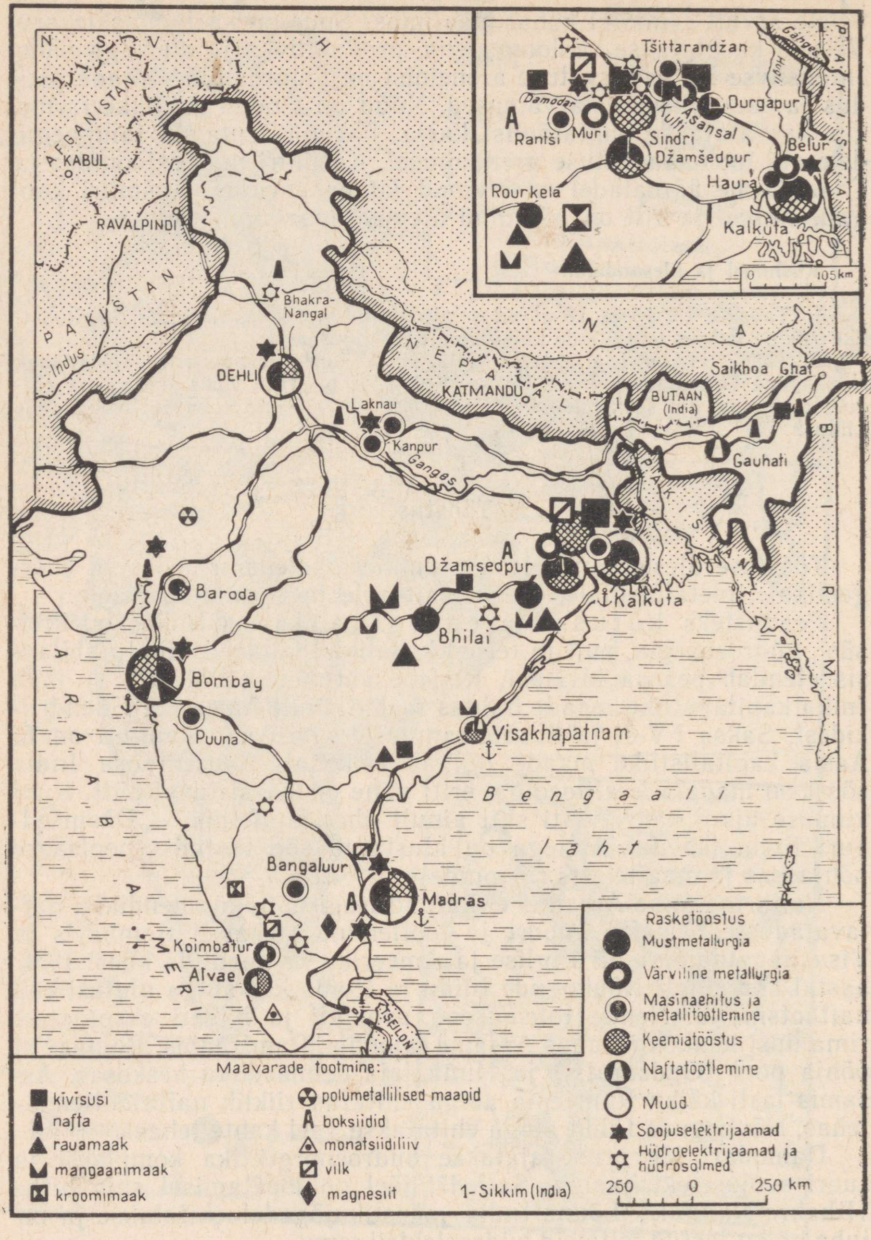

Missuguseid maavaru ja kus leidub Indias? Kuidas langevad kokku maavarade kaevandamine ning metallurgia ja masinaehituse asukohad? Missugused tööstuslinnad töötavad juurdeveetaval toorainel? Väiksem kaart (ülal nurgas) hõlmab uusehituste rajooni Damodari jõe orus. Missugused tööstusharud on seal ülekaalus?

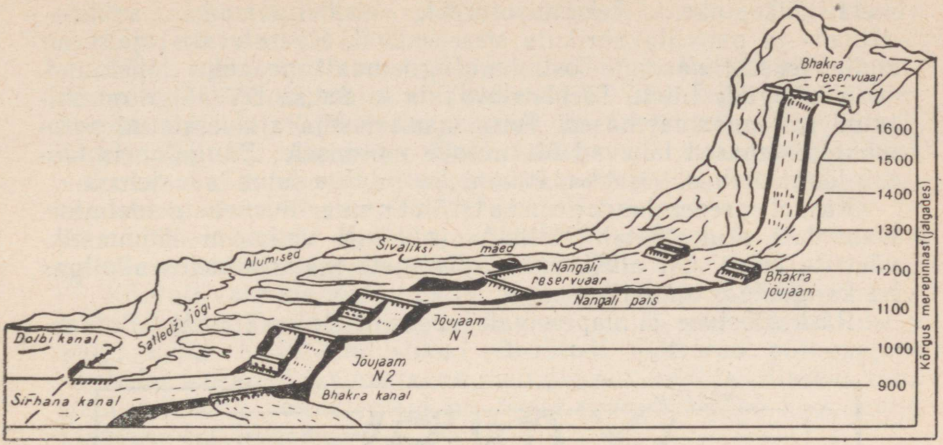

Bhakra-Nangali hüdrosõlme ehitamisel kasutati Satledži jõe mägist profiili. Vaadake, kui suuri langusi esineb jõel ja kuhu on ehitatud elektrijaamad. (1 jalg = 30,5 cm.)

Metallurgiatööstus on hästi kindlustatud kvaliteetse rauamaagi ja mangaaniga (nende varudelt on India kapitalistlike maade seas esikohal). Söe, rauamaagi ja mangaani leiukohtade soodne kooslus Tšhota Nagpuri platool (Dekkani kirdeosas) määras India esimeste täieliku tsükliga metallurgiatehaste asukoha Džamšedpuri linnas. Need ehitas India kompanii «Tata» XX sajandi alguses. 1959. aastal andis esimese toodangu võimas riiklik tehas Bhilais, mis rajati Nõukogude Liidu abiga. Tehase esialgseks võimsuseks oli arvestatud 1 milj. t metalli aastas, kuid kohe pärast tema käikulaskmist algas vastavalt täiendavale kokkuleppele Nõukogude Liiduga tehase laiendamine, nii et ta võiks toota 2,5 milj. t metalli aastas. Bhilai on India uhkus; tehas ületab pidevalt tootmisülesandeid. Hiljuti hakkas see vaba India esiklaps tootma raudteerööpaid noorte Aafrika riikide jaoks. Damodari orus ja Kalkuta lähistel ehitatakse veel kahte riiklikku tehast. Viimase 12 aasta jooksul on terasesulatamine kasvanud Indias kolmekordseks.

Suured boksiidivarud võimaldavad ehitada alumiiniumitehaseid. Viimastel aastatel on ehitatud kolm alumiiniumitehast, kuid elektrienergia vähesus takistab selle tootmisharu laiemat arenemist.

India tööstuse kõige noorem haru — masinaehitus —, mis tekkis alles Teise maailmasõja päevil, täieneb igal aastal mitme uue tehasega. Vaguni- ja veduritehased vabastasid India vajadusest importida raudtee veerevat koosseisu; uued tehased Damodari piirkonnas ja Dekkani kiltmaa lõunaosas toodavad

metallilõikepinke, elektrimootoreid, elektrijaamade, suhkru-, džuudi- ja puuvillavabrikute sisseseadeid. Käesolevaks ajaks on India tekstiilimasinate ostmise Inglismaalt peaaegu lõpetanud.

Nõukogude Liidu, Tšehhoslovakkia ja Saksa DV abiga on ehitatud raskemasinatehased. Teise maailmasõja ajal ehitatud automontaažitehased lähevad üle autode tootmisele; Bangaluuris töötab lennukitehas. Visakhapatnamis ehitatakse suurt laevatehast.

Kiiresti areneb ka keemiatööstus, eriti väetiste tootmine. Damodari orus töötab Välis-Aasia kõige võimsam lämmastikväetiste tehas. On alustatud sünteetiliste materjalide, sealhulgas ka kangaste tootmist.

Rasketööstuse silmapaistvale arenemisele vaatamata on too-

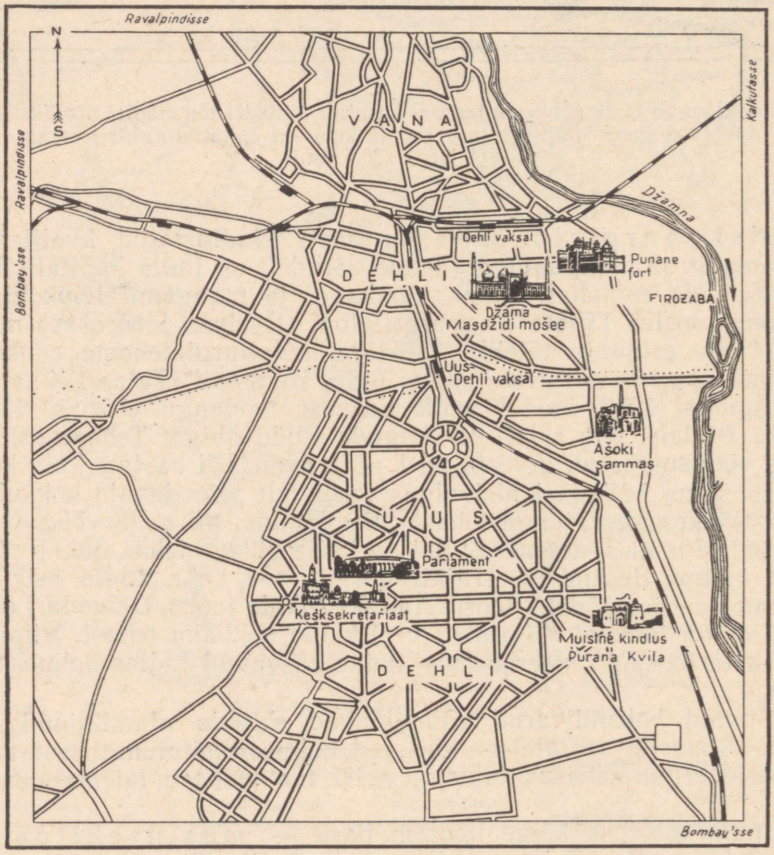

Vana- ja Uus-Dehli erinevad teineteisest. Jälgige uue linna originaalset planeeringut. Leidke plaanil Punane fort, kus 1950. a. heisati vaba India lipp.

dangu väärtuselt ülekaalu säilitanud vanad harud — tekstiili- ja toiduainete tööstus.

Kõige rohkem on arenenud puuvillatööstus. Kangaste kogutoodangult jääb India maha ainult Ameerika Ühendriikidest ja Nõukogude Liidust. Kuid tema tehased on tehniliselt mahajäänud: samal ajal kui Ameerika Ühendriikides on automaattelgedega varustatud kõik tehased, moodustavad need Indias ainult 7% sisseseadetest. Suurim puuvillatööstuse rajoon paikneb Bombay ja Ahmadabadi vahel. Kalkuta ümbruse džuudivabrikud toodavad mitte ainult siseturu, vaid ka ekspordi jaoks.

Kõrvuti vabrikutööstusega on Indias säilinud käsitööl põhinev kodutööndus. Toodangu koguväärtuselt ei jää see suurtööstusest palju maha. Kodutööndusliku ettevõtted töötlevad põllumajanduslikku toorainet, valmistavad puuvillaseid, siid- ja villaseid kangaid, jalatseid, vaipu, ehteid jm. Neist suurem osa on koondunud Gangese oru linnadesse.

Tööstusrajoonid ja linnad.

Oma arenenud tööstusega paistavad India linnade seas silma Bombay ja Kalkuta. Märkimisväärselt on tööstus laienenud ka Dehlis.

Pealinn Dehli on India vanimaid linnu. Linna vanemas osas on säilinud palju rippuvate aedadega paleesid, mošeesid ja teisi minevikumälestisi. Uus-Dehli on ehitatud inglaste poolt euroopalikus stiilis. Tööstust esindavad paljud toiduainete tööstuse ettevõtted, puuvillakombinaat ja mitmesugused arvukad kodutööndusliku töökojad. Eeslinnades rajatakse elektrotehnika- ja masinaehitustehaseid. Dehli on suur transpordisõlm, mis on raudtee kaudu seotud maa kõigi suuremate sadamatega. Tema lennujaamas ristuvad paljud rahvusvahelised lennuliinid.

Bombay'd — rahvaarvult India suurimat linna — ei nimetata juhuslikult «India väravaks». Tema sadama kaudu toimub üle $^1/_2$ riigi impordist ja umbes $^1/_3$ ekspordist. Laialdase kaubandusliku tegevuse kõrval toodetakse Bombay's ka palju tööstuskaupu. Ta on tähtsamaid puuvillaste kangaste, tekstiilimasinate ja elektriseadmete tootmise ning naftakeemia keskusi. Tema eeslinnades ehitati esimesed aatomireaktorid Indias. Linnas asuvad riigi suurim ülikool, filmistuudiod ja palju kultuuriasutusi. Bombay meelitab kokku palju välismaa turiste, keda teenindavad hästikorrastatud supelrannad, hotellid, staadionid, mitmesugused lõbustusasutused.

Kalkuta on tähtis sadam, mis asub Gangese deltaharu Hugli vasemal kaldal, 140 km kaugusel Bengaali lahest. Sadama kaubakäibest langeb pool ekspordi arvele. Jõe laevateed puhastatakse pidevalt setetest ja ookeanilaevad võivad tõusta ülesvoolu kuni sadamasildadeni. Kalkutas on väga palju töölisi. Suurem

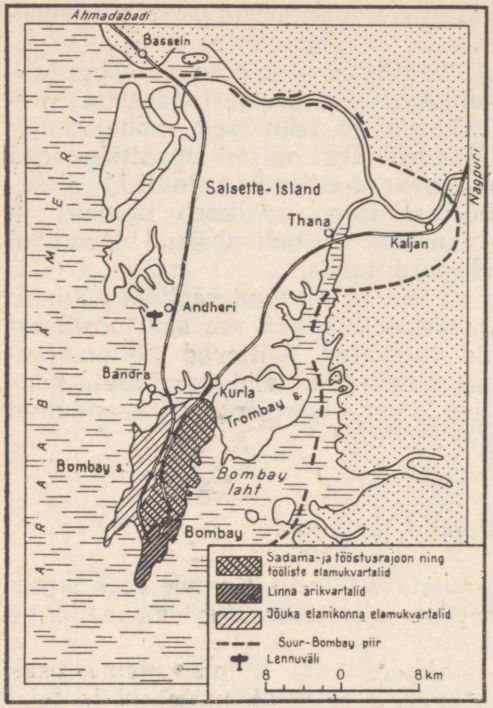

Bombay paikneb saartel, mis on tammide abil ühendatud mandriga. Linna keskosa asub Bombay saarel. Linna põhiplaanis ilmnevad selgesti erinevused tema eri osade funktsioonides. Selgitage, miks paiknevad ärija tööstuskvartalid idarannikul, kuna kvartalid, kus elab linna jõukam rahvas ning asuvad turistidele määratud hotellid ja lõbustuskohad, hõlmavad saare lääneranniku.

osa neist on tegevad džuudivabrikutes ja toiduainete tööstuses, samuti ka laevatehastes ning väikestes metallitöötlemise ettevõtetes, mis paiknevad Haura eeslinnas. Nagu enamikus kapitalistliku maailma suurlinnades, nii ka Kalkutas erinevad heakorrastatud ärilinnaosa ja sellega liituvad jõuka rahvastiku elamurajoonid teravalt vanalinnast, heakorrastamata tööliskvartalitest. Kalkutas nagu Bombay's on häda ja viletsus koondunud «bastidesse» (hurtsikute rajoonid, kus virelevad vaesed).

Küsimusi ja ülesandeid.

1. Võrrelge tabeli 9 alusel India söetoodangut teiste kapitalistlike riikide toodanguga.
2. Millega seletada asjaolu, et Bombay kujunes tähtsaimaks impordisadamaks, Kalkuta aga ekspordisadamaks?
3. Kandke teksti ja kaartide abil kontuurkaardile tööstusrajoonid ning koostage nende iseloomustus.

Transport.

Peamine osa sisemaistest kaubavedudest toimub raudteedel. India raudteevõrgu kogupikkus on üsna suur — 57 000 km, kuid see pole siiski küllaldane. Raudteevõrgu geograafia ei vasta

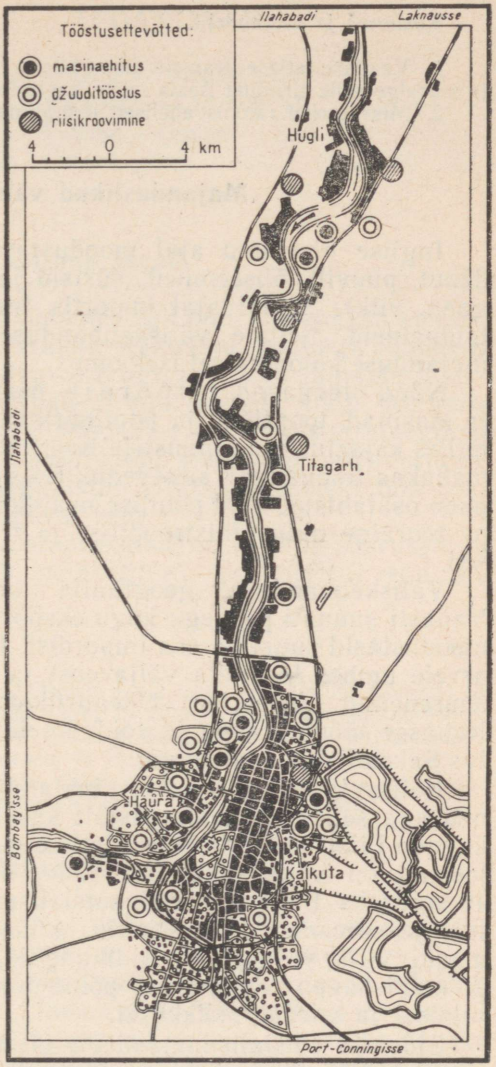

Kalkuta on India suuremaid tööstuskeskusi. Tema tööstuslikud eeslinnad on nihkunud kaugele ülesjõge. Missugused tööstusharud on siin arenenud? Millega seletada Kalkuta tööstuse sellist struktuuri?

kaasaegse majanduse vajadustele: maa siserajoonid on üksteisega nõrgalt seotud. Erineva laiusega raudteed ja ühe rööpmepaariga teede domineerimine teeb veod kalliks. Ka autotransport on puudulikult arenenud, kuigi Teise maailmasõja aastail rajati palju maanteid. India merelaevastik on veel väike ja suurem osa väliskaubandusest toimub välismaiste laevadega. Alalised lennuliinid ühendavad omavahel kõiki India suuremaid linnu.

Küsimusi ja ülesandeid.

1. Vaadake atlase transpordikaartidelt, kuidas paikneb India raudteevõrk, ja võrrelge selle tihedust Aasia teiste kapitalistlike riikide vastava näitajaga.
2. Missugused rahvusvahelised lennuliinid läbivad Indiat?

Majanduslikud välissidemed.

Inglise ülevõimu ajal moodustasid $^2/_3$ India ekspordist tee, džuut, puuvill, õliseemned, vürtsid ja mineraalne tooraine (mangaan, vilk). Samal ajal importis India peamiselt tarbekaupu ja toiduaineid. Selline väliskaubanduse struktuur peegeldas tema majanduse koloniaalset iseloomu.

Nüüd etendavad impordis peamist osa tehaste sisseseaded ja masinad, toorained ja poolfabrikaadid, nafta ja naftaproduktid, milles kajastub maa industrialiseerimine. Veel on säilinud küllaltki mahukas toiduainete sissevedu. Ekspordis kasvab tööstuskaupade osatähtsus, kuid põhilise osa moodustavad endiselt mineraalne tooraine ning lähistroopilise ja troopilise maaviljeluse saadused.

Väliskaubanduse geograafia on märgatavalt muutunud. Vanasti suunati peaaegu kogu eksport metropoli ja inglise kaubad moodustasid suurema osa impordist. Praegu langeb Suurbritannia arvele umbes $^1/_4$ India väljaveost ja $^1/_5$ sisseveost. Tunduvalt on suurenenud Ameerika Ühendriikide osatähtsus, kes veavad Indiasse tööstuskaupu ja toiduaineid; on suurenenud kaubavahetus Saksa FV ja Jaapaniga.

Kõige tähtsam muutus majanduslikes välissidemetes seisneb aga selles, et aasta-aastalt kasvab India kaubavahetus Nõukogude Liidu ja teiste sotsialistlike maadega. Viimase 8—10 aasta jooksul on väliskaubanduse käive nende maadega suurenenud 10-kordseks. India impordib sotsialismimaadest komplekseid tööstuse sisseseadeid ja masinaid, müües vastu rauа- ja mangaanimaaki, villa, villaseid ja siidikangaid, toornahka, džuudist tooteid ja muid kaupu. Kaubandus põhineb sõbralikul vastastikusel abistamisel ja võrdõiguslikkusel.

Sidemed sotsialismimaadega ei piirdu ainult väliskaubandusega. India saab märkimisväärseid laene soodsatel alustel ilma poliitiliste tingimusteta, mida esitavad talle imperialistlikud riigid. Peale abi tööstusettevõtete ehitamisel ja maapõue uurimisel saab India sotsialistlikelt riikidelt ka teaduslikku informatsiooni. Üheks India abistamise tähtsaks vormiks on tema rahvusliku kaadri ettevalmistamine; paljud India noored omandavad kõrgema hariduse Nõukogude Liidu ja teiste sotsialismimaade õppeasutustes; India noored teadlased ja insenerid praktiseerivad nende maade tehastes ja teaduslikes instituutides. India kultuurisidemed sotsialistlike maadega kasvavad ja tugevnevad.

AFGANISTAN.

Pindala — 658 000 km²
Rahvastik — 15 milj. el.
Pealinn — Kabul

Geograafiline asend.

Afganistan paikneb Aasia südames ega oma väljapääsu merele. Ta piirneb Nõukogude Liidu, Iraani, Pakistani, India ja lühikesel kõrgmägisel lõigul Hiina Rahvavabariigiga. Asend tähtsate maismaateede ristumiskohal ja ligipääsuteedel Indiale andis Afganistanile ammu silmapaistva kaubandusliku ja sõjalis-strateegilise tähtsuse. Lühim tee merele kulgeb läbi Pakistani territooriumi, kuid viimasel ajal kasutab Afganistan välissuhtlemiseks üha rohkem läbi Nõukogude Liidu kulgevat teed.

Nõukogude Liidu ja Afganistani suhted on rajatud sõprusele ja koostööle. Afganistan seisab neutraliteedi positsioonil ega ole astunud sõjalistesse blokkidesse.

Küsimusi ja ülesandeid.

Afganistan kasutab väljapääsuna merele nelja teed: 1) Kabulist Kundusi ja edasi mööda Amu-Darjad Nõukogude Liitu; 2) Khaiberi mäekuru kaudu Pešavarisse ja Karatšisse Pakistanis; 3) Kuškast Nõukogude Liidu territooriumil Musta mere või Balti mere sadamatesse; 4) Heratist läbi Iraani veetute kõrbete Pärsia või Omaani lahe sadamatesse. Jälgige neid teid kaardil ja otsustage, missugused neist ja milliste maa rajoonide jaoks on kõige soodsamad.

Rahvastik.

Afganistanis ei ole kunagi läbi viidud rahvaloendust, mistõttu rahvastiku üldarv — 15 miljonit — on üksnes ligikaudne.

Afganistan on paljurahvuseline riik. Tema territooriumil elab vähemalt 20 erinevat rahvast. Umbes 60% rahvastikust moodustavad afgaanid (puštunid), kes jagunevad kaheks põhiliseks haruks — ida- ja lääne-afgaanideks (viimased on kõige arvukamad). Afgaanid asustavad maa kesk-, lõuna- ja idaosa. Põhja-Afganistanis moodustavad rahvastiku enamiku rahvused, kes elavad ka Nõukogude Liidu vabariikides: tadžikid ($^1/_5$ maa rahvastikust), usbekid, turkmeenid. Ligikaudu pool kõikidest afgaanidest elab Afganistani piiridest väljaspool — Puštunistanis, territooriumil, mis XIX sajandi lõpul vägivaldselt liideti Briti India koosseisu ja 1947. aastal India lõhestamise puhul jäeti Pakistanile. Riigikeel (puštu) kuulub iraani keelte gruppi. Enamik rahvastikust on muhameedlased.

Rahvastiku paiknemine maa territooriumil on äärmiselt ebaühtlane ja sõltub suurel määral looduslikest tingimustest. Vaatamata sellele, et maa paikneb lähistroopilistel laiustel, on Afganistani looduslikud tingimused sõltuvalt mägisest reljeefist (keskmine kõrgus on 1200—3000 m vahemikus) suhteliselt karmid. Kliima on kontinentaalne, ööpäevaste ja aastaste temperatuuride järskude kõikumistega, väheste sademetega (100—300 mm aastas); kõrbelistes lõunarajoonides kahaneb sademete hulk 40—50 millimeetrile. Rahvastiku keskmine tihedus (üle 20 el./km²) ei peegelda territooriumi asustatuse tõelist pilti. Oaasides tõuseb rahvastiku tihedus üle 100 inimese, kuid kõrbelisel Iraani kiltmaal on see 2—3 inimest 1 km² kohta. Ligikaudu $^1/_5$ rahvastikust on rändava või poolrändava eluviisiga. Afganistani linnades elab vähem kui $^1/_{10}$ maa rahvastikust. Linnaelanike seas on palju väikekodanlasi — kaupmehi, käsitöönduslike töökodade omanikke.

Suurim linn Kabul (umbes 400 000 el.) on maa vanimaid linnu, transporditeedel asuv kaubanduskeskus. Siin asuvad põhilised tööstusettevõtted.

Välismaise kapitali kauaaegne valitsemine pidurdas maa majanduslikku ja kultuurilist arenemist; $^9/_{10}$ elanikkonnast on kirjaoskamatu. Elu-olu mõjutab tugevasti muhamedi usk. Vaimulikkond kasutab religiooni rikaste huvides, jutlustades alandlikkust, alluvust ja inimeste paratamatut ebavõrdsust Eriti raske on naiste olukord. Nad on õigusteta. Loori kandmise kohustus on kaotatud, kuid kõrvaliste isikute juuresolekul tütarlapsed ja noored naised katavad oma näo, külades aga kantakse alaliselt parandžaad. Mitmenaisepidamine on lubatud, kuid seda õigust kasutavad ainult rikkad, sest mõrsja eest tuleb tasuda suur summa — kalõm.

Rändavate, poolrändavate ja mõnede paiksete suguharude juures eksisteerib veel sugukondlik organisatsioon ning seetõttu on paljudel afgaanidel oma isiklik relv — vintpüss, kõver mõõk (saabel), pistoda, harvem püstol, mahajäänud rajoonides kasutatakse aga piiki, viskeoda ja nooltega vibupüssi. Vanemate nõukogu (džirga) otsustab suguvõsa või suguharu siseasju. Paljudel suguharudel on patriarhaal-sugukondlikud suhted. Suguharu ülemkiht ekspluateerib oma suguharu teisi liikmeid.

Majanduse üldiseloomustus. Põllumajandus.

Afganistan oli kaua aega Suurbritanniast majanduslikus ja poliitilises sõltuvuses, mis mõjus tema majandusele negatiivselt. *Afganistan on agraarmaa.* Põllumajandus annab natsionaalsest tulust umbes $^3/_4$. Ta annab ka põhilise osa ekspordist. Põllumajanduses on rakendatud peaaegu $^9/_{10}$ aktiivsest rahvastikust. Maa, niisutusseadmed ja kariloomad on koondunud mõisnike ja suguharude khaanide kätte. $^4/_5$ põlluharijaist on kas täiesti või peaaegu ilma maata ja nad peavad töötama mõisnike juures pooleterarendi tingimustel. Mäestikurajoonides on säilinud naturaalne ja poolnaturaalne majandus.

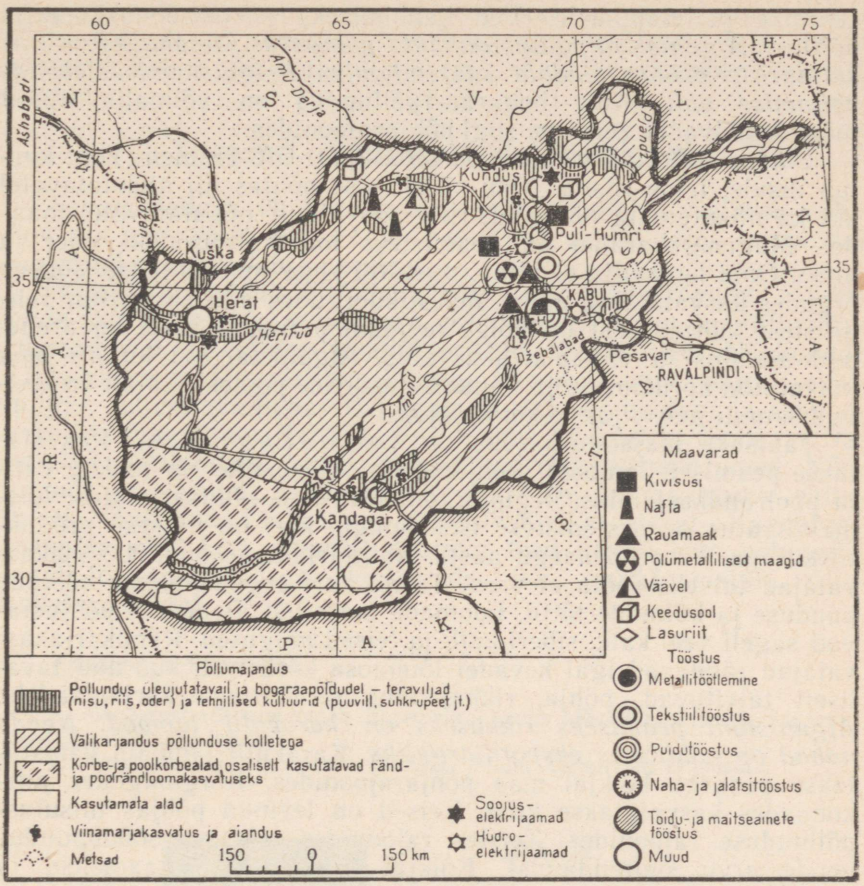

Leidke kaardil põllunduse, rändkarjanduse ja tööstuse peamised rajoonid. Millega seletada nende rajoonide erinevat spetsialiseerumist. Kuhu suunduvad peamised maanteed?

Põllumajandus on põllunduse-loomakasvatuse suunaga. Maaviljelusega tegeldakse põhiliselt oaasides ja orgudes. Maad haritakse puuadra ja -sahaga, mäestikurajoonides aga kõpla ja labidaga. Teravilju lõigatakse sirbiga, pekstakse eeslite ja härgade abil.

Irrigatsioonil on tohutu tähtsus. Haritavad maad hõlmavad ainult 5% riigi pindalast, kusjuures $^1/_3$ kasutatavatest maadest on niisutatavad. Irrigatsioonisüsteemid on algelised ja väikeste mõõtmetega. Eranditult kuuluvad need mõisnikele, mis annab viimastele võimaluse dikteerida oma tahet väikemaaomanikele. Vesi lastakse esmalt mõisniku põllule ja alles seejärel talupoegade ja

rentnike põllulappidele. Vee hankimiseks peetakse lakkamatut võitlust. *Afganistani põllumajanduse põhiliseks ülesandeks on niisutatavate maade pindala suurendamine irrigatsioonisüsteemide ehitamise abil.* Kuiv-(bogaraa-)põllundus on võimalik ainult mägede nõlvadel, eelkõige riigi põhjarajoonides.

Umbes 70% külvipinnast on teraviljade all. Esimene koht kuulub nisule, teine riisile. Nisu viljeldakse põhjas nii niisutatavatel kui ka niisutamata põldudel, riisi aga ainult niisutatavatel maadel. Mägisuguharudel on peamisteks toidukultuurideks oder ja hirss. Oma leivavilja ei jätku, mistõttu seda imporditakse. Jõgede orgudes kasvatatakse maisi, mäestikuorgudes aga kaunvilju. Tehnilistest kultuuridest on kõige levinum puuvill. Laialt on arenenud aiandus ja viinamarjakasvatus. Afganistan on kuulus oma kuivatatud aprikooside ja viinamarjasortide poolest. Laialt on levinud samuti juurviljad ja kõrvitsalised.

Tähtsaks majandusharuks on loomakasvatus. Kasvatatakse peamiselt lambaid. Põhjarajoonides domineerib paikne väli- ja poolrändkarjandus, kagupiirkondades aga rändkarjandus. Loomakasvatus on ekstensiivse iseloomuga, kari on väikese produktiivsusega. Ta on peaaegu aasta läbi karjamaasöödal. Loomakasvatajad talveks sööta ei varu. Talvel kari sageli hukkub söötade puuduse ja külmade tõttu. Loomade massilist lõppemist põhjustavad sageli veel katk, siberi katk ja teised haigused. Rändkarjakasvatajad rändavad igal kevadel lõunaosa kõrbetest, kus nad tavaliselt talvituvad, põhja, rikkalikuma rohtkattega karjamaadele. *Afganistani peamiseks rikkuseks on karakulli lambad. Nende nahad on põhiliseks ekspordiartikliks.* Karakulli lambaid karjatatakse peaaegu kõikjal maa põhjarajoonides. Kõrgmägistes piirkondades kasvatatakse kitsi. Veised on levinud põhjas niisutuspõllunduse rajoonides. Teistes rajoonides takistab söödapuudus nende arvu suurendamist. Kõikjal kasvatatakse kaameleid ja eesleid.

Tööstus.

Vaatamata sellele et Afganistani maapõues on kivisütt, rauaja kroomimaaki, polümetallilisi maake, vaske, soola ning väävlit, on mäetööstus nõrgalt arenenud. *Töötleva tööstuse harudest on rajatud kergetööstus, mis rahuldab osaliselt oma rahvastiku vajadusi* riide, tuletikkude ja suhkru osas. Masinaid ja seadmeid ei toodeta.

Vabrikutööstuse nõrga arenemise tõttu on suur tähtsus kodutööndusliku käsitööl, kusjuures eriti väljapaistev on vaibakudumine. Afganistani villased ja poolvillased vaibad on tuntud kogu maailmaturul. Nad paistavad silma mustri ja töötlemise peensuse ning värvide püsivuse poolest. Meistrid annavad põlvest põlve edasi värvide valiku ja mustrite loomise saladusi.

Vaipade valmistamisel töötavad peamiselt naised ja lapsed. Käsitöölised toodavad samuti suures koguses puuvillaseid ja villaseid kangaid. Kitse- või lambavillast peen «kašmiiri» kangas on laialt tuntud.

Transport. Majanduslikud välissidemed.

Seoses sellega et Afganistanis pole raudteid, veetakse põhiline osa kaupadest autotranspordiga. Paljudes rajoonides kasutatakse kaameleid ja eesleid.

Afganistan püüab ületada aastasadade mahajäämust. Nõukogude Liit aitab teda majanduse arendamisel, andes krediiti, tööstusseadmeid ja saates kvalifitseeritud spetsialiste. Nõukogude Liidu abiga on Afganistanis ehitatud 15 mitmesugust objekti, sealhulgas autoremonditehas Džangalakis, leivakombinaat ja rahvusvaheline lennujaam Kabulis, Puli-Humri hüdroelektrijaam, naftahoidlad, Dželalabadi kanal, paisud ja irrigatsiooniseadmed. Nõukogude Liit osutab Afganistanile suurt abi ka maanteede ehitamisel. Nõukogude Liidu abiga ehitatud Kuška—Herat—Kandahari maantee (750 km) ühendab lühimat teed kaudu maa põhjapiirkondi lõunarajoonidega. Nõukogude Liidul on Afganistani välissuhetes esikoht.

Küsimusi ja ülesandeid.

1. Missugust tähtsust omab Afganistani jaoks sõbralike sidemete tugevdamine Nõukogude Liiduga?
2. Kasutades teksti, määrake, milliseid kaupu Afganistan ekspordib.

IRAAN.

Pindala — 1,6 milj. km²
Rahvastik — 22 milj. el.
Pealinn — Teheran

Geograafiline asend.

Iraan (kuni 1935. a. — Pärsia) asub Aasia edelaosas. Lõunas uhuvad teda Pärsia ja Omaani laht ning põhjas Kaspia meri. Merepiiridel on suur tähtsus Iraani väliskaubanduslike sidemete seisukohalt. Lisaks sellele kulgesid juba vanast ajast peale läbi Iraani tähtsad maismaa-kaubateed Euroopast ja Põhja-Aafrikast Kesk-Aasiasse, Indiasse ja Hiinasse.

Iraani naabrus NSV Liiduga äratab tema suhtes imperialistlike riikide tähelepanu. Viimased teostavad Iraani majandusliku allutamise poliitikat, nad lülitasid ta agressiivsesse sõjalisse CENTO blokki ning muutsid tegelikult oma majanduse tooraine- ja agraarripatsiks. Nõukogude Liit aga, vastupidi, aitab Iraanil arendada rahvuslikku majandust, kasutada efektiivselt loodusvarasid. NSV Liidu ja Iraani vahel on sõlmitud mitu lepingut piirijõgede kasutamise kohta.

Küsimusi ja ülesandeid.

1. Missugused riigid on Iraanile piirinaabriteks?
2. Võrrelge Iraani ja Afganistani geograafilist asendit.

Rahvastik.

Iraan on paljurahvuseline riik. Siin elavad pärslased, kurdid, aserbaidžaanlased, araablased, armeenlased ja turkmeenid. Umbes poole rahvastikust moodustavad pärslased (farsid), kes asustavad maa lõuna- ja keskrajoone. Kõige arvukama rahvusena on pärslased mitmeti eri seisundis — nende keel on riigikeeleks ja nad on eesõigustatud töölevõtmisel. Üheksa kümnendikku Iraani rahvastikust kuulub iraani ja türgi-tatari keelte rühma. Peaaegu kogu Iraani elanikkond on islamiusuline.

Rahvastik paikneb erakordselt ebaühtlaselt. Põuastes piirkondades on asulad koondunud kas jõgede äärde või oaasidesse, kus on kättesaadav põhjavesi. Kaspia lõunarannikul paiknevad Iraani külad üksteisele lähestikku ja rahvastiku tihedus on seal kõige suurem — 30—35 el./km². Samal ajal jääb Kagu-Iraani kõrberajoonides asustus äärmiselt hõredaks — alla 1 el./km².

Maarahvastik moodustab kogu elanikkonnast $^3/_4$. Linnades on vähe töölisi, kuid palju kodutööndajaid, käsitöölisi ja väikekaupmehi. Mõisnikud, kaupmehed, tööstürid ning kõrgem vaimulikkond moodustavad Iraani rahvastikust ainult 1%.

Pealinn Teheran (üle 2 milj. elaniku) on Iraani peamine tööstuskeskus. Siia koonduvad maa kõiki rajoone ühendavad raud- ja maanteed. Linnas on kaks omavahel teravalt erinevat osa: kaasaegsete kivimajade, laiade tänavate, kirevate vitriinide, busside ja autodega uus «euroopalik» linn ning hallide, akendeta seintega savionnide ja kitsaste räpaste tänavatega vanalinn.

Majanduse üldiseloomustus. Põllumajandus.

Iraan on agraarmaa. Põllumajandusliku toodangu osatähtsus natsionaalses tulus moodustab $^3/_4$. Põllumajanduse arenemist takistavad feodaalsuhted. Maa kuulub mõisnikele ja vaimulikele.

Suurmaaomanikud elavad peaaegu eranditult linnades, olles sageli kõrgetel ametikohtadel riigiaparaadis. Talupoegade olukord on äärmiselt raske: ligi 60% talupoegadest puudub oma maa ja nad harivad üksnes väikesi renditud maatükke. Teravalt kontinentaalne ja kuiv kliima raskendab omakorda põllumajandusega tegelemist. Veepuudus annab end tunda maa kõigis rajoonides, välja arvatud

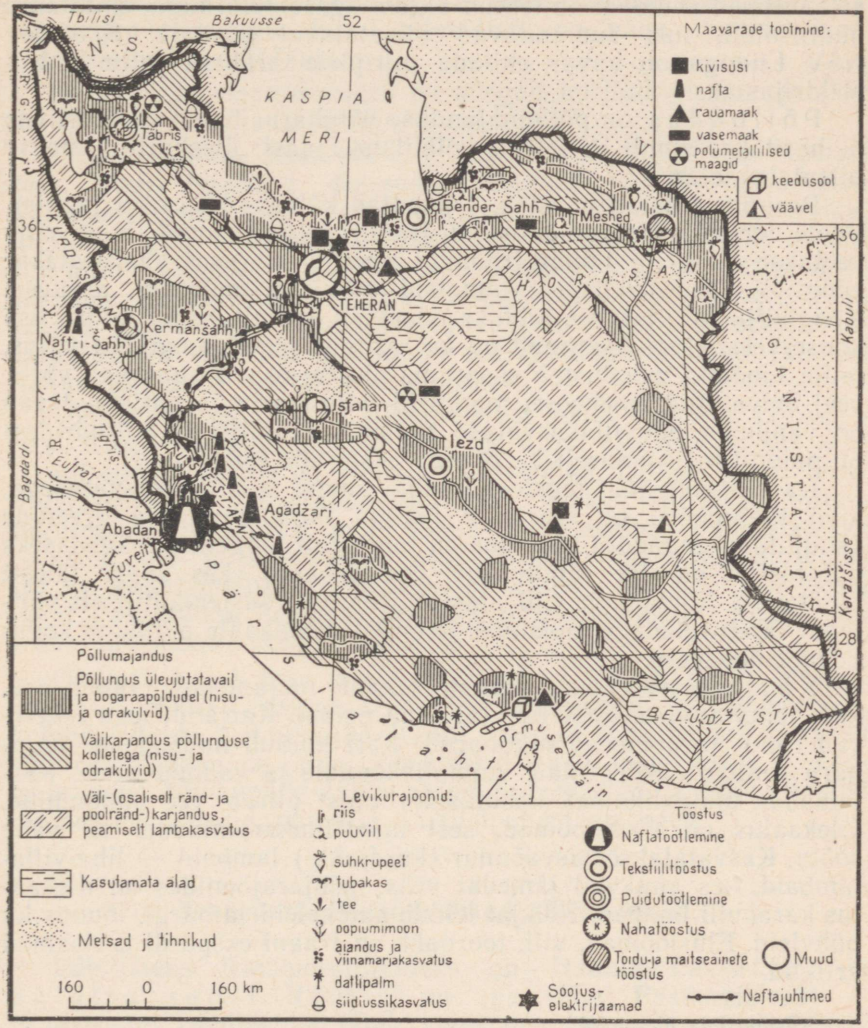

Missugused kultuurid on tüüpilised maa põhja-, kesk-, lääne- ja lõunarajoonidele? Mispärast paiknevad põllunduspiirkonnad Iraanis väikeste laikudena? Võrrelge Iraani ja Afganistani kaardi järgi juhtivate tööstusharude paiknemist.

Kaspia lõunarannik. Vesi on eranditult mõisniku käsutuses. Vee hinna määrab omanik, kusjuures mõnel pool on see niivõrd kõrge, et ületab isegi rendimaksu maa eest. Veepuuduse tõttu on talupojad mõnikord sunnitud põllundusest loobuma ja üle minema loomakasvatusele. Kuid ka sel juhul satuvad nad sõltuvusse mõisnikust, sest karjamaad kuuluvad samuti feodaalidele.

Põllumajanduse taseme tõstmiseks on valitsus võtnud tarvitusele mitmed abinõud: on tehtud algust agraarreformiga, ehitatakse hüdrosõlmi, mis suurendavad niisutatavat pindala. Koostöös NSV Liiduga on kavas ehitada piirijõele Araksile mitu hüdroelektrijaama.

P õ l l u n d u s on põllumajanduse põhiharu. Ta on ekstensiivne — haritakse ainult $^1/_3$ selleks kõlblikust maast; ülesharitud maast niisutatakse 25%.

Peamine teravili on nisu. Talupojad külvavad ka otra ja riisi. Poole teraviljasaagist annavad Iraani põhjarajoonid, kust vilja veetakse Kesk- ja Lõuna-Iraani. Linnade ümbruses kasvatatakse köögivilja ja kõrvitsalisi: tomateid, sibulaid, meloneid, arbuuse. Köögivilju tarvitatakse toiduks enamasti toorelt, ainult väike osa konserveeritakse. Arenenud on ka aiandus ja viinamarjakasvatus, mille toodang moodustab ekspordis olulise osa. Iraan veab välja veel kuivatatud aprikoose, mandleid, viigimarju ja datleid. Iraan on vanimaid puuvillakasvatuse rajoone. Tehnilistest kultuuridest on puuvill maksumuselt ka praegu ekspordis esikohal.

Iraani talupojad tegelevad juba ammu siidiussikasvatusega, kuid tänapäeval on see haru jäänud tagaplaanile ja greenide (siidiliblika munade) tootmine on tunduvalt langenud. Sagedaseks nuhtluseks on siin rändtirtsud (sarantšaad), kes saagi täiesti hävitavad. Nõukogude Liit abistab iraanlasi süstemaatiliselt võitluses rändtirtsudega, puistates lennukilt kemikaale putukate kogunemispaikadesse.

K a r j a k a s v a t u s etendab Iraani majanduses suurt osa, kuid tema arenemistase on veel üsna madal. Karjandusega tegelevadränd- ja poolränd-suguharud. Kari kuulub mõisnikele, suguharu pealikule, kõrgemale vaimulikkonnale ja kaupmeestele. Karjamaade ulatuslikumat kasutuselevõtmist piirab vee puudumine. Ülekaalus on väikeloomad, sest mäestikukarjamaadel on vähe sööta. Kasvatatakse rasvaõnnar-(kurdjukk-) lambaid — liha-villalambaid, kes annavad jämedat villa; põhjarajoonides on ülekaalus karakulli lambad. Kõikjal leidub kaameleid ja härgi, lõunas ka pühvleid. Elusloomad, vill, toornahk on Iraani ekspordi tähtsamad artiklid.

Küsimusi ja ülesandeid.

Iseloomustage võrdlevalt Iraani ja Afganistani looduslikke tingimusi ning põllumajandust.

Imperialistide ja feodaalide võimutsemine takistab Iraani rahvusliku tööstuse arenemist. Riigis puudub masinaehitus, väike on elektrienergiatoodang. Viimase toodang ühe elaniku kohta Iraanis on 40 korda väiksem kui Nõukogude Armeenias. Paljude tööstusharude ettevõtted töötavad mitte aastaringselt, vaid sesoonselt. Samal ajal ujutavad Iraani üle välismaa kaubad, tõrjudes välja rahvusliku toodangu. Suuri ettevõtteid on vähe, domineerivad kodutööndusliku töökojad.

Ehkki Iraani maapõuevaru on nõrgalt uuritud, on siin avastatud kivisütt, rauamaaki ja värvilisi metalle.

Iraani peamine loodusvara — nafta — on välismaa kapitali käes. Suuri leiukohti lõunaosas ekspluateerib Rahvusvaheline Naftakonsortsium, kuhu on oma kapitali mahutanud Ameerika, Inglise, Inglise-Hollandi ja Prantsuse monopolid. Iraanile kuuluvad ainult väikesed ettevõtted Naft-i-Šahhi juures ja naftatöötlemistehas Kermanšahhis. Nafta tootmine ja töötlemine on kõige suurem tööstusharu Iraanis. Nafta on maa ekspordi aluseks. Abadanis töötab maa üks suurimaid naftatöötlemistehaseid (kuulub Rahvusvahelisele Naftakonsortsiumile).

Töötlevas tööstuses on silmapaistval kohal tekstiilitööstus. Kõrgekvaliteedilist puuvilla ja villa veetakse sisse, sest Iraani enda tooraine on madala kvaliteediga. Erilisel kohal tekstiilitööstuses on vaibakudumine. Vaipu tehakse siin kõige mitmesugusemast materjalist ja erisuguse kvaliteediga. Valmistatakse villaseid, siid- ja puuvillaseid vaipu. Neid kootakse nii vabrikutes kui ka kodutööndusliikes töökodades käsitsi. Nii ühel kui teisel juhul kasutatakse rohkesti laste ja naiste tööjõudu. Vaibad on Iraani tähtsamaid eksportkaupu.

Olulisel kohal maa majanduses on toiduainete tööstus — suhkru-, riisipuhastus-, jahu-, konservi- ja teevabrikud, kuivproduktide tootmine jne. Iraani tööstuse arendamisel on olnud suur osa Nõukogude Liidul, kes abistas Iraani materjalide ja seadmete osas. Nõukogude Liidu abiga on ehitatud ja käiku lastud mitmed elevaatorid, puuvilla- ja riisipuhastustehased.

Transport. Majanduslikud välissidemed.

Põhilisteks transpordiliikideks on Iraanis raudtee- ja autotransport. Raudteid on aga vähe. Peamagistraal — Transiraani raudtee — läbib kogu maa Kaspia merest Pärsia laheni. On ehitatud mitmed maanteed. Välissidemete suhtes on suur tähtsus meretranspordil, viimane aga toimub peamiselt välismaa laevadega.

Iraan ekspordib toorainet ja veab sisse tööstuskaupu. Tema väliskaubanduse käibest langeb $^2/_3$ arenenud kapitalistlike maade arvele.

Küsimusi ja ülesandeid.

1. Tabeli 8 andmete alusel määrake Iraani koht maailma peamiste naftatootjate maade seas.
2. Võrrelge Iraani ja Afganistani ekspordi struktuuri.

TÜRGI.

Pindala — 781 000 km²
Rahvastik — 31 milj. el.
Pealinn — Ankara

Geograafiline asend.

Türgi on üks väheseid riike, mis paiknevad kahes maailmajaos. 97% tema territooriumist asub Aasias, kus ta hõlmab mägise Väike-Aasia (Anatoolia) poolsaare, osa Armeenia mägismaast, Süüria platoost ja Ülem-Mesopotaamiast. Euroopas kuulub Türgile väike ala Balkani poolsaare äärmises kaguosas.

Vahemere basseini idaosas, Aasia ja Euroopa «kokkupuutepunktis» ning Aafrika vahetus läheduses asuva Türgi geograafilisel asendil on mitu olulist iseärasust.

Läbi ja üle tema territooriumi kulgevad kõige lühemad rahvusvahelised maismaateed ja õhuliinid Euroopast Edela-Aasia maadesse ning Indiasse. Türgi lõunarannikult on mereliikluses suure tähtsusega Suessi kanali sissepääsuni ainult veidi üle 600 km. Kirdeosas on Türgil peaaegu 600 km ulatuses ühine maismaapiir NSV Liiduga.

Türgi piirides asub väljapääs Mustast merest Vahemerre — Bosporuse väin ja Dardanellid. Sellel on suur rahvusvaheline tähtsus, kuna ta puudutab nii Musta mere äärseid kui ka selle merega mitteseotud riikide huve. 1936. aastal sõlmitud rahvusvahelise kokkuleppe kohaselt on Türgi kohustatud püsivalt kindlustama väinades normaalsed laevasõidutingimused.

Türgi geograafiline asend, eriti tema naabrus sotsialistlike maadega, on tõmmanud pidevalt endale Ameerika Ühendriikide ja teiste imperialistlike suurriikide tähelepanu. Türgi on agressiivsete blokkide NATO ja CENTO liige.

Istanbul asub nii Euroopas kui Aasias, asetsedes sissepääsu juures Marmara merest Bosporuse väina. Vanades linnaosades (Fatih, Eminenü, Üsküdar) on kitsad kõverad tänavad, madalad majad, palju templeid ja käsitööndusliku töökodasid. Beyoglys asuvad äri- ja kaubanduskvartalid, Galatas — sadam ja tööstus.

Küsimusi ja ülesandeid.

1. Määrake tabeli 2 järgi Türgi koht territooriumi suuruselt ja rahvaarvult NSV Liidu naaberriikide seas.
2. Võrrelge Türgi, Iraani ja Afganistani geograafilist asendit.

Rahvastik.

Rahvastiku põhiosa (86%) moodustavad türklased — türgi-tatari keelerühma kuuluv rahvas. Kõige arvukamaks vähemusrahvuseks on kurdid (umbes 3 milj.), kes asustavad Iraani ja Iraagiga piirnevaid alasid Armeenia mägismaal. Maa teistes piirkondades elab veel araablasi, grusiinlasi, laase, armeenlasi, tšerkesse, kreeklasi ja bulgaarlasi. Vähemusrahvused kannatavad rahvusliku rõhumise, samuti riigis valitseva muhamedi kiriku usulise tagakiusamise all.

Rahvastiku tihedus on Türgis 40 inimest 1 km²-l. Kõige tihedam on asustus (2—3 korda suurem maa keskmisest) Euroopa-osas, Väike-Aasia poolsaare lääneosas ja mujal rannikupiirkondades; hõredalt on rahvastatud ulatuslikud kiltmaa-alad, eriti idaosas. Türgi on põhiliselt maarahvastiku maa. Savimajadest koosnevad külad on õige armetu ilmega, seda eriti maa sise- ja idaosas. Ainult veidi üle 1/4 rahvastikust elab linnades. Linnad on enamasti väikesed ja nõrgaltarenenud majandusega, kusjuures elanike tegevusalade poolest ning oma välisilmelt meenutavad nad rohkem suuri külasid.

Sellel foonil paistavad silma kaks linna. Esimene neist — Istanbul (koos eeslinnadega 1,9 milj. elanikku) — on Türgi tähtsaim kaubandus-, tööstus- ja transpordikeskus. Samuti on ta rikas iidsete ajaloomälestiste poolest. Pealinnas Ankaras elab üle 700 000 inimese. Linnas areneb kiiresti tööstus ja kaubandus, on ehitatud palju valitsushooneid ning rajatud uusi elamukvartaleid. Kuid sellele vaatamata jääb Ankara suurelt osalt kitsaste tänavate ja savist majadega vanaks türgi linnaks.

Küsimusi ja ülesandeid.

1. Maailma rahvastiku kaardi järgi atlases tehke kindlaks Türgi põhirahvaste paiknemine.
2. Missugustes Edela-Aasia maades peale Türgi elab veel kurde?

Majanduse üldiseloomustus.

Pärast vabariikliku korra kehtestamist 1923. a. suunas Türgi valitsus oma jõupingutused poolkoloniaalse sõltuvuse ja feodaalse mahajäämuse likvideerimisele ning kaasaegse tööstuse rajamisele. Tööstuse põhiharud natsionaliseeriti. Olulist abi osutas Türgile tema majanduslikus ülesehitustöös Nõukogude Liit.

Hiljem, eriti pärast Teist maailmasõda, olukord Türgis aga muutus. Taas tugevnes tema sõltuvus väliskapitalist, eriti Ameerika Ühendriikide, Itaalia ja Saksa FV monopolidest. Türgi militariseerimine ja osavõtt sõjalistest liitudest õõnestab veelgi tema niigi nõrka majandust.

Türgi on mahajäänud kapitalistlik riik; tema majanduse aluseks on põllumajandus.

Põllumajandus.

Türgi viljakamad maad kuuluvad suurmõisnikele ja kulakutele, aga samuti riigile. Türgi talupojad kannatavad maa vähesuse ja -puuduse all, puudus on neil ka töökarjast ja inventarist; raskesti kannatavad nad arvukate maksude ja andamite, mõisnike ja kula-

kute rõhumise ning omavoli all. Põllumajanduses kasutatakse masinaid vähe, neid on ainult suurtes mõisamajandites. Algeliste vahenditega haritud, halvasti väetatud ja suurelt osalt kuiv maa (niisutussüsteeme on väga vähe) annab madalat saaki. Viimasel ajal võib täheldada kapitalismi sissetungi ka põllumajandusse.

Ülesharitud maa hõlmab $^1/_3$ Türgi pindalast, paiknedes peamiselt lääneosa madalikul ning Vahemere ja Musta mere rannikul, samuti jõeorgudes ning kiltmaal mäestikevahelistes nõgudes. Põllunduses etendavad peaosa teraviljad; nende, eriti nisu arvele langeb $^4/_5$ kogu külvipinnast. Teravilju kasvatatakse põhja-, kesk- ja idarajoonides, kus valitseb kontinentaalne kliima. Tehniliste kultuuride osa külvipinnas on õige tühine, kuid nende osatähtsus majanduses, eriti ekspordis, on suur.

Kümnetesse maadesse veetakse välja peaaegu kogu tema erakordselt kõrge kvaliteediga tubaka saak. Tubaka- ja seesamisaagilt on Türgi maailmas esimeste hulgas, oliivisaagilt aga kolmandal kohal (Hispaania ja Itaalia järel).

Loomakasvatuse *põhiharuks on lammaste ja kitsede kasvatamine.* Anatoolia kiltmaa ja Armeenia mägismaa ääretutel

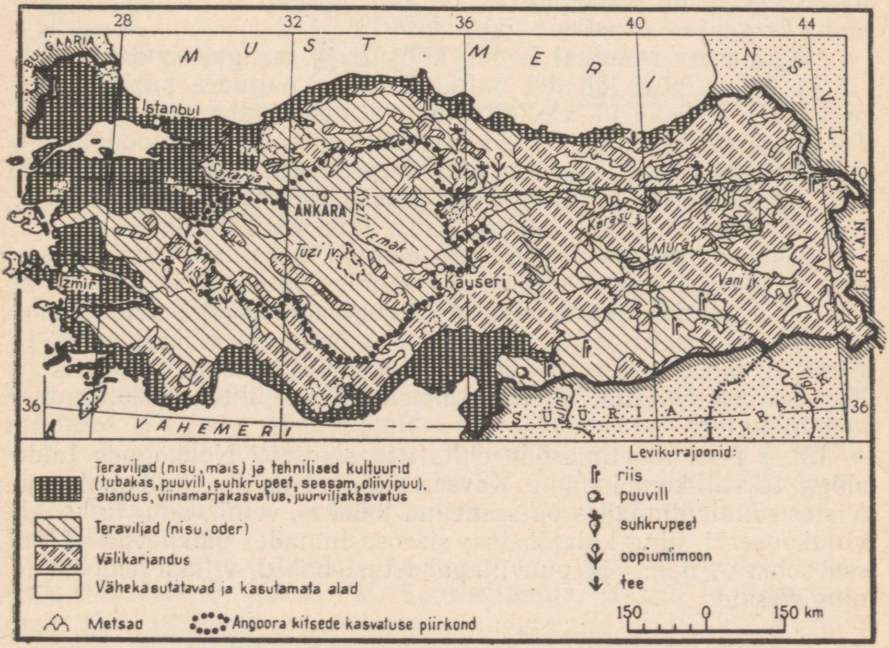

Vaadake kaarti ja tehke kindlaks, missuguseid kultuure kasvatatakse rannikul ning milliseid maa siserajoonides. Eristage tehniliste kultuuride põhivööndid. Millega seletada põllumajanduskultuuride sellist paiknemist?

kuivadel ning kivistel karjamaadel karjatatakse kokku rohkem kui 60-miljonilist kitse- ja lambakarja. Selle primitiivse rändkarjanduse kõrval tegeldakse poolsaare siseosas veel angoora kitsede kasvatusega, kes on kuulsad oma pika valge siidpehme villa poolest. Türgile kuulub $^1/_2$ kogu maailma angoora kitsede arvust ning ta on esikohal angoora villa toodangult ja ekspordilt.

Küsimusi ja ülesandeid.

1. Koostage Türgi kõlvikute struktuuri sektordiagramm järgmiste andmete põhjal: põld — 29%, viljapuuaiad, viinamarjaistandused, köögiviljaaiad — 3%, niidud ja karjamaad — 38%, mets — 13%, kasutamiskõlbmatu maa — 17%.
2. Tabelite 15, 18 ja 19 järgi määrake Türgi koht teiste maade hulgas nisu- ja puuvillatoodangult ning lammaste arvult.

Tööstus.

Türgi on rikas paljude maavarade poolest, mida vajab raske-tööstus, aga samuti kerge- ja toiduainete tööstuse tarvis minevast toorainest. Kuid *rasketööstus on siin nõrgalt arenenud*, jäädes maha *kerge-* ja *toiduainete tööstusest.*

Musta mere rannikul leidub kivisütt ja mangaanimaaki, Süüria ja Iraagi piiri lähistel naftat, kiltmaa paljudes piirkondades pruunsütt, rauamaaki, vaske, polümetallilisi maake, soola, väävlit. Türgi annab ligikaudu $^1/_4$ kapitalistlike maade kroomitoodangust. Peaaegu kogu maak veetakse välja kapitalistlikesse suurriikidesse, eriti Ameerika Ühendriikidesse ja Saksa FV-sse. Muu mineraalse tooraine kaevandamine toimub ainult väikeses ulatuses.

Elektrienergia toodangult iga elaniku kohta on Türgi Aasia riikide seas viimaste hulgas. Karabükis töötab kohaliku söe ja Divriği rajoonist juurdeveetava rauamaagi baasil metallurgia-kombinaat. Lisaks sellele leidub veel mõningaid väikesi must- ja värvilise metallurgia ettevõtteid. Istanbulis, Ankaras, Izmiris ja Kayseris on ehitatud väikesed masinaehitus-, keemia- ning tsementitehased.

Enne Teist maailmasõda ehitati ja sisustati Nõukogude Liidu abiga tekstiilikombinaadid Kayseris ning Nazillis. Sadamates ja teistes rannikulinnades on arenenud tubaka-, veini-, puu- ja köögiviljakonserv- ning kalatööstus; siseosa linnades paiknevad väikesed suhkru-, naha- ja puuvillapuhastustehased, villapesemiskojad ning veskid.

Küsimusi ja ülesandeid.

Andke Türgi ranniku- ja siserajoonide looduse, rahvastiku paiknemise ning majanduse lühike võrdlev iseloomustus.

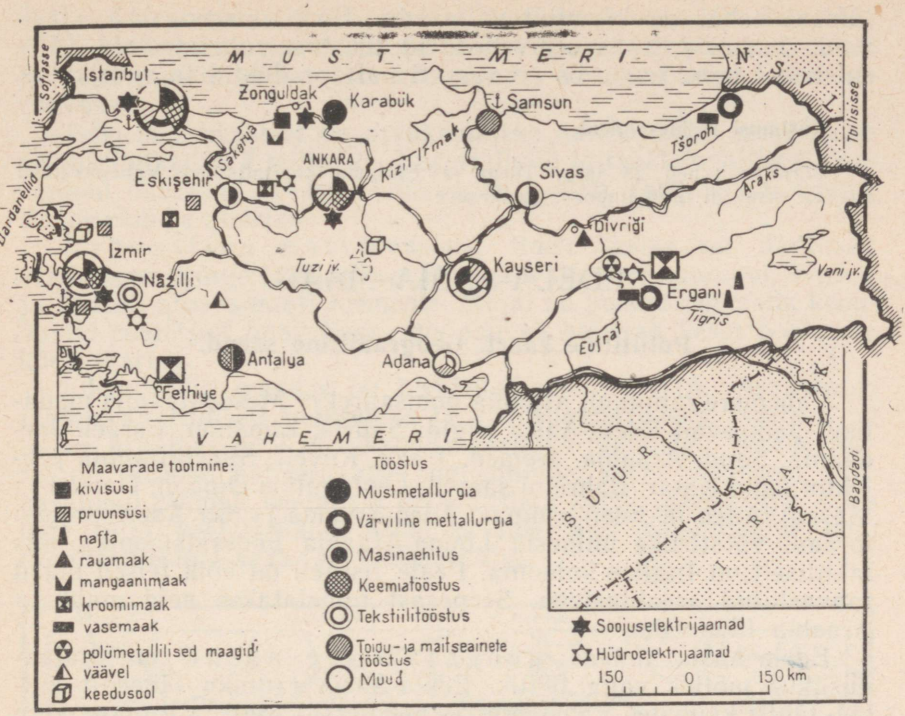

Võrrelge seda kaarti Türgi põllumajanduskaardiga. Milliseid ühiseid jooni võib leida Türgi tööstuse ja põllumajanduse paiknemises? Nimetage peamised tööstuskeskused. Jälgige rauamaagi teekonda Divriğist Karabüki metallurgiakombinaati.

Transport. Majanduslikud välissidemed.

Transport on Türgis nõrgalt arenenud. Raudteid on vähe — kogupikkus ainult 8000 km, seega iga 100 km² kohta vaid 1 km raudteed. Paljudel siserajoonidel on nii üksteisega kui ka rannikuga väga halb ühendus. Türgi poolsaarelisele asendile ei vasta ka tema merelaevastiku väike maht. Väliskaubanduses kasutab ta välismaa laevade teeneid. Suuremad sadamad on Istanbul ja Izmir.

Väliskaubanduses on tema peamised partnerid Ameerika Ühendriigid, Saksa FV, Suurbritannia, Itaalia ja Prantsusmaa. Kaubalepingu ebasoodsate tingimuste tõttu on Türgil nende maadega kauplemisel negatiivne bilanss. Viimastel aastatel on laienenud võrdõiguslik kaubavahetus NSV Liiduga ja teiste sotsialistlike riikidega. Türgi ekspordis domineerivad põllumajandussaadused: tubakas, puuviljad, pähklid, puuvill, nisu, vill;

tähtsal kohal on kromiidi väljavedu. Türgi impordib masinaid, seadmeid, transpordivahendeid, tööstuse valmistooteid. Tähtsal kohal tema impordis on samuti naftaprodukti ja vedelkütus.

Küsimusi ja ülesandeid.

Võrrelge tabeli 28 järgi Türgi ja Euroopa kapitalistliku Vahemeremaa Kreeka ekspordi ning impordi struktuuri.

EDELA-AASIA MAAD.

Poliitiline kaart. Geograafiline asend.

Vahemere rannikul, Araabia poolsaarel ja Mesopotaamia madalikul paiknevad Edela-Aasia riigid: Süüria, Liibanon, Iisrael, Jordaania, Saudi Araabia, Jeemen, Iraak, Kuveit, Suurbritannia protektoraadid Katar, Bahreini saared, Lepinguline Omaan, Omaan ja Maskat, Aden ja Aden-asumaa. Aden-asumaa ja osa Adeni-protektoraadi vürstiriike ühinesid Lõuna-Araabia Föderatsiooniks, mis faktiliselt on Inglise koloonia. Peale Iisraeli on kõik teised maad rahvastatud araablastega. Seepärast nimetatakse neid maid ka Araabia Idamaaks.

Edela-Aasia maade geograafiline asend on majanduslikus mõttes väga tähtis. Edela-Aasia ranniku lähedalt kulgeb tähtis kaubatee Vahemerest läbi Suessi kanali ja Punase mere Lõuna-Aasia maadesse. Selle tee üks haru suundub ümber Araabia poolsaare Pärsia lahte, mille rannikul imperialistlikud kompaniid toodavad naftat.

Üle Edela-Aasia maade territooriumi viivad Euroopast Aasiasse ja Austraaliasse ning Aasiast Aafrikasse lennuliinid, läbi Edela-Aasia kulgevad samuti rahvusvahelised raudteeliinid Euroopast üle Türgi Pärsia lahe rannikule. Imperialistlikud riigid on rajanud Edela-Aasiasse mitmed suured lennuväljad ja lennuväebaasid.

Küsimusi ja ülesandeid.

1. Märkige värvilise pliiatsiga kontuurkaardile Edela-Aasia riikide piirid ning kirjutage juurde pealinnade nimed.
2. Hinnake maailma poliitilise kaardi, samuti mereteede, õhu- ja raudteeliinide kaardi põhjal Edela-Aasia maade geograafilist asendit.

Rahvastik.

Edela-Aasia maades elab kokku üle 30 miljoni inimese. Elanikkonna rahvuslik koosseis on võrdlemisi ühetaoline: valdav enamik räägib araabia keelt. Araablased on muhamediusuli-

sed, osa ka kristlased (Liibanonis pool elanikkonnast). Iisraelis, mille põhirahvuse moodustavad juudid (peamiselt pärast Esimest ja Teist maailmasõda sisse rännanud), on araablased vähemusrahvuseks.

Teistest rahvastest on arvukamateks kurdid, kelle arv Iraagis ulatub ligikaudu 2 miljonile. Imperialistid ja reaktsioonilised ringkonnad õhutavad Iraagi elanikkonna hulgas rahvuslikku vaenu. Kurde elab ka Süürias.

Rahvastiku paiknemine Edela-Aasias on äärmiselt ebaühtlane. Kõige tihedam on asustus Vahemere rannikul, Tigrise ja Eufrati orus, samuti Jeemenis. Mujal on paikne rahvastik koondunud peamiselt oaasidesse, mis asuvad hajusalt keset poolsaare kõrbeavarusi.

Edela-Aasia maades on ülekaalus maarahvastik. Araablased jagunevad endiselt paikseteks ja rändsuguharudeks. Näiteks on Saudi Araabias pool elanikkonda rändava eluviisiga. Nende juures on säilinud patriarhaalse sugukondliku korra jäänuseid. Mitmel maal põimub feodalism orjandusliku korra jäänustega. Alles õige hiljuti keelati Saudi Araabias ametlikult orjapidamine, kuid faktiliselt esineb seda veel tänapäevalgi.

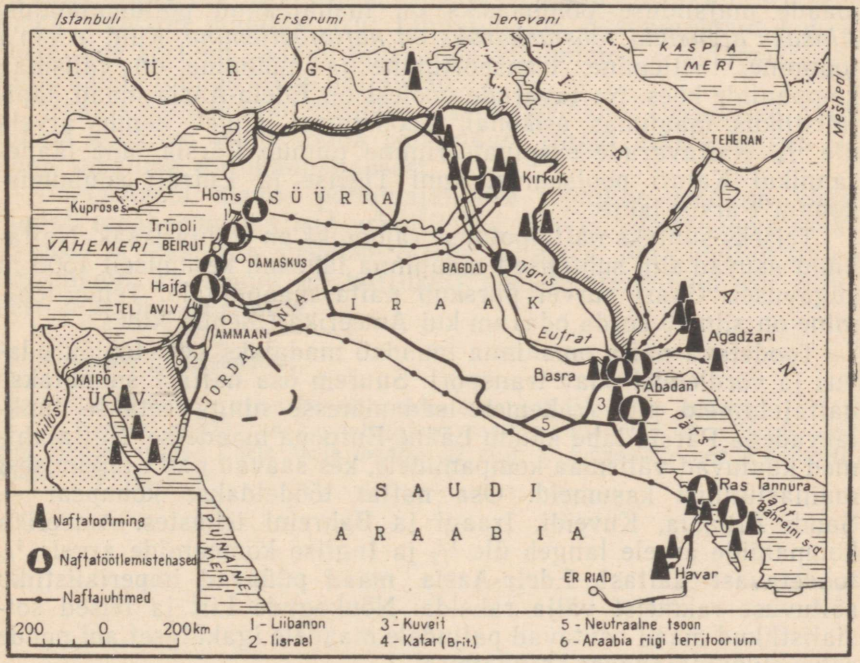

Naftatootmine on ainuke arenenud tööstusharu Edela-Aasia maades. Leidke kaardil naftatootmise ja naftatöötlemise rajoonid ning naftajuhtmed.

Osa paiksest rahvastikust elab siinsetes vähestes linnades. Enamik linnu tekkis juba vanaajal kaubateedel — rannikul, jõeorgudes ja oaasides. Mõningatest neist kujunesid suured kaubandus- ja tööstuskeskused. Edela-Aasia suuremad linnad on Bagdad (730 000 el.), Damaskus (530 000 el.) ja Beirut (500 000 el.). Edela-Aasias asuvad muhamedi ja ristiusu keskused. Need on Meka ja Mediina — kogu maailma muhameedlaste palveränn-akute sihtpunktid — ning Jeruusalemm — kristlaste ja juutide «püha» linn. Linnade seas kuulub eriline koht Adenile — Suurbritannia mere- ja lennuväebaasile.

Küsimusi ja ülesandeid.

Tabeli 2 alusel võrrelge Edela-Aasia maid omavahel rahvastiku tiheduse poolest.

Majandus.

Imperialistlike riikide kestev ülevõim muutis Edela-Aasia maad toorainega varustajaiks ja valmistoodangu importijaiks ning oli nende majandusliku mahajäämuse peapõhjuseks. Edela-Aasia maade majanduse põhibaasiks on mahajäänud põllumajandus. *Ainsaks arenenud tööstusharuks on naftatöötlemine.* Kuid nafta tootmine, töötlemine, transportimine ja müümine on välismaa kompaniide käes. Naftavarude poolest on Edela-Aasia maad kapitalistlikus maailmas esikohal. Toodangust langeb nende arvele üle $^1/_4$. Naftavarude ekspluateerimine toimub Pärsia lahe lääne-rannikul Katari poolsaarest kuni Tigrise ja Eufrati suubumiskohani Pärsia lahte.

Teiseks suureks naftatootmise rajooniks on Põhja-Iraak. Naftakihid asuvad siin suhteliselt maapinna lähedal, keskmiselt 1500 m sügavusel. Gaasi survel purskub nafta maapinnale. Tema tootmine on siin 10 korda odavam kui Ameerika Ühendriikides.

Toodetava nafta omahinna muudab madalaks veel tööjõu odavus ja võrdlemisi odav transport. Suurem osa naftast suunatakse naftajuhtmeid pidi Vahemere sadamatesse ning veetakse tanklaevadega Pärsia lahe kaudu Lääne-Euroopa maadesse. Naftajuhtmed kuuluvad välismaa kompaniidele, kes saavad nafta müümisest muinasjutulisi kasumeid. Osa naftat töödeldakse kohapeal — Saudi Araabia, Kuveidi, Iraagi ja Bahreini tehastes. Ameerika kompaniide arvele langeb üle $^1/_2$ ja Inglise kompaniide arvele $^1/_3$ toodetavast naftast. Edela-Aasia maad püüavad imperialistliku sõltuvuse rakmeist välja rabelda. Nõukogude Liit ja teised sotsialistlikud maad osutavad paljudele maadele igakülgset abi nende rahvusliku majanduse arendamisel.

Töötlev tööstus on Edela-Aasia maades arenenud nõrgalt. Enamasti (jättes arvestamata naftatöötlemise) piirdub ta

põllumajandussaaduste ümbertöötamisega. Mõnevõrra rohkem on tööstus arenenud Iisraelis ja Süürias. Kõikjal on aga arenenud kodutööndus.

Edela-Aasia maade rahvastiku põhitegevusalaks on niisutuspõllundus, rränd- ja poolrändkarjandus. Araabia poolsaare keskosas paikneb liivakõrbetest ümbritsetud kiltmaa. Ilma teedeta, veeta ja taimkatteta kõrbed laiuvad sadade kilomeetrite ulatuses. Asulaid leidub üksnes harvades oaasides. Jõgesid Araabia poolsaarel pole, esineb ainult kuivi jõesänge — vadisid. Aastane sademete hulk on alla 100 mm. Põllumajandusega on siin võimalik tegelda ainult oaasides või arteesia kaevude läheduses. Üksnes 5% Araabia poolsaare pindalast on kaetud metsadega ja kultuurtaimestikuga. Siserajoonides kasvatavad beduiinid-nomaadid lambaid, kaameleid ja hobuseid — kuulsaid araabia traavleid.

Piki Vahemere rannikut kulgevad mäeahelikud peavad kinni merelised õhumassid, mistõttu rannikumadalikud saavad aastas 700 mm, kohati isegi üle 1000 mm sademeid. Mesopotaamia madalikul on aastane sademete hulk alla 200 mm, kuid heaks niisutusallikaks on siin kaks suurt jõge — Tigris ja Eufrat. Liibanonis, Iisraelis, Süürias ja Jeemenis kasvatatakse peale teraviljade tsitruselisi. Apelsinid ja sidrunid on tähtsad eksportartiklid. Jeemeni moka kohv on maailmaturul hinnatud kui üks paremaid kohvisorte. See sort on saanud oma nime samanimelise sadama järgi, mille kaudu toimub kohvi väljavedu.

Iraagis hõlmavad ulatuslikke alasid datlipalmi istandused. Datlid on kohaliku elanikkonna põhitoidus. Iraagi arvele langeb $^3/_4$ kogu maailma datlikaubandusest.

Edela-Aasia maade põllumajanduse tehniline tase on väga madal, maaharimise viisid primitiivsed. See on olemasoleva maavalduse ja -kasutuse süsteemi otsene tagajärg. Maa kuulub suurmõisnikele. Talupojad on harilikult pooleterarentnikud või tillukese maatüki omanikud.

Küsimusi ja ülesandeid.

1. Tabeli 8 järgi arvutage välja naftatoodang Edela-Aasia maades.
2. Uuritud naftavarud kapitalistlikus maailmas ulatuvad 39 miljardi tonnini. Sellest asuvad Edela-Aasia maades 22 mljr. t. Joonestage nende andmete põhjal tulpdiagramm.

AAFRIKA.

ÜLDINE ÜLEVAADE.

Pindala — 30,3 milj. km²
Rahvastik — 301 milj. el.

Geograafiline asend.

Hiiglasuurt Aafrika mandrit ümbritsevad ookeanid ja mered. Üksnes Suessi maakitsus, mida läbib kanal, ühendab Aafrikat Aasiaga. Seepärast *peab Aafrika ühendust maailma kõigi maadega õhu- ja mereteede kaudu.*

Enne seda, kui avastati ümber Aafrika kulgev meretee, oli selle mandri territoorium maailma peamistest kaubateedest kõrval. Üksnes Põhja- ja Kirde-Aafrika maadel oli üle Vahemere elav kaubavahetus Euroopaga. Pärast Suessi kanali ehitamist jäid need maad ühele tähtsaimale mereteele maailmas.

Praegu ühendavad Aafrikat teiste maailmajagudega regulaarsed laevaliinid. Aafrika kontinenti katab tihe rahvusvaheliste lennuliinide võrk. Õhutranspordil on suur tähtsus kaubanduse ning reisijate- ja postiveo alal.

Vähem soodus on Aafrika sisepiirkondade geograafiline asend. Sageli paiknevad nad tuhandete kilomeetrite kaugusel rannikust ning ühenduse pidamine nende aladega on raske. See on võimalik ainult lennukite ja autode abil.

Imperialistlikud riigid omistavad Aafrika geograafilisele asendile suurt tähtsust. Mitmetes maades on nad ehitanud sõja-, lennu- ja mereväebaase, mida püütakse säilitada isegi sõltumatuse saavutanud riikides.

Küsimusi ja ülesandeid.

1. Vaadelge atlase transpordikaardil Aafrika asendit maailma mere- ja õhuteedel.
2. Määrake atlases oleva tabeli järgi kaugus Kaplinnast New Yorki, Buenos Airesesse ja Fremantle'isse (Austraalia).

Enne eurooplaste kolonisatsiooni Aafrikasse eksisteerisid seal kohalike rahvaste riigid.

Araabia riigid Põhja-Aafrikas — Alžeeria, Egiptus, Liibüa, Tuneesia ja Maroko — olid majanduslikult suhteliselt hästi arenenud. Neis oli välja kujunenud feodaalse maavalduse süsteem. Mitmesugused käsitöötooted olid Euroopa ja Aasia maadega toimuva ulatusliku kaubavahetuse objektiks. Kõrge taseme oli saavutanud araabia kultuur. XVI sajandil sattusid need riigid (välja arvatud Maroko) peaaegu neljasajaks aastaks Osmani impeeriumi võimu alla, mis pidurdas nende maade majanduslikku arenemist. Kontinendi ülejäänud osas eksisteerisid keskajal Etioopia, Mali, Gaana ja teised riigid, kus olid arenenud käsitöö ja kaubasuhted teiste maadega ning välja kujunenud omad traditsioonid ja kultuur. Troopilise Aafrika maid iseloomustas sugukondlik ühiskonnakord. Feodaalsuhted kujunesid siin aeglasemalt kui araabia riikides.

Eurooplased (portugallased ja hispaanlased) ilmusid Lääne- ja Lõuna-Aafrika rannikule esmakordselt XIV sajandil. XV—XIX sajandil oli Aafrika K. Marxi sõnade kohaselt jahimaaks, kus kütiti mustanahalisi. Orje veeti Ameerikasse ja Lähis-Itta. Orjakaubandus andis väga suurt kasumit ning oli Euroopa maadele kapitali üheks esialgse akumulatsiooni allikaks. Aafrika elanikkonnale aga põhjustas see kirjeldamatuid kannatusi. Orjakaubanduse perioodi vältel hukkus ja veeti välja kokku ligikaudu 100 miljonit aafriklast.

Euroopa riikide vallutused Aafrikas piirdusid esialgu rannikuga. Kuid Aafrika lõunaosas oli juba XVII sajandil küllaltki suur ala anastatud Hollandist tulnud asukate (buuride) poolt.

Aafrika jaotamine.

Eurooplaste sissetung Aafrika mandri sisealadele laialdaste territooriumide anastamise ja asumaadeks muutmise eesmärgil algas XIX sajandi teisel poolel. Eriti intensiivseks muutus Aafrika mandri jaotamine koloniaalriikide vahel kapitalismi üleminekuga imperialistlikku arenemisstaadiumi, s. o. XIX ja XX sajandi vahetusel. Aafrikat käsitati rikkalike loodusvarade allikana ning suurt kasumit andva müügituruna.

Anastamine toimus nii vägivalla kui ka orjastavate lepingute pealesundimise teel. Vallutajaile osutati vastupanu sageli kümneid aastaid.

Mandri koloniseerimisega kaasnes äge võitlus imperialistlike riikide vahel. Suure osa Aafrika territooriumist haarasid enda kätte Suurbritannia ja Prantsusmaa.

Inglise asumaad moodustasid Aafrika idaosas peaaegu katkematu põhjast lõunasse kulgeva vööndi. Kirde-Aafrikas okupeeris Suurbritannia Egiptuse ja anastas osa Somaali poolsaarest. Surunud maha Ida-Sudaani relvastatud vastupanu, kuulutas Inglismaa selle ala Suurbritannia ja Egiptuse ühisvalduseks. Ida-Aafrikas haaras Suurbritannia Keenia, Uganda ja Sansibari. Kesk- ja Lõuna-Aafrikas laienesid Suurbritannia valdused Põhja- ja Lõuna-Rodeesia, Njassamaa ja Betšuaanamaa liitmise teel Suurbritannia koloniaalvaldustega. Aafrika lõunaosas loodi domi-

nioon — Lõuna-Aafrika Liit, Lääne-Aafrikas anastas Suurbritannia Kullaranniku ja Nigeeria.

Peamised Prantsusmaa valdused paiknesid Lääne-, Kesk- ja Põhja-Aafrikas. XX sajandi alguses ühendati kaheksa Prantsuse kolooniat — Ginea, Elevandiluurannik, Dahomee, Ülem-Volta, Senegal, Lääne-Sudaan, Niiger ja Mauretaania — ühiseks koloniaalvalduseks nimetusega Prantsuse Lääne-Aafrika. XIX sajandi lõpuks tungisid prantsuse kolonisaatorid Ginea lahe äärest Tšaadi järveni. Tšaadi, Ubangi-Šari, Kongo ja Gabooni kolooniast moodustati Prantsuse Ekvatoriaal-Aafrika. Põhja-Aafrikas vallutas Prantsusmaa Alžeeria. Tuneesiast ja Marokost said Prantsusmaa protektoraadid. Asumaaks muudeti ka Madagaskari saar. *Esimese maailmasõja eelõhtul hõlmasid Inglise ja Prantsuse koloniaalvaldused umbes kaks kolmandikku Aafrika territooriumist.*

Saksamaa koolooniaks muudeti Tanganjiika, Ruanda-Urundi, Togo, Kameruun ja Edela-Aafrika. Portugal anastas Angoola ja Mosambiigi, Belgia — hiiglasuure Kongo territooriumi mandri südames. Peale selle oli Aafrikas Itaalia valdusi (Eritrea, osa Somaalist, Liibüa) ja mõned Hispaania valdused (Hispaania Sahaara, Hispaania Maroko, Hispaania Ginea). Seega oli kogu Aafrika muudetud koloniaalmandriks.

Aafrika põlisasukaid rõhuti äärmise julmusega. Kolonisaatorid anastasid viljakad maad ning ajasid talupojad sealt minema, koormasid põliselanikke suurte maksudega, jätsid nad ilma igasugustest poliitilistest õigustest. Üle 90% elanikkonnast oli kirjaoskamatu. Aastatulu ühe aafriklase kohta oli mitukümmend korda madalam kui eurooplase kohta. Talupoegade ülimalt kasin sissetulek ja aafriklastest tööliste nigel palk sundisid neid poolnäljas kiratsema. Kõigi koloniaalmaade majandus oli mahajäänud. Julm oli rassiline diskrimineerimine.

Muutused Aafrika kaardil pärast Teist maailmasõda.

Enne Teist maailmasõda oli Aafrikas kõigest neli vormiliselt sõltumatut riiki: Etioopia (oli aastail 1936—1941 Itaalia poolt okupeeritud), Egiptus, Libeeria ja Lõuna-Aafrika Liit. Egiptuses aga paiknesid Inglise väed. Libeeria sõltus tegelikult Ameerika Ühendriikidest, Lõuna-Aafrika Liidus (alates 1961. a. — Lõuna-Aafrika Vabariik) olid poliitilised õigused ainult Euroopa päritoluga elanikkonnal.

Teise maailmasõja käigus ja sõjajärgsel perioodil jõudis Aafrika maade rahvuslik vabadusliikumine välja üksikute asumaade piirest ning muutus kogu mandrit hõlmavaks liikumiseks. Sotsialistlike maade revolutsiooniline eeskuju avaldas tohutut mõju rahvusliku vabadusliikumise hoogustumisele Aafrika koloniaalmaades. Kolooniates tekkisid progressiivsed patriootlikud parteid ja

organisatsioonid, kes nõudsid sõltumatust ja demokraatlikke reforme.

Rahvusliku vabadusliikumise enneolematu tõusu tulemusena likvideeriti koloniaalrežiim enamikus Aafrika maades. Teistest varem kuulutati sõltumatuks Põhja-Aafrika riigid. Alžeeria rahvas võitis kätte vabaduse kolonisaatorite vastu peetud relvastatud võitluse tulemusena, mis kestis 1954. aastast kuni 1962. aastani. 1960. aastal saavutas sõltumatuse 17 Lääne-, Kesk- ja Põhja-Aafrika riiki. Seda aastat nimetatakse «Aafrika aastaks». 1965. a. alguseks saavutasid 49 Aafrika riigist (ilma saareliste valdusteta) 36 sõltumatuse. Neist 31 on vabariigid, 1 dominioon ja 4 konstitutsioonilised monarhiad. Nüüd on juba 85% Aafrika elanikkonnast vabanenud koloniaalikkest.

Lõuna-Aafrikas on säilinud Suurbritannia ja Portugali koloониad. Sõltumatute riikide hulka ei arvata Lõuna-Aafrika Vabariiki, kus käesoleval ajal jääb tähtsaimaks probleemiks rassismi likvideerimine ja võrdsete õiguste kehtestamine maa kogu elanikkonnale. Nende maade rahvad võitlevad sihikindlalt kolonisaatorite vastu, oma rahvusliku vabanemise eest.

Lõuna-Aafrika Vabariik on peamiseks rassismi koldeks Aafrikas. Lõuna-Aafrika Vabariigi linnades on aafriklastel keelatud elada ühistes rajoonides eurooplastega. Rongides, avalikes kohtades, koolides on kehtestatud rassieraldatuse (apartheidi) põhimõte: «valge» elanikkonna eraldamine «värvilisest». Tuhanded aafriklaste perekonnad on paigutatud reservatsioonidesse, kus maa on põlluharimiseks ja karjapidamiseks peaaegu kõlbmatu. Samasugune rassilise rõhumise režiim on kehtestatud ka Lõuna-Aafrika Vabariigi poolt okupeeritud Edela-Aafrikas. Imperialistid püüavad säilitada oma võimu vabanenud maades, muuta nende sõltumatust formaalseks, püüavad upitada võimule neile ustavaid valitsejaid.

Aafrika sõltumatutele maadele osutatava «abi» sildi all püüavad kolonisaatorid kiskuda neid sõjalistesse blokkidesse, sunnivad neile peale ebasoodsaid majanduslikke lepinguid. Kõiges selles väljendub imperialistide püüd takistada noorte sõltumatute riikide mittekapitalistlikku arenemist, säilitada koloniaalrežiim uuel kujul (neokolonialism).

Suur tähtsus on 1963. aastal Addis Abebas Aafrika riikide riigipeade konverentsil vastuvõetud «Aafrika ühtsuse hartal». Aafrika riigid võtsid endale kohustuse arendada tihedat koostööd võitluses kolonialismi vastu, koordineerida oma tegevust riigikaitse, majanduse, ühenduse pidamise, hariduse ja tervishoiu alal.

Küsimusi ja ülesandeid.

1. Kasutades atlases leiduvat kaarti, kirjutage vihikusse sõltumatuse saavutanud riikide nimed.
2. Tehke tabeli nr. 2 järgi kindlaks, missugune on Aafrika vabanenud maade riigikord.
3. Kandke kontuurkaardile imperialistlike riikide valdused saartel.

Rahvaarv ja iive.

Koloniaalrežiimi perioodil kasvas rahvaarv Aafrikas väga aeglaselt. See on seletatav elanikkonna erakordselt suure suremusega, mida põhjustasid halastamatu ekspluateerimine, inimeste otsene füüsiline hävitamine, orjakaubandus, viljatutesse kõrbetesse tõrjutud rahvaste (näiteks bušmanite ja hotentottide) järkjärguline väljasuremine. Belgia Kongo elanikkond kahanes aastail 1911—1959 30 miljonilt 14 miljonile. Mitmetes sõltumatutes maades, eriti Alžeerias, Araabia Ühinenud Vabariigis, Gineas, Malis ja Gaanas, rakendatakse abinõusid võitluseks haiguste vastu, maaelamute ja linnatänavate sanitaarse seisundi parandamiseks. Ehitatakse haiglaid, kasvab meditsiinitöötajate kaader, paranevad elanikkonna üldised elutingimused. Nende abinõude tulemusena väheneb suremus, rahvastiku loomulik juurdekasv on mitmel maal mõningal määral tõusnud.

Kuid niisugust võitlust ei peeta kõigis Aafrika maades ühesuguses ulatuses. Enamikus Aafrika maades on tervishoiusüsteem veel madalal tasemel. Aafrika maades on sündimus ja elanikkonna juurdekasv suurem kui Euroopa maades, kuid keskmine eluiga on kõrge suremuse tõttu ainult 35—40 aastat.

Etniline koosseis.

Aafrika elanikkond koosneb paljudest rahvustest, rahvastest ja suguharudest, kes erinevad üksteisest keelelt, kultuurilt, elulaadilt. Elanikkonna rassilise ja rahvusliku koosseisu kirevust on süvendanud põliselanikkonna migratsioon, Aasia rahvaste ümberasumine Aafrikasse ja eurooplaste sissetung. Euroopa päritoluga elanike osatähtsus on väike (ainult 3% mandri rahvastikust). Pool Euroopa päritoluga elanikest asub Lõuna-Aafrika Vabariigis.

Keelelt jagunevad Aafrika rahvad mitmesse rühma.

Põhja- ja Kirde-Aafrika elanikkond, kaasa arvatud peaaegu kogu Sahaara ja Somaali poolsaare rahvad (kokku üle kolmandiku kontinendi rahvastikust), kõneleb semiidi-hamiidi keelkonna keeli. Siia kuulub ka araabia keel, mida räägib ligi 60 miljonit aafriklast. Araabia keel on kirjakeelena kasutusel Alžeerias, Araabia Ühinenud Vabariigis, Marokos, Tuneesias, Liibüas.

Ida-, Kesk- ja Lõuna-Aafrikas on levinud bantu keeled. Neid keeli kõneleb üle kolmandiku Aafrika elanikkonnast. Ida-Aafrikas räägib bantu keelkonna suaheeli keelt 30—40 miljonit inimest.

Lääne-Aafrikale on iseloomulik rahvusliku koosseisu kirevus ja keerukus.

Aafrika jagamisega imperialistlike riikide poolt lahutati rah-

vuslikult ühtsed elanikkonna rühmad üksteisest poliitiliste piiridega ning nad sattusid erinevatesse asumaadesse. Näiteks Lääne-Aafrikas elav fulbe rahvas killustati Prantsuse kolooniatesse Senegali, Gineasse, Sudaani ja Inglise kolooniasse Nigeeriasse.

Kolonialism muutis rahvusküsimuse Aafrika maades veelgi keerukamaks.

Paljude Aafrika sõltumatute riikide üheks olulisemaks probleemiks on rahvusliku riigikeele loomine. Enamikul Aafrika keeltel ei ole kirja.

Aafrika noortes sõltumatutes maades osutatakse suurt tähelepanu haridusele ja aafrika kultuuri taassünnile. Alžeerias, Araabia Ühinenud Vabariigis, Gaanas, Gineas ja Malis ning mitmel teisel maal likvideeritakse kirjaoskamatust. Paljudes maades õpetatakse koolis veel prantsuse või inglise keeles. Ehitatakse uusi koole, õpilaste arv suureneb. Noortes rahvusriikides taastatakse minevikupärandit ning luuakse selle alusel uut aafrika kultuuri.

Rahvastiku paiknemine. Professionaalne ja klassikoosseis.

Aafrika on hõredasti asustatud mander. Rahvastiku tihedus on 10 inimest 1 km²-l. Kõige tihedamini on asustatud Niiluse org. Suhteliselt tihedalt paikneb rahvastik mõnedel Aafrika rannikualadel, kus on tekkinud suured sadamalinnad, kuhu on koondunud kaubandus, tööstus ja käsitöö. Suhteliselt suur on rahvastiku tihedus ka Aafrika sisepiirkondades, kus kaevandatakse maavarasid, näiteks Lõuna-Aafrika Vabariigi ja Kongo Vabariigi (pealinn Léopoldville) põhjaosas ning mujal. Sahaara kõrbe hiiglaslikud maa-alad ja mõningad piirkonnad troopilistes metsades on peaaegu asustamata.

Linnaelanikkond moodustab keskmiselt alla 20%, enamikus maades aga kuni 10% rahvastikust. Aafrikas on ainult 3 linna elanikkonnaga üle 1 miljoni: Kairo, Aleksandria ja Johannesburg. Tööstuse kasvu tagajärjel suureneb mitmete maade linnaelanike arv.

Iseärasused Aafrika elanikkonna professionaalses ja klassikoosseisus seisnevad selles, et $^4/_5$ elanikkonnast on tegev põllumajanduses. Talurahvas on Aafrika kõige arvukam ühiskonnaklass. Töölisi on suhteliselt vähe ning enamikus ei oma nad kvalifikatsiooni. Tööstustööliste arvu poolest paistavad silma Araabia Ühinenud Vabariik, Lõuna-Aafrika Vabariik ja Kongo. Proletariaat on oma noorusest hoolimata kõige revolutsioonilisem klass, kelle ülesandeks on juhtida Aafrika maades toimuvat klassivõitlust. Aafrika rahvuslik kodanlus on nõrk. Enamikus troopilise Aafrika maades on suurettevõtted, istandused ja kaevandused väliskapitali käes.

Aafrika araabia riikides oli rahvusliku kodanluse ja mõisnike

positsioon juba kolonialismi perioodil suhteliselt tugev. Alžeerias ja Araabia ÜV-s on toimumas põhjalikud muudatused elanikkonna sotsiaalses koosseisus. Selle põhjuseks on agraarreformi teostamine ja tööstusettevõtete natsionaliseerimine.

Küsimusi ja ülesandeid.

1. Õppige atlases toodud maailma rahvaste kaardi järgi tundma Aafrika keelte klassifikatsiooni. Tehke kindlaks, missugustes maades domineerivad semiidi-hamiidi keelkonna keeled, missugustes aga bantu keeled.
2. Selgitage maailma rahvastiku tiheduse kaardi järgi, missugused põhilised seaduspärasused määravad ära elanikkonna paiknemise Aafrikas.
3. Võrrelge lk. 14 toodud kaardi järgi Aafrika ja teiste maailmajagude linnarahvastiku osatähtsust kogu elanikkonnas.

MAJANDUSE ÜLDISELOOMUSTUS.

Euroopa riikide koloniaalvõimu tagajärjeks on Aafrika maade majanduse madal tase. Kogu Aafrika annab kapitalistliku maailma tööstustoodangust umbes 2%, s o. kaks korda vähem kui Itaalia või Kanada. *Põhiliseks majandusharuks Aafrika maades on põllumajandus.* Imperialistlikud riigid muutsid Aafrika põllumajandusliku tooraine tootjaks. Seepärast oli enamik Aafrika maadest spetsialiseerunud kahe-kolme, vahel aga üheainsa ekspordiks mineva kultuuri tootmisele. Seega oli Aafrika maade põllumajandus oma iseloomult ühekülgne (monokultuurne).

Paljud Aafrika piirkonnad on rikkad maavarade poolest. Välismaa kapitalistlikud kompaniid käsitasid Aafrikat mitmekesise mineraaltooraine baasina. Seepärast arenes siin mäetööstus. Nagu oma istandustest, nii ka kaevandustest ja ettevõtetest saavad välismonopolid odava töötõu ekspluateerimise teel hiiglakasumeid. Töötleva tööstuse arenemist pidurdati kolonialismiperioodil teadlikult, sest Aafrika oli kapitalistlikele maadele tööstuskaupade turuks.

Enamikus Aafrika maades on väliskapital ka pärast nende maade poliitilist iseseisvumist säilitanud kontrolli tähtsamate majandusharude üle. Näiteks on 18 Aafrika riiki kaasa tõmmatud «Ühisturgu», kuid nende õigused selles organisatsioonis on väga piiratud. Niinimetatud «Euro-Aafrika» loomine avab kerge tee väliskapitali sissetungiks Aafrika maade majandusse.

Kolm neljandikku välismaistest kapitalimahutustest kuulub Inglismaale ja Prantsusmaale, suur on ka Belgia kapitali osatähtsus. Ameerika Ühendriikidel ei olnud Aafrikas küll asumaid, kuid nende kapitalimahutuste kasvu tempo on pärast Teist maailmasõda kiirem kui ühelgi teisel riigil. Ameerika monopolid võtavad osa peamiselt maavarade — uraanimaagi, koobalti, kulla, kroomi- ja mangaanimaagi tootmisest, uurivad naftaleiukohti ning toodavad naftat Sahaaras. Suureneb Saksa Föderatiivse Vabariigi ja

Jaapani kapitali sissetung Aafrikasse. Aafrika rikkusi enda kätte haarata ning Aafrika rahvaid mitmesuguste kohustuste abil uuesti orjastada püüavad nii paljude väliskompaniide erakapitalid kui ka Ameerika Ühendriikide ja Euroopa kapitalistlike maade riiklik-monopolistlik kapital.

Aafrika maad ei suuda saavutada majanduslikku iseseisvust, tõrjumata majandusest välja väliskapitali ja loomata oma rahvuslikku tööstust. Vabaduse saavutanud maadel tuleb lahendada ka teisi keerulisi ülesandeid: likvideerida põllumajanduse mahajäämus ja monokultuursus, põhjalikult parandada talurahva olukorda, tõsta rahva elutaset ja kultuuri.

Paljud sõltumatud Aafrika riigid on hakanud rakendama uusi, progressiivseid majandamismeetodeid. Enamik neist realiseerib majanduse arendamise riiklikke plaane. Vastuvõetud plaanides on kindlaks määratud rahvamajandusharudesse suunatavate kapitalimahutuste suurus, ära toodud ehituste konkreetne loetelu. *Riikliku sektori laienemine on sõltumatute maade majanduse uus, progressiivne vorm.*

Mõnedes maades on riikliku sektori arenemine väliskapitali peaaegu täielikult või tunduvas ulatuses välja tõrjunud. Araabia ÜV-s ja Alžeerias on välismonopolide tähtsamad ettevõtted natsionaliseeritud. Gaanas, Gineas ja Malis on natsionaliseeritud osa välismaiseid ettevõtteid ning on piiratud välismonopolide osatähtsust väliskaubanduse valdkonnas.

Vabanenud Aafrika riikides kasvab põllumajanduse kooperatiivne sektor. Suureneb varustus-, turustus- ja teiste kooperatsioonide arv. Malis, Gineas ja teistes maades hõlmab koopereerimine ka käsitööonduse.

Kõik need majanduse ümberkorraldamise meetodid ja abinõud paljudes maades muudavad järk-järgult majanduse senist koloniaalset struktuuri. Alžeeria, Araabia ÜV, Gaana, Mali ja Ginea on deklareerinud, et nende maade majandus areneb mittekapitalistlikku teed. Nimetatud maades areneb majandus kiiremini kui teistes Aafrika riikides. Teised sõltumatud riigid püüavad samuti minna mittekapitalistlikku arenemisteed, kuid paljud neist on majanduslikult ja poliitiliselt suuresti sõltuvad endistest metropolidest. Enamikus Aafrika maades on veel säilinud koloniaalmajandusele iseloomulik majanduse struktuur.

Aafrika sõltumatud riigid erinevad üksteisest tunduvalt mitte üksnes majanduse arenemistasemelt, vaid ka tootmisharude struktuurilt. Ühe maaderühma majanduses on esiplaanil mäetööstus (näiteks Kongo Vabariigis pealinnaga Léopoldville), teistes maades on mäetööstuse kõrval peamiseks tootmisharuks muutunud põllumajanduse eksportkultuuride tootmine (Gaanas, Gineas). Mitmetes maades on majanduse aluseks jäänud veel ekstensiivne põllumajandus (Mauretaanias, Tšaadi Vabariigis).

Agraarsuhted.

Maavalduse ja maakasutuse seisukohalt on Aafrikas välja kujunenud kahesugust tüüpi — eurooplaste ja põliselanike majandid.

Aafrika anastamisel võtsid eurooplased põliselanikkonna käest maa ära. Maavalduskompaniid ja eurooplased-eraplantaatorid said koloniaalvõimudelt soodsatel tingimustel endale omandusena või kontsessiooniõiguse alusel parimad maad. Selle tulemusena kuulus 1—3%-le elanikkonnast üle 25—30% maast.

Põhja-Aafrikas oli eurooplastest kolonistide majapidamisele tüüpiline kapitalistlik farmisüsteem. Kasvatati peamiselt teravilja või puu- ja köögivilja. Alžeerias kuulus eurooplastele ligi 40% parimaid harimiskõlblikke maid. Pärast Alžeeria revolutsiooni võitu need maad natsionaliseeriti. Välismaalastele kuulunud maad natsionaliseeriti ka Tuneesias.

Põhja-Aafrika riikides kuulub suur osa maast põliselanikkonna hulgast pärit mõisnikele. Talupojad valdavad tavaliselt väga väikesi maatükke või on maata ning peavad seda mõisnikelt rentima. Araabia ÜV-s, Alžeerias ja Tuneesias teostatakse agraarreformi.

Lääne-, Kesk- ja Ida-Aafrika maades on eurooplaste majanditele tüüpiline istanduste pidamine. Need istandused kuuluvad kompaniidele või üksikisikutele. Kompaniidele kuulub mõnedes riikides hiiglasuuri maatükke. Ameerika kompanii «Firestone» valdab Libeerias 400 000 ha maad, mis on osaliselt kautšukitaime hevea istanduste all. Istandustes töötavad aafriklastest palgatöölised, kes sageli on värvatud kindlaks tähtajaks. Maid väetatakse hästi ja niisutatakse.

Reas Aafrika troopilise vöötme maades on säilinud põliselanike kogukondlik maavaldus. Maa ei ole talupoegade eraomandus, seda kasutab kogu suguharu.

Talupoegi-maaomanikke on Aafrika troopilises osas suhteliselt vähe. Tavaliselt esineb seesuguseid majandeid suurlinnade lähikonnas. Aafrika külades omab istandusi väikesearvuline jõukate talupoegade ladvik.

Lõuna-Aafrikas — Inglise kolooniates ja Lõuna-Aafrika Vabariigis — on suur osa põliselanikkonnast paigutatud reservatsioonidesse. Reservatsioonideks eraldatakse madala viljakusega alasid ja rohuvaeseid karjamaid. Lõuna-Aafrika Vabariigis kuulub reservatsioonide alla vähem kui 13% maast, kuid neis elab ligi pool põliselanikkonnast. Talupojad ei suuda nendel maadel ennast ja oma perekonda toita. Eurooplastest kapitalistid ja istanduseomanikud värbavad siit odavat tööjõudu.

Eurooplaste-kolonistide majandid on Lõuna-Aafrikas tohutu suured. Lõuna-Aafrika Vabariigis on eurooplasest farmeri maa-

tüki keskmine suurus 900 ha. Lõuna-Rodeesias kuulub pool eurooplaste poolt anastatud maafondist niisugustele omanikele, kelle maavalduse keskmine suurus on 16 000 ha. Enamik farmereid on rajanud kapitalistliku majapidamise. Põldudel töötavad siin aafriklastest põllutöölised.

Tootmise tase on talupoegade majandites väga madal. Enamik talupoegi harib maad kõplaga ja teiste omatehtud tööriistadega. Savannide ja troopikametsade vööndis domineerib alepõllundus. Talupojad põletavad metsa või savannirohu ja puhastavad maa põllu jaoks, mida nad kasutavad kaks-kolm aastat. Seejärel jäetakse see maatükk maha ning põllu alla võetakse järgmine. Samal ajal on tohutu hulk põllumajanduseks kõlblikku maad kasutamata.

Loodusõnnetused (põuad, paduvihmadest tingitud üleujutused, rändrohutirtsuparved) on põhjuseks, et mõnel aastal sureb nälga tuhandeid inimesi. Vaatamata sellele, et põllumajandus on elanikkonna põhiliseks tegevusalaks, on toiduainete probleem Aafrikas siiski üheks tähtsaimaks probleemiks.

Põllundus.

Enamikus Aafrika maades on peamine tähtsus *põllundusel*. Mõnede maade (Etioopia, Somaali Vabariik, Mali, Lõuna-Aafrika Vabariik) põllumajanduses on tähtsaimal kohal loomakasvatus.

Põllunduse struktuuris eristatakse *eksportkultuure* ja *omatarbekultuure*. Eksportkultuurid on iseloomulikud eurooplaste istandustele. Mõningaid kultuure aga, nagu näiteks kohvi- ja kakaopuud, kasvatavad peamiselt talupojad. Reas maades on talupoegade toodangu kokkuost ja edasimüük välismaiste kompaniide käes. Talupoegade võlgnevus neile kompaniidele on suur.

Eksportkultuuride peamisteks kasvupiirkondadeks on Aafrika troopilise vöötme maad. Spetsialiseerumine ühe või teise kultuuri kasvatamisele sõltub looduslikest tingimustest.

Suur osa Aafrikast on kuuma kliimaga. *Ekvatoriaalkliima vöötmele* (kahel pool ekvaatorit 5—7 laiuskraadini) on iseloomulik alaline suur niiskus ja aastaringne kõrge temperatuur. Sellele lähedased on looduslikud tingimused Ginea lahe rannikul kuni 9° pl. ning Atlandi ja India ookeani rannikul lõuna pool ekvatoriaalvöödet. Selle vöötme mullad ja kliima on sobivad kakaopuu, õlipalmi, kohvipuu, kautšukitaimede, banaanide, ananassi kasvatamiseks.

Troopikavöötmes (ekvatoriaalvöötmest põhja ja lõuna pool) savannide piirkonnas esineb kaks erinevat aastaaega — vihmaperiood ja kuiv periood, kusjuures kogu aasta valitseb temperatuur 25—27°. Kuival aastaajal vajavad paljud põllukultuu-

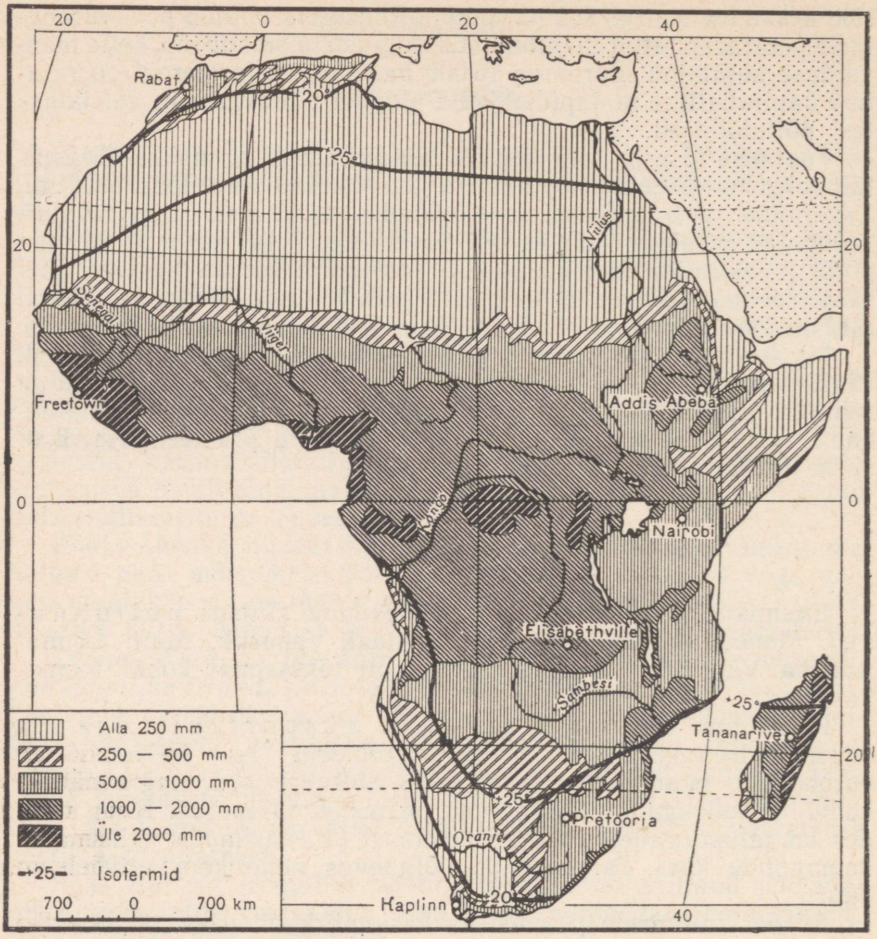

Võrrelge seda kaarti Aafrika poliitilise kaardiga ja tehke kindlaks, missugused riigid paiknevad ekvatoriaalkliima vöötmes, missugustele aga on iseloomulik subtroopiline kliima. Missugustes Aafrika maades on kõige vähem sademeid?

rid kunstlikku niisutamist. Siinsed kliimaolud on eriti soodsad arahhise, puuvilla ja riisi kasvatamiseks.

Aafrika maad annavad 65—75% maailma kakaoubade toodangust ja 80% palmiõlitoodangust. Gaana ja Nigeeria annavad poole kogu maailma kakaoubade saagist. Nigeeria ja Kongo (pealinn Léopoldville) on maailma suurimad palmiõli ja palmipähklituumade tootjad.

Kakaopuu igas viljas on 20—40 lapikut seemet (kakaouba). Talupojad panevad viljad tavaliselt kuhjadesse käärima ning seejärel kuivatavad seemned. Õlipalmil on hiiglasuured viljakobarad, mis kaaluvad 10—20 kg. Need

kobarad koosnevad väikestest, ploomist veidi suurematest viljadest. Nende viljade lihas on kaalu järgi kuni 40% palmiõli, tuumas (kivis) aga kuni 47%. Üks puu annab kuni 15 kg õli aastas. Õlipalmi kasvatatakse istandustes, kuid peamise hulga viljast koguvad talupojad metsikutelt puudelt. Õlipalmi viljade ja viljatuumade kokkuost on peaaegu täielikult võimsa Inglise-Hollandi kompanii «Unilever» filiaali käes.

Aafrikas levib kiiresti kohvipuu. Maailmaturul tuntud kohvisorti «Arabika» kasvatatakse jahedas kliimas, peamiselt Etioopia kõrgendikel, teisi kohvisorte aga peaaegu kõigis troopilise Aafrika maades. Aafrika annab 23% ülemaailmsest kohviekspordist. Peamised kohvi tootvad ja eksportivad maad on Elevandiluurannik, Angoola ja Uganda.

Banaaniistandused on levinud kõikjal troopilises Aafrikas. Toodangult ja ekspordilt paistavad silma Ginea lahe äärsed maad — Kameruun ja Ginea Vabariik —, India ookeani rannikualad — Somaali Vabariik ja Tansaania —, samuti Malgaši Vabariik.

Kautšukipuu (hevea) istandused paiknevad Libeerias, Kongos (pealinn Léopoldville) ja Nigeerias, ent Aafrika kui terviku osatähtsus naturaalkautšuki ülemaailmses ekspordis ei ole kuigi suur.

Troopilise Aafrika maad varustavad maailmaturgu mõningate vürtsidega kuni 70% ulatuses: vanilliga Malgaši Vabariik, nelgiga Sansibar, ingveriga Sierra Leoone.

Aafrika riigid annavad 40% maailma arahhisetoodangust. Kõige rohkem kogutakse arahhist Nigeerias, Senegalis, Malis. Tansaania annab $^1/_3$ kogu maailma sisalitoodangust (kiutaim). Niiluse jõe ääres asetsevates troopilise kõrbekliima maades kasvatatakse puuvilla. Kõige rohkem koguvad ja ekspordivad puuvilla Araabia ÜV ja Sudaan.

Põhja- ja Lõuna-Aafrika kuiva subtroopilise kliima tingimustes annavad häid saake viinamari, tsitruselised ja oliivipuu. Marokos, Alžeerias, Tuneesias ja Araabia ÜV-s on nende kultuuride tootmisel suur ekspordialane tähtsus.

Aafrika peamisteks tarbekultuurideks on sorgo ja teised hirsiliigid, mais, nisu, riis, maniokk. Nisukülvid paiknevad peaaegu täielikult Põhja- ja Lõuna-Aafrika maades. Marokos, Alžeerias ja Tuneesias kasvatatakse kõva nisu sorte, mille saagist osa eksporditakse Euroopasse. Troopilise Aafrika toidukultuurideks on hirss, mais, riis ja maniokk. Manioki mugulaid leotatakse, keedetakse, kuivatatakse, peenendatakse ja saadakse sel viisil jahu. Lisaks sellele kasvatatakse Aafrikas bataati (magus kartul), kõrvitsaid, banaane. Toiduks kasutatakse ka mangopuu, melonipuu jt. vilju.

Kuigi $^4/_5$ Aafrika elanikkonnast tegeleb põllumajandusega, ei jätku siiski toiduaineid ja kõik riigid veavad neid sisse.

Tänapäeval võetakse Aafrika vabanenud maades tarvitusele abinõusid riisi ja teiste toidukultuuride all olevate külvipindade suurendamiseks. Selleks laiendatakse mõnedes maades kunstlikku niisutust. Käsil on tööd uute maade kasutuselevõtuks kõrbealade veega varustamise teel.

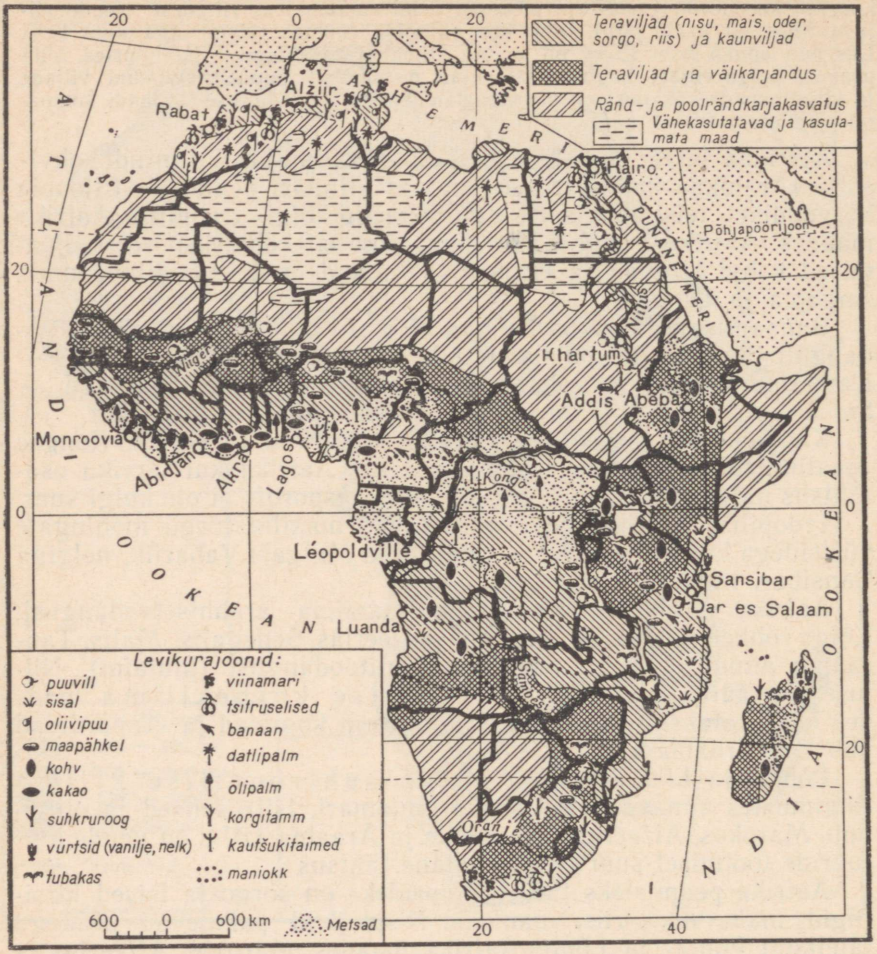

Võrrelge seda kaarti Aafrika kliima kaardiga. Missugused ekspordiks minevad ja missugused oma maal tarbitavad kultuurid on iseloomulikud troopika-aladele? Millised kultuurid on tüüpilised Aafrika põhja- ja lõunarannikul ning missugused näitajad kliimakaardil vastavad neile kultuuridele? Millistes riikides paiknevad märkimisväärsed ränd- ja poolrändkarjanduse piirkonnad?

Loomakasvatus.

Aafrika loomakasvatus on ekstensiivne. Domineerivad loomade pidamine kaugkarjamaadel, poolränd- ja rändkarjandus. Veiseid peetakse kõigis Aafrika piirkondades, välja arvatud troopikametsade vöönd, kus levib tsetsekärbes. See kärbes kannab edasi loomadele ja inimestele surmava haiguse tekitajaid. Selles

piirkonnas peetakse erilist väikesekasvulist loomatõugu, mis on vastupidavam tsetsekärbeste hammustustest tekkiva haiguse suhtes. Troopilises Aafrikas, savannides, on levinud kõrgeturjalised seebud.

Põhja- ja Ida-Aafrika mäestikurajoonides on levinud välikarjandus — loomi peetakse karjamaadel. Veiste arvult on Aafrikas esikohal Etioopia — 21 miljonit looma. Suured loomakarjad on Tansaanias, Sudaanis ja Keenias. Kirde- ja Põhja-Aafrika poolkõrbetes ja kõrbetes liiguvad lammaste, kitsede ja kaamelite rändkarjad. Kariloomadel on suur tähtsus nende maade sisekaubanduses.

Maalilised on Somaali Vabariigis, Etioopias ja mitmel teisel maal korraldatavad «kaamelilaadad». Väljakutel seisavad ja lamavad uhkelt kõrgele tõstetud peaga kaamelid. Nende lähedal on enese sisse seadnud kahupäised karjused. Paksud juuksed on neile kaitseks troopikapäikese kõrvetavate kiirte eest. Karjused kannavad omatehtud kergeid nahkjalatseid ning nende tõmmud jalad on põlvini paljad. Pikkadele karjusekeppidele toetudes seisavad karjused vaikivana keset kirevat ja tunglevat ostjaskonda.

Lääne-Aafrikas peetakse veiseid savannides. Sealsete maade hulgas on karjade suuruse ja loomakaubanduse ulatuse poolest kuulus Mali.

Lõuna-Aafrikas paistab loomakasvatuse arenemise poolest silma Lõuna-Aafrika Vabariik, kellele kuulub Aafrikas esikoht lammaste arvult (38 miljonit) ja teine koht veiste arvult (12 miljonit).

Küsimusi ja ülesandeid.

1. Missugused põhijooned iseloomustavad Aafrika maavaldus- ja maakasutussüsteemi?
2. Koostage õpiku teksti alusel diagrammid, mis näitavad, kui suur on Aafrika osatähtsus troopiliste kultuuride ülemaailmses toodangus.
3. Selgitage, miks kasvatatakse eksportkultuure põhiliselt ranniku lähedal?

Metsandus.

Metsade all on Aafrikas umbes 13% pindalast. Kesk-, Lääne- ja Ida-Aafrika mitut tüüpi troopikametsades kasvab palju erinevaid kõrgeväärtusliku puiduga puuliike. Punane puu, roosa puu, musta ja väga kõva puiduga eebenipuu ning teised lähevad ekspordiks. Peale selle korjab kohalik elanikkond metsikult kasvava koolapuu vilju (selle seemned, mida nimetatakse «pähkliteks», sisaldavad toonust tõstvaid aineid), samuti teiste puude vilju, mida müüakse välismaistele kompaniidele.

Ümarpuidu ja saematerjali ekspordi mahult on esimestel kohtadel Gaboon, Kameruun, Elevandiluurannik, mõlemad Kongo vabariigid ja Gaana.

Kongo Vabariigi (pealinn Léopoldville) niisked troopikametsad annavad peale puidu väljaveoks veel kiinapuukoort ja kautšukit, mida kogutakse metsikult kasvavatelt kautšukimahla sisaldavatelt liaanidelt. Kirde-Aafrika savannide ja poolsavannide vööndis on ekspordis olulisel kohal vaigud, mida saadakse akaatsialiste perekonda kuuluvate puude koorde tehtud sisselõigetest. Sudaanile kuulub esikoht kummiaraabiku ekspordis. Somaali Vabariik on tuntud meditsiinis kasutatava aromaatse vaigu — mürri eksportijana.

Marokos, Tuneesias ja Alžeerias on levinud korgitammemetsad. Korgitamme koor läheb ekspordiks.

Troopikametsade rööveellik laastamine välismaiste kompaniide poolt on põhjustanud metsaressursside kahanemise. Vabanenud maades rakendatakse abinõusid metsarikkuste taastamiseks. Gaanas on loodud metsakaitsealad. Ekspluatatsiooniks määratud lankidel on kohustuslik raiesmikele uue metsa istutamine.

TÖÖSTUS.

Mäetööstus.

Aafrika loodusvarasid on veel vähe uuritud, kuid juba praegu on ta mitmete maavarade töodangult kapitalistlikus maailmas esimeste hulgas. Välismaised monopolid toodavad Aafrikas eeskätt väärismetalle ja teemante, värviliste ja haruldaste metallide maake (eriti liitiumi, berülliumi ning teiste kaasaegse sõjatehnika, raketirelvade ja vesinikupommide tootmiseks kasutatavate metallide maake), naftat ning mõningaid mittemaakseid maavarasid.

Ülemaailmse tähtsusega on kulla, plaatina ja teemantide tootmine. Lõuna-Aafrika Vabariik paistab silma oma kullatoodangult mitte ainult Aafrikas, vaid ka kogu kapitalistliku maailma ulatuses. Johannesburgi piirkonna kaevandused annavad umbes 800 t kulda aastas, mis moodustab 60% kogu kapitalistliku maailma kullatoodangust. Mujal Aafrikas saadakse kulda peamiselt kullaliivast. Lõuna-Aafrika Vabariigi järel on kullatoodangult tähtsal kohal Gaana ja Lõuna-Rodeesia. Lõuna-Aafrika Vabariiki on koondunud pool kapitalistliku maailma plaatinatoodangust. Aafrika teemandileiukohad on seotud vertikaalsete vulkaaniliste kivimisoontega, mida nimetatakse plahvatuskanaliteks. Et teemante leiti esmakordselt maailmas Lõuna-Aafrika Vabariigis Kimberley' linna lähedal, siis hakati teemante sisaldavaid kivimeid nimetama kimberliitideks. Teemante leitakse ka liivastelt teemandiväljadelt. Kapitalistlikus maailmas 1960. aastal toodetud 27 milj. karaadist andis Aafrika üle 26 milj. karaadi (karaat on teemantide kaaluühik suurusega 0,2 g). Põhiliselt tehniliseks otstarbeks minevate teemantide toodangult on esikohal Kongo Vabariik (pealinn Léopoldville), teisel ja kolmandal kohal on Gaana ja Lõuna-Aafrika Vabariik.

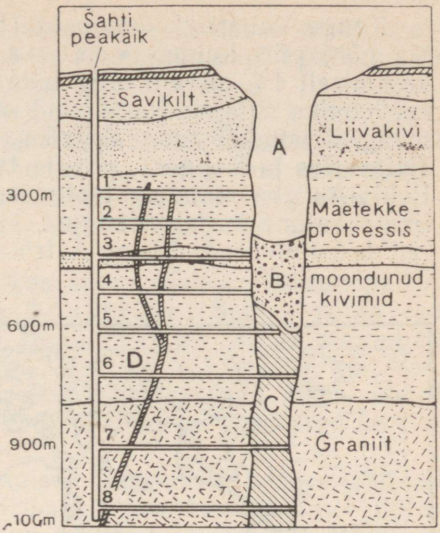

Joonisel on kimberliitkanali läbilõige (teemandikaevandus Lõuna-Aafrika Vabariigis). Kanali läbimõõt on 25—800 m. Šaht ulatub 1 km sügavusele. Tingmärgid: A — lahtine karjäär; B — purustatud kivimid; C — sinimuld (see raudoksiidi ja teisi mineraale sisaldav savitaoline aines on kõige teemandirikkam); D — põhisoonest hargnev kõrvalsoon. Šahti peakäigust hargnevad külggaleriid — 1, 2, 3, 4 jne.

Välismaised kompaniid on huvitatud sellest, et vedada Aafrikast välja mustmetallide ning legeerivate ja haruldaste metallide — mangaani-, kroomi-, koobalti- ja liitiumimaaki, mida peaaegu üldse ei leidu ei Lääne-Euroopa maades ega ka Ameerika Ühendriikides. Lõuna-Aafrika Vabariigi ja Lõuna-Rodeesia kroomimaagitoodang moodustab üle 45% kogu kapitalistliku maailma maagikogusest. 70% koobaltimaagist toodetakse Kongos (pealinn Léopoldville), Sambias ja Marokos. Rikkalikke mangaanimaagi leiukohti, mis annavad üle 40% kapitalistlike maade toodangust, ekspluateeritakse Lõuna-Aafrika Vabariigis, Kongo Vabariigis (pealinn Léopoldville), Gaanas ja Marokos; liitiumi annab peamiselt Lõuna-Rodeesia.

Rauamaagi tootmises on Aafrika osatähtsus kapitalistliku süsteemi maade hulgas tunduvalt väiksem (4%). See on seletatav asjaoluga, et mõningail arenenud imperialistlikel riikidel (Ameerika Ühendriigid, Prantsusmaa) on endal suuri rauamaagivarusid. Paljud Euroopa riigid võivad samuti tugineda oma ressurssidele või lähematest maadest tulevale impordile. Aafrikas endas ei olnud kuni viimase ajani rauamaagi tarbijaid peale Lõuna-Aafrika Vabariigi. Siiski kasvab pärast Teist maailmasõda Põhja-Aafrika maade ja Ginea lahe ranniku rauamaagieksport Suurbritanniasse, Saksa Föderatiivsesse Vabariiki ja osalt ka Ameerika Ühendriikidesse üsna kiiresti. Vastavalt sellele kasvab ka rauamaagi toodang. Hiljuti avastati Mauretaanias ja Alžeeria Sahaaras uued rauamaagi leiukohad, mis kuuluvad maailma suurimate hulka.

Kongo Vabariigi lõunaosas (Katanga provintsis) ja piki Sambia põhjapiiri kulgeb *vasemaagi* vöönd. See maak sisaldab keskmiselt 4% metalli ning seda peetakse väga kõrgeks kontsentratsiooniks. Siia on koondunud ulatuslik vasemaagi tootmine ning maagirikastustööstus. Aafrika maade osatähtsus tinamaagi (Nigeerias ja Kongos), plii- ja tsingimaagi (peamiselt Kongos ja Põhja-Aafrika maades) tootmises moodustab 10—15% kapitalistliku maailma kogutoodangust. Gineas ja Gaanas paiknevad suured boksiidivarud. Lõuna-Aafrika Vabariigile kuulub üks esikoh-

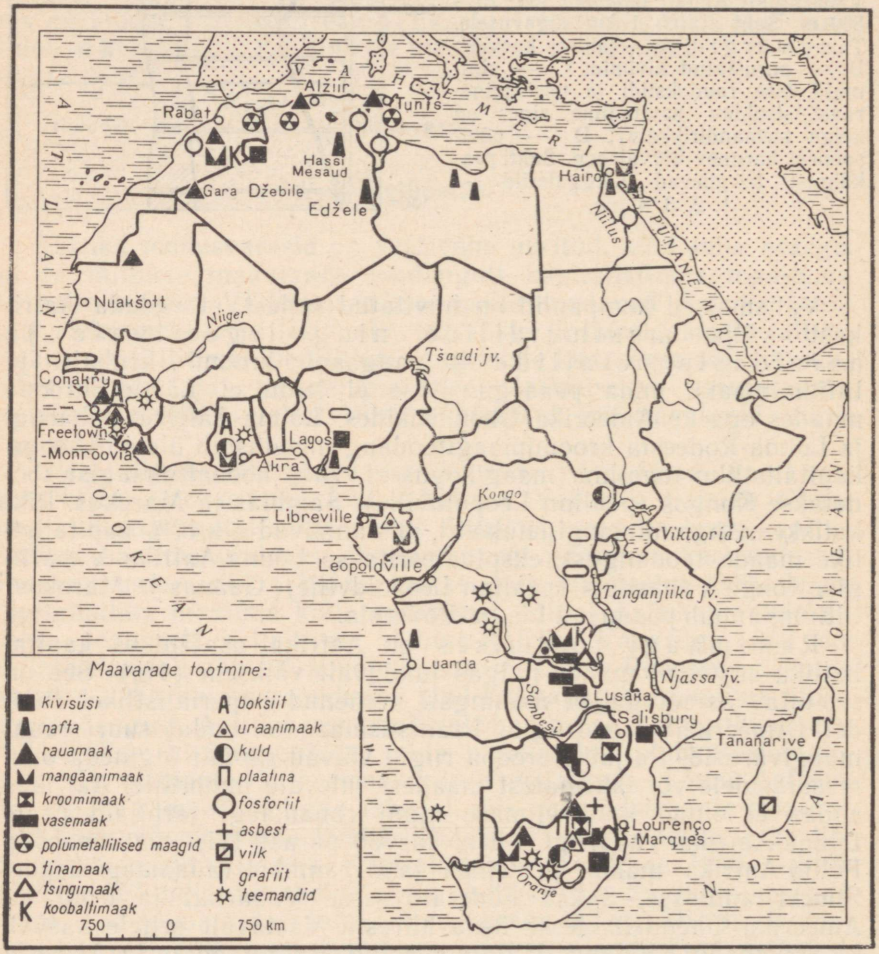

Aafrika on maavaradelt rikas. Leidke kaardil riigid, kus maavarasid on kõige rohkem.

tadest maailmas uraanitoodangu osas, mida saadakse kulda sisaldavate kivimite jääkidest. Uraani- ja raadiumimaagi leiukohad on ammu teada ka Kongos.

Aafrika omab ka suuri kütuse- ja energiaressursse, kuid neid kasutatakse vähe. Enamikus Aafrika maades sütt ei toodeta. Euroopa kapitalistlikud maad on varustatud oma söega. Veel enam, nad veavad sütt Aafrikasse vedurite ning elektrijaamade kütteks. Lõuna-Aafrika Vabariigis leidub suuri kivisöevarusid.

Sõjajärgseil aastail on Aafrikas suure ulatuse võtnud naftaleiukohtade otsimine ja nafta tootmine. Sellest võtab osa Ameerika, Inglise, Prantsuse ja Itaalia kapital. Kõige suuremad leiukohad on avastatud Sahaaras (Alžeerias ja Liibüas), kus tootmist alustati küll alles mõned aastad tagasi, kuid 1963. aastal toodeti juba rohkem kui 40 milj. t. Sealsamas on avastatud ka rikkalikud maagaasi leiukohad.

Naftaleiukohti otsivad välismaised kompaniid peaaegu kõigis Aafrika maades. Suurem osa Aafrika naftast eksporditakse, naftatooteid aga tuuakse sisse Euroopa maadest ja Ameerika Ühendriikidest.

Aafrikas leidub rikkalikult ka mitmesugust mittemaakset toorainet: fosforiiti (Põhja-Aafrikas), asbesti (LAV-s), vilku ja grafiiti (Madagaskaril) ning paljusid muid maavarasid. Hankiv tööstus on kõige enam arenenud Lõuna-Aafrika Vabariigis (siin toodetakse umbes 40% kogu mineraalsest toorainest Aafrikas), Sambias ja Lõuna-Rodeesias (umbes 20%), Léopoldville'i Kongos (15%).

Aafrika maavarade ekspluateerimisest saadavad erakordselt kõrged kasumid põhjustavad seda, et mitmete maade kapitalistlikud kompaniid peavad nende pärast omavahel võitlust. Uraani, koobalti, vase, nafta ja teiste maavarade tootmisel ja ekspordis põrkavad kokku Ameerika, Inglise, Prantsuse ja Belgia kapitalide huvid.

Mitmel vabanenud maal uurivad ja toodavad välismaised kompaniid maavarasid tingimustel, mida seavad neile Aafrika riikide valitsused oma huve silmas pidades. Gineas ja Gaanas toodavad kulda ja teemante riiklikud organisatsioonid ja kooperatiivsed koondised.

Küsimusi ja ülesandeid.

1. Joonestage õpiku teksti alusel diagrammid, mis näitaksid Aafrika osatähtsust maavarade maailmatoodangus.
2. Kandke kontuurkaardile peamised mäetööstuse piirkonnad.

Töötlev tööstus.

Aafrika maade töötlev tööstus on madalal järjel, kusjuures rasketööstust (mustmetallurgia, masinaehitus, keemiatööstus) leidub ainult üksikutes maades. Aafrika osatähtsus kapitalistliku maailma terasetoodangus on 1%, elektrienergia toodangus — 2%, kusjuures $^2/_5$ töötleva tööstuse toodangu koguväärtusest ja tööliste hulgast langeb Lõuna-Aafrika Vabariigi arvele.

Lõuna-Aafrika Vabariigi mustmetallurgiatehased toodavad 3 milj. t terast ja üle 2 milj. t malmi aastas. Kõigis suurlinnades leidub masinatehaseid (automontaaž, elektrotehnika, mitmesugune masinaehitus). Arenenud on keemia-, tekstiili-, toiduainete tööstus. Tööstusettevõtted kuuluvad välismaistele kompaniidele ja Euroopa päritoluga kohalikele kapitalistidele. Lõuna-Aafrika Vabariigis tervikuna domineerib kergetööstus.

Teiste Aafrika maade tööstusliku arenemise tase on mitmesugune. Lõuna-Aafrikas paistab Lõuna-Aafrika Vabariigi kõrval silma Lõuna-Rodeesia, kus on väiksema võimsusega metallurgia- ja masinatehaseid.

Põhja-Aafrika riikidest on töötlev tööstus kõige enam arenenud Araabia ÜV-s, Alžeerias ja Marokos. Araabia ÜV industrialiseerimisele on iseloomulik kiire tempo. Alžeerias natsionaliseeritakse prantsuse kapitalistide ettevõtteid. See loob perspektiivi maa industrialiseerimiseks.

Lääne-, Kesk- ja Ida-Aafrikas areneb *ekspordiks mineva tooraine esmane töötlemine* (saematerjali tootmine, kakaoubade kuivatamine, puuvillapuhastuse ettevõtted jm.). Õlipalmi- ja arahhiseistanduste piirkonnas (Nigeeria, Elevandiluurannik, Senegal) on arenenud õlitööstus. Suured tehased kuuluvad Prantsuse ja Inglise trustidele.

Teatud erandi moodustab ainult *värviline metallurgia*. Välismaised monopolid ehitavad värvilise metallurgia ettevõtteid, kasutades rikkalikke varusid, odavat tööjõudu ja odava elektrienergia saamise võimalust. Näiteks on välismaised kompaniid seisukohal, et Sambia ja Katanga vasemaake on kasulikum töödelda kohapeal kui vedada Euroopasse või Ameerika Ühendriikidesse. Neis piirkondades on arenenud vasesulatustööstus. Sambia on kapitalistlikus maailmas Ameerika Ühendriikide järel teisel kohal vasetoodangu poolest. Pärast rikastamist välismaiste kompaniide poolt ehitatud tehastes veetakse Ginea boksiit Euroopa maadesse, samuti Kameruuni, kus Prantsuse trust on ehitanud suure alumiiniumitehase.

Enamikus Kesk-, Lääne- ja Ida-Aafrika vabanenud maades on ainult üksikuid vabrikutööstuse ettevõtteid — tekstiili- ja jalatsivabrikuid, toiduainete tööstuse ettevõtteid või väiksemaid mehhaanikatöökodasid, keemiatehaseid. Põliselanikkond tegeleb ulatuslikult *käsitööndusega* (jalatsite, rõivaste, mattide, kor-

Aafrika hüdroressursid on tohutud. Leidke kaardil suurimad projekteeritavad ja ehitatavad paisud Aafrika jõgedel. Missugustes riikides on paisud projekteerimisel või juba ehitamisel? Leidke suuremad ekspluatatsioonis olevad hüdroelektrijaamad. Suurimad nendest on Kariba (600 000 kW) Sambesi jõel, vana Assuani elektrijaam Niilusel (260 000 kW), La Marinel Lualaba jõel (280 kW), Owen Falls Viktoorial-Niilusel (150 000 kW) ja Edea Sanaga jõel (150 000 kW). Missugustes riikides need elektrijaamad asuvad?

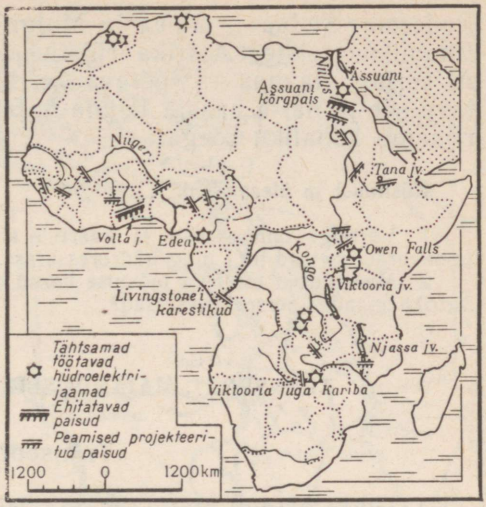

vide, savinõude, elevandiluust ja puust rahvakunstiesemete valmistamine).

Gaanas, Gineas ja Malis on pärast koloniaalikkest vabanemist vastu võetud laiaulatuslik tööstusettevõtete ehitamise programm. Sellega annavad need maad eeskuju teistele Lääne-, Kesk- ja Ida-Aafrika maadele.

Aafrika maadel on avarad perspektiivid töötleva tööstuse arendamiseks seoses sellega, et on võimalik kasutusele võtta hiiglasuuri hüdroressursse. Neid hinnatakse 700 milj. kW-le, mis moodustab üle 20% maailma varudest. Üksnes Kongo jõel Livingstone'i kärestikel on võimalik «Inga projektiks» nimetatava projekti kohaselt ehitada hüdroelektrijaamad koguvõimsusega 25 milj. kW. Kavas on ehitada Niigerile hüdroelektrijaamad koguvõimsusega 6 milj. kW. Volta jõele projekteeritud hüdrotehniliste ehituste hulka kuulub 2 milj. kW võimsusega elektrijaama ehitamine. Hiiglasuured on Sambesi jõel paikneva Viktooria kose ja Niiluse jõe energiavarud.

Olemasolevad hüdroelektrijaamad on tavaliselt väikese võimsusega ning nad kasutavad ära vähem kui 1% hüdroressurssidest. Jõgedele ehitatud paisud loovad tihti ainult niisutussüsteeme ning neid ei seota hüdroelektrijaamade ehitamisega. Suurim hüdroelektrijaam ehitati hiljuti Sambesi jõele Lõuna-Rodeesias. Nõukogude Liidu abiga ehitatakse Araabia ÜV-s Niiluse jõel paisu ja Aafrika suurimat hüdroelektrijaama võimsusega 2,1 milj. kW. On kinnitatud projektid hüdroelektrijaamade ehitamiseks Gineas, Malis ja Gaanas ning mitmes teises vabanenud riigis.

Hüdroenergia tootmine on Maroko, Kongo Vabariigi, Lõuna-

Rodeesia, Sudaani, Ginea ja Malgaši Vabariigi energeetika alus. Enamikus teistes Aafrika riikides — Araabia ÜV-s, Tuneesias, Alžeerias, Gaanas — töötavad elektrijaamad peamiselt imporditava söe ja nafta baasil. Lõuna-Aafrika Vabariigis köetakse elektrijaamu kohaliku söega.

Küsimusi ja ülesandeid.

1. Võrrelge õpiku teksti ja kaartide alusel Aafrika maade loodusvarasid (maavarad, metsad jm.) ning hüdroressursse.
2. Missugused töötleva tööstuse harud on hüdroressursside poolest rikastes Aafrika maades perspektiivsemad?

TRANSPORT. MAJANDUSLIKUD VÄLISSIDEMED.

Transport.

Aafrikas võimul olnud koloniaalriikide valitsemise üheks kõige rängemaks tagajärjeks on siinsete maade transpordi primitiivne seisund. Raudteede ja autoteede võrk on hõre. Veduri- ja autopark moodustab alla 1% ülemaailmsest näitajast. Ainult üksikutes Aafrika maades on omad väikesed mere- ja õhulaevastikud.

Veoste põhihulk transporditakse Aafrikas raudteedel, mille kogupikkus on 75 000 km. Peaaegu kolmandik raudteeliinidest paikneb Lõuna-Aafrika Vabariigis. Lääne-, Kesk- ja Ida-Aafrikas domineerivad kitsarööpmelised raudteed, kus sõidavad tehniliselt iganenud vedurid ja vagunid. Raudteid ehitasid koloniaalvõimud ja üksikud kompaniid. Tavaliselt ühendavad raudteeliinid maavarade tootmise piirkondi, ekspordiks minevate põllumajandussaaduste tootmise alasid ja metsaraiepiirkondi väljaveosadamatega. Osa raudteeliine ehitasid kolonisaatorid, lähtudes strateegilistest eesmärkidest ning soovist tagada linnadest kaugemal paiknevates piirkondades poliitiline ja administratiivne järelevalve põliselanikkonna üle. Seetõttu ei ole paljude maade raudteeliinid omavahel ega naabermaade liinidega seotud. Nüüd on vabanenud maade raudteetransport peaaegu kogu ulatuses natsionaliseeritud. Alžeeria, Araabia ÜV, Gaana, Ginea ja teised sõltumatud maad rekonstrueerivad olemasolevaid raudteeliine ja rajavad uusi, ostavad vedureid, ehitavad uusi sildu.

Paljud autoteed on ehitatud Teise maailmasõja ajal sõjalis-strateegilistel eesmärkidel (näiteks autotee piki rannikut Marokos, Alžeerias ja Liibüas või Ginea lahe rannikult Sudaani ja Tansaaniasse). Kuival perioodil on autotranspordi liiklus võimalik ka tehiskatteta teedel. Aafrika jõed on kärestikurohked ja seepärast kasutatakse neid kaubaveoks vähe. Jõgedel sõidavad ainult väiksemad laevad. Järved — Tanganjiika, Viktooria, Njassa — on laevatatavad.

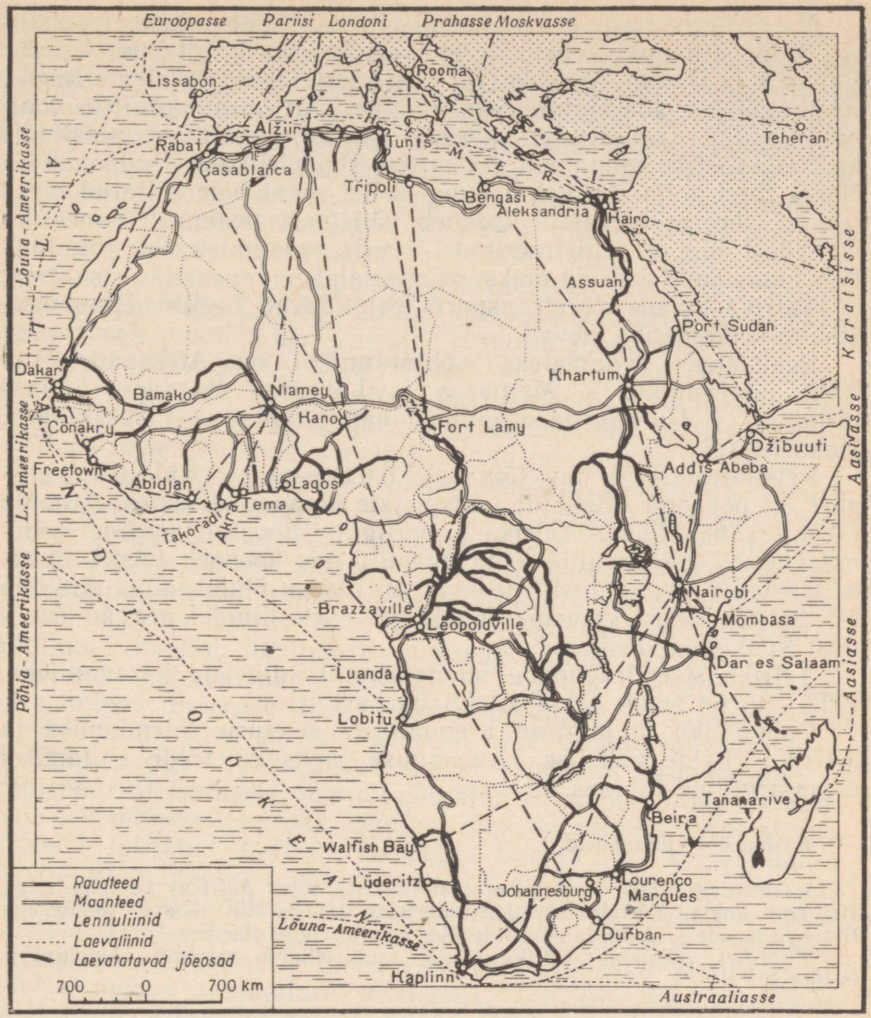

Iseloomustage selle kaardi järgi Aafrika raudteevõrgu konfiguratsiooni. Missugustes riikides ei ole raudteid üldse? Leidke transaafrika raudteed. Missugustesse sadamatesse nad viivad? Leidke transaafrika autoteed. Võrrelge seda kaarti põllumajanduse ja tööstuse kaardiga. Tehke kindlaks, missuguseid tooraineliike veetakse välja ühe või teise raudtee kaudu. Nimetage õhuteede peamised sõlmpunktid Aafrikas.

Meretransport on peamiselt väliskaubanduse teenistuses. Väikest kaubalaevastikku omavad Araabia ÜV, Lõuna-Aafrika Vabariik ja Gaana. Araabia ÜV- s on käiku lastud Aafrika esimene tehas merelaevade ehitamiseks. Eriline koht kuulub Aafrika kaubalaevastikus Libeeriale. Libeeria on kapitalistlikus maailmas kaubalaevastiku tonnaažilt Ameerika Ühendriikide, Inglismaa ja Norra järel neljandal kohal, kuigi sellel maal pole ehitatud ühtki laeva. Libeeria laevastik koosneb välismaa, peamiselt Ameerika laevadest, mis on registreeritud Libeeria sadamates. See võte loob laevaomanikele eeliseid maksustamise alal.

Aafrika maade meretransporti teenindavad Inglise, Prantsuse, Itaalia ja Ameerika laevad.

Peamisteks sadamateks põhjarannikul on Aleksandria ja Alžiir, idarannikul — Mombasa ja Lourenço Marques, Lõunarannikul — Durban ja Kaplinn, läänerannikul — Casablanca, Dakar, Lagos.

Reisijateveos on suur tähtsus õhutranspordil. Õhutransport on peaaegu täielikult välismaiste kompaniide käes. Araabia ÜV-l, Gaanal, Lõuna-Aafrika Vabariigil, Etioopial ja mõnel teisel maal on väikesearvuline õhulaevastik, mis koosneb teistelt maadelt ostetud lennukitest. Moskval on otsene õhuühendus Araabia ÜV-ga, Gaanaga, Gineaga ja Maliga. Neil liinidel peavad ühendust Nõukogude lennukid.

Aafrika sisepiirkondade territooriumil kulgevad karavaniteed. Eriti suur on nende osatähtsus Sahaaras.

Rahvusliku majanduse arendamise, siseturu laiendamise ja Aafrika riikide vahelise kaubanduse jaoks on teede ehitamisel esmajärguline tähtsus.

Küsimusi ja ülesandeid.

1. Arvutage välja, mitu kilomeetrit raudteid tuleb Aafrikas keskmiselt iga 100 km² kohta. Võrrelge saadud tulemust tabelis 21 toodud andmetega Euroopa maade ja Ameerika Ühendriikide raudteevõrgu tiheduse kohta.
2. Milles väljendub Aafrika maade raudteeliinide paigutuse koloniaalne iseloom?

Majanduslikud välissidemed.

Kolonialismi perioodil muutsid imperialistlikud riigid Aafrika maad oma agraar- ja tooraineripatsiks. Aafrika maade eksport koosnes põllumajanduslikust toorainest, väärispuuliikidest ja mäetööstuse toodangust. Aafrikasse veeti toiduaineid, transpordivahendeid, riiet, valmisrõivaid, jalatseid, toidunõusid ja muid tarbeesemeid.

Sõltumatuse teele asunud Aafrika maade eksport peegeldab ikka veel majanduse ühekülgsust, mis kujunes välja kolonialismiperioodil. Maades, kus majanduse aluseks sai üks või paar kul-

tuuri, on nende artiklite erikaal väljaveos väga suur. Näiteks moodustab kakao $^2/_3$ Gaana ekspordist, ühe kolmandiku Kameruuni ekspordist, $^1/_4$ Nigeeria ekspordist. Arahhise eksport Senegalist ja Gambiast moodustab 80—90% nende maade kogueksportidst. Libeerias langeb 65—70% ekspordist kautšuki arvele, Gaboonis — puidu arvele. Niiluse oru maades annab puuvill 60—70% kogu ekspordist. Kongo ja Sambia ekspordis domineerib mineraaltooraine. Araabia ÜV, Mali, Ginea, Maroko ja mõned teised maad on pärast vabanemist kehtestanud rahvusliku valuuta ning teostavad iseseisvat väliskaubanduspoliitikat. Nad valivad vabalt kaubavahetuse partnereid, järkjärguline üleminek paljuharulisele põllumajandusele muudab nende maade ekspordi struktuuri.

Pärast sõltumatuse kättevõitmist on muutunud ka Aafrika maade i m p o r d i iseloom. Nad on hakanud ostma kaupu, mis on vajalikud rahvusliku majanduse arendamiseks. Näiteks Gaana ja Ginea impordis moodustavad masinad ja seadmed 25—40%.

Enamiku Aafrika maade väliskaubanduse geograafia kannab veel koloniaalse mineviku jälgi. Üle $^3/_4$ nende väliskaubanduse käibest langeb Euroopa kapitalistlike maade, Ameerika Ühendriikide ja Jaapani arvele. Enamik Aafrika maid kuulub oma endiste metropolide valuuta tsooni. Imperialistlikud riigid püüavad jäädvustada Aafrika rahvusriikide mittevõrdõiguslikku seisundit kapitalistliku maailmamajanduse süsteemis ning säilitada nende majanduse mahajäänud ja ühekülgset seisundit. Krediidilepingutes sunnivad imperialistlike riikide riigipangad ja erakompaniid Aafrika maid ostma saadava krediidi arvel kaupu, mille hind on ülemäära kõrge. Sedasama eesmärki taotlevad kahepoolsed ja mitmepoolsed lepingud, mis on sõlmitud Prantsuse Liidu ja Rahvaste Ühendusega, samuti lepingud, mis on sõlmitud «Ühisturu» süsteemi lülitatud Aafrika maadega. Samal ajal kehtestatakse kunstlikult madalaid hindu Euroopasse ja Ameerikasse veetavatele Aafrika kaupadele. Seesuguste kokkulepetega tagatakse välismaistele kompaniidele kõrged kasumid ning säilitatakse mõnede Aafrika maade sõltuvus imperialistlikest riikidest, pidurdatakse Aafrika maade majanduse arenemist. Paljusid kapitalistlikest maadest imporditavaid kaupu võiksid Aafrika maad ise toota.

Laieneb Aafrika riikide kaubavahetus sotsialistliku süsteemi maadega. Sotsialistlike maadega sõlmitud kaubalepingud erinevad täielikult kapitalistlike maadega sõlmitud lepingutest. Sotsialistlike maadega sõlmitud lepingute aluseks on vastastikune kasulikkus, võrdõiguslikkus, sotsialistlike maade sõbralik püüd aidata kaasa Aafrika maade rahvusliku majanduse arendamisele. NSV Liit on sõlminud pikaajalised kaubalepingud, tehnilise abistamise ja majandusliku koostöö kokkulepped Alžeeria, Araabia ÜV, Sudaani, Etioopia, Ginea, Gaana, Mali, Tuneesia ja mõnede teiste riikidega.

Meie kodumaa annab Aafrika riikidele soodsatel tingimustel

pikaajalist krediiti, mille arvel neile maadele müüakse komplekseid tööstusseadmeid. Rajatakse tööstusettevõtteid, hüdrotehnilisi ehitisi, sadamaid, rekonstrueeritakse raudteid. 1963. aastal oli Aafrika maades tehnilises koostöös NSV Liiduga ehitamisel üle 250 mitmesuguse objekti. Gineas aitab NSV Liit ehitada 70 tööstuslikku ja muud objekti, Araabia ÜV-s võtab ta osa ligi 100 objekti ehitamisest. Sotsialistlike maade spetsialistid — arstid, õpetajad, insenerid — töötavad Aafrika riikides ja aitavad ette valmistada kohalikku kaadrit. Palju üliõpilasi mitmesugustest Aafrika maadest õpib Moskvas Patrice Lumumba nimelises Rahvaste Sõpruse Ülikoolis ja teistes Nõukogude Liidu kõrgemates õppeasutustes.

Rea tööstuse ja transpordi uusehitusi on Alžeerias, Araabia ÜV-s, Gaanas, Gineas ja teistes maades rajanud Tšehhoslovakkia, Poola, Saksa DV ja teised sotsialistlikud riigid.

Kolonialismiperioodil katkesid Aafrika piirkondade vahel traditsioonilised sisemaised sidemed. Imperialistlikud riigid püüdsid Aafrika asumaade majandust kindlalt siduda metropolide majandusega.

Nüüd on hakanud arenema Aafrika riikide omavahelised kaubanduslikud ja majanduslikud sidemed. Eriti tähtsat osa Aafrika riikide vahelise majandusliku koostöö kõikide vormide arendamisel peab etendama Aafrika Ühtsuse Organisatsioon, mis loodi 1963. aastal Addis Abebas toimunud Aafrika riigipeade nõupidamisel. Suurt tähelepanu pööratakse ühtse aafrika turu loomisele. Sel eesmärgil on organiseeritud rahvusvaheline Aafrika pank, võetakse tarvitusele abinõusid tollitariifide reguleerimiseks. Rida maid abistab üksteist krediidiga ning on sõlminud majandusliku ja kultuurialase koostöö kokkulepped. Niisuguste lepingutega on omavahel seotud näiteks Gaana, Ginea, ja Mali. Kõik need uued vahekorrad aitavad Aafrika maadel võidelda kolonialismi raskete tagajärgede vastu, arendada rahvuslikku majandust, haridust, teadust, tehnikat ja kaubandust, tõsta Aafrika rahvaste kultuuri ja parandada nende elutingimusi.

Küsimusi ja ülesandeid.

1. Kuidas muutub koloniaalikkest vabanenud Aafrika maade väliskaubanduse struktuur ja suund?
2. Leidke lk. 22 toodud kaardil Nõukogude Liidu abiga rajatavad suurimad tööstuslikud ja muud uusehitused Aafrikas.

ALŽEERIA DEMOKRAATLIK RAHVAVABARIIK.

Pindala — 2,4 milj. km²
Rahvastik — 12 milj. el.
Pealinn — Alžiir

Geograafiline asend. Alžeeria Demokraatliku Rahvavabariigi moodustamine.

Alžeeria Demokraatlik Rahvavabariik asub Põhja-Aafrikas. Euroopa maadega ja teiste maailmajagudega seob teda Vahemeri. Alžiiri, Orani ja mõnede teiste lahtede rannikul paiknevad suurimad sadamad — Alžiir, Bône, Oran. Maa lõunapiir on rannikust peaaegu 1500 km kaugusel. Lõuna pool Atlase mägede mäestikusüsteemi laiub Alžeeria Sahaara, mis hõlmab ligi $^4/_5$ Alžeeria territooriumist. Alžeeria selle osa geograafiline asend on majanduslike sidemete mõttes vähem soodus kui põhjaosa asend.

Prantsusmaa poolt anastatud Alžeeria muudeti kolooniaks XIX sajandi keskel. Prantsuse kolonistid asustasid Alžeeria parimad maad, osa maad kuulus Prantsuse pankadele ja suurkompaniidele. Eurooplaste valduses oli kokku kuni 40% haritavast maast, alžeeria mõisnike käes 20%. Miljonitel alžeeria talupoegadel ei olnud üldse maad.

Tööstusettevõtted, pangad, võõrastemajad kuulusid prantslastele ja rahvuslikule kodanlusele. 1954. aastal alustas alžeeria rahvas Rahvusliku Vabastusrinde juhtimisel relvastatud vabadusvõitlust, mis kestis rasketes tingimustes seitse ja pool aastat. 1962. aastal kuulutati välja Alžeeria Demokraatlik Rahvavabariik. Alžeeria Demokraatliku Rahvavabariigi konstitutsioon ja Rahvusliku Vabastusrinde programm deklareerisid, et Alžeeria asub mittekapitalistlikule arenemisteele.

Rahvastik.

Kuni 1962. aastani elas Alžeerias alaliselt 1 miljon välismaalast — peamiselt prantslased. Pärast Alžeeria revolutsiooni võitu lahkus Alžeeriast umbes 700 000 välismaalast. *Elanikkonna rahvuslik koosseis muutus ühtlasemaks.* Enamik alžeerlasi on araablased, väike osa — berberid. Suur osa elanikkonnast oskab peale araabia ja berberi keele ka prantsuse keelt, sest kolonialismi perioodil oli Alžeerias ametlikuks keeleks prantsuse keel.

Peaaegu kogu elanikkond on koondunud maa põhjaossa.

Koloniaalrežiimi tingimustes oli enamik alžeerlasi kirjaoska-

matud. Nüüd on vastu võetud haridustöö arendamise programm. Tuhanded kehvikute lapsed, kellel varem ei olnud võimalik õppida, elavad nüüd internaatkoolides.

Majandus.

Pärast sõltumatuse saavutamist on Alžeeria majanduses toimunud põhjapanevad revolutsioonilised ümberkorraldused. Suurima tähtsusega on agraarreform — välismaiste maaomanike kogu maa natsionaliseerimine ja alžeerlaste-suurmõisnike maaomanduse piiramine. Natsionaliseeritud maa on antud talupoegade ja põllutööliste poolt valitud komiteede alluvusse. Laieneb põllumajanduskooperatiivide võrk.

Põllumajanduses on tegev umbes 80% aktiivsest rahvastikust. Peamiselt maa põhjaosas paiknev põllumajanduslikult kasutatav maa moodustab alla 10% riigi pindalast. Pool sellest on karjamaad ja niidud. Suurem osa Alžeeria Sahaarast on veepuuduse tõttu põllumajanduseks kõlbmatu.

Põllumajanduse peamiseks haruks on p õ l l u n d u s. Põllumajandussaaduste koguväärtusest annavad teraviljad umbes $^1/_3$, viinamarjakasvatus, aiandus ja köögiviljakasvatus umbes $^1/_2$, ülejäänud osa langeb loomakasvatuse arvele. Peamiseks kaubatoodangut andvaks kultuuriks on viinamari. Viinamarjavein moodustab umbes poole Alžeeria ekspordi väärtusest. Viinamarjaistandused, tsitrusviljaliste ja köögiviljaaiad paiknevad rannikumadalikul ja ranniku suunas laskuvatel mäenõlvadel, kus kasvatatakse ka oliivipuud. Oliivid ja oliiviõli omavad suurt tähtsust rahva toidulaual. Neli viiendikku külvipinnast on teraviljade — nisu, odra ja maisi all. Kasvatatakse ka kaunvilju. Levinud on tubakakasvatus. Sahaara oaasides kasvavad datlipalmid. Datlid on oaasielanikele peamiseks toiduks. Osa datleid läheb ekspordiks.

Maa põhjaosa kuivades steppides kogutakse halfaheina, millest punutakse nööri ja matte ning valmistatakse muid esemeid. Osaliselt eksporditakse halfat Inglismaale, kus sellest valmistatakse paremaid paberisorte. Alžeeria metsades kasvab korgitamm. Selle koorest saadav kork läheb ekspordiks.

K a r j a n d u s on peamiselt ekstensiivset laadi. Ränd- ja poolrändsuguharud kasvatavad lambaid, kitsi ja kaameleid. Suur osa veistest kuulus varem välismaistele kolonisaatoritele, nüüd aga on koondatud riiklikesse majandeisse.

Põllumajanduse arendamise programmis osutatakse suurt tähelepanu majanduse intensiivistamisele, niisutussüsteemide laiendamisele. Varem eurooplastele kuulunud põllumajandusmasinate park teenindab nüüd riiklikke majandeid.

Alžeeria on rikas m a a v a r a d e l t. Sellel asjaolul on suur tähtsus industrialiseerimise seisukohalt. Maapõuerikkused kuulu-

vad riigile, mäetööstus aga on osaliselt veel välismaiste kompaniide käes.

Alžeeria peamiseks maavaraks on nafta.

Eriti tähtsad naftatootmise piirkonnad on Hassi Mesaud ja Edžele. Läbi kõrbe kulgeb Vahemere äärde kaks naftajuhet. Naftatootmise tingimused on Sahaaras rasked. Vett ja toiduaineid tuleb kaugelt kohale vedada. Autotranspordile sobivaid teid on kõrbes vähe. See-eest võimaldab aga maapinna üldine kallak Vahemere suunas transportida naftat mööda torujuhtmeid, kusjuures pumpasid rakendatakse vähe.

Varem oli naftaleiukohtade ekspluateerimine täielikult väliskapitali käes. Käesoleval ajal laiendab Alžeeria valitsus järkjärgult osavõttu nafta ja gaasi tootmisest, transportimisest ja turustamisest. Osa naftat töödeldakse ehitatud naftatöötlemistehases. Ehitatakse kolmandat naftajuhet rahvuslike kapitalimahutuste põhjal.

Peale nafta ja gaasi toodetakse Alžeerias kvaliteetset rauamaaki (maa põhjaosas), fosforiiti, kivisütt. Perspektiivset tähtsust omavad hiljuti avastatud ülirikkad rauamaagi leiukohad Sahaaras (maa lääneosas, Maroko piiri lähedal).

Enamik välismaalastele kuulunud tööstus- ja kaubandusettevõtteid on natsionaliseeritud. Riiklikke ettevõtteid juhivad direktorid ja tööliste poolt valitavad komiteed.

Töötleva tööstuse harudest on kõige enam arenenud toidu- ja maitseainete tööstus (veinivalmistamine, konserv- ja jahutööstus, oliiviõli tootmine, tubakatööstus). On olemas tekstiilivabrikuid, ehitusmaterjalide tehaseid ja mõningaid masinaehitus-, metallitöötlemis- ja keemiatehaseid. Arenenud on kangaste, toidunõude ja jalatsite käsitööndusliк tootmine. Peamised tööstusettevõtted on koondunud suurtesse linnadesse, eeskätt Alžiiri — maa peamisse poliitilisse, kultuuri- ja tööstuskeskusse.

NSV Liidu ja Alžeeria Demokraatliku Rahvavabariigi sõbralikud suhted tugevnevad aastast aastasse. NSV Liit on andnud Alžeeriale pikaajalist krediiti ning osutab majanduslikku ja tehnilist abi põllumajanduse arendamisel, paisude ehitamisel maade niisutamiseks, geoloogilistel uurimistöödel. Krediidi arvel annab NSV Liit Alžeeriale komplekssеid seadmeid ning osutab abi täieliku tootmistsükliga metallurgiatehase ehitamisel ja monteerimisel. Kingituseks Alžeeria rahvale ehitab Nõukogude Liit nafta ja gaasi instituudi ja tehnikumi. Alžeeria industrialiseerimisele aitavad kaasa ka teised sotsialistlikud riigid.

Alžeeria industrialiseerimisega on alanud majanduse koloniaalse struktuuri, prantsuse kolonisaatorite sada kolmkümmend kaks aastat kestnud võimutsemise tagajärgede likvideerimine.

ARAABIA ÜHINENUD VABARIIK.

Pindala — 1 milj. km²
Rahvastik — 28 milj. el.
Pealinn — Kairo

Koosseis ja geograafiline asend.

1952. aastal kukutas egiptuse rahvas monarhistliku režiimi ja 1953. a. juunis kuulutati välja vabariik. Inglismaaga sõlmitud orjastavad lepingud tühistati. Süüriaga ühinemise tulemusena moodustati 1958. a. veebruaris uus riik — Araabia Ühinenud Vabariik, mis koosnes Egiptuse ja Süüria piirkonnast. 1961. a. lõpul Süüria lahkus Araabia ÜV koosseisust.

Araabia Ühinenud Vabariik paikneb Aafrika kirdeosas ja osaliselt Aasias Siinai poolsaarel. Tema territooriumi läbib Suessi kanal. Kagu-Aasiasse, Ida-Aafrikasse ja Araabia poolsaare maadesse viivatel teedel asuva Araabia ÜV geograafiline asend on soodus majanduslike sidemete loomiseks. Ta on otsekui sild Aafrika ja Aasia vahel.

Suessi kanali tsoon oli pikka aega Inglismaa poolt okupeeritud. Kanal kuulus rahvusvahelisele Suessi kanali kompaniile, kus domineeris Inglise kapital. 1956. aastal Suessi kanal natsionaliseeriti. Vastuseks sellele alustasid Inglismaa, Prantsusmaa ja Iisrael Suessi kanali tsoonis sõjategevust. NSV Liit toetas resoluutselt imperialistidele kangelaslikku vastupanu osutavat egiptuse rahvast. Intervendid olid sunnitud taganema ja Egiptuse territooriumilt lahkuma.

Nüüd kuulub Suessi kanal Araabia ÜV-le ning laevanduse korraldamine kanalil on tema käes. Araabia ÜV kasutab seda ühendusteed laialdaselt välissidemeteks. Kanali ekspluateerimine annab suurt sissetulekut.

Rahvastik.

Elanike arvult on Araabia ÜV Nigeeria järel Aafrikas teisel kohal. Rõhuv enamik elanikkonnast (90%) on araablased. *Ligikaudu 97% Araabia ÜV elanikkonnast on koondunud Niiluse orgu ja deltasse, mis moodustavad kõigest 4% maa territooriumist.* Pärast Egiptuse vabastamist koloniaalsest sõltuvusest on alanud kõrbealade kasutuselevõtt ja asustamine. Põllumajanduses on tegev $^2/_3$ elanikkonnast, kuid linnarahvastik kasvab aastast aastasse. Araabia ÜV pealinn on Kairo (3,5 milj. elanikku) — rahvaarvult kõige suurem linn Aafrikas.

Koloniaalse sõltuvuse rängaks pärandiks on enamiku talupoegade kirjaoskamatus. Viimase 10—12 aasta vältel on õpilaste arv üldhariduslikes koolides peaaegu kahekordistunud.

Küsimusi ja ülesandeid.

Leidke õpiku teksti järgi Araabia ÜV rahvastiku keskmine tihedus ja Niiluse oru rahvastiku tihedus ning võrrelge neid näitajaid.

Majanduse üldiseloomustus.

Inglise imperialistid muutsid Egiptuse äärmiselt ühekülgselt arenenud majandusega maaks. Egiptus andis puuvilla Inglismaa vabrikutele ja teiste kapitalistlike maade ettevõtetele.

Kuigi Egiptuses oli olemas tekstiili-puuvillavabrikuid, ei suutnud tootmine elanikkonda kangaskaupadega varustada. Puuvilla eksporditi, riiet aga veeti Inglismaalt sisse. Tööstus oli nõrgalt arenenud. Domineeris väliskapital, kuid osaliselt rakendati ka egiptuse kodanluse kapitali. Suurem osa maast kuulus egiptuse mõisnikele. Mõisnike maid harisid põllutöölised. Fellahid, kelle arv ulatus miljonitesse, moodustasid 90% talupoegade üldarvust, maavaldusest aga kuulus neile ainult $^1/_3$. Enamik talupoegi olid saagiosa-rentnikud. Puuvillapõldude niisutamiseks rajati kanaleid ning ehitati Niiluse jõele paisusid. Kuid Niiluse vett kasutati maa niisutamiseks siiski vähe. Kõik põllumajanduslikud tööd tehti käsitsi.

Viimastel aastatel on maa majanduses toimunud suured sotsiaal-majanduslikud ümberkujundused. Pankade, transpordivahendite, välismaiste ettevõtete ja egiptuse kapitalistide suurettevõtete natsionaliseerimine andis riiklikule sektorile juhtiva osa maa majanduses. Majanduse riiklik reguleerimine võimaldas vastu võtta majanduse arendamise viie aasta plaane. Neis plaanides pööratakse suurt tähelepanu rasketööstuse, transpordi ja põllumajanduse arendamisele. *Araabia ÜV majanduse struktuuris toimuvad järkjärgulised muudatused.* Tööstuse osatähtsus natsionaalses tulus on tõusnud 25%-le. Teostatakse agraarreformi, on likvideeritud suurmaavaldus. Väliskaubandus on nüüd riigi kontrolli all.

Araabia ÜV majanduse aluseks on veel jäänud põllumajandus, mis on ühekülgselt spetsialiseerunud puuvillakasvatusele. Puuvillaga on seotud paljud majandusliku tegevuse alad. Arenenud on puuvillapuhastus- ja tekstiilitööstus, puuvill on peamine väliskaubanduse objekt, mis moodustab üle 70% ekspordist.

Põllumajandus.

1961. aastal kehtestatud agraarseadusandluse kohaselt ei ole Araabia ÜV-s kellelgi õigust omada üle saja feddani (42 ha) maad. Talupojad ühinevad kooperatiividesse. Luuakse suuri riiklikke majandeid. Siiski on riigis ülekaalus talupoegade vähese võimsusega väikemajandid.

Põllundus annab 70% põllumajanduse kõigist tuludest. Loomakasvatus on vähe arenenud.

Araabia ÜV-s valitseb kuiv ja kuum kliima. Keskmine temperatuur on juulis 29—33°, jaanuaris 12—15°. Kairo piirkonnas langeb sademeid keskmiselt alla 40 mm, Assuanis aga 3 mm aastas. Seepärast on kogu põllundus rajatud kunstlikule niisutusele. Vabariigi jaoks on Niiluse vetel eluline tähtsus. Niilusest lähtuvate niisutuskanalite kogupikkus on 37 000 km.

Niiluse orust lääne pool, liivases ja kivises Liibüa kõrbes, on ainsateks põllunduslikult kasutatavateks piirkondadeks harvad oaasid. Ida pool Niilust laiub veetu, kivine ja mägine Araabia kõrb, kus on võimalik ainult rändkarjandus.

Araabia ÜV kogupindalast — 100 milj. ha — moodustavad põllud vähem kui 3 milj. ha. *Üle kolmandiku haritavast maast on puuvilla all.* Pikakiulise puuvilla toodangu poolest on Araabia ÜV kapitalistlikus maailmas esikohal. Peamiseks puuvillakasvatuse piirkonnaks on Niiluse delta. Külvikorras vaheldub puuvillaga teravili.

Põllumajandusaasta koosneb kolmest hooajast: suveperiood, mil külvatakse puuvilla, riisi, suhkruroogu, maisi, köögivilja; sügisperiood — septembrist novembrini, mil külvatakse riisi, maisi, hirssi; talveperiood — külvatakse nisu, otra, kaunvilju. Talupojad niisutavad põldu seniajani esiisadeaegsel viisil. Vesi tõstetakse niisutuskanalitesse hoovast ja kõpast koosneva seadeldisega (šadufiga) või pühvlite jõul liikuma pandava hambulise puuratta abil. Ratta külge on kinnitatud kopad, kust vesi voolab kanalitesse. Maad haritakse kõpla ja teiste primitiivsete tööriistadega. Siiski on hakatud juba kasutama ka põllutöömasinaid.

Niiluse deltas on arenenud köögiviljakasvatus ja aiandus. Araabia ÜV on Aafrikas esikohal datlite toodangult. Datlipalme kasvatatakse Niiluse orus ja oaasides.

Käesoleval ajal on päevakorras niisutatavate maade pindala laiendamine — põllumajanduse intensiivsuse tõstmine. Nõukogude Liidu abiga ehitab Araabia ÜV Niilusel Assuani kõrgpaisu, mis loob maailma ühe suurima veehoidla mahuga 130 mljr. m^3. See ehitis suurendab haritava maa pindala kolmandiku võrra. Assuani hüdroelektrijaam hakkab andma 10 mljr. kWh elektrienergiat aastas ning katab kiiresti kasvava tööstuse energiavajadused. Lisaks sellele parandab veerežiimi reguleerimine tunduvalt laevasõidutingimusi Niilusel.

Assuani paisu ehitamine on kujunenud Araabia ÜV töölistele suureks tehniliste teadmiste kooliks. See on nõukogude ja araabia rahva sõpruse ja koostöö sümbol suures võitluses, mida Araabia ÜV peab oma rahvusliku majanduse arenemise nimel.

Küsimusi ja ülesandeid.

Selgitage tabelis 18 toodud andmete järgi, mitmendal kohal maailmas on Araabia ÜV puuvillatoodangult.

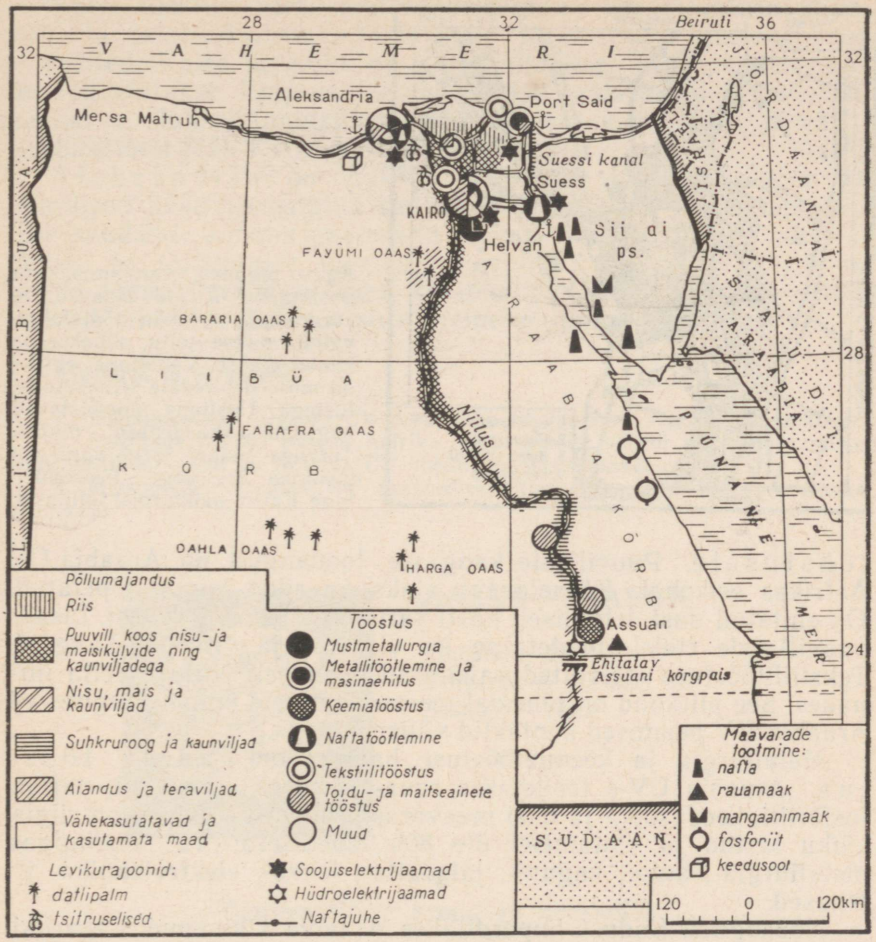

Tehke kindlaks, missugused on tähtsamate kultuuride kasvupiirkonnad Araabia Ühinenud Vabariigis. Märkige ära peamised tööstuslinnad ja nimetage, missugused tööstusharud on neile iseloomulikud. Tutvuge loodusvarade paiknemisega Araabia Ühinenud Vabariigis.

Tööstus.

Pärast 1952. a. revolutsiooni võib Araabia ÜV tööstuses täheldada mitte üksnes kiiret kasvu, vaid ka tööstuse struktuuri järkjärgulist muutumist. *On loodud rasketööstus* — metallurgia ja masinaehitus, ehitatud keemiatööstuse ettevõtteid, kiiresti suureneb elektrienergia tootmine. Siiski on peamine tähtsus kergetööstusel, kus kõige silmapaistvam koht kuulub puuvilla-

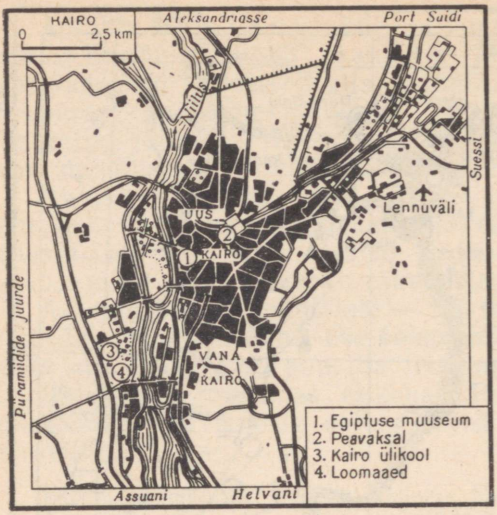

Kairo jaguneb vanalinnaks ja uuslinnaks. Kitsad tänavad on kärarikkad — siin töötatakse, valmistatakse toitu, süüakse ja kaubitsetakse. Vanalinna ehteks on mošeed toredate seinakaunistustega. Uuslinna moodustavad nägusad kaasaegsed majad. Tutvuge plaani järgi vana- ja uuslinna asetusega. Iseloomustage Kairo paiknemist Niilusel.

tööstusele. Puuvillaste kangaste toodangult on Araabia ÜV Aafrikas esikohal. Käesolevaks ajaks on riide import lõpetatud. On ehitatud uusi, tehniliselt hästi varustatud tekstiilikäitisi. Lisaks puuvillasele riidele toodetakse ka viskoos- ja villaseid kangaid. Tekstiilitööstuse ettevõtted paiknevad peamiselt Niiluse delta linnades. See piirkond on lähemal meresadamatele, millele tuginevad Araabia ÜV peamised kontaktid välisriikidega.

Metallurgia ja keemiatööstuse baasiks on hankiv tööstus. Araabia ÜV-s toodetakse rauа- ja mangaanimaaki, naftat, fosforiiti, keedusoola ja teisi maavarasid. Pärast 1952. a. on riigis käiku lastud ja ehitamisel üle 800 tööstusettevõtte, sealhulgas metallurgia-, auto-, vaguni-, jalgratta-, laeva-, elektrotehnika- jt. tehased.

Nõukogude Liidust imporditakse Araabia Ühinenud Vabariiki sisseseadet paljude tööstusettevõtete ja teadusliku uurimise laboratooriumide tarvis. Kõik Nõukogude Liidu abiga ehitatud ettevõtted töötavad hästi, hangitud seadmed vastavad kõige kõrgematele tehnilistele nõuetele.

Masinatehased on koondunud põhiliselt Kairosse ja Aleksandriasse. Aja jooksul tekib uus tööstuspiirkond Assuani hüdroelektrijaama lähikonnas. Assuani rauamaagi baasil rajatakse metallurgiatööstus, kvaliteetmetalli põhjal aga masinaehitus. On alustatud keemiatehase rajamist.

Kairo on Araabia ÜV tähtsaim poliitiline, tööstuslik ja kultuuriline keskus. Linn paikneb Niiluse mõlemal kaldal, olles suurimaks transpordisõlmeks. Siia koonduvad raud- ja autoteed. Kairos paikneb Aafrika üks suurimaid lennuvälju, kus maandub lennukeid kõigist maailmajagudest.

Kairo tööstust esindavad mitmesugused kergetööstuse (tekstiili- ja jalatsitööstuse), toiduainete tööstuse ja masinaehituse ettevõtted. Kairo ülikoolis on palju üliõpilasi. Kairo muuseumides talletatakse Egiptuse kauge ajaloo väärtuslikke mälestisi. Linnal on olulised funktsioonid kaubanduses, kuigi hulgi- ja väliskaubakäibelt jääb Kairo Aleksandriast maha.

Aleksandria on Aafrika Vahemere ranniku suurim ja tehniliselt hästi varustatud sadam, jõetranspordi lõppsadam Niiluse suudmes. Linnas paiknevad laevatehased, tekstiili-, masinaehitus- ja toiduainete tööstuse ettevõtted. Aleksandria sadama kaudu toimub peaaegu kogu Araabia ÜV väliskaubandus. Aleksandria on Kairo järel tähtsuselt teine majanduslik keskus.

Küsimusi ja ülesandeid.

1. Iseloomustage Araabia ÜV rahvusliku majanduse arenemisperspektiive.
2. Selgitage lk. 303 toodud Aafrika ühendusteede kaardi järgi, missuguste transpordiliikide abil on Araabia ÜV ühenduses teiste maadega.
3. Missugustel Araabia ÜV ekspordiartiklitel võiks olla tähtsus Aafrika siseturul?

GAANA VABARIIK.

Pindala — 238 000 km²
Rahvastik — 7,5 milj. el.
Pealinn — Akra

Geograafiline asend ja koosseis.

Gaana Vabariik asub Lääne-Aafrikas Ginea lahe rannikul. Peaaegu kogu Gaana väliskaubandus toimub merd mööda. Ginea lahe rannikul esinevad võimsad tõusulained on ookeanilaevadele ohtlikud, seepärast on kaks sadamat — Takoradi ja hiljuti laevaliikluseks avatud Tema — varustatud lainemurdjatega, mille barjääri taha on ehitatud kaid.

Gaana sai iseseisvaks 1957. aastal. Enne seda oli ta Suurbritannia asumaaks nimetusega Kullarannik. Pärast referendumit astus Gaana koosseisu endine Suurbritannia hooldusalune territoorium Togo.

Rahvastik.

Gaanas elab rohkesti rahvaid ja suguharusid. Riigikeeleks on inglise keel. Rahvastiku tihedus on keskmiselt 30 inimest 1 km²-l. Tihedasti on asustatud lõunaosa, kus paikneb $^2/_3$ elanikkonnast. Siin asuvad pealinn Akra, sadamad, siin on tihe raudteede ja autoteede võrk, siia on koondunud ekspordiks minevate kultuuride tähtsamad kasvupiirkonnad ja olulisemate maavarade tootmine. Elanikkonna enamik tegeleb põllumajandusega. Pärast vabariigi väljakuulutamist on hakanud kiiresti kasvama töölisklass. Koloniaalrežiimi tingimustes oli Gaanas kõigest 5% kirjaoskajaid. Praegu on Gaanas sisseseadmisel kohustuslik tasuta algharidus, töötab kümneid tehnikume ja kaubanduskoole, kaks ülikooli.

Majandus.

Gaana on rikas loodusvaradelt. Kliima on siin kuum, ekvatoriaalne. Isegi Gaana kõige põhjapoolsem piirkond on kõigest 11° kaugusel ekvaatorist. Kõrge aasta keskmine temperatuur (23—26°) ja rohked sademed (800—1000 mm) võimaldavad kasvatada siin mitmesuguseid troopikakultuure.

Maa lõunaosas paiknevad metsad võtavad enda alla umbes kolmandiku kogu territooriumist. Metsades kasvab palju väärtuslikke puuliike, sealhulgas kookos- ja õlipalmid.

Gaana maapõu on rikas. Siin leidub kulda, teemante, boksiite, mangaani- ja rauamaaki.

Kolonialismiperioodil oli põllumajanduse aluseks kakaopuukasvatus ja kakaoubade eksport. Maavarade tootmine, väärtuslike puiduliikide ülestöötamine ja väljavedu oli välismaiste kompaniide käes. Töötlevat tööstust esindasid küllaltki rohkearvulised põllumajandusliku tooraine esmase töötlemise väikeettevõtted.

Iseseisvuse väljakuulutamisele järgnenud aastatel on Gaana saavutanud edu rahvusliku majanduse arendamisel, kuid sellest hoolimata on majandus jäänud oma iseloomult monokultuurseks.

Gaana Vabariigi majanduse aluseks on põllumajandus, kus töötab $^2/_3$ elanikkonnast. Umbes pool elanikkonnast elatub kakaoubadest saadavast tulust. *Gaana on maailmas esikohal kakaoubade toodangult ja ekspordilt.* Talupojad kasvatavad kakaopuid väikestes istandikes. Kakaoube ostab kokku ja müüb nüüd riiklik organisatsioon. Kakao-oad moodustavad üle 60% Gaana ekspordist. Istandused paiknevad peamiselt maa lõunapoolses, metsarikkas osas, sest kakaopuu kasvab kõige paremini kõrge troopikametsa varjus. Lisaks kakaole kuuluvad põllumajanduse eksporttoodangu hulka kohv, õlipalmi viljad, koolapähklid, kopra. Kohalik elanikkond kasvatab toiduks maniokki, jamssi, maisi, hirssi, riisi, banaane.

Põllumajanduse arenemise ühekülgsuse vähendamiseks soodustab valitsus toidukultuuride külvipinna laiendamist. Luuakse põllumajanduslikke kooperatiive ja riiklikke majandeid, on rajatud katsejaamade võrk.

Gaana põhjaosas kasvatavad talupojad veiseid. Lõunas, kus on levinud tsetsekärbes, on loomi raske pidada.

Peamiseks tööstusharuks on *mäetööstus*. Kapitalistlikus maailmas kuulub Gaanale Kongo järel teine koht teemantide toodangu ning üks esimestest kohtadest kulla- ja mangaanimaagi toodangu poolest. Poole kulla- ja teemanditoodangust annavad nüüd riik ning kulla- ja teemandiotsijate kooperatiivid. Muude maavarade tootmine on välismaiste, eeskätt Inglise kompaniide käes, kuid nende tegevus on allutatud riigi kontrollile.

Eriti kiiresti kasvab riiklik sektor *töötlevas tööstuses*. Alates 1963. aastast täidab Gaana seitseaastaku plaani, milles on ette nähtud rea tööstusettevõtete — toiduainete ja tekstiilivabrikute, terasesulatus- ja alumiiniumitehase ning paljude teiste käitiste ehitamine. Rahvuslikuks suurehituseks on paisu ja hüdroelektrijaama rajamine Volta jõele, 130 km kaugusele kohast, kus see suubub Ginea lahte. Hüdroelektrijaama energia läheb hiljuti rajatud ja kiiresti arenevasse Tema tööstuslinna, kus ehitatakse alumiiniumitehast.

Gaana rahvusliku majanduse arendamisele osutavad suurt abi NSV Liit ja teised sotsialistlikud maad. NSV Liit aitab ehitada hüdroelektrijaama Mustale Voltale, võtab osa tööpingitehase ja raudbetoonpaneelide tehase, puuvillavabrikute ja paljude teiste ettevõtete ehitamisest, aitab läbi viia geoloogilisi uurimistöid.

Gaana suurim linn *Akra* (umbes 500 000 elanikku) on maa poliitiline, kaubanduslik, tööstuslik ja kultuuriline keskus.

GINEA VABARIIK.

Pindala — 246 000 km²
Rahvastik — 3,5 milj. el.
Pealinn — Conakry

Geograafiline asend.

Ginea Vabariik asub Lääne-Aafrikas ja tal on väljapääs Atlandi ookeanile. Atlandi rannikul paikneva Conakry sadama kaudu toimub peamine osa maa väliskaubandusest. Ginea Vabariik kuulutas välja iseseisvuse 1958. aastal. Kuni tolle ajani oli ta Prantsusmaa koloonia.

Rahvastik.

Ginea elanikkond koosneb mitmest rahvast. Kõige arvukamaks neist on fulbed. Riigikeeleks on prantsuse keel. Rahvastiku tihedus on 14 inimest 1 km²-l. 90% rahvast elab maal. Ginealased elavad väikestes asulates, tavaliselt ringikujulise põhiplaaniga, palmilehtedest katusega savionnides. Ginea suurim linn on Conakry 112 000 elanikuga. Linna keskosa, kus varem elasid prantsuse ametnikud ja välismaiste kompaniide teenistujad, koosneb ilusatest mugavatest elumajadest. Head varju pakkuvate mangopuude kroonid moodustavad tänavate kohal tiheda katuse ja kaitsevad inimesi troopikapäikese kõrvetavate kiirte eest. Äärelinna moodustavad aafriklaste tagasihoidlikud elamud. Pärast iseseisvuse väljakuulutamist lahkusid kõik prantsuse ametnikud Conakryst ning kesklinna kolisid ginealased.

Conakrysse on koondunud toiduainete tööstuse ettevõtted, remonditöökojad, käsitööettevõtted. Conakry on Ginea kultuurikeskuseks. Nõukogude Liidu abiga on siia ehitatud polütehniline instituut.

Majandus.

Ginea on majanduslikus suhtes nõrgalt arenenud, kuid edusamme tegev maa. Kolonialismi perioodil teenisid Prantsuse kompaniid hiiglakasumeid, ostes poolmuidu kokku kohalikke põllumajandussaadusi — banaane, kohvi, õlipalmivilju — ja müües neid tohutu vahekasuga edasi Euroopa turgudel. Välja veeti ka maavarad. Sõltumatu Ginea on vähendanud tooraine väljavedu. Osa toorainest töödeldakse kohapeal. Siiski on Ginea sunnitud veel sisse vedama suurema osa kangaskaupu, rõivaid, jalatseid ja muid tarbeesemeid. Varem oli Ginea elanikkond täielikult kirjaoskamatu. Rahva elutase oli madal. *Kaasaegne Ginea võitleb otsustavalt koloniaalse mineviku seesuguse ränga pärandi likvideerimise eest.*

Maa majanduse aluseks on põllumajandus. Selle paiknemine sõltub mitmekesistest looduslikest tingimustest. Atlandi ookeani rannikumadalikul on rohkesti sademeid (kohati üle 4000 mm aastas). Kuiv periood on lühiajaline, aastaringselt püsib kõrge temperatuur (24—27°). Siin kasvatatakse banaane, ananasse, kohvipuid, õli- ja kookospalme. Enamik istandusi kuulub prantslastele. Banaanid, kohv ja ananassid on Ginea peamisteks ekspordiartikliteks.

Ginea põhjaosa on kõrgustikuline. Siit saab alguse Aafrika üks suurimaid jõgesid — Niiger. Kuni riigipiirini laiub savann. Käesoleval ajal on osa savanni üles haritud. Kasvatatakse riisi, hirssi, maniokki, jamssi, köögivilja ja tsitrusviljalisi.

Mitmetes tänapäeva Ginea külades on loodud põllumajandus-

likud kooperatiivid. Nõukogude spetsialistide kaasabil on organiseeritud üks esimesi riiklikke majandeid. Kavas on suurendada lähemate aastate jooksul kahe-kolmekordseks banaanide, kohvi, tsitrusviljaliste, puvilla ja kakao tootmine ning laiendada teravilja külvipinda.

Juhtivaks tööstusharuks on *mäetööstus*.

Gineas paiknevad suured boksiidi- ja rauamaagilademed. Maavarasid töödeldakse ranniku lähedal. See tootmisala on välismaiste kompaniide käes. Rauamaak ja boksiit veetakse välja. Boksiidi tootmise põhilise piirkonna lähedale on ehitatud suur alumiiniumoksiidi töötlev tehas. Maa kirdeosas paiknev kulla ja teemantide tootmine on natsionaliseeritud.

Suurt tähelepanu osutatakse *töötleva tööstuse* arendamisele. Koloniaalrežiimi perioodil oli Gineas ainult üksikuid väikesi töötleva tööstuse ettevõtteid. Nüüd ehitatakse NSV Liidu ja teiste sotsialistlike maade abiga põllumajandusliku tooraine töötlemise ettevõtteid, käiku on lastud konservitehas ja teisi ettevõtteid. Projekteerimisel on suure hüdroelektrijaama ehitamine. Kõik uued ettevõtted on riiklikud ehitused.

MALI VABARIIK.

Pindala — 1,2 milj. km²
Rahvastik — 5 milj. el.
Pealinn — Bamako

Geograafiline asend.

Mali Vabariik kuulutas iseseisvuse välja 1960. aastal. Selle ajani oli ta Prantsusmaa kolooniaks nimetusega Prantsuse Sudaan.

Mali, pindalalt üks suurimaid riike Aafrikas, asub kontinendi lääneosas. Väljapääsu ookeanile tal ei ole.

Malis valitseb kuum, pikaajalise kuiva perioodiga kliima. Väga suure tähtsusega on Niigeri jõgi. Jõeorgu on koondunud suurem osa elanikkonnast ja linnadest.

Rahvastik.

Mali Vabariigis elab mitukümmend suguharu ja rahvast. Maa põhja- ja lõunaosa elanikkonna *rahvuslik koosseis*, samuti paiknemine ja elulaad on erinev. Lõunaosas on kõige arvu-

kamaks rühmaks bambara ja malinke rahvas, kes kokku moodustavad poole Mali elanikest. Rahvastiku tihedus on riigi selles osas 10—20 inimest 1 km²-l. Suurem osa elanikest asub külades. Silindrilise kujuga, koonuselise katusega külaonnid asetsevad tihedasti üksteise kõrval. Mali põhjaosas elavad tuareegide ja fulbede rändsuguharud. Need suguharud rändavad kolmest-neljast perekonnast koosnevate rühmadena, kattes aasta jooksul kuni 1000 kilomeetrit. Rahvastiku tihedus on siin 1 inimene iga 7 km² kohta.

Mali riigikeeleks on prantsuse keel. Käsil on järkjärguline rahvuskeele loomine mandingo keelerühma kuuluvatest sugulaskeeltest, mida kõneleb $^2/_3$ maa elanikkonnast.

Linnarahvastik moodustab 10% kogu elanikkonnast. Majad ehitatakse linnades väga paksude seintega kaitseks kõrvetavate päikesekiirte eest (aprillis ja mais tõuseb temperatuur 50°-ni).

Maa suurimas linnas Bamakos on 150 000 elanikku.

Koloniaalrežiimi tingimustes oli peaaegu kogu elanikkond kirjaoskamatu. Nüüd ehitatakse Malis koole, avatakse kirjaoskuse omandamise punkte. Paljud noored Mali Vabariigist õpivad NSV Liidu kõrgemates koolides.

Majandus.

Kolonialismiperioodil oli Mali (Prantsuse Sudaan) üks mahajäänumaid Aafrika osasid. Erinevalt teistest asumaadest ei rajanud eurooplased siin istandusi. Koloniaalvõimud sundisid talupoegi kasvatama oma maatükkidel ekspordiks minevaid kultuure.

Kolonisaatorid ehitasid Niigerile paisu. Selle ehitamisel hukkus tuhandeid malilasi, sest töötingimused olid ülimalt rängad. Niisutatav maa anti talupoegadele riisi ja puuvilla kasvatamiseks väikeste kruntidena rendile. Niisutatava maa kasutamise eest pidid talupojad loovutama osa saagist koloniaaladministratsioonile, niinimetatud «Niigeri haldusele». Tööstus oli Malis väga madalal järjel.

Pärast poliitilise sõltumatuse saavutamist kuulutas revolutsiooniline demokraatlik partei — Mali Sudaani Liit — välja riigi mittekapitalistliku arendamise programmi. Malis toimuvad radikaalsed sotsiaalsed ja majanduslikud ümberkujundused. Laieneb riiklik sektor. On loodud raudtee ja jõetranspordi riiklik administratsioon, riiklik lennukompanii. Riigi kätte on läinud elektrienergia tootmise ja ülekande süsteem, mis varem kuulus prantslastele. Suur tähtsus on «Niigeri haldusele» kuulunud niisutatavate maade natsionaliseerimisel. Väliskaubandus on nüüd riikliku ekspordi- ja impordikompanii käes.

Valitsuse poolt kinnitatud majanduse arendamise viie aasta plaanis aastaiks 1961—1965 pööratakse peamist tähelepanu põllu-

majandusliku tootmise laiendamisele. Kavandatud on ka tööstusettevõtete ehitamise programm.

Varem valitses suures osas külades kogukondlik maavaldus. Praegu areneb kiiresti talupoegade ühinemine põllumajanduslikesse tootmiskooperatiividesse. Koopereeritud on juba 50% talupoegade majandeist.

Mali peamisteks majandusharudeks on põllundus ja karjakasvatus. Peamisteks põllumajandusrajoonideks on maa kesk- ja lõunaosa. Suurima tähtsusega on Niigeri org. Kasvatatakse toidukultuure kohalikuks tarbimiseks — riisi, maisi, maniokki. Nende all on $^2/_3$ põllupinnast. Peamisteks eksportkultuurideks on arahhis, puuvill ja riis.

On kavandatud abinõud põllukultuuride saagikuse tõstmiseks ja külvipinna laiendamiseks. Niigeri orus on rajamisel uus niisutuskanal, mis ulatuslikult suurendab niisutatava maa pindala.

Kariloomade arvult on Mali Lääne-Aafrika riikide hulgas esikohal. Mali talupojad peavad veiseid, lambaid, kitsi. Karjanduse põhiliseks piirkonnaks on maa kesk- ja põhjaosa. Kari ja loomakasvatussaadused (liha, loomanahad) on tähtsad ka ekspordi seisukohalt.

Vabrikuid on vähe ning kõik nad on väikesed. Märkimisväärse osa rõivaid, jalatseid ja teisi tarbekaupu toodavad käsitöölised. Osa välismaalastele kuulunud tööstusettevõtteid on läinud riigi valdusse. Nii näiteks on natsionaliseeritud neli varem «Niigeri haldusele» kuulunud riisipuhastusvabrikut. Riigile kuuluvad mõned toiduaineid tootvad ettevõtted. Praegu on välismaised ettevõtjad kohustatud rakendama 75% oma kasumeist mitmesugustes Mali tööstusharudes, selle asemel et neid välja vedada. Käsil on tööstusettevõtete ehitamine viie aasta plaani järgi. Need on peamiselt toiduainete tööstuse ettevõtted, tsementitehas, põllutööriistade tehas. Niigeril ehitatakse uut paisu.

Et Mali territoorium paikneb kaugel väljaveosadamatest, siis välismaised monopolid ei ekspluateerinud Mali maavarasid. Nüüd on käsil laialdased geoloogilised uurimistööd. On avastatud boksiidi-, vase- ja mangaanimaagi ning haruldaste metallide leiukohti. Need rikkused aitavad kaasa maa industrialiseerimisele.

NSV Liidu ja Mali Vabariigi vahel on sõlmitud majandusliku, tehnilise ja kultuurialase koostöö leping. NSV Liit võimaldab Mali Vabariigile krediiti rahvusliku majanduse ja kultuuri arendamiseks. Nõukogude spetsialistid teostavad projekteerimis- ja uurimistöid Mali—Ginea raudtee ja teiste objektide ehitamiseks, samuti geoloogilisi uurimistöid, ehitavad staadoni Bamako linnas.

Küsimusi ja ülesandeid.

1. Võrrelge Gaana, Ginea ja Mali eksportkultuuride struktuuri.
2. Milliseid abinõusid kolonialismi tagajärgede likvideerimiseks rakendatakse neis riikides?

AMEERIKA.

AMEERIKA ÜHENDRIIGID.

Pindala — 9,4 milj. km²
Rahvastik — 195 milj. el.
Pealinn — Washington

Koosseis ja geograafiline asend.

Ameerika Ühendriigid koosnevad kolmest üksteisest kaugel asuvast osast: põhiterritoorium (pindala 7,8 milj. km², rahvastik umbes 190 milj. el.), Alaska (1,5 milj. km²) ja Havai saared (15 000 km²).

Põhiterritoorium külgneb Atlandi ookeani, Vaikse ookeani ja Mehhiko lahega. Merepiiride pikkus ületab kahekordselt maismaapiiride pikkuse. Põhja-Atlandi rannik on laevatamiseks soodne, siin on palju sobivaid lahti ja väinu: Lõuna-Atlandi ja Mehhiko lahe rannik on madalaveelised — ookeanilaevad sõidavad sadamatesse merepõhja süvendatud kanalit mööda. Vaikse ookeani rannikul leidub sadamate ehitamiseks vähe sobivaid lahti.

Ameerika Ühendriike ümbritsevad ookeaniavarused on juba ammusest ajast taganud odavate kaubateede rajamise ookeanitaguste maadega. Meresõidu kaasaegne tehnika on väliskaubanduse tingimusi veelgi parandanud, lühendades tunduvalt kaupade veoks kuluvat aega: praegu võib liinil London—New York (üle 6000 km) ületada Atlandi ookeani laevaga vähem kui nädalaga, purjelaevanduse perioodil kulus aga selleks umbes kaks kuud.

Ameerika Ühendriikide maismaapiire läbib rida raudteid ja maanteid, mis ühendavad teda naaberriikide Kanada ja Mehhikoga, Kanadaga peetakse sidet ka Suure Järvistu ning Mehhikoga Mehhiko lahe kaudu. Need mõlemad maad on majanduslikult

Ameerika Ühendriigid on föderatiivne vabariik, mis koosneb viiekümnest osariigist ja Columbia ringkonnast, kus asub riigi pealinn Washington. Põhiterritoorium jaotub 48 osariigiks; Alaska ja Havai osariik paiknevad põhiterritooriumist kaugel. Leidke kaardil Ühendriikide suurimad sadamad ja lahed, mille ääres need asuvad.

vähem arenenud, Ameerika monopolid ekspluateerivad nende loodusrikkusi ning mahutavad oma kapitali nende majandusse.

Geograafiline asend on ajaloo kõigil etappidel soodustanud Ameerika Ühendriikide majanduslikku arenemist.

Küsimusi ja ülesandeid.

Määrake kaardi järgi lk. 323 Ameerika Ühendriikide territooriumi ulatus põhjast lõunasse ja läänest itta; võrrelge saadud andmeid Nõukogude Liidu territooriumi mõõtmetega (põhjast lõunasse — 4500 km, läänest itta — 11 000 km).

Looduslikud iseärasused ja loodusvarad.

Ameerika Ühendriikide põhiterritooriumil on vähe alasid, mis ei sobi majanduslikuks kasutamiseks. Sellisteks on üksnes Apalatšide kaljused piirkonnad ning kõrgmäestikualad ja mõningad kõrbelised mägismaad Kordiljeerides.

Rannikumadalikud, avarad sisetasandikud, Kordiljeeride kergelt künklikud idapoolsed eelmäed, aga samuti paljud viljakate muldadega mäestikevahelised nõod pakuvad laialdasi võimalusi mitmekülgse põllumajanduse arendamiseks.

Arvukad suured ja väikesed jõed on energiarikkad, väga soodne on ka jõgedevõrgu konfiguratsioon. Mississipi ning tema lisajõgede Missuuri ja Ohio «veerist» ühendab omavahel maa siserajoone; mõnede jõgede allikate lähedus Suurele Järvistule andis võimaluse juba XIX saj. alguses ühendada siseveeteed Erie' kanali kaudu Atlandi rannikuga. Praegu on Suur Järvistu muudetud mereteeks — pärast St. Lawrence'i jõe rekonstrueerimist sõidavad merelaevad kuni Chicagoni.

Ameerika Ühendriikide maapõues leidub rikkalikult sütt, naftat, maagaasi, rauamaaki, fosforiiti, väävlit, värvilisi metalle ja mitmesuguseid ehitusmaterjale.

Ameerika Ühendriikide looduslikud tingimused, nii nagu geograafiline asendki, on soodustanud mitmekülgse majanduse arenemist.

Samal ajal on loodusvarade ebaratsionaalne kasutamine tekitanud riigile märkimisväärset kahju. Põllumaade pikaajaline kündmine ilma agrotehnika nõudeid arvestamata, samuti lumesulavett reguleerivate metsade laastamine viis raskete tagajärgedeni. Muldade erosioon ja uhtorgude võrgu kasv tugevnes, Mississipi ja tema lisajõgede basseinis sagenesid hävitavad üleujutused. Paljud alad preeriaplatool ja sisetasandikel muutusid maaharimiseks kõlbmatuiks. Käesoleval ajal võetakse kasutusele abinõusid mulla loodusliku viljakuse taastamiseks ja istutatakse metsa.

Küsimusi ja ülesandeid.

Kasutades tabelit 14, võrrelge Ameerika Ühendriikide ja teiste maade põllumaa näitajaid.

Ameerika rahvuse kujunemise iseärasused.

Ameerika rahvuse kujunemine toimus pikka aega Euroopast ümberasujate arvel. Inglased, šotlased ja iirlased moodustasid kuni XIX saj. 60-ndate aastateni suurema osa immigrantidest. Seepärast sai inglise keelest ka Ameerika Ühendriikide rahvuskeel. XX saj. 20-ndail aastail alanes märgatavalt Ühendriikide arenemistempo ja tekkis krooniline tööpuudus. Valitsus andis välja mitmeid immigratsiooni vastu suunatud seadusi, mis suuresti kahandasid vaesemate ümberasujate juurdevoolu. Ligikaudu $^4/_5$ Ameerika Ühendriikide kaasaegsest rahvastikust on ameeriklased, kes on sündinud juba Ühendriikides; immigrantide hulgas on kõige rohkem Euroopa maadest ümberasunuid, samuti puertoriikolasi ja mehhiklasi.

Pärisrahvas *indiaanlased* tõrjuti valgete kolonisaatorite poolt allutatud aladelt kõrvale. Indiaanlased panid kaua vastu, kuid ei suutnud seista tulirelvadega varustatud vallutajate vastu. Indiaanlaste kaasaegsed järeltulijad on kokku aetud nõndanimetatud reservatsioonidesse — tarastatud territooriumidele, kus veel säilinud indiaani suguharud tegelevad küttimise, kalapüügi ja primitiivse põllundusega. Sellise isoleerituse tagajärjel surevad indiaanlased järk-järgult välja.

Esimesed *neegrid* veeti orjadena Ühendriikide istandustesse sisse XVII saj. alguses. Paljude järgnevate aastakümnete jooksul toimetasid orjakauplejad lõunaosariikidesse rohkesti neegreid. Nende orjade 19 miljonit järglast moodustavad tänapäeval Ameerika Ühendriikide neegerelanikkonna (umbes 10% kogu rahvastikust). Neegrid räägivad samuti inglise keelt, nad on üks osa ameerika rahvusest. Pärast orjuse kaotamist tunnistas konstitutsioon neegrid täieõiguslikeks Ühendriikide kodanikeks, kuid see juriidiline tunnistamine ei toonud neegritele tõelist võrdsust.

Seadus orjuse kaotamise kohta ei varustanud neegreid maaga; saanud vabadeks, puudusid neil igasugused vahendid enda ülalpidamiseks ja nad olid sunnitud rentima maad oma endistelt peremeestelt orjastava naturaalrendi alusel. Linnadesse elama asunud neegrid leidsid üksnes rasket, madalapalgalist tööd. Nii jäid neegrid endiselt kõige kehvemaks osaks ameerika töötajaskonnast. Lõunas, kus ka tänapäeval elab suurem osa neegritest, õiendavad valgete rassistide terroristlikud organisatsioonid ilma igasuguse kohtuta arveid neegritega, kes püüavad kasutada neile konstitutsioonis ettenähtud õigusi. Neegritel on siin eraldi koolid; neid ei lasta ülikoolidesse, kus õpivad valged; on keelatud abielu neegrite ja valgete vahel. Isegi neegri tapmise valge poolt mõistab rassistide kohus õigeks. Palju parem pole neegrite olukord ka teistes rajoonides. Neile makstakse madalamat töötasu kui valgetele, linnades on nende jaoks eraldatud spetsiaalsed, nn. mustad kvartalid, neegrite milteõiguslikkust kriipsutatakse alla igal sammul.

Ameerika rahva progressiivsed kihid astuvad üha aktiivsemalt välja häbistava rassilise diskrimineerimise vastu; kasvab ja laie-

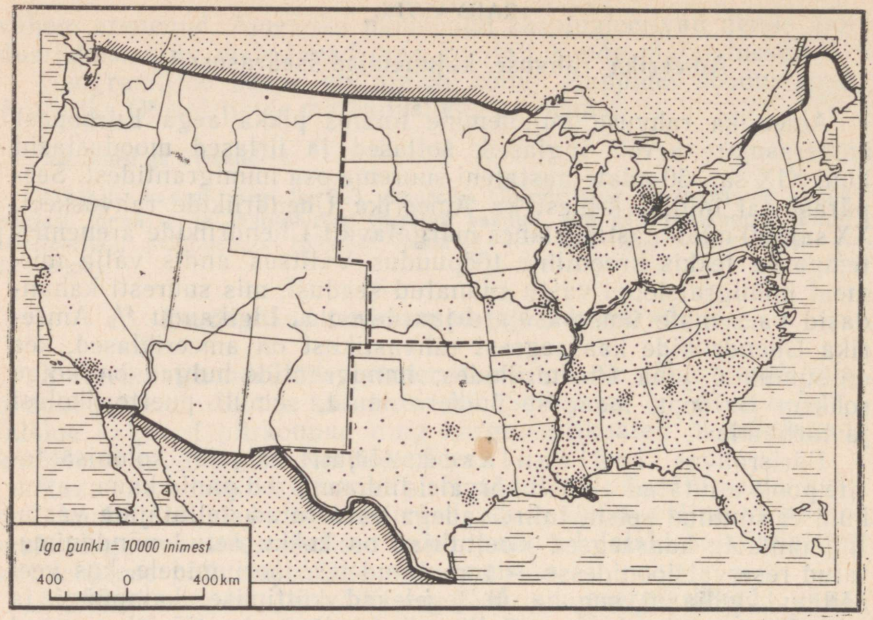

XX sajandi alguses oli peaaegu kogu neegritest elanikkond koondunud Lõunasse. Jälgige kaardi järgi, kuidas oli olukord selles osas muutunud 1960. aastaks. Kõrvutage seda kaarti rahvastiku tiheduse kaardiga ja tehke kindlaks, kus elavad neegrid Põhjas ja Läänes: linnades või maal.

neb liikumine oma õiguste kaitseks ka neegrite endi seas. Järjekindlalt võitleb neegrite võrdõiguslikkuse eest Ameerika Ühendriikide Kommunistlik Partei.

Nagu neegrid, nii kannatavad rassilise diskrimineerimise all ka immigrandid — mehhiklased ja puertoriikolased.

Rahvastiku paiknemine.

Ameerika Ühendriikides on rahvastiku tihedus väiksem kui enamikus Euroopa kapitalistlikes maades. Territooriumi põhiosas on asustuse tiheduseks 24 elanikku 1 km²-l, Havai saartel 43 el./km², kuna Alaskal tuleb 1 inimese kohta rohkem kui 6 km².

Territooriumi põhiosas esineb rahvastiku tiheduses õige suuri kõikumisi: mõningates tööstuslikult arenenud Põhja osariikides tõuseb see üle 200 el./km², langedes samal ajal Lääne mägiosariikides 7—8 inimeseni 1 km²-l.

Linnade hulka kuuluvad Ühendriikides asulad elanike arvuga üle 2500 inimese. Linnu on kokku umbes 2000, sealhulgas suurlinnu (üle 100 000 elaniku) 130. Veerand linnarahvastikust on koondunud miljonilinnadesse New Yorki, Chicagosse, Los Angelesi, Philadelphiasse ja Detroiti.

Linnarahvastik moodustab 70% Ameerika Ühendriikide elanikkonnast. Mõiste alla linnarahvastik koondab Ameerika statistika mitte ainult linnade eneste elanikud, vaid ka eeslinnade rahvastiku. Ühendriikide kõigi suurlinnade elanike arv kasvab tunduvalt, kui lisada neile juurde eeslinnade rahvaarv. Nii näiteks elab New Yorgis 8 milj. inimest, tema eeslinnades aga 6 miljonit, Los Angelesis on ilma eeslinnadeta 2,4 milj. elanikku, koos eeslinnadega aga 6,3 milj. jne.

Sageli on eeslinnad niivõrd laienenud, et ühendavad üksteisega naaberlinnad ja moodustavad pideva linnarahvastikuga piirkonnad, mida Ameerika Ühendriikides nimetatakse linnastunud (urbaniseerunud) territooriumideks.

Põhjas ja Läänes elab suurem osa põllumajanduslikust rahvastikust hajusalt paiknevates farmides, kuna lõunaosariikides on enam levinud kompaktsemad asulad.

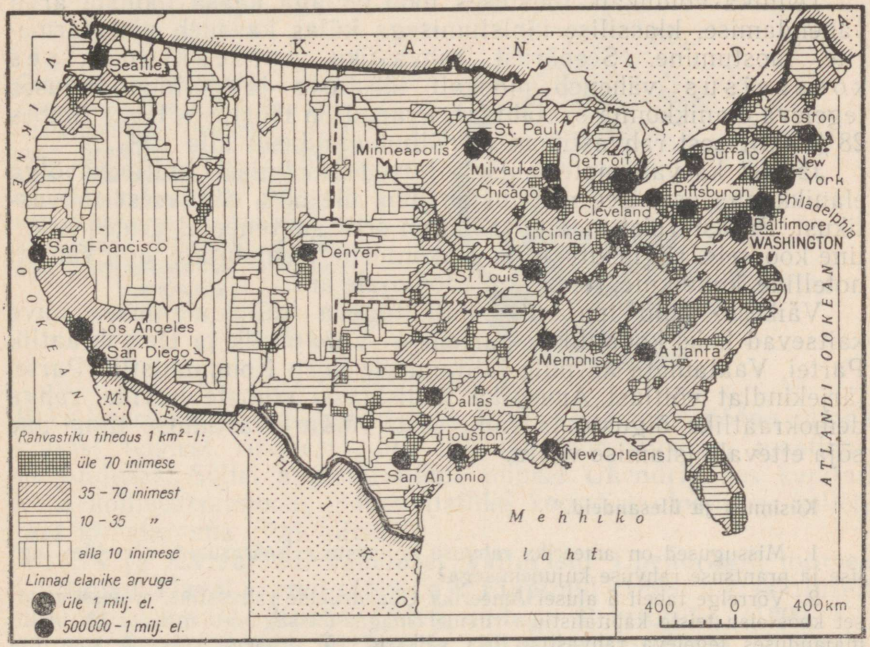

Ameerika Ühendriikide asustamine algas idarannikult. Vaadake, kuidas muutub rahvastiku tihedus liikumisel idast lääne. Missuguse järelduse võib teha Ühendriikide läänepiirkondade asustatusest? Kaardil on märgitud ainult kõige suuremad linnad; rahvastiku tiheduse skaala ja tihedasti asustatud alade paiknemise järgi otsustage, kus asuvad teised linnad. Kus on rohkem linnu: Ühendriikide ida- või lääneosas?

Rahvastiku klassiline ja professionaalne koosseis.

Ühendriikide ekspluataatorlike klasside hulka kuuluvad «hiidkodanluse» väga väike rühm (230—250 miljonäride ja miljardäride perekonda), suur- ja keskkodanlus, samuti palgatööd kasutavad farmerid. Kokku moodustavad nimetatud grupid ligikaudu 14% rahvastikust. Ekspluateeritavateks on paljumiljoniline töölisklass, väiketeenistujad ja -farmerid, kes ei kasuta palgatööd. Üle $^4/_5$ ameeriklastest on palgalised, kusjuures rohkem kui poole neist moodustavad töölised. Töötute arv ulatub riigis üle 4 miljoni.

Ameerika Ühendriikides on palju kesk- ja kõrgemaid koole ning eeskujuliku sisustusega haiglaid. Kuid suurel osal töötajaist ei ole võimalik saada haridust ning pikem haigus, mis nõuab haiglaravi, mõjutab tunduvalt isegi jõukama perekonna ainelist heaolu. Maksud õppimise ja arstiabi eest on enamikule ameeriklastest liialt kõrged. Kallis on ka korteriüür uutes kaasaegsetes majades. Seepärast elavad madalapalgalised töölised sageli vanades majades.

Tehnika võidukäik tööstuses toob endaga kaasa tööliste arvu vähendamise, klassilise kihistumisega külas kaasneb väikefarmerite laostumine. Seepärast rahvastiku professionaalses koosseisus väheneb pidevalt tööstuses ja põllumajanduses tegeleva elanikkonna osatähtsus. Praegu on tööstuses tegev umbes 28% aktiivsest rahvastikust ja põllumajanduses alla 10%.

Järjest kasvab materiaalsete hüvede tootmisest mitteosavõtva elanikkonna osa. See moodustab juba üle 50% aktiivsest rahvastikust. Pärast Teist maailmasõda on eriti suurenenud armee isikuline koosseis, riigiasutuste ja erakontorite teenistujate, aga samuti hotellide, kohvikute, restoranide töötajate arv.

Väikese, kuid majanduslikult tugeva «hiidkodanluse» huve kaitsevad kaks kodanlikku parteid — Vabariiklik ja Demokraatlik Partei. Vaatamata karmile jälitamisele peab Kommunistlik Partei järjekindlat võitlust Ameerika töölisklassi eluliste huvide, rahva demokraatlike õiguste ja rahu eest, võidurelvastumise ning uue sõja ettevalmistamise vastu.

Küsimusi ja ülesandeid.

1. Missugused on ameerika rahvuse kujunemise iseärasused, võrreldes inglise ja prantsuse rahvuse kujunemisega?
2. Võrrelge tabeli 5 alusel Ameerika Ühendriikide rahvastiku professionaalset koosseisu teiste kapitalistlike riikide omaga; missugustes maades on põllumajanduses tegeleva rahvastiku osa väiksem või peaaegu niisama suur kui Ühendriikides?

Arenemise iseärasused.

Pärast iseseisvuse saavutamist (1783. a.) hakkasid Ameerika Ühendriigid laiendama oma piire maade arvel, mis varem olid haaratud Prantsusmaa, Hispaania ja Suurbritannia poolt. XIX sajandi keskpaigaks omandas põhiterritoorium Põhja-Ameerika mandril kaasaegsed piirjooned. Koloniseerimise ja majanduse arenemise käigus vastuolud kapitalistliku Põhja ning orjandusliku Lõuna vahel teravnesid, kuni viisid 1861.—1864. a. kodusõjani. Lõunaosariikide kaotus kodusõjas tähendas kapitalismi võidulepääsemist kogu Ühendriikide territooriumil.

Feodaalse maaomandi puudumine Põhja ja Lääne ulatuslikel aladel, vaba maa jaotamine farmeritele, avar siseturg, rahvastiku ja kapitali juurdevool Euroopast ning loodusvarade rikkus — kõik see kiirendas Ameerika Ühendriikide tehnilist ja majandus-

Graafiku must sektor näitab Ameerika Ühendriikide osa kogu kapitalistlikus maailmas. Määrake graafiku järgi Ühendriikide osatähtsus kapitalistlike maade rahvaarvus ja märgitud tootmisharudes. Kuidas võib iseloomustada Ühendriikide tähtsust kapitalistlikus maailmamajanduses?

likku arenemist, võimaldades neil XIX saj. lõpuks mööda minna kõigist teistest riikidest ning hõivata juhtpositsioon maailmamajanduses. Sellel arenemisetapil toimus Ühendriikides kapitali kiire kontsentratsioon, monopolistlike koondiste loomine, kellele jäid kitsaks oma riigi piirid.

XIX ja XX sajandi vahetusel vallutasid Ühendriigid mitmed kolooniad: Havai saared (1898. a.), Filipiinid (1898. a.), faktiliselt muudeti asumaaks Kuuba, liideti endaga Puertoriiko (1899. a.), sunniti Panamat alla kirjutama mittevõrdõiguslikule lepingule, mille põhjal anastati Panama kanali tsoon (1904. a.). Juba varem olid Ühendriigid ostnud tsaari-Venemaalt Alaska (1867. a.).

Esimese maailmasõja aastail said Ameerika monopolid tohutuid kasumeid oma liitlaste varustamisest relvade, toiduainete ja muude kaupadega. Just sellel ajal muutusid Ühendriigid suurimaks kapitali eksportijaks.

Kapitalismi üldkriis, mis algas Esimese maailmasõja ja Suure Sotsialistliku Oktoobrirevolutsiooni tagajärjel, muutis järsult Ühendriikide arenemiskäiku. Arenemistempo aeglustus, tekkis pidev tööpuudus, suurenes farmerite laostumine.

Teine maailmasõda tõi endaga kaasa uue, Ameerika Ühendriikide ajaloos seninägematu monopolide rikastumise, majanduse mitmesuguste sfääride kontsentreerumise nende kätte. See süvendas veelgi kuristikku käputäie miljonäride ja tohutute töörahvahulkade vahel. Suuresti arenes riiklik-monopolistlik kapital; hiiglaslikud monopolid valitsevad nüüd kogu rahva elu üle, nad on allutanud endale riigiaparaadi.

Pärast Teist maailmasõda on Ameerika Ühendriikide majandus arenenud väga ebaühtlaselt. Üha teravnevad sisemised vastuolud, kasvab tööpuudus. Kõik see on tunnistuseks, et Ameerika Ühendriigid — kõige tugevam kapitalistlik suurriik — on ületanud oma arenemise seniidi ning asunud loojanguteele.

Kapitali kontsentratsioon ja monopolide valitsemine.

Ameerika Ühendriikide kõik majandusharud nagu pangakapitalgi kuuluvad monopolistlikele koondistele.

Juhtivates tööstusharudes on kapitali kontsentratsioon saavutanud kõrgeima astme. Näiteks toodavad 95% kõigist autodest ainult 3 kompaniid: «General Motors», «Ford» ja «Chrysler»; $^1/_2$ kõigist elektrotehnika seadmeist — 2 kompaniid; $^1/_3$ alumiiniumist — 1 kompanii.

Kaheksa finantsrühma, kelle seas paistavad eriti silma Morganite ja Rockefellerite trust, hoiavad enda käes arvukate, tohutut kapitali omavate tööstus-, transpordi- ning kaubanduskompaniide aktsiaid ja finantseerivad neist sõltuvaid korporatsioone. Need Ühendriikide «kroonimata kuningad» kontrollivad ja suunavad maa majanduslikku ning poliitilist elu oma kasuahnetel eesmärkidel.

Morgani trust näiteks kontrollib 60 pangandus- ja tööstuskorporatsiooni, kes tegutsevad energeetika, masinaehituse, metallurgia, alumiiniumitööstuse ning rakettrelvade alal, samuti raudteetranspordis ja kommunaalmajanduses; tema käsutuses on arvukad ajakirjandusorganid, raadio- ja televisioonijaamad, teaduslikud instituudid, ühtlasi finantseerib ta kõrgemaid õppeasutusi ja kirikuid. Oma soosikute-teenrite kaudu valitsuses saavad nad riiklikke tellimusi «oma» firmadele, viivad Kongressis läbi töölistevastaseid seadusi, mõjutavad aktiivselt Ameerika Ühendriikide välispoliitikat.

Ameerika Ühendriigid on tööstusmaa, kus ka põllumajandus ja transport on kõrgesti arenenud.

Tööstustoodangu väärtus ületab põllumajandustoodangu 5—6-kordselt; natsionaalses tulus on tööstuse osatähtsus 70%.

Tööstuse struktuur on väga mitmekesine. Üle poole toodangu väärtusest annavad metallurgia, masinaehitus ja keemiatööstus.

Teise maailmasõja järgsel perioodil on majandus üle elanud neli kriisi ja veel praegugi ei tööta paljud ettevõtted täie võimsusega. Mitmed tööstusharud aga, mis saavad pidevalt riiklikke tellimusi või mille toodangu järele on turul suur nõudmine, on säilitanud oma võrdlemisi kõrge arenemistempo; teised harud arenevad aeglaselt ja isegi vähendavad toodangut. Nii näiteks on sünteetiliste kangaste toodang kasvanud 1950. aastast alates peaaegu 2-kordseks, kuna puuvillaste kangaste väljalase on vähenenud; alumiiniumisulatus on sama aja jooksul suurenenud 3-kordseks, terasesulatus aga on jäänud endisele tasemele. Teistest kiiremini arenevad elektrotehnika ja elektroonikatööstus, auto- ja lennukiehitus, samuti mitmed uued keemiatööstuse harud.

Tööstuse ebaühtlast arenemist süvendab majanduse militariseerimise poliitika: sõjatoodangu turustamise kindlustavad riiklikud tellimused, mistõttu viimaste täitmisega seotud tootmisharud kasvavad kiiremini.

Ameerika Ühendriikide tööstusettevõtted on hästi mehhaniseeritud. Tootmisprotsesside automatiseerimise tase on eriti kõrge elektroonika-, auto-, lennuki- ja raketitööstuses, aga samuti sünteetilisi materjale ning plastmasse tootvais keemiatööstuse ettevõtteis. Ühendriikide kapitalistliku majanduse tingimustes on automatiseerimine suunatud tööliste vastu — ta suurendab tööpuudust.

Tööstuse arenemiskäik peegeldub tema geograafias: riigis tekivad uued tööstuskeskused, mille rahvaarv kiiresti kasvab. Rohkesti on sääraseid keskusi kujunenud Lõunas ja Läänes.

Põllumajanduses toimub maavalduste koondumine kapitalistlike suurfarmerite kätte. Peaaegu kõikjal Ameerika Ühendriikides domineerib kõrgekaubaline farmimajandus: kui juba varem põhjustas farmerite konkurents klassilist kihistumist ja paljude farmerite laostumist, siis sõjajärgsel ajal on see protsess seoses mehhaniseerimise kasvuga veelgi tugevnenud. Väikefarmerid ei ole suutelised ostma uusi masinaid ega konkureerima suurfarmeritega. Samal ajal monopolid, haaranud enda kätte farmitoodangu kokkuostu ja müügi, alandavad kokkuostuhindu ning tõstavad müügihindu, mille tagajärjel farmerite sissetulekud järjest kahanevad. 1954. aastast alates on laostunud ja oma maalt lahkunud üle 2 miljoni farmeri, s. o. ligikaudu $^1/_3$ Ühendriikide farmeritest.

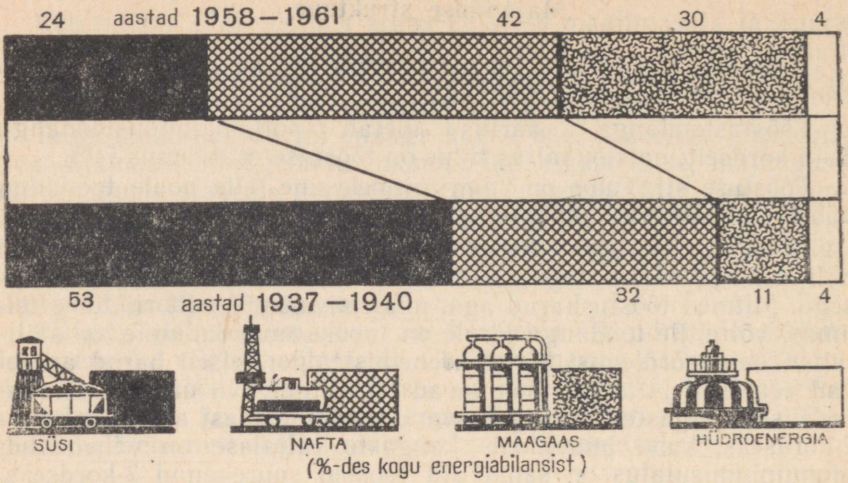

Millega seletada graafikul märgitud energiabilansi struktuuri muutumist? Võrrelge seda graafikut lk. 29 toodud maailma energiabilansi graafikuga. Millised järeldused tulenevad sellest võrdlusest?

Tootlike jõudude paigutus.

XX sajandi alguses uuris V. I. Lenin kapitalismi arenemise küsimusi Ameerika Ühendriikides, millega seoses ta eraldas seal kolm põhilist majandusrajooni: tööstuslik Põhi, kus tööstus etendas peaosa ja kapitalism oli saavutanud kõrge arenemistaseme kõigis majandusharudes, endine orjanduslik Lõuna, kus kapitalismi arenemist pidurdasid orjanduslikud igandid, ning koloniseeritav Lääs, kus koloniseerimine polnud veel lõppenud. Sellest ajast on palju möödunud. Lõunas ja Läänes on rajatud tööstusettevõtteid, on muutunud ka nende põllumajandus. Kuid üldjoontes on need V. I. Lenini poolt märgitud põhilised erinevused säilinud tänaseni. Põhjarajoon on jäänud endiselt Ameerika Ühendriikide tööstuslikuks tuumikuks, säilitades ühtlasi juhtiva koha ka põllumajanduses; Lõuna ja Lääs on temast ette jõudnud üksnes mäetööstuse osas. Keerukamaks on kujunenud rajoonidevahelised sidemed, on muutunud üksikute territooriumide majanduse geograafia ja struktuur, kuid veel praegugi võime selgesti eristada neid peamisi majandusrajoone, mida lühidalt nimetatakse Põhi, Lõuna ja Lääs.

Küsimusi ja ülesandeid.

1. Mille poolest erineb Ameerika Ühendriikide majanduse struktuur Suurbritannia ja Prantsusmaa majanduse struktuurist?
2. Tehke tabeli 6 põhjal kindlaks, missugused kapitalistlikud maad edestavad Ameerika Ühendriike tööstuse arenemistempolt.

Kütuse- ja energiamajandus.

Kivi- ja pruunsöevarudelt on Ameerika Ühendriigid kapitalistlike maade seas esikohal (1250 mljr. t kivisütt ja 420 mljr. t pruunsütt). Väga rikkad on nad ka maagaasi leiukohtade poolest. Nafta varudelt (4,5 mljr. t) jäävad Ühendriigid maha Lähis- ja Kesk-Ida maadest, kuid nafta toodangult, samuti nagu söe ja maagaasi toodangult, on nad kaugel ees kõigist teistest kapitalistlikest riikidest. Mitmekesine energeetiline tooraine on maale suureks rikkuseks.

Veel üsna hiljuti etendas energiabilansis otsustavat osa süsi, kuid praegu on ta nafta ja maagaasi poolt tagaplaanile tõrjutud. Süsi on kaotanud oma sellised suured tarbijad, nagu raudteed, mis on täielikult läinud üle mootorveole ja vedelkütusele, samuti kommunaalmajandus, mis kasutab nüüd maagaasi. Söe kaevandamine on vähenenud; eriti on selles suhtes kannatanud peamine söe-

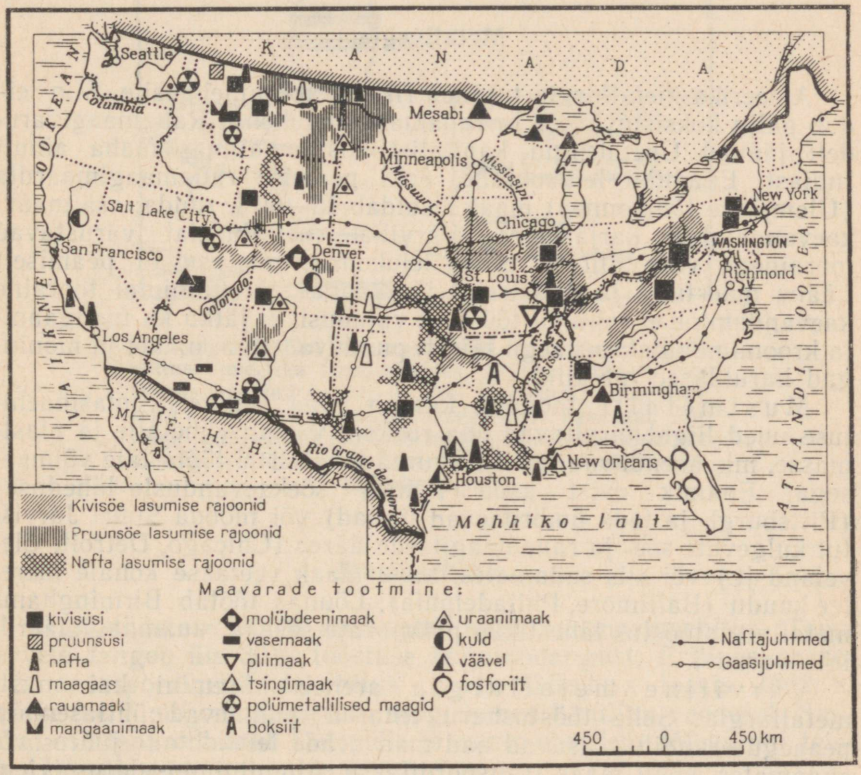

Vaadake, kuidas paiknevad nafta, söe, rauamaagi ja värviliste metallide leiukohad ning koostage eraldi iga majandusrajooni (Põhi, Lõuna, Lääs) maavarade kirjeldus.

maardla — Põhja-Apalatši bassein, kus iga kolmas kaevur kaotas töökoha. Kasvanud on aga naftatootmine (üle $^1/_3$ kapitalistlike maade toodangust); see on koondunud peamiselt Texase osariiki ja selle naaberosariikidesse; siin toodetakse üle poole Ühendriikide naftast ning maagaasist.

Ameerika Ühendriikide arvele langeb peaaegu $^1/_2$ kõigis kapitalismimaades toodetavast elektrienergiast. Põhiosa energiast annavad soojuselektrijaamad, mis paiknevad peamiselt Põhjarajoonis. Kõige võimsamad hüdroelektrijaamad on ehitatud Lääne jõgedele: Columbia jõel Grand Coulee jaam (võimsus umbes 2 milj. kW) jt. ning Colorado jõel Hooveri jaam (1,4 milj. kW). Suur hüdroenergiasõlm on rajatud Lõunas Tennessee jõele; Põhjas asub suurim hüdroelektrijaam Niagaara joal, palju väikesi jaamu on ehitatud Apalatšide arvukatele mäestikujõgedele. Lõunas ja Läänes kasutavad paljud elektrijaamad naftat ning gaasi. Esimene aatomielektrijaam ehitati Pittsburghi linna lähedale.

Metallurgia.

Ameerika metallurgia tugineb rikkale toorainebaasile. Siin leidub palju koksistuva söe ja rauamaagi leiukohti. Rauamaagivarudelt jäävad Ühendriigid kapitalistlikus maailmas maha ainult Indiast. Enamiku leiukohtade, eriti peamise rauamaagimaardla (Ülemjärve lähikonnas) maak sisaldab 45—60% rauda; osa maaki kaevandatakse karjäärides. Värvilist metallurgiat varustavad toorainega vase, plii ja tsingi leiukohad, mis asuvad peamiselt Lääne mäestikes ja Mississipi jõgikonnas. Alumiiniumi tooraine kaevandamine ei rahulda tööstuse vajadusi; ei jätku ka mangaani- ja kroomimaagist; peaaegu täiesti puuduvad tina, nikkel ja mõningad haruldased metallid.

Mustmetalli toodang kasvab väga aeglaselt: masinaehituse uued liigid tarvitavad üha rohkem värvilisi metalle ja plastmasse, mis asendavad terast. Suured tehased ei tööta täie võimsusega. Enamik neist asub Põhjas söekaevanduste läheduses (Pittsburgh ja teda ümbritsevad linnad) või mööda Suurt Järvistut kulgevate söe- ja rauamaagiteede ääres (Chicago, Detroit, Cleveland jt.) või siis sadamates, kuhu maak veetakse kohale meretee kaudu (Baltimore, Philadelphia). Lõunas töötab Birminghami metallurgiatööstus lähestikku paiknevate söe- ja rauamaagimaardlate varudel.

Värviline metallurgia areneb kiiremini kui mustmetallurgia. Selle tööstusharu tehased paiknevad ühtlasemalt: peaaegu eranditult asuvad nad maavarade leiukohtade juures või sadamates, kuhu maak transporditakse. Alumiiniumisulatus orienteerub suurtele hüdroenergiasõlmedele (Columbia ja Tennessee jõel) ja suurtele soojuselektrijaamadele (Põhjas), samuti sadamalinnadele, kuhu Ladina-Ameerika maadest veetakse boksiiti.

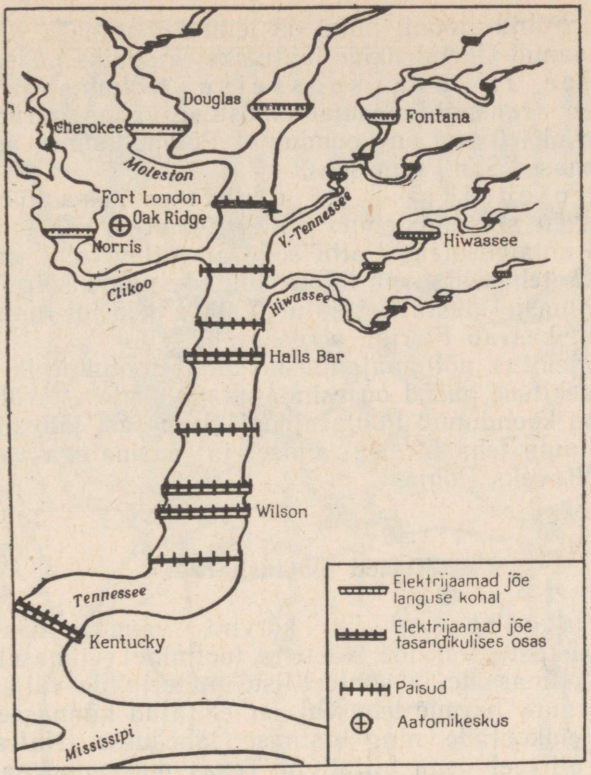

Hüdroenergiasõlm Tennessee jõel on esimene riiklik ehitus Ameerika Ühendriikides, millega alustati juba 30-ndail aastail ja mis on veel lõpetamata. Loendage, mitu elektrijaama kuulub Tennessee jõe kaskaadi. Võrrelge seda joonist tööstuse kaardiga ja tehke kindlaks, missugused tööstusharud kasutavad Tennessee jaamade elektrienergiat.

Masinaehitus.

Rasketööstuse kõige arenenum haru on masinaehitus. Tema arvele langeb üle 30% tööstuse kogutoodangust. Eriti on arenenud transpordimasinate ehitus. Autotööstus laskis 1962. a. välja üle 7 miljoni sõiduauto ning umbes 1 miljon veoautot. Suurem osa tehaseid asub Detroidis ja «auto-osariigi» Michigani teistes linnades.

Teise maailmasõja aastail tublisti laienenud lennukitööstus on toodangu mahult ja tööliste arvult autotööstusele peaaegu järele jõudnud. Enne Teist maailmasõda oli lennukiehitus

koondunud Põhjarajooni; nüüd on lennukimontaaži ja raketiehituse alal saanud Ühendriikide juhtivaks rajooniks Lääs.

Raudtee liikuva koosseisu tootmine ja laevaehitus on transpordimasinate tööstuse vanad harud; peaaegu kõik vastavad tehased on koondunud Põhja. Läänes asuvad suured laevatehased San Franciscos.

Elektrotehnika- ja elektroonikatööstusele kuulub esikoht arenemistempo poolest. Suurem osa tema toodangust läheb sõjatehastele. Palju selle ala ettevõtteid, eriti raadioelektroonika tehaseid asub Põhja linnades, kuid kõige suuremad neist on viimastel aastatel rajatud Vaikse ookeani rannikule. Uus noor rajoon kasvab Florida poolsaarel.

Tööpingiehitus, põllumajandusmasinate tootmine ja paljud teised masinaehituse harud on esindatud arvukate ettevõtetega, mis enamasti on koondunud Põhjarajooni. Seepärast jäävad Lõuna ja Lääs oma uute tehaste sisustamisel ja masinatega varustamisel endiselt sõltuvaks Põhjast.

Teised tööstusharud.

Keemiatööstuses on kõrvuti vanade hästiarenenud harudega (hapete, värvide, väetiste tootmine) viimasel ajal eriti tõusnud plastmasside ja sünteetiliste materjalide väljalase. Enamik nende uute harude tehaseid on ehitatud Lõunasse, nafta ja maagaasi leiukohtade ning tootmise lähedusse. Naftaosariigist, milline ta oli veel üsna hiljuti, on Texas muutunud naftakeemiaosariigiks. Palju keemiatehaseid on tekkinud ka maa kaguossa. Põhjas orienteeruvad keemiaettevõtted samuti naftatöötlemisele, mistõttu paljud neist asuvad sadamalinnades. Koksikeemia esineb koos mustmetallurgiatehastega.

Väga suuri kapitale ja vahendeid on paigutatud aatomitööstusse, mis Ühendriikides teenindab puhtsõjalisi eesmärke. Aatomitööstuse peamised keskused asuvad Tennessee ja Columbia jõe ääres.

Kergetööstuse harudest on tähtsamad tekstiili-, õmblus-, polügraafia- ning naha- ja jalatsitööstus.

Esimene tekstiilivabrik ehitati Ühendriikides XVIII saj. lõpul Bostoni lähedale. Sellest ajast peale kuni XX saj. 20-ndate aastateni olid Bostoni ümbruse rajoonid puuvillaste ja villaste kangaste tootmise peamisteks keskusteks. Pärast Esimest maailmasõda hakkas tekstiilitööstuse raskuspunkt kanduma Lõunasse, Atlandi-äärseisse osariikidesse, kus oli palju odavat tööjõudu, mille hulk rentnikest farmerite laostumise arvel veelgi suurenes. Praegu on tekstiilitööstuse suurim rajoon Lõunas.

Õmblustööstus on esindatud igas suuremas linnas, kuid eriti palju ettevõtteid leidub Põhja linnades, mille hulgas paistab silma

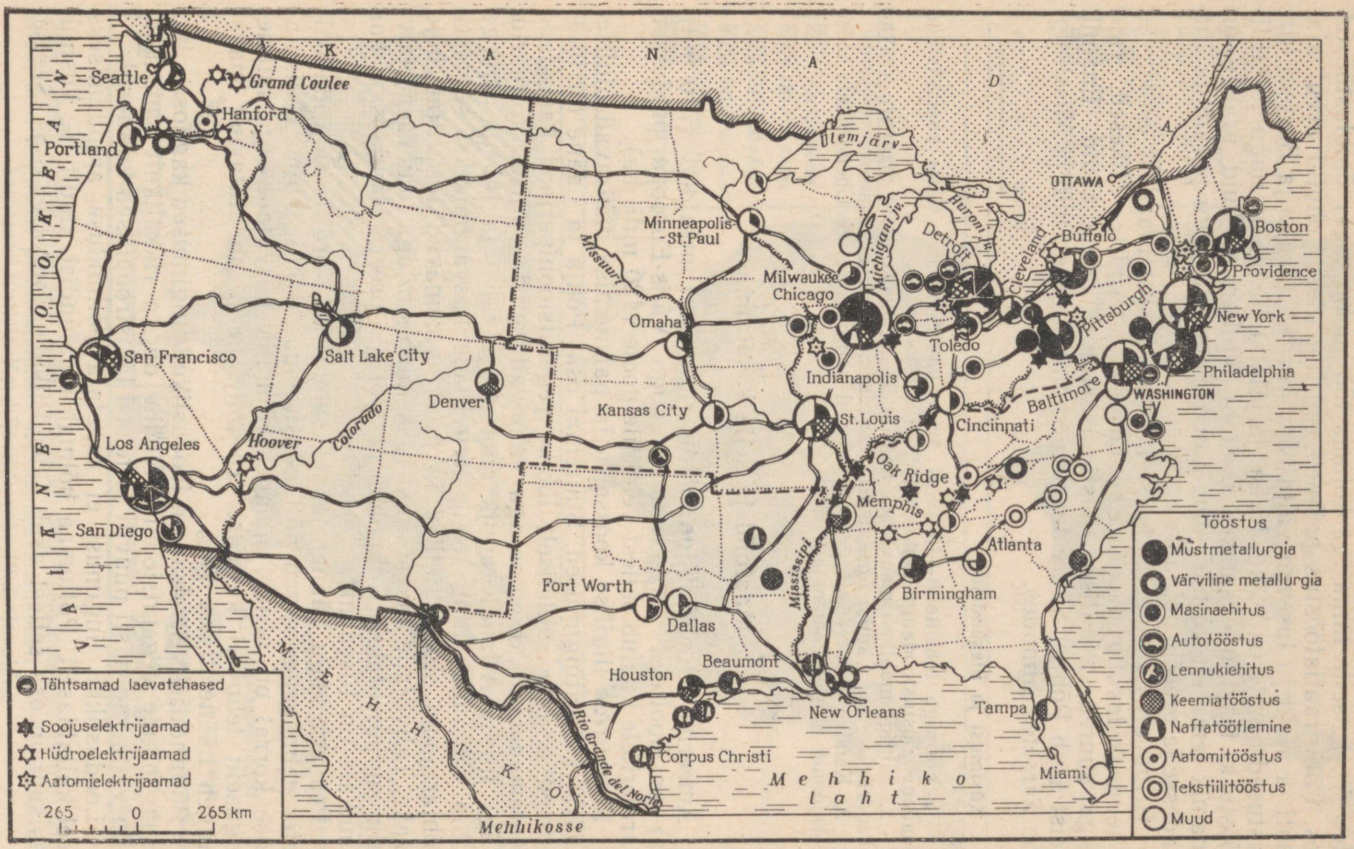

Määrake selle kaardi järgi põhirajoonid, kuhu on koondunud masinaehitus ning naftatöötlemis- ja keemiatööstus. Põhjendage nende harude paiknemist. Vaadake, kuhu on koondunud naftatöötlemise ja tekstiilitööstuse keskused, ning kaardi abil lk. 323 tehke kindlaks osariigi nimetus, kus asub enamik neist keskustest.

New York: selle linna iga kolmas tööline on tegev õmblustööstuses. Polügraafiatööstus paikneb suurlinnades. Tohutul arvul ajalehti ja ajakirju lasevad välja New Yorgi, Chicago ja Bostoni kirjastused ning trükikojad. Naha- ja jalatsitööstus on nagu tekstiilitööstuski tekkinud esmaselt Bostoni lähikonnas, kuid praegu on enamik tema ettevõtteid koondunud Suure Järvistu piirkonna linnadesse ja preeria põhjaossa.

Erinevalt paljudest teistest kapitalistlikest maadest esindavad Ühendriikides toiduainete tööstust, mitte väikesed, vaid väga suured, tehniliselt hästi sisustatud kombinaadid. Enamik neist asub Põhjas Suure Järvistu rannikul ning Ohio ja Mississipi jõe äärsetes linnades.

Küsimusi ja ülesandeid.

1. Võrrelge tabelite 8—13 järgi Ameerika Ühendriike teiste kapitalistlike maadega tööstustoodangu tähtsamate liikide osas.
2. Jälgige maailma maavarade kaardil lk. 34, missuguseid maavaru veavad Ühendriigid sisse Ladina-Ameerikast, Kanadast ja Aafrika maadest.
3. Kandke õpiku teksti ja kaartide abil kontuurkaardile Ühendriikide tööstusrajoonid ning iseloomustage neid.

Maafond ja selle kasutamine.

Ameerika Ühendriikide põhiterritooriumi maafond (770 milj. ha) on poolteist korda suurem kogu Välis-Euroopa pindalast. Farmeritele kuulub sellest veidi üle poole (420 milj. ha).

Kultuuride liigilise koosseisu ja paiknemise määravad olulisel määral kliimatingimused. Suuremal osal Põhja ja Lääne territooriumist ei luba suhteliselt lühike vegetatsiooniperiood kasvatada lõunamaa taimi, Lõunas aga valmivad lähistroopilised kultuurid. Väga niiske Atlandi rannik oma sooja talve ja jaheda suvega sobib vähe nisu ning teiste teraviljade kasvatamiseks, seevastu Põhjarajooni sisetasandikel ja preerias annavad teraviljad häid saake. Taliviljade kasvatamist raskendab siin aga lumevaene talv; talinisu külvatakse Columbia platool ja preeria lõunaosas, kus lumikate on tüsedam.

Peaaegu kogu Läänerajoonis, samuti ka Kordiljeeride idapoolsetes eelmägedes segab põllundust põuaselt kuiv kliima. Niisutamise korral on nendel maadel võimalik kasvatada aga mitmesuguseid tehnilisi kultuure. 16 milj. ha-st niisutatavast maast langeb Lääne arvele 70%.

Põllunduseks soodsad on looduslikud tingimused kaguosas, kus lisaks pikale vegetatsiooniperioodile on ka rikkalikult sademeid. Siin valmivad hästi puuvill ja teised lähistroopilised kultuurid.

Looduslikke tingimusi ei kasutata põllunduse arendamiseks veel küllaldaselt. Põllumaa hõlmab maafondist ainult $^1/_5$, kusjuures suurem osa sellest asub Ühendriikide idapoolses osas. Sealse-

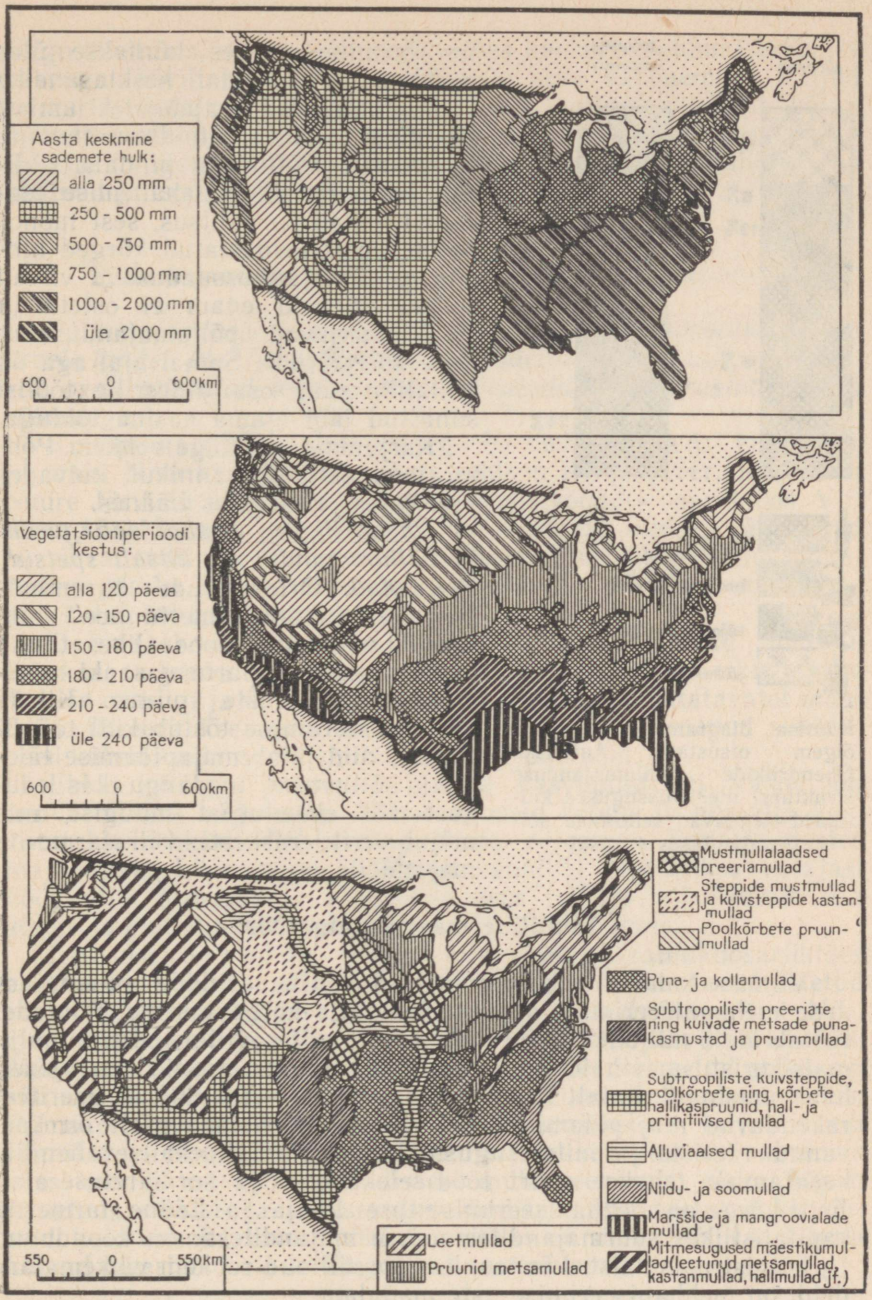

Uurige neid kaarte, võrrelge neid omavahel ning iseloomustage nende järgi looduslikke tingimusi põllumajanduse arendamise seisukohalt rannikumadalikel, kesktasandikel ja Kordiljeeride mäestikurajoonides.

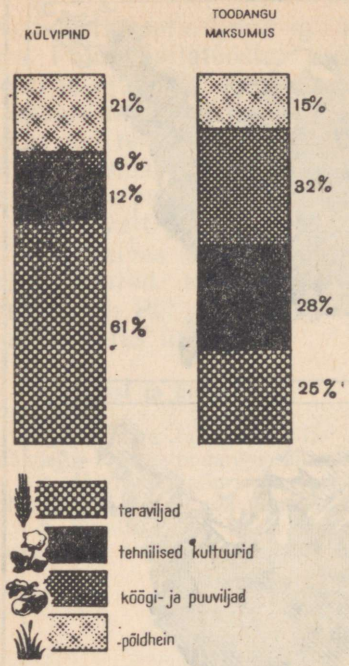

Kumma diagrammi järgi on õigem otsustada Ameerika Ühendriikide põllumajanduse struktuuri üle? Missugused kultuurid etendavad selle maa põllumajanduses peaosa?

tes farmimajandites küntakse üles peaaegu kogu maa, kesktasandike põuasemates läänerajoonides umbes $^1/_2$ ning Läänes ainult mitte üle $^1/_3$ maast. Põllumaa pindala üldiselt kahaneb. Seda kahanemise tendentsi toetab ka valitsus, sest monopolide poolt kehtestatud kõrged hinnad põllumajandussaadustele viivad selleni, et neid enam ei osteta ja maal kuhjuvad põllumajanduskaupade «ülejäägid». Samal ajal aga on küllaltki suur osa ameerika töölisi sunnitud läbi ajama kasina toiduga.

Karjamaid on kõige rohkem Põhjarajooni Atlandi rannikul, kuivades preeriates ja mägises Läänes.

Ühendriikide kaubatoodangurohke põllumajandus on kitsalt spetsialiseerunud. Orienteerudes turunõudmistele, valivad farmerid need kultuurid, mis antud looduslikes tingimustes annavad parimat saaki minimaalsete kulutuste juures. Kitsas spetsialiseerumine tõstab küll tööviljakust, kuid jätab majapidamise täielikku sõltuvusse toodangu kas edukast või ebaedukast müügist, mis mõjub eriti raskesti väikefarmerite majandeile.

Tehniline tase ja palgatöö.

Viimase kahe aastakümne jooksul on Ühendriikide põllumajanduse mehhaniseerimine saavutanud väga kõrge taseme. Põldudel töötab üle 5 miljoni traktori, üle 1 miljoni teraviljakombaini, palju maisikoristusmasinaid, kultivaatoreid, mitmesuguseid uusi järelhaakemasinaid. Laialt kasutatakse elektrit — üle 90% farmeritest rakendavad majapidamises elektrienergiat. Samaaegselt on kasvanud väetiste ja mitmesuguste keemiliste taimekaitsevahendite kasutamine, tehakse suurt tööd selektsiooni ja sordiaretuse alal. Eriti kõrge on mehhaniseerimise tase Põhja ja Lääne farmerite kapitalistlikes suurmajandites; neisse majanditesse on koondunud $^4/_5$ kõigist masinaist. Lõunas, kus on säilinud rohkem väikemajandeid, on mehhaniseerimise aste madalam.

Kapitalistlikud suurfarmid saadavad turule põllumajandustoodangu põhiosa; nad peavad oma majapidamist palgatöö abil.

Nagu tööstuses, nii ka põllumajanduses kaasneb mehhaniseerimise kasvuga tööviljakuse tõus ja töötajate arvu vähenemine. Paljud farmerid loobuvad alalistest töölistest, palgates ainult kõige intensiivsemal tööperioodil hooajatöölisi. On muutunud ka põllutööliste töövormid. Ehkki nad on nüüd varustatud tehnikaga, on säilinud ja isegi tugevnenud nende ekspluateerimine.

Põllumajanduse struktuur ja kultuuride paiknemine.

Põllumajanduse juhtivaks haruks on loomakasvatus; selle arvele langeb üle $^1/_2$ kaubatoodangu väärtusest. Põllundus on suurelt osalt allutatud loomakasvatuse vajadustele, varustades seda söötadega.

Külvipinnast hõlmavad peaaegu $^2/_3$ teraviljad, eriti nisu ja mais. Nisu kasvatatakse kõige rohkem Põhja preeriates, maisi Suure Järvistu ümbruses paikneva «maisivööndi» osariikides. Viimase 10—12 aasta jooksul on ka maisikülvide pindala vähenenud $^1/_3$ võrra, saak aga suurenenud. See seletub nii rikkalikuma väetamisega kui ka hübriidseemnete kasutamisega. Üle poole maisisaagist kulub kohapeal kariloomade söödaks.

Tehnilistest kultuuridest on tähtsamad puuvill, tubakas, sojauba ja suhkrupeet. Puuvilla põhiosa kogutakse Texase osariigi ja ümbruskonna põldudelt, kus niisutatavatel maadel kultiveeritakse pikakiulisi sorte. Läänes on laienenud suhkrupeedikülvid, seda samuti niisutatavatel põldudel.

Ehkki köögi- ja puuviljade kasvupind on väike, on nende tähtsus väga suur. Mitmesuguseid köögi- ja puuvilju kasvatatakse rohkesti Põhja ning teiste rajoonide linnalähedastes majandites; Lõunarajooni Atlandi rannikul viljeldakse varajasi köögivilju, Floridas ja Kalifornia orus tsitruselisi. Suurem osa köögi- ja puuviljadest suunatakse konservitehastesse.

Loomakasvatus. Põhjas ja Lääne rannikuosariikides eksisteerib intensiivne loomakasvatus: farmerid kasutavad ostetud sööta, tööd farmides on mehhaniseeritud ja elektrifitseeritud. Nõrgemini arenenud ja vähem intensiivne on loomakasvatus Lõunas. Mäestikupiirkondades ja Kordiljeeride kuivades eelmägedes on säilinud ekstensiivne välikarjandus, mäestikus — lambakasvatus: Piimakari on ülekaalus linnalähedastes majandites, eriti Atlandi rannikul ja Suure Järvistu lähikonnas; seakasvatus on suuremas osas koondunud «maisivööndisse», mida seepärast oleks õigem nimetada «maisi- ja seakasvatusvööndiks». Siin peetakse ka veiseid, kuid veisekasvatuse põhirajoonideks on siiski Põhja ja Lõuna kuivad preeriad. Laia levikuga on linnukasvatus.

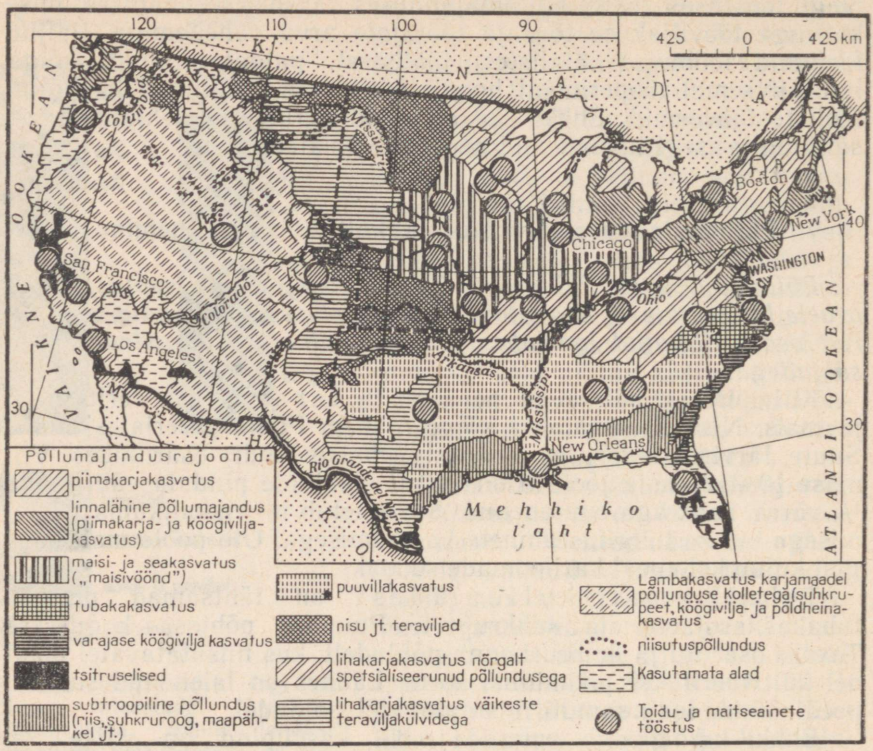

Missugustes rajoonides on ülekaalus teraviljad ja kus kasvatatakse puuvilla? Millega seletada nende kultuuride sellist paiknemist? Mispärast on Põhjas ülekaalus sea- ja veisekasvatus, Lääne mägiosariikides aga lambakasvatus? Selgitage toiduainete tööstuse geograafiat.

Küsimusi ja ülesandeid.

1. Määrake tabelite 15 ja 16 alusel Ameerika Ühendriikide koht ja osatähtsus maailma maade seas külvipinna ning nisu- ja maisisaagi poolest.
2. Koostage õpiku teksti ja kaartide järgi peamiste majandusrajoonide (Põhi, Lõuna ja Lääs) põllumajanduse kirjeldus.

Transport.

Ameerika Ühendriikide transport on koosseisult väga mitmekesine ja tehniliselt kõrgel tasemel.

Kaugevedudes kuulub juhtiv koht raudteedele. Ameerika Ühendriikide arvele langeb üle $^1/_3$ kapitalistlike maade raudteede kogupikkusest. Võimsad mootorvedurid (elektriraudteid on vähe) toimetavad kaubad kiiresti mitmesugustesse piirkondadesse; San

Franciscost New Yorki sõidavad rongid 4—5 ööpäevaga. Rongiliiklust on kiirendanud automaatblokeeringud ning peale- ja mahalaadimistööde eeskujulik mehhaniseerimine jaamades. Raudteedel veetakse metallimaaki, tahket kütust, metsamaterjali, teravilja ja teisi mahukaid veoseid.

Raudteed paiknevad väga ebaühtlaselt: üle poole raudteedest on ehitatud Põhja, kus paljud teed dubleerivad üksteist. Põhjas tuleb iga 100 km² kohta 7 km raudteed, Läänes aga alla 2 km. Ebaratsionaalne paiknemine põhjustab raudteede alakoormatuse, mida omakorda suurendab veel auto- ja õhutranspordi konkurents. Viimased on võtnud raudteelt üle $^3/_4$ reisijaist. Kõige selle tagajärjel pole raudteevõrgu pikkus viimaste aastakümnete jooksul Ühendriikides kasvanud, vaid vastupidi — kahanenud: mitmel pool võetakse raudteid üles.

Kiiresti kasvab autotransport. Autopargi suurus ulatub ligikaudu 60 miljoni sõidu- ja 11—12 miljoni veoautoni. Auto on muutunud eluliseks vajaduseks paljudele eeslinnade elanikele ja farmeritele, kes elavad kaugel üksikutes farmides ning ostavad kogu vajaliku kauba naaberlinnast, oma toodangu aga veavad raudteejaamadesse või linnaturule. Enamik sõiduautosid ja osa veoautodest kuulub eraomanikele, kuna raskeveoautod on monopolide käsutuses. Peaaegu kogu kaubavedu üksteise lähedal asuvate linnade vahel toimub autodega. Vedude raadius kasvab vastavalt üha raskemate ja suuremate veoautode tootmisele. Kolm miljonit kilomeetrit autoteid katavad tiheda võrguna maad. Mitmed teed kuuluvad eraomanikele. Sõidu eest neil teedel tuleb maksta.

Jõetransport oli pikka aega mahajäänud, tema arenemist segas raudtee- ja autotranspordi konkurents. Viimastel aastatel on vedude maht jõgedel kasvanud, mis on seotud kauba transportimise uute vormidega. Kõige rohkem veetakse kaupu Mississipi ja Ohio jõesüsteemil.

Kui varem käsutasid monopolid harilikult mingisugust ühte transpordiliiki, siis pärast Teist maailmasõda põhjustas kapitali kontsentratsioon transpordi alal mitmesuguste transpordiliikide koondumise monopolide väikese rühma kätte. Praegu on Ühendriikides arenenud kombineeritud veod: kauba lähtekohas laaditakse kaup spetsiaalsetesse autofurgoonidesse, mis veetakse autodel raudteejaama või sadamasse. Seal paigutatakse need platvormvagunitele või aurikutele, mis viivad nad sihtkohale lähimasse jaama. Kombineeritud vedude puhul pole tarvis kaupa teel ümber laadida, milline asjaolu teeb nad sageli eriti eelistatud transpordiliigiks.

Vedudest siseveeteedel langeb üle $^2/_3$ Suure Järvistu arvele. Pärast süvaveelise laevatee avamist St. Lawrence'i jõel (1959. a.) võtavad järvesadamad vastu ka laevu Atlandilt. Tunduv osa spetsiaalsest järvelaevastikust on kohandatud kaupade (rauamaak, süsi, lubjakivi, ehitusmaterjalid) lahtiseks veoks. Nimetatud veosed moodustavad põhiosa Suurel Järvistul toimuvast transpordist. Suurim sadam on siin Chicago.

Ameerika Ühendriikide vanim transpordiliik on merelaevandus. Viimane on kasvanud koos maa väliskaubanduse laienemisega. Laevade arvult ja nende tonnaažilt on Ühendriigid jõudnud ette kõigist kapitalistlikest riikidest, kuid vedude mahu järsk langus pärast Teist maailmasõda on põhjustanud seda, et üle $^1/_2$ laevastikust seisab tühjalt ankrus. Suurimaks meresadamaks on New York, millele tähtsuselt järgnevad Philadelphia, Baltimore, San Francisco ja New Orleans. Väga levinud on viimasel ajal torujuhtmetransport: 200 000 km nafta- ja naftasaaduste magistraaljuhtmeid ning üle 300 000 km magistraalgaasijuhtmeid seovad Lõuna- ja Läänerajooni Põhjaga. Jaotustorujuhtmed suunavad nafta ja gaasi tootmiskohast töötlemiskeskustesse ning väljaveosadamatesse.

Õhutransport teostab regulaarseid reise Ameerika Ühendriikide kõigi suurte linnade vahel ning ühendab maad välismaailmaga. Tema arvele langeb 45% Ühendriikide reisiliiklusest.

Küsimusi ja ülesandeid.

1. Vaadake transpordikaardilt atlases, kuidas paikneb raudteevõrk Ameerika Ühendriikide peamistes majandusrajoonides.
2. Tabeli 21 abil arvutage välja, kus on raudteede veopinge kõrgem ja kus järelikult kasutatakse neid paremini, kas NSV Liidus või Ameerika Ühendriikides, kui raudteede veosekäive oli Nõukogude Liidus 1962. a. 1646 mljr. t/km, Ühendriikides aga 865 mljr. t/km (veopinge — 1 t kaupa 1 km kohta).

MAJANDUSRAJOONID.

Tööstuslik Põhi.

XVII sajandi alguses tekkis Atlandi rannikule Bostoni lähedal üks esimesi inglise asundusi Ameerika Ühendriikide territooriumil. Selle elanikud tegelesid metsatööga, karusnahatöönduse ja kalapüügiga. Kauplemine nende toodetega võimaldas neil koguda kapitali esimeste vabrikute ehitamiseks. Eikellegimaa ja tulusad tööndusalad meelitasid siia järjest rohkem ümberasujaid ning varsti oli asustatud juba kogu rannik kuni Philadelphiani. Pärast iseseisvussõda (1776.—1783. a.) kujunesid endiste kolooniate kohale tekkinud Põhja osariigid uue riigi tööstuslikuks tuumikuks. See esialgne spetsialiseerumine säilis ka hiljem, mil Põhja territoorium laienes kaasaegsete piirideni. Selle kõrval kujunes Suure Järvistu piirkonna ja Põhja preeriate uutel maadel puhtkapitalistlik, kõrge kaubalisusega põllumajandus. Ajaloolise arenemise, geograafilise asendi ja loodusliku keskkonna iseärasused tingisid mitmeid erinevusi Põhja eri osade spetsialiseerumises. Praegu eristatakse tema piirides selgesti kolm piirkonda.

1. Põhja kirdeosa — tüüpiline tööstuspiirkond intensiivse põllumajandusega, mis varustab linnade elanikke värskete

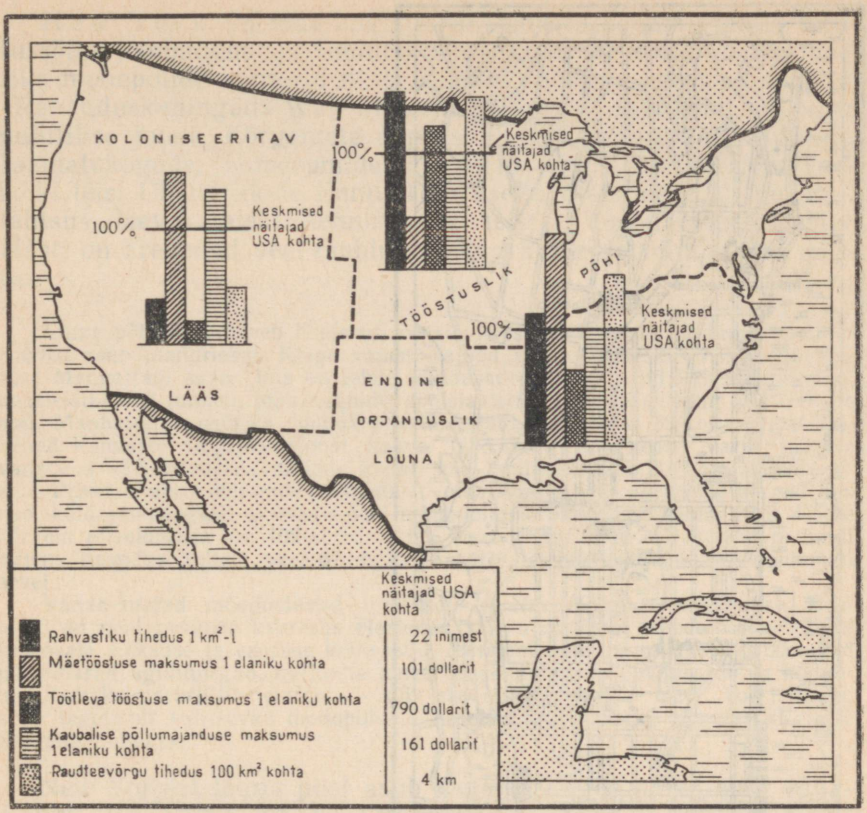

Sellel kaart-diagrammil on näidatud juhtivad majandusharud eraldi iga Ameerika Ühendriikide rajooni kohta protsentides maa keskmiste andmete suhtes. Püüdke iseloomustada, missugust osa etendab iga rajoon kogu maa majanduses.

produktidega. Kirdeosa on «värav Atlandile». Arenemise esimestel etappidel etendasid tööstuse rajamisel üsnagi suurt osa nüüd juba ammendatud rauamaagi- ja naftaleiukohad ning söe olemasolu; nüüd veetakse kogu tooraine ja kütus sisse. Metallurgia- ja naftatöötlemistehased on koondatud sadamaisse. Kvalifitseeritud tööjõu olemasolu, mis Euroopa immigrantide arvel veelgi täienes, soodustas siin täppis- ja peenmasinaehituse arenemist. Rohkesti mootori- ja aparaadiehituse ettevõtteid (sealhulgas raadio- ning teleaparatuuride tootmine, optika) asub paljudes linnades.

Väikeste, üksteisega peaaegu kokkusulanud tööstuslinnade vöönd ulatub Bostonist Baltimore'ini. Seda ümbritseb linnalähedase põllumajanduse rajoon. Põhja pool, Apalatšide nõlvadel, tegelevad farmerid piimakarjandusega. Selle tööstuspiirkonna suurim linn on New York.

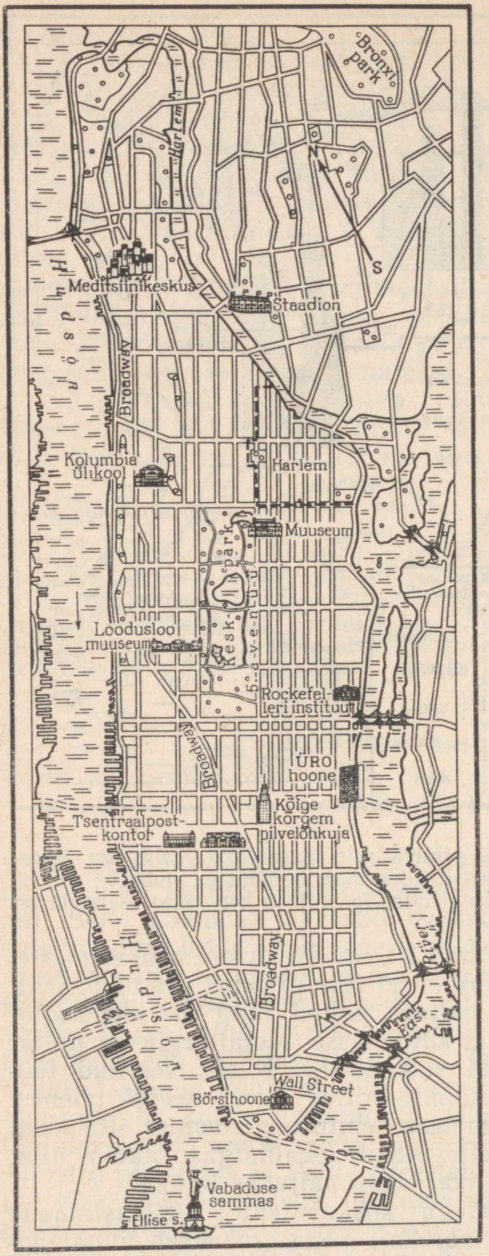

Jälgige, kuidas on planeeritud New Yorgi keskosa Manhattani saarel. Leidke plaanil 5. avenüü ja Wall Street; kõiki nendega paralleelseid tänavaid nimetatakse vastavalt kas «avenüüdeks» või «striitideks». Vaadake, kus asub neegrite kvartal Harlem.

New York on maailma suurim linn ja sadam, tähtis tööstussõlm, kaubandus- ja finantskeskus, kuhu on koondunud Ameerika monopolide kontorid ning filiaalid, börs ja arvukad pangad. «Rahanduskuningad» Wall Streetilt määravad faktiliselt valitsuse poliitilise joone. Kõrgemate õppeasutuste, teaduslike instituutide, raamatukogude, muuseumide ja teatrite arvult ületab New York kõiki teisi Ühendriikide linnu. Tööstusettevõtete seas on peamine tähtsus laeva-, elektrotehnika- ja teistel masinaehitustehastel. Hästi on arenenud veel õmblus-, polügraafia- ja toiduainete tööstus.

Linna põhiosa paikneb Hudsoni jõe suudmesaartel, ainult 1/5 linna territooriumist asub mandriosal. Kõige vanem rajoon ja nn. ärikeskus hõlmavad väikese Manhattani saare, mis on teiste linnaosadega ühendatud kahekümne silla, kaheteistkümne tunneli, metrooliinide, spetsiaalsete postitorude ning reisilaevade abil. Manhattanil asub ka enamik pilvelõhkujaid, sealhulgas 39-korruseline Ühinenud Rahvaste Organisatsiooni hoone. Nad kõrguvad nende varju jäävate vanade 4—5-korruseliste majade kohal, mis kuuluvad järk-järgult lammutamisele. Pilvelõhkujate ehitamist põhjustasid maatükkide, ehituskruntide kõrged hinnad, kuid samaaegselt muutusid nad monopolidele omamoodi reklaamiks. Kõige kõrgem pilvelõhkuja on 102-korruseline; tema kõrgus oli varem 382 m, kuid hiljem lisandus sellele veel 67 m tema katusele püstitatud televisioonimasti arvel.

Vanad majad moodustavad ligikaudu 1/5 New Yorgi elamufondist. Eriti palju on neid neegrite kvartalis Harlemis, mis asub üsna lähedal Manhattani keskosale. Luksuse ja vaesuse kontrastid, reklaamtulede merre uppuvad tänavad ja hämarad agulinurgad, miljonite ameeriklaste tohutu pingeline töö ja kodanluse ladviku parasiitlik eluviis — kõik see on koondunud New Yorki, linna, mida tegelikult valitsevad monopolistid ning mida M. Gorki nimetas «Kollase Saatana linnaks».

New Yorgist lõuna pool asub Delaware'i jõe ääres suur sadamalinn Philadelphia. Tema tööstus kasutab lähedal asuva Apalatši basseini sütt, juurdeveetavat maaki ja naftat. Siin on rohkem kui New Yorgis arenenud metallurgia ja naftatöötlemine; masinaehituses domineerib tööpingiehitus, mäetööstuse seadmete tootmine ning muud metallimahukad tootmisharud.

Välisilmelt on Philadelphia New Yorgist «vanamoodsam»; siin on vähem pilvelõhkujaid ja rohkem vanu hooneid. Linn on Ühendriikide muusikaelu keskus. Philadelphia Muusikaakadeemia laval on esinenud suured vene heliloojad ja interpreedid P. Tšaikovski, S. Rahmaninov ning laulnud F. Šaljapin.

Chesapeake'i lahe ääres asub Ameerika Ühendriikide üks suuremaid laevaehituse keskusi — Baltimore. Tema äärelinnas töötab Ühendriikide kõige suurem metallurgiatehas. Väga palju on siin naftatöötlemis- ja naftakeemiatehaseid.

2. Põhja Järvede-äärne ala on kõrgesti arenenud tööstusega ja intensiivse põllumajandusega piirkond. Põllumajandus suunab vabrikutesse suurema osa oma toodangust. Järvedeäärse ala transiitne asend (siin ristuvad maismaa- ja veeteed, mitmesuguste kaupade tohutud veosed) ning maavarade kohalikud

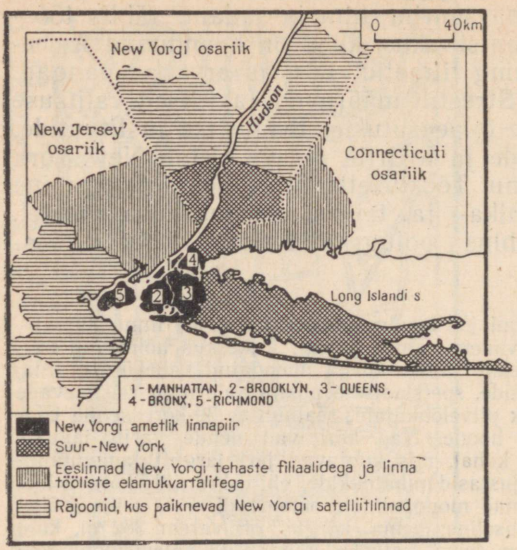

New Yorgi tööstusareaal on väljunud linna ja osariigi piiridest. Jälgige sellel skeemil, kuidas paiknevad New Yorgi mitmesugused eeslinnavöötmed. Sellised vöötmed ümbritsevad enamikku Ühendriikide suurlinnu.

varud — kõik see on mõjunud soodsalt tööstuse arenemisele. Transpordi, mäetööstuse ja põllumajanduse vajadused määrasid siin majandusharude valiku. Mustmetallurgia, mäetööstuse seadmete ja põllumajandusmasinate tootmine ühes mitmekesise transpordimasinaehitusega kujunesid juhtivateks tööstusharudeks. Teise maailmasõja aastail ning sõjajärgsel perioodil lisandusid neile veel mootoriehitus, raadiotehnika ja elektroonikatööstus, paljud keemiatööstuse harud.

Loomakasvatusmajandid saadavad tapamajadesse ja lihakombinaatidesse eluskarja; siin asuvad kõige suuremad toiduainete tööstuse ettevõtted Ameerika Ühendriikides.

Tööstus on koondunud Suure Järvistu ümbrusse, idas liitub selle vööndiga Pittsburghi—Clevelandi tööstusrajoon, mille paljudes linnades toodetakse koksi, malmi ja terast, valtsmetalli, raskeid tööpinke ning raudtee liikuvat koosseisu.

P i t t s b u r g h on mustmetallurgia suuremaid keskusi, kus sulatatakse peaaegu $^1/_5$ Ühendriikides toodetavast terasest.

Järvede-äärse tööstusvöötme suurim keskus on C h i c a g o — «Lähis-Lääne pealinn», nagu teda nimetavad ameeriklased. Chicago on suuruselt Ameerika Ühendriikide teine linn, Suure Järvistu suurim sadam ja raudteesõlm: siit lähtuvad mitmesugustes suundades 39 raudteeliini. Koos läheduses asuva Gary linnaga toodab Chicago palju malmi, terast ja valtsmetalli, kuid veelgi suurem tähtsus on tema masinaehitusel, elektrotehnikatööstusel, raadio-, telefoni- ja telegraafiaparaatide, samuti raudtee liikuva koosseisu tootmisel. Chicago tapamajad ja lihakombinaat, samuti

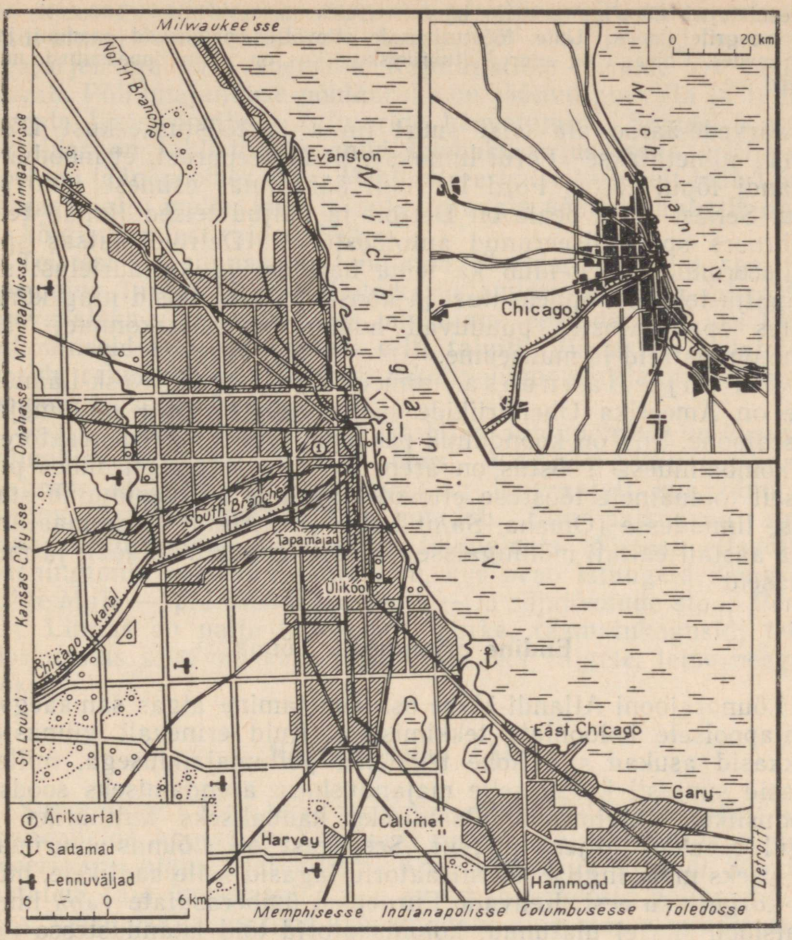

Chicago on Ameerika Ühendriikide tähtsamaid transpordisõlmi. Vaadake ülemisel kaardil, kuidas koonduvad magistraalteed Chicagosse. Raudteed läbivad linna ja lõpevad Michigani järve kaldapealsel. Tööstusettevõtted asuvad nii otse linnas kui ka tema eeslinnades: East Chicago, Gary jt.

maa suurim põllumajandusmasinate tehas «McCormick», mis kunagi tõid linnale tema kuulsuse, on nüüd jäänud tagaplaanile.

Linn asub Michigani järve kaldal; tema keskosa ja kaldapealne on ehitatud järve käest võidetud maa-alale — kunstlikult loodud muldkehale; pilvelõhkujate vundamendid tuginevad sammastele. Piki kallast laiub avar park. Südalinna nimetatakse *Loop*'iks, mis tähendab «silmust». Selle nimetuse on ta saanud teda piiravast õhuraudteest: sammastele kinnitatud rööpmeid mööda sõidavad kõrgel peade kohal nn. õhurongid. *Loop*'ist läänes ja lõunas asuvad kvartalid, kus elumajad asetsevad otse tööstusettevõtete naabruses; siin elavad töölised

ja teenistujad. *Loop*'iga peaaegu kõrvuti asub «must kvartal», mis on ette nähtud neegrite jaoks. Uute tööstusharude ettevõtted paiknevad enamalt jaolt eeslinnades. Chicago on suur kultuurikeskus, kus on palju õppeasutusi, muuseume jne.

Järvede-äärse ala teist suurt linna ja tööstuskeskust Detroiti nimetatakse «Fordi linnaks». Seda seepärast, et möödunud sajandi lõpul ehitas Ford Detroidi äärelinnas esimese autovabriku. Sellest ajast peale on Detroit ja paljud teised linnad tema ümbruses spetsialiseerunud autotööstusele. Detroidi kitsas spetsialiseerumine peegeldub ka tema haridus- ja kultuurielus: siin on palju tehnilisi õppeasutusi ja konstruktoribüroosid ning kõrgemates õppeasutustes puuduvad humanitaarteaduskonnad; väga vähe on teatreid ja muuseume.

3. Põhja lääneosa nimetatakse sageli Kesk-Lääneks. See on Ameerika Ühendriikide mehhaniseeritumaid põllumajandusrajoone. Siia on koondunud peaaegu pool ameerika traktoreist ja kombainidest. Tööstus on arenenud nõrgemini, piirdudes peamiselt toiduainete tööstuse ettevõtetega, mis on koondunud suurtesse linnadesse (Omaha, Saint Louis jt.). Ainult Teise maailmasõja aastail ehitati mõningaisse nendest lennukimontaaži- ja muid tehaseid.

Endine orjanduslik Lõuna.

Lõunarajooni Atlandi-äärse osa asustamine algas samaaegselt põhjapoolsete kolooniate tekkimisega. Kuid erinevalt viimastest hakkasid asukad siin kohe tegelema põllumajandusega, milleks aitasid suuresti kaasa selle majandusharu arendamiseks soodsad looduslikud tingimused. Peamiseks kaubaliseks kultuuriks oli algul tubakas, hiljem puuvill. Seepärast oli Lõunas suurimaks rikkuseks maa; inglise kolonisaatorid jagasid selle aadlikele, müüsid kõrge tasu eest. Kehvade Euroopast ümberasujate vaba immigratsioon siia ei ulatunud; kolonisaatorid tõid istandustesse neegerorje. Orjapidamine vajutas Lõuna majandusele sügava pitseri, selle jäänused pidurdasid kauaks rajooni arenemist. Veel kuni Teise maailmasõjani jäi Lõuna Põhjarajooni agraarripatsiks. Sõjajärgseil aastail ehitati paljudes linnades vabrikuid ja tehaseid, kuid tööstuslik arenemine hõlmas ainult tema üksikuid osi. Naftatöötlemis-, naftakeemia-, alumiiniumi- ja keemiatehased on koondunud enamikus Texase linnadesse ning suurematesse sadamatesse. Lõuna tööstusrajoonide nimekirja täiendavad veel Tennessee hüdroenergiasüsteemi tööstuspiirkond ja Atlandi-äärsete osariikide tekstiililinnad. Lõuna rasketööstuse keskus Birmingham ei suuda varustada tööstust kogu vajaliku metalliga ja eriti masinatega. Seda teeb Põhjarajoon. Enamik Lõuna tööstusettevõtteid kuulub Põhja monopolidele.

Lõuna põllumajanduses on veel säilinud väikefarmerid-rentni-

kud, kes saavad istanduseomanikelt, plantaatoreilt, maad naturaalrendi alusel. Neid rentnikke — kroppereid — on jäänud laostumise tagajärjel aga üha vähemaks. Kapitalistlike farmide arv Lõunas kasvab. Põllumajanduse põhiharuks on jäänud puuvilla ja mitmesuguste lähistroopiliste kultuuride kasvatamine. Sõjaeelse ajaga võrreldes on tublisti laienenud loomakasvatus, seda eriti territooriumi läänepoolses osas. Mehhaniseerimise tasemelt jääb Lõuna Põhjast palju maha, kuid põllule antavate väetiste hulgalt on ta ees kõigist teistest rajoonidest.

Teistest eri suunas on toimunud Florida poolsaare spetsialiseerumine. Lisaks tsitrusviljade kasvatamisele on tema rahvastiku tegevusalaks veel kuurortides puhkajate teenindamine, kes täidavad siinseid kuurortlinnakesi eriti talviti. Viimastel aastatel on Florida rahulikku elu häirinud raketipolügooni rajamine Kennedy neemele ja sõjaväebaasid.

Põhja ja Lõuna piiril asub iseseisev administratiivne üksus — Columbia pealinna-ringkond ühes Washingtoni linnaga. Pealinna ehitamine algas 1871. a.; linn rajati kui administratiivne keskus, kus tööstus puudub. Siin paiknevad ainult mõned polügraafia-, õmblus- ja toiduainete tööstuse ettevõtted. Washingtonis asuvad Kapitoolium, kus peab istungeid Kongress, Valge Maja — presidendi residents — ja sõjajõudude staap Pentagon. Linnas on palju muuseume, parke, raamatukogusid; teineteise vastas seisavad kaks ülikooli — üks valgete, teine neegrite jaoks.

Koloniseeritav Lääs.

Suurem osa Lääne territooriumist, mis vallutati Mehhikolt, läks Ühendriikide koosseisu XIX saj. keskel. Rajooni aktiivne koloniseerimine algas veel hiljem. Kuni käesoleva sajandi 30-ndate aastateni said ümberasujad siin maad ja tegelesid põllumajandusega; väike osa leidis tööd kaevandustes ning elas mäetööstusasulates. Suurlinnad kasvasid aeglaselt, kusjuures nad koondusid rannikule. Nende peamine tähtsus seisis selles, et nad olid sadamad Vaikse ookeani ääres.

Kolmekümnendatest aastatest alates, seoses põllumajanduse kriisiseisundiga, farmerite sisserändamine lakkas, vaatamata sellele et palju maad oli veel asustamata ja kasutusele võtmata. Farmerite arv Läänes, nagu teisteski rajoonides, kahaneb. Seevastu kasvavad kiiresti linnad, kus Teise maailmasõja aastail ja pärast seda on loodud suurtööstus. Eriti kiiresti areneb tööstus Kalifornia osariigis; juba praegu on selle osariigi rahvaarv suurem kui kõigis ülejäänud Lääne osariikides kokku. Lennuki- ja raketiehitus, samuti auto-, elektroonika- ja naftakeemiatööstus on kõige enam arenenud Lääne suurimas linnas Los Angelesis.

Käesoleva sajandi alguses sai Los Angeles kuulsaks oma filmitööstuse poolest, mis loodi looduslikult kaunis Hollywoodi eeslinnas. Hollywood on praegugi Ühendriikide filmitööstuse keskuseks. Tema stuudiod lasevad välja tohutut produktsiooni; enamik filme faktiliselt ülistab banditismi, mistõttu ameerika progressiivsed kultuuritegelased nimetavad Hollywoodi «kuritegevuse taimelavaks».

Teise maailmasõja ajal ja pärast seda kujunes Los Angeles Ameerika Ühendriikide üheks suurimaks tööstuskeskuseks, seda eriti uute tööstusharude toodangu osas. Otse linna piirides paikne-

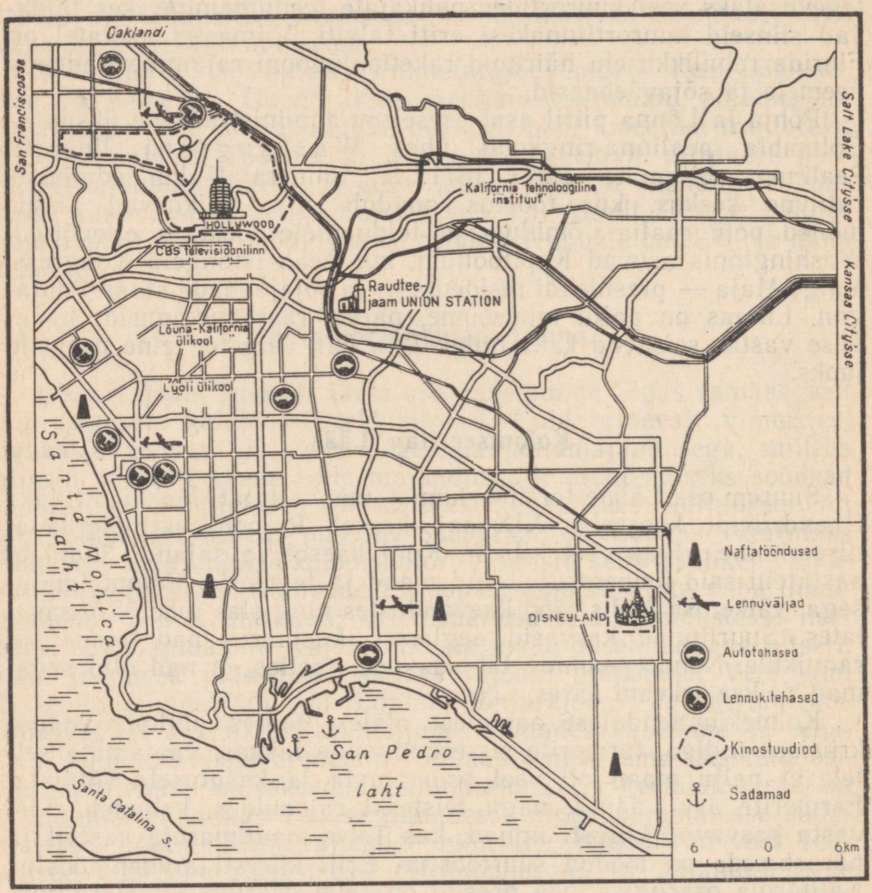

Veel üsna hiljuti hõlmas Los Angelesi territoorium üksnes rannikuriba. Nüüd aga on ta hõivanud juba suured eeslinnade piirkonnad. Ta on pindalalt Ameerika Ühendriikide suuremaid linnu. Loendage, mitu suurt auto- ja lennukitehast asub Los Angelesis.

vad naftaleiukohad ning värviliste metallide kaevanduste lähedus (naabruses asuvates mägiosariikides) loovad toorainebaasi.

Teine suur sadamalinn San Francisco asub sissepääsu juures samanimelisse lahte. Üle lahe on ehitatud 13 km pikkune rippsild. Silla kõrgus on 67 m, mis võimaldab ookeanilaevadel vabalt lahte sisse sõita. San Franciscos on arenenud laevaehitustööstus, palju on köögi- ja puuvillakonservivabrikuid. Teise maailmasõja aastail ehitati siia auto- ja lennukimontaažitehaseid, hiljem lisandusid neile elektrotehnikatehased.

Äärmise loodeosa linnades, mis tekkisid Columbia jõe hüdroenergeetikasõlme lähedale ja Pudget Soundi lahe sadamate ümber, on palju sõja-, alumiiniumi- ning masinatehaseid; siin asub ka aatomitööstuse keskus Hanford. Seattle'is on suured lennukitehased.

Neljakümne üheksas osariik Alaska oli veel hiljuti tähtis kullatööstuse rajoon. Nüüd on tema kullavarud suurelt osalt ammendatud ning majanduse aluseks on kalandus ja karusnahatööndus. Aleuudi saartele on rajatud sõjaväebaasid (suurim neist on Dutch Harbor).

Havai saartest sai 1959. a. Ameerika Ühendriikide viiekümnes osariik. Viimase koosseisu kuuluvad kaheksa suurt ja palju väikesi saari. Keskne asend Vaikses ookeanis annab neile suure strateegilise tähtsuse. Enamik ookeani ületavaid laevu peatub Honolulus. Honolulu lähedal asub Pearl Harbouri sõjaväebaas. Saarte elanikud kasvatavad suhkruroogu ja ananassi.

Küsimusi ja ülesandeid.

Raamatu teksti ja kaartide põhjal koostage iga Ühendriikide peamise majandusrajooni majandusgeograafiline iseloomustus.

AMEERIKA ÜHENDRIIKIDE MAJANDUSLIKUD VÄLISSIDEMED JA VALDUSED.

Ameerika Ühendriikide arvele langeb umbes 20% kapitalistlike maade ekspordist ja ligi 13% impordist (1962. a. andmeil). Ühendriikide väliskaubanduse bilanss on aktiivne, kuid juba rida aastaid kulutab ta välismaal suuremaid summasid, kui on väliskaubandusest saadav sissetulek. Välismaised kulutused lähevad sõjaväebaaside ja Ameerika vägede ülalpidamiseks võõrastel territooriumidel, nõndanimetatud «sõjaliseks abiks» liitlasriikidele ning muudeks sõjalisteks eesmärkideks. Selle tagajärjel on Ühendriikide maksebilanss passiivne.

Enamik väliskaubanduse operatsioone teostatakse Euroopa maadega, kuhu Ühendriigid suunavad oma valmistoodangu ja tooraine, vastu aga saavad Euroopast mõningaid masinaid ning poolfabrikaate. Ameerika, Aafrika ja Aasia maadest veavad

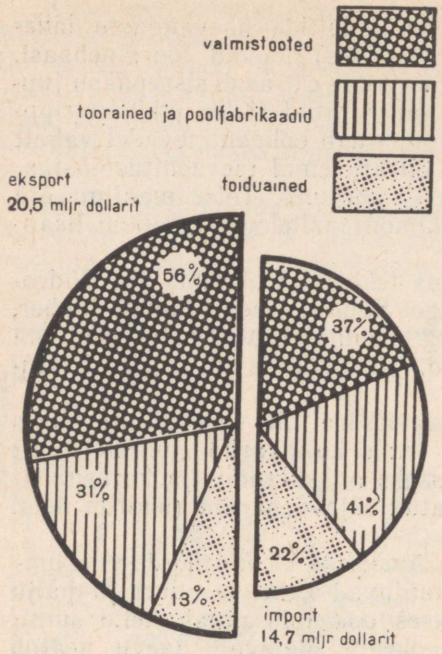

Millega seletada Ameerika Ühendriikide ekspordi ja impordi sellist struktuuri?

Ühendriigid madalate hindadega sisse mineraalset toorainet ning põllumajanduskaupu (sealhulgas palju troopilise ja lähistroopilise põllunduse saadusi). Vahetuseks suunavad nad tarbekaupu, müües neid kõrgete hindade eest. Paljud Aafrika ja Aasia maad ostavad Ühendriikidelt ka toiduaineid. Ebavõrdne kaubandus toob Ameerika monopolidele suuri kasumeid.

Masinaid ja tehaste sisseseadet müüvad Ameerika Ühendriigid arenevatele maadele vähem kui tarbekaupu ja toiduaineid. Monopolid eelistavad ehitada nende territooriumile oma tööstusettevõtteid, kasutades ära võimaluse ekspluateerida kohalikku odavat tööjõudu.

Sotsialistlike maadega on kaubandus väga piiratud. Ameerika Ühendriigid ajavad diskrimineerivat poliitikat: nad keelustasid kauplemise «strateegiliste kaupadega», kandes nende kaupade nimekirja mitmekesise toodangu laia sortimendi.

Ameerika Ühendriigid on suurim kapitali eksportöör maailmas. Ameerika monopolid paigutavad suuri summasid paljude maade mitmesugustesse ettevõtetesse. Viimasel ajal toimub ulatuslik kapitali väljavedu (peamiselt laenude näol) riigi vahenditest. Neid laene kasutatakse majandusliku ja poliitilise surve avaldamiseks teistele maadele, nendes toimuva rahvusliku vabadusliikumise mahasurumiseks.

Ameerika Ühendriikide valduste hulka kuulub rida saari Vaikses ookeanis (Guam, Ida-Samoa, Karoliinid, Marshalli s-d ja Mariaanid) ning Puertoriiko saar.

Ühendriike on vallanud maailma valitsemise idee ja nad pretendeerivad juhtivale osale nõndanimetatud «vabas maailmas». Nad on katnud maailma oma sõjaväebaaside võrguga. Nende baase leidub igas maailmajaos. Sotsialismijõudude kasvav üleolek imperialismijõududest, rahujõudude ülekaal sõjajõududest sunnib imperialistlikke ringkondi tegutsema ettevaatlikumalt ning avab reaalsed perspektiivid erisuguse poliitilise korraga riikide rahuliku kooseksisteerimise leninliku printsiibi elluviimiseks.

KANADA.

Pindala — ligikaudu 10 milj. km²
Rahvastik — 20 milj. el.
Pealinn — Ottawa

Geograafiline asend.

Kanada on tohutu suur maa, jäädes pindalalt maha üksnes NSV Liidust. Ta paikneb Põhja-Ameerika mandri põhjaosas. Põhjast, läänest ja idast uhuvad tema rannikut Põhja-Jäämere, Vaikse ning Atlandi ookeani veed. *Merepiiridel on Kanada jaoks esmajärguline tähtsus*, sest nii Euroopa, Aasia kui ka Ladina-Ameerika maadega toimub ühenduse pidamine veetee kaudu. Kuid mitte kogu rannik pole laevasõiduks sobiv. Põhja-Jäämere väinad, lahed ja mered on aasta läbi kaetud jääga. Lähedus NSV Liidule on põhjustanud Ühendriikide imperialistlike ringkondade huvi Kanada põhjaosa vastu. Nad on rajanud sinna oma sõjaväebaasid. Kõrge ja järsu lääneranniku läheduses on palju väikesi saari. Idarannikul on sagedased udud; külm Labradori hoovus toob Gröönimaa rannikult kaugele lõunasse jäämägesid. Kanada peamiseks «mereväravaks» Atlandi ookeanile on St. Lawrence'i jõgi, mis avab juurdepääsu ka Suurele Järvistule; Vaiksel ookeanil on taoliseks «väravaks» Vancouveri sadam. Lõunas ja loodes piirneb Kanada Ameerika Ühendriikidega. Maismaapiiridel puudub looduslik raja, üksnes kagus loob Suur Järvistu selge piiri Kanada ja Ühendriikide vahel.

Küsimusi ja ülesandeid.

1. Mõõtke kaardil Kanada territooriumi ulatus põhjast lõunasse ja läänest itta. Võrrelge saadud tulemusi NSV Liidu ja Ameerika Ühendriikide ulatusega.
2. Missugused Kanada sadamad ei külmu kinni aastaringselt ja mis on selle põhjuseks?

Arenemise iseärasused. Rahvastik.

Kanada elanikkond on rahvuslikult koosseisult väga kirju. See on seotud territooriumi kasutuselevõtu ja asustamise iseärasustega.

Kanada territooriumil, peamiselt lõuna- ja kaguosas, elasid vanasti indiaani suguharud. Kaugel põhjas, igilume vööndis, elasid eskimod. XVI ja XVII sajandil tekkisid kaguossa prantslastest karusnahakaupmeeste esimesed asulad, nende naabrusesse aga kerkisid inglaste kindlustused. XVIII saj. keskel läks Kanada Prantsusmaa kaotuse tagajärjel sõjas Inglismaaga Pariisi rahulepingu põhjal Suurbritanniale, muutudes selle asumaaks; 1867. aastal sai ta dominiooni õigused. Valged vallutajad tõrjusid kohaliku elanikkonna alistatud maadelt

välja ja purustasid nende asulad. Pärast pikka ja visa võitlust olid indiaanlased sunnitud taganema põhja okasmetsade vööndisse. Transkontinentaalse raudtee ehitamine 1885. a., mis ühendas Põhja-Ameerika ida- ja lääneranniku, sai tõukeks maa inimtühjade sisepiirkondade kiirele asustamisele. XIX sajandi lõpul ja käesoleva alguses sai Kanadast massilise immigratsiooni maa paljudest Euroopa riikidest.

Ligikaudu pooled kanadalased on Briti päritoluga (anglokanadalased) ja $^1/_3$ Prantsuse päritoluga (frankokanadalased). Viimased asustavad esimeste prantsuse asulate piirkonna maa kaguosas (Quebeci provints). Nende juures on veel tänaseni säilinud mõningaid tavasid ja kombeid, mis nende esivanemad kunagi Prantsusmaalt kaasa tõid. Kanadas on kaks riigikeelt — inglise ja prantsuse keel.

Pärisrahvad indiaanlased ja eskimod moodustavad vähem kui 1% maa rahvastikust. Peale nimetatute elab Kanadas immigrante teistest rahvustest — sakslasi, ukrainlasi, hollandlasi, poolakaid jt. Käesoleval ajal on sisserändamist tugevasti piiratud. Valitsus laseb vabalt sisse sõita ainult varakatel inimestel.

Rahvastiku keskmiselt tiheduselt (2 inimest 1 km²-l) on Kanada maailma riikide hulgas viimaste seas. Kanada suurel territooriumil paikneb tema suhteliselt väikesearvuline elanikkond väga ebaühtlaselt.

Umbes 70% kogu rahvastikust moodustavad linnaelanikud. Maa pealinn Ottawa (ühes eeslinnadega 442 000 elanikku) jääb elanike arvult maha suurtest tööstuslinnadest. Ta tekkis metsakaubanduspunktina kahe jõe ühinemiskohas. Ottawa asend inglise ja prantsuse asunduste piirialal määraski tema valimise pealinnaks.

Küsimusi ja ülesandeid.

Rahvastiku tiheduse kaardi järgi atlases selgitage välja maksimaalse ja minimaalse tihedusega rajoonid Kanadas; selgitage rahvastiku sellise paiknemise põhjused.

Majanduse üldiseloomustus.

Kanada on kõrgestiarenenud tööstuse ja põllumajandusega maa. Tööstustoodangu mahult on ta kapitalistlike riikide hulgas seitsmendal kohal, kuid natsionaalse tulu ja tööstustoodangu suuruselt ühe elaniku kohta jääb ta maha ainult Ameerika Ühendriikidest. Kapitalistlikus maailmas on Kanadal kahesugune seisund: *tema majandus ühendab endas nii kõrgestiarenenud kui ka sõltuva maa jooni.* Välismaa monopolid kontrollivad üle $^1/_2$ töötlevast ning peaaegu $^2/_3$ hankivast tööstusest. Selline olukord on seotud maa ajaloolise arenemise iseärasustega. Suurbritannia suunas tema majanduse arenemist metropolile soodsat teed mööda. Kasutades geograafilist lähedust, tungisid Kanada majandusse ka Ameerika Ühendriikide monopolid, allutades endale paljud majandusharud.

Kanada majandus on alati sõltunud välisturu olukorrast ja nõudmistest.

Kanada majanduse sõjajärgne arenemine on paljus sõltunud Ameerika Ühendriikide majanduse seisundist. Kanada tööstusringkondades räägitakse nii: «Kui Ameerika majandus saab külmetada, heidab Kanada oma haigevoodisse.»

Tööstuse arvele langeb ligikaudu 70% maa kogutoodangust (sealhulgas on töötleva tööstuse osa 55%), põllumajanduse arvele umbes 10%. Põllumajanduse osatähtsus majanduses pidevalt väheneb.

Tööstus.

Kanadas on rohkesti mitmekesise mineraalse tooraine väga rikkalikke leiukohti. Tema territooriumil kaevandatakse umbes 60 liiki maavarasid. Maapõu on siin rikas nafta ja gaasi poolest. Naftatootmine kasvas järsult pärast Teist maailmasõda ja on nüüd hankiva tööstuse harude seas toodangu väärtuselt esikohal. Kanada veab sisse 40% tarvisminevast naftast. Samal ajal aga veab ta läänerajoonidest naftat Ameerika Ühendriikidesse.

See seletub mitmete põhjustega. Nafta tootmise põhirajoonid asuvad stepiprovintsides — kaugel nafta tarbimise peamistest keskustest (Suure Järvistu piirkond). Lisaks sellele on naftakompaniidel, mida põhiliselt kontrollib Ameerika kapital, märksa tulusam vedada sisse suhteliselt odavat importnaftat. Viimast transporditakse siia tollivabalt Venetsueelast, Lähis- ja Kesk-Ida maadest. Tunduva osa toodetavast maagaasist ekspordib Kanada Ameerika Ühendriikidesse.

Suured on ka pruun- ja kivisöevarud, kuid Kanada sütt kasutatakse vähe. Suure Järvistu piirkonna tööstusettevõtted töötavad Ameerika Ühendriikidest sisseveetaval söel.

Uraani varude ja kaevandamise poolest on Kanada kapitalistlikus maailmas Ameerika Ühendriikide järel teisel kohal. Suur osa kaevandatavast uraanist veetakse Ameerika Ühendriikidesse.

Arvukad jõed kätkevad endas tohutuid hüdroenergiavarusid. Kanadas on kõrgestiarenenud elektrienergiatööstus. Elektrienergia toodangult on ta kapitalistlikus maailmas viiendal kohal, kuid hüdroelektrijaamades toodetud energia hulga poolest kuulub talle Ameerika Ühendriikide järel teine koht. Hüdroelektrijaamad annavad üle 80% kogu toodetavast elektrienergiast. Suuremad hüdroelektrijaamad võimsusega 1,5—1,6 milj. kW asuvad maa kaguosas ja Vaikse ookeani ranniku lähedal.

Viimasel ajal võib märgata tendentsi soojuselektrijaamade osatähtsuse tõusu suunas. Suure Järvistu piirkonnas, maa peamises tööstusrajoonis, on ehitatud aatomielektrijaam.

Värviliste metallide maakide kaevandamine on tihedalt seotud värvilise metallurgiaga. Tooraine ja odava elektrienergia olemasolu tõttu on just see haru välismaa kapitali ligi meeli-

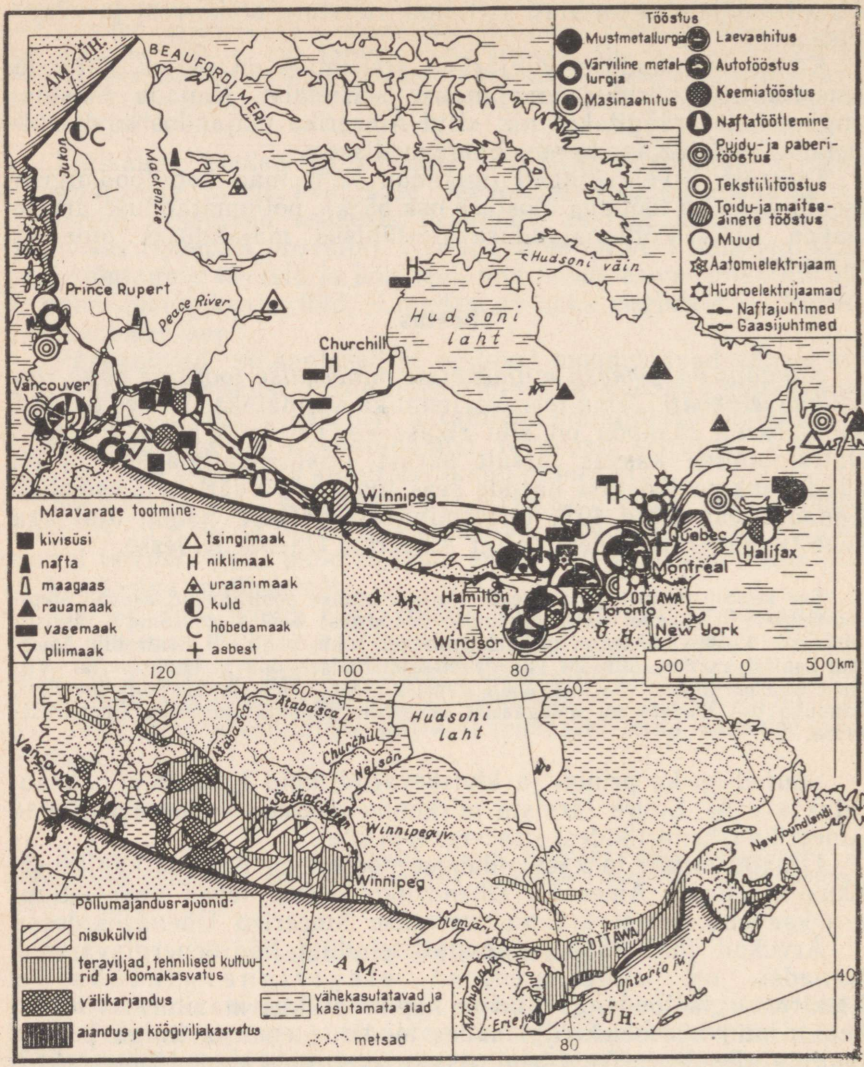

Määrake kaardi järgi maavarade kaevandamise põhirajoonid. Leidke värvilise metallurgia ettevõtted ja selgitage nende paiknemise iseärasusi. Läbi missuguste linnade kulgevad kaks transkanada raudteed ja millistes lõpp-punktides nad ühinevad? Missuguseid Kanada rajoone teenindab Suure Järvistu ja St. Lawrence'i jõe veesüsteem? Kus paiknevad kasutamata maad?

tanud. Praegu on värviline metallurgia oma kogutoodangu mahult teisel kohal maa töötlevas tööstuses. Kanada värvilise metallurgia ettevõtted on väga suured. Kapitalistlikus maailmas on Kanada esimesel kohal niklitoodangult, teisel kohal (Ameerika Ühendriikide järel) alumiiniumisulatuselt ja tsingitoodangult ning neljandal kohal vase- ja pliitoodangult. Kanadas ei leidu alumiiniumi toorainet, mistõttu alumiiniumitööstus töötab Briti Guajaanast ja Jamaika saarelt sisseveetaval boksiidil. Just odav elektrienergia pani aluse selle värvilise metallurgia nii energiamahuka haru loomisele Kanadas. Värvilise metallurgia toodangust veetakse suur osa Ameerika Ühendriikidesse ja Suurbritanniasse.

Rohkem kui 1/3 *Kanada pindalast katavad metsad,* sealjuures peamiselt okasmetsad. Tselluloosi- ja paberitööstus kasutab musta ja kanada (valge) kuuse puitu; ehitusmaterjalina kasutatakse laialt ebatsuugat; suure tööstusliku tähtsusega on samuti valge ja punane mänd, sitka kuusk jt. Tööstusliku puidu varudelt on Kanada välisriikide seas esimeste hulgas. Kõige enam on siin arenenud metsatöötlemis- ning tselluloosi- ja paberitööstus. Kanada on maailma suurim ajalehepaberi tootja (1/2 kogu maailma toodangust). Lisaks puidu olemasolule soodustasid selle tööstusharu arenemist metsa transportimiseks väga sobivad veeteed, odav elektrienergia ja välisturu nõudmised. Paberitoodangust läheb 90% ekspordiks. Ameerika Ühendriikides ja Suurbritannias trükitakse ajalehti kanada paberile.

Mustmetallurgia ja masinaehitus on arenenud nõrgemini. See on seletatav Ameerika monopolide poliitikaga, kes on muutnud Kanada rauamaagitööstuse Ameerika Ühendriikide mustmetallurgia tooraineripatsiks.

Rauamaaki kaevandati juba ammu, kuid eriti intensiivistus see käesoleva sajandi keskel pärast rikkalike maardlate avastamist Labradori poolsaarel, kus maaki toodavad Ameerika monopolid. Üle 80% kaevandatavast rauamaagist veetakse Ameerika Ühendriikidesse, Lääne-Euroopa maadesse ja Jaapanisse. Selle tagajärjeks on aga asjaolu, et Kanada on sunnitud importima rauamaaki Ameerika Ühendriikidest.

Hästi on Kanadas arenenud transpordimasinate ehitus — autode, lennukite, laevade ja elektrivedurite tootmine. Elektrienergia üha kasvav tootmine ja tarbimine stimuleerib elektrotehnikatööstuse arenemist. Ameerika monopolid kontrollivad üle 2/3 selle tööstusharu toodangust. Teise maailmasõja aastail tekkis keemiatööstus, mis kuulub kõige kiiremini kasvavate tööstusharude hulka. Tema arenemise tagab odava elektrienergia ja tooraine (nafta, maagaas, värvilise metallurgia ning tselluloosi- ja paberitööstuse jäätmed) olemasolu. Toiduainete tööstus rahuldab maa vajadusi peaaegu kõigi toiduainete osas; umbes 1/4 toodangust läheb ekspordiks.

Ka tööstuse paiknemises avaldub välismaa monopolide mõju.

Ettevõtted on koondunud vähestesse suurlinnadesse, enamasti maa kaguossa — Suure Järvistu rannikule, St. Lawrence'i jõe ning Kanada-Ühendriikide piiri äärde. See piirkond annab ligikaudu 80% maa tööstuse kogutoodangust. Seal paiknevad ka suured tööstuskeskused Montreal ja Toronto. Viimastel aastatel võib täheldada tööstuse nihkumist lääne.

Küsimusi ja ülesandeid.

1. Näidake Kanada tööstuses jooni, mis on iseloomulikud kõrgestiarenenud ja mis sõltuvatele maadele.
2. Kasutades tabelite 10 ja 11 andmeid, võrrelge Kanadat teiste kapitalistlike riikidega elektrienergia- ning terasetoodangult ühe elaniku kohta.

Põllumajandus.

See majandusharu on viimastel aastakümnetel kaotanud küll oma juhtiva osa, kuid on endiselt säilitanud suure tähtsuse maa majanduses. Põllumajandus rahuldab peaaegu tervenisti maa vajadused põllumajandusliku tooraine ja toiduainete järele, välja arvatud puuvilla, villa, tsitruseliste, kohvi ja tee osas. Umbes $^1/_2$ põllumajanduse kaubatoodangust suunatakse ekspordiks. Kanada põllumajandus areneb kapitalistlikku teed mööda; kanada farmerid kasutavad rohkesti palgatöölisi. Sõjajärgseil aastail on laienenud põllumajanduse elektrifitseerimine, mehhaniseerimine ja kemiseerimine. Väikefarmerid ei suuda hoida oma majapidamist kaasaegsel tasemel ega kannata välja suurmajandite konkurentsi ning laostuvad.

Juhtivaks haruks on loomakasvatus, mis annab $^2/_3$ põllumajanduse kaubatoodangust. Suur osa tema toodangust tarvitatakse ära oma maal. Arenenud on piima- ja lihakarjakasvatus. Piimakarjanduse põhirajooniks on Suure Järvistu rajoon, kuna lihakarjakasvatus on levinud stepiprovintsides. Sõjajärgseil aastail on tunduvalt hoogustunud linnukasvatus.

Põllundus annab ligikaudu $^1/_3$ kaubatoodangust. Karmide kliimatingimuste tõttu on põllundusega võimalik tegelda ainult maa lõunaosas võrdlemisi kitsas vöötmes, kus üle 10° temperatuurid püsivad aastas üle nelja kuu. Kanada põhjaosa (peaaegu 40% pindalast) on veel vähe kasutusele võetud ja ta on peaaegu asustamata. Juba XIX sajandil sai Kanadast üks suuremaid nisu tootjaid ja eksportööre. Üle 95% teraviljade külvipinnast ja kogusaagist langeb stepirajooni arvele.

Teraviljade järel on teisel kohal söödakultuurid. Maa idaosas on laialt levinud puu- ja köögiviljade kasvatamine müügiks. Aiad kulgevad peaaegu katkematu vööndina piki St. Lawrence'i jõge. Umbes poole aianduse toodangust moodustavad õunad. Suure Järvistu rannikul kasvatatakse virsikuid ja aprikoose.

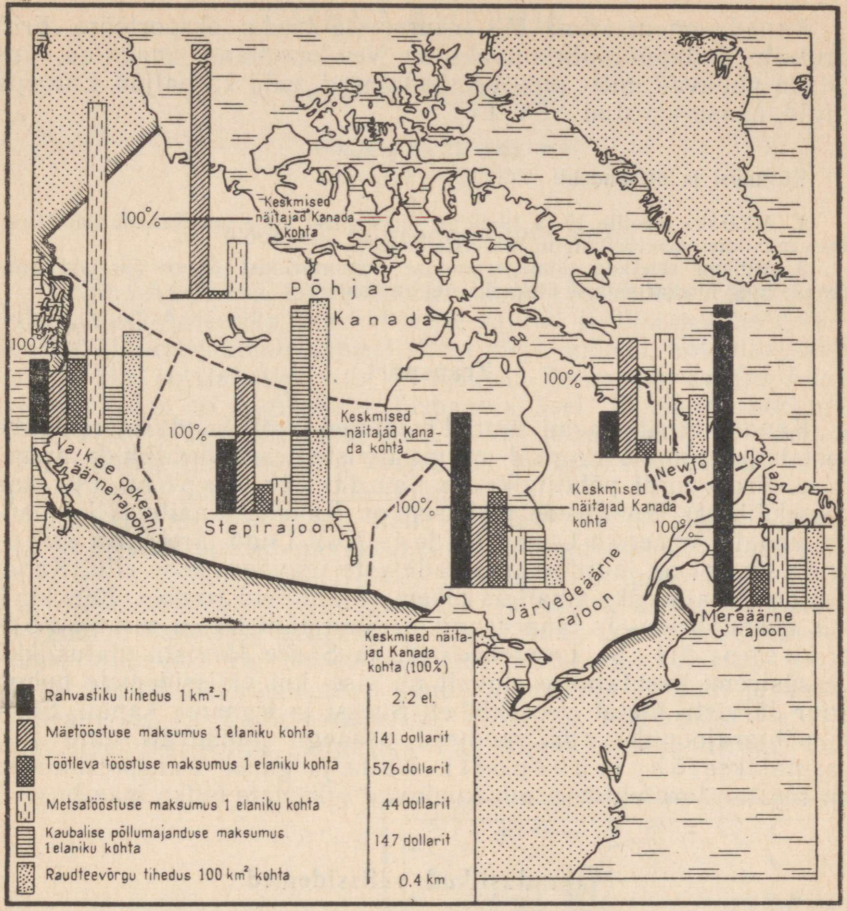

Iseloomustage Kanada majandusrajoone. Milline rajoon on majanduslikult kõige arenenum, missugune on kõige madalama arenemistasemega? Mispärast? Miks on maa kaguossa koondunud 60% rahvastikust? Kus on kõige enam arenenud mäetööstus, kus töötlev tööstus? Mispärast?

Tähelepandav osa põllumajanduslikust toodangust on koondunud Kagu-Kanadasse. See rajoon annab umbes $^1/_2$ põllumajanduse kogu kaubatoodangust.

Kanada tähtsaks ekspordiartikliks on karusnahad. Põhja-Kanada metsad on rikkad mitmesuguste karusloomade poolest, kuid tunduv osa müügiks minevaist karusnahkadest saadakse karusloomakasvatuse majandeilt maa kaguosas. Seal on terve provints (Prints Edwardi saar) spetsialiseerunud karusloomakasvatusele.

Kanada on maailma üks suuremaid kala eksportööre. Eriti kuulsaks kalapüügipiirkonnaks on Newfoundlandi madalad, kus turska püüavad mitte ainult kanadalased, vaid ka paljud Euroopa riigid, kaasa arvatud NSV Liit.

Küsimusi ja ülesandeid.

1. Määrake tabelite 15 ja 19 järgi, missugusel kohal on Kanada kapitalistlikus maailmas nisutoodangult ja veiste arvult.
2. Millega seletada piimakarjanduse domineerimist Suure Järvistu piirkonnas ning lihakarjanduse ülekaalu stepirajoonis?

Transport.

Kanada territooriumi suured mõõtmed ja piirkondade erisugune spetsialiseerumine tingisid mitmesuguste transpordiliikide arenemise. Transpordi põhiliigiks on raudteetransport ($^2/_3$ maa veosekäibest). Raudteede pikkuselt on Kanada maailmas kolmandal kohal (Ameerika Ühendriikide ja NSV Liidu järel). Ka autotransport on juurdunud kanadalaste igapäevasesse ellu. Kanadas on ehitatud üks maailma pikemaid autoteid (umbes 7000 km), mis ühendab ida- ja lääneranniku. Suur tähtsus on samuti veetransportdil. St. Lawrence'i jõe ja Suure Järvistu ulatuslikku veesüsteemi kasutatakse elavalt nii sise- kui välissidemete puhul. Suur Järvistu ületab veosekäibelt Suessi ja Panama kanali. Sise- ja põhjarajoonides aga raudteed peaaegu puuduvad ning seal kasutatakse õhutransporti. Nafta ja gaasi transportimiseks on rajatud torujuhtmed, mis kuuluvad pikemate hulka maailmas.

Majanduslikud välissidemed.

Majanduse ühekülgne struktuur ja välismaa monopolide valitsemine paljudes harudes on põhjustanud Kanada majanduse suure sõltuvuse välisturust. Eksporditakse $^1/_5$ maa kogutoodangust. Väliskaubanduse mahult on Kanada kapitalistlikus maailmas viiendal kohal. Ta on tuntud kui toiduainete, tööstusliku tooraine ja poolfabrikaatide realiseerija. Kanada import koosneb $^4/_5$ ulatuses valmistooteist (peamiselt tööstusseadmed). Ligikaudu $^2/_3$ Kanada ekspordist ja impordist langeb Ameerika Ühendriikide ning 15% Suurbritannia arvele.

Küsimusi ja ülesandeid.

Koostage Kanada ekspordi sektordiagramm järgmiste andmete põhjal: metsa- ning tselluloosi- ja paberitööstuse tooted — 29%, põllumajandussaadused — 25%, must- ja värvilised metallid, maagid, metallitööstuse tooted — 34%, muud kaubad — 12%.

LADINA-AMEERIKA.

ÜLDINE ÜLEVAADE.

Pindala — 21 milj. km²
Rahvastik — 235 milj. el.

Koosseis ja geograafiline asend.

Ladina-Ameerika koosseisu kuuluvad Mehhiko Põhja-Ameerikas, Kesk-Ameerika, Kariibi mere saared ja Lõuna-Ameerika — kokku üle kahekümne kapitalistliku riigi, mõned koloniaalvaldused ja üks sotsialistlik riik — Kuuba. Enamikus Ladina-Ameerika maades on riigikeeleks hispaania keel, Brasiilias portugali keel, Haiitis aga prantsuse keel. Kõik need kuuluvad romaani keelte hulka, mis on välja kujunenud ladina keele baasil. Sellest ongi tulnud nimetus Ladina-Ameerika.

Ladina-Ameerika asub kahe ookeani vahel. Neil ookeanidel kulgevad tähtsad mereteed, mis kergendavad ühenduse pidamist teiste mandritega. Üksnes Mehhikol on maismaapiir Ameerika Ühendriikidega. Kesk-Ameerika ja saared asetsevad Atlandi ookeanist Vaikusesse ookeani ja Põhja-Ameerikast Lõuna-Ameerikasse kulgevate mereteede ristumise piirkonnas. Aastail 1904—1914 rajatud Panama kanali kaudu toimub nii Atlandi ja Vaikse ookeani kui ka Ladina-Ameerika lääne- ja idaranniku vaheline laevaühendus. Kõige kaugemas lõunatipus eraldab Drake'i väin

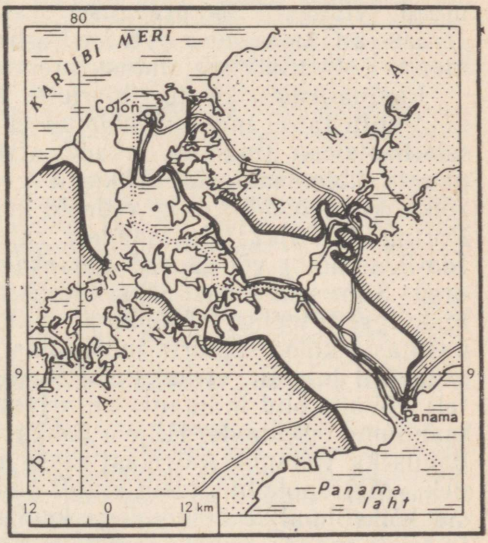

Panama kanal on üks tähtsamaid transporditeid maailmas. Enam kui pool aastasada tagasi eraldasid ameerika imperialistid vägivaldselt Panama Kolumbia territooriumist ning muutsid niinimetatud «kanali tsooni» oma sõjaliseks ja strateegiliseks baasiks Ladina-Ameerikas. Panama rahvas võitleb sihikindlalt oma kodumaa tõelise sõltumatuse eest, Panama kanali natsionaliseerimise eest.

Lõuna-Ameerikat Antarktisest. Ameerika Ühendriikide asend Ladina-Ameerika lähima naabrina ja soodsad mereteed kergendasid Ameerika monopolide sissetungi Ladina-Ameerika maade majandusse.

Ladina-Ameerika territooriumi ulatus põhjast lõunasse on ligikaudu 10 000 km. Mehhiko põhjapiir kulgeb umbes 33° pl., Tšiili lõunapiir — 56° ll.

Suure ulatuse tõttu põhjast lõunasse, pinnaehituse keerukuse ja rea teiste looduslike tegurite tõttu valitsevad Ladina-Ameerikas väga erinevad looduslikud tingimused; viimased avaldavad omakorda mõju sealsete riikide majanduse arenemisele.

Küsimusi ja ülesandeid.

1. Kasutades atlast ja tabelit 2, kirjutage kontuurkaardile Ladina-Ameerika riikide nimetused ning pealinnad.
2. Arvestage kaardimõõdu järgi välja, kui kaugel Euroopast ja Ameerika Ühendriikidest asuvad Brasiilia, Argentiina ja Tšiili.
3. Täpsustage kaardi järgi, missugustel Ladina-Ameerika maadel puuduvad merepiirid.
4. Võrrelge Põhja-, Kesk- ja Lõuna-Ameerika geograafilist asendit.

Arenemise iseärasused.

1492. aastal avastas Christoph Kolumbus Antilli saared. Ta nimetas need Lääne-Indiaks. Kolumbuse jälgedes purjetasid Hispaania laevakaravanid avastatud maad uurima ja vallutama. Anastatud maadel loodi Hispaania kolooniad ja Portugali asumaad (viimased — praeguse Brasiilia territooriumil); Lääne-Indias ja Guajaanas rajati ka Inglise, Prantsuse ja Hollandi asumaad. Kolooniate majandust arendati metropoli huvide kohaselt.

Ladina-Ameerika territooriumi vallutamisel alistati arvukad, kuid killustatud indiaani hõimud eurooplaste poolt, indiaani iidne tsivilisatsioon (maiade, inkade, atsteekide kultuur) hävitati. Hispaania kolonisaatorid hakkasid ekspluateerima väärismetallide rikkalikke leiukohti ning vedasid kulla ja hõbeda Hispaaniasse ja Portugali. Viljakatele maadele rajati istandused (Lääne-Indias, Ida-Brasiilias) või suured karjakasvatusmajandid (La Plata jõe org). Suur osa maast läks katoliku kirikule, kes koloniaalrežiimi igakülgselt toetas. Tööjõuna põllumajanduses ja kaevandustes kasutasid kolonisaatorid indiaanlasi. Seejuures ekspluateeriti neid sedavõrd julmalt, et hukkusid terved hõimud (Lääne-India saartel) või siis olid indiaanlased orjastajate eest põgenedes sunnitud taanduma sisemaale. Hiljem hakkasid kolonisaatorid tööjõu täiendamiseks vedama Aafrikast sisse neegreid ja muutsid nad orjadeks. Metropole huvitasid ainult nende kasumid ning nad takistasid kõikvõimalike abinõudega kaubasidemete tekkimist kolooniate ja teiste maade vahel, samuti asumaade majanduse kujunemist

mitmekülgseks. Indiaanlaste ja neegrite äärmine viletsus ja väljasuremine, majanduse üldine seisak — niisugused olid Hispaania ja Portugali valitsemise tagajärjed Ladina-Ameerikas.

XIX saj. esimesel veerandil saavutas enamik asumaadest iseseisvuse. Noored vabariigid kujutasid endast väikesearvulise elanikkonnaga nõrku, mahajäänud agraarmaid. Peagi sattusid nad majanduslikku ja poliitilisse sõltuvusse maailma tugevamatest kapitalistlikest riikidest. XIX sajandil kuulus võim Ladina-Ameerikas Inglismaale, kelle XIX saj. lõpul tõrjusid välja Ameerika Ühendriigid. Noorte riikide majanduse arenemine sõltus täielikult välisturust; vormiliselt iseseisvatena olid nad sunnitud allutama oma majanduse Inglismaa, hiljem aga Ameerika Ühendriikide huvidele.

Vastavalt sellele, kuidas laienes rahvusvaheline tööjaotus ja arenes transport, muutus ka Ladina-Ameerika maade spetsialiseerumine.

Selle kujukaks näiteks on Ladina-Ameerika suurim riik — Brasiilia. Euroopa kaupmehed leidsid rannikul väärtusliku punase puu metsi ning vedasid aastakümnete vältel selle puitu Euroopasse. Kuni XVI saj. keskpaigani oli punase puu tootmine asumaade ekspluateerimise peamiseks vormiks. XVI saj. keskel avastasid portugallased uue vahendi kiireks rikastumiseks: suhkruroo kultiveerimine ja Euroopas tol ajal kõrges hinnas olnud suhkru tootmine. Brasiilia muutus lühikese ajaga suurimaks roosuhkru tootjaks ning kuni XVIII saj. alguseni oli suhkru tootmine Brasiilia majanduse aluseks. Suhkruroo kõrval hakati alates XVII saj. algusest kasvatama ka tubakat, mis samuti veeti Euroopasse. Hiljem, võimetuna konkureerima maailmaturul Kesk-Ameerika ja Antilli saarte suhkruga, hakkas Brasiilia järk-järgult vähendama suhkruroo tootmist. Kulla- ja teemandileiukohtade avastamine andis Brasiiliale võimaluse esineda peatselt välisturul uue kaubaga. XVIII saj. vältel veeti Brasiiliast Portugali kulda ja teemante. Sel sajandil andis Brasiilia ligi poole kogu maailma kullatoodangust. Brasiilia majanduse järgmine etapp on seotud kapitalistliku tootmisviisi võiduga Euroopa eesrindlikes maades ning tekstiilitööstuse arenemisega. Maailmaturg nõudis hiiglakogustes puuvilla. XIX saj. alguseks sai Brasiiliast üks suurimaid puuvillatootjaid maailmas, kuid peagi oli ta sunnitud taas vahetama spetsiaalsust, sest ta ei olnud võimeline konkureerima Egiptuse ja Põhja-Ameerika puuvillaga. Alates XIX saj. teisest poolest hakkab Brasiilia majanduses määravat osa etendama kohviubade tootmine, sest sel ajal muutus kohvi tarbimine Euroopa maades ja Ameerikas väga suureks. XX saj. alguses andis Brasiilia 75% ülemaailmsest kohvitoodangust. Samal ajajärgul tekkis seoses autotranspordi arenemisega väga suur nõudmine kautšuki järele. Brasiilias algas «kautšukipalavik» — kautšuki osatähtsus tõusis ligikaudu 40%-le eksporti koguväärtusest. Kuid Brasiilia ei domineerinud sel alal kuigi kaua, sest Tseiloni ja Malaia istanduste kvaliteetsel kautšukil oli eeliseid Brasiilia omaga võrreldes. Lisaks kautšukiistandustele tekkisid Brasiilias kakaoistandused. Seda tingisid jällegi välisturu nõudmised. Brasiilia tõusis kakaotoodangult Kullaranniku järel teisele kohale maailmas. 1929.—1933. a. majanduskriisi ajal, kui Brasiilia ei suutnud oma kaupu välisturul realiseerida, hävitasid monopolid tohutul hulgal kohvi, puuvilla, kakaod.

Teise maailmasõja aastail varustas Brasiilia Ameerika Ühendriike rauа- ja mangaanimaagiga. Brasiilia, kellel olid kõik eeldused oma majanduse mitmekülgseks arendamiseks, oli seega sunnitud korduvalt muutma oma spetsialiseerumist, kohandudes välisturu nõuetega. Tänapäeval on Brasiilia maailmaturul tuntud põllumajandussaaduste ja tööstustooraine realiseerijana. Seesuguseid näiteid leidub Ladina-Ameerika maades rohkesti.

Rahvastiku etniline koosseis ja paiknemine.

Ladina-Ameerika maade elanikkonna etniline koosseis on väga keerukas. Juba mitusada aastat elavad Ladina-Ameerika riikide territooriumil kolme suurde rassi — mongoliidsesse, europiidsesse ja negroidsesse-australoidsesse rassi kuuluvad rahvad. Ühelaadsetes tingimustes elades on rassid segunenud. Rasside segunemise tagajärjel on tekkinud vahepealsed rühmad — mestiitsid, mulatid ja sambod. Segapäritoluga elanikkond moodustab ligikaudu $^2/_3$ kogu rahvastikust. Euroopa päritoluga isikute hulka kuuluvad kreoolid, esimeste Hispaaniast ja Portugalist tulnud asukate järeltulijad, samuti ka XIX ja XX sajandil sissesõitnud ümberasujad — hispaanlased, portugallased, itaallased, sakslased, Ida-Euroopast pärit elanikud.

Elanikkonna eri rühmade paiknemine tuleneb territooriumi kasutuselevõtmise ajaloost ja looduslikest tingimustest. Euroopast ümberasujate peamine hulk saabus Lõuna-Ameerika idarannikule, kus olid ka kõige paremad tingimused põllumajanduse jaoks. Seepärast on Euroopast pärit elanike põhiline hulk koondunud Argentiinasse, Uruguaisse, Brasiilia lõuna- ja kaguossa. Neegrid ja mulatid elavad peamiselt vanades istandustepiirkondades — Brasiilia kirdeosas ja Kariibi mere saartel.

Indiaanlased, kes sisserännanute survel olid sunnitud taganema mandri sügavusse, kus valitsevad vähem sobivad elutingimused, asustavad peamiselt sisemaa alasid. Erinevalt Ameerika Ühendriikide ja Kanada territooriumi põliselanikest on mõned Ladina-Ameerika indiaanirahvad säilitanud oma kultuuri ning moodustavad märkimisväärseid etnilisi kogumeid (ketšuad, guaraanid, atsteegid, maiad). Enamikus Ladina-Ameerika maades ei ole indiaanlased sisserännanud Euroopa päritoluga elanikkonnast isoleeritud, vaid, vastupidi, segunevad nendega järjest rohkem. Selleks aitab kaasa nende riikide maata ja vähese maaga talupoegade ning tööliste ühesugune õigusetu olukord ja klassihuvide ühtsus.

Esimesed Euroopast tulnud asukad — hispaanlased ja portugallased — tõid kaasa oma keele ja religiooni. Peaaegu kogu elanikkond on katoliku usku. Vallutajate poolt ristitud indiaanlased säilitavad sageli katoliku usu kõrval ka varasemate usundite tõekspidamisi ja kombeid.

Territoriaalselt paikneb elanikkond väga ebaühtlaselt. Ladina-Ameerika maade majanduse alaline orienteerumine välisturule on põhjustanud Atlandi ranniku piirkonna tihedama asustamise. Vana kohaliku kultuuriga maades (Mehhiko, Andides asuvad riigid) on kõige tihedamini asustatud mägialad, kus mõõdukas kliima ja viljakas pinnas loovad soodsamaid tingimusi inimeste

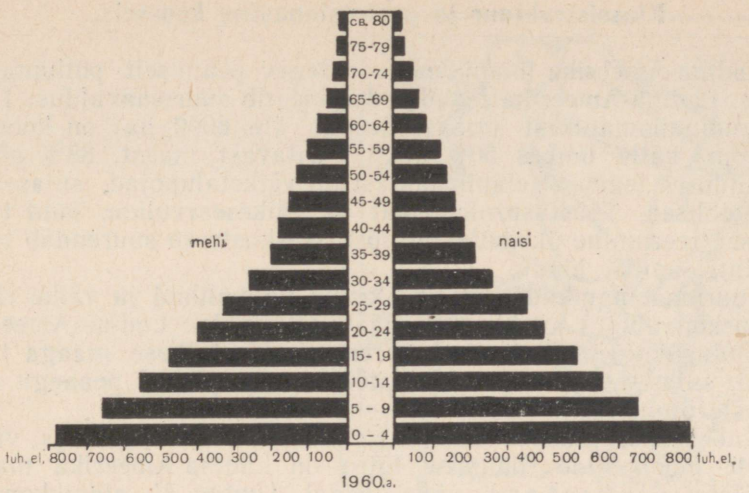

Peruu rahvastiku vanuseline koosseis on Ladina-Ameerika maade jaoks tüüpiline. Arvutage välja, missuguse osa moodustavad Peruu elanikkonnast (10,4 miljonit) nooremad kui 15-aastased.

majanduslikuks tegevuseks. Lõuna-Ameerika troopikametsade ja savannide sisepiirkonnad on peaaegu asustamata (vähem kui 1 inimene 1 km² kohta). Rahvastiku tihedus on üksikutes maades teravalt erinev — 3 inimesest (Boliivias) 260-ni (Puertoriikos) 1 km²-l. Rahvastiku paiknemise iseärasuseks on ka see, et Ladina-Ameerika territooriumil ei leidu selliseid suuri alasid, kus asustus oleks territoriaalselt pidev. Asustatud piirkonnad paiknevad isegi rannikul üksteisest isoleeritud «laikudena».

Elanike arvult on suuremad Brasiilia, Mehhiko, Argentiina. Neis maades elab kokku üle poole kogu Ladina-Ameerika rahvastikust.

Loomulik juurdekasv ja vanuseline koosseis.

Käesolevaks ajaks on immigratsioon märgatavalt kahanenud, kuid rahvastiku aastane loomulik juurdekasv ulatub umbes 5 miljoni inimeseni. Kõrge loomulik juurdekasv ja suhteliselt lühike keskmine eluiga on põhjuseks, et 40% Ladina-Ameerika elanikkonnast moodustavad praegu alla 15-aastased lapsed. Vanemaid kui 65-aastasi inimesi aga on kõigest 3%. Aktiivse rahvastiku erikaal on Ladina-Ameerikas palju madalam kui Ameerika Ühendriikides, Euroopas, Austraalias.

Klassistruktuur ja professionaalne koosseis.

Ladina-Ameerika elanikkond on tegev peamiselt põllumajanduses. Ladina-Ameerika maades domineerib suurmaavaldus: 1,5% latifundiumiomanikest (maavaldusega üle 6000 ha) on koondanud oma kätte umbes 50% kogu haritavast maast. 88% põllumajanduses tegevast elanikkonnast on väiketalupojad, sulased ja põllutöölised. Tööstusproletariaat on väikesearvuline, kuid tema kontsentreerumine üksikutesse tööstuskeskustesse suurendab tema revolutsioonilist jõudu.

Suurmaaomanikud, katoliku kiriku vaimulikud ja väike rühm rahvuskodanlust avaldavad määravat mõju Ladina-Ameerika majanduslikule ja poliitilisele arenemisele. Vähese maaga talupojad, sulased, põllu- ja tööstustöölised on jäetud peaaegu igasuguste õigusteta.

Kahekordse ikke — oma maa valitsevate klasside ja välismaiste monopolide rõhumise tõttu on Ladina-Ameerika maade töötajate *elatustase* väga madal. Umbes $^2/_3$ elanikkonnast kannatab pidevalt alatoitluse all, üle poole on kirjaoskamatu. Leidub maid, kus $^3/_4$ elanikest käib paljajalu. Laste suremus on väga kõrge: 128 surmajuhtumit iga 1000 elaniku kohta (Inglismaal — 23, Rootsis — 16).

Küsimusi ja ülesandeid.

1. Loetlege atlases toodud maailma rahvaste kaardi järgi Ladina-Ameerika peamised keeled ja keelerühmad.
2. Võrrelge tabeli 3 järgi Ladina-Ameerika ja Lääne-Euroopa maade, Ameerika Ühendriikide ja Kanada rahvastiku sündimust, suremust ja looduslikku juurdekasvu.
3. Vaadelge lk. 13 toodud migratsioonikaardi järgi peamisi Ladina-Ameerikasse suunduvaid migratsioonivoolusid.
4. Brasiilias, Argentiinas ja Uruguais on ülekaalus valge elanikkond; Boliivias, Peruus ja Ekuadoris on enamik elanikke indiaanlased; Venetsueelas, Kolumbias, Mehhikos, Paraguais, Tšiilis — mestiitsid; Haiitis — neegrid. Kandke kontuurkaardile nende maade elanikkonna etniline koosseis.

Linnad.

Vaatamata sellele et enamikus Ladina-Ameerika maades on juhtivaks majandusharuks põllumajandus, on *linnarahvastiku* osatähtsus siiski küllalt suur: reas maades üle 50%, Argentiinas, Tšiilis, Venetsueelas ja Uruguais aga koguni 60%.

Ladina-Ameerika maades domineerivad väikelinnad. Erandi moodustavad suured sadamalinnad, mille kaudu kulgevad peamised eksportveosed. Seoses sellega on nendesse linnadesse koondunud ka mitmekesise tooraine töötlemine. Esmajärjekorras sadamalinnadesse jäävad peatuma Ladina-Ameerikasse saabuvad immigrandid ja suurelt osalt ka laostunud talupojad. Niisugused mil-

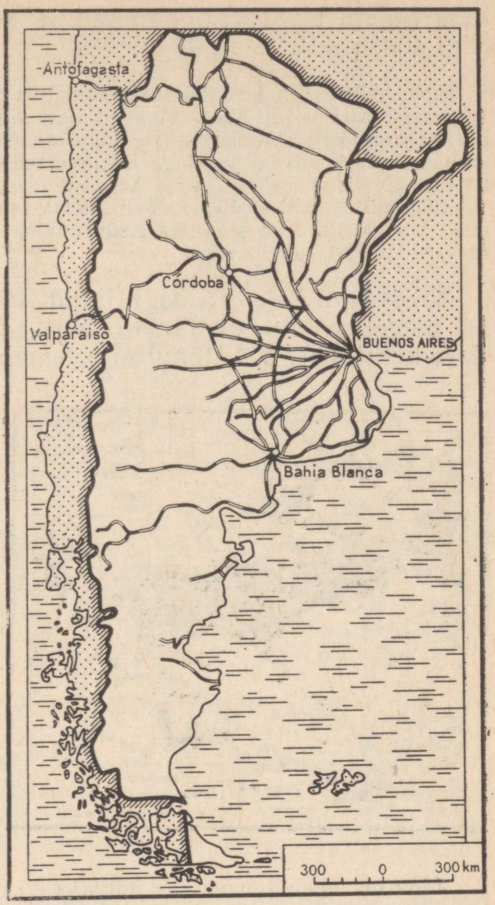

Vaadelge raudteede konfiguratsiooni ja selgitage, miks nimetatakse Buenos Airest Argentiina väravateks.

jonilinnad on Buenos Aires, Rio de Janeiro, Montevideo, Lima. Mitu väga suurt linna on tekkinud ookeanist eemal. Nende hulka kuuluvad kas pealinnad (Mehhiko, Bogotá) või tööstuskeskused — São Paulo.

Buenos Aireses — lõunapoolkera suurimas linnas, Argentiina pealinnas ja peamises tööstuskeskuses — asub $^1/_5$ maa elanikkonnast. Linna geograafiline asend on erakordselt hea: ta asetseb La Plata jõe paremal kaldal 275 km kaugusel ookeanist, linna juurde ulatub suur ning laevasõiduks ja laevade varjupaigaks sobiv laht. Buenos Airesesse koonduvad kõik raudteed, maanteed, veeteed ja õhuliinid. Seal asub Lõuna-Ameerika suurim lennujaam. Buenos Aires on saanud suurimaks majanduslikuks keskuseks. Ta võtab vastu suurel hulgal immigrante, omab ulatus-

likke sidemeid välismaailmaga ja koondab endasse ligi poole riigi tööstusettevõtetest.

Buenos Aires on korrapärase plaanistusega. Sirged tänavad on väga pikad (peamagistraal — 20 km); tänavad ristuvad täisnurga all. Palju on aedu ja parke. Nagu kõigis kapitalistlikes suurlinnades, nii valitsevad ka siin eriti teravad kontrastid pilvelõhkujatega keskkvartalite ning viletsate ja räpaste hurtsikutega äärelinna vahel. Linna keskosa ühendavad äärelinnadega viis allmaaraudteeliini. Sadam ei ole looduslik, tema laiendamiseks kulutatakse igal aastal suuri summasid. Süstemaatiliselt süvendatakse ka ookeanilaevadele juurdepääsu loovaid La Plata jõe kanaleid.

Rio de Janeiro on rajatud XVI saj. keskel. XVII saj. teisel poolel sai Rio de Janeiro üheks Lõuna-Ameerika orjakaubanduse keskuseks, mis stimuleeris tema arenemist.

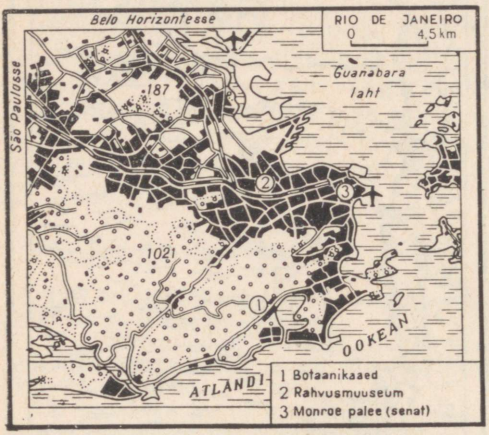

Linn paikneb kauni Guanabara lahe rannikul. «Guanabara» tähendab indiaani keeles «varjatud» või «hästi peidetud». Laht on niivõrd sügav, et igasuguse tonnaaži ja süvisega laevad pääsevad sinna sisse. Leidke mäeseljandikega eraldatud linnaosad.

Linn on jagatud mägedega mitmeks eri osaks, mis annab talle väga maalilise ilme, kuid komplitseerib transpordi- ja elamuehituse probleemi. Eri linnaosade ühendamiseks on rajatud kolm tunnelit. Et vältida linna pindala kasvu ja et iga jalatäis maad annaks võimalikult suurt kasumit, ehitatakse linnas paljukorruselisi maju ja pilvelõhkujaid. Mägiste äärelinnade primitiivsetes hurtsikutes, niinimetatud favelades, elab töörahvas. Üle 20% linna elanikkonnast moodustavad immigrandid. Seepärast võib linnatänavail kuulda paljude rahvaste keeli.

Rio de Janeirot ühendavad Brasiilia paljude piirkondadega raudteed, maanteed ja õhuliinid. Lõuna-Ameerika ühe suurima sadamana võtab Rio de Janeiro vastu umbes poole Brasiilia impordist ning siia on koondunud suur osa tööstusettevõtetest.

Kuni 1960. a. oli Rio de Janeiro pealinnaks, maa poliitiliseks ja finantsalaseks keskuseks. 1960. aastal otsustas valitsus pealinna üle viia riigi sisepiirkonda, et stimuleerida sellega väheasustatud maakohtade arenemist. Ehitati uus linn Brasiilia, kuhu on üle viidud valitsusasutused. Betoonist, terasest, alumiiniumist, klaa-

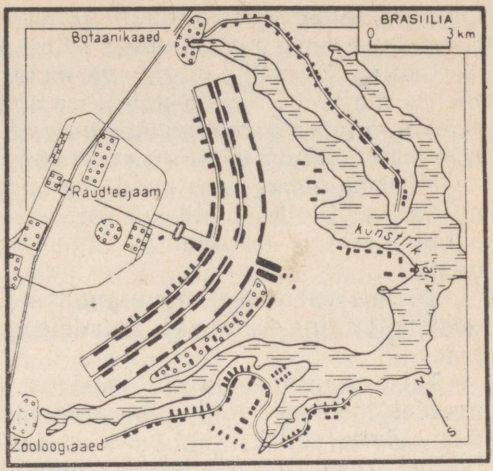

Linna plaan meenutab lennukit. See kujund peab sümboliseerima uue pealinna ajaloolist missiooni maa sisepiirkondade kasutuselevõtmisel.

sist, plastmassist ehitatud hooned uues pealinnas on lihtsa geomeetrilise kujuga. 1961. aasta lõpuks oli Brasiilias juba üle 200 000 elaniku. Toiduaineid ja ehitusmaterjale tuuakse kohale lennukitega, sest raudteed ja autoteed on alles rajamisel.

MAJANDUSE ÜLDISELOOMUSTUS.

Väliskapitali võimutsemise tõttu arenes Ladina-Ameerika riikide majandus võrdlemisi aeglaselt ja ühekülgselt. On arenenud põllumajanduse ja mäetööstuse harud, mille toodang läheb maailmaturule. *Paljude Ladina-Ameerika maade majandus on suunalt monokultuurne.*

Teise maailmasõja aastail ja eriti pärast sõda on suurenenud Ameerika Ühendriikide sissetung Ladina-Ameerika maadesse. Paljud kaevandused, naftaleiukohad, istandused, tööstusettevõtted ja elektrijaamad Ladina-Ameerika maades kuuluvad Ameerika monopolidele. Ladina-Ameerikas paikneb $^1/_4$ kõigist Ameerika kapitalimahutustest välismaal ning tema arvele langeb $^1/_5$ Ameerika väliskaubanduse käibest. Kasumid, mida saavad Ameerika monopolid, on palju suuremad kui kapitalimahutused. Sel viisil allutavad Ameerika Ühendriigid Ladina-Ameerika majandust endale veelgi rohkem, tõrjudes kõrvale konkurente ja kindlustades seal oma positsioone. Sõjajärgseil aastail on suurenenud Lääne-Saksamaa, Prantsusmaa, Itaalia ja Jaapani kapitalide sissetung. Et säilitada oma mõju Ladina-Ameerika maades, kasutavad Ameerika Ühendriigid teiste maade allutamise uusi vorme. Ameerika Ühendriikide initsiatiivil on loodud organisatsioon nimetusega «Liit Progressi Nimel». Ameerika monopolistid loodavad selle organisatsiooni

kaudu antavate subsiidiumide ja laenude abil senisest veelgi enam tugevdada oma positsioone Ladina-Ameerika maade majanduses.

Ladina-Ameerika riigid aga on viimasel ajal alustanud võitlust tõelise majandusliku ja poliitilise sõltumatuse saavutamiseks. *Iseseisva sõltumatu rahvusliku majanduse loomine on Ladina-Ameerika maade üheks põhiliseks ülesandeks.*

Mitmed maad koostavad majanduse arendamise programme, mis näevad ette riiklike tööstusettevõtete ehitamist, majanduse riikliku sektori laiendamist, maavarade tootmise natsionaliseerimist.

Tõelise vabaduse saavutanud sotsialistlik Kuuba Vabariik on teistele Ladina-Ameerika maadele eeskujuks nende vabadusvõitluses.

Teise maailmasõja ajal ja pärast sõda toimus Ladina-Ameerika maades tööstuse mõningane arenemine, kuid siiski on põllumajandus jäänud selleks juhtivaks majandusharuks, mis määrab ära Ladina-Ameerika maade koha maailmamajanduses. Ladina-Ameerika maade osatähtsus kapitalistliku maailma tööstustoodangus on ainult 4,6%, paljude põllumajandussaaduste tootmiselt aga on Ladina-Ameerika silmapaistval kohal: kohv — 80% maailmatoodangust, banaanid — 74%, kakao-oad — 34%, suhkruroog — 20% (ilma Kuubata), vill — 18%, puuvill — 15%, liha — 15%, mais ja tubakas — 11%, nisu — 7%.

Ladina-Ameerika maade ajaloolises arenemises on palju sarnast; palju ühiseid jooni on ka majanduses. Siiski on iga maa majandusele iseloomulikud teatud iseärasused. Pärast Teist maailmasõda võib mõnedes maades täheldada tööstuse intensiivsemat arenemist, teised aga on jäänud puhtal kujul agraarmaaks. *Kapitalistlikku süsteemi kuuluvatest Ladina-Ameerika maadest on praeguseks ajaks tööstuslikult enam arenenud Argentiina, Brasiilia, Mehhiko, Venetsueela ja Tšiili.* Need maad on kujunenud agraar-industriaalseteks riikideks, kuid siiski on nad jäänud sõltuvaks väliskapitalist.

PÕLLUMAJANDUS.

Agraarsuhted.

Põllumajandus on Ladina-Ameerika maade peamiseks majandusharuks. Ta annab elatust kahele kolmandikule elanikkonnast. Põllunduse ja loomakasvatuse tooted on peaaegu kõigi Ladina-Ameerika maade peamisteks ekspordiartikliteks.

Põllumajandust tervikuna iseloomustab madal produktiivsus, üksikute piirkondade ja riikide kitsas spetsialiseerumine, ekstensiivsus, haritava maa väike osatähtsus (Ladina-Ameerika maades — 5% territooriumist, Euroopas — 37%). Elanikkonna toiduainetevajadused on peaaegu kõigis Ladina-Ameerika maades

rahuldatud ainult osaliselt ning tööstus ei saa piisavas koguses toorainet. *Ladina-Ameerika põllumajanduse kasvu pidurdavaks, mitmekülgset arenemist takistavaks põhjuseks on peamiselt mõisnike suurmaavaldus ja väliskapitali ülevõim.*

Suurmaaomanikud ei hari oma hiiglavaldusi ise, vaid annavad maa rendile. Maata talupoegade hulgad on sunnitud töötama mõisniku maal, vaatamata tingimustele — orjastava rendi, saagiosarendi, teorendi alusel. Indiaanlaste asustuspiirkondades püsib seniajani võlaorjus — peoonide süsteem. Peoonid saavad maaomanikult väikese maatüki ja veidi raha ning on sunnitud vastutasuks töötama teatud hulk päevi peremehe maadel. Tavaliselt ei suuda peoon võlga tasuda ja satub võlaorjusse, muutub tegelikult orjaks. Kaht kolmandikku Ladina-Ameerika maadest harivad rentnikud, saagiosa-rentnikud, sulased. Viimastel aastatel juhtub üha sagedamini, et maata talupojad hakkavad nälja sunnil omavoliliselt harima suurmaavalduste — latifundiumide kasutamata maid.

Maavalduste hiiglaulatus ja odav tööjõud ei stimuleeri mõisamajanduse intensiivistamist, sest mõisates on võimalik väljakurnatud põlde maha jätta ja hakata harima uusi maatükke. Kapitalistlikku tüüpi majandus esineb üksnes istanduste piirkonnas, kus kasutatakse laialdaselt palgatööd, kaasaegset tehnikat ja väetisi.

Suur osa haritavast maast kuulub välismaistele monopolidele. Eriti suured on välismaalaste valdused Kesk-Ameerikas (banaani- ja suhkrurooistandused), Brasiilias (kohvi- ja kakaoistandused); Kesk-Ameerikas kuulub Põhja-Ameerika kompaniile «United Fruit» üle 2,5 milj. ha maad. Teatud kindlat liiki turutoodangu saamisest huvitatud välismaa monopolid ja mõisnikud seavad maa rendile andmisel tingimuseks vastava kultuuri kasvatamise.

Mõnedes maades (Mehhiko, Guatemaala, Venetsueela, Boliivia) on rahvahulkade survel proovitud teostada osalist maareformi, kuid need abinõud on suunatud üksnes mõisamaavalduse piiramisele, mitte aga selle likvideerimisele. Revolutsiooniline agraarreform, mille alusel kõik talupojad said maad, on viidud läbi ainult Kuubas.

Põllumajandusharud ja -piirkonnad.

Ladina-Ameerika põllumajanduses kuulub juhtiv koht põllundusele. Loomakasvatus annab põllumajanduse toodangust 40%; juhtivat osa etendab ta üksnes Argentiinas ja Uruguais.

Looduslikud tingimused on väga erinevad, kuid põllumajanduse mitmekülgseks arendamiseks enamasti soodsad. Paljud tänapäeval kogu maakeral levinud põllukultuurid (kartul, mais, tubakas, puuvill, tomat, kakao) on pärit Lõuna- ja Kesk-

Tehke kindlaks, kus paiknevad peamised teraviljakasvatuse, loomakasvatuse ja segatüübilise põllumajanduse piirkonnad. Kus leidub kasutuselevõtmata maa-alasid? Kuidas võib rühmitada Ladina-Ameerika maid põllumajanduse spetsialiseerumisest lähtudes?

Ameerikast. Eurooplased omakorda on Ladina-Ameerikasse viinud kultuurtaimi, mida seal varem ei tuntud (nisu, oder, rukis, kaer, riis, kohvipuu, suhkruroog, banaanid, Euroopa päritoluga puuviljad). Ladina-Ameerikasse on väljastpoolt sisse toodud ka koduloomad — veised, kitsed, lambad, hobused.

Suurem osa Ladina-Ameerika territooriumist paikneb ekvatoriaal- ja troopikavöötmes ning ainult Lõuna-Ameerika lõunaosa ulatub parasvöötme laiuskraadidesse. Tulemaal on kõige külmema kuu (juuli) keskmine temperatuur 2°. Talvekülmade läbi saavad kannatada ka pampapiirkonnad, vahel isegi Brasiilia mägismaa lõunaosa, kuhu tungivad Antarktika külmad tuuled. Brasiilia mägismaal esineb öökülma kahe-kolme kuu vältel. Sademed jaotuvad Ladina-Ameerika territooriumil väga erinevalt nii oma hulgalt kui ka aastaaegade järgi.

Üheks kõige enam arenenud põllundus- ja loomakasvatuspiirkonnaks Ladina-Ameerikas on La Plata madaliku lõunaosa (pampa). Siit lähevad maailmaturule nisu, mais, liha, vill, loomanahad. Argentiina annab loomakasvatussaadusi ja teravilja, Uruguai on spetsialiseerunud peamiselt loomakasvatussaadustele.

«Pampa» tähendab indiaani keeles rohuga kaetud tasandikku, kus puid üldse ei kasva. See on kogu kapitalistlikus maailmas üks suurimaid põllumajandussaaduste tootmise piirkondi. Ääretud nisuväljad vahelduvad karjamaadega. Väljad on üksteisest eraldatud traataedadega, mille postid tehakse valgest kebratšost — kivikõvast puust. Saludesse peitunud talud paiknevad üksteisest kaugel. Metsasalu kohal kõrgub tavaliselt tuulerootor, mis pumpab vett. Siin joodetakse loomi.

Brasiilia kaguosa on kohviistanduste all. Brasiilia on maailma suurim kohvitootja. Tavaliselt kombineeritakse kohviistandusi puuvilja- ja palmiistandustega, et kohvipuu viljad saaksid valmida päikese eest varjatuna. Saadakse kaks kohvisaaki aastas: suurem — mais-juunis ja teistkordselt — oktoobris. Istanduste ümber kasvab kõrge bambus, mis moodustab tiheda tara. Sageli kultiveeritakse üheskoos kohvipuuga suhkruroogu ja banaane. Banaane kasutatakse rohkesti toiduks, mille tõttu neid nimetatakse troopikamaade leivaks.

Kirde-Brasiilia on tuntud ühe suurima istandustepiirkonnana kogu Ladina-Ameerikas. Veevaestel aladel on suured väljad puuvilla — sertaani all, sest see sort talub hästi niiskuse vähesust. Idarannik on ammust ajast suurte suhkrurooistanduste all. Monotoonne tumeroheline suhkrurooväli laiub sadade kilomeetrite ulatuses.

Kesk-Ameerika kapitalistlikud maad, Suured ja Väikesed Antillid ning Bahama saared on Ameerika Ühendriikide monopolide mõjutusel spetsialiseerunud banaanide, suhkruroo, kohvi ja tubaka kasvatamisele. Nende maade majanduses on erilisel kohal puuviljad. Puuviljahooaeg kestab aasta läbi. Puertoriikos kogutakse jaa-

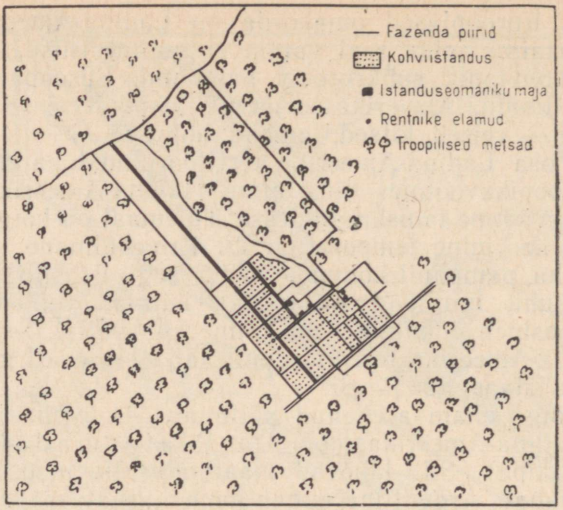

Brasiilia kõik kohviistandikud kujutavad endast omaette majandeid (*fazenda*'sid), kus paiknevad istanduseomaniku elumaja, kõrvalhooned ja muud ehitised.

nuaris apelsine, seejärel valmib greipfruut, juulis valmivad mangoploomid, augustis aga avokaado viljad.

Kõikjal kasvatatakse maisi ja maniokki. Andide idapoolseis eelmäestikes on rohkesti viinamarjaistandusi ja viljapuuaedu.

Küsimusi ja ülesandeid.

Võrrelge tabeli 14 järgi Brasiilia ja Euroopa maade ning Ameerika Ühendriikide maakasutust.

TÖÖSTUS.

Mäetööstus.

Ladina-Ameerika maades on tööstuse osatähtsus põllumajandusega võrreldes tunduvalt väiksem. *Enam on arenenud mäetööstus ning tööstusliku ja põllumajandusliku tooraine esialgne töötlemine.*

Ladina-Ameerika maapõues peituvad mineraalse tooraine rikkalikud varud. Paljude mineraalsete toorainete tootmise poolest on Ladina-Ameerika kapitalistlikus maailmas juhtival kohal. Nii näiteks on Mehhiko tuntud hõbeda, tsingi ja antimoni tootjana; Boliivia asub kolmandal kohal tina- ja antimonitoodangult; Tšiili on kapitalistlikus maailmas teisel kohal oma vasetoodangult. Briti

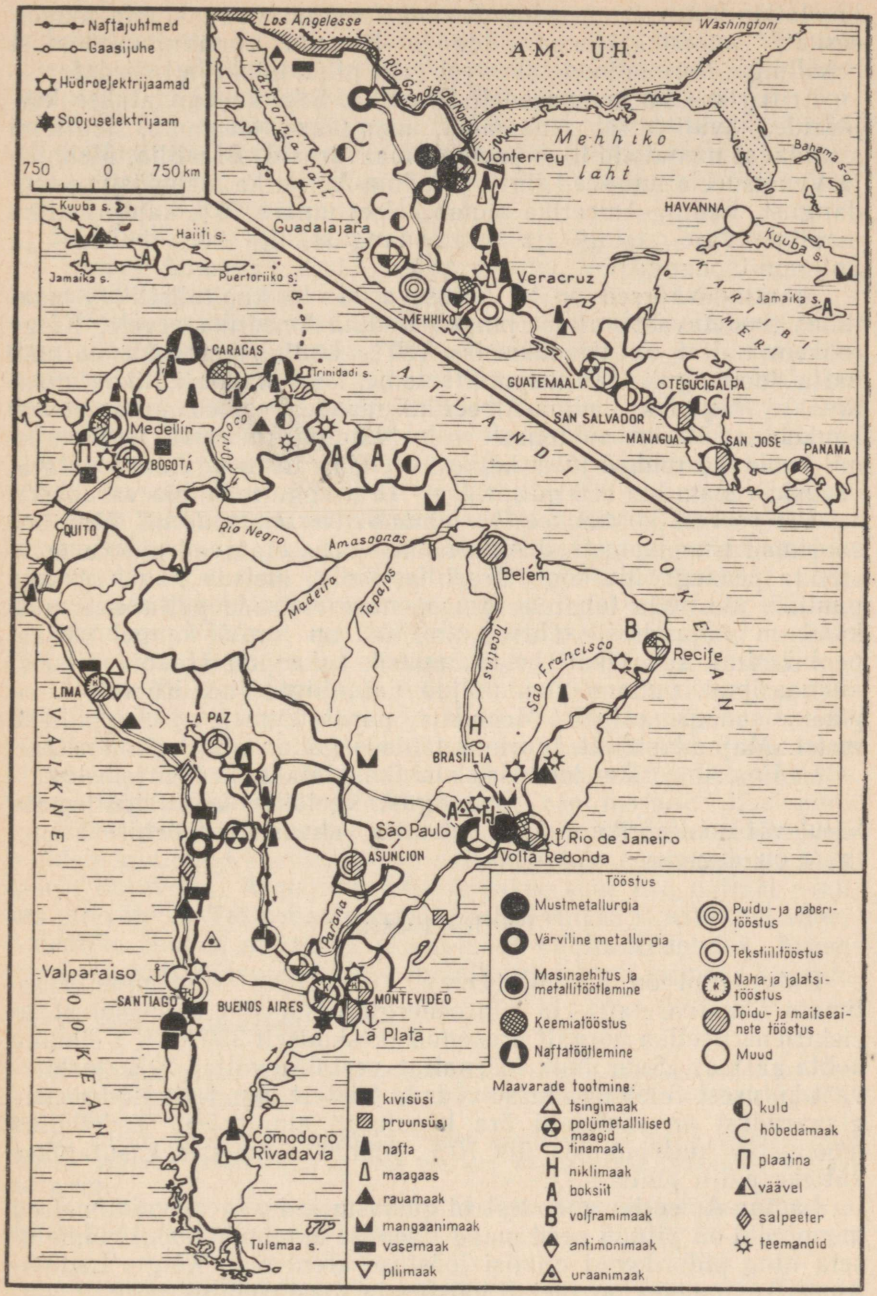

Millised Ladina-Ameerika maad on rikkad kütuselt ja energeetikaressurssidelt? Missugustes piirkondades ja maades paiknevad maaksete maavarade suuremad leiukohad? Leidke Ladina-Ameerika maade suurimad tööstuspiirkonnad. Millega on seletatav tööstuse seesugune paigutus?

ja Hollandi Guajaana ning Jamaika varustavad paljude maade, eeskätt Ameerika Ühendriikide ja Kanada alumiiniumitööstust boksiidiga. Peruus toodetakse rohkesti pliid, tsinki ja hõbedat.

Eriti rikas on maavaradelt Brasiilia. Seal kaevandatakse karjäärides kvaliteetset rauamaaki, mangaani, teemante, tooriumi sisaldavat monatsiidiliiva ja muid maavarasid. Brasiilia, Mehhiko ja Venetsueela annavad ligi $^4/_5$ Ladina-Ameerika mäetööstuse toodangust. Ladina-Ameerika annab kokku umbes 20% kapitalistliku maailma vase-, tsingi- ja tinatoodangust, ligi 40% hõbeda- ja antimonitoodangust.

Märkimisväärsed on ka kütusevarud: $^1/_5$ kapitalistlikus maailmas toodetavast naftast langeb Ladina-Ameerika arvele. Kõige rohkem naftat on Venetsueelas (80% Ladina-Ameerika naftast, nafta toodangult ja ekspordilt teine koht kapitalistlikus maailmas). Paljudes Ladina-Ameerika maades esineb uraanimaagi leiukohti. Sütt on suhteliselt vähe. Ladina-Ameerika territooriumil voolavad rohked jõed kätkevad endas tohutuid hüdroenergiavarusid (enam kui 600 milj. kW — 16% kogu maailma varudest).

Üle poole Lõuna-Ameerika pindalast on metsade all. Maailma suurimad troopikametsad Amasoonase orus ulatuvad pideva massiivina peaaegu üle kogu Brasiilia. Selles metsas esineb üksnes puuliike üle nelja tuhande. Amasoonase metsade paljudel puuliikidel on majanduslik tähtsus ning nad on tuntud kaugel väljaspool Ladina-Ameerikat: hevea, metsik kakaopuu (šokolaadipuu), ananassipuu, punane puu, paljud palmiliigid jne. Kõrvuti troopikametsadega esineb Mehhikos parasvöötmele iseloomulikke metsi. Majanduslikult suurima tähtsusega on siin männimetsad.

Ladina-Ameerika loodusrikkusi kasutatakse vähe ja ebaratsionaalselt. Suurem osa toodangust veetakse välja töötlemata kujul või poolfabrikaatidena, mistõttu rahvusliku tööstuse arenemine on aeglane.

Töötlev tööstus.

Pidurdatud on ka töötleva tööstuse arenemine. Hoolimata rikkalike nafta- ja hüdroenergiaressursside olemasolust on elektrienergeetika nõrgalt arenenud (keskmiselt 350 kWh 1 elaniku kohta aastas). Suur hulk toornaftat veetakse välja, 70% tarbitavast kütusest tuleb aga sisse vedada teistest maadest. Hüdroenergiavarudest on seniajani ära kasutatud ainult 5%. Vedelkütus moodustab küttebilansis üle 70%. Mõnedes maades kasutatakse kütteks palju puitu.

Ladina-Ameerika maadest hiiglakasumeid saavad välismaised monopolid on jätnud need maad sisemise akumulatsiooni võimaluseta ning pidurdavad niiviisi tööstuse arenemist. Kõigis Ladina-Ameerika maades on metallitööstus ja masinaehitus nõrgalt arenenud.

Suhteliselt enam on arenenud toiduainete ja tekstiilitööstus. Ladina-Ameerika kõige arenenuma maa — Argentiina tööstuse aluseks on põllumajanduslikku toorainet töötlevad ettevõtted: tapamajad ja külmhooned, veskid, õli-, juustu-, suhkru- ja veinivabrikud. Argentiina ja Uruguai sadamalinnades on ehitatud suured toiduainete kombinaadid, külmhoonetega tapamajad ja lihakonservivabrikud, mis kuuluvad Ameerika Ühendriikidele ja töötlevad põllumajandussaadusi väljaveoks.

Väärtuslik puit suunatakse välisturule ning seepärast on mõnedes Ladina-Ameerika maades (Argentiina, Mehhiko, Kolumbia) arenenud metsatööstus.

Viimastel aastatel on Ladina-Ameerika maade osatähtsus maailma tööstuses suurenenud. Kasvab mäetööstuse ja metallurgia tootmismaht, üksikutes maades on hakanud mõningal määral arenema masinaehitus. On tekkinud uued tööstusharud: auto- ja traktoritööstus, lennukiehitus. Tootmise maht suureneb niisugustes tööstusharudes nagu keemiatööstus ja naftatöötlemine. Siiski on nende maade tööstus jäänud veel madalale tasemele. Ladina-Ameerika maad toodavad vähem kui $^2/_3$ nende poolt tarbitavaist mustmetallidest ja $^1/_{10}$ kasutatavatest tööstusseadmetest, ülejäänud osa veetakse sisse (peamiselt Ameerika Ühendriikidest). Üksikute maade ebaühtlane arenemine avaldub eriti tugevasti tööstuse paiknemises. Valdava osa töötleva tööstuse toodangust (umbes 70%) annavad kolm maad — Argentiina, Brasiilia ja Mehhiko.

Ladina-Ameerika progressiivsed jõud võitlevad rahvusliku tööstuse loomise ja arendamise eest. Seoses sellega omab suurt tähtsust riiklike tööstusettevõtete ehitamine. Ladina-Ameerikas moodustavad riiklikud kapitalimahutused keskmiselt $^1/_4$ kõigist tööstusse paigutatavatest kapitalidest.

Mäetööndus es on natsionaliseeritud osa välismaistele monopolidele kuulunud kaevandusi ja naftatööndusi (Argentiinas, Mehhikos, Boliivias). Argentiinas töödeldakse suur osa naftast riiklikes ettevõtetes. Teise maailmasõja aastail ehitati Brasiilias Ladina-Ameerika suurim metallurgiakombinaat «Volta-Redonda». Argentiinas on käiku lastud riikliku metallurgiatehase esimene kõrgahi.

Küsimusi ja ülesandeid.

1. Märkige õpiku teksti ja tööstuse kaardi järgi Lõuna-Ameerika kontuurkaardile need maad, mis paistavad silma mäetööstuse, töötleva tööstuse, põllumajanduse poolest.
2. Ladina-Ameerikas toodetakse terast keskmiselt 14 kg 1 elaniku kohta aastas. Võrrelge tabeli 11 järgi seda näitajat kapitalistlike suurriikide vastava näitajaga.
3. Missugused on peamised Ladina-Ameerika tööstuse ees seisvad ülesanded ja kuidas neid täidetakse?

Transport.

Ladina-Ameerika transpordivõrgu paigutus ja konfiguratsioon peegeldab siinsete maade majanduse spetsiifikat ja arenemise ebaühtlust. Suurema osa teedest on ehitanud välismaised monopolid, lähtudes seejuures omakasust, mitte aga Ladina-Ameerika maade rahvusliku majanduse huvidest.

Suurima tähtsusega on raudteetransport. Peaaegu $^4/_5$ kõigist Ladina-Ameerika raudteedest paikneb Argentiinas, Tšiilis, Uruguais, Mehhikos ja Brasiilias. Paljude raudteede konfiguratsioon on lehvikukujuline: teed viivad suurtest sadamatest põllumajandusliku kaubatoodangu ja maavarade tootmise piirkondadesse. Ladina-Ameerikat ei läbi põhjast lõunasse ükski raudteemagistraal, kuigi niisuguse tee ehitamise projekt on loodud juba ammu. Mehhikos on peamiste transporditeede konfiguratsioon teistsugune, kuid ka see viitab sõltuvusele välisturust. Seal viivad kõik teed Ameerika Ühendriikide piirile, samal ajal kui maa sisepiirkonnad on omavahel nõrgalt seotud, olgugi et Mehhiko majanduse vajadused seda nõuavad.

Suured on siseveetranspordi arenemisvõimalused (Orinocol, Amasoonasel, Paranal ja nende lisajõgedel), kuid see transpordiliik on vähe arenenud, sest välismaine monopolistlik kapital ei ole sellest huvitatud. Torujuhtmetransport on hakanud arenema alles viimasel ajal. Suure tähtsuse on see omandanud Mehhikos, kus majanduses kasutatakse rohkesti naftat ja naftatooteid.

Merelaevastik on väike. Väliskaubanduse vajadusi teenindab suures osas Ameerika Ühendriikide laevastik. Merelaevanduse seisukohalt on suur tähtsus Panama kanalil: $^1/_5$ kanali veokäibest moodustab Ladina-Ameerika maade mineraalne tooraine.

Suurtes linnades ja nende ümbruses etendab olulist osa autotransport. Ameerika Ühendriikide survel on ehitatud niinimetatud Panameerika autotee, mis ühendab Ameerika Ühendriike enamiku Ladina-Ameerika maade pealinnadega. See tee on imperialistide huviobjektiks, sest ta hõlbustab sissetungi Ladina-Ameerika turgudele ja on suure strateegilise tähtsusega. Käesoleval ajal on paljudes maades põhilised transpordiliigid väliskapitali kontrolli all.

Majanduslikud välissidemed.

Ladina-Ameerika maade majanduselus on väliskaubandusel erakordselt suur tähtsus. Nende maade väliskaubandus on iseloomult poolkoloniaalne: veetakse välja tööstuslikku toorainet ja põllumajandussaadusi, sisse aga tuuakse tööstuskaupu.

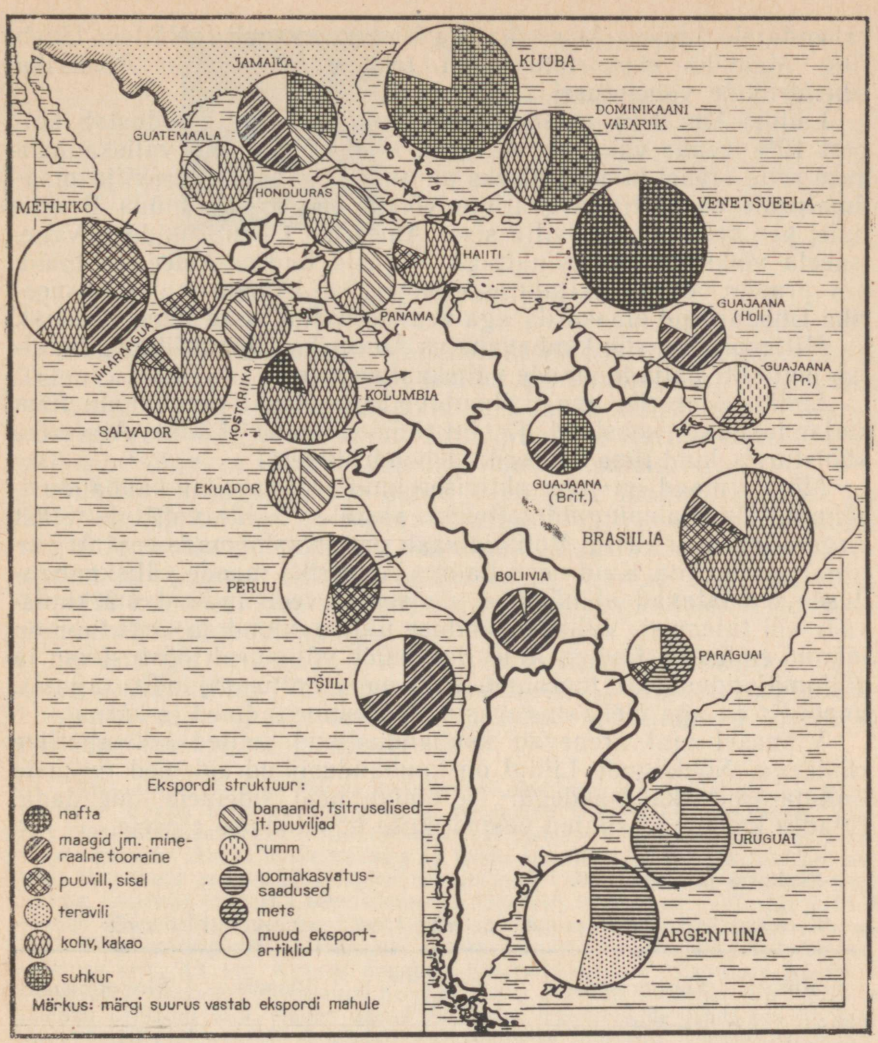

Missugusteks rühmadeks võib Ladina-Ameerika maid jaotada eksporditavate kaupade järgi? Kirjutage järeldused vihikusse.

Ladina-Ameerika väliskaubakäibest langeb 40% Ameerika Ühendriikide arvele. Eriti sõltub Ameerika Ühendriikidest Kesk-Ameerika maade, Mehhiko, Venetsueela ja Kolumbia väliskaubandus. Ameerika Ühendriigid püüavad Ladina-Ameerika maid teistest maailmajagudest isoleerida, takistavad sidemete loomist sotsialistlike riikidega ning piiravad Ladina-Ameerika kaubavahetust teiste kapitalistlike maadega. Sageli on Ameerika Ühendriigid

vahendajaks Ladina-Ameerika ja välisturgude vahel. Näiteks läheb 70% Mehhiko eksportpuuvillast teistesse maadesse Ameerika Ühendriikide vahendusel.

Ladina-Ameerika maade eneste kaubavahetus moodustab kõigest 10% nende väliskaubakäibest, kuid võimalused väliskaubanduse selle sfääri laiendamiseks on suured. Näiteks teravilja maailmaturule eksportiv Argentiina võiks seda kaupa müüa Brasiiliale, kes praegu veab vilja sisse Ameerika Ühendriikidest. Venetsueela võiks varustada naftaga paljusid Ladina-Ameerika maid, kes praegu veavad naftat sisse Ameerika Ühendriikidest; Ameerika Ühendriigid omakorda aga veavad naftat sisse Venetsueelast.

Mittevõrdõiguslik kaubavahetus Ameerika Ühendriikidega tekitab defitsiiti paljude maade väliskaubanduses.

Ladina-Ameerika maad ilmutavad käesoleval ajal püüdu luua majanduslikku koostööd ja liitu, moodustada Ladina-Ameerika «ühisturg», kuid ilma Ameerika Ühendriikideta.

Mõned maad on juba aktiviseerinud omavahelist kaubandust, sõlmides kaubalepinguid mitmeks aastaks: Tšiili vahetab terast Argentiina nisu vastu, Boliivia saab oma elusloomade eest Argentiinalt naftat jne. Kuid need Ladina-Ameerika maade väliskaubanduses teostatavad abinõud ei ole seni veel andnud märkimisväärseid tulemusi. Väliskaubanduse üldine suund ja struktuur on jäänud endiseks. Ladina-Ameerika müüb välisturul tööstuslikku ja põllumajanduslikku toorainet (nii nagu mitu sajandit tagasi), impordis on aga ülekaalus masinad, tööstusseadmed ja kütus.

Viimasel ajal arenevad kaubanduslikud suhted sotsialistlike riikidega. Nõukogude Liidul on kaubanduslikud sidemed mitmete Ladina-Ameerika maadega. Ta püüab neid sidemeid laiendada, rajades kaubandussuhted vastastikuse kasulikkuse alusele.

Küsimusi ja ülesandeid.

Koostage õpiku teksti ja kaartide järgi tabel toodud vormi kohaselt:

Riik	Suurim sadam	Geograafiline asend	Tööstus	Eksportkaubad

KUUBA VABARIIK.

Pindala — 115 000 km²
Rahvastik — 8 milj. el.
Pealinn — Havanna

Koosseis ja geograafiline asend.

Kuuba Vabariik on esimene sotsialistlik riik Ladina-Ameerikas. Tema koosseisu kuuluvad Kuuba ja Pinose saar ning palju väiksemaid saari nende lähikonnas. Kuubat ümbritsevad Atlandi ookeani veed — Florida väin, Mehhiko laht ja Kariibi meri. Kuuba paikneb Põhja- ja Lõuna-Ameerika vahepiirkonnas.

Pikliku kujuga Kuuba saare ulatuseks loodest kagusse on 1200 km. Rannajoon on tugevasti liigestatud: siin on palju lahtesid, riffe, madalaid. Saar on suhteliselt kitsas (35—200 km), seepärast ei paikne Kuubal ükski asula merest kaugemal kui 50—100 km. Meri loob soodsad võimalused majanduslike sidemete pidamiseks teiste maadega.

Kuuba geograafiline asend Atlandi ookeanist Vaiksesse ookeani ning Põhja-Ameerikast Kesk- ja Lõuna-Ameerikasse kulgevate mere- ja õhuteede ristumiskohal on etendanud määravat osa maa saatuse kujunemisel.

1492. aastal jõudsid Kuuba rannikule Kolumbuse karavellid. Sellest ajast peale oli Kuuba nelja aastasaja vältel Hispaania baasiks läänepoolkeral. Saarelt võeti ette anastusretki Ladina-Ameerika teistesse piirkondadesse. Siit alustasid teekonda Hispaaniasse kullaga ja teiste ameerika kaupadega lastitud laevad. Hispaania asumaade vabanemise perioodil (XIX saj. alguses) ei saanud Kuuba, erinevalt teistest Ladina-Ameerika maadest, iseseisvust. XIX saj. jooksul toimus Hispaania, Ameerika Ühendriikide ja Suurbritannia vahel äge võitlus selle rikka saare pärast. Kuubalased omakorda võitlesid pidevalt oma maa iseseisvuse eest. XX saj. alguses õnnestus Kuubal vabaneda Hispaania ikkest ja saavutada formaalne sõltumatus. Kuid ta sattus otsekohe Ameerika Ühendriikide täieliku kontrolli alla. Kuuba asend Ameerika Ühendriikide läheduses kergendas Ameerika monopolide sissetungi. Paiknemisega Ameerika Ühendriikide naabruses õigustati ka Kuuba sisulist muutmist nende asumaaks. Kaaluti isegi Kuuba lülitamist Ameerika Ühendriikide koosseisu.

Raskeis tingimustes toimuv Kuuba rahva lakkamatu võitlus sõltumatuse eest muutus eriti hoogsaks alates 1953. aastast. Selle võitluse tulemusena kukutati 1959. a. roiskunud reaktsiooniline režiim, kes toetus Ameerika Ühendriikide monopolidele. Revolutsiooniline Kuuba asus sotsialistliku ülesehitustöö teele.

Küsimusi ja ülesandeid.

Arvutage kaardi järgi välja, kui palju maad on Havannast NSV Liidu sadamateni — Murmanskini, Odessani, Leningradini.

Rahvastik.

Võõramaiste vallutajate peremehetsemise tagajärjel hävitati saarel mõne aastakümnega peaaegu kogu sajatuhandeline põliselanikkond. Kuubast sai üks esimesi piirkondi, kuhu eurooplastest kolonisaatorid vedasid neegreid Aafrikast. Kaasaegne elanikkond Kuubal koosneb peaaegu $^3/_4$ ulatuses kreoolidest, ülejäänud osa moodustavad mestiitsid ja mulatid. Riigikeeleks on hispaania keel. Erinevalt teistest Ladina-Ameerika maadest paikneb elanikkond Kuuba territooriumil suhteliselt ühtlaselt, rahvastiku keskmise tihedusega 66 inimest 1 km^2-l.

Arenemise iseärasused. Majanduse üldiseloomustus.

Kuni 1959. a. arenes Kuuba majandus teiste Ladina-Ameerika maadega ühte teed. Majandus oli allutatud Ameerika Ühendriikide kapitali huvidele ning oma ühekülgse iseloomu tõttu sõltus välisturust.

Hispaanlased, vallutanud XV sajandil saare, rajasid siin ulatusliku karjamajanduse. Alates XVI saj. lõpust hakati rajama suhkrurooistandusi. XIX saj. lõpul hakkas Ameerika Ühendriikides ja Euroopa maades kasvama nõudmine suhkru järele. See kutsus esile istanduste all olevate alade laiendamise. Raiuti maha palme ja männimetsi, vähendati järsult kohalike toidukultuuride kasvupinda. Kuuba muutus suurimaks roosuhkru tootjaks maailmas. Tohutud suhkrurooistandused kuulusid Ameerika Ühendriikide monopolidele. Maade võtmine välismaiste kompaniide ja kohalike mõisnike (latifundiumiomanike) istanduste alla viis selleni, et Kuubal peaaegu puudus talurahvas, küll aga eksisteeris siin 500 000—600 000-line põllutööliste armee, kes moodustas $^2/_3$ aktiivsest rahvastikust. Põllutööliste elu oli väga raske, nad said tööd ainult suhkruroo koristamise ja töötlemise hooajal jaanuarist maini. Maata talupojad — koloonid — rentisid suurmaaomanikelt maad ning kasvatasid samuti suhkruroogu.

Pärast 1959. a. revolutsiooni on aset leidnud radikaalsed sotsiaal-majanduslikud ümberkujundused. Sotsialismi eest peetavat võitlust juhib marksistlik-leninlik partei — Kuuba Kommunistlik Partei. Ameerika Ühendriigid, püüdes murda Kuuba rahva kindlat tahet seista kuni viimseni oma vabaduse kaitsel, organiseerivad blokaade, sabotaaže, provokatsioone ja diversioone, kasutades selleks Ameerika sõjaväebaasi maa kaguosas Guantanamos. Kuid Kuuba rahvas, kes on kindlalt veendunud oma lõplikus võidus, saab sotsialistlike maade abiga neist raskustest üle.

Põllumajandus.

Põllumajandus on Kuuba majanduse peamine tootmisharu. Seepärast oli siin esmaseks ülesandeks agraarprobleemi lahendamine. 1959. a. mais kuulutati välja agraarreform, mis likvideeris mõis-

nike maavalduse, võttis maa ära välismaistelt monopolidelt. 1963. a. oktoobris võeti vastu maaseadus, mis viib agraarsed ümberkujundused lõpule. Sotsialistlik sektor hõlmab 75% põllumajanduslikust maast, sealhulgas on rahvamõisate (riiklike majandite) valduses üle 40% haritavast maast.

Kuuba looduslikud tingimused on põllumajanduseks üldjoontes soodsad. Suurema osa territooriumist võtavad enda alla tasandikud, mida saab edukalt üles harida. Suuremat osa saarest katavad viljakad punamullad, mis on heaks pinnaseks troopilistele kultuuridele. Kuuba kliimale on iseloomulik peaaegu muutumatu temperatuur (aasta keskmine temperatuur on 24°) ja suhteliselt suur niiskusehulk. Vihmaperioodil (maist oktoobrini) põhjustavad sageli koos orkaanidega esinevad paduvihmad üleujutusi, kuid vesi valgub kiiresti merre, jõudmata pinnasesse imbuda. Seetõttu on kuival perioodil (detsembrist aprillini) sageli põudasid, mis vahel kestavad väga kaua. Kuubas on saanud deviisiks «Me ei loovuta merele tilkagi saarele langevast vihmaveest!». Niisutus- ja veekogumistööd on käsil paljudes piirkondades. Saare keskosas ehitatakse laialdast niisutussüsteemi. Selle ekspluatatsiooni andmisel saab vett üle 40 000 ha maad. Revolutsiooniline valitsus teeb suurt tööd ka uute maade kasutuselevõtmiseks: kuivendatakse soid, niisutatakse põuaseid alasid ning võetakse kasutusele jäätmaid.

Suhkrutootmine jääb Kuuba majanduse tähtsaimaks haruks. Suhkrurooistanduste all on üle poole haritavast maast. Istandused võtavad enda alla peaaegu kogu saare keskosa. Seal asuvad ka suhkruvabrikud. Nende 5—6 milj. t suurune suhkrutoodang annab üle $^1/_3$ natsionaalsest tulust ja umbes $^3/_4$ ekspordist. Roosuhkru toodangult ja ekspordilt on Kuuba esikohal maailmas. Suhkruroog annab kuni 40 liiki kõrvalsaadusi: mitut liiki piiritust ja happeid, sünteetilist kautšukit, glütseriini, paberit, söödakooke ja muud loomasööta.

Kõrvuti suhkruroo tootmise edasise laiendamisega suurendatakse kasutuselevõetavatel uutel maadel toidukultuuride (mais, kaunviljad, köögivili, õlikultuurid) ja tehniliste kultuuride (puuvill) külvipinda. Mäestikupiirkondades omandab järjest suurema tähtsuse kartul. Saare lõunaosa kuivendatavail maadel kasvatatakse riisi, maa idaosa eelmäestikupiirkondades kultiveeritakse kohvi- ja kakaopuud, lääneosas suurenevad tubaka all olevad maaalad. Kuuba tubakas on juba ammust ajast kuulus. Tsitruspuid, kookospalme ja banaane kasvatatakse piki teeääri ja vastrajatud viljapuuaedades. Troopikakultuurid — tubakas, kohv ja kakao — lähevad hulgaliselt ekspordiks.

Põllumajanduse üheks olulisemaks probleemiks on mehhaniseerimine. Suhkruroogu koristati kuni viimase ajani käsitsi. See on väga raske töö. Pika laiateralise noaga (matšeetega) tuleb kahe meetri pikkune vars juurekaelast läbi lõigata ning lehed küljest

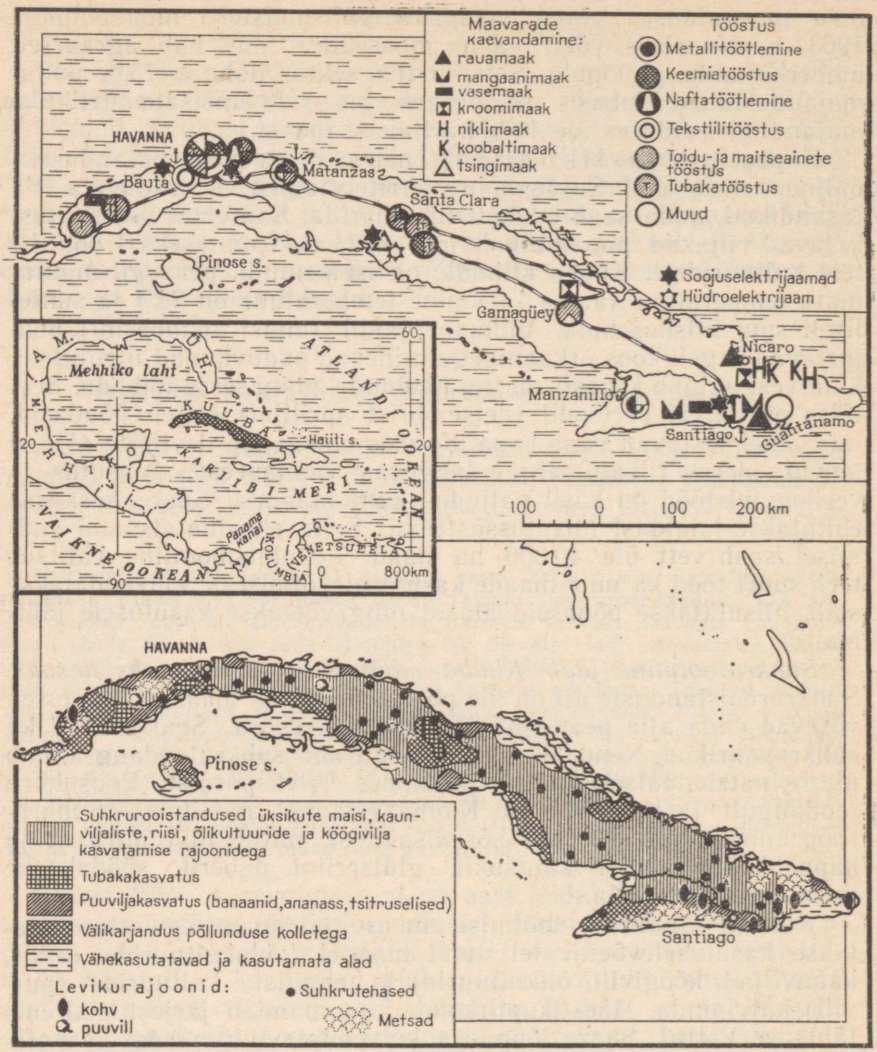

Kuuba paikneb Mehhiko lahe suudmes, Põhja-, Kesk- ja Lõuna-Ameerika maade naabruses. Missugused maad on Kuubale kõige lähemal? Andke hinnang Kuuba geograafilisele asendile. Missuguseid maavarasid toodetakse Kuubas? Kus paiknevad põhilised maavarade tootmise piirkonnad? Leidke kaardil peamised tööstuspiirkonnad. Märkige ära, missugused on peamised istanduste, aianduse ja loomakasvatuse piirkonnad.

ära raiuda. NSV Liidu abiga on loodud masinad suhkruroo koristamiseks.

Hoolimata sellest et Kuubal leidub rohkesti karjamaid (ligi kolmandik kõlvikutest), oli loomakasvatus vähe arenenud. Nüüd luuakse spetsialiseeritud riiklikke loomakasvatusmajandeid, kus peetakse seebuveiseid ja sigu. Eriti suurt tähelepanu pööratakse linnukasvatusele. Kavas on lähemate aastate jooksul katta maa liha- ja rasvavajadused kogu ulatuses.

Kuuba ei kasutanud kuni viimase ajani Atlandi ookeani kalarikkusi (umbes 900 kalaliiki). Viimastel aastatel areneb kalandus, püügi maht kasvab kiiresti. Nõukogude ja Poola spetsialistide abiga organiseeritakse kalapüüki Mehhiko lahe ja Kariibi mere madalail. Tulevikus on kavas alustada püüki ka ulgumerel.

Kuuba rikkuseks on mitmekesine taimkate, mis loob kindla aluse metsamajandusele. Saare idaosas säilinud troopikametsades kasvab palju väärtuslikke puuliike — punane puu, mitmesugused palmid, kapokipuu e. seiba ja teised. Istutatakse uusi metsi. Saare lääneosas rajatakse männikuid: kogu territooriumi ulatuses on juba istutatud kümneid miljoneid kiiresti kasvavaid eukalüpte.

Tööstus.

Kuuba maineraalressursid on mitmekesised. Siin esineb nikli-, koobalti-, raua- ja mangaanimaagi suuri lademeid, kromiite ja muid maavarasid. Teada on väiksemad nafta-, söe- ja turbavarud. Enne revolutsiooni olid loodusvarad Ameerika monopolide käes. Ameerika monopolid varjasid geoloogiliste uurimistööde tulemusi ning sageli pidurdasid otseselt maavarade tootmist, käsitades Kuubat Ameerika Ühendriikide vahetus läheduses asetseva loodusliku varaaidana. Pärast revolutsiooni on Kuuba rahvas Nõukogude geoloogide abiga teada saanud, missugused on tõeliselt nende maapõuerikkused. Nüüd on olemas kõik võimalused loodusvarade ulatuslikuks kasutamiseks.

Nagu kõigis Ladina-Ameerika maades, nii arendati ka Kuubas ainult neid hankiva ja töötleva tööstuse harusid, mis pakkusid huvi Ameerika monopolidele. Ameerika monopolidele kuulusid suure võimsusega ja hea tehnilise varustatusega suhkru- ja tubakatööstuse ettevõtted. Küllaltki suur tähtsus oli kohaleveetava nafta baasil töötavatel naftatöötlemistehastel. Nafta oli Kuubas põhiliseks kütuseks. Kogu mäetööstuse toodang veeti Ameerika Ühendriikidesse. Elektrienergiast oli suur puudus.

Kuuba rahvas on asunud rajama rahvuslikku tööstust. Tööstusettevõtted on natsionaliseeritud, must- ja värvilise metallurgia tehased on rekonstrueeritud. On alanud kohalikel toorainevarudel baseeruvate tööstuskomplekside ehitamine. Uute ettevõtete jaoks

saabub kohale komplekssеadmeid, mida Nõukogude Liit ja teised sotsialistlikud maad valmistavad spetsiaalselt Kuuba tellimisel. Nõukogude Liidu ja Tšehhoslovakkia abiga ehitatakse Kuuba kütuse- ja energeetikabaasi laiendamiseks mitut suurt soojuselektrijaama, üht neist Havanna lähedal, ja mitut väiksemat hüdroelektrijaama. Paljud uued ettevõtted on juba töös (Havannas — elektrometallurgiatehas, linna lähedal — traktorimontaažitehas, teistes linnades — mehhaanikatehas, naftapuhastustehas, keemiatehas, külmutusseadmete tehased ja teised). Rajamisel on võimas niklitehas.

Väliskaubanduse ja kalanduse arenemine nõuab tungivalt, et loodaks kaasaegne kauba- ja kalalaevastik. Kuuba tellimusel ehitatakse suuri laevu Poola ja Saksa DV laevatehastes, mitu laevaehitustehast töötab ka juba Kuubas. Areneb toiduainete ja tekstiilitööstus.

Peamiseks tööstuskeskuseks, suurimaks raudteesõlmeks ja sadamaks on Havanna. Pealinna ja seda ümbritsevatesse linnadesse on koondunud üle viiendiku maa elanikkonnast. Havanna on Kariibi mere saarte suurim linn. José Marti mälestuseks on Havanna südalinna püstitatud obelisk. Kiirlift viib selle tippu, kust avaneb vaade kogu linnale. Obeliski lähikonnas paikneb administratiivrajoon Kapitooliumi hoonega ja pilvelõhkujatega. Kõrged lumivalged majad reastuvad ka piki avarat mereranda, muutes linna eriti kauniks. Veel võib näha vanalinna kvartaleid — kitsaid tänavaid ja väikesi rõdudega maju. Linna idaservas kõrguvad Del Este piirkonna mitmekorruselised majad, mis on ehitatud juba pärast revolutsiooni Kuuba arhitektide projektide järgi. Silma paistab endine aristokraatlik Vedado rajoon, mis nüüd on õppeasutuste ning tööliste ja teenistujate elamukvartalite rajooniks.

Teisel pool Vedadot laiub hiiglaslik Havanna laht. Pääsu lahele valvab vanaaegne loss, mis ehitati veel hispaanlaste valitsusajal, kui linn oli nende peamiseks merekindluseks läänepoolkeral. Teisel pool lahte paiknevad naftapuhastustehased. Tööstusettevõtete ahel palistab ka pealinna lõunast põhja läbivat maanteed.

Majanduslikud välissidemed.

Enne rahvarevolutsiooni võitu langes $^3/_4$ Kuuba väliskaubakäibest Ameerika Ühendriikide arvele. Nüüd on ekspordi ja impordi geograafiline suund ja struktuur põhjalikult muutunud. Üle 80% maa väliskaubandusest langeb sotsialistlike riikide, sealhulgas ligi pool — Nõukogude Liidu arvele.

NSV Liit saadab Kuubale naftat ja tööstusseadmeid, ostab Kuubalt suhkrut, maake, puuvilja ja muid kaupu. Vastavalt Nõukogude-Kuuba kokkuleppele võimaldab NSV Liit krediiti, saadab

spetsialiste Kuuba noorte väljaõpetamiseks jne. Kuuba peab NSV Liidu ja teiste sotsialistlike maadega regulaarset majanduslikku sidet mere- ja õhutranspordi abil.

Kuuba eeskuju innustab kõiki Ladina-Ameerika rahvaid võitlusele majandusliku ja poliitilise sõltumatuse eest.

Küsimusi ja ülesandeid.

Missuguseid kaupu veab Kuuba sotsialistlikesse maadesse?

AUSTRAALIA.

AUSTRAALIA LIIT.

Pindala — 7,7 milj. km²
Rahvastik — 11 milj. el.
Pealinn — Canberra

Geograafiline asend.

Austraalia Liit hõlmab kogu Austraalia mandri koos Tasmaania saarega, tema valduses on Paapua koloonia (Uus-Ginea kaguosa) ja mõningad Vaikse ookeani saared. Lisaks sellele on Austraalia Liidu halduses Uus-Ginea hooldusterritoorium (saare kirdeosa).

Austraalia on teistest maailmajagudest eraldatud. Austraaliale kõige lähemal asuv Malai saarestik seob Austraalia mandrit 3500 km kaugusel asuva Kagu-Aasiaga. Kapitalistlikud suurriigid jäävad Austraaliast tuhandete kilomeetrite kaugusele: Londonist Austraaliasse on üle 20 000 km.

Austraalia Liidu piir on põhiliselt merepiir. Mered on transporditeedeks sidepidamisel teiste maadega ning etendavad tähtsat osa Austraalia majanduses.

Austraalia rannik on laevade randumiseks enamjaolt vähesobiv. Ta on nõrgalt liigestatud, poolsaari ja lahtesid on vähe. Pealegi oli põhja- ja kirdepoolsetes rannalähedastes madalmeredes palju veealuseid ja veest väljaulatuvaid kaljusid ning korallrahusid. Kaldad on kas kaljused või siis madalad, kaetud soostunud mangroovtihnikutega. Kõige soodsamad on laevasõidutingimused mandri kagu- ja idaosas. Vaba juurdepääsuga ja sügav Tasmaania meri moodustab seal soodsaid lahtesid.

Mered on kalarikkad; seal esineb ka vaalu ja hülgeid. Suurt tööndusliku tähtsust omavad haid. Neist tehakse konserve, nahk läheb mitmesuguste esemete valmistamiseks, uimi aga veetakse välja Ida- ja Kagu-Aasiasse, kus nad on maiuspalaks. Põhja- ja kirderannikul püütakse merikilpkonni, trepange ja pärlikarpe.

Austraalia geograafiline asend köidab imperialistlike suurriikide tähelepanu. Austraalia on kaasa tõmmatud SEATO-sse — Kagu-Aasia riikide agressiivsesse sõjalisse blokki.

Küsimusi ja ülesandeid.

1. Tehke atlases oleva kaardi ja tabeli järgi kindlaks, kui palju maad on Sydneyst, New Yorki, Tokiosse, Rio de Janeirosse. Kuidas on võimalik sõita Leningradist Sydneysse?
2. Tutvuge atlases leiduvate maailma transpordikaartide järgi põhiliste mere- ja õhuteedega, mis ühendavad Austraaliat teiste maadega.

Arenemise iseärasused.

Et Austraalia asetseb tööstuslikult arenenud maadest kaugel, siis asustati ta teistest mandritest hiljem ning see protsess kulges aeglases tempos.

Austraalia olemasolust said Euroopas esimestena teada portugallased XVI saj. alguses. XVIII saj. lõpul käis mandri idarannikul inglise meresõitja James Cook. «Vastavastatud» maa kuulutati Inglismaa valduseks. Meretaguse valduse säilitamiseks saatis Inglise valitsus Austraaliasse XVIII saj. lõpul esimesi asunikke. Sinna viidi poliitilistel motiividel pagendatuid ja maalt väljasaadetud kriminaalkurjategijaid.

Mandri isoleeritus kohutas inglise immigrante: tol ajal kestis sõit Londonist Austraaliasse 8 kuud. Esimene eurooplaste asundus tekkis kagurannikul, piirkonnas, kus tänapäeval paikneb Sydney. Ümberasujail tuli esialgu taluda suuri raskusi. Austraalias ei olnud ju ei koduloomi ega Euroopa põllukultuure. Kolonistid tarvitasid metropolidest toodavaid toiduaineid. Põllundus arenes aeglaselt, sest põldudeks sobivad maad olid metsade all.

Inglismaal arenes tollal tekstiilitööstus, millele ei piisanud kodumaisest toorainest. Suur nõudmine villa järele ajendas metropoli igati ergutama lambakasvatust Austraalias. XVIII saj. lõpul veeti sinna meriino lambaid ja varsti hakkas Inglismaa vabrikutesse tulema Austraalia villa. Lambakasvatus arenes suhteliselt kiiresti, sest seda soodustas rida asjaolusid: tohutud looduslikud karjamaad, vähene tööjõuvajadus, villa ja nahkade transporditavus. Siiski pidurdas töökäte puudus ka selle majandusharu arenemist.

Alates XIX saj. keskpaigast, pärast seda kui Austraalias leiti kulda ning siia tulvas hulgaliselt kullaotsijaid, hakkas majandus minema ülesmäge. Elanikkonna arvuline kasv nõudis toiduainete tootmise suurendamist. Laiendati külvipinda, kasvas kariloomade arv. Kullatootmine rajas aluse mäetööstusele, seejärel aga ka töötlevale tööstusele.

Eriti kiire oli majanduse arenemine XIX saj. lõpul. Kiirete ookeanilaevade ehitamine muutis tee metropolisse vähem aega nõudvaks, refrižeraatorite leiutamine lõi võimaluse vedada välisturule selliseid kiiresti riknevaid kaupu, nagu liha, või ja puuviljad. Enne refrižeraatorite leiutamist ei veetud üle ookeani ka nisu, sest pika sõidu vältel niisketes ja kuumades troopikapiirkondades läks vili kasvama. XX saj. alguses sai Austraalia Liit Suurbritannia dominiooni õigused. Austraalia territoorium jagati osariikideks, lähtudes varem eksisteerinud koloniate piiridest.

Austraalia elanikkonna rahvuslik koosseis on ühtlane: Briti päritoluga austraallased moodustavad ligikaudu 95% maa elanikest. Riigikeeleks on inglise keel. Selline olukord pole juhuslik. Metropol piiras mitmete seadustega immigratsiooni teistest Euroopa maadest, Aasiast pärit immigrante ei lubanud aga üldse Austraaliasse. Tänapäeval kasvab elanikkond loomuliku juurdekasvu ja suurelt osalt ka immigratsiooni arvel (igal aastal asub Austraaliasse ümber 100 000 inimest). Nagu kõigis hiljaaegu asustatud maades, nii on ka Austraalias mehi rohkem kui naisi.

Eurooplaste saabumisel oli mandri põliselanikkond madalal arenemisastmel. Uusasukad hävitasid neid metsikult. Nüüd on põliselanikke järel kõigest 40 000 inimest (oli aga 300 000). Nende olukord on sellest ajast peale vähe muutunud; osa põliselanikke on paigutatud reservatsioonidesse, osa rändleb sisemaakõrbetes või Austraalia põhjaosa troopikatihnikuis. Väike osa põliselanikest töötab farmides karjastena. Pärismaalastel ei ole hääleõigust, nad saavad töö eest valgetega võrreldes vähem palka, neil ei lubata elada linnades, mõnedes osariikides ei lubata neid lähemale kui 5 km linna piirist. Aborigeenidel on tõsiseid raskusi isegi perekonna toitmisega. Esiisade kombel otsivad nad maa seest söödavaid ussikesi ja tõukusid, kõrbealadel koguvad nad tilkhaaval vett põõsaste juurtest.

Austraaliale on iseloomulik *linnarahvastiku suur osatähtsus* (umbes 80%). Selle põhjuseks on mitte üksnes arenenud tööstus ja merekaubandus, vaid ka asustamisel kujunenud agraarsuhted: maad hõivati ja müüdi suurte tükkidena. Nüüd takistavad kümneid tuhandeid hektareid valdavad eraomanikud maa asustamist. Isegi paljud põllumajandustöölised on sunnitud elama linnas ja sõitma sealt farmi tööle.

Austraalia on kõige hõredamini asustatud mander. *Rahvastik paikneb väga ebaühtlaselt.* Põhiline elanike hulk on koondunud rannikualadele, eeskätt ida- ja kagurannikule, kus asub $^{9}/_{10}$ kogu elanikkonnast. Siin paiknevad ka suurimad, miljonilinnad Sydney ja Melbourne. Pealinnaks on väike Canberra linn, kus on ligikaudu 70 000 elanikku.

Sydney, elanike arvult suurim linn Austraalias ja sealne suurim sadam, paikneb sügavale mandrisse tungiva lahe mõlemal kaldal. Kaid, dokid, laevaehitustehased võtavad enda alla kümneid kilomeetreid rannikut. Oma välisilmelt ja tormiliselt elutempolt sarnaneb ta maailma suurimate linnadega. Kaubakäibelt ja majanduslikelt sidemetelt võistleb Sydneyga Melbourne. Esimene neist teenindab Austraalia idapoolset, teine — lõunaosa. Melbourne'i lähistel on meri madalaveeline ning ookeanilaevad sõidavad kaide äärde piki spetsiaalset kanalit. Pärast dominiooni

loomist (1901. a.) tekkis osariikide vahel vaidlus selle üle, kummal linnal on rohkem õigust saada pealinnaks. Leiti kompromisslahendus: nagu Ameerika Ühendriikides Washington, ehitati ka Austraalias uus linn — Canberra — selleks spetsiaalselt eraldatud föderaalringkonnas. Canberras ei ole tööstusettevõtteid, ta meenutab rahuliku elutempoga lõunamaist kuurortlinna. Vaikust häirib üksnes autode sõidukahin neil tundidel, kui ametnikud siirduvad tööle või töölt koju.

Küsimusi ja ülesandeid.

1. Võrrelge tabeli 1 andmete alusel Austraalia ja teiste mandrite rahvastiku keskmist tihedust.
2. Võrrelge Kanada ja Austraalia elanikkonna rahvuslikku koosseisu.
3. Võrrelge atlases toodud maailma rahvastiku tiheduse kaardi järgi elanikkonna paiknemist Austraalia ja Kanada territooriumil. Miks on Austraalias peaaegu kogu elanikkond kuhjunud ühte piirkonda?
4. Nimetage Kanada linnad, mis täidavad samu funktsioone kui Sydney ja Melbourne.

Majanduse üldiseloomustus.

Austraalia on arenenud kapitalistlik maa. Majanduse arenemistüübilt on Austraalial palju ühist Kanadaga. Ka Austraalia majandust on arendatud Inglise monopolide huvides. Kaua aega oli Austraalia juhtivaks tootmisharuks põllumajandus. Maailmasõdade ajal tekkis rasketööstus, kuid see edenes aeglasemalt kui Kanadas. Tänapäeval on tööstus Austraalia majanduses juhtival kohal, kuid ka põllumajandus säilitab tähtsat positsiooni. Põllumajanduses domineerib kapitalistlik suurtootmine. Austraalia sai Suurbritannia ja Ameerika Ühendriikide monopolide ägeda omavahelise võitluse objektiks. Suurbritannia mõju on seniajani jäänud domineerima, kuid tema majanduslikud sidemed Austraaliaga nõrgenevad, kuna Ameerika Ühendriikide mõju tugevneb. Välismaiste kapitalimahutuste erikaal majanduses pole suur, kuid need kapitalid on paigutatud töötleva ja hankiva tööstuse tähtsaimatesse harudesse.

Erinevalt Kanadast on Ameerika kapitalimahutused Austraalias Inglise kapitalimahutustest tunduvalt väiksemad, kuid mitmetel tähtsamatel aladel (autotööstus, kummitööstus, naftatöötlemine, mäetööstus, masinaehitus) on neil väga suur kaal. Sõjajärgsel perioodil tungib Austraalia majandusse aktiivselt Jaapani kapital.

Tööstus.

Austraalia energiabilansi aluseks on sisseveetav nafta, kuigi kohapeal toodetakse rohkesti pruun- ja kivisütt. Tähtsaimad kivisöeleiukohad paiknevad idarannikul ja Newcastle'i linna piir-

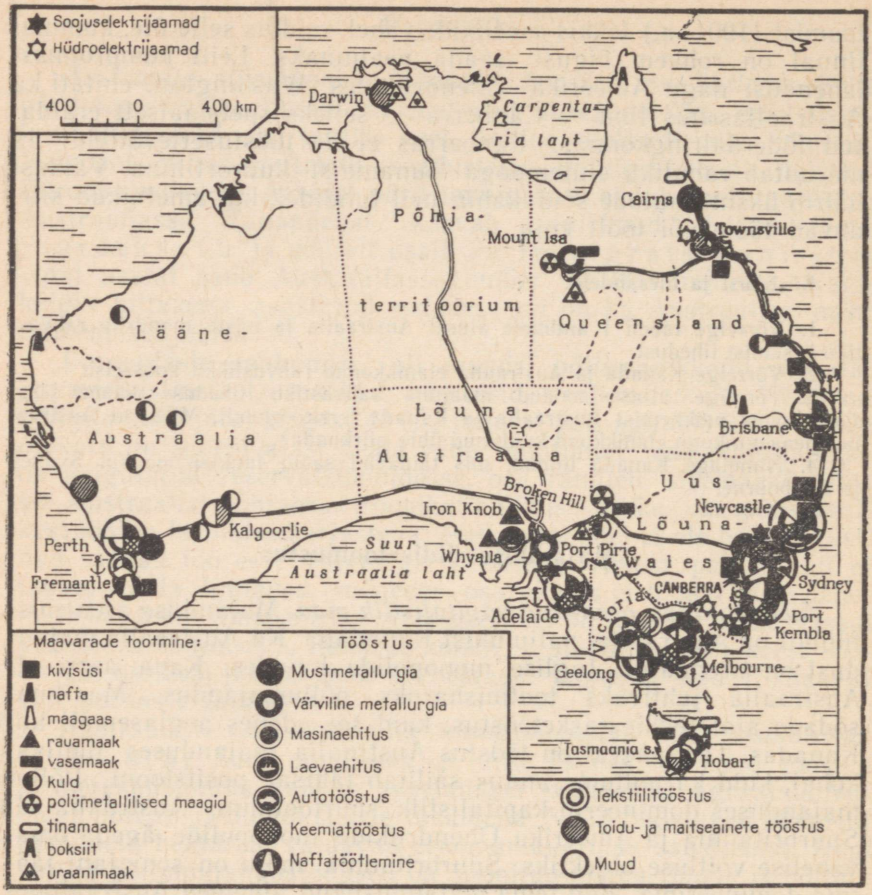

Leidke kaardil maavarade kompleksse tootmise piirkonnad. Võrrelge Austraalia ja Kanada tööstuse kaarte. Missuguseid ühiseid seaduspärasusi võib täheldada nende maade tööstuse paiknemises?

konnas. Maa kaguosas toodetakse suurtes kogustes karjääriviisiliselt pruunsütt. Kuni viimase ajani kasutas naftatöötlemistööstus Ameerika toorainet, kuid hiljuti leiti Austraalias tööstuslikuks kasutamiseks sobivaid nafta- ja gaasivarusid. Uute rikkalike leiukohtade ekspluateerimine (Queenslandi osariigis) võimaldab vähendada nafta sissevedu. Naftaleiukohti uurisid Ameerika ja Inglise monopolid, kes kontrollivad ka avastatud leiukohti.

Hüdroelektrijaamad annavad ainult $^1/_5$ kogu elektrienergiast, kuid nende osatähtsus on suurenemas. Austraalia Alpides luuakse hüdroelektrijaamade kaskaadi; Tasmaania saarel, kus juba varemgi kasutati ulatuslikult veeressursse, on samuti kavandatud

mitme uue hüdroelektrijaama ehitamine. Maa lõuna- ja põhjaosas kaevandatakse uraanimaaki, mille toodangult on Austraalia nihkunud viimasel ajal ühele esikohtadest kapitalistlikus maailmas. Uraanikontsentraat veetakse Ameerika Ühendriikidesse ja Suurbritanniasse. Uraani tootmise ja töötlemise alal valitsevad Ameerika kapitalid.

Ammu on tuntud suured kvaliteetse rauamaagi lademed (64—68% rauda) Iron Knobis. Polümetallide rikkalikud leiukohad paiknevad Broken Hillis ja Mount Isas. Hiljuti avastati tähelepanuväärsed boksiidileiukohad (Yorgi poolsaarel). Boksiiti töötlevad ja ekspordivad Inglise monopolid.

Kullatootmine on üks vanemaid tööstusharusid. XIX sajandil oli Austraalia kullatoodangult esimene maailmas, nüüd on ta neljandal kohal kapitalistlike maade hulgas. Kulda toodetakse peamiselt Lääne-Austraalia kõrbepiirkondades. Tasmaania saarel toodetakse vaske.

Töötleva tööstuse harude hulgas on esikohal must- ja värviline metallurgia ning masinaehitus. Sydney lähedal kasvab metallurgiakeskus Wollongong (Port Kembla). Siin asub lõunapoolkera suurim metallurgiakombinaat, mis töötab kohaliku söe ja juurdeveetava maagi baasil. Põllutöömasinate tootmine ja laevaehitus on vanad tööstusharud, mis nüüd on tunduvalt laienenud. Teise maailmasõja aastail loodi kiiruga sõjatehaseid, tekkis autotööstus, mis on muutunud töötleva tööstuse suurimaks haruks. Autotööstus on välismaiste monopolide käes. Austraalias on arenenud elektrotehnika ja keemiatööstus (naftatöötlemine, autokummide tootmine).

Tekstiili- ja toiduainete tööstus kuuluvad kõige vanemate tööstusharude hulka. Toiduainete tööstus on väga mitmekülgne. Siia kuuluvad lihakonservivabrikud, külmhoonetega tapamajad, köögiviljade ja puuviljade konserveerimise vabrikud, jahuveskid, õllevabrikud, kondiitrivabrikud, suhkruvabrikud. Peaaegu kõik tööstusettevõtted paiknevad maa ida- ja kaguosas.

Küsimusi ja ülesandeid.

1. Kuidas on kõige otstarbekam transportida rauamaaki Iron Knobist suurtesse metallurgiakeskustesse Wollongongi ja Newcastle'isse?
2. Miks paiknevad Austraalia tööstusettevõtted enamasti sadamalinnades? Missugused palju elektrienergiat nõudvad tootmisalad paiknevad Tasmaanias? Mis on selle põhjuseks?

Põllumajandus.

Austraalia põllumajanduse juhtivaks haruks on loomakasvatus, mis on spetsialiseerunud lamba- ja veisekasvatusele. Austraalia Liidu arvele langeb $^1/_5$ kapitalistliku maailma lammastest ja üle $^1/_3$ villatoodangust. 90% villast läheb välisturule. Austraalia

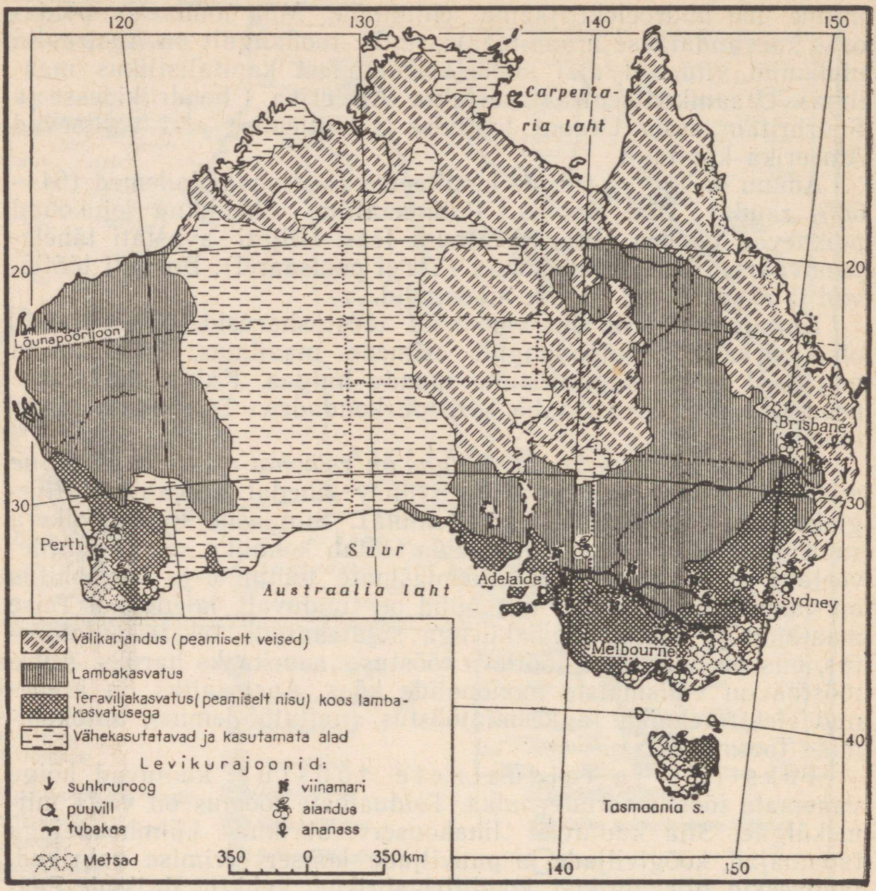

Tehke kindlaks, missugused piirkonnad on spetsialiseerunud teatud kindlate kultuuride kasvatamisele või põllumajanduse teatud aladele. Millega on niisugune spetsialiseerumine seletatav?

annab peaaegu poole ülemaailmsest villaekspordist. Suuri lambakarju peetakse aasta läbi looduslikel karjamaadel, mis kergendab nende hooldamist. Palju põllumajanduslikke töid tehakse masinate abil. Alalisi töölisi on vähe, hooajatöölisi palgatakse ainult 1—2 kuuks lambaid pügama.

Lambaid pügavad sellele spetsialiseerunud töölised, kes töötavad mehhaaniliste kääridega. Kvalifitseeritud tööline võib päevas pügada 100 lammast ja rohkem. Korraldatavatel võistlustel pügab kõrge kvalifikatsiooniga spetsialist vahel 8 tunniga kuni 350 lammast.

Lambakasvatuse levikut sisemaa kõrbepiirkondadesse takistab veepuudus. Lambakasvatuse peamine piirkond hõlmab maa-ala, kus keskmine sademete hulk on üle 370 mm aastas.

Austraalia on pinnavetelt vaene ja seepärast on eriti suur tähtsus põhjavetel, mis moodustavad mitu suurt arteesia basseini ja hõlmavad ühtekokku ligi kolmandiku mandri pindalast. 100—2000 m sügavusel ja veelgi sügavamal asuvatest veerikastest kihtidest purskub vesi maapinnale arteesia kaevude kaudu. Suurt kahju tekitavad lambakasvatusele küülikud. Austraalias on vähemalt 750 milj. metsküülikut, seitse küülikut sööb aga ööpäeva vältel niisama palju rohtu nagu üks lammas. Küülikute vastu võideldakse mitmeti: püstitatakse traatvõrktarasid, levitatakse viirusnakkusi, kütitakse küülikuid, märgatavaid tulemusi pole aga senini saavutatud. Lambaid ründavad metskoerte — dingode karjad, hävitades neid iga aasta suurel hulgal. Suurt kahju tekitavad karjamaadele põua ajal puhkevad tulekahjud.

Austraalia majanduses on tähtsal kohal veisekasvatus nii piima kui ka liha tootmiseks. Piimakarjafarmid paiknevad peamiselt rannikuvööndis suurlinnade lähikonnas, kuna lihaloomade pidamisele on spetsialiseerunud Kirde-Austraalia sisepiirkonnad.

Põllundus on Austraalias vähem arenenud kui loomakasvatus: üles on haritud ainult veidi üle 3% territooriumist. Kõrbed (umbes pool kogu territooriumist), äravooluta rajoonid ja mõned teised piirkonnad on põllunduseks täiesti kõlbmatud. Kuid maade vähene kasutamine on tingitud mitte üksnes ebasoodsatest looduslikest oludest. Austraalias leidub piirkondi, kus taimekasvatus oleks võimalik, kuid suurmaaomanikud ei hari oma maid kogu ulatuses üles ega lase neid kasutada ka teistel. Lisaks sellele võiks kunstliku niisutuse puhul paljud karjamaad muuta põlluks, kuid irrigatsioonitöid tehakse suhteliselt väikesel pindalal.

Austraalia põhiliseks teraviljakultuuriks on nisu, mille all on pool külvipinnast. Nisutoodangult ühe elaniku kohta on Austraalia Kanada järel teisel kohal kapitalistlikus maailmas. Kaks kolmandikku nisusaagist läheb välisturule. Umbes 40% külvipinnast on söödakultuuride all, ülejäänud 10% võtavad enda alla suhkruroog, puuvill, lina, köögivili ja viljapuuaiad. Austraalia põllumajandus tervikuna paistab silma kaubatoodangu suure osatähtsuse poolest.

Küsimusi ja ülesandeid.

Määrake tabelite 15 ja 19 järgi Austraalia koht nisutootmise ja karuloomade arvu poolest.

Transport.

Austraalia kui teistest mandritest kaugel asetseva ning ulatusliku kontinendi jaoks on transpordil väga suur tähtsus. Sisemistes majanduslikes seostes etendavad peamist osa raudteed. Kuid raudteed ei ole küllalt mugavad reisijateveoks ega sobivad

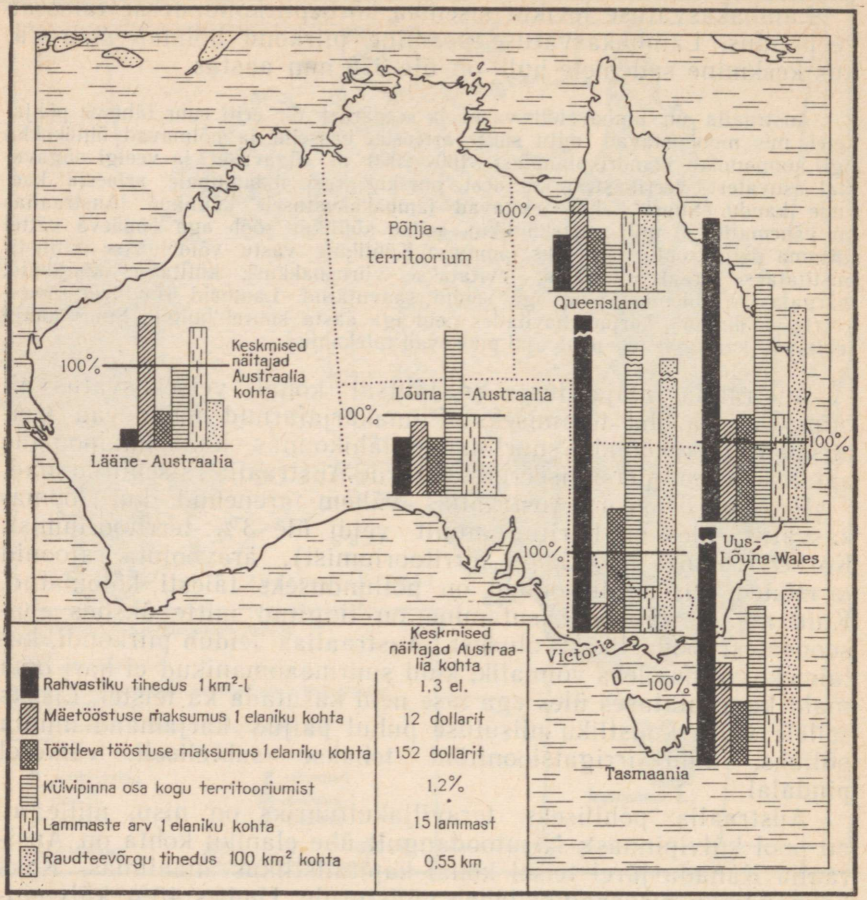

Iseloomustage osariikide profiili selgitava kaart-diagrammi järgi võrdlevalt Austraalia eri piirkondi. Võrrelge Austraalia ja Kanada majanduspiirkondi. Missugused on nende ühised jooned?

kaubaveoks. Raudteid ehitas juba enne ühtse riigi loomist iga koloonia omaette ning seepärast on raudteeliinid erineva rööpmelaiusega. Viimasel ajal on käsil suured tööd raudtee unifitseerimiseks. Reisijatevedu ei ole raudteedel kuigi suure mahuga, peamine tähtsus on kaubaveol.

Viimasel ajal on raudteed sunnitud loovutama osa veoseid autotranspordile. See kehtib nii kauba- ($^3/_4$ veostest) kui ka reisijatevedude kohta nii lähedastel kui ka kaugetel vahemaadel. Seoses autoliikluse arenemisega on hakatud ehitama magistraalautoteid. Paljude maanteede kasutamine on maksuline.

Suur hulk kauba- ja reisijatevedusid Austraalia piirides langeb rannasõidulaevanduse arvele. Tehniliselt hästi varustatud rannasõidulaevad peavad regulaarset ühendust piki Austraalia rannikut. Tähtsamateks veosteks on rauamaak ja süsi.

Sõjajärgseil aastail on Austraalias hoogsalt arenenud lennuliiklus. Regulaarsed lennuliinid seovad kõiki suuremaid ja paljusid väiksemaid asulaid. Lisaks sellele kulgeb üle Austraalia rida tähtsaid rahvusvahelisi lennuliine. Peamiseks rahvusvahelise tähtsusega lennujaamaks on Darwin. Side teiste maadega toimub eranditult mere- ja õhuteel. Suurema osa veostest transpordivad teiste maade laevad — peamiselt Suurbritannia, kuid osalt ka Ameerika, Kanada ja Jaapani laevad.

Küsimusi ja ülesandeid.

1. Vaadelge atlases toodud kaardil, missugune on Austraalia raudteevõrgu konfiguratsioon. Leidke kaardil transaustraalia raudteeliin.
2. Tehke tabeli 24 järgi kindlaks, missugustest maadest jääb Austraalia maha raudteede kogupikkuselt ning mitmendal kohal maailmas on Austraalia raudteevõrgu tiheduselt.
3. Mispärast ei ole siseveetranspordil Austraalias mingit tähtsust?

Majanduslikud välissidemed.

Austraalia on maailmaturul tuntud tööstusliku tooraine, villa, nisu, liha, või ja suhkru realiseerijana. Majandus sõltub suuresti välisturust: ekspordist laekub $^1/_5$ natsionaalsest tulust. Hoolimata sellest et Suurbritannia mõju Austraaliale on vähenenud, kuulub temale siiski väliskaubanduses tähtsaim koht. Suurbritanniasse läheb umbes veerand Austraalia ekspordist. Impordis moodustab ta $^1/_3$. Ameerika Ühendriikide arvele langeb $^1/_{10}$ ekspordist ja $^1/_5$ impordist. Sõltuvus Suurbritanniast ja Ameerika Ühendriikidest on viimasel ajal põhjustanud Austraalia positsiooni halvenemise maailmaturul. Raskustest väljapääsu otsides püüab Austraalia laiendada kaubanduslikke sidemeid Aasia maadega, eeskätt Jaapaniga. Loomisel on ka tihedam kontakt Uus-Meremaaga.

Küsimusi ja ülesandeid.

Võrrelge Austraalia ja Kanada eksport- ja importkaupade struktuuri.

LISA.

Tabel 1

Maakera pindala ja rahvastik.

Maailma osad	Pindala (milj. km²)	Rahvastik (milj. el.)			Rahvastiku tihedus (el. arv 1 km² kohta) 1965. a.
		1923	1938	1965	
NSV Liit	22,4	135	171	230	10
Euroopa välisriigid	4,9	346	393	444	90
Aasia välisriigid	27,0	980	1155	1833	68
Aafrika	30,3	133	155	301	10
Ameerika	42,0	210	272	450	11
Austraalia ja Okeaania	8,6	8	11	19	2
Kokku	135,2	1812	2157	3120	24

Tabel 2

Välisriikide pindala, rahvastik ja riiklik kord.

Riigid	Pindala (tuh. km²)	Rahvastik (milj. el.)	Rahvastiku tihedus (el./1 km²)	Pealinn või administratiivne keskus	Riiklik kord
1	2	3	4	5	6
Euroopa					
Albaania Rahvavabariik	29	1,8	62	Tiraana	Sotsialistlik riik (vabariik)
Andorra	0,5	0,01	20	Andorra	Vabariik
Austria	84	7,2	86	Viin	Vabariik
Belgia	31	9,5	307	Brüssel	Konstitutsiooniline monarhia (kuningriik)
Bulgaaria Rahvavabariik	111	8,2	74	Sofia	Sotsialistlik riik (vabariik)

1	2	3	4	5	6
Hispaania	504[1]	31,5	62	Madriid	Faktiliselt fašistlik diktatuur, formaalselt — monarhia
Holland	34[2]	12,2	390	Amsterdam	Konstitutsiooniline monarhia (kuningriik)
Iirimaa	70	2,8	40	Dublin	Vabariik
Island	103	0,2	2	Reikjavik	Vabariik
Itaalia	301	52,5	174	Rooma	Vabariik
Jugoslaavia Sotsialistlik Föderatiivne Vabariik	256	19,6	77	Belgrad	Sotsialistlik riik (föderatiivne vabariik)
Kreeka	131	8,5	65	Ateena	Konstitutsiooniline monarhia (kuningriik)
Liihtenštein	0,2	0,016	103	Vaduz	Konstitutsiooniline monarhia (vürstiriik)
Luksemburg	2,6	0,32	123	Luksemburg	Konstitutsiooniline monarhia (hertsogiriik)
Lääne-Berliin	0,5	2,2	4400		Eri staatus
Malta	0,3	0,4	1333	La Valetta	Riik Briti Rahvaste Ühenduse koosseisus
Norra	324[3]	3,9	12	Oslo	Konstitutsiooniline monarhia (kuningriik)
Poola Rahvavabariik	312	31,5	101	Varssavi	Sotsialistlik riik (vabariik)
Portugal	92[4]	9,2	100	Lissabon	Faktiliselt fašistlik diktatuur, formaalselt — vabariik
Prantsusmaa	551	48,5	88	Pariis	Vabariik
Rootsi	450	7,7	17	Stokholm	Konstitutsiooniline monarhia (kuningriik)
Rumeenia Sotsialistlik Vabariik	238	19,0	80	Bukarest	Sotsialistlik riik (vabariik)
Saksa Demokraatlik Vabariik	108	17,1	158	Berliin	Sotsialistlik riik (vabariik)
Saksa Föderatiivne Vabariik	248	56,0	225	Bonn	Föderatiivne vabariik
San Mariino	0,06	0,017	283	San Mariino	Vabariik
Soome	337	4,6	13	Helsingi	Vabariik
Suurbritannia	244	53,8	221	London	Konstitutsiooniline monarhia (kuningriik)
Šveits	41	5,6	137	Bern	Vabariik

1	2	3	4	5	6
Taani	43[5]	4,8	112	Kopenhaagen	Konstitutsiooniline monarhia (kuningriik)
Tšehhoslovakkia Sotsialistlik Vabariik	128	14,1	110	Praha	Sotsialistlik riik (vabariik)
Ungari Rahvavabariik	93	10,5	113	Budapest	Sotsialistlik riik (vabariik)
Vatikan	0,0004	0,001	2273	Vatikan (Roomas)	Teokraatlik monarhia (paavstiriik)

Märkused: 1. Koos Baleaari ja Kanaari saartega. 2. Ilma kuivendatud veekogude pindalata — 7400 km². 3. Ilma Teravmägede saarestikuta (6200 km², 1000 elanikku), Karusaare ning Jan Mayeni saareta. 4. Koos Assoori saarte ja Madeira saarega. 5. Ilma Gröönimaata (2,176 miljonit km², 0,03 milj. elanikku), mis loetakse Taani 1953. a. põhiseaduse kohaselt Taani kuningriigi osaks.

Tabelis pole näidatud andmeid mõnede väikeste territooriumide, nagu Gibraltari jt. kohta.

Kõik andmed Euroopa ja teiste mandrite osas käivad 1963.—1965. a. kohta.

Aasia

Aden	287	1,0	4	Aden	Suurbritannia protektoraat
Aden	0,2	0,2	1000	Aden	Suurbritannia asumaa
Afganistan	658	14,9	23	Kabul	Konstitutsiooniline monarhia (kuningriik)
Bahreini saared	0,6	0,2	300	Manama	Absoluutne monarhia (vürstiriik)
Birma	678	23,7	35	Ranguun	Föderatiivne vabariik
Butan	50	0,7	13	Punakha	Absoluutne monarhia (India protektoraadi all)
Filipiinid	300	32,3	108	Quezon City	Vabariik
Hiina Rahvavabariik	9597	717,0	75	Peking	Sotsialistlik riik (vabariik)
Iisrael	14,0[1]	2,5	180	Tel Aviv	Vabariik
India	3269	458,0	140	Dehli	Vabariik
Indoneesia	1908	104,0	55	Djakarta	Vabariik
Iraak	444	7,3	16	Bagdad	Vabariik
Iraan	1648	22,4	14	Teheran	Konstitutsiooniline monarhia (šahhiriik)
Jaapan	372	98,4	265	Tokio	Konstitutsiooniline monarhia (impeerium)
Jeemen	195	5,3	28	Sana	Vabariik

1	2	3	4	5	6
Jordaania	97	1,9	20	Ammaan	Konstitutsiooniline monarhia (kuningriik)
Kambodža	181	5,9	33	Pnom Penh	Konstitutsiooniline monarhia (kuningriik)
Katar	22	0,06	3	Doha	Absoluutne monarhia (Suurbritannia protektoraadi all)
Korea Rahvademokraatlik Vabariik[2]	121	11,7	97	Phönjan	Sotsialistlik riik (vabariik)
Kuveit	16	0,6	38	El Kuveit	Absoluutne monarhia (vürstiriik)
Küpros	9	0,6	63	Nikoosia	Vabariik
Laos	237	1,9	8	Vientjan	Konstitutsiooniline monarhia (kuningriik)
Liibanon	10	2,0	200	Beirut	Vabariik
Malai Föderatsioon	131	7,3	56	Kuala Lumpur	Konstitutsiooniline monarhia
Malediivi saared	0,3	0,1	333	Male	Riik Briti Rahvaste Ühenduse koosseisus
Mongoolia Rahvavabariik	1565	1,0	1	Ulan Bator	Sotsialistlik riik (vabariik)
Nepaal	141	9,7	69	Katmandu	Konstitutsiooniline monarhia (kuningriik)
Omaan ja Maskat	212	0,6	3	Maskat	Absoluutne monarhia (sultanaat)
Pakistan	947	101,5	107	Ravalpindi, Islamabad	Vabariik
Saudi Araabia	1600	7,5	5	Er Riad	Absoluutne monarhia (kuningriik)
Sikkim	7	0,2	23	Gangtok	Absoluutne monarhia (India protektoraadi all)
Singapur	0,6	1,9	3166	Singapur	Riik Briti Rahvaste Ühenduse koosseisus
Süüria	184	5,3	29	Damaskus	Vabariik
Tai	514	29,7	58	Bangkok	Konstitutsiooniline monarhia (kuningriik)
Tseilon	66	10,6	161	Colombo	Suurbritannia dominioon

1	2	3	4	5	6
Türgi	781	31,4	40	Ankara	Vabariik
Vietnami Demokraatlik Vabariik[3]	159	17,8	112	Hanoi	Sotsialistlik riik (vabariik)

Märkused: 1. Iisraeli territoorium on antud ÜRO 1947. a. otsusele vastavates piirides. 2. Lõuna-Korea on marionetlik riik, mis on Ameerika Ühendriikide täieliku sõjalis-poliitilise kontrolli all (pindala 99 000 km², rahvaarv 27,3 milj. elanikku. 3. Lõuna-Vietnam on osa Vietnamist, mis asetseb vastavalt 1954. a. Genfi kokkuleppele lõuna pool sõjalist demarkatsioonijoont ja on Ameerika Ühendriikidest täielikult sõltuv marionetlik riik (pindala 171 000 km², rahvaarv 15,3 milj. elanikku).

Tabelis pole esitatud andmeid mõnede territooriumide kohta, nagu Lepinguline Omaan, Brunei jt. (Suurbritannia ja Portugali valdused).

Aafrika

Alžeeria Demokraatlik Rahvavabariik	2382	11,6	5	Alžiir	Vabariik
Angoola	1247	5,0	4	Luanda	Portugali asumaa
Araabia Ühinenud Vabariik	1000	28,0	28	Kairo	Vabariik
Basuutomaa	31	0,7	23	Maseru	Suurbritannia protektoraat
Betšuaanamaa	575	0,3	0,5	Gaberones	Suurbritannia protektoraat, on kohaliku omavalitsusega
Burundi	28	2,6	93	Usumbura	Konstitutsiooniline monarhia (kuningriik)
Dahomee	116	2,2	19	Porto Novo	Vabariik
Edela-Aafrika	824	0,6	1	Windhoek	Lõuna-Aafrika Vabariigi poolt okupeeritud territoorium
Elevandiluurannik	323	3,7	11	Abidjan	Vabariik
Etioopia	1184	23,0	20	Addis Abeba	Konstitutsiooniline monarhia (impeerium)
Gaana	238	7,5	30	Akra	Vabariik
Gaboon	267	0,5	2	Libreville	Vabariik
Gambia	10	0,3	30	Bathurst	Vabariik
Ginea Vabariik	246	3,5	14	Conakry	Vabariik
Ginea	36	0,6	17	Bissau	Portugali asumaa
Ifni	1,5	0,07	47	Sidi Ifni	Hispaania asumaa
Kameruun	475	4,9	10	Youndé	Vabariik
Keenia	583	9,3	16	Nairobi	Vabariik
Kesk-Aafrika Vabariik	617	1,3	2	Bangui	Vabariik
Kongo	342	1,0	3	Brazzaville	Vabariik

1	2	3	4	5	6
Kongo	2345	15,0	6	Léopoldville	Vabariik
Libeeria	111	2,8	25	Monroovia	Vabariik
Liibüa	1760	1,6	1	Tripoli, Bengasi	Konstitutsiooniline monarhia (kuningriik)
Lõuna-Aafrika Vabariik	1223	17,1	14	Pretooria	Vabariik
Lõuna-Rodeesia	389	4,0	10	Salisbury	Suurbritannia asumaa
Malaavi	119	3,8	31	Zomba	Vabariik
Malgaši Vabariik	596	6,3	10	Tananarive	Vabariik
Mali	1204	4,9	4	Bamako	Vabariik
Maroko	444	13,0	30	Rabat	Konstitutsiooniline monarhia (kuningriik)
Mauretaania	1086	1,0	1	Nuakšott	Vabariik
Mosambiik	783	6,9	9	Lourenco Marques	Portugali asumaa
Nigeeria	924	55,7	60	Lagos	Föderatiivne vabariik
Niiger	1267	3,1	2	Niamey	Vabariik
Rio de Oro (Lääne-Sahaara)	266	0,04	0,1	El Aiun	Hispaania asumaa
Rio Muni (Hispaania Ginea)	26	0,2	8	Santa Isabel	Hispaania asumaa
Ruanda	26	2,7	104	Kigali	Vabariik
Sambia	746	3,5	5	Lusaka	Vabariik
Senegal	197	3,1	16	Dakar	Vabariik
Sierra Leoone	72	2,6	36	Freetown	Suurbritannia dominioon
Somaalimaa	23	0,08	3	Džibuuti	Prantsuse asumaa
Somaali Vabariik	638	2,4	4	Mogadiscio	Vabariik
Sudaan	2506	12,8	5	Khartum	Vabariik
Svaasimaa	17	0,3	18	Mbabane	Suurbritannia protektoraat
Tansaania Ühinenud Vabariik	940	10,4	11	Dar es Salaam	Vabariik
Togo	57	1,6	28	Lomé	Vabariik
Tšaad	1284	3,0	2	Fort Lamy	Vabariik
Tuneesia	125	4,6	37	Tunis	Vabariik
Uganda	243	7,0	28	Kampala	Vabariik
Ülem-Volta	274	4,6	17	Ouagadougou	Vabariik

Märkus: Tabelis pole antud Aafrika väikesi saari (Seychelles'i, Komoori, Rohelise neeme, Réunioni, Mauritiuse jt. s-d).

Ameerika

Argentiina	2778	21,8	8	Buenos Aires	Vabariik
Boliivia	1099	3,6	3	La Paz	Vabariik
Brasiilia	8514	80,0	9	Brasiilia	Vabariik

1	2	3	4	5	6
Briti Guajaana	215	0,6	3	Georgetown	Suurbritannia asumaa, on kohaliku omavalitsusega
Dominikaani Vabariik	49	3,3	68	Santo Domingo	Vabariik
Ekuador	271	4,7	17	Quito	Vabariik
Briti Honduuras	23	0,09	4	Belize	Suurbritannia asumaa
Guatemaala	109	4,1	38	Guatemaala	Vabariik
Haiiti	28	4,4	157	Port au	Vabariik
Hollandi Guajaana (Surinam)	143	0,3	2	Paramaribo	Hollandi asumaa
Honduuras	112	2,0	17	Tegucigalpa	Vabariik
Jamaika	11	1,7	147	Kingston	Suurbritannia dominioon
Kanada	9976	19,6	2	Ottawa	Suurbritannia dominioon
Kolumbia	1138	17,5	15	Bogotá	Vabariik
Kostariika	51	1,3	25	San José	Vabariik
Kuuba Vabariik	115	7,6	66	Havanna	Sotsialistlik riik (vabariik)
Mehhiko	1973	39,6	20	Mehhiko	Vabariik
Nikaraagua	148	1,6	11	Managua	Vabariik
Panama	74	1,2	16	Panama	Vabariik
Paraguai	407	1,9	4	Asunción	Vabariik
Peruu	1285	12,2	10	Lima	Vabariik
Prantsuse Guajaana	91	0,03	0,3	Cayenne	Prantsuse asumaa
Puertoriiko	9	2,5	277	San Juan	USA asumaa
Salvador	21	2,8	131	San Salvador	Vabariik
Trinidad ja Tobago	5	0,9	180	Port of Spain	Suurbritannia dominioon
Tšiili	742	8,5	11	Santiago	Vabariik
Uruguai	187	2,9	15	Montevideo	Vabariik
Ameerika Ühendriigid	9363	195,0	21	Washington	Vabariik
Venetsueela	912	8,1	9	Caracas	Vabariik

Märkus: Tabelis pole antud Ameerika väikesi saari.

Austraalia ja Okeaania

Austraalia Liit	7704	11,3	2	Canberra	Suurbritannia dominioon
Lääne-Samoa	3	0,1	38	Apia	Monarhia (kuningriik)
Paapua	234	0,5	2	Port Moresby	Austraalia valdused
Kirde-Uus-Ginea	241	1,5	7		
Uus-Meremaa	269	2,6	10	Wellington	Suurbritannia dominioon

Märkus: Tabelis pole antud Okeaania väiksemaid saari.

Rahvastiku sündimus, suremus ja loomulik juurdekasv 1962.—1964. a.
(1000 elaniku kohta aastas)

Riigid	Sündimus	Suremus	Loomulik juurdekasv
Nõukogude Liit	19,7	7,0	12,7
Euroopa välisriigid			
Belgia	17,1	12,1	5,0
Bulgaaria	16,4	8,2	8,2
Itaalia	19,0	10,2	8,8
Jugoslaavia	21,4	9,5	7,6
Poola	19,0	7,5	11,5
Prantsusmaa	18,2	11,7	6,5
Rootsi	14,8	10,1	4,7
Rumeenia	15,7	8,3	7,4
Saksa DV	17,5	12,9	4,6
Saksa FV	18,5	11,4	7,1
Soome	18,1	9,2	8,9
Suurbritannia	18,4	12,2	6,2
Tšehhoslovakkia	17,1	9,5	7,6
Ungari	14,0	9,6	4,4
Aasia välisriigid			
Hiina Rahvavabariik	38,5	10,5	28,0
Indoneesia	43,0	21,0	22,0
India	27,9	12,2	15,7
Jaapan	17,3	7,0	10,3
Mongoolia Rahvavabariik	43,2	10,5	32,7
Tseilon	36,6	9,8	26,8
Aafrika			
Alžeeria (1954. a.)	36,4	14,6	21,8
Araabia ÜV	43,3	16,4	26,9
Elevandiluurannik	56,1	33,3	22,8
Gaana	55,8	25,6	30,2
Ginea (1954. a.)	62,0	40,0	22,0
Kongo (1957. a.)	43,0	20,0	23,0
Mali	62,0	29,0	33,0
Maroko	50,0	20,0	30,0
Tuneesia	43,6	10,4	33,2
Ameerika			
Ameerika Ühendriigid	21,7	9,6	12,1
Argentiina	22,4	8,1	14,3
Guatemaala	48,3	17,0	31,8
Kanada	23,8	7,6	16,2
Mehhiko	44,8	10,8	34,0
Tšiili	34,3	12,1	22,2
Venetsueela	44,8	7,1	37,7
Austraalia Liit	20,6	9,0	11,6
Keskmiselt maakeral	36,0	18,0	18,0

Maailma linnad elanike arvuga üle 1 miljoni.

Linn	Riik	Elanike arv (milj. el.)
1	2	3
Euroopa		
Ateena, eeslinnadega	Kreeka	1,9
Barcelona	Hispaania	1,6
Birmingham	Suurbritannia	1,1
Brüssel	Belgia	1,0
Budapest	Ungari	1,9
Bukarest	Rumeenia	1,4
Demokraatlik Berliin	Saksa DV	1,1
Glasgow	Suurbritannia	1,1
Gorki	NSV Liit	1,1
Hamburg	Saksa FV	1,9
Harkov	NSV Liit	1,1
Kiiev	NSV Liit	1,3
Leningrad	NSV Liit	3,6
London, eeslinnadeta	Suurbritannia	3,2
eeslinnadega		8,3
Lääne-Berliin	Eri staatus	2,2
Madriid	Hispaania	2,4
Milaano	Itaalia	1,6
Moskva	NSV Liit	6,4
München	Saksa FV	1,2
Naapoli	Itaalia	1,1
Pariis, eeslinnadeta	Prantsusmaa	2,8
eeslinnadega		7,4
Praha	Tšehhoslovakkia	1,0
Rooma	Itaalia	2,1
Torino	Itaalia	1,0
Varssavi	Poola	1,2
Viin	Austria	1,6
Aasia		
Ahmadabad	India	1,2
Bakuu	NSV Liit	1,1
Bangkok	Tai	1,6
Bombay	India	4,4
Chengdu	Hiina	1,1
Chongqing	Hiina	2,1
Dehli	India	2,3
Djakarta	Indoneesia	3,0
Guangzhou	Hiina	1,8
Haidarabad	India	1,1
Harbiin	Hiina	1,5
Istanbul	Türgi	1,5
Jokohama	Jaapan	1,5
Kalkuta	India	3,0
Karatši	Pakistan	1,9
Kioto	Jaapan	1,3
Kita-Kiušiu	Jaapan	1,1
Kobe	Jaapan	1,2
Lahore	Pakistan	1,3
Lüda	Hiina	1,5
Madras	India	1,8
Manila	Filipiinid	1,1
Nagoja	Jaapan	1,7
Nanking	Hiina	1,5
Novosibirsk	NSV Liit	1,0
Osaka	Jaapan	3,2
Peking	Hiina	4,0
Pusan	Lõuna-Korea	1,3
Saigon	Lõuna-Vietnam	2,5
Shenyang	Hiina	2,5
Söul	Lõuna-Korea	3,0
Xian	Hiina	1,3
Singapur	Singapur	1,8
Surabaja	Indoneesia	1,1
Šanghai	Hiina	6,9
Taiyuan	Hiina	1,0
Taškent	NSV Liit	1,1
Teheran	Iraan	1,8
Tokio, eeslinnadega	Jaapan	10,6
Tianjin	Hiina	3,2
Qingdao	Hiina	1,1
Victoria	Xianggang (Hongkong)	1,0
Wuhan	Hiina	2,1
Aafrika		
Aleksandria	Araabia Ühinenud Vabariik	1,5
Johannesburg	Lõuna-Aafrika Vabariik	1,1
Kairo	Araabia Ühinenud Vabariik	3,5
Ameerika		
Bogotá	Kolumbia	1,4
Buenos Aires	Argentiina	1,5
Caracas	Venetsueela	3,0

1	2	3
Chicago	Ameerika Ühendriigid	3,6
Detroit	Ameerika Ühendriigid	1,7
Havanna, eeslinnadega	Kuuba	1,6
Lima	Peruu	1,7
Los Angeles	Ameerika Ühendriigid	2,5
Mehhiko	Mehhiko	3,1
Montreal	Kanada	1,2
Montevideo	Uruguai	1,2
New York, eeslinnadeta eeslinnadega	Ameerika Ühendriigid	7,8 14,1
Philadelphia	Ameerika Ühendriigid	2,0
Rio de Janeiro	Brasiilia	3,3
São Paulo	Brasiilia	3,8
Austraalia		
Sydney	Austraalia Liit	2,2
Melbourne	Austraalia Liit	2,0

Tabel 5

Rahvastiku professionaalne koosseis.

Riigid	Aktiivse rahvastiku rakendatus (%-des)		
	tööstuses ja ehituses	põllu- ja metsamajanduses	muudes harudes
Araabia Ühinenud Vabariik	11	57	32
Austraalia	37	11	52
Gaana	14	58	28
India	12	70	19
Indoneesia	8	72	20
Itaalia	39	27	34
Jaapan	32	23	45
Kanada	34	11	55
Kongo	6	85	9
Kreeka	18	53	29
Kuuba	22	35	43
Maroko	11	57	32
Mehhiko	19	54	27
NSV Liit	42	34	24
Poola	28	48	34
Prantsusmaa	38	21	41
Rumeenia	20	65	15
Saksa FV	48	14	38
Suurbritannia	46	5	49
Tai	4	82	14
Tšehhoslovakkia	47	23	30
Türgi	10	75	15
Ameerika Ühendriigid	32	7	61

Tabel 6

Tööstustoodangu dünaamika sotsialistlikes ja kapitalistlikes riikides
(%-des 1937. aastast; 1937=100%).

Riigid	1950	1952	1954	1956	1958	1960	1962	1964
Sotsialistliku süsteemi maad kokku	190	257	326	404	521	681	790	921
sealhulgas:								
NSV Liit	251	326	413	513	623	760	909	üle 10 korra
Poola	224	336	439	535	642	759	908	970
Tšehhoslovakkia	143	192	219	266	326	403	466	482
Saksa DV	111	157	195	223	266	324	363	407
Ungari	158	254	295	293	377	420	505	583
Rumeenia	147	215	263	331	393	502	663	853
Bulgaaria	309	430	545	674	896	1230	1519	1856
Jugoslaavia	172	164	208	266	345	451	516	684
Kapitalistliku süsteemi maad kokku	146	165	180	206	208	246	269	320
sealhulgas:								
Ameerika Ühendriigid	189	212	216	252	236	274	298	332
Suurbritannia	122	124	142	150	153	165	168	187
Saksa FV	99	129	157	197	212	246	273	308
Prantsusmaa	119	128	136	164	188	211	236	272
Itaalia	125	148	173	203	225	291	355	384

Tabel 7

Tähtsamate riikide ja riikide gruppide osatähtsus kapitalistliku maailma tööstustoodangus (%-des).

Riigid ja riikide grupid	1937	1948	1958	1964
Kogu kapitalistlik maailm	100,0	100,0	100,0	100,0
Tööstuslikult arenenud kapitalistlikud maad,	93,0	92,0	90,5	89,4
sealhulgas:				
Lääne-Euroopa	42,2	31,0	35,6	34,6
Suurbritannia	14,4	11,3	9,9	8,6
Saksa FV	8,8	3,6	8,9	9,0
Prantsusmaa	5,0	3,9	5,0	4,9
Itaalia	3,4	2,6	3,6	4,1
Ameerika Ühendriigid	41,2	53,9	46,1	44,2
Kanada	2,3	3,3	3,4	3,7
Jaapan	2,6	1,0	3,1	5,4
Arenevad maad,	7,0	8,0	9,5	10,6
sealhulgas:				
Ladina-Ameerika	3,3	3,8	4,2	3,8
Aasia	2,4	1,9	2,3	2,6

Tabel 8

Naftatoodang 1964. a.

(Riigid toodanguga üle 10 milj. t.)

Riigid	Toodang (milj. t)	Osatähtsus maailmatoodangust (%-des)
Kogu maailm, sealhulgas:	1405	100,0
Ameerika Ühendriigid	379	27,1
NSV Liit	224	16,0
Venetsueela	177	12,7
Kuveit	106	7,6
Saudi Araabia	86	6,1
Iraan	83	5,9
Iraak	60	4,3
Liibüa	41	2,9
Kanada	38	2,7
Alžeeria	26	1,8
Indoneesia	22	1,6
Mehhiko	17	1,2
Argentiina	15	1,1
Rumeenia	12	0,9
Katar	10	0,7

Tabel 9

Söetoodang 1964. a.

(Riigid toodanguga üle 50 milj. t.) [1]

Riigid	Toodang (milj. t)	Osatähtsus maailmatoodangus (%-des)	Toodang elaniku kohta (kg)
Kogu maailm, sealhulgas:	2900	100,0	900
NSV Liit	554	19,1	2430
Ameerika Ühendriigid	450	15,5	2350
Hiina Rahvavabariik (1960. a.)	425	14,7	600
Saksa DV	259	8,9	15000
Saksa FV	253	8,7	4470
Suurbritannia	197	6,9	3670
Poola	138	4,8	4410
Tšehhoslovakkia	104	3,6	7370
India	64	2,2	140
Prantsusmaa	55	1,9	1130
Jaapan	1	1,8	520

1. Kogutoodang elaniku kohta on antud tabelis naturaalkütuses, ilma tingkütusesse (kivisüsi põlemissoojusega 7000 kcal/kg) ümber arvestamata. Maade osas, kus kaevandatakse ainult või peaaegu ainult kivisütt, ümberarvestamine tingkütusesse peaaegu või üldse ei muuda antud tabeli andmeid. Maades, kus pruunsöe toodang on küllalt suur, vähenevad mõnevõrra ümberarvestamise puhul tingkütusesse üldise toodangu ja iga elaniku kohta antud toodangu näitajad. Maades, kus peamiseks on pruunsöe tootmine, võivad olla erinevused naturaalnäitajates ja tingkütuses toodud näitajate vahel vägagi tunduvad. Näiteks söetoodang SDV-s, ümberarvestatuna kivisöeks, moodustab 84 milj. t (5000 kg elaniku kohta).

Tabel 10

Elektrienergia toodang 1964. a.

(Riigid toodanguga üle 25 mljr. kWh.)

Riigid	Toodang (mljr. kWh)	Osatähtsus maailmatoodangus (%-des)	Toodang elaniku kohta (kWh)
Kogu maailm, sealhulgas:	3100	100,0	üle 900
Ameerika Ühendriigid	1080	34,8	5618
NSV Liit	459	14,8	2017
Suurbritannia	183	5,9	3299
Jaapan	176	5,7	1608
Saksa FV	160	5,2	2520
Kanada	134	4,3	6519
Prantsusmaa	94	3,0	2325
Itaalia	74	2,4	1448
Hiina RV (1960. a.)	55	1,8	77
Saksa DV	51	1,7	2967
Rootsi	45	1,5	5323
Norra	44	1,4	11058
Poola	41	1,3	1303
Tšehhoslovakkia	32	1,0	2275
Austraalia	32	1,0	2797
Hispaania	30	1,0	830
India	29	0,9	62
Brasiilia	29	0,9	357
Lõuna-Aafrika Vabariik	28	0,9	1654

Tabel 11

Terasetoodang 1964. a.

(Riigid toodanguga üle 5 milj. t.)

Riigid	Toodang (milj. t)	Osatähtsus maailmatoodangus (%-des)	Toodang elaniku kohta (kg)
Kogu maailm, sealhulgas:	430	100,0	120
Ameerika Ühendriigid	115	26,8	599
NSV Liit	85	19,8	373
Jaapan	40	9,3	411
Saksa FV	37	8,6	629
Suurbritannia	27	6,3	482
Prantsusmaa	20	4,7	409
Hiina Rahvavabariik (1959. a.)	13	3,0	20
Itaalia	10	2,3	191
Poola	9	2,1	275
Belgia	9	2,1	836
Tšehhoslovakkia	8	1,9	596
Kanada	8	1,9	392
India	5	1,2	13
Austraalia	5	1,2	399

Tabel 12

Tähtsamate keemiasaaduste toodang 1963.—1964. a.

Riigid	Väävelhape (milj. t)	Mineraal-väetised (milj. t)	Keemilised kiudained (tuh. t)	Plastmassid (tuh. t)
Ameerika Ühendriigid	19,0	39,0	1400	4200
NSV Liit	7,6	25,6	361	720
Jaapan	5,4	5,1	800	1716
Suurbritannia	3,1	4,7	355	833
Saksa FV	2,9	14,6	437	1738
Itaalia	2,7	2,5	310	740
Prantsusmaa	2,7	13,2	241	611

Tabel 13

Puuvillase riide toodang 1963.—1964. a.

Riigid	Toodang (mljr. m^2)	Toodang elaniku kohta (m)
Ameerika Ühendriigid	8,6	45,3
NSV Liit	5,4	25,5
India	4,6	10,0
Hiina Rahvavabariik (1955. a.)	3,6	5,0
Jaapan	3,0	30,6
Prantsusmaa	1,3	27,4
Saksa FV	1,1	19,9
Itaalia	1,0	19,0
Suurbritannia	0,9	17,5
Poola	0,8	24,4
Pakistan	0,7	6,7
Araabia ÜV	0,6	21,0

Tabel 14[1]

Mõnede riikide kõlvikute struktuur.

Riigid	Kogu maafond		Põllumajanduslik maa			Mets	Kõlbmatu ja kasutamata maa
	milj. ha	%	Kokku	sealhulgas: põllumaa	sealhulgas: heina-, karjamaa		
			%-des kogu maafondist				
Kanada	996	100	6	4	2	36	58
Brasiilia	851	100	15	2	13	58	27
Austraalia	770	100	50	3	47	5	45
Ameerika Ühendriigid[2]	770	100	74	21	53	16	10
India	328	100	48	45	3	14	38
Prantsusmaa	55	100	61	39	22	21	18
Poola	31	100	65	52	13	25	10
Itaalia	30	100	73	54	19	20	7
Suurbritannia	24	100	80	30	50	6	14
Saksa FV	24	100	60	36	24	30	10
Tšehhoslovakkia	13	100	58	43	15	33	9
Taani	4	100	73	65	8	10	17

[1] Maafondi hulka pole arvatud siseveed, mistõttu maafondi suurus on väiksem vastava riigi territooriumi suurusest.

[2] Põhiterritoorium ilma Alaskata ja Havai saarteta.

Tabel 15

Nisu kogusaak ja külvipind 1962. a.

(Riigid toodanguga üle 3 milj. t.)

Riigid	Kogusaak (milj. t)	Külvipind (milj. ha)
Maailm kokku, sealhulgas:	260,5	208,6
NSV Liit	70,8	67,4
Ameerika Ühendriigid	29,7	17,8
Hiina Rahvavabariik (1958. a.)	28,9	26,6
Kanada	15,2	10,9
Prantsusmaa	13,9	4,6
India	11,8	13,5
Itaalia	9,5	4,6
Türgi	8,6	7,9
Austraalia	8,2	6,4
Argentiina	4,9	4,2
Hispaania	4,9	3,8
Saksa FV	4,6	1,3
Rumeenia	4,1	3,0
Pakistan	4,1	4,7
Suurbritannia	3,7	0,7
Jugoslaavia	3,5	2,0

Tabel 16

Maisi kogusaak ja külvipind 1962. a.

(Riigid toodanguga üle 3 milj. t.)

Riigid	Kogusaak (milj. t)	Külvipind (milj. ha)
Maailm kokku,	211,3	102,4
sealhulgas:		
Ameerika Ühendriigid	92,6	23,7
NSV Liit	23,5	37,1
Brasiilia	9,0	6,8
Mehhiko	5,5	6,4
Rumeenia	5,1	3,3
Argentiina	5,1	2,6
Lõuna-Aafrika Vabariik	4,9	3,8
Jugoslaavia	4,6	2,5
Itaalia	3,9	1,1
India	3,8	4,3
Ungari	3,2	1,3

Tabel 17

Riisi kogusaak ja külvipind 1962. a.

(Riigid toodanguga üle 2 milj. t.)

Riigid	Kogusaak (milj. t)	Külvipind (milj. ha)
Maailm kokku,	247,5	121,4
sealhulgas:		
Hiina Rahvavabariik (1958. a.)	113,7	32,7
India	51,4	32,6
Jaapan	16,3	3,3
Pakistan	14,4	9,8
Indoneesia	14,3	7,3
Tai	8,9	6,2
Birma	7,2	4,6
Vietnami Demokraatlik Vabariik	5,7	2,4
Brasiilia (1961. a.)	5,3	3,0
Filipiinid	4,0	3,2
Ameerika Ühendriigid	2,9	0,7

Tabel 18

Puuvilla kogusaak ja külvipind 1962. a.

(Riigid toodanguga üle 2 milj. t.)

Riigid	Kogusaak (tuh. t)	Külvipind (milj. ha)
Maailm kokku, sealhulgas:	11500	34,9
Ameerika Ühendriigid	3187	6,4
Hiina Rahvavabariik (1958. a.)	2100	5,7
NSV Liit	1556	2,4
India	976	6,4
Brasiilia	499	3,2
Mehhiko	492	0,8
Araabia Ühinenud Vabariik	455	0,7
Pakistan	347	1,3
Türgi	217	0,7
Sudaan	184	0,5
Süüria	157	0,3
Peruu	130	0,2
Argentiina	108	0,5
Hispaania	106	0,3

Tabel 19

Veiste, sigade ja lammaste arv 1961. a. või 1962. a.

(Riigid, kus loomade arv antud liigis on üle 10 miljoni.)

Riigid	Veised	Sead	Lambad	Riigid	Veised	Sead	Lambad
	miljonites peades				miljonites peades		
Maailm kokku, sealhulgas:	949,2	547,8	990,0	Lõuna-Aafrika Vabariik	12,3	—	37,8
India	175,6	4,9	40,3	Türgi	12,1	—	34,5
Ameerika Ühendriigid	99,5	57,0	31,3	Suurbritannia	11,0	6,7	29,5
NSV Liit	87,0	70,0	139,7	Kanada	10,9	5,7	1,2
Brasiilia	76,2	52,0	18,2	Poola	9,6	13,6	3,3
Hiina Rahvavabariik (1957. a.)	65,4	146,0	98,6	Uruguai	8,8	—	21,3
Argentiina	44,0	3,4	47,0	Uus-Meremaa	6,6	—	49,0
Pakistan	24,1	—	6,6	Jugoslaavia	5,9	5,2	11,1
Mehhiko	22,5	9,4	17,5	Iraan	5,2	—	30,0
Etioopia	21,0	—	19,9	Rumeenia	4,7	4,7	12,3
Prantsusmaa	20,6	9,1	9,1	Peruu	3,8	—	16,0
Austraalia	18,0	1,7	152,7	Hispaania	3,8	2,9	22,6
Kolumbia	15,6	1,5	6,3	Maroko	2,5	—	10,3
Saksa FV	13,3	16,9	1,1	Bulgaaria	1,6	2,6	10,2
				Mongoolia Rahvavabariik	1,6	—	11,8

Tabel 21

Raudteede pikkus ja tihedus.

Riigid	Raudteede pikkus (km)	Raudteevõrgu tihedus (km/100 km²)	Riigid	Raudteede pikkus (km)	Raudteevõrgu tihedus (km/100 km²)
Nõukogude Liit	127100	0,6	**Aafrika**	74000	0,2
Euroopa välisriigid	312000	6,2	Alžeeria	4400	0,2
Belgia	4900	16,0	Araabia Ühinenud Vabariik	4800	0,5
Bulgaaria	5700	5,1	Etioopia	1000	0,1
Jugoslaavia	11900	4,5	Gaana	950	0,4
Itaalia	21200	7,1	Ginea	660	0,3
Poola	26800	8,6	Kongo	5400	0,2
Prantsusmaa	38600	7,0	Lõuna-Aafrika Vabariik	23800	1,8
Rumeenia	11000	4,6	Liibüa	360	0,03
Saksa DV	16200	15,0	Maroko	2500	0,6
Saksa FV	30600	12,3	Nigeeria	2800	0,4
Soome	5300	1,6			
Suurbritannia	29600	12,1	**Põhja-Ameerika**	404000	2,0
Tšehhoslovakkia	13100	10,3	Kanada	70600	0,7
Ungari	10000	10,8	Ameerika Ühendriigid	333700	3,6
Aasia välisriigid	163000	0,6	**Ladina-Ameerika**	140000	0,7
Hiina Rahvavabariik (1958. a.)	31200	0,3	Argentiina	43900	1,5
India	56700	1,7	Brasiilia	37400	0,4
Indoneesia	6300	0,4	Kuuba	5700	5,0
Iraan	2600	0,2	Mehhiko	23500	1,2
Jaapan	28100	7,1	Tšiili	7700	1,0
Mongoolia Rahvavabariik	1400	0,1	**Austraalia ja Okeaania**	50000	0,6
Pakistan	11300	1,2	Austraalia Liit	42100	0,6
Türgi	7700	1,0	Uus-Meremaa	5000	0,3
			Kogu maailm	1 196 000	0,9

Tabel 20

Kapitalistlike riikide merekaubalaevastik.

Riigid	Laevastiku tonnaaž (milj. t)	
	1938. a.	1964. a.
Ameerika Ühendriigid	11,4	22,4
Suurbritannia	17,7	21,5
Norra	4,6	14,5
Libeeria	—	14,5
Jaapan	5,0	10,8
Kreeka	1,9	6,9
Itaalia	3,3	5,7
Prantsusmaa	2,9	5,1
Holland	2,9	5,1
Saksa FV	—	5,2
Panama	0,6	4,3
Rootsi	1,6	4,3

Tabel 22

Tähtsamate tööstustoodete toodangu aasta keskmine absoluutne juurdekasv ja aasta keskmine kasvutempo NSV Liidus ning Ameerika Ühendriikides 1951.—1963. a.

Tooteliigid	Mõõtühik	NSV Liit	Am. Üh.	Protsentides	
				NSV Liit	Am. Üh.
Elektrienergia	mljr. kWh	23,0	47,6	12,2	7,6
Süsi (ümberarvestatult kivisöele)	milj. t	18,6	−5,8	5,8	−1,2
Nafta	milj. t	12,9	8,1	13,9	2,6
Gaas	mljr. m^3	6,6	16,7	23,0	6,0
Rauamaak	milj. t	7,5	−2,0	10,0	−2,3
Teras	milj. t	4,1	0,9	8,6	0,9
Mineraalväetised	milj. t	1,1	1,6	10,4	6,2
Traktorid	tuh. tükki	32,8	8,5	8,0	1,4
Tsement	milj. t	3,9	1,6	14,8	3,3
Puuvillane riie	milj. m^2	191	—48,8	4,8	−0,6
Villane riie	milj. jooksv. m	16,5	−12,9	6,9	−3,8
Nahkjalatsid	milj. paari	20,0	5,3	6,5	1,0
Peensuhkur	tuh. t	231	123	6,2	3,4
Loomarasv	tuh. t	31	−6,9	4,8	−0,95

Märkus: Miinusmärk numbrite ees tähendab nimetatud toodangu vähenemist Ameerika Ühendriikides.

Tabel 23

Tööstuse ja põllumajanduse osatähtsus nende harude kogutoodangust Euroopa välisriikide hulka kuuluvates sotsialistlikes maades (%-des).

Riigid	Tööstuse osatähtsus		Põllumajanduse osatähtsus	
	enne sõda	1961. a.	enne sõda	1961. a.
Poola	47	80	53	20
Saksa DV	75	88	25	12
Tšehhoslovakkia	57	86	43	14
Ungari	42	71	58	29
Rumeenia	40	67	60	33
Bulgaaria	25	71	75	29
Jugoslaavia	—	67	—	33
Albaania	10	61	90	39

Tabel 24

Mõnede tööstustoodete liikide tootmine Euroopa välisriikide hulka kuuluvates sotsialistlikes maades Teise maailmasõja eel ja 1964. a.

Riigid	Süsi (milj. t)		Elektrienergia (mljr. kWh)		Teras (milj. t)	
	sõjaeelne aasta	1964. a.	sõjaeelne aasta	1964. a.	sõjaeelne aasta	1964. a.
Poola	36,0	137,7	3,6	40,6	1,5	8,6
Saksa DV	104,6	259,0	14,0	51,0	1,2	3,9
Tšehhoslovakkia	34,7	103,9	4,1	32,0	2,3	8,4
Ungari	9,4	31,5	1,4	10,6	0,6	2,4
Rumeenia	2,8	11,1	1,1	13,8	0,3	3,0
Bulgaaria	2,2	25,5	0,3	8,7	—	0,5
Jugoslaavia	5,8	29,6	1,1	14,2	0,2	1,7

Tabel 25

Kütuse ja energia tootmise struktuur Euroopa välisriikide hulka kuuluvates sotsialistlikes maades 1963.—1964. a. (%-des).

Riigid	Süsi	Nafta ja gaas	Hüdroenergia	Muud liigid	Kokku
Poola	96	1	—	3	100
Saksa DV	99	—	1	—	100
Tšehhoslovakkia	94	3	2	1	100
Ungari	79	18	—	3	100
Rumeenia	13	82	2	3	100
Bulgaaria	82	3	5	10	100

Riigid	Eksport					
	Peamised tööstuskaubad	%-des kogu eksportidst	Peamine tööstuslik tooraine	%-des kogu eksportidst	Põllumajandussaadused	%-des kogu eksportidst
Rootsi	Kuullaagrid, kvaliteetteras, merelaevad, elektriseadmed	39	Tselluloos, paber, saematerjalid, rauamaak	36	Piimasaadused	5
Norra	Keemilised väetised	10	Rikastatud maagid ja metallid, puukiud, paber, tselluloos	60	Kala ja kalatooted, vaalarasv	8
Taani	Masinad toiduainete ja tsementitööstuse jaoks, laevad	15	Tsement	10	Või, juust, munad, tapetud linnud, liha, elusloomad, kala, taimevõi	75
Island	—	—	—	—	Kala ja kalatooted. Lambaliha ja -vill, nahk	90 10
Iirimaa	Tekstiil-, peamiselt linatooted	10	—	—	Elusloomad, piimatooted	90
Belgia	Põllumajandusmasinad, transpordiseadmed, tekstiiltooted	38	Valtsmetall, värvilised ja mustmetallid	45	—	—
Holland	Elektrotehnilised ja raadiotööstuse tooted, laevad	25	Paber, kartong, lina, naftasaadused	20	Või, juust, piim, liha, munad, kala, kakao, lilled, lillsibulad	40

riikide ekspordi ja impordi struktuur.

Muud kaubad (%-des kogu ekspordist)	Import						
	Peamised tööstuskaubad	%-des kogu impordist	Peamine tööstuslik tooraine	%-des kogu impordist	Põllumajandussaadused	%-des kogu impordist	Muud kaubad (%-des kogu impordist)
20	Riie, seadmed, ja masinad, autod	33	Nafta, naftatooted, koks, mustmetallid, tekstiiltooted	23	Teravili, puuvili, tubakas, loomasööt	18	26
8	Laevad, masinad, metalltooted, keemiasaadused, tekstiiltooted	45	Maagid, naftasaadused, kivisüsi	43	Teravili	12	—
—	Tööstusseadmed, põllumajandusmasinad, autod	35	Nafta, kivisüsi, metallid, väetised	50	Teravili, loomasööt (õlikoogid, sojaoad, mais), kohv, tee, tubakas, puuvili	15	—
—	Tööstustooted, mitmesugused seadmed, masinad	40	Süsi, nafta, naftasaadused, ehitusmaterjalid	35	Teravili, kartul, sool	35	—
—	Masinad, tekstiilkaubad	40	Süsi, nafta, rauamaak, mets	15	Teravili, margariin, loomasööt	30	15
17	Mitmesugused masinad, autod, tööstusseadmed	24	Süsi, nafta, maagid, vill, puuvill, vask, mets	45	Teravili, piimatooted	20	11
15	Autod, tööstusseadmed	20	Teras, malm, värvilised metallid, nafta, kivisüsi, mets, kautšuk	45	Teravili, taimerasvad	25	10

Riigid	Eksport					
	Peamised tööstuskaubad	%-des kogu eksportidist	Peamine tööstuslik tooraine	%-des kogu eksportidist	Põllumajandussaadused	%-des kogu eksportidist
Luksemburg	Elektriseadmed, metalltooted	25	Teras, malm, valtsmetall, rauamaak	60	Puuvili, moseli veinid, õlu	10
Austria	Energeetilised jõuseadmed, elektrotehnilised tooted, tekstiiltooted	50	Valtsmetall, malm, teras, alumiinium, metsatööstuse toodang	30	—	—
Šveits	Masinad, täppisseadised, kellad, keemiakaubad, elektrienergia	95	—	—	—	—
Hispaania	—	—	Elavhõbe, plii, tsingimaak	15	Oliivid, oliiviõli, tsitrusviljalised, viinamari, mandlid, banaanid, nisu, riis, kork, vein	75
Portugal	Puuvillased jt. kangad, metsakeemiasaadused	30	Kork	25	Kalakonservid, vein	25
Kreeka	—	—	Mangaani-, kroomi-, raua-, tsingi- ja pliimaak, boksiit, püriit	25	Tubakas, rosinad, värske ja kuivatatud puuvili, oliivid ja oliiviõli, tsitrusviljalised, käsnad, nahk	65

Muud kaubad (%-des kogu eksportidist)	Import						
	Peamised tööstuskaubad	%-des kogu importidist	Peamine tööstuslik tooraine	%-des kogu importidist	Põllumajandussaadused	%-des kogu importidist	Muud kaubad (%-des kogu importidist)
5	Seadmed kaevanduste jaoks, kangad	20	Kivisüsi koks	35	Teravili	30	15
—	Põllumajandus- ja tekstiilimasinad, autod	37	Kivisüsi, koks, boksiit, puuvill, vill, kautšuk	33	Teravili, köögi- ja puuvili, loomasööt	30	10
5	Tööpingid, elektrimootorid, autod	30	Metallid, süsi, koks, nafta ja naftasaadused, vill, siid, puuvill, puukiud	40	Teravili, juur- ja puuvili, loomasööt	25	5
10	Masinad, autod, keemiakaubad	35	Nafta, naftaproduktid, mitmesugused metallid, tselluloos, puuvill, lämmastikväetised	50	—	—	15
20	Masinad, autod	30	Nafta ja naftasaadused, kivisüsi, terasetooted, puuvill	18	Teravili, nisujahu	15	25

Tabel 26

Masinaehituse osatähtsus tööstuse kogutoodangus (%-des).

Riigid	Sõjaeelne aasta	1963. a.
Poola	7	23
Saksa DV	22	36
Tšehhoslovakkia	24	32
Ungari	17	27
Rumeenia	10	27
Bulgaaria	2	17
Jugoslaavia	11	25
Korea Rahvademokraatlik Vabariik	2	23

Tabel 27

Euroopa välisriikide hulka kuuluvate sotsialistlike maade ekspordi ja impordi struktuur 1964. a. (%-des).

Riigid	Eksport				Import			
	Masinad ja seadmed	Kütus ja tooraine	Toidukaubad	Mittetoidukaubad	Masinad ja seadmed	Kütus ja tooraine	Toidukaubad	Mittetoidukaubad
Poola	33	36	19	12	31	49	15	5
Saksa DV	48	33	3	15	12	59	24	5
Tšehhoslovakkia	48	28	5	19	26	51	19	4
Ungari	34	25	21	20	29	57	9	5
Rumeenia	16	53	23	8	42	48	4	8
Bulgaaria	21	34	43	2	44	44	6	6
Jugoslaavia	12	42	24	22	22	63	10	5

OSKUSSÕNADE SELETUSED.

Absoluutne monarhia — ladinakeelsest sõnast *absolutus* — tingimatu, piiramatu, ja kreekakeelsest sõnast *monarchia* — ainuvalitsus. Kapitalistliku riigi valitsusvorm, kus kõrgeim võim kuulub täielikult ühele isikule (monarhile).

Agraarsuhted — sotsiaalsed klassisuhted põllumajanduses töötavate inimeste vahel. Need määrab esmajoones asjaolu, kellele kuulub maa ja kes sellel töötab. Kapitalistlikes riikides kuulub suurem osa maast suurmaaomanikele, kes ekspluateerivad palgatöölisi või väiketalupoegi.

Aktiivne rahvastik — elanikkond, kes peab ennast ülal oma tegevusest saadud sissetulekutest. Kapitalistlikes maades hõlmab aktiivne rahvastik ka neid isikuid, kes ei tööta, kuid kellel on iseseisev sissetulek (näit. panka paigutatud kapitalilt jne.).

Animism — ladinakeelsest sõnast *anima* — hing. Loodusrahvaste ettekujutus sellest, et igal esemel on hing. Loodust jumalustavad vanad uskumused, mis on mõningate hõimude ja rahvaste juures säilinud tänapäevani.

Arahhis — maapähkel ehk hiina pähkel, õlitaim kaunviljaliste sugukonnast. Maa sees valmivaid vilju tarvitatakse toiduks ja arahhiseõli saamiseks. Kasvatatakse troopilistes ja subtroopilistes maades.

Assimilatsioon — ladinakeelsest sõnast *assimilatio* — sarnastamine, sarnastumine. Tähendab geograafias ja etnograafias eri rahvaste või rasside segunemist ja kokkusulamist.

Bataat ehk magus kartul. Taim kassitapuliste sugukonnast, mille jahuseid juuremugulaid tarvitatakse toiduks, samuti valmistatakse neist jahu ja tärklist. Kasvatatakse troopilistes ja subtroopilistes maades.

CENTO — Suurbritannia ja Ameerika Ühendriikide initsiatiivil 1955. a. loodud agressiivse bloki nimetuse lühend. Loomise perioodil nimetati seda Bagdadi paktiks ning sellesse kuulusid Suurbritannia, Türgi, Iraan, Iraak ja Pakistan. Pärast revolutsiooni Iraagis 1959. a. astus Iraak paktist välja ja viimane nimetati ümber CENTO-ks, mis tuleneb ingliskeelsest nimetusest *Central Treaty Organization.*

Demarkatsioonijoon — prantsuskeelsest sõnast *démarcation* — piiristamine. Piirivöönd kahe naaberriigi vahel, mis on määratud kindlaks lepingu alusel.

Diskriminatsioon — ladinakeelsest sõnast *discriminatio* — eraldamine, lahutamine. Mingi riigi õiguste vähendamine, osa kapitalistliku riigi rahvastiku rõhumine rassiliste tunnuste järgi (rassiline diskriminatsioon), samuti poliitilistel ja muudel kaalutlustel.

Disproportsioon — ladinakeelsest sõnast *proportio* — võrdsus ja eesliitest *dis*, mis annab sõnale vastupidise tähenduse. Ebavõrdsus. Kasutatakse väga ebaühtlaselt arenenud mitmesuguste majandusharude (tööstusharude jne.) märkimiseks.

Dominioon — ingliskeelsest sõnast *dominion* — valdus, võim. Briti impeeriumi koostisosa (endine asumaa), kellel on oma parlament ja valitsus. Otsustab iseseisvalt välis- ja sisepoliitilisi küsimusi, kuid on säilitanud metropoliga majanduslikud sidemed.

Eelsadam (avanport). Jõgede suudmetes paiknevatesse suurtesse meresadamatesse ei saa suured ookeanilaevad madalvee ajal alati sisse sõita. Seetõttu on neil sageli eelsadam, mis asub merele lähemal.

Eksport — ladinakeelsest sõnast *exportare* — välja vedama. Kaupade (või kapitali) väljavedu teistesse maadesse.

Ekstensiivne põllumajandus — ladinakeelsest sõnast *extensivus* — laiendav. Majapidamine, kuhu on mahutatud vähe kapitali, mehhaniseerimise tase on madal ja loodetakse rohkem maa looduslikule viljakusele. Võrreldes intensiivse põllumajandusega on kultuuride hektarisaak ja kariloomade toodang 1 ha söödakõlviku kohta tublisti madalam.

Emigratsioon — ladinakeelsest sõnast *emigrare* — välja rändama. Inimeste ümberasumine maalt, kus nad on sündinud või kaua elanud, teisele maale. Emigrantide tagasipöördumist kodumaale nimetatakse reemigratsiooniks.

Epizoootia — kreekakeelsetest sõnadest *epi* — juures, *zōon* — loom. Loomataudi ulatuslik levik. Hõlmab laialdasi alasid, mõnikord terveid riike.

Etniline — kreekakeelsest sõnast *ethnikos* — teatava rahvaga seoses olev. Rahvastiku etniline koosseis — rahvastiku koosseis rahvuste järgi.

Gaoljan — sorgo põuakindel ja kõige soojalembesem vorm. Tarvitatakse toiduks tangude ja jahuna, samuti valmistatakse temast piiritust ja tärklist. Kuni 4 m pikkused varred lähevad loomasöödaks; sageli kasutatakse ka katusekatte materjaliks ja kütuseks. Gaoljani kasvatatakse rohkesti Hiinas, Koreas ja Jaapanis.

Hooldusalune territoorium — Ühinenud Rahvaste Organisatsiooni eestkoste (hoolduse) all olev maa. Vastavalt ÜRO põhikirjale on eestkostmise ülesandeks, mis on usaldatud ühele ÜRO liikmesriigile, kaasa aidata hooldatava territooriumi majanduslikule ja sotsiaalsele arenemisele, kuni ta saavutab sõltumatu riigi õigused.

Immigratsioon — ladinakeelsest sõnast *immigrare* — sisse rändama. Sisseränne. Teise riigi kodanike alaliselt või pikemaks ajaks elama asumine mingile maale.

Import — ladinakeelsest sõnast *importare* — sisse vedama. Kaupade (või kapitali) sissevedu välismaalt.

Intensiivne põllumajandus — ladinakeelsest sõnast *intensio* — pingutus. Põllumajanduslik tootmine, kus mehhaniseerimise, keemiseerimise ja muude agrotehniliste võtete abil on saavutatud kõrge tööviljakus, on langenud toodangu omahind ning kasvanud kultuuride saak 1 ha põllumaa kohta ja loomakasvatuse toodang 1 ha põllumajandusliku maa kohta.

Istandus. Koloniaalsetes ja majanduslikult nõrgalt arenenud maades nimetatakse istanduseks harilikult välismaalasest omanikule kuuluvat suurmajandit, kus kasutatakse kohalike elanike pool-orjatööd.

Jams — troopikas ja lähistroopikas kasvav rohttaim, mille juuremugulaid tarvitatakse toiduks, sarnaselt kartuliga. Mõnikord nimetatakse jamssi ekslikult bataadiks, kuna maitselt on nad üsna sarnased. Tegelikult on nad aga eri taimed.

Kabotaaž — prantsuskeelsest sõnast *cabotage* — rannasõit. Kaupade ja reisijate vedu sama riigi sadamate vahel. Eristatakse suurkabotaaži (laevaliiklus eri merede, lahtede sadamate vahel) ja väikekabotaaži (laevaliiklus ühe mere sadamate vahel).

Kogutoodang — ettevõtete poolt teatud ajavahemikul (aasta, kvartal, kuu) väljalastud toodangu üldmaht rahalises väljenduses. Teatud tööstusharu kõigi ettevõtete kogutoodangu summa moodustab selle haru kogutoodangu, kõigi harude kogutoodangu summa aga tööstuse kogutoodangu. Rahvamajanduse kogutoodang hõlmab kõigi majandusharude kogutoodangu.

Põllumajanduse kogutoodangus eristatakse kaubatoodangut, s. o. seda toodangu osa, mis suunatakse turule, ning toodangut, mida tootjad ise tarvitavad endale toiduks.

Koloonia — ladinakeelsest sõnast *colonia* — asundus, asula. Nii nimetati antiikajal vallutajate asulaid võidetud maadel. Hiljem hakati kolooniateks nimetama imperialistlike riikide võimu all asuvaid maid, kellelt oli vägivaldselt võetud majanduslik ja poliitiline iseseisvus.

Konstitutsiooniline monarhia — ladinakeelsest sõnast *constitutio* — rajamine ja kreekakeelsest sõnast *monarchia* — ainuvalitsus. Kapitalistliku riigi valitsusvorm, kus monarhi ainuvalitsuslikku võimu piirab valitsuse seadusandlik organ (parlament, kongress, vm.).

Kontributsioon — ladinakeelsest sõnast *contributio* — maks. Rahulepingu tingimuste järgi võidetud riigi poolt võitjale riigile makstav hüvitusmaks

Kontsessioon — ladinakeelsest sõnast *concessio* — mööndus, nõustumine. Riigi poolt teatud kindlatel tingimustel (lepingu alusel) eraisikuile antud luba ekspluateerida temale kuuluvaid ettevõtteid, maavarade leiukohti, maa-alasid ja muid majanduslikke objekte.

Kopra — kookospähkli kuivatatud tuum, millest valmistatakse kookosõli. Pärast pressimist järelejäänud nn õlikoogid lähevad loomasöödaks.

Külvikontraht — valitsuse või erakompaniide ja talupoegade vahel sõlmitud leping (kontraht) teatud kindla kultuuri kasvatamise ja kogu saagi ostmise kohta.

Kütuse-energiabilanss — kütuse tulu ja kulu vahekord, väljendatuna tinglikes ühikutes — «tingkütusena», mille küttevääртus on 7000 kcal. Bilansi tulude ossa arvestatakse kogu kütus — nii see, mida kaevandatakse oma riigis, kui ka imporditud kütus, kulude hulka aga kütuse tarbijad (tööstus, transport jne.).

Latifundium — ladinakeelsetest sõnadest *latus* — suur, ulatuslik ja *fundus* — mõis. Suurmaavaldus, eraomanduses olev suurmõis, kus põllutöödel rakendatakse töötajate ekspluateerimise mitmesuguseid vorme, sealhulgas ka kapitalismieelseid (naturaalrent, teorent jne.).

Legeerivad metallid — metallid ja sulamid, mida teatud kindlas vahekorras lisatakse terasele tema omaduste parandamiseks. Kõige sagedamini kasutatakse legeerivate metallidena kroomi, niklit, titaani, vanaadiumi, volframit ja molübdeeni.

Ligniit — ladinakeelsest sõnast *lignum* — puit. Liik pruunsütt. Harilikult habras, kobe; selgesti on nähtav puidu koetis. Kasutatakse peamiselt kütusena.

Maksebilanss — vahekord teatud ajavahemikus (harilikult 1 aasta jooksul) ühe riigi poolt teistele riikidele tasutud rahaliste maksete summa ja teistelt riikidelt laekunud maksete summa vahel. Need summad hõlmavad ka kaubandusbilansi kulusid ja tulusid, makseid ja tulusid, mis on seotud laevaliiklusega, protsente laenudelt jne.

Maksebilanss on aktiivne, kui laekunud summad ületavad makseid, ning passiivne, kui maksed on suuremad kui sissetulekud.

Maniokk ehk kassaava, troopiline põõsastaim piimalilleliste sugukonnast. Troopikamaade tähtsamaid toidukultuure. Kuni 15 kg kaaluvatest mugulatest saadakse jahu ja tangu (tapiokki). Ühtlasi on ta tärklise, piirituse, glükoosi ja atsetooni tooraineks. Kasvatatakse laialdaselt Aafrikas, Kagu-Aasias ja Brasiilias.

Mestiitsid — valgete ja indiaanlaste segaverelised järglased Ameerikas.

Metropol — kreekakeelsest sõnast *metropolis* — emalinn, linnriik (Vana-Kreekas). Hiljem hakati seda terminit kasutama kolooniaid omavate imperialistlike riikide kohta.

Militariseerimine — ladinakeelsest sõnast *militaris* — sõjaline. Kapitalistliku riigi sõjalise võimsuse tugevdamise poliitika, riigi ettevalmistamine vallutussõjaks. Majanduse militariseerimine — majanduse suunamine sõjaks ettevalmistamisele, relvastuse ja muude sõjavahendite tootmise suurendamine.

Mulatid — valgete ja neegrite segaverelised järglased.

NATO — Põhja-Atlandi riikide liidu lühendatud nimetus, tuleneb ingliskeelse nimetuse *North Atlantic Treaty Organization* (Põhja-Atlandi leppeorganisatsioon) esimestest tähtedest. Imperialistlike maade agressiivne blokk, loodud Ameerika Ühendriikide eestvedamisel. 1949. a. lepingu põhjal kuuluvad organisatsiooni koosseisu 12 riiki: Ameerika Ühendriigid, Suurbritannia, Prantsusmaa, Itaalia, Kanada, Belgia, Holland, Luksemburg, Portugal, Taani, Norra ja Island. Hiljem liitusid nendega Türgi, Kreeka ja Saksa FV.

Natsionaalne tulu — kõigi tarbeesemete ja tootmisvahendite väärtus, mis on loodud rahva tööga teatud ajavahemiku jooksul, välja arvatud nende taastootmiseks kulutatud vahendid.

Natsionaliseerimine — eraomanikelt tootmisvahendite, maa, pankade ja sidevahendite riigile ülevõtmine (riigistamine).

Naturaalne rentimine — maakasutuse vorm, mille puhul renditalupoeg annab õiguse eest harida maad maaomanikule osa saagist või harib maad, mille peremees on jätnud endale.

Poolkoloonia — vormiliselt iseseisev riik, kuid faktiliselt on täielikus majanduslikus sõltuvuses ühest või mitmest imperialistlikust riigist.

Protektoraat — ladinakeelsest sõnast *protector* — kaitsja. Faktiliselt asumaa, kus kolonisaatorid säilitavad näiliselt kohaliku omavalitsuse eesotsas feodaalidega. Sellise valitsuse võim piirdub üksnes maa siseelu kitsa küsimusteringiga.

Põllumajanduse kaubatoodang — see osa viljasaagist ja loomakasvatussaadustest, mis suunatakse turule. Koos selle osaga, mille tarbivad tootjad ise, moodustab ta põllumajanduse kogutoodangu.

Rahvastiku tihedus — territooriumi asustatuse aste. Arvutatakse välja sel teel, et jagatakse riigi või mingi rajooni elanike arv selle pindalaga. Olenevalt sellest, missugune rahvastik võetakse arvutamisel aluseks, räägime rahvastiku keskmisest tihedusest $\left(\frac{\text{kogu rahvastik}}{\text{kogu pindala}}\right)$, maarahvastiku tihedusest $\left(\frac{\text{maarahvastik}}{\text{pindala ilma linnadeta}}\right)$ või põllumajandusliku rahvastiku tihedusest $\left(\frac{\text{põllumajanduslik rahvastik}}{\text{ülesharitud e. kasutatav maa}}\right)$.

Ramjee ehk hiina nõges, kiutaim nõgeseliste sugukonnast; kasvab 2—3 m kõrguseks. Ramjeekiudu kasutatakse peamiselt jämedakiulise riide ja köite valmistamiseks. Kasvatatakse rohkesti Hiinas, Jaapanis ja Kagu-Aasia maades.

Raudteevõrgu (või autoteede, siseveeteede) tihedus — teede pikkus kilomeetrites 100 või 1000 km² kohta.

Referendum — üldrahvalik küsitlus, rahva arvamuse selgitamine üldrahvaliku hääletamise teel eriti tähtsates riiklikes küsimustes.

Reservatsioon — ladinakeelsest sõnast *reservate* — säilitama. Pärisrahvaste sundasundamise ala, kuhu neid on tõrjunud kolonisaatorid.

Sambod — indiaanlaste ja neegrite segaverelised järeltulijad Ladina-Ameerikas.

SEATO — tuleneb ingliskeelse nimetuse *South East Asia Treaty Organization* esitähtedest. Ameerika Ühendriikide initsiatiivil 1954. a. loodud agressiivne sõjaline blokk. Ühendab 8 riiki: Ameerika Ühendriigid, Suurbritannia, Prantsusmaa, Austraalia, Uus-Meremaa, Pakistan, Filipiinid ja Tai.

Sisal — nimetatud nii Yukatani poolsaarel asuva Mehhiko sadama Sisal järgi. Sisal-agaavi lehtedest saadav tugev kiudaine, millest valmistatakse köit, nööri ja jämedakiulist riiet.

Suveräänne riik, suveräänsus — prantsuskeelsest sõnast *souveraineté* — täielik sõltumatus. Sõltumatu riik.

Teokraatlik monarhia — kreekakeelsetest sõnadest *theos* — jumal ja *kratos* — võim. Riigikorra vorm, kus võim kuulub vaimulikkonna peale, Vatikanis näiteks katoliku kiriku peale Rooma paavstile.

Transiit — itaaliakeelsest sõnast *transito* — üle-, läbikäik. Kaupade või reisijate läbivedu ühelt maalt teisele läbi kolmanda maa; kaubalaadungi vedu lähtepunktist sihtpunkti ilma vahepealsetes jaamades ümber laadimata.

Tšumiisa — ka itaalia hirss, taim kõrreliste sugukonnast, mida kasvatatakse laialdaselt Hiinas, Mongoolias, Koreas, Jaapanis ning mitmetes Lõuna-Aasia ja Lõuna-Euroopa maades. Jahvatatud terad tarvitatakse jahu või tangudena toiduks; osaliselt (koos haljasmassiga) lähevad nad loomasöödaks.

Täielik metallurgiatsükkel hõlmab kaasaegses metallurgias kolm tootmisprotsessi: malmi sulatamine, terase sulatamine ja valtsimine, mille puhul teras muudetakse teraslehtedeks, -taladeks, -relssideks, -traadiks jne.

Töötlev metallurgia — metallisulatus martäänahjudes, kusjuures tooraineks pole mitte malm, vaid vanametall (terasevalu jäätmed, mahakantud masinad, seadmed jm.).

Väliskaubanduse bilanss — maa impordi ja ekspordi väärtuse suhe teatud perioodi (harilikult aasta) vältel. See bilanss võib olla aktiivne, mille puhul eksport ületab impordi, ja passiivne, kui import on ekspordist suurem.

SISUKORD.

Lk.

Sissejuhatus 3

Üldine ülevaade.

Maailma poliitiline kaart 5
Maailma rahvastik 10
Maailmamajandus. Rahvusvaheline geograafiline tööjaotus . . . 16
Tööstus 27
Põllumajandus 36
Transport. Majanduslikud välissidemed 42

Euroopa.

Sotsialistlikud riigid

- Poola Rahvavabariik 48
- Saksa Demokraatlik Vabariik 61
- Tšehhoslovakkia Sotsialistlik Vabariik 74
- Ungari Rahvavabariik 85
- Rumeenia Sotsialistlik Vabariik 93
- Bulgaaria Rahvavabariik 100
- Jugoslaavia Sotsialistlik Föderatiivne Vabariik 107
- Albaania Rahvavabariik 115
- Praktilised tööd 119

Kapitalistlikud riigid

- Suurbritannia 120
- Saksa Föderatiivne Vabariik 137
- Prantsusmaa 151
- Itaalia 165
- Soome 177

Euroopa poliitiline kaart 181

Aasia.

Sotsialistlikud riigid

- Hiina Rahvavabariik 182
- Mongoolia Rahvavabariik 199
- Korea Rahvademokraatlik Vabariik 204
- Vietnami Demokraatlik Vabariik 210

Kapitalistlikud riigid

Jaapan 217

Kagu-Aasia maad 228

Indoneesia 237
India 244
Afganistan 263
Iraan 267
Türgi 272

Edela-Aasia maad 278

Aafrika.

Üldine ülevaade 282

Aafrika poliitiline kaart 283
Rahvastik 286
Majanduse üldiseloomustus 288
Põllumajandus 290
Tööstus 296
Transport. Majanduslikud välissidemed 302

Alžeeria Demokraatlik Rahvavabariik 307
Araabia Ühinenud Vabariik 310
Gaana Vabariik 315
Ginea Vabariik 317
Mali Vabariik 319

Ameerika.

Ameerika Ühendriigid 322

Rahvastik 325
Majandus 329
Majandusrajoonid 344
Ameerika Ühendriikide majanduslikud välissidemed ja valdused . . 353

Kanada 355

Ladina-Ameerika 363

Üldine ülevaade 363

Rahvastik 366
Majanduse üldiseloomustus 371
Põllumajandus 372
Tööstus 376
Transport. Majanduslikud välissidemed 380

Kuuba Vabariik 383

Austraalia.

Austraalia Liit 390
Lisa 400
Oskussõnade seletused 425

Артемьева Александра Григорьевна
Максаковский Владимир Павлович
Раковский Сергей Николаевич
Смидович Ирина Николаевна
Соловьева Маргарита Григорьевна

ЭКОНОМИЧЕСКАЯ ГЕОГРАФИЯ ЗАРУБЕЖНЫХ СТРАН

Учебник для средней школы
Издание третье

На эстонском языке

Обложка: Р. Роос

Издательство «Валгус»
Таллин, Пярнуское шоссе, 10

*

Toimetaja M. Soosaar
Kunstiline toimetaja H. Keigo
Tehniline toimetaja S. Kohu
Korrektor H. Kull

Ladumisele antud 28. II 1966. Trükkimisele antud 29. IV 1966. Paber 60×90, 1/16. Trükipoognaid 27+ värvilised kaardid. Arvestuspoognaid 31,02. Trükiarv 10 000. Tellimise nr. 1680. Hans Heidemanni nim. trükikoda, Tartu, Ülikooli 17/19. I
Trükipaber nr. 2 — Kohila Paberivabrik.

Hind 59 kop.

6—6

KAARDID

LISA ÕPIKULE

„VÄLISRIIKIDE MAJANDUSGEOGRAAFIA“

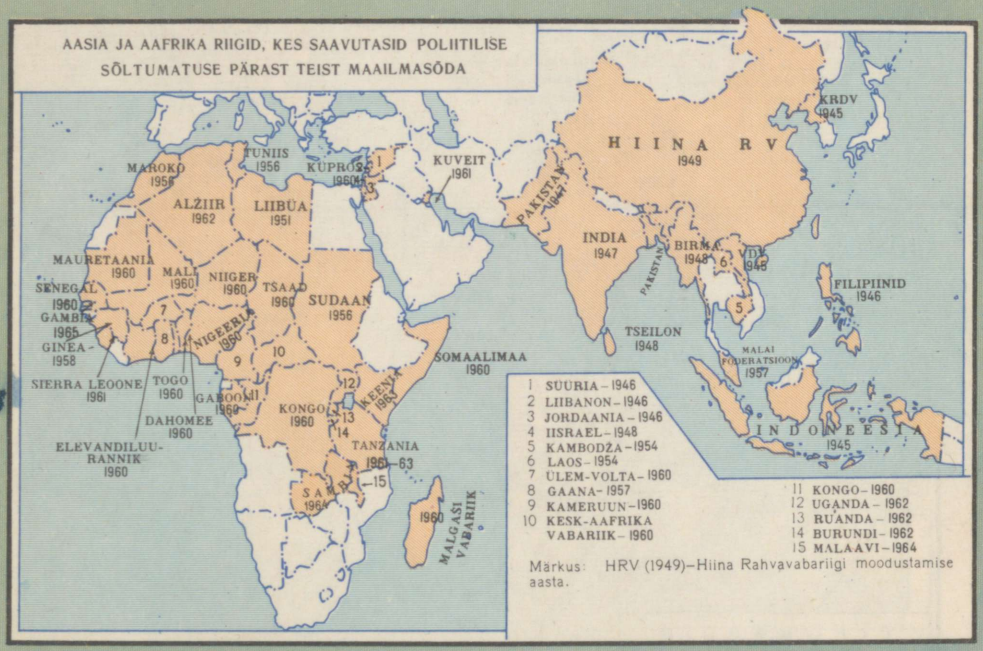

KIRJASTUS „VALGUS“ 1966

MAAILMA POLII

TINGMÄRGID

- Riigipiirid
- NSV Liidu polaarvalduste piirid
- Demarkatsioonijoon Ihdia ja Pakistani vahel Kašmiiris
- MOSKVA — Riikide pealinnad
- Aden — Koloniaalvalduste keskused
- *Kiiev* — Muud asustatud punktid

Mõõt 1:115 000 000

NUMBRITEGA ON KAARDIL MÄRGITUD

1 SENEGAL
2 SIERRA LEOONE
3 LIBEERIA
4 ELEVANDILUURANNIK
5 ÜLEM-VOLTA – WAGADUGU
6 DAHOMEE – PORTO NOVO
7 TOGO – LOME
8 KESK-AAFRIKA VABARIIK
9 SAMBIA
10 RODEESIA (Brit.) – Salisbury
10a
11
11a
12
13

Märkused: Poliitiline jaotus 1965

TILINE KAART

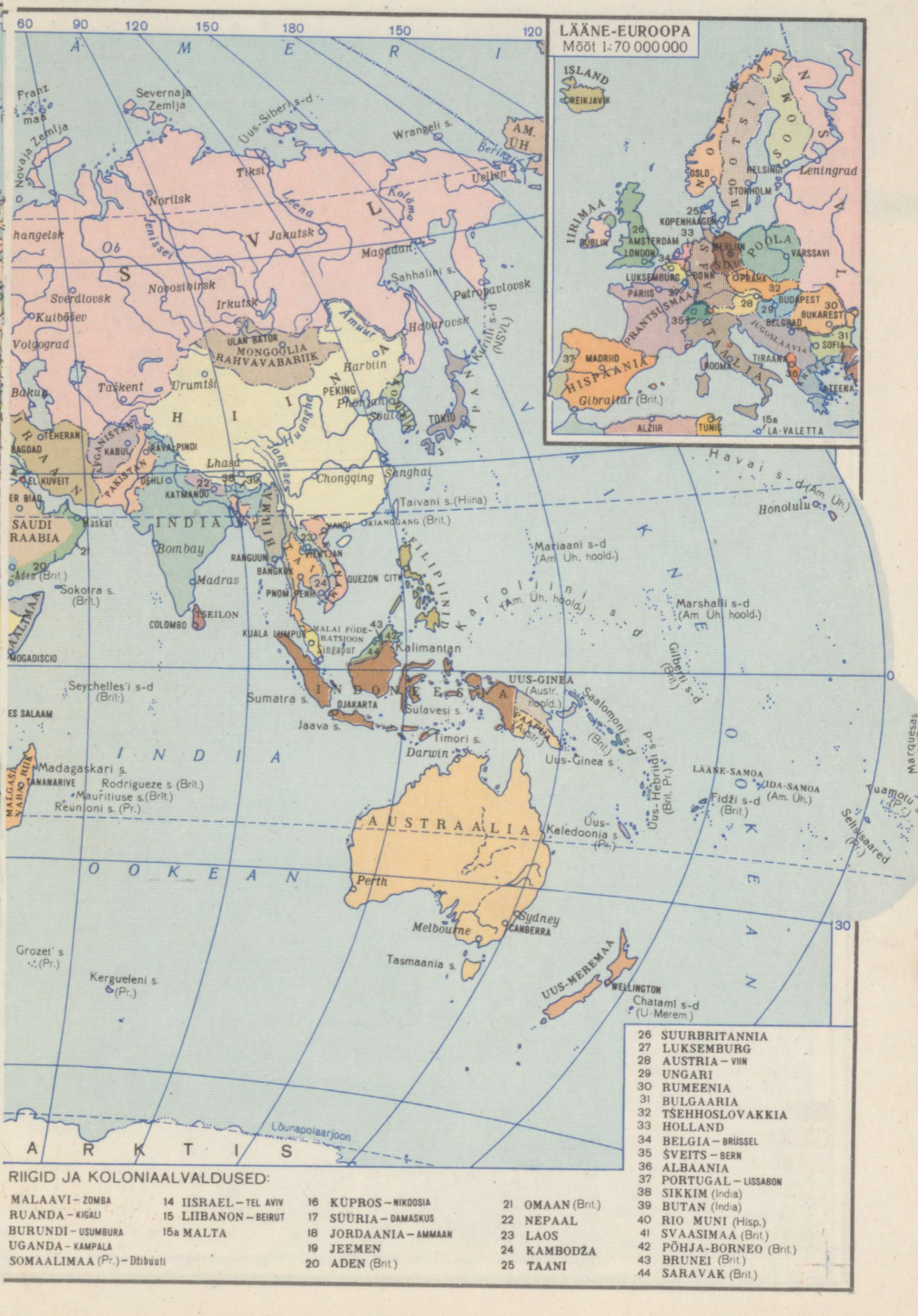

RIIGID JA KOLONIAALVALDUSED:

MALAAVI – ZOMBA
RUANDA – KIGALI
BURUNDI – USUMBURA
UGANDA – KAMPALA
SOMAALIMAA (Pr.) – Džibuuti
14 IISRAEL – TEL AVIV
15 LIIBANON – BEIRUT
15a MALTA
16 KÜPROS – NIKOOSIA
17 SÜÜRIA – DAMASKUS
18 JORDAANIA – AMMAAN
19 JEEMEN
20 ADEN (Brit.)
21 OMAAN (Brit.)
22 NEPAAL
23 LAOS
24 KAMBODŽA
25 TAANI
26 SUURBRITANNIA
27 LUKSEMBURG
28 AUSTRIA – VIIN
29 UNGARI
30 RUMEENIA
31 BULGAARIA
32 TŠEHHOSLOVAKKIA
33 HOLLAND
34 BELGIA – BRÜSSEL
35 ŠVEITS – BERN
36 ALBAANIA
37 PORTUGAL – LISSABON
38 SIKKIM (India)
39 BUTAN (India)
40 RIO MUNI (Hisp.)
41 SVAASIMAA (Brit.)
42 PÕHJA-BORNEO (Brit.)
43 BRUNEI (Brit.)
44 SARAVAK (Brit.)

RAHVASTIKU

P Õ H J A - J
Wrangeli s.
Põhjapolaarjoon
Jukon
Hudsoni laht
Grööni maa
Teravmäed
Joseph
Novaja
Leningrad
Moskva
Kiev
Harkov
Torino
Naapoli
Istanbul
Kairo
Aleksandria
Nilus
Missuuri
Montreal
Chicago
New York
Philadelphia
Mississippi
Los Angeles
Newfoundlandi s.
Kanaari s-d
Põhjapoorijoon
Menniko
Haiti s.
Rohelise neeme s-d
Caracas
Bogotá
Amasoonas
Ekvaator
Galapagose s
Lima
Rio de Janeiro
São Paulo
Lõunapöörijoon
Montevideo
Buenos Aires
Falklandi (Malviini) s-d
Lõuna-Georgia s.
Lõunapolaarjoon
A N T A R K
V A I K N E O O K E A N
A T L A N D I O O K E A N
Linnad elanike arvuga üle 1 milj.
Rahvastiku tihedus: (el. 1 km²–1)
üle 200
50–200
10–50
1–10
alla 1
Asustamata territooriumid
Mõõt 1:115 000 000

LÄÄNE-EUROOPA
Mõõt 1:70 000 000
Islandi s.
Leningrad
Glasgow
Birmingham
London
Hamburg
Berlin
Varssavi
Kiiev
Brussel
Praha
Paris
München
Wien
Budapest
Bukarest
Tokyo
Milano
Rooma
Madrid
Barcelona
Naapoli
Ateena
Ä M E R I
Severnaja Zemlja
Uus-Siberi s.-d
Wrangeli s.
Leena
Kolyma
Jenissei
Ob
Novosibirsk
Sahhalini s.
Harbin
Shenyang
Peking
Tianjin
Soul
Nagoja
Tokio
Yokohama
Kobe
Osaka
Pusan
Lüda
Tsingtao
Kiangsu
Wuhan
Nanking
Shanghai
Chengdu
Chungking
Taiwan s. (Hiina)
Xianggang (Brit.)
Guangzhou
Taskent
Lahor
Delhi
Karatsi
Ahmadabad
Kalkuta
Bombay
Haidarabad
Madras
Tseilon
Bangkok
Manila
Saigon
Kalimantani s.
Uus-Ginea s.
Saalomoni s.-d
Sumatra s.
Djakarta
Surabaja
Jaava s.
Sulavesi s.
Timori s.
Uus-Hebriidi s.-d
I N D I A
Madagaskari s.
Uus-Kaledoonia s.
O O K E A N
Sydney
Melbourne
Uus-Meremaa
Kergueleni s.
T I S
V A I K N E
O O K E A N
Havai s.-d
90
120
150
180
150
120
90
60
30
0

MAAILMA

P Õ H J A - J Ä
V A I K N E O O K E A N
A T L A N D I O O K E A N
Põhjapõlaarjoon
Berigi
ATABASKID
ALGONKINID
Newfoundlandi s.
AMEERIKLASED
Washington
Los Angeles
MEHHIKLASED
Mehhiko
Haiiti s.
Caracas
KARIIBID
BRASIILLASED
ŽEED
TUPI-GUARAANID
AROVAKID
KETŠUAD
AIMARAAD
ARGENTIINLASED
Santiago
Falklandi (Malviini) s-d
Lõunapoorijoon
Ekvaator
Galápagose s-d
Kanaari s-d
Rohelise neeme s-d
TUAREEGID
Teravmäed
Moskva
Kiiev
Ankara
Kairo
BARUNDID
BALUBAD
BAKONGOD
BEMBAD
MAKUAD
INDO-EUROOPA RÜHMKOND
SLAAVI RÜHM
1 Venelased
2 Ukrainlased
3 Valgevenelased
4 Poolakad
5 Tšehhid ja slovakid
6 Serblased, horvaadid, sloveenid jt. jugoslaavia rahvad
7 Bulgaarlased
BALTI RÜHM
8 Leedulased ja lätlased
GERMAANI RÜHM
9 Sakslased
10 Austerlased
11 Šveitslased (kaasa arvatud prantsuse ja itaalia keelt kõnelevad grupid)
12 Hollandlased ja flaamid 13 Afrikaanerid (buurid) 14 Hollandi keelt kõnelevad segagrupid
15 Rootslased
16 Norralased
17 Islandlased
18 Taanlased
19 Inglased ja šotlased
20 Ingl. pärit. austraallased
21 Ingl. pärit. uusmeremaalased
22 Ingl. pärit. kanadalased
23 Inglise keelt kõnelevad segagrupid
24 Ameerika Ühendriikide ameeriklased (sealhulgas Ameerika Ühendriikide neegrid)
KELDI RÜHM
25 Iirlased
26 Ueilslased
27 Bretoonid
ROMAANI RÜHM
28 Itaallased
29 Prantslased ja korsiklased
30 Valloonid
31 Prantsuse päritoluga kanadalased ja prantsuse keelt kõnelevad segagrupid
32 Hispaanlased, kataloonlased ja galiislased
33 Mehhiklased, kuubalased, argentiinlased, tšiillased, jt. hispaania keelt kõnelevad
Kesk- ja Lõuna-Ameerika rahvad
34 Brasiillased
35 Portugaallased
36 Rumeenlased
37 Moldaavlased
38 Kreeklased
39 Albaanlased
IRAANI RÜHM
40 Pärslased
41 Kurdid, luurid ja bahtiaarid
42 Tadžikid
43 Hasaarid
44 Afgaanid (puštunid)
45 Beludžid
INDIA RÜHM
46 Bengaalid
47 Hindustanlased ja biharid
48 Radžastanlased
49 Pandžabid
50 Gudžaratid
51 Sindhid 52 Marathid
53 Singaleesid
54 Assamlased, kašmiirlased jt. 55 Nepaallased
56 Armeenlased
KAUKAASIA RÜHMKOND
57 Grusiinlased
58 Abhaasi-adõgee rahvad
59 Dagestani rahvad (avaarlased jt.)
60 Baskid
SEMIIDI-HAMIIDI RÜHMKOND
SEMIIDI RÜHM
61 Araabia rahvad (AÜV araablased, alžeerlased jt.
62 Iisraeli juudid
63 Amharad, tigreed ja tigraid
64 Kušiidi rühma rahvad (somaalid, gallad, danakilid jt.)
65 Berberi rühma rahvad (berberid, tuareegid jt.)
66 Hausa rahvad
67 Bantu rahvad
68 Ida-bantu rahvad (tiid jt.)
69 Guurid ehk kesk-bantu rahvad (mosid, grusid jt.)
70 Lääne-bantu rahvad (fulbed, volohvid jt.)
71 Songaid
72 Mande rühmkonna rahvad (mandingod, susud jt.)

RAHVAD

LÄÄNE-EUROOPA
Mõõt 1:70 000 000
Islandi s.
London
Berliin
Varssavi
Prahg
Pariis
Budapest
Bukarest
Madrid
Rooma
Ateena
Taevaste s.
Kaug-Ida
Põhja-Jäämeri
Severnaja Zemlja
Uus-Siberi s-d
Wrangeli s.
Beringi m.
TŠUKTŠID
JAKUUDID
JENISEI
SELKUPID
MANSID
OBI-UGRID
NENETSID
NELASED
KASAHHID
Jakutsk
Sahhalini s.
Kurili s-d
Tokio
Soul
Pekingi
Teheran
TIIBETLASED
HIINLASED
Taivani s. (Hiina)
Manila
Tseiloni s.
Kalimantani s.
Sumatra s.
Djakarta
Sulavesi s.
Jaava s.
Timori s.
Uus-Guinea s.
Saalomoni s-d
Uus-Kaledoonia
Uus-Hebridid
Tasmaania s.
Uus-Meremaa
Madagaskari s.
INDIA OOKEAN
MIKRONEESLASED
POLÜNEESLASED
MELANEESLASED
Hawai s.
ALTAI RÜHMKOND
TÜRGI RÜHM
90 Tatarlased ja baškiirid
91 Tšuvašid
92 Kasahhid
93 Kirgiisid
94 Karakalpakid
95 Usbekid
96 Uiguurid
97 Türkmeenid
98 Aserbaidžaanlased
99 Kaškaid jt.
100 Türklased
101 Altailased, šoorid ja hakassid
102 Tuvalased
103 Jakuudid
MONGOLI RÜHM
104 Holha-mongolid ja oiroodid
105 Hiina mongolid
106 Kalmõkid
107 Burjaadid
TUNGUUSI-MANDŽUURIA RÜHM
108 Evengid ja eveenid
109 Amuuri-äärsed rahvad (nanaid, orotšid, udegeelased jt.)
110 Mandžud
111 Korealased
112 Jaapanlased
113 Ketid
HIINA-TIIBETI RÜHMKOND
HIINA RÜHM
114 Hiinlased
TAI-TŠUAANI RÜHM
115 Skoomid
116 Laod
117 Tšuaanid, šanid jt.
118 Miaod ja iaod
TIIBETI-BIRMA RÜHM
119 Tiibetlased, ladakid, šerpad jt.
120 Nevaarid, magarid, gurungid jt.
121 Birmalased
122 Itseud, kuki-tšinid ja nagad, kareenid
123 Vietnamlased
124 Kuhmerid ja monid
125 Munda rahvad (santalad jt.)
DRAVIIDI RÜHMKOND
126 Telugud
127 Tamiilid
128 Malaialased
129 Kannarad
130 Gondid jt.
MALAI-POLÜNEESIA RÜHMKOND
INDONEESIA RÜHM
131 Jaavalased, sundalased, batakid jt.
132 Malaia malailased
133 Filipiinide rahvad (tagalid, visaiad jt.)
134 Malgašid
135 Polüneesia rahvad (maoorid, havailased, tahiitlased, samoalased jt.)
136 Melaneesia rahvad (fidžilased jt., sealh. mikroneeslased)
137 Paapua rahvad
138 Austraallased-aborigeenid
PALEO-AASIA RAHVAD
139 Tšuktšid
140 Korjakid
141 Itelmeenid
ESKIMÖ-ALEUUDI RÜHMKOND
142 Aleuudid
143 Eskimod
144 Indiaani rahvad
Asustamata territooriumid
GINEA RAHVAD
73 Kruud
74 Akaanid
75 Iorubad
76 Eved jt.
77 Kesk- ja Ida-Sudaani rahvad (asanded, bagirmid, foorid jt.)
78 Niiloodi rühmkonna rahvad (nuubialased, dinkad, masaid jt.)
79 Kanuuri rahvad (kanuurid ja tubud)
80 Koisaani rahvad (bušmanid, hotentotid jt.)
URAALI RÜHMKOND
SOOME RÜHM
81 Soomlased
82 Karjalased
83 Eestlased
84 Saamid (laplased)
85 Mordvalased, marid ja udmurdid
86 Komid
UGRI RÜHM
87 Ungarlased
88 Handid ja mansid
SAMOJEEDI RÜHM
89 Neenetsid, nganassaanid ja selkupid
Märkus. Tähega „J" on tähistatud juudi rahvuse peamine paiknemine väljaspool Iisraeli
Mõõt 1:115 000 000

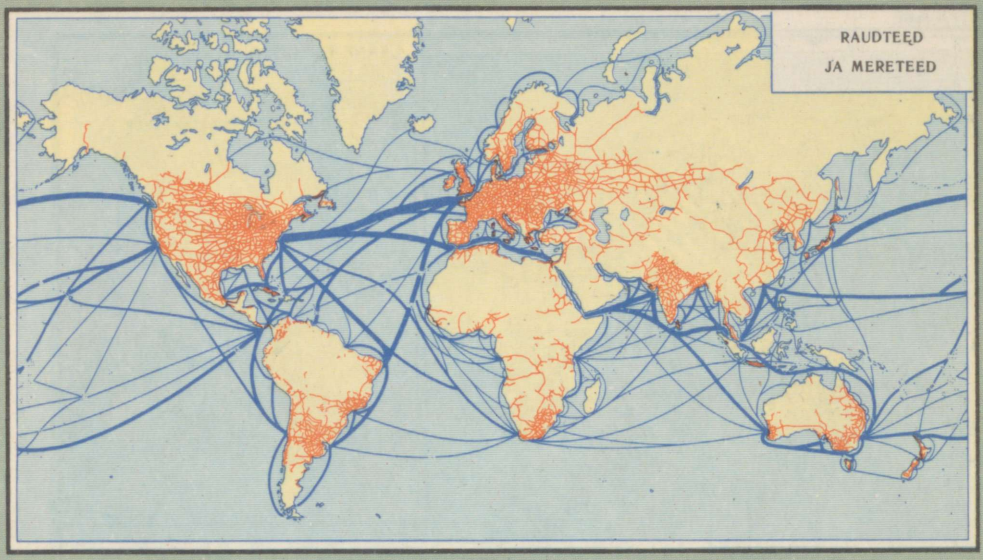

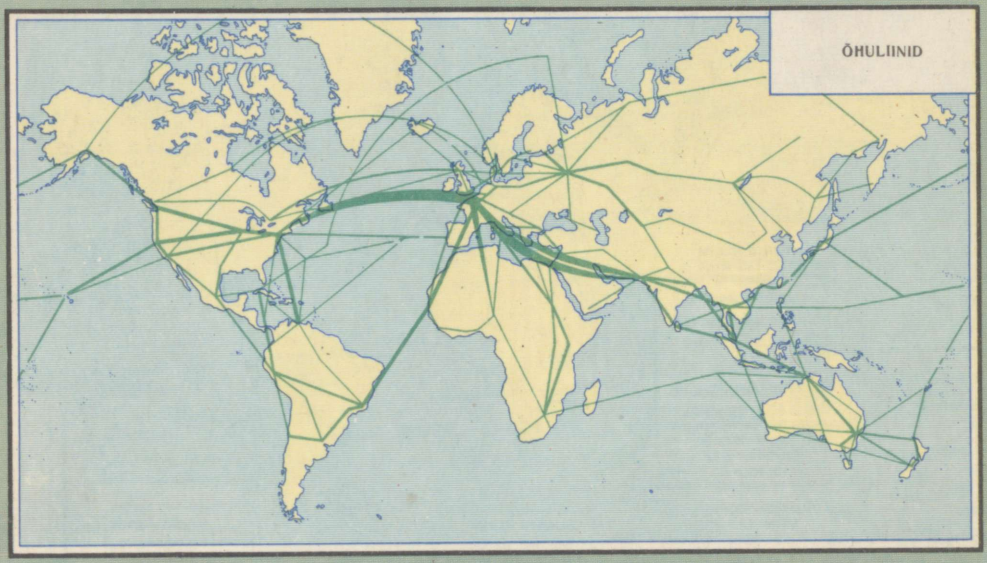

Maailma suurimate sadamate vaheline kaugus kilomeetrites

New York—London 6200—Leningrad 8200
Colón—New York 3700
Colón—Gibraltar 8000
Colón—London 8800
Buenos Aires—Rio de Janeiro 2100
Rio de Janeiro—Gibraltar 7800
London—Gibraltar 2300
Montreal—Liverpool 5100
New York—Kaplinn 12 600
Buenos Aires—Kaplinn 6900
Gibraltar—Port Said 3500
Port Said—Aden 2600
Aden—Bombay 3100
Bombay—Odessa 7700
Kalkuta—Singapur 2900
Singapur—Honolulu 11 500
Honolulu—San Francisco 3900
Honolulu—Panama 8700
Singapur—Sydney 6 900
Kaplinn—Fremantle 8700

Kaartide toimetajad: V. Ovtšinnikova ja S. Tjutjunnik

Trükkimisele antud 6.XII 1965

Trükitud vabrikus nr. 5

59 kop.

A-2774

TÜ RAAMATUKOGU
1 0300 00426356 4